
રત્નપાટની રંગ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાશિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૮૮૦ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ રત્નગીતની રંગી

વિષય ૬ - ૩

રત્નગઢની રંભા,

યાને

રાણધેલા રબપૂત.

એક અતિ ઉત્તમ રસિક નવલકથા.

સુંદર ચિત્રો સહિત.

લેખક:-

સત્યેન્દ્રપ્રસાદ સાંકળેશ્વર મહેતા.

શાલાપુર વર્તમાન-અમદાવાદ.

પ્રકાશક

હરિભાઈ દલપતરામ પટેલ.

શાલાપુર વર્તમાન-અમદાવાદ.

સોલ એજન્ટ:-

એમ.એમ. હરગોવિન્દલાલ હરજીવનંદલાલ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકેર નાકા-અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ૨ ય.

પ્રત ૫૦૦.

સંવત ૧૯૭૫

સને ૧૯૧૬

કિંમત રૂ. ૨-૦-૦

પ્રકાશકે સર્વ હક પોતાને સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

તૈયાર છે !

તૈયાર છે !

રસિક તેમજ બોધક નવલકથા

કુસુમ કુમારી.

આ નવલકથામાં એક રાજબાળાનો હૃદય-
દ્રાવક ચિતાર આમેલુખ આપવામાં આવ્યો છે.
સોનેરી પાકું પુરું હોવા છતાં પણ કૌંમલ
માત્ર રૂ. ૧-૦-૦ ટપાલ ખર્ચે મળે.

. . . સોલ એજન્ટ.

હરગોવિન્દલાલ હરજીવનલાલ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાર્લેડોર નાકા-અમદાવાદ.

અમદાવાદ શહાપુર વનમાળીવાંઝાની પોળમાં હરિલાલ
હલપતરામે પોતાના “ ગ્રંથોદય ” પ્રેસમાં છાપી.

પ્રસ્તાવના.

વર્તમાન વખતના વર્તમાન વહેતા વિશ્વપ્રભાવમાં સાહિત્ય દષ્ટિ-પ્રદેશમાં વિચરતી વિહરતી અનેક નવલકથાઓ અહાર પડે છે. તે અનુસાર પ્રસ્તુત નવલકથા પણ મારા તરફથી અહાર પડે છે. કદરદાન વાંચકદંદને હવે કાંઈ પ્રસ્તાવનાના ઉદ્ગારોનાં પાનાં ભરી ભરી સારૂ નરસુ સમગ્નવવાનો સમય હવે રહ્યો નથી. હવે જમાનો કદરતી કદરદાન થતો જાય છે અને એ કદરદાનીના કૃપા કટાક્ષના કૃપા પરિણામેજ આટલો અધો બહોળો નવલકથાઓનો જન્મ અને ઉદ્ભવ થાય છે અને થયેજ જાય છે.

- ઐતિહાસિક દષ્ટિપાતને કદ્દપનાની મયોદમાં પાંચી ગુંથી વીર ગુંગારસથી લખાઈલી અને રાજવળાના વિવિધ રાજરંગનાં છાંટણાંને મારણ કરતી વસ્તુકથાઓ જનસમાજમાં મારા સમજવા પ્રમાણે વધારે આદરણિય અને અનુકરણિય થઈ પડે છે. અઘાપી સુધી મારા ઉત્સાહ એજ રસમતી નવલકથાઓ લખવામાં આગળ વધે છે. પ્રસ્તુત નવલકથા હવે કેટલી નિવડે છે તે હું કદરદાન પ્રજા સમક્ષ મૂકી આનંદ માનું છું. આજ નવલકથાનાં પાંચ પ્રકરણો મારા સ્નેહિતા હાથેજ મૂકે થયાં હતાં અને “હાથનાં કર્યા હૈયે વાગ્યાં” એ ન્યાયાનુસાર મારા અવળો ઘાટ થઈ પડ્યો; એટલે મારી સ્મરણ શક્તિએ જેટલી મારા ઉપર કૃપા કરી તે પ્રમાણે અધું સંભાળી સંભાળીને આ પુસ્તક ત્રણીજ હુંક મુદતમાં મારે તૈયાર કરવું પડ્યું છે. તેની સાથે મારા મૂકે થયેલાં પ્રકરણો ઉપગથી એક બીજાં આના જેવુંજ ભળતું નામ અઘાપી પુસ્તક અહાર પાડવામાં આવ્યું છે, માટે તેની સરખામણીની

પ્રસ્તાવના.

તુલના ગડભાંગમાં પડવા કરતાં સઘળી જવાબદારી વાંચક સૃષ્ટિની દષ્ટિ સમક્ષ સોંપી હું મૌન્ય ધારણુ કરી વિરામ પામું છું. વાફ વાણીના ઉપાસકભલનાં જ્ઞાનાં ભરવાં અને કટાક્ષો ફેંકવાં, એ વિદ્વાન લેખકના નામને નાભોશી ભરેલું થઈ પડે છે; અર્થાત્ શુકપંડિતાર્થ વૈખરી બાપામાં બતાવવી એ વિખુધ કથાકારોને એક કલંક રૂપ છે. વાંચકો હંસગ્રાહી થઈ ફક્ત સાર સાર ગ્રહણુ કરી લેખકને ઉપદ્રુત કરશે એવી હું આશા રાખું છું.

૧૯૭૩-ચૈત્ર શુદ્ધ પૂર્ણિમા.

રાણપુર મહેતા પોળ,

અમદાવાદ.

લી૦

આપનો કૃપાભિગ્રાપી

સત્યેન્દ્રપ્રસાદ સાંકળેશ્વર મહેતા.

પ્રસ્તાવના.

(આવૃત્તિ બીજી)

આ નવલકથાની બીજી આવૃત્તિ કાઢવામાં આવી છે. આ આવૃત્તિમાં ચિત્ર દર્શનનો નવીન ઉમેરો કરવામાં આવેલ છે બીજો જાણવાબેગ વધારો કરવામાં આવેલ નથી; એટલું જુદું આનંદ પામું છું.

૧૯૭૫ અશાઠ પૂર્ણિમા.

લી૦

પ્રકાશક.

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧ હું.	રત્નગદની રંભા ...	૧
૨ જી.	પ્રેમ પ્રવાહ. ...	૬
૩ જી.	નરપિશાય. ...	૧૪
૪ યું.	રાવન કે રાક્ષસ ?... ..	૧૯
૫ મું.	દેશભક્ત વિક્રમાજીત. ...	૨૮
૬ હું.	કિશોર-કમળા. ...	૩૪
૭ મું.	ગુપ્ત ગોડવણ. ...	૪૧
૮ મું.	દર્યાને રંગ. ...	૫૨
૯ મું.	રંગમાં ભંગ. ...	૬૨
૧૦ મું.	પિતૃભક્ત કલ્યાણ... ..	૭૮
૧૧ મું.	રણજીતનો રાત્યાભિષેક. ...	૮૮
૧૨ મું.	કારાગૃહમાં અંગારસિંહની ઉદ્ધાર. ...	૯૮
૧૩ મું.	અણધારી મદદ. ...	૧૦૬
૧૪ મું.	પતિ-પત્ની. ...	૧૧૫
૧૫ મું.	કલ્યાણસિંહની છાવણી. ...	૧૨૫
૧૬ મું.	કપિંજલા. ...	૧૩૫
૧૭ મું.	કપિંજલાનો કોપ... ..	૧૪૬
૧૮ મું.	કિશોર પક્ષટાગો. ...	૧૫૬
૧૯ મું.	ભયંકર પ્રયંચ. ...	૧૬૩

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૨૦ મું.	ગુણગી ગુદા.	૧૭૨
૨૧ મું.	સકટમાં સ્થાય.	૧૭૮
૨૨ મું.	રણજીતનું યુદ્ધમાં ગમન.	૧૮૬
૨૩ મું.	યુદ્ધની તૈયારી.	૧૮૨
૨૪ મું.	ભાર્તની ભેટ.	૨૦૦
૨૫ મું.	આખરે લોભાયો.	૨૧૧
૨૬ મું.	રણજીતનો પદ્માત્તાપ.	૨૨૫
૨૭ મું.	ગુલામસિંહનું આગમન.	૨૩૫
૨૮ મું.	જાસુસ વેપ ગુલામસિંહ.	૨૪૨
૨૯ મું.	રણજંગ...	૨૫૮
૩૦ મું.	રાજરંગ...	૨૫૮
૩૧ મું.	કપિજવાનું કપટ ...	૨૬૫
૩૨ મું.	કમળ પકડાઈ.	૨૭૪
૩૩ મું.	રણજીતના હૃદયોદ્ગાર.	૨૮૩
૩૪ મું.	કમળની શોધમાં કિશોર.	૨૮૬
૩૫ મું.	કમળનું કલ્પાંત.	૨૯૬
૩૬ મું.	પિતા-પુત્ર.	૩૦૦
૩૭ મું.	રાત્રિનું સહસ્ય.	૩૦૭
૩૮ મું.	પેરની વસુલાત. ...	૩૧૪
૩૯ મું.	કરણી તેવી પાર ઉતરણી.	૩૧૫
૪૦ મું.	ઘરખાર....	૩૧૫
	ઉપસંહાર.	૩૩૯

રત્નગઢની રંભા

યાને

રાણધેસા રત્નપૂત.

સચિત્ર ! રતિસુંદરી. સચિત્ર !

સુધારા વધારા સાથેની-આવૃત્તિ ત્રીજી.

મુંબાઈમાં ચાલેલી હૃદયભેદક મસ્કીનો તાદ્રશ્ય હેવાલ, અલભેલી મુંબાઈની દીનસ્થિતિ, પાપનો પથ્થાત્તાપ, પ્રેમપ્રસંગોનો ચિત્તાકર્ષક ચિતાર, કરણી તેવી પાર ઉતરણી, દીવાની યુવાની, સુધારકની સુધરેલી લીલા, પ્રેમની નિરાશા, અપૂર્વ કર્તવ્યપરાયણતા વગેરે વિવિધ રસના સ્વાદ સાથે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું હોય તો રતિસુંદરી નવલકથા અવશ્ય વાંચો. મનહર ચિત્રો સાથે સોનેરી પુઠું. કી. રૂ. ૨-૦-૦ પોસ્ટેજ જુદું.

સચિત્ર ! કુમુદકુમારી. સચિત્ર !

સુધારા વધારા સાથેની-આવૃત્તિ ત્રીજી.

જીવમી નરપિશાય ઝેરીમલનાં નીચ કારસ્થાનો, સતી સાધ્વી કુમુદે શીયળ રત્ન સાચવવા ઉઠાવેલાં ભયંકર સંકટો, રણમલનો અપૂર્વ અંધુ પ્રેમ, પાપીને પ્હાને પડેલી પુણ્યશાળી સતીની સ્વધર્મ પ્રત્યેની દૃઢતા, અપકાર પર ઉપકાર, દૈવી પત્ની પ્રેમ, સંયોગ વિયોગના સુખ દુઃખમય બનાવો વાંચતાં ખાતું, પીતું, ભૂડી જશો, સાત સુંદર ચિત્રો સાથે સોનેરી પાકું પુઠું છતાં કીંમત રૂ. ૨-૦-૦. પોસ્ટેજ જુદું.

મળવાનું ઠેકાણું:-

હરગોવનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકોર નાકા-અમદાવાદ.

રત્નગઢની રંભા

યાને

રાણધેલા રબપૂત.

પ્રકરણ ૧ લું.

રંભાકુમારી.

અનિશય પાપ જેખી, ખૂળ રાતો થયેલા;
તપ્ત થઈ દિન આખા, પશ્ચિમે છે નમેલા.
રમણિય રમ્ય લીલા, છાડીને નેહ જતો;
સુખધર રથજી બવા, હર આંતુર થાતો.

સંધ્યાનો સુરમ્ય સમય આલ્લાદર્શનક લાગતો હતો. પક્ષીઓ આનંદથી કિલકિલાટ કરતાં માળા 'તરફ' જતાં હતાં. પવનની ઠંડી હહેરો વાતી હતી. પવનના વાવાથી 'રાજેશ્વર મહાદેવ'ની ભગવી 'જ્વળ' ફડફડાટ કરી શિવાલયની ગૌરવનાનું ભાન સૂચવતી હતી. ચોતરફ ઘીચ ઝાડી અને જાનને આબુએ લાંબા ઉંચા આવી રહેલા પહોડોની વચ્ચેમાં આવેલું શિવાલય અસાધિક ભાસતું હતું. સૃષ્ટિમાં થતાં પાપ પુન્યની પરીક્ષા કરી સૂર્યનારાયણ ક્યારનાએ અસ્તાવ્યજ તરફ પધારી ગયા હતા. પણ, પક્ષી અને માણસો વિના આ પવંત-પ્રદેશ ભયાનક અને શૂન્ય ભાસતો હતો. રાત્રિ પડશે અને ભયંકર પ્રાણીઓનું સામ્રાજ્ય શરૂ થશે એમ બાણીને કોઈ પણ મનુષ્ય આ સમયે રાજેશ્વર મહાદેવનાં દર્શને આવી શકવાની હિંમત કરી શકતું

નહિ; છતાં આવા વખતે દૂર સામેના પર્વતની ખીણમાંથી એક રથ શિવાલય સમિપ આવી આવતો જણાયો. રથની બંને બાજુએ કદાવર બાંધાના પહેરવાના જેવા એ ઘોડેસ્વારો હાથમાં લાંબા ભાત્રા પકડીને આગ્રતા હતા. મજબૂત બાંધાનો એક માણસ રથની આગળ ખેસી આ રસ્તામાં રથને સંભાળપૂર્વક લાંકતો હતો. રથ ધીમે ધીમે શિવાલયના આગળ આવી પહોંચ્યો કે તરત તેમાં બેઠેલી બાળાઓ નીચે ઉતરી ઉભી રહી. બંને બાળાઓમાંની એક વિશેષ કામળ અને સુંદરતાની દેવી સમાન મનોહર જણાતી હતી. સ્વર્ગમાંથી વિહાર કરવાને જાણે અપ્સરાઓ ઉતરી આવી ન હોય એવો દેખાવ તે વખતે થઈ રહ્યો હતો. તે સુંદરતાની દેવીએ તેની ચપળ ચક્ષુઓ ચારે તરફ ફેરવી સાથે આવેલા સ્વારોમાંથી એકની સામે જોઈ કહ્યું:—“ બહાદુરસિંહ ! તમે સર્વ સાથે અહિં ઉભા રહો, અમે મહાદેવનાં દર્શન કરી પાછાં આવીએ છીએ. અમને પાછાં ફરતાં વિલંબ થાય તો અકળાશો નહિ હોકે ? ” કહી તે ચાલાક બાળા પોતાની સાથેની સખીનો હાથ પકડી શિવાલય તરફ ચાલી.

આ બંને બાળાઓમાંથી જે વધારે સ્વરૂપવાન હતી તે રત્નગદ્દના મહારાજ ચંદ્રકેતુની રાજકન્યા હતી. તેનું નામ રંભાકુમારી હતું અને તેની સાથે આવેલી બાળાનું નામ સુમન હતું—તે પ્રધાનની પુત્રી હતી. બંને બાળાઓ શિવાલયની અંદર જઈ શંકરને પ્રણામ કરી થોડીવાર ત્યાં ઉભી રહી, અને પોતાની મનોકામના પૂર્ણ કરવાની પ્રાર્થના કરી બહાર નીકળી. સુમને ઝટ આગળ ચાલવા માંડ્યું એટલે તેને અટકાવી રંભા કામળ અવાજે કહેવા લાગી:—“ સુમન ! આટલી બધી ઉતાવળી શાને દોડે છે ? ઉભી રહે, જોને આ પર્વત—પ્રદેશ અત્યારે કેવો રમણિય લાગે છે ? ”

સુમન ઉભી રહી અને કંઈક વિચાર કરીને બોલી:—“ બહેન ! આજે મને તમારું બોલવું કાંઈક ભેદ ભરેલું લાગે છે. આવા રાત્રિના સમયે જ્યારે બળવાન માણસો પણ આ વિકટ પર્વત—પ્રદેશનો ત્યાગ કરી ચાલ્યા જાય છે ત્યારે તમે આ સ્થળે આવવા નીકળ્યાં, સ્થિતિમતે

તો તેમાં તમારો કંઈક ગુસ્સો હોય એમ સમજાય છે ! શું આ સ્થળે કોઈને મળવાનું વચન તો આપ્યું નથીને ?”

“ નારે, બહેનના, એવું તો કંઈજ નથી; પણ.....” એટલું કહી આગળ ખોલવા જતી રંભા અટકી.

આથી સુમનના ગેમમાં વધારો થયો ને તે બોલી:-“ કાં બહેન ! ‘પણ....’ કહીને કેમ અટકી ગયાં ? તમે હા કરીને અહિં આવવાની ત્યારની માનાજી પાસેથી રજા મેળવી છે ત્યારની હતો તમારા હૃદયની માત્ર સમજી ગઈ છું. બહેન ! ચાલો, આમ અધીરાં થયે કંઈજ વળવાનું નથી. જેને મળવાને માટે તમે આટલાં બધાં આતુર થઈ રહ્યાં છો તેનું મિત્રન અત્યારે થાય એમ જણાતું નથી. ”

“ તું શા માટે મારી પાછળ પડી મને અકળાવે છે ? ” રંભાએ ગુસ્સે થઈ કહ્યું.

“ અરે વાહરે ! તમે પણ ગળે પડો એવાં જણાઓ છો ? શું હું તમને અકળાવી અધીરાં બનાવું છું ? મનમાં તો વિચારી બુઝા કે હું અકળાવું છું કે તમારે યૌવન તમને અકળાવી સતાવે છે ? ” સુમને હસતે રહેતે કહ્યું.

“ ખરેખર, સુમન ! તું ઘણી ચતુર છે. ત્હેં મ્હારે અંતર ખરા-ખરા પારખ્યું છે. હું મારા પ્રેમીને મળવા અહિં આવી છું. બહાલી સુમન ! હું તે રસિયાને જોઈ ગાંડી બની છું. તે ચતુર રાજકુમારે મારા હૃદયની ચોરી કરી છે. સખી ! તેમણે મને આ સ્થળે અને આ સમયે મળવાનો સંદેશો કહાવ્યો છે. મારા આખા શરીરમાં તેમના સ્વાવવાના ભણકારા વાગી રહ્યા છે. ચાલ બહેન ! આ શિવાલયની પાછળ આવેલા એકાન્ત સ્થાનમાં બેસી તેમના આગમનની પ્રતિક્ષા કરીએ.” કહી રંભા સુમનનો હાથ પકડી તેને તે તરફ ખેંચી ગઈ. ત્યાં પડેલી એક મોટી શિલા પર બેસી સુમને રંભાને પૂછ્યું:-“બહેન શું રણજીતસિંહે આ સ્થળેજ આવવાનું કહેવરાવ્યું છે ? ”

“ હા, તેજ કારણથી હું આ સમયને રમ્ય ગણી અત્રે તેને મળવા આવી છું. પ્રેમની તાલાવેલી ઓરજ છે. તે ઘોર જંગલમાં પણ

મંગલ કરે છે તે લયભીત થએલાને અલય બનાવે છે ! મારી બહાલી સુમન ! પ્રેમ કેવી અજબ વસ્તુ છે તેની તને પણ થોડા વખતમાંજ ખબર પડશે. (પૂર્વના સંસ્કારથી તું પણ કાઈ રમભોગી ભ્રમરની પાછળ ઘેલી બની જઈશ ! ” રંભાએ મર્મ પ્રહાર કર્યો.

“ અરે વાહરે રંભા બહેન ! તમે તો અત્યારથીજ પ્રેમની શાળામાં પહેલે નંબરે પાસ થએલાં જણાઓ છોને ! પણ જો જો હોં ! પ્રેમમાં પસ્તાવું ના પડે ? ” સુમને કહ્યું.

“ મહેં રણુજીતસિંહને મનથી મહારો માન્યો છે. સમય આવ્યો હું તેના હૃદયનીજ રાણી થઈશઃ પછી મારે શી રીતે પસ્તાવું પડશે ? ” રંભાએ કહ્યું.

“ તમારાં બંનેનાં લગ્ન થવાં અસંભવિત છે, કારણ કે રણુજીતસિંહ અંગારસિંહનો પુત્ર છે તે વાત મહારાજા ચંદ્રકેતુ સારી રીતે જાણે છે. ” સુમને નવી વાત જણાવી.

“ શું રણુજીત મારે લાયક નથી ? શું તે એક સત્તાધિશ રાજાનો કુમાર નથી ? શું તે સર્વગુણસંપન્ન નથી ? ” રંભા બોલી ઉઠી.

“ બહેન ! અકળાઓ નહિ, ધીરો પડો. તમારી જોડીને લાયક રણુજીત સિવાય બીજો એકે યૌદ્ધ ભુવનમાં પણ જડે એમ નથી. રણુજીતસિંહ અને અંગારસિંહમાં આસમાન જમીનનો ફેર છે. જ્યારે પિતા એક સત્તાધિશ રાજા થઈ કુમારો દોરાય છે ત્યારે તેનો પવિત્ર પુત્ર સારી રીતે પ્રજાતું પાલન કરીને પોતાની ઉજ્જવળ કીર્તિ ચારે દિશામાં ફેલાવે છે; એ હું પૂર્ણ રીતે જાણું છું. પણ મહારાજા તો એમજ માને છે કે, “ જેવો પિતા એવો પુત્ર ” એ કારણથી તમારાં બંનેનાં લગ્ન થવાં મુશ્કેલ છે. ” સુમને જણાવ્યું.

“ હું પણ સમજું છું કે પિતાજી તેના ગુણ દોષની પરીક્ષા કર્યો વિના મને પરણાવશે નહિ. મારા રણુજીતે તેનાજ શ્રામુખે મને કહ્યું હતું કે હું તમારા પિતાના સ્વમુખેજ હા પડાવી તમારું પાણી-પ્રહણ કરીશ. બહાલી સખી ! મારો રણુજીત બળ અને ગુણમાં સુવિખ્યાત છે. તેની પ્રશંસા સર્વ રજવાડામાં થાય છે. મારા પિતાને

પણ થોડા સમયમાં તેના ગુણની ખબર પડશે અને પછી આપો-
આપ તેઓ મને ધામધુમથી તેની સાથે પરણાવશે. સુમન હું પરણીશ
અને તું રહી જઈશ એથી મને ધણુ લાગી આવશે હોંકે ? ” કહી
રંભાએ સુમનના ગળામાં હાથ નાંખ્યો.

આકાશમાં ચંદ્રદેવ ક્યારનાએ પ્રકાશી રહ્યા હતા. તેમની ઉજવળ
ફેરી ચંદ્રિકા ચારે તરફ ચાદરની માફક છવાઈ ગઈ હતી. સમય
વધારે વિતતાં સુમન અકળાવા લાગી અને તેના મનમાં લવનો ભાસ
થવા લાગ્યો. રાજેશ્વર મહાદેવથી તેમનું રત્નગઢ નગર પણ માઇલ દૂર
આવેલું હતું. પ્લાડી પ્રદેશમાં હિંસક પ્રાણીઓ રાત્રિ જામતાં દોડા-
દોડી કરશે તેનું રાજકુમારીને તો પ્રેમની લગનીમાં કશું લાન નથી.
પણ મહારાજ ગુસ્સે થશે વગેરે વિચારોથી સુમન મનમાં મુઝાતી
હતી. તેણે થોડો સમય શાન્ત બેસી રહી કહ્યું:—“ બહેન ! હવે આપણે
ચાલીશું ? ”

“ શું રણજીતને મળ્યા વિના આપણે ચાલ્યાં જઈશું ? ” રંભાએ
ગળગળે સાદે કહ્યું.

“ ત્યારે શું તેની રાહ જોઈને આખીં રાત અહિં બેસી રહીશું ?
તમારા રણજીતનો આવવાનો સમય થઈ ગયો છે. તે કાંઈ કામમાં
રોકાઈ ગયા હશે અને તેથીજ અહિં આવી શક્યા નહિ હોય. ચાલો
ફરીથી જોઈ લેવાશે. ” કહી સુમન ઉભી થઈ.

“ સુમન ! સજીર કરે, થોડીવાર ધીરજ ધરી ઉભી રહે. મારો
રણજીત અસત્ય ઉચ્ચાર કરેજ નહિ. તે આ સ્થળે આવ્યા વિના
રહેશેજ નહિ. કદાચ તેને અહિં આવતાં માર્ગમાં કાંઈક વિઘ્ન નડ્યું
હશે ! ” રંભાએ રસ્તા સામે દષ્ટિ કરી કહ્યું.

“ અરે વિઘ્ન તો શું નડે, પણ એ વીર પુરુષ ક્યાંક ગમ્મનમાં
ચઢી ગયા હશે અને પછી તમારું સ્મરણ થતાં અહિં આવવાને તૈયાર
થયા હશે ! વળી રાત્રિ પડી જવાથી મને લાગે છે કે અહિં આવતાં
અંદકી પડ્યા હશે ! ” સુમને રંભાને સમજાવવા માંડ્યું.

“ રણજીત એક વીર હોય છે. તે મહાન વનરાજને એક

મૂકીથી પૂરો કરી નાંખે તેમ છે. તે સમર્થ વીર મને મળવાને લયંકર રાત્રે પણ દોડી આવે તેમ છે. જો, જો આ સામેની ઝાડીમાં કંઈકે ખડખડાટ થાય છે. રણજીતના ઘોડાની પડછી સંભળાય છે.” રંભાએ લાથ લાંબો કરીને જણાવ્યું.

સુમન એ તરફ વેંટ રહી. તેને દૂર ઝાડીમાંથી એક ઘોડેસ્વાર ચંદના અજવાળામાં ઉતાવળથી ચાલ્યો આવતો જણાયો. થોડાક નજીક આવતાંજ રંભા તેને ઓળખી આનંદથી ખૂબ પાડી ખોલી ઉઠી:—“ સુમન ! એજ મારો રણજીત ! ! ”

૨

પ્રેમ પ્રવાહ.

રમણિય મહેં નિહાજ્યો, એ રાજવંશી રૂપાળો:

મદન યમ સદાયે, પ્રિય આવે છે ચાલ્યો.

“ સુમન તું થોડીવાર દૂર ઉભી રહે. રણજીત તને વેંટ શરમાશે. ” કહી રંભા સુમનની સામે વેંટ રહી.

“ જસ, એટલીજ વાર કે ! વાહરે રંભા બહેન ! તમે તો પૂરે-પૂરાં સ્વાર્થી નીરજ્યાં. ” કહી સુમન તેની સામે વેંટ હસવા લાગી. ઘોડેસ્વાર થએલો રણજીત ત્યાં આવી ઘોડા પરથી નીચે ઉતર્યો; અને રંભાની સાથે ખીજી જાળોને વેંટ મનમાં લોભ પામી દૂર જઈને ઉભો. રંભા પણ તેને વેંટ શરમાઈ ગઈ. જહાજાની પ્રેમધુન મચાવનારી જાળા મનમાં શરમાતી શરમાતી, ગાડી નજરે સુમન અને રણજીતના સામે વેંટ લાગી. સુમન અલિંથી જાય તો ફીક એમ તેના મનમાં હવે થવા લાગ્યું.

અન્તેને શરમાતાં વેંટ સુમને ત્યાંથી દૂર જવાનું વિચારી રંભાની પાસે આવી કહ્યું:—“ બહેન ! હું બહાદુરસિંહને રથ વેંટવાનું કહેવા જઈ છું. તમે જલ્દીથી રણજીતકુમારને મળી લ્યો; કારણ કે હું તરત પાછી આવનાર છું ને તેથી કદાચ તમારા પ્રેમમાં વિક્ષેપ પડે ! ” એમ કહી તે ત્યાંથી હસતી હસતી ચાલી ગઈ.

રંભા તેની પાછળ જોઈ રહી. સુમન દેખાતી બંધ થઈ એટલે રંભાએ દૂર ઉભેલા રણજીત સામે નજર કરી; પણ પ્રિયને સ્વમુખે ખોજાવવાનું સાહસ તે કરી શકી નહિ. યૌવનના પ્રથમ પળથીએ ચંદ્રેશી નિર્દોષ બાળા ટગર ટગર રણજીતના સામે જોઈ રહી. મનમાં ખોલવાની ઇચ્છા ઘણી હતી છતાં હૃદય દબાઈ જતું હતું. તેણે પ્રથમ ખોજવાને માટે ઘણો પ્રયત્ન કર્યો પણ તે ખોલી શકી નહિ.

રણજીત તેની આ દશા અવલોકી રહ્યો હતો. ચંદ્રના સ્વચ્છ પ્રકાશમાં ઉભેલી ગૌરવદની રંભાના દિદારનાં દર્શન કરતો રણજીત અત્યૌકિક આનંદ અનુભવવા લાગ્યો; અને પછી તે સ્વગત ખોલી ઉઠ્યો:—“ અહા ! બહાલી રંભાના રૂપ સૌન્દર્યથી આ શરીર પણ કેવો ઝાંખો થઈ મનમાં ક્ષોભ પામે છે ! અહા રંભા ! તું સ્વર્ગની દેવી છે; સ્વરૂપમાં મેનકાનું પણ ભાન ભૂલાવે એવી છે. ” અહા ! !

“ હેયું ચંચળ પ્રેમથી ચળકતાં, ચક્ષુ વિલાસે રમે,
ગાંધો ગુલાબી રંગ સમ, શ્વાસે સુગંધી ગમે;
શોભે સિંહ કદી મુખ શરીર સમ, ગળ ગમગી છે ગતિ,
હેણી હરખુ છું પ્રિયા મુજ તણી રંભા સમી દિસતી. ”

“ યાત્ર, અધીરા મન યાત્ર, એ સુંદરતાની દેવી પાસે જઈ નારાં નેત્રને નૃમ કર. ” એમ ખોલી રણજીત રંભાની પાસે આવ્યો.

તેને જોતાંજ રંભાએ શરમાઈને મુખ ખીજી બાજુએ ફેરવી દીધું. રણજીતે તેનો કામળ કર પકડી કહ્યું:—“ બહાલી ! આ દર્શનાભિલાષીને તમારા મુખદર્શનથી શા માટે વિમુખ રાખ્યા છો ? શું મારાથી કંઈ અપરાધ થયો છે ? ”

“ હાહ, કંઈક એવુંજ થયું છે. ” રંભાએ બળાતકારે ખોલી દીધું.

“ જો એમ હશે તો આ સેવક ગુલાબી શિક્ષા સહન કરવાને તૈયાર છે. ખોલો, ખોલો, એવો તે મારાથી શું અપરાધ થયો છે ? ” કહી રણજીત તેની સામે જઈ ઉભો.

રંભાએ સાડીના છેડાથી પોતાનું મુખ ઢાંકી દીધું.

રણજીતે સ્વહસ્તે સાડીના છેડાને દૂર કરી કહ્યું:—“ રંભા !

આજે આ શું કરે છે ? મીઠી મીઠી વાતો કરવાને બદલે તું આમ શાને રીસાય છે ?”

“ત્યારે શું કરે ? આજ તો મને તમારી ઉપર એવો ગુસ્સો આવ્યો છે કે તમને કોઈ દિવસ બોલવુંજ નહિ; પણ કોણ જાણે કે સાથી તમને જોતોજ મારો એ ગુસ્સો ચાલ્યો ગયો છે. બહાલા રણજીત ! આજે તમે મને ઘણી અકળાવી છે. તમે સમી સાંજે મળવાનું કહેવરાવી અત્યાર સુધી આ ભયાનક સ્થળે મને રોકી છે આને માટે હું મારાં માતા-પિતાને શું જવાબ આપીશ તેનો તો વિચાર કરો ?”

કહી રંભા રોપયુક્ત નેત્રે રણજીતના સામે જોઈ રહી.

“મારી હૃદય દેવી ! થયેલા અપરાધની હું ક્ષમા માગું છું. તમને કહેવરાવ્યા મુજબજ અચળગઢથી નીકળ્યો હતો; પણ માર્ગમાં એક વાઘે એક ગરીબ હરણી પર હુલો કર્યો તેથી તે વાઘનો નાશ કરી બિચારી હરણીને બચાવવામાં મને આટલો વિઝંબ થયો હતો. મનમોહિની ! ગભરાશો નહિ, હું તમારી સાથે રત્નગઢ આવીશ અને મહારાજાને મળી તમારો ભય દૂર કરીશ. બોલો બીજું કંઈ ?”

રણજીતે જણાવ્યું.

પોતાના શબ્દોથી રણજીતને કાંઈક ખાટું લાગ્યું છે એમ ધારીને રંભા ગળગળી થઈ બેઠી અને તેને કહેવા લાગી—“બહાલા ! દુઃખ લાગ્યું હોય તો ક્ષમા કરજો. તમારા પ્રેમમાં હું દિવાની બનેલી છું તેથી મને બોલવાનું અત્યારે કાંઈ ભાત નથી. બહાલા રણજીત ! હજી તમે ક્યાં સુધી મને ટળવળાવશો ? બોલો, મારા મનમોહન બોલો ! તમે મહારો ક્યારે સ્વિકાર કરશો ?”

“રંભા ! આજે તારું બોલવું જુદાજ પ્રકારનું છે. શું તું નથી જાણતી કે તારી પ્રેમ-મૂર્તિ આ હૃદયમાં ક્યારનીએ વસી રહેલી છે. પ્રિયતમા ! પ્રેમમાં સાહસ કરવાથી વિપરીત પરિણામ આવે છે. સમય આવતાં સુધી શાન્તિ ધારણ કરવાથી સ્વર્ગ સુખ ભોગવાય છે. રંભા ! મારો વિચાર તમારા નયનમાં મહેમાન થઈને આવવાનો છે. તેને માટે હું તમારા પિતાની આજ્ઞા માનીશ. તમારા પિતાની આજ્ઞા

મળતાં હું રત્નગઢ આવીશ અને દેંક સમયમાં મહારાજને પ્રસન્ન કરી તમારી માગણી કરીશ; પણ તારા હૃદયના પ્રેમમાં કંઈક કુતુહલ ન બને એની સંભાળ રાખજે ! ” રણજીતે હાસ્ય કરી કહ્યું.

“ એટલે ! મને સ્પષ્ટ સમજવો કે તમારા પ્રાપ્તિના લાભાર્થ શું છે ! ? ” રંભાએ ચમકીને પૂછ્યું.

“ મારો કહેવાનો લાભાર્થ એ છે કે સ્ત્રીઓનાં મન ચંચળ હોય છે તેથી તેમના મનને ફરતાં વાર લાગતી નથી. મારી રંભા...” રણજીત આગળ બોલે એ પહેલાં તો રંભા રડી પડી. રણજીત મનમાં પસ્તાવો અને મૃદુ અવાજે બોલ્યો:—

“ રંભા આ શું ? હું તારી મશ્કરી કહે છું તેમાં આટલું બધું એમણું શાને લાગે છે ? લે શાન્ત થા હવેથી હું એવું નહિ કહું.” કહી રણજીત તેનાં અશ્રુ પોતાના રૂમમાં સાફ કરવા લાગ્યો.

રંભા તેના ખભા પર માથું નાંખી બોલી:—“ આટલા બધા દિવસોનો સમાગમ છે છતાં મારા પ્રેમમાં તમને સંશય આવ્યો તે મારા લાગ્યોનો દોષ છે. રણજીત ! તમારા મનમાં ગમે એમ હો, પણ મેં તો આ દેહ તમનેજ અર્પણ કર્યો છે. આખા શરીરમાં ફરતું રૂબીર તમારા પ્રેમના પરિચયેજ ઝપાટામાં ફરે છે. ”

“ રંભા શાન્ત થા. આજે તારી પરિસ્થિતિ થઈ ચૂકી છે. હું તારેજ છું. મારો પ્રાણ જતાં પણ તારા ઉપરનો પ્રેમ તૂટનાર નથી. મારી દેવી ! આ રણજીતના હૃદયમાં તારી પ્રતિમા સિવાય બીજું કંઈજ નથી. ” કહી રણજીતનિહિતે તેને પોતાની નજીક ખેંચા.

રંભા લોહચુંગદની માફક ખેંચાઈ રણજીતની પાસે ઉભી રહી. અનેના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. એવામાં રંભા બોલી:—“ કાં હવે શું વિચાર છે ? નગરમાં આવવું છે કે આરોગ્ય ચાહ્યા જવું છે ? ”

“ તે તમારા આત્માને પૂછી જુઓ. ક્ષત્રિયવીર વગર આમંત્રણ પરાયા નગરમાં કેવી રીતે આવી શકે ? ” રણજીતે કહ્યું.

“ અરે વાહરે ! આવું મીઠું મીઠું ખોલનાં ક્યારના શીખ્યા છો ? બહાલો ચાલો ! આપને આમંત્રણની જરૂર નથી. આમંત્રણ કરનાર

પાસેજ છે. માંડે કહેવું માન્ય કરી મારા મહેલે પધારો અને આજની રળીયામણી રાત મારી મહેમાની સ્વિકારો.” કહીને રંભાએ તેના હાથ પકડ્યો.

પોતાના હાથને ધીમેથી છોડાવતાં રણજીત બોલ્યો:—“રંભા ! તું ડાહી છે. સાંભળ ! હું અત્યારે તારી સાથે આવું ને જો કોઈ જાણે તો તારા અને મારા માટે તે કેવું બોલે ? તેના વિચાર કર. આપણે હજી અવિવાહીત છીએ. હું થોડા સમયમાંજ તારા નગરમાં આવનાર છું. સુંદરિ ! તેટલો સમય ધીરજ ધરીને રહે. પરમાત્મા આપણા પ્રેમથી પ્રસન્ન થઈ આપણી મનકામના પૂર્ણ કરશે. રંભા ! હવે મને રજા આપ ને તું પણ જા; ઘણું મોડું થયું છે.”

“જ્હાલા ! હિભા રહો, જવાય છે; એટલીવારમાં આમ તરછોડીને શા માટે ચાલ્યા જન્યો છો. એસો ! એસો ! જવાય છે.” કહી રંભાએ રણજીતનો હાથ પકડી પોતાની જોડે તેને ગિલા પર બેસાડ્યો.

તેની આજની વર્તણૂકથી રણજીતે આશ્ચર્ય પામીને પૂછ્યું:—“સુંદરિ ! આજે તારા હૃદયમાં શું છે તે સમજવું મુશ્કેલ છે. કહે, સત્ય કહે કે આજે ત્હેં શું ધાર્યું છે ?”

શું તમારે તે જાણવું છે ? હો ત્યારે સાંભળો:—

અવતાર લીધો અર્ચન કર, રતના કંવર નિદાળારે;
પ્યારની પ્યારી થઈ વનવાસી, ગાયો છે આંદિ હૃતારે.
ફરતા ફરતા શોધ અદિરતાં, થયેલ મેળાપ તમારેરે;
કામલગારા કામલ કાવું, નેહ નાંખી કાઢ ન્યારેરે.

* * * * *

અનિદ્રાએ બોખા તાણું, અંતર જાયું જમ;
આ વનમાં ભેગા થઈ, તમે કર્યું પણ તેમ.
આવ્યું અનાયાસ અમૃત ચાખા,
દરો સફળ જનમારેરે.....અવતાર.

(રાજતરંગ)—થોડા ફેરફાર સાથે

આમ બોલતાંજ રંભાએ રણજીતનો હાથ પકડ્યો પણ રણજીત

સમય સંભાળી ઉભો થઈ ગયો. પ્રેમમાં ગાંડી બનેલી બાળા રણજી તંત્રી પાસે આવી કહેવા લાગી:—“ વહાલા ! હજી જુદાઈ. શા માટે રાખો છો ? મારાથી દૂર શાને ખસી જાયો છો ? ”

“ રંભા ! શાન્ત થા. પ્રેમને મર્યાદાની કાંઈક જરૂર હોય છે. તું અત્યારે પ્રેમમાં મસ્ત બનેલી છે. તને સારાસારનું ભાન નથી. શું તારે આવું પગલું ભરવું ઉચિત છે ? સુંદરિ ! વિચાર કર ! હજી આપણે આગ્ન અને વ્યાજ્ઞજ્ઞની સાક્ષીએ પરણવાનું બાકી છે. ”

“ તેથી શું થઈ ગયું. જ્યાં આપણું મન મળી ગયું ત્યાં પછી બાકી શું રહ્યું. વહાલા ! લગ્ન ભલેને ગમે ત્યારે થાય તેની મને પરવાદ નથી. સાંભળો:—

“ દેહ જુદાઈ ક્યેં શું થયું કદી મન જુદાં નથી તે ન થવાનાં;
આખથી દૂર પડ્યાં પણ આપણુ, અંતર યાદ કરી મળવાનાં.
પ્રેમ પરસ્પર જ્યાં જાયો પછી, દેહ પડે જુદાંજ પડવાનાં;
દોષ ભલે આ ભાગ્ય કરે પ્રિય, એથી વધુ દુઃખ શાં પડવાનાં. ”
કહી રંભા તેના પગ પાસે નીચે બેસી.

રણજીત દયાર્દ્ર નેત્રે તેના સામે જોઈ રહ્યો. બંનેની સ્થિતિ સમાન હતી. રણજીત ચીર-ચીર હતો તેથી તેણે પગ પાસે બેઠેલી કુમારિકાનો હાથ પકડી કહ્યું:—“ રંભા ! હું સીવધ થા. સદગુણી બાળાએ અયોગ્ય પગલું ભરી જીવન નષ્ટ કરવું ઉચિત નથી. ”

રંભા ઉભી થઈ અને દીન વદન કહેવા લાગી:—“ રણજીત ! મારો પ્યાર નિર્દોષ છે. હું તમને ચાહુ છું. મારા શિરજીવ આવો, અને આ શિલા પર બેસો. ” કહી રંભાએ પુનઃ તેને પથ્થર પર બેસાડ્યો.

રણજીતે ઉમળકાથી તેની પાસે બેસીને કહ્યું:—“ રંભા ! મને લાગે છે કે આજે તું ભ્રમિત થઈ ગઈ છે. ”

રંભા ખડખડાટ હસી પડી. રણજીત તેના સામે જોઈ રહ્યો.

“ વહાલા ! હું શાન્ત છું. તમે મને ગાંડી ગણી કાઢશો નહિ. પ્રિયમની આગળ પ્રેમાભિલાષિ બાળા આવી ગમ્મત ના મેળવે તો ક્યાં જઈ મેળવે ? વહાલા રણજીત ! આજે મારા આનંદની અવધી

નથી. મારા પ્રાણાધાર ! હું તમને જોઈ ગાંડી-ધેણી બની જાઉં છું.”
કહી પુનઃ તે બોલવા લાગી:-

“કહો મારા નયન સહુણા શ્યામ,
તમને.....શું કહીને બોલાવું; (૨)
અનુપમ છો ઉપમા શી આપું, (૨)
દેવ હૃદય મંદિરનાં સ્થાપું.
અંતરના આ...રામ.....તમને.”

માલતી-માધવ.

આમ બોલતી રંભાએ પ્રેમાવેશથી રણુજીતના ચરણમાં પ્રણામ કર્યાં. રણુજીતે તેને ઉભી કરતાં કહ્યું:-“રંભા ! ઘણુંજ મોડું થઈ ગયું છે માટે હવે નગરમાં જાઓ.” રંભા કંઈ બોલી નહિ. એ અરસામાંજ દૂરથી કાઠનો કામળ સૂર સંભળાયો.

પ્રેમી પ્રેમ તજે હવે, ફરી મળજો શુભ કાળ;
ફરીજન છે આ જગતનાં, માથે મૂકશે આળ.

“ખરેખર આ સંબોધન આપણે મારેજ છે. આપણને ચેતાવવા કાંઈ સુઝાજને કૃપા કરી છે. રંભા ! હું હવે જાઉં છું.” કહી રણુજીત જવાને ઉભો થયો કે તરત સુમન ત્યાં આવીને ઉભી રહી. તે અત્યાર સુધી દુષ્પાદને બન્નેનો પ્રેમવિગ્નેહ સાંભળતી હતી. તેણેજ ઉપરોક્ત શબ્દોથી બન્નેને છૂટાં પડવાનું સૂચન કર્યું હતું. રંભા અને રણુજીત તેને જોઈ શરમાયાં. સુમન તેમની નજીક જઈ કહેવા લાગી:-“તમે બન્ને સદ્ગુણી છો, તમારો પ્રેમ જોઈ હું આજે પ્રસન્ન થઈ છું. રંભા બહેન પ્રેમની શાળામાં પહેલવહેલાં પ્રવેશ કરતાં હોવાથી સાહસિક થાય એમાં નવાઈ નથી; પણ આ એકાન્ત પ્રસંગે વીર રણુજીત સિંહ તમે જે ધૈર્ય અને શાન્તિ ધારણ કરી તેમને શુભ શીખામણ આપી કૃતાર્થ કર્યા છે તેરે માટે હું કુમારશ્રીનો ઉપકાર માનું છું.” કહી સુમને માથું નમાવી અભિવંદન કર્યું.

“સુમન ! હું તમારી રજા લઉં છું. રાત્રિ ઘણી ગઈ છે માટે તમે પણ તમારી સખીને ઘર નગર તરફ સંવર વિદાય થાઓ. સૌથે

“હો હું જાઉં છું.” કહી રણજીત જીવંગ મારી ધોડેક્કાર
થયો; અને પુનઃ એકવાર રંભા સામે નિહાળી. પાનું ૧૩ મું.

કાંઈ રક્તક ન હોય તો ચાલો હું ગામ સુધી તમને પહોંચાડવા આવું. ”
 “આપને એટલો બધો પરિશ્રમ લેવાની જરૂર નથી. અમારા
 બે સરદાર બહાર ઉભા છે. તમે ખુશીથી પધારો. રાત્રિનો સમય છે
 એટલે માર્ગમાં સંભાળીને જાવો. ” સુમને જણાવ્યું.

“ મારી ફિકર કરશો નહિ. ” કહી રણજીત પાસેના ઝાડના થડે
 બાંધેલા અશ્વ નજીક ગયો, અને તેને છોડી તેના ઉપર સ્વાર થયો. તે
 આગળ વધે એ પહેલાં રંભાએ સુમનને કહ્યું:—“ સખો! તેમને એક
 વાર અહિં બોલાવ. હું તેમને એક અગત્યની વાત કહેવાનું જૂઠ્ઠી ગઈ. ”

સુમને તરત હાંક મારી રણજીતને પાસે બોલાવ્યો. રણજીત ઘોડા
 સાથે તેમની પાસે આવી ઉભો. રંભા કંઈ પણ નહિ બોલતાં સુમ-
 નના મુખ સામે જોઈ રહી. સુમન તેના ભાવ જાણી દૂર જઈ ઉભી.
 રણજીતે બોલાવવાનું કારણ પૂછ્યું. રંભાએ અગત્યની વાત જણાવ-
 વાને બહાને તેને ઘોડા પરથી નીચે ઉતાર્યો. રણજીત તેની છેક નજીક
 જઈ ઉભો. રંભાએ હસતે વદતે તેની પાસે જઈ કાનમાં કહ્યું:—“ જે
 જે મને જૂઠ્ઠી ના જતા. ”

“ બસ, આ વાતજ કહેવી હતીને ? ” રણજીતે પૂછ્યું.

“ હા, એ વાતમાંજ મારું સર્વસ્વ સમાયેલું છે. ” રંભાએ કહ્યું.

“ સુંદર ! સંશયયુક્ત શાને થાય છે ? આ રણજીતની હૃદય-
 દેવી રંભાજ છે. ” બોલો બીજાં કાંઈ કહેવું છે ?

“ હા. ”

“ શું કહેવું છે ? ”

“ આમ પાસે આવો અને તમારા બન્ને હાથ મારા હાથમાં
 મૂકો ? ” રણજીતે એમ કર્યું.

રંભાએ પ્રિયતમના કામળ હાથ પર સુખન કરી મૂકી દીધા.

“ હો, હવે હું જાઉં છું. ” કહી રણજીત જલંગ મારી ઘોડેસ્વાર
 થયો; અને પુનઃ એકવાર રંભા સામે નિહાળી તેણે અશ્વને પૂરપાટ
 દોડાવી મૂક્યો. સુમન પાસે આવી. રંભા જતા રણજીતને જોઈ રહી.
 ચંદ્રની શ્વેત ચાંદનીમાં રણજીત જેતજેતામાં ધણે દૂર નીકળી ગયો.

ધીમે ધીમે તેના ઘોડાની પડવીઓ પણ સંભળાતી બંધ થઇ. રંભા અને સુમન સાંથી ચાલી બહાર આવ્યાં. રાત્રિ ઘણી વહી મઈ હતી. મહાજાન જાણુશે તો મહા ઉત્પાત થશે, આમ તર્કવિર્તક કરતી સુમને સાથે આવેલાં સરદારોને આજની વાત કોઈને પણ જણાવવી નહિ એમ કહી વચનથી બાંધી લીધા. સુમને રથ હાંકનારને મહેલની પાછળ રથને ઉભો રાખવાની સૂચના આપી. બરાબર મધ્યરાત્રિએ મહેલની પછવાડે આવેલા એક ગુપ્ત દ્વાર આગળ રથ લાવી થોભાવ્યાં. સર્વને ગૂપ્તચૂપ જવાની આજ્ઞા આપી રંભા સુમનનો હાથ પકડી નીચે ઉતરી અને યુક્તિથી ગુપ્ત દ્વાર ઉઘાડી મહેલમાં દાખલ થઈ.

૩

નરપિશાચ.

લલના લક્ષ્મીના લોભથી, વેરાન ભૂમિ આ થઈ;
કપાઈ મુઝા કેંક વીર થોહ્યા, દુઃખી ભારત હા થઈ.

સુમન અને રંભા ગૂપ્તચૂપ મહેલમાં ગયાં, અને આડીઅવળી વાતો કરી નિદ્રાધીન થયાં. આ વખતે મધ્યરાત્રિ થઈ હતી તેથી શરીરકાન્ત પૂર્ણ તેજમાં પોતાની સ્વચ્છ ચંદ્રિકા આરે તરફ ફેલાવી રહ્યા હતા. પર્વતના પથરી ચંદ્રિકાના તેજથી સફેદ જણાતા હતા, અને હિંસક પ્રાણીઓ શીકારની શોધમાં દોડાદોડી કરી રહ્યાં હતાં. આ સમયે રાજકન્યા અને સુમન જે મહેલમાં નિદ્રાધીન થયાં હતાં તે મહેલની પશ્ચિમ દિશાએ દૂર આવેલાં એક ઉંચા પર્વત ઉપરથી બે ઘોડે-સ્વારો ધીમે ધીમે નીચે ઉતરતા જણાતા હતા. બન્ને સ્વારોએ તેમના શરીર પર કાળાં વસ્ત્ર પહેરેલાં હતાં. મુખ ઉપર ઝુકાનીઓ બાંધી દીધી હતી ને હાથમાં ભાલા પકડેલા હતા. તેમણે પહેરેલા પહેરવેશ ઉપરથી તેઓ બીહામણા અને ભયંકર કાર્ય કરનાર હોય એમ જણાતા હતા. બંને જણા ધીમે અને સંભાળપૂર્વક ઘોડાઓને પર્વત પરથી નીચે ઉતારતા હતા. તેઓ કોણુ હશે એવી આ સમયે કલ્પના પણ કરવી મુશ્કેલ હતી. ઘોડીવારે તેઓ પર્વત પરથી ઉતરી નીચે આવ્યા અને

એકવાર આસપાસ દૃષ્ટિ કરી રાજકન્યાના મહેલ તરફ ઘોડાઓને ચલાવ્યા. રાજકુમારીના મહેલની આસપાસ મજબૂત કોટ આવેલો હતો. તેના દરવાજાની ધ્વાર આજે દૈવશાત ખુલી રહી ગઈ હતી. મહેલની આ તરફનો ભાગ હમેશાં જનશૂન્ય રહેતો હતો. એક દિવસ રાત જવાથી માતા-પિતા લઈશે એ ભયથી સુમન અને રંભાએ આ નિર્જન સ્થાને થઈનેજ મહેલની અંદર પ્રવેશ કર્યો હતો. અંદર જવાની ઉતાવળમાં સુમન આ દરવાજાની ધ્વાર અને મહેલનું પાછળનું બારાણ બરાબર બંધ કરવાનું ભૂલી ગઈ હતી. તેમની આ ભૂલનું ફેવું ભય-હર પરીણામ આવે છે તે હમણાંજ જણાયું. મહેલ સમિપ ચાલી આવતા ઘોડેસ્વારો પેલી ખુલી ધ્વાર આગળ આવી અટક્યા અને નીચે ઉતરી ઘોડાઓને ઝાડના થડે બાંધી ધ્વાર વાટે અંદર પેલા તેઓ ઘોડીવારમાં મહેલના પેલા ગુપ્ત દ્વાર આગળ આવી પહોંચ્યા એટલે મહેલ સામે નજર કરી તેમાંના એકે બીજાને પૂછ્યું:—“ કાં ! આ એજ મહેલ કે ? ”

હા, હવે આપ અંદર પધારો અને ધારેલી વસ્તુને લેઈ જશો બહાર આવો; કારણ કે પહેરેગીર સિપાઈઓ જો રોન કરતા કરતા આ તરફ આવી જઈશે તો આપણી કરી મહેલ તરફ આવવા દેશે. “ડીક, તું અહિંજ ઉભો રહેજે અને હું અવાજ ફરકે તરત અંદર આવજે.” કહી તેણે મહેલનું બારણું બંધ કર્યું. ખાલી બંધ કરેલું બારણું તરત ઉઘડી ગયું. વગર મહેલને દ્વાર ઉઘડવાથી તેના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તે ઉતાવળે પગ ઉપાડી સાવચેતીથી અંદર ચાલવા લાગ્યો. મહેલમાં થોડે થોડે અંતરે અંબા દિવા પ્રકાશી રહ્યા હતા. તે માણસ ઘોડીવારમાં રંભા અને સુમન સૂતાં હતાં ત્યાં આવીને ઉભો રહ્યો. ત્યાં આગળ એક બત્તી ઝગઝગાટ સળગી રહી હતી. તેનો પ્રકાશ બન્ને બાળાઓના ગૌર મુખ પર પડતો હતો. બત્તીના તેજથી એ ગૌરાંબનાઓ નિદ્રામાં પણ વિશેષ સુંદર જણાતી હતી. બન્નેના મુખ સામે બેસતાંજ ત્યાં ઉભેલો પુરૂષ સજ્જડ ઠરી ગયો. તે પોતાના ભાગ્યની નિંદા કરવા લાગ્યો અને ઈશ્વરે મને આવી સુંદરીઓથી આજ પર્યંત

શા માટે દૂર રાખ્યો હશે ? એમ બોલીને તે ભગવાનને દોષ દેવા લાગ્યો. તે એકી નજરે બંને બાળાઓના રૂપ સૌંદર્યનું અવજોડન કરી રહ્યો હતો. અંતે તે સ્વગત બોલી ઉઠ્યો કે:—“ બૂસ ! આજે મહેં પરમેશ્વરનાં સ્નેહામાં મોટી ભૂત સુધારી છે. આ સુંદર રમણીઓ નિહાળી મારું મન ચક્રોળે ચઢ્યું છે. મને લાગે છે કે આ કાંઈ દેવાંગનાઓ હશે ! અહા ! ઉંઘમાં પણ તેઓ કેવી મનોહર અને અલભેલી જણાય છે. આમાં સુંદરતાની મૂર્તિ રંભા કવી હશે ? ” કહી તે પુરુષ વાંકડું વળી બંનેનાં મુખ જોવા લાગ્યો. આ બંનેમાં રંભા કવી હશે તે હું ઓળખી શકતો નથી. માટે હાલ તો આ બંનેને લઈ જવી યોગ્ય સમજું છું. હાલ ત્યારે હવે શા માટે વાર કરે ? આમ બોલી તે નરાધમે પોતે ઓઢેલા ઝખ્ખામાં હાથ ધાસ્યો. તેણે ઝખ્ખાનાં ત્રણ ચાર ખીસ્સાં તપાસ્યાં પણ જઈતી ચીજ નીકળી નહીં. “ નક્કી તે ચીજ તેની પાસે રહી ” કહી તેણે ધીમેથી સંકેત ધ્વની કર્યો. જેના અવાજથી બહાર ઉભેલો પુરુષ તત્કળ ત્યાં આવી ઉભો રહ્યો. તેને જોઈ પેલા માણસે પૂછ્યું:—“ પેલી શીશી ક્યાં છે ? ”

“ આ રહી, હો ” કહી તેણે ખીસ્સામાંથી એક નાની શીશી કાઢી તેના હાથમાં મૂકી. તે વિકાળ દેખાવનો મહાનુસ શીશીનું મુખ ખુદલું કરી નિદ્રાધીન બાળાઓની નજદીક આવી પહોંચે એકા; અને ધીમે રહીને શીશીવાળો હાથ પ્રથમ તેણે રંભાના નાક આગળ ધર્યો. અલ્પ સમયમાં જ રંભાએ બગાસુ ખાધું અને તેનું આખું શરીર એશુદ્ધ થઈ ગયું. રંભા એશુદ્ધ બની ગઈ તે પછી તરત તે માણસે શીશીનો ઉપયોગ સુમન પર કર્યો. સુમનની દશા પણ રંભાના જેવીજ થઈ ગઈ. ત્યાર બાદ શીશીનું મુખ બંધ કરી ખીસ્સામાં મૂકી દીધી. નીચે એકેલો માણસ ઉભો થયો, અને સાથેના માણસને પાસે બોલાવી કંઈક વાત કરી એટલે એકે રંભાને અને ખીસ્સાએ સુમનને ખસા પર ઉંચકી લીધી. ધારેલું કામ નિર્વિઘ્ને સફળ થવાથી બંનેનાં આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તેઓ થોડાવારમાં મહેલની બહાર નીકળ્યા અને દરવાજાની બારી પાસે ધોડા પાસે આવીને ઉભા. એશુદ્ધ બાળાઓને

જમીન પર સુવાડી તેમણે ઘોડાઓને ઝાડેથી છોડી તૈયાર કર્યા; અને પ્રથમ પ્રમાણે બન્ને બાળાઓને ઉપાડી યુક્તિસર ઘોડે સ્થર થયા. ત્યાં વધારે વાર નહિ રોકાતાં બન્નેએ ઘોડાઓને પર્વત-પ્રદેશમાં મારે મૂક્યા અને આવ્યા હતા એજ રસ્તે પ્હાડ પર ચઢવા લાગ્યા. તેમના ઘોડા મજબૂત અને પ્હાડી માર્ગથી ટેવાએલા હતા. બળવાન ઘોડાઓ તેમના સ્વારોને લઈ પર્વત પર ચઢી બીજી બાજુ ઉતરી ગયા. બીજી બાજુ નીચે ઉતરતાં સપાટ મેદાન આવેલું હતું. હવે લય નથી, આપણે આપણી સરહદમાં આવી પહોંચ્યા છીએ એમ બોલીને બન્ને જણા મંદ ગતીએ અશ્વોને ચલાવવા લાગ્યા. આવી રીતે ચાલતા ચાલતા તેઓ એક નગર સમીપ આવી પહોંચ્યા. એ નગરનું નામ અચળ-ગઢ હતું. તેમાં અંગારસિંહ નામક રાજા રાજ્ય કરતો હતો. રત્નગઢની રાજકન્યા રંભાકુમારીના હૃદયમાં રમી રહેલો રાજુજીતસિંહ આ અચળગઢના મહારાજા અંગારસિંહનોજ પુત્ર હતો. નગર હજી થોડું દૂર હતું પણ ચંદના અજવાળાને લીધે દૂરથી નગરનાં ભવ્ય મકાનો જણાતાં હતાં. સુમન અને રંભાને ઉપાડી લાવનાર દુષ્ટો થોડેક દૂર ગતાં એક મકાન આગળ આવી ઉભા. આ મકાન નિર્જન સ્થાનમાં આવેલું હતું. તેની આસપાસ ધીચ ઝાડી આવેલી હતી. આ સ્થળે આવી તેઓ ઘોડા પરથી નીચે ઉતર્યા. એક બાળાઓને એટલી પર સુવાડી એક જણ ત્યાં ઉભો રહ્યો અને બીજાને ઘોડાને બાંધવા મકાનની પાછલી બાજુએ ગયો. ઉભો રહેલો માણસ પોતાના કાર્યમાં સફળ થવાથી આનંદ પામી બન્ને સુદરાઓના સામે વારંવાર વેતો હતો. એવામાં કંઈક ખડખડાટ થયો. તેણે ચમકીને આસપાસ જોયું પણ કંઈજ જણાયું નહિ. ખાલી ભ્રમ ધારીને તે પુનઃ વાંકા વળીને બન્ને બાળાઓનાં મુખ જોવા લાગ્યો. એવામાં વળી પાછો કંઈક ખડખડાટ થયો. નક્કી આટલામાં કોઈક માણસ અગર જાનવર હોવું જોઈએ, કાલ તેની તપાસ કરે: કહી તે દશ કદમ ચાલીને સામેની ઝાડીમાં જોવા ગયો તો તેને એક અદ્ભુત દેખાવ જણાયો. તે દેખાવને જિતાંજ જો કે તે હિંમતવાન માણસ હતો તો પણ ધ્રુજી ઉઠ્યો.

આસપાસ ધીર્ય ઝાડો હોવા છતાં ચંદ્રનાં કિરણો તેમાં પ્રવેશવા પામ્યાં હતાં તેથી તે હિંમત રાખી આગળ વધ્યો અને સ્થળ પાસે જઈને જુઓ છે તો તેને જણાયું કે એક પ્રચંડ પુરુષ કંઈક વિચારમસ્ત ઉભો છે. તેનો મજબૂત અને ભરાવાદાર બાંધો તથા વીર વેષ જોઈ તે જોનાર પુરુષ સ્તબ્ધ બની ગયો. તે પ્રચંડ પુરુષની કમ્બરે લાંબી સમશેર લટકતી હતી. તે રત્નના પોશાકમાં હતો. તેનું માથું ખુલ્લું હતું તેથી વાળનાં જુલ્હાં લટકતાં હતાં. તે કંઈક વિચાર અર્થે એ સ્થળે આવીને ઉભો હોય એમ અનુમાન થતું હતું. ઝાંખા પ્રકાશમાં દૂર ઉભેલા માણસે તેને ઓળખવાને ઘણાં કાંઈક માર્યા પણ તે તેને ઓળખી શક્યો નહિ. એ અસ્પર્શમાં જ વિચારવશ ઉભેલા પ્રચંડ પુરુષે કંઈક વિચાર આવતાં પૃથ્વી પર પગનો પ્રહાર કર્યો. તેના પગ પ્રહારથી ત્યાંની જમીન ધ્રુજી ઉઠી. તેની તરફ જઈ રહેલો માણસ પણ અહિં વચારે વાર રોકાવામાં સાર નથી એમ ધારીને ત્યાંથી ચાલતો થયો, અને પુનઃ એક જાળાએ પાસે આવ્યો. ઘોડા બાંધવા ગયેલો માણસ ક્યારનોએ ત્યાં આવી તેને ઓળખતો હતો. પછી બંને જણા મળી રંભા અને સુમતને ઉપાડી તે મકાનમાં ગયા. અંદર અંધારૂં ધોર હતું; છતાં પણ તેઓ બંને જાળાઓને ખૂંટી પર નાંખી આગળ ચાલવા લાગ્યા. અંદર તેઓ અંદરના એક વિશાળ ઓરડામાં આવી હતા. રંભાને ડચકનારે તેને નીચે મૂકી દિવા સળગાવ્યો. દિવાના પ્રકાશમાં જોતાં તે વિશાળ ઓરડો રમણિય અને સર્વ સાહિત્યોથી ભરપૂર દેદિધ્યમાન જણાવા લાગ્યો. તે ઓરડામાં પડેલા એક મોટા ટોચ પર બંને જાળાઓને સુવાડવામાં આવી. તે પછી એ બંને જણાઓએ એક બીજાની સાથે કંઈક ધર્મથી વાત કરી. વાતને અંતે એક જણ ત્યાંથી ઉભો થયો અને પાછો ડાટીયું ઉઘાડી અંદરથી એક નાની શીશી લઈ આવ્યો. તે શીશીમાં સાવધ કરવાની દવા હતી. “લ્યો હવે એમને સાવધ કરી આનંદ કરો. હું આવું છું.” કહી સાથેનો માણસ શીશી આપી ત્યાંથી ચાલતો થયો. તે શીશી જોનાર માણસ અતિ ઉમંગથી દોડ પાસે ગયો, અને શીશીની દિવાનો

પ્રયોગ બંને બાળાઓ પર અજમાવી સાવધ કરવા લાગ્યો. દવાના પ્રભાવથી રંભા અને સુમન ધીમે ધીમે શુદ્ધિમાં આવવા લાગ્યાં. તેમને ઉપરા ઉપરી છોકા આવવા માંડી. હમણાં આ રસિકાઓ સાવધ થઈ જશે, અને મને જોઈ લય પામશે માટે લાવ હું આ ખૂણામાં છુપાઈ ઉભો રહું અને પછી યુક્તિસર કામનો આરંભ કરું. આમ વિચાર કરી તે પુરૂષ એક અંધારા ખૂણામાં છુપાઈને ઉભો; અત્યારે તેના મનનો આનંદ અવર્ણનીય હતો. તે વારે ઘડીએ ખૂણામાં રહી ડોકાયાં કરી જોતો હતો કે, સ્વર્ગની સુંદરીઓ બરાબર જાગ્રત થઈ કે નહિ ? રાત્રિ સમસમાકાર પસાર થતી હતી. સર્વત્ર નિઃસ્તબ્ધતા આપેલી હતી. કવચિત્ કવચિત્ પવન પૂર્ણ જોશથી વાતો અને ઝાડનાં ડાળાંને એક બીજાની સાથે અથડાવી લયાનક અવાજ ઉત્પન્ન કરતો હતો. પાપી માણસનું હૃદય નિરંતર કંપતુંજ રહે છે. એ પ્રમાણે ખૂણામાં છુપાઈ ઉભેલો પાપી બહાર પવનથી થતા ખડખડાટને લીધે વારંવાર ચાંકતો અને વિહ્વળતાથી ચારે તરફ જોતો હતો. તે આતુરનાથી બેશુદ્ધ બાળાઓના સાવધ થવાના સમયની રાહ જોવા લાગ્યો.

૪

રાજા કે રાક્ષસ ?

કામાંધ જનને હર નહિ, ઈશ્વર તણા દરબારનો;
સૌ સૃષ્ટિ સમજી અંધને, ઝટકુંલ ભરતો પાપનો.

મોટું મળસ્કું થયું હતું. આત્રકુંજમાં કોયલ ટહુકાર કરતી હતી. અત્યારે તે બેશુદ્ધ બાળાઓ જાગ્રત થઈ હતી. તેમને હજી ખબર નહોતી કે તેમનું બીજે સ્થળે આવવું થયું છે; અચાનક સુમનની નજર રંભા પર પડી. તેને પોતાની જોડે સૂતેલી જોઈ સુમન વિચારમાં પડી કે રંભા બહેન મારી જોડે ક્યાંથી ? રંભા પણ બેઠી થઈને વિચારવા લાગી કે હું સુમનની સાથે કોયલામાં ક્યાંથી ? રંભા અને સુમન આસપાસ જોવા લાગ્યાં. આ મહેલ આપણો નહોતો ! કહી બંને બાળાઓ ચમકીને કોયલ પરથી નીચે ઉતરી. અરેરે ! આપણને અહીં

કાણુ લાવ્યું હશે ! આ મહેલ કોનો હશે ? આપણે ક્યાં છીએ ? વગેરે વિચાર તેમને પ્રકટવા લાગ્યા. રંભા અને સુમન એક બીજાના મુખે સામે જોઈ રહ્યાં. આ તકનો લાભ લેઈ ખૂણામાં છુપાઈ ઉભેલો માણસ ધીમે પગલે તેમની તરફ આવવા લાગ્યો. તેને ચાલી આવતો જોઈ રંભા ધ્રુજી ઉઠી. સુમન તેનો હાથ પકડી કહેવા લાગી:—“ બહેન ! ગભરાઈશ નહિ. આપણે વીર પુત્રીઓ છીએ. કોઈ કુકર્મીએ આ કારસ્તાન કરેલું હોય એમ સમજાય છે; માટે તું શાન્ત થઈ ઉભી રહે. હું હમણાંજ આ આવનાર માણસ પાસેથી ખરી હકીકત જાણી લઉં છું ” કહી સુમન આવનાર માણસ સામે જોઈ રહી. તે આવનાર ત્યાં આવીને ઉભો રહ્યો; કે તરત સુમને તેને પૂછ્યું:—“ તમને કાણુ છે ? અને અમને અહિં કાણુ ઉપાડી લાવ્યું છે ? ”

“ મનમોહિનીઓ ! તમે ગભરાશો નહિ તેમ મારાથી શરમાશો પણ નહિ; તમને સુખી કરવાને આ સેવક પોતેજ તમને આ સ્થળે ઉપાડી લાવ્યો છે. ” તે માણસે ધીમેથી જણાવ્યું.

સુમન તેના શબ્દ સાંભળી સ્તબ્ધ બની ગઈ. તેણે મન સાથે વિચાર ગોઠવી કહ્યું:—“ જો તમે તમારે સાથે ઇચ્છતા હો તો અમને લાવ્યા હો ત્યાં પાછાં મૂકી આવો. ”

“ હું તમારા સારાને વાનતેજ મહા મહેનતે તમને ઉપાડી લાવવામાં લાગ્યો છું. તમે મારી સાથે આનંદથી રહો. તમને કંઈ પણ દુઃખ પડનાર નથી. આ સ્થળે અત્યંત સુખ સમાજેલું છે. મનહરણી મેનાઓ ! જણાવો તો ખરાં કે તમારામાં રંભાસુંદરી તરીકે કાણુ ઓળખાય છે ? ” તે પુરૂષે હસ્તે વર્ધને પૂછ્યું.

“ આ મારી સાથે ઉભાં છે એજ રંભાસુંદરી ” સુમને જણાવ્યું.

“ શું આજ રંભાસુંદરી ! શું આજ ચંદ્રકેતુની પુત્રી ! અહા ! કવું સ્વરૂપ ! ખરેખર રંભા તો રંભાજ છે. આજે મને તે મનહરણીનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થયાં. વાહ ભાગ્ય વાહ, પણ અરે ! આ તેની સાથેની સુંદરીનું શું નામ હશે લાવ પુછું જોઈએ. ” કહી તે પુછવા જાય છે એ પહેલાંજ સુમન બોલી ઉઠી:—“ કાં શું વિચાર કરો છો ?

ક્યાંક વિચારવાયુ થઈ જશે તો વિમાસવું પડશે.”

“સુંદરીઓ ! વિચારવાયુ તો તમને જોતાંજ થઈ ગયો છે. આવો આવો, મારી નજદીક આવો અને આ બગતા હૃદયને તમારો શિતળ આલિંગનથી ધારો” કહી તે પુરૂષ હાથ પહોળા કરી આગળ વધ્યો. સુમન વિક્રાળ વાઘણનું સ્વરૂપ ધારણ કરી તરત ખોલી ઉઠી:— “ખબડદાર એક તસુ પણ આગળ વધ્યો તો મુઓજ સમજજો.” “કામાંધ ! સતી ક્ષત્રાણીઓને સતાવવાનું કળ વિપરીત આવે છે તેનો મગજમાં ખ્યાલ કર અને જો મરવું હોય તોજ આગળ પગલું ભરી આ કટારનો ભોગ થા” કહી વિક્રાળ સ્વરૂપ ધારી સુમન માડીમાંથી કટાર કાઢી ઉભી રહી. રંભા પણ ક્રોધથી ગળ્ગી ઉઠી:—“કામાંધ પશુ ! જણાવ તો ખરો કે તું કાણુ મૂઓ છે ?”

બન્નેના શબ્દો સાંભળીને તે પુરૂષ ભય પામવાને બદલે એકદમ ખડખડ હસી પડ્યો, અને થોડીવારે મૂઝમાં હસતો હસતો હસતો કહેવા લાગ્યો:—“રસિકાઓ ! શું હજી તમે મને ઓળખી શક્યાં નથી ? હું તમારા જેવી સુકુમાર લલનાઓના યૌવનબાગમાં વિહાર કરનાર બ્રમર છું. અરે ! એ બ્રમરના જેવોજ રસભોગી પણ છું; તેમ સત્તાધિશ પણ છું.” તેણે જણાવ્યું.

“ભાટની માફક લાંબાં ટાયલાં કરવી મુઠી દઈ જલદી જણાવ કે તે કોના કુળને કાળું કલંક લગાડ્યું છે ? ને તું શા નામથી ઓળખાય છે ?” સુમને ક્રોધથી પૂછ્યું.

“મારું નામ અંગારસિંહ છે. તમારી સાથે વાત કરનાર અચળગદનો સત્તાધીશ મહારાજ પોતેજ છે.” તેણે જણાવ્યું.

સુમન મનમાં ખોલી ઉઠી:—“ખરેખર અંગારસિંહમાં નામ પ્રમાણેજ ગુણ છે. અહા ! ક્યાં પવિત્ર રણજીતકુમાર અને ક્યાં આ તેનો પાપી પિતા ? ! ઓ વિભુ ! આ કેવી ઘટમાળ ! શું દૈત્યના ઘરમાં દેવનો વાસ !”

“કાં મનમોહિનીઓ ! હવે તો મારી ઓળખાણ પડીને ? હવે સંધ્યા વિચારો મૂકી દઈ મારી સાથે જોડાઈ જાઓ તો ઠીક. હું

તમને પ્રાણથી પણ વિશેષ ગણી સ્વર્ગ સુખ આપીશ.” અંગરસિંહે કહ્યું.

“ તારા સુખને લાલ લગાડ મૂઆ પાપીઆ ! ” રંભાએ ક્રોધથી જવાબ આપ્યો.

“ ખરેખર તું રાજના રૂપમાં અવતરેલો નર રાક્ષસ છે. અંગરસિંહ ! જા, અહિંથી ચાલ્યો જા. અમારી આગળ તારું કંઈ વળનાર નથી. હુટ ! તું જે રંભાસુંદરીને તારી રાણી બનાવવા માગે છે તે તારા પુત્ર રણજીતને મનથી વરી ચૂકી છે. ”

મારો રણજીત હજુ પ્રેમની પ્રવેશ શાળામાં છે. તે મારી આજ્ઞા સિવાય કોઈની સાથે પ્રેમ બાંધી શકેજ નહિ; છતાં જો તેણે તેમ કર્યું હશે તો ઘડીવારમાં તેનો રંભા પરનો પ્રેમ હું તેની પાસે બળાતકારે ખેંચી લેવરાવીશ. “ પિતાની ઇચ્છીત વસ્તુ પર પુત્રને તરાપ મારવાનો બિલકુલ અધિકાર મારા રાજ્યમાં નથી. ” અંગરસિંહે કહ્યું.

“ રાજના રૂપમાં અવતરેલા રાક્ષસ ! હું તને આવો હુટ નહોતી ધારતી. તું એક સત્તાધિશ રાજ થઈને ન કરવાનાં કૃત્ય કરે છે એથીજ સિદ્ધ થાય છે કે તારી ઉપર દૈવ રૂઢ્યોજ છે. પુત્રની થનાર પત્ની જે તારો પુત્રી જેવી ગણાય તેની પર કુદૃષ્ટિ કરનાર પ્રેત ! તારા દહાડા હવે ભરાઈ ચૂક્યા છે. તારા મ્હોતની નાબતો વાગતી ગઝનમાંથી સંભળાય છે. મરણ અગાઉ માણસની બુદ્ધિ ફરે છે એ તારા આ કૃત્યથી જણાઈ આવે છે. એનું હજુ એત. સમય તારા હાથમાં છે મૂર્ખ રાજા ! ”

“ ફરી બુદ્ધિ તારી સમજ ઉઠી છે વિદ્વાતા;
કુદૃષ્ટિ કરતાં પુત્રી પર, વળપાત કથમ નહિ ધાતાં.
જા જા કુટિલ કામાંધ, યતન તારો નહિ ફળશે;
સ્પર્શ કરતાં અમારો, કાળનો કાસજ તુ થશે. ”

“ પ્રજાપિંડક પાપી રાજા ! જા, ચાલ્યો જા. તારાં પાપી પગલાંથી આ વસુધા અપવિત્ર થઈ રહી છે. ” કહી સુમને મુખ બીજી બાજુએ ફેરવી દીધું.

અંગારસિંહ પણ સ્તબ્ધ બની કંઈક વિચારમાં પડ્યો, અને એતે મનથી દ્રઢ નિશ્ચય કરી બોલ્યો:—“ પ્રેમની પાંડાળામાં પસ થએલી પ્રેમદાઓ! શાંત થાઓ. વિચાર કરી જુઓ કે તમારી પાસે પ્રેમ યાચનાર યાચક કોણ છે ? આ અંગારસિંહ કે જેની આસાથી મહા બળવાનોનાં શિર પત્રકમાં જુદાં થઈ જાય છે તે બળવાન અને પ્રેમના પૂજારી રાજાને શા માટે વાક્ય આજુથી વિધિ નિરાશ કરે છે ? શું હું તમારે લાયક નથી ? ”

મૂર્ખના શિરોમણી ! તુંજ વિચાર કરીને જે કે તારી ઉમ્મર પચાસ વર્ષની થવા આવી છે અને તું સદગુણી સંતાનેનો પિતા થએલો છે, તારે આટલી અવસ્થાએ આવા વિચાર કરવા યોગ્ય છે ? તારે તો અત્યારે પ્રભુ લજ્જત કરી પ્રજાનું રૂડી રીતે પાલન કરવું જોઈએ. અંગારસિંહ ! આ દુનિયામાં કોઈ અમર રહેવાનું નથી. જેને તારાં દુષ્ટ કર્મોથી તારું નામ ફેટલું વગોવાય છે. તારા સામ્રાજ્યમાં પ્રજાને ફેટલો અસંતોષ છે ? ચીરરણજીનસિંહના સુવર્ણ વડેજ અઘાપિ પર્યંત તારું રાજ્ય ટકી રહ્યું છે, નહિ તો ક્યારનોએ પ્રજાએ બળવો કરી તને ગાદી ઉપરથી ઉડાડી મૂક્યો હોય; માટે હવે સર્વ કામનાઓનો ત્યાગ કરી નિવૃત્ત થા.

“ કાન્તા કતક ને બૂમિની, મનમાં ફેરે શું કામના;
નાશ થાયે સર્વ તે તો, ગુણ ગા ગોવિંદના.
મોહ મત્રીરાયો બસ્ત થઈ જાયો બનીતું શું કરે;
ગયો સમય ફેરી ના મળે, સમજ ત્રાગ શિરે ફેરે. ”

હું શાસ્ત્રનાં પોથીને થોથીં સમજું છું, મહેં મારા રાજ્યમાંથી એવા પાખંડી પુરાણીઓ અને શાસ્ત્રવેત્તાઓને હરામનું આવનું તહેમત મૂકી દેશનિકાલ કર્યા છે. તેમ હું પણ સર્વ શાસ્ત્રનો પંડિત છું. મને ઉપદેશ કરવો નકામો છે. પથર પત્રજે તો હું પત્રજું. માટે હવે તો આ આશકને ટળવળાવ્યા કરતાં આનંદથી તામે થઈ જાઓ. “ સુંદરિઓ ! વધારે વિવેચન કર્યા વિના ઝટપટ મારા હૃદયની માત્રીક બંની જાઓ. ” કહી અંગારસિંહ હસવા લાગ્યો.

“ તારા હૃદયની માલીક આ કટાર અલ્પ સમયમાંજ થશે. મૂઆ પ્રેત ! તું એમ ન સમજશ કે તારી સામે ઉભી રહેતી બાળાઓ તારાથી ડરી જઈ તારી પાશવવૃત્તિને તાબે જશે. જો જીવવું હોય તો આ સ્થળેથી જલદી ચાલ્યો જા.” આમ બોલતી સુમન ક્રોધથી ઉગ્ર દેખાવા લાગી.

તેના દેખાવની કે શબ્દોની અંગારસિંહને લગાર પૂણ અસર થઈ નહિ. અંગારસિંહ અનંગથી છતી આંખે અંધ બન્યો હતો. અનંગનું વિષ તેની રોગરગમાં વ્યાપેલું હતું. તે ગંભીર હાબ કરી બોલી ઉઠ્યો:—“ મારા હૃદયનાં રમકડાં ! મને શા માટે તલસાવો છો ? હવે બહુ થયું, હઠમાં હાની થશે. જે સુખ રાજી ખુશીથી મળે છે તે બળાટકારથી મળતું નથી એ હું સારી રીતે સમજું છું, અને તેથીજ તમારી આગળ કરગરું છું. માટે હવે તો દયા કરી આ અનંગથી બળતાને આલિંગન આપી તૃપ્ત કરો. સુમન તું આ પડખે આવ ને રંભા તું આ બાજુએ આવ. હું તમને બન્નેને એક સાથે ભેટી શાન્ત થાઉં.” એમ કહી અંગારસિંહ નજીક જવા લાગ્યો.

રંભા ધ્રુજ ઉડી. સુમન રોદ્ર સ્વરે તેને આગળ વધતો અટકાવી બોલી ઉડી:—“ કામાંધ ! એટલેજ રહેજે: પાસે આવ્યો તો મૂઓજ સમજજે.”

રંભાએ ક્રોધથી કહ્યું:—“ હા, નરાધમ રાક્ષસ ! પોતાની પુત્રીઓ પર પાપવાસનાથી જોનાર પિશાચ ! તારો રૌરવ નર્કમાં વાસ થઈ. તારા શબ્દને કાગ અને ગીધ ચુંઈજે.” પાક્ષી ! શ્રાંભળ:—

“ વિષ સમ બ્યભિચારમાં, શું આટલો ખેંચાય છે;
કુકૃત્ય કરતાં પાપીઆ, મનથી શું કુલાય છે.”

અંગારસિંહ:—રસીલી રંભા ! તારું કહેવું ખરું છે. મને અનંગ આનંદમય લાગે છે; પછી ભલે તે વિષમય હોય તેની મને પરવા નથી. તે આનંદી વિષપાન કરતાં કદાચ મારો પ્રાણ જશે તો તેથી પણ મને મોક્ષ મળશે. સુંદરીઓ ! તમે નંદનવનની અપ્સરાઓ છો; મારા હૃદયને આનંદ આપનારી દેવીઓ છો; તમે મારા પર દયા કરો.

તમારા અધરોડના પાન વિના આ ગળુ સુકાય છે, ને મન મુંઝાય છે.

“કામાંધ ! તું અત્યારે છતી આંખે અંધ થઈ અમને સુંદરીઓ ધારે છે પણ તેમાં તારી ભૂત છે. અમે તારા પ્રાણ લેનારી ખપ્પર યોગીનીઓ છીએ; તને દંશ દેઈ મારનારી ઝેરી નાગણો છીએ.” સુમને ક્રોધથી જણાવ્યું.

“ઉદ્ધત બાળાઓ ! યાદ રાખજો કે આ અંગારસિંહના પંખામાંથી તમે કદી છટકી શકનાર નથી. અત્યાર સુધી મહેં તમને આજીજી કરીને કહ્યું તેનો તમે ગેરઉપયોગ કર્યો છે. હું રાંભાને ઘણા સમયથી ચાહુ છું. તેના સુંદર રૂપથી ગાંડો-ઘેસો બની ગયો છું. તમે માંડ કહેવું માનો અને મારી વ્રતિને શરણુ થાઓ નહિ તો આ અંગારસિંહના ભયંકર ક્રોધનું કષ્ટ તમારે સહન કરવું પડશે.” કહી અંગારસિંહ જગજગને માટે તેમની સામે બેઠા રહ્યો.

“હર હર ! પૃથ્વીના પાણક જે રાજા તે આવા નર-પશુ હશે તેની સ્વપ્ને પણ અમને ખપ્પર નહોતી.” એ અંધ થએલા રાજા ! તું તારો ધર્મ તો વિચાર ! શા માટે પાપ કર્મ કરી રાજાના નામને કાળું કાંક લગાડે છે ? સાંભળા:-

“તું પ્રજા પાલક હુપતિ, દયા દિવું નહિ લાવે;

પુત્રી પર થઈ અંધ, દાંતિની બંત લખવે ?”

“જસ બહુ થયું; હવે તમારું ભાષણ અંધ કરે, હું રાજાનો ધર્મ સારી રીતે જાણું છું. રાજા સ્વાતંત્ર છે ને તેને પોતાની મરજી મુજબ વર્તવાની છૂટ છે. રાજા પ્રજાનો સેવક નથી કે હમેશાં તેમની તરફ લક્ષ રાખે. રાજા તો રાંબ્યની સાથે સુખ ભોગવવાનેજ સરજાએલો છે. રાજા ગમે તેવો ખરાબ હોય પણ પ્રજાએ તો તેને પ્રભુરૂપ માની તેને સર્વસ્વ અર્પણ કરી વફાદાર રહેવું બેઠાએ. સુંદરીઓ ! આ અંગારસિંહે આજ પર્યંત નવનવાં કુમળાં પુષ્પોનો આસ્વાદ આપ્યો છે; અંગારસિંહ ભમતો ભ્રમર છે; તેની મનકામના પૂર્ણ કરવાનો આજે તમારો વારો આવ્યો છે; માટે હવે વિલંબ નહિ કરતાં મારે આધિન થઈ જાઓ.” કહી અંગારસિંહે લાલચોળ આંખો

કરી તેમના સામે જોયું.

તેનાં નીચ વચ્ચેના સાંભળી રંભા કંપી હી. તે ચંડિકા સમનં સ્થરૂપ ધારણ કરી બોલી:-“ પતંગીઆ રૂપ પામીઆ ! હગાર તો પ્રભુનો ડર રાખ. પ્રગ્નનો રક્ષક થઈ ભક્ષક શું બને છે ? અરે ઓ મૂઢ ! સમજ ને વિચાર કરી જો કે હું તારે શું થાઉં ? ”

“ તું તું મારી નેત્રમળી, પ્રાણ પ્યારી, જો કહું તે ઘૂંજ છે. સુંઝરી ! મહેં અત્યારે પથરનો ગુણુ ધારણ કરેલો છે. પથરને અસર થાય તો મને થાય. ” અંગારસિંહે જણાવ્યું.

બસ એથીજ સિદ્ધ થાય છે કે તારું પુન્ય પરવાર્યું છે. દુષ્ટ કર્મોથી તારો કાળ નજીક ભમે છે. મહોત્તનો ગગનભેદી કંકા વાગતો સંભળાય છે. પાપી ! ઘણું કરે તે થોડાને માગેજ.

“ દુનિયાના દિવાનાઓ, ખુશી થઈ ખુબ તો ખીલે;
પગડાના પૂરવાંએ પગમાં, રહે તે મુખડે ઢીલે.
દશાના ચક્કરે ચડતા, ખરેખર જાન તે ખોતા;
કરે હાથી વધુ જો કો, લલોટ કર દઈ રોતા. ”

“ લુચ્યા, નરાધમ ! તારી પણ અંતે દુર્દશા થવાની એ નક્કી સમજજો. સિંહની શુક્રમાં હાથ ઘાલવથી કેવું અનિષ્ટ પરિણામ આવે છે તે જાંઘ પડતાજો અને છેવટે મરણને શરણ થતો પોક મૂકીને રડજો. ” રંભાએ આવશ્યક કહ્યું.

“ કાળની દરકાર નથી અને પરીણામની પરવાંદ નથી. સમયે જો થશે તે જાંઘ લેવાશે. અત્યારે તો તું અત્યવી જા અને આ બાહુ પિંજરમાં દબાઈ જા. ” કહી અંગારસિંહ રંભા તરફ ધસ્યો.

રંભા દૂર ખસતાં બોલી લીધી:-“ દૂર કામાંચ દૂર, નહિ તો આ કટારથી મુઓજ સમજજો. ”

“ શું તમે નહિ માનો ? ” અંગારસિંહે ક્રોધથી પુછ્યું.

“ ના, એક વખત કહ્યું છતાં સમજતો નથી ? ” સુમન બોલી ઉઠી.

“ એમ, તો હવે જોયા કરો કે તમારા શું હાલ થાય છે ? જોઈ

ધું કે મારા સપાટામાંથી તમે તમારા શિયળનો બચાવ કેવી રીતે કરી શકો છો ?” કહી અંગારસિંહે મ્હોટેથી પ્હાડસિંહને બોલાવ્યો.

“ શું આજ્ઞા છે મામદાર ? ” કહેતો પ્હાડસિંહ ત્યાં દોડી આવ્યો.

“ પ્હાડસિંહ ! આ ઉદ્ધત બાળાને પકડ. તેણે મારું સખ્ત અપમાન કર્યું છે. ” અંગારસિંહે સુમનને પકડવાની આજ્ઞા આપી.

ક્રળરૂપ પ્હાડસિંહ સુમનની તરફ ધસ્યો. સુમન આમતેમ દોડી મોટી બૂમો પાડવા લાગી. કદાવર પ્હાડસિંહે તેના હાથમાંથી કટાર ઝૂંટાવી ગર્ભ તેને પકડી લીધી. વિષયાંધ અંગારસિંહે પણ રંભાને બાથમાં પકડી. રંભા અને સુમન ચીસો પાડવા લાગ્યાં. રાત્રીના શાન્ત સમયે તેમની કારમી ચીસોના અવાજ ચોતરફ સંભળાવા લાગ્યા તે તેમની હૃદય ભેદક ચીસોથી ઝાડીમાં વિચારગ્રસ્ત ઉભેલો પુરૂષ ચોંક્યો અને આસપાસ જોવા લાગ્યો. ચીસો વધારેને વધારે સંભળાતી ગઈ. નક્કી નીચ રાખનું કંઈક કારસ્તાન છે ધારી તે પુરૂષ વિજળીની ઝડપે મહેલ તરફ દોડવા લાગ્યો. થોડી વારમાંજ તે મહેલના ઓટલા પાસે આવ્યો અને તેના પર ચઢી બંધ બારણાને એક લાત લગાવી ઉઘાડી નાંખ્યું. બારણું ઉઘડનાંજ તે પુરૂષ અંદર દોડ્યો અને ભયંકર અવાજે બોલી ઉઠ્યો :—“ ખગડદાર ! કોની પર શ્યાય છે અત્યાચાર. ” આમ કહેતો તે ત્યાં આવેલો ઉભો રહ્યો. પ્હાડસિંહ અને અંગારસિંહ તેને અચાનક ત્યાં આવેલો જોઈ ભયભીત મંત્રી ગયા. પાપી પ્હાડસિંહ તો થરથર ધ્રુજવા લાગ્યો. તેના શિથીલ થયેલા હાથમાંથી સુમન નેતર કરીને છુટી ગઈ અને સ્વજળ નયન તે દયાળુ પુરૂષના ચરણમાં પડી બોલી :—“ દયાળુ આ અત્યાચારી રાખના જીવનમાંથી અમને છોડાવો. ”

“ બહેન નિર્ભય રહે. ” કહી તે પુરૂષે અંગારસિંહ સામે જોયું. તે પુરૂષની ભયાનક મુખમુદ્રા જોઈ અંગારસિંહ ડરી ગયો. તે પેનાનું પાપ છુપાવવાને રંભાને છોડી દઈ દૂર જઈને ઉભો. રંભા સુમનની પાસે આવી ઉભી રહી. તેમની પાસે ઉભેલો પુરૂષ આંખોમાંથી અગ્નિકણા ધરસાવતો અંગારસિંહની સામે જોઈ રહ્યો.

દેરાલકત વિક્રમાજીત.

બંદા બહોત ન કુલિયે, બુદ્ધા ખમેગા નાંહિ;
 જોર જુલમ કીજે નહિ, મૃત્યુ લોકકે માંહી.
 મૃત્યુ લોકકે માંહી, તુરત કા તુરત દિખાવે;
 જે નર કરે ગુમાન, સોહિ નર ખત્તા ખાવે.
 કહે દીન દરવેશ, ચેતરે ગાફલ ગંદા;
 બુદ્ધા ખમેગા નાહિ, બોત મન કુલો બંદા.

અંગારસિંહને શાન્ત ઉભેલો જોઈ તે આવનાર મનુષ્ય જેનું નામ વિક્રમાજીત હતું તેણે કહ્યું:—“કાં મહારાજા! શું વિચાર કરો છો? આમ શાન્ત થઈને કેમ ઉભા રહ્યા છો?”

રાજાને આથી ક્રોધ તો ઘણો ચઢ્યો પણ આ સમયે કંઈ નહિ બોલતાં શાન્ત થઈ ઉભો રહ્યો. એવામાં પુનઃ વિક્રમાજીતે કહ્યું:—“મહારાજા! તમે પ્રજાના પિતા કહેવાઓ. સત્ય-દયા અને નીતિથી વર્તવું એ આપનું કર્તવ્ય છે; છતાં આપ અનીતિને રસ્તે ચઢી નિર્દોષ આલિકાઓનાં સતીત્વ નષ્ટ કરવા પ્રયત્ન કરો છો એ શું આપને જાગે છે? મહારાજા! જણાવો તો ખરા કે આ નિર્દોષ બાળાઓની પર અત્યાચાર ગુજારવાનું શું કારણ છે? શું તેમની સાથે આપને કાંઈ વેર છે?”

અંગારસિંહને તેના શબ્દો હાડોહાડુ લાગી ગયા. પોતાનો પ્રધાન આવા સખ્ત શબ્દોમાં પોતાને શીખામણુ દે એ તેનાથી મહન થઈ શક્યું નહિ. તેણે વિક્રમાજીત સામે જોઈ કહ્યું:—“પ્રધાનજી! તમારે મારા કોઈ પણ કાર્યમાં વચ્ચે આવવાની જરૂર નથી. હું રાજા છું. હું ધારું એમ કરવાને સ્વતંત્ર છું.”

વિક્રમાજીત:—સારાં કામ કરતાં આપને કોણુ અટકાવે તેમ છે? પણ દુષ્ટ કર્મ કરતાં તો આપને અટકાવવા એ મહારી ફરજ છે.

અંગારસિંહ:—તું તારી ફરજને તારી પાસે રાખ. રાજાની આજ્ઞા માનવી એ દરેક મનુષ્યનો તેમજ તારો પણ ધર્મ છે.

વિક્રમાજીત:-ખરૂં છે; પણ રાજાએ પ્રજાનું પાલન કરવું એ અને પ્રજાની વંદુ દીકરીઓને પોતાની પુત્રી સમાન ગણવી એ રાજાનો ધર્મ છે. જાં રાજા ધર્મ પરાયણ હોય તો પ્રત્યેક તેને માન આપવું જોઈએ; પણ કદાચ રાજા દુષ્ટ વૃત્તિનો થાય તો તેની સામે પોકાર ઉઠાવી તેનો ન્યાય પ્રજાએ માગવો જ જોઈએ. રાજાનું ભાવિ પ્રજાના હિતમાં હોય છે. પ્રજાના સુખથી જ રાજા સુખી થાય છે, અને પ્રજાને દુઃખ દેવાથી તે દુઃખ ભોગવે છે અને સમય આવ્યે કારાગૃહ નિવાસુ પણ કરે છે એ સમજો છો ?

અંગારસિંહ:-વિક્રમાજીત ! તું આજે વધુપડતું બોલે છે. મહેં શું પાપકર્મ કર્યું છે કે જેથી તું આવાં કઠોર વચન સંભળાવે છે ?

વિક્રમાજીત:-તમારું પાપ પ્રત્યક્ષ છે. જુઓ, જુઓ ! આ ભયંભીત થઈ ધ્રુજતી નિર્દોષ કુમારિકાઓની સામે જુઓ અને જણાવો કે તેમને ત્રાસ આપનાર કાણ છે ? મહારાજા ! શા માટે જુદું બોલી ઈશ્વરના ગુન્હેગાર થાઓ છો ? અકસોસ ! આવો અમુલ્ય મનુષ્યાવતાર ધારણ કરી તમે મહાન્ પાપમાં તદ્દપ ક્રમ બન્યા છો ? પુત્રીઓ જેવી નિર્દોષ કુમારિકાઓને સંકટમાં સપડાવી નરકાગામી કેમ થાઓ છો ? પાપમાં પાતત થએલા રાજા ! વિકારમય નજર થતાં તમારી આંખો શા માટે સદાને વારતે બંધ કરી દેતા નથી ? સમજો ! મહારાજા સમજો ! આમ કરવાથી તમારું માથે કેટલાં સંકટો આવશે તેનો કંઈ ખ્યાલ છે ?

અંગારસિંહ:-વિક્રમાજીત ! આજે તારા શબ્દો મને અસહ્ય લાગે છે; હું તેના ક્રોધની આગથી બળી જઈશું.

વિક્રમાજીત:-મારા શબ્દોથી તમે પવિત્ર થાઓ એમ હું ખરા જીગરથી ઈચ્છુ છું.

અંગારસિંહ:-ડીક છે તેનો પછીથી વિચાર થશે; પણ હાલ તો તું મારી આજ્ઞાને માન આપી અહિંથી એકદમ ચાલ્યો જા.

વિક્રમાજીત:-જ્યાં સુધી આ નિર્દોષ બાળાઓને તેમના નગરમાં સહિસલામત પહોંચાડવાની જોઈવળ કરીશ નહિ ત્યાં સુધી હું અહિંથી

ખસનાર નથી. આપ સુખેથી નગર તરફ ગમન કરો.

અંગારસિંહ:-તેમને તેમના નગરમાં પહોંચાડવાની કોઈજ જરૂર નથી. તેમને તો મારી પટરાણીઓ બનાવી મારા જીના શત્રુનાં મુખ સદાને માટે કાળાં કરવાં છે.

વિક્રમાજીત:-તમારો શત્રુ કોણ છે?

અંગારસિંહ:-રત્નગદનો રાજા ચંદ્રકેતુ !

વિક્રમાજીત:-શું આ તેમની કન્યાઓ છે ?

અંગારસિંહ:-હા, તેમાં એક રાજકન્યા છે અને બીજી તેની સખી પ્રધાનકુમારી છે.

વિક્રમાજીત:-મહારાજા ! તમે કેવા સમર્થ રાજાની સાથે વેર બાંધવાનો વિચાર કર્યો છે તેનો કંઈ ખ્યાલ છે ? અરે તેને આ વાતની ખબર પડતાંજ આખા અચળગદનો તે ધડી વારમાં નાશ કરી નાંખશે. ખરેખર ! તમારી બુદ્ધિ બહાર મારી ગઈ છે તેથીજ આવું વગર વિચાર્યું પગલું ભરવા તમે તૈયાર થયા છો.

અંગારસિંહ:-વિક્રમાજીત ! તું મારો સેવક થઈ મારી આજ્ઞાનો ભંગ કરે છે. હું તને કહું છું કે મને એક પણ શબ્દ સંભળાવ્યા વિના અહિંથી ચાલ્યો જા; નહિ તો પરીણામ વિપરીત આવશે.

વિક્રમાજીત:-રાજાની ઈચ્છા બુદ્ધિને ઠેકાણે લાવવા હું પ્રાણની પણ પરવાહ કરનાર નથી. રાજા તમારા અને મારા સંવાદમાં શું પરીણામ આવશે તેની મને તમારા કરતાં વિશેષ ખબર છે. પરોપકાર અને દેશકાર્ય કરવામાં જે કાંઈ આફતો આવશે તે હું આનંદથી ભોગવીશ; પરંતુ ધર્મ વિરૂદ્ધ વર્તનાર રાજાને તો ગમે તે પ્રકારે ઠેકાણે લાવીશ લાવીશ ને લાવીશ એ મારા મનનો દ્રઢ નિશ્ચય છે.

અંગારસિંહ:-જસ બહુ થયું. તું હમણાંનો મારા દરેક કાર્યમાં વિધનકર્તા થઈ પડે છે એથી સમજાય છે કે તારા દહાડા હવે ભરાઈ ચૂક્યા છે.

વિક્રમાજીત:-હાલમાં તમે પણ રાજા થઈ નિર્દોષ અખળાઓને બળાત્કારથી બ્રહ્મ કરવાના ઇરાદા રાખીને તમારા રાજાના નામને કાળું

કલંક લગાડો છો એથી મને પણ તમારું અનિષ્ટ જલદી થાય એમ ભાસે છે.

અંગારસિંહ—ઓ એ અદ્ય ! ચૂપ થા. તું કોની આગળ કાંપે એમ બોલે છે એ જાણે છે ?

વિક્રમાજીત—હા, એક નરાધમ વિષયાંધ રાજા સામે, તેના ખસી ગયેલા મગજને ઠેકાણે લાવવા હું નિડર થઈને બોલું છું.

અંગારસિંહ—ઓ ઉદ્ધત પ્રધાન ! બંધ કર છતાં ! આ અંગારસિંહ આગનો લબુકો છે. તે હમણાંજ તને ખાળીને લખ્મ કરશે.

વિક્રમાજીત—બહુ દિવસના સહવાસી રાજાને હું સારી રીતે જાણું છું. તમારી આગને મેઘથી શાન્ત કરવાને હું સમર્થ છું.

અંગારસિંહ—ઓ મૂર્ખ ! મારા એક શબ્દથી તું હમણાંજ હતો ન હતો થઈ જઈશ.

વિક્રમાજીત—હુકમનો અમલ કરતા પહેલાં તમે ક્યાંક રાજા મટી રસ્તાના બીખારી ન થઈ જાઓ એ યાદ રાખજો.

અંગારસિંહ—ખરેખર તું મૂર્ખ છે, તેથીજ મારી સત્તાને તું જાણતો નથી.

વિક્રમાજીત—તમે પણ આ વિક્રમાજીતની સત્તાને જાણતા નથી.

અંગારસિંહ—તારી સત્તા તારી પાસેજ રહેશે. મારા એક શબ્દ માત્રથીજ તારું શીર બુદ્ધ થઈ જશે.

વિક્રમાજીત—ઓ ગુર્વધેલા રાજા ! તમારી સ્થિતિ સંભાળો, મારી અમિદાષ્ટિથીજ તમે હજી સુધી રાજ્ય કરી રહ્યા છો ! તમારું જીવન આ હાથમાં છે. મારાં મ્હોતનું ફરમાન થતા પહેલાંજ હું તમને તખ્ત પરથી ઉડાડી રસ્તાના રજાગતાં બીખારી બનાવી દઈશ.

તેના શબ્દોથી રાજાને અતિશય ક્રોધ ચઢ્યો. તે આવેશમાં આવી તલવાર ખેંચી વિક્રમાજીતની તરફ ધસ્યો. વિક્રમાજીતે શાન્તિથી ઉભા રહી રાજાને પાસે આવવા દઈ યુક્તિથી તેનો તલવારવાળો હાથ પકડી લીધો. રાજા આથી આભો બની ગયો.

વિક્રમાજીતે અદ્વહાસ્ય કરીને કહ્યું—“રાજા અંગારસિંહ ! મને

તમારી મૂર્ખાઈ પર હસવું આવે છે. મારી જગાએ જો કોઈ બીજો હોત તો ક્યારનોએ આપની સામે થયો હોત; પણ ના, મારે એમ કરવું નથી. મારે તમને નીતિના રસ્તે ચલાવવા છે, અને જે અચળ ગઢની નિંદા થાય છે તે અચળગઢનાં યશોગાન ચારે તરફ ગવરાવવાં છે. રાજ તમારા હાથમાં કંઈ પણ સત્તા રહી નથી. મ્હેં અગમ-ચેતીથી સધળી સત્તા મારા હાથમાં લીધેલી છે. તે સત્તાના વિપયોગથી હું હાલ ધારું તે કરવાને સમર્થ છું. 'તેનો અમત્કાર જેવો હોય તો જેમ હોય.' કહી વિક્રમાજીતે એક ભયંકર અવાજ કર્યો તે અવાજના પ્રતાપે ચારે તરફ કાલાલસ મચી રહ્યો. અસંખ્ય મૈનિકા મહાસયમાં ધસી આવ્યા. અંગારસિંહ રતનજી બની ગયો અને દયાને માટે વિક્રમાજીતની સામે જોવા લાગ્યો. વિક્રમાજીતે તેના હૃદયની વાત જાણી કહ્યું:—“મહારાજન ડરશો નહિ. હું તમને ત્રાસ આપવા નથી મંગતો. તમે હવે નગરમાં જાઓ અને અધર્મે નહિ વર્તવ તો પ્રતિજ્ઞા લો. આજથી સમજાવે કે ધર્મ, અધર્મ, કપટ, પુન્ય, પાપ વગેરેનો બદલો આપનાર પરમાત્મા સર્વ સ્થળે હાજર છે. જાઓ પધારો.”

અંગારસિંહ એક પણ શબ્દનો ઉત્તર આપ્યા વિના ત્યાંથી ચાલતો થયો. પ્હાડસિંહ પણ રાજની પાછળ મહાસયની બહાર નીકળ્યો. જન્ને જણા ધોડેસ્વાર થઈ અચળગઢ તરફ ચાલ્યા.

રાજના ગયા પછી વિક્રમાજીતે રંભા અને સુમનને આશ્વાસન આપી સઘળી હકીકત પૂછીને જાણી લીધી. રાજના આવા વર્તનથી તેને ધણું લાગી આવ્યું. રંભા અને સુમને પણ વખતસર તેમને મદદ કરવા માટે તેનો ઉપકાર માન્યો. આ વખતે સગાર થયું હતું તેથી વિક્રમાજીતે ચાર સરદારોને રંભા તથા સુમનને રત્નગઢ પહોંચાડી આવવાની આજ્ઞા કરી. જન્ને બાળાઓ તેને નમન કરીને જવા તૈયાર થઈ. વિક્રમાજીતે એક સુંદર સુખપાલમાં તેમને બેસાડી વિદાય કરી. ચાર બળવાન સરદારો ધોડેસ્વાર થઈ સુખપાલની આગળ પાછળ ચાલવા લાગ્યા. તેમના ગયા પછી વિક્રમાજીતે પોતાનાં માણસો સાથે અચળગઢ તરફ પ્રયાણ કર્યું. જે સમયે રંભા અને સુમન રત્નગઢની સરહ-

દમાં આવ્યાં તે વખતે તેમને જણાયું કે તેમની પોતાની શોધમાં
 ઘણાં માણસો દોડાદોડી કરી રહ્યાં છે. સુમને સુખપાત્રમાંથી બહાર
 નેત્યું, તેમાં તેમની શોધમાં નીકળેલા એક સરદારની નજર સુખપાત્ર
 પર પડી. રાજકન્યાને તેમ જોઈ તે આનંદ પામ્યો. તેણે તરત જ
 સ્વારને મહારાજ પાસે સમચાર જણાવવાને રવાને કર્યા. રતનગદમાં
 દાખલ થઈ રંભાએ અને સુમને કંઈક વિચાર કરી અચાનકના ચરે
 સંરક્ષણને વિદાય કરી દીધા; બાદ ખેન એકલાં મહેલમાં આવ્યાં.
 તેમના આગમનથી રાજ ચંદ્રકેતુના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. રંભા
 માતા-પિતાને મળી. રાજ પ સમાચાર જાવનારને ઇનામ આપ્યા. તે
 જઈ રંભાએ મહારાજની આજ્ઞાથી વિદેશ સંકટની વાત કહી સભ-
 ગાવી. અંગારનિહતા દુષ્કર્મથી મહારાજ ચંદ્રકેતુ રાતા પીળા અને
 ગયા. તેમણે તેજ દાણે પાસે એકલા સેનાપતિને સૈન્ય તૈયાર કરવાની
 આજ્ઞા આપી; પણ સેનાપતિના ગયા પહેલાં રંભાએ અને સુમને
 મહારાજને શાન્ત કર્યા એટલે સૈન્યની તૈયારીનો વિચાર બંધ રાખ્યો
 અને વિક્રમાજીતે કરેલા ઉપકારના બદલામાં તેનાં વખાણ કરી ચંદ્રકેતુ
 રાજ્યે તેની પર એક પત્ર લખ્યો. એ પત્ર રાજ્યે એક સરદારના
 હાથમાં આપી કહ્યું:—“ તું આ સમયેજ અચાનક તરફ જ અને ત્યાં
 જઈ આ પત્ર ત્યાંના પ્રધાન વિક્રમાજીતને આપજે. આ પત્રનો તે શું
 જવાબ આપે છે તે સાંભળીને તરતજ આ તરફ પાછો ફરજે.”

“ જોવી આજ્ઞા. ” કહી તે સરદાર પત્ર લઈને ચાલતો થયો. બાદ
 મહારાજ પણ રંભા અને સુમનને લઈ મહેલની અંદર ચાલ્યા ગયા.

કિશોર-કમળા.

“ અજળ એ પ્રેમના પ્યાસો, હોમને પ્રણ પ્યારો છે;
અમરપદ પ્રાપ્ત કરનારો, બધાંનો એ ઉતારો છે.
હમારી ઈશ્વતા એમાં, ગણી છે શ્રેષ્ઠતા એમાં;
સકળ સના હરદ એમાં, હમારો પ્રેમ ન્યારો છે. ”

અચળગદના રાજમહેલના એક સુંદર દિવાનખાનામાં અત્યારે અંગારસિંહની પુત્રી કમળાકુમારી કંઈક વિચારમાં નિમગ્ન થઈને આમ-તેમ આંટા મારતી હતી. તેની ઉંમર આશરે પંદર વર્ષની હતી. આ રાજકન્યા સુંદરતામાં રતિને પણ શરમાવે એવી હતી. આજે તેના હૃદયમાં કંઈક જીદાજ વિચાર ઉદ્ભવતા હતા. તેના મનોભાવ ઉપરથી અનુમાન થતું હતું કે તે આતુર હૃદયે કોઈના આવવાની રાહ જોઈ રહી હતી. સમય જતાં તેની આશા નિરાશામાં બદલાવા લાગી. તેનું પ્રકુલિત મુખ ગંભીર વિચારના પ્રભાવે કરમાવા લાગ્યું. તેણે નિરાશ મને હિંચોળાખાટ પર સ્થાન લીધું. એક પગ હિંચકા પર રાખી પગે ધીમે ધીમે તેણે હિંચકા નાંખવા માંડ્યા. તે અત્યંત વ્યાકુળ બનેલી જણાતી હતી. થોડીવારે તે રસિક રંગા સ્વગત બોલી ઉઠી કે:—“ અરે ! હજી સુધી ચંદ્રલેખા પાછી કેમ ન આવી ! શું ! તેમણે અહિં આવવાને આનાકાની કરી હશે ! ? પુનઃ તે વિચારમાં પડી. વિચારમાં પણ તે કોઈના આવવાનો ખેડખેડાટ સાંભળી ચમકી ઉઠતી. પોતાના મનની નિર્જળતા પર તેને ઘણું લાગી આવ્યું. વિચારને દૂર કરવાની આખરે તેણે યુક્તિ શોધી કાઢી. “ હાવ, ચંદ્રલેખા આવે ત્યાં સુધી સિતાર વગાડી આનંદ કરું. ” બોલી તે હિંચકા પરથી ઉઠી સિતાર લઈ આવી અને પુનઃ હિંચકા પર બેસી સિતારના તાર પર કામળા આંગળીઓ ફેરવી સૂર મેળવવા લાગી. સૂર મળતાં શું ગાવું તેનો વિચાર થયો. અંતે મનના વિચારોને અનુસરતું ગાન આરંભાયું.

“ મોહનવર મળવા આતુર મનકું ધીરજ જરી નવ ધારે;
મુગ્યાના કામળ કાળજીમાં બાણ રતી પતિ મારે.

બાલ્યકાળના ભાવ ગયા સહ,
રાગે મન રતી રાગ વિકારે;
* મદન પીડિતા વ્યાકુળ યુવતી,
કાન્ત વિના બળતી અંગારે—ધીરજ.
જય બદલતાં પાસાં રજની,
નેત્રે નહિ નિદ્રાજ લગારે;
શયન જગરણ સમાન થાતાં,
રાત દિવસ સરખાં છે મારે—ધીરજ.

દેવી દમયંતી.

રાજકન્યા ગાનની કડીયોને ઉલટાવી ઉલટાવીને ગાવા લાગી. તે મોહક મધુરો મુર ચારે તરફ દીવાનખાનામાં ફેલાઈ રહ્યો. સંગીતની શોખિન બાળા ગાનમાં એટલી બધી લિન બની કે આગળ પાછળનું તે ભાન ભુલી ગઈ. જે ચંદ્રલેખાની તે આતુરતાથી રાહ જોઈ રહી હતી; તે ચંદ્રલેખા ક્યારનીએ ત્યાં આવીને ઉભી રહી હતી છતાં ગાનની ગમ્મતમાં કમળાએ તેને દીડી નહિ. ચતુર ચંદ્રલેખા તેના ગાનમાં ભંગ પડે નહિ એ હેતુથી તેની પાછળ જઈ ઉભી રહી હતી. અતે ગાન પુરું કરી કમળાએ સિતારને નીચે મૂક્યો. “હજી ચંદ્રલેખા આવી નહિ.” કહી તે સ્વગત બોલવા લાગી:—“હા, નિદંય સખી! તું મારી અકળામણુ જાણે છે છતાં આટલી વાર ક્યાં રોકાઈ રહી છે? ખરેખર તું અત્યારે બાકુર થઈ હોય એમ જણાય છે. સખી! વહાલી સખી! આંજો માંડે તમામ અંગ અનંગના પ્રતાપે તપી રહ્યું છે. અનંગની તાલાવેલી કેવી હોય છે તેની મને અત્યારે પૂરેપૂરી સમજ પડી છે.” કહ્યું છે કે:—

“જેને વિતી જગતમાં, તે પર પીડા જાણ;
સાકરના શોખીનને, ભુખ્યાનું નહિ ભાન.”

એવી સ્થિતિ મારી થઈ રહી છે. આમ બોલતી રાજકન્યા સખીની રાહ જોવા લાગી. પાછળ ઉભેલી ચંદ્રલેખાએ ધામે રહી કમળાની આંખો પર હાથ દાખ્યા. કમળા ચમકી અને ચંદ્રલેખા

મૂકી દે કહીને ઉભી થઈ. ચંદ્રલેખા હસતી હસતી તેના સામે આવી ઉભી રહી. તેને નેંઘ કમળા આનંદ પામી પૂછવા લાગી:—“ બહાત્રી સખી ! તું ક્યારની આવી છે ? અરેરે ! હું તો તારી વરસાદની પેઠે રાહ બેઠા રહી હતી. વાર હવે કહે કે તું શું કરી આવી ? ”

“ ગાન ગાતી વખતે તો ભાન ઠેકાણે નહોતું કે પાસે આવીને કેણુ ઉભું છે. સાદસ કામ કરવું અને ભાન ભૂતવુ એટલું કરવામાં ક્યાંક ભયંકર આક્રમમાં દિત્તવું પડે તને ખ્યાલ છે ? હું કેવું કામ કરવાને ગઈ હતી તેની નમને સારી રીતે સમજ હતી છતાં નમે સાવચેત કેમ રહ્યાં નહીં ? ” કહી ચંદ્રલેખા તેની સામે બેઠી રહી.

“ ત્યારે શું તને અહિં આવ્યે ઘણી વાર થઈ છે ? ” કમળાએ પૂછ્યું.

“ હા, મને અહિં આવ્યે ઘણી વાર થઈ; પણ તમે તો અનંગના રંગમાં રંગાઈ સિતારના તાનમાં મસ્તાન બન્યાં હતાં તેથી તમને શું ખચર પડે કે અહિં આવીને કાણ ઉભું છે ? સિતારનું તાન અને પ્રિયતમનું ગાન પછી શું દરકાર ખીજની કે આકુ અવળું બેવું પડે ? ” ચંદ્રલેખાએ હસ્તે વઢને કહ્યું.

“ લે હવે રહેવા દે એ વાત અને કૃપા કરી જણાવ કે કામ ફતેહ કરી આવી કે નહિ ? બહાત્રી સખી ! તું તો મારા અંતરની બહેન છે, તેથીજ તને આવું બેખમનું કામ કરવાને મોકલી હતી. ”

“ ચંદ્રલેખા જે કામ કરવાને જાય એમાં કાંઈ દિવસ તેને નિષ્ફળના મળે કે ? બહેન ! હું તો ક્યારનીએ તમને બોલાવી અહિં આવી છું. પ્રધાનપુત્ર “ કિશોરસિંહ ” પણ ક્યારનાએ તમારા દર્શનની આતુર પ્રત્યજાએ બહારના દિવાનખાનામાં બેસી રહ્યા છે. તે વિચીત્રણુ કુમાર તો તમારું નામ સાંભળતાંજ અહિં આવવાને મારી સાથે ચાલી નીકળ્યા. પરંતુ તમને ધન્યવાદ આપવો ઘટે છે કે કાંઈને પોતાને ત્યાં બોલાવી તેનો ભાવ પણ ના પૂછવો. ”

“ સખી મને માફ કર. ગાનના તાનમાં હું ભાન ભૂતી હતી. બહેન ! જા હવે તું તેમને જલ્દીથી માન સાથે અહિં બોલાવી લાવ. ”

ચંદ્રલેખા બહારના દિવાનખાનામાં બેઠેલા કિશોરસિંહને લઈ રાજકન્યા પાસે આવી. કિશોર કમળાની તારા-મૈત્રી થઈ. આંખના ઈશારે બન્નેએ એકબીજાને અભિવંદન આપ્યું. ચંદ્રલેખા આવું છું કહી ત્યાંથી ચાલતી થઈ. કમળાએ કાનિલ કટાક્ષ ફેંટી કિશોરસિંહ સામે જોયું. કિશોરસિંહે મૃદુ હાસ્ય કરી કહ્યું:—“પારકાને પોતાને ત્યાં બોલાવી એકાન્ત જગામાં ઘણી વાર એકલો બેસાડી મૂકવો તે શું સુસ્ત રાજકન્યાનો ધર્મ છે કે ?”

“હામા બહાલા હામા. આવો આ સુવર્ણ કોચ પર સ્થાન લ્યો.” કહી કમળાએ કિશોરસિંહનો હાથ પકડી તેને કોચ પર બેસાડ્યો.

કિશોરસિંહ પ્રધાન વિક્રમાજીતનો પુત્ર હતો. તે સદ્ગુણી અને રૂપવાન યુવક હતો. કમળાથી તે બે ત્રણ વર્ષે મોટો હતો. તેણે આલ્યા-વસ્થાથી તે આજ પર્યંત કમળાના સહવાસમાંજ સવળો સમય ગાળ્યો હતો; રોજના સહવાસથી બન્નેનો પ્રેમ વ્રદ થયો હતો અને એ પ્રેમે સમય જતાં બુદ્ધિ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું. વીર વિક્રમાજીતે સંસાર યુક્ત થઈ કિશોરસિંહને કમળાની પાસે જવાના મના કરી હતી, કારણ કે તેનો વિચાર કિશોરસિંહને મહા બળવાન અને ગુણવાન બનાવવાનો હતો. અત્યારથી જો તે પ્રેમમાં પડે તો મહા ધારવુ વૃથા જાય, એ હેતુથી વિક્રમાજીતે તેની પર સખ્ત દેખરેખ રાખવા માંડી હતી. કમળા તેને શવતપ્રાણ હતી. આજકાલ કરતાં તે તેને ઘણા દિવસથી મળ્યો નહોતો તેથી આજે તે તેના રૂપતાની ગેરવાજરીમાં કમળા પાસે જવાનો વિચાર કરતો હતો; એવામાં ચંદ્રલેખા તેને બોલાવવા આવી. ભાવતું હતું ને વૈદે કહ્યું. કિશોર તરત વસ્ત્ર પહેરી લેઈ ચંદ્રલેખાની સાથે કમળાની પાસે આવ્યો. બન્ને એકબેકને મળ્યાં અને આનંદ પામ્યાં. કમળાએ સ્વહસ્તે સુગંધ યુક્ત તાંબુલ કિશોરના મુખમાં મૂકતાં કહ્યું:—“કાં બહાલા ! તુંતે મને હવે મૂતી ગયો હોય એમ જણાય છે. આજકાલ કરતાં કેટલા વખતથી હું તારા દિદારનાં દર્શન કરવાને આતુર થઈ રહી હતી. ખરેખર તારું હૃદય હવે વજ્ર જેવું થઈ ગયું છે. પહેલાં તો તને મારા વિના લગાર પણ ચાલતું નહોતું

અને હવે આમ અટળાવે તે શું તારા જેવા સુરને ડાળે છે કે ?
જ્ઞાલા ! તું સારી પાસે હમણાંનો શા માટે આવતો નથી ? શું તને
કંઈ ખોટું લાગ્યું છે ? ”

“ પ્રિય કમળા ! તું જ્ઞાની થઈને કેમ ભૂલે છે ? આપણી વય
હવે વધારે સહવાસમાં આવવા યોગ્ય રહી નથી. આપણો બાલ્યકા-
ળનો સમય હવે બદલાઈ ગયો છે. નિર્દોષ પ્રેમે પણ કંઈક અજબ
સ્વરૂપ ધારણ કરી આપણને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી મૂક્યાં છે. આપણી
અવસ્થા હવે દૂટથી હરી ફરી શકાય એવી નથી. લોક લગ્નના પ્રયત્ન
પડેલા આપણી ઉપર ઢંકાએલો છે. તે લોક લગ્નના પડાને દૂર
કરવાથી આપણે દારણ દુઃખમાં દટાવાનો સંભવ છે. તેમાં તારે તો
મારા કરતાં પણ વધારે સહન કરવું પડે એમ છે; કારણ કે હું
પ્રધાન પુત્ર ને તું રાજકન્યા ! આપણે બન્નેનો સંબંધ થવો મુશ્કેલ
છે. આપણે પ્રેમ જો કે અદ્યાપિ પર્યંત શુદ્ધ છે અને શુદ્ધ રહેશે
પણ સાથે ફરવાથી લોકો શું કહેશે ? “લોક વિરુદ્ધ ન વર્તવું.” એ
અનાદિ કહેવત છે. તેના ત્યાગથી સંકટમાં સપડાવું પડે છે. માટે
તારે માટે તો હવે ઉત્તમ એ છે કે તારે મારો પ્રેમ રદાને માટે
મૂલી જવો. ” કહી કિશોર તેના મુખ સામે જોઈ રહ્યો.

તેનાં વચન કમળાને અસહ્ય લાગ્યાં. તેની આંખોમાં ઝળઝળીયાં
ભરાઈ આવ્યાં. તે ગદ્ગદ કંઠે કહેવા લાગી:—“ કિશોર ! કિશોર !
આજે તું આ શું બોલે છે ? તારાં વચનથી મહાં હૃદય બેદાય છે.
આ કમળાના હૃદયને તું સારી રીતે જાણે છે. કમળાએ જોને એક
વખત પ્રેમ અર્પ્યો તેની સાથેજ સદાકાળ તે નિવાસ કરશે. કિશોરને
અર્પેલો પ્રેમ કમળા હવે બીજાને કોટી કાળે પણ આપી શકશેજ નહિ. ”

“ કમળા ! કમળા ! તું શું બોલે છે તેનું તને જ્ઞાન છે ?
મહાન સત્તાધિશ મહારાજની કન્યા એક પ્રધાન પુત્રની સાથે તેનો
પ્રેમ સદાકાળ માટે કેવી રીતે જાડી શકશે ? મહારાજ અંગારસિંહ
તને તો કાંઈ મોટા બળવાન રાજા સાથે પરણાવશે. પિતાની આજ્ઞાને
માન આપી તારે પરણવું પડશે; પછી મારા પ્રત્યેનો પ્રેમ ક્યાં સુધી

ટકા શકશે ? ” કિશોરે કહ્યું.

“ કિશોરસિંહ ! હું આજે જે શબ્દો બોલું છું તે તું મત્ત્ય માનજે. આ કમળા તારા સિવાય અન્ય કોઈની સાથે પરણનાર નથીજ. ” કમળાએ જણાવ્યું.

“ સારે થાં તું જીંદગીપર્યંત કુંવારી રહીશ. ” પુનઃ કિશોરે કહ્યું.

“ હા, જે મારી મન ધારણા સફળ થશે તો હું રાજી ખુશીથી પરણીશ, પણ મારી ધારણા નિષ્ફળ જશે તો કૌમારવૃત્તનો ટેક અચળ રહેશે. કિશોર ! મારા આત્માને પૂર્ણ ખાત્રી છે કે મારું ધારેલું સિદ્ધ થશેજ; પરંતુ તેમાં તારી, જ્ઞાત્રા કિશોર ! તારી મદદની ઘણી જરૂર પડશે. ” કમળાએ કહ્યું.

“ શું મારી મદદથી તારું ધારેલું સિદ્ધ થશે. જે એમ હોય તો જણાવ હું આ પળેજ તને મદદ કરવાને તૈયાર છું. ” કિશોરે આશ્ચર્ય પામીને કહ્યું.

“ તું મને વચન આપે તો કહું. ” કમળાએ કહ્યું.

“ અરે વચન તો શું પણ તારે માટે મારો આ પ્રાણ જોઈએ તો પણ તૈયાર છે. કમળા ! બોલ, તું જે કહે તે કરવાને હું તૈયાર છું. તારા કલ્યાણને અર્થે આ કિશોરને ગમે એટલાં વિદ્વંસો નડશે તો પણ તારું કામ કરવામાં તે પાછો નહિજ પડે. કમળા ! કમળા ! હજી પણ તને ખાત્રી ન થતી હોય તો લે આ મારું વચન. બોલ હવે બીજું કંઈ. ” કિશોરે ઉશ્કેરાઈ કહ્યું.

“ હાશ ! હવે મને શાન્તિ થઈ. કિશોર ! હવે આ હૃદયમાં પૂર્ણ ખાત્રી થઈ કે જરૂર તારીથી મારું કામ પરાપૂર્ણ થશે. ” કમળાએ સ્નેહભરી નજરે તેના સામે જોઈ કહ્યું.

“ પણ શું કામ કરવાનું છે તે તો કહે કે એમને એમ કામ થઈ જશે ? ” કિશોરે કહ્યું.

“ એમ ! તો લે સાંભળ; પણ જે જે કામનું નામ સાંભળી ગભરાઈ જતો નહીં ! કિશોરસિંહ સાંભળ, મારા મનની ઇચ્છા સ્વસ્થ થઈને સાંભળ. મહેં આજે સૂર્યચંદ્રની સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે મારે

પરણવું તો કિશોરની સાથે, નહિતો જીંદગી પર્યંત કૌમારવૃત્ત પાળવું.” આમ કહી કમળા કિશોરના મુખનું અવલોકન કરવા લાગી.

તેનું બોલવું સાંભળી કિશોરસિંહ સ્તબ્ધ બની ગયો અને આંખો ફાટી કમળાના મુખ સામે નિર્મલ રહ્યા. કમળા મૃદુ મૃદુ હસવા લાગી કિશોર ભવિષ્યના વિચારમાં પડ્યો. તેને ભાવિષ્ય ભયંકર ભાસવા લાગ્યું. તેના હૃદયમાં કંપ છૂટવા લાગ્યો. તે આકાશ તરફ દ્રષ્ટ કરી કમળા શુદ્ધિમાં બોલી હશે કે બેલાન અવસ્થામાં તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો. પછી તેણે કમળા સામે નિર્મલ ધીમેથી કહ્યું:—“કમળા ! તું આજે ભાનમાં હોય એમ જણાતું નથી. ત્હેં કેવી ભયંકર પ્રતિજ્ઞા કરી તેનું તને ભાન છે ? શું અંગારાસંહ તારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરશે ?”

“હા, મારું આત્મવ્રત મારી પ્રતિજ્ઞા તેમની પાસે પૂર્ણ કરાવશેજ. ભાગ્યવશાત્ પિતાજી મારું કહેવું નહિ માને તો આ કમળા તારું નામ સ્મરણ કરી પ્રતિજ્ઞા પાળવા આત્મવિસર્જન કરશે. બહાસા કિશોર તું મારા વિચાર છોડી દે અને જણાવ કે તું તારા ખરા હૃદયથી મને ચાહે છે કે નહિ ?” કમળાએ પ્રશ્ન કર્યો.

“કમળા ! આવો પ્રશ્ન પૂછી ત્હેં મારા મનમાં અપાર દુઃખ ઉત્પન્ન કર્યું છે. આપણે બેગાં રમી આટલી ઉમ્મરે પહોંચ્યાં છીએ છતાં તું મારા હૃદયથી અણંબળ રહી તેથી મને ઘણું લાગી આવે છે. કમળા ! કમળા ! આ હૃદયમાં તારોજ જન્મ જન્માય છે. તું કહે તો આ ક્ષણેજ હું મારું હૃદય ત્રીરીને તને બતાવું કે કમળાના અંતરનું લોહી પ્રેમમાં ફેટલું ઝડપથી વહે છે. કમળા ! મારે જીવન દોરી ! તુંજ માટે સર્વસ્વ છે. તને મેળવવા અને મારા હૃદયની દેવી બનાવવા હું મહાન પ્રયત્નો કરીશ.” કિશોરે આવેશથી કહ્યું.

“બસ, હવે આ અશાન્તિ પૂર્ણ હૃદયમાં શાન્તિની સ્થાપના થઈ. બહાસા આવ આ સુવર્ણ ખાટ પર હિંચી આનંદ કરીએ” કમળા ઉભી થઈ. એવામાં ચંદ્રલેખા બહારથી અંદર આવી કહેવા લાગી:—“બહેન ! બાપુ તમને હાલને હાલ બોલાવે છે.”

કમળાને આ સમાચાર ગમ્યા નહિ તેથી તેણે કિશોર સામે

નેયું. કિશોર તેને તેના પિતાની પાસે જવાનું સુચન કરી પોતે પણ ત્યાંથી જવાને ઉભો થયો. “કમળા જાઉં છું” કહી કિશોરે તેના સામે નેયું. કમળાએ ગળગળાસાદે “હા પધારો અને કોઈ કોઈ દિવસ મારી સલામ લેજો” કહી તેને જવાની અનુમતિ આપી. કિશોર બહાર નીકળી તેના અવાસ તરફ ચાલતો થયો. કમળા અને ચંદ્રજામા મહારાજ અંગારાસિંહની પાસે જવા ચાલતાં થયાં.

૭

ગુપ્ત ગોઠવણ

અચળગઢમાં આવેલા પોતાના લગ્ન મકાનના એક એકાન્ત ઓરડામાં આજે વીર વિક્રમાશ્રી કંઈક દિંડા તકવિતકે કરતો ગમ-ગીન ચંદ્રે મેઢેલો છે. તે ઘડીકમાં ગુસ્સે થઈ જાય છે તે ઘડીકમાં શાન્ત થઈ પાછો વિચારવમળમાં ઝૂકે છે. આજે તેની મિથિતિ કંઈક જુલાજ પ્રકારની થઈ રહી છે. અત્યારે તે વિચારમાં ગુસ્સે થયેલો હોવાથી તેની આંખો લાલચાળ દેખાતી હતી. તે સર્વ વિચારના ત્યાગ કરી એકાએક ઉભો થઈ ગયો અને ઉંચે નજર કરી સ્વગત ઓડી ઉઠ્યા:—“ઓ અભાચારી અંગારાસિંહ ! નને પાપકર્મ કરતો હું અટકાવું છું તેમાં શું ખોટું કરું છું કે ‘જેથી તું’ મારું અપમાન કરી મને હલકો પાડવાનો પ્રયત્ન રચે છે? અરે ! આજે તહે’ ભરી સલામ મારી ઉપર આલેખ કર. મારું અપમાન કરું છું તેનો ભાવાર્થ હું પૂરેપૂરો સમજી ગયો છું. તારાં એ વ્યંગ વચનો મારાથી સહન કરી શકાતાં નથી. તું રાજા છે એ વિચાર આવવાથીજ તું તે સમયે મારા ક્રોધમાંથી બચી ગયો છે; નહિતર તારી જગાએ જો બીજા કોઈએ આ વીરને અપમાનની આગમાં સળગાવ્યો હોત તો તેજ વખતે તેને આ વિક્રમાશ્રી સ્વર્ગસદનમાં મોકલી આપ્યો હોત. અંગારાસિંહ ! અંગારાસિંહ ! તહે’ અચળગઢની ગાદી લગ્નવી છે. તું રાજાના રૂપમાં રાક્ષસ છે. તું વિષયાંધ અને વ્યસની બની રાંકડી પ્રગ્ન ઉપર કેટલી જુદા ગુજારે છે ! તેનું તને કાંઈજ ભાન નથી. બિચારો ગરીબ

રાંકડી પ્રજા તેમનું દુઃખ ક્યાં જઈ રહે ! જ્યાં રાજા પોતેજ નિયંત્રિતો છે તો પછી તેના અમલદારોની તો વાતજ શું કરવી ? તેઓ પણ નિયંત્ર. અમુક વરસા ઉપર જે રાજ્ય સ્વર્ગ સમાન શોભતું હતું, તે રાજ્ય આજે દુઃખ દરિદ્રતાથી ભરપૂર થઈ રહ્યું છે. તેનું કારણ ફક્ત રાજાની અવિચારી બુદ્ધિજ છે. “જેવો રાજા એવી પ્રજા” હોય એમાં શું નવાઈ. આ વિષયાંધ રાજાને કોઈ સંજ્ઞાનો સમાગમ તો ગમતોજ નથી. અહિં સંજ્ઞાનો નિરંતર અપમાન સહન કરવું પડે છે અને મૂર્ખાઓ માનપૂર્વક રાજાની હજુરમાં રહે છે. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે:—“જે દેશમાં ચંપો આંખો અને ચંદનના ઝાડને કાપી નાંખવામાં આવતાં હોય, કાંટાના ઝાડનું રક્ષણ કરવામાં આવતું હોય હંસ મોર અને કાચલોના કુળનો સંહાર થતો હોય તથા કાગડાઓને આદરથી પાળવામાં આવતા હોય, લાથી આપી તેના બદલામાં ગધેડો લેવાતો હોય, કપુર અને કપાસ સરખાં ગણાતાં હોય અને એજ પ્રમાણે જ્યાં ગુણવાન અને નિર્ગુણ પણ સરખાજ લેખાતા હોય તે દેશને અમારા પ્રણામ છે.”

આ અંગારસિંહના રાજ્યમાં પણ આ રીતેજ અંધેર ચાલે છે. મનમાં ધણુએ થાય છે કે રાજ્યનો ત્યાગ કરી ચાલ્યો જઈ: પણ રાંકડી પ્રજાનું દુઃખ નજરે તરી આવે છે. પ્રજાને સુખી કર્યો વિના જવાને અંતરાત્મા ના પાડે છે, પણ જે એકલો પ્રજાનાં દુઃખને શી રીતે દૂર કરી શકે. આખી પ્રજા અંગારસિંહને ધિક્કારની નજરે જુએ છે પ્રજાનું કટ નોઈ મારું હૃદય સળંગી ઉઘ્યું છે. પાપાણુ હૃદયના રાજાને તેની કાંઈ અસર થઈ હોય એમ જણાતું નથી. અહા ! જે રાજાના રાજ્યમાં જાલીમ જુલમ છે ત્યાંની પ્રજાને કોનો આધાર ! જે રક્ષણ કર્તા તેજ ભક્ષણ કર્તા થાય તો પ્રજાને કાણુ બચાવનાર ! સ્વાર્થપરાયણ રાજાની ફારયાદ કાના દરબારમાં ઉઠાવવી ! પ્રભુ હદ થાય છે—જુલમ છે. રાંકડી રૈયતનું દુઃખ મારાથી જાંઘ શકાતું નથી. હવે મારે કરવું શું ? શું એ પાપી રાજાના પક્ષમાં રહી પ્રજાને વધુ દુઃખમાં બળવા દેવી ? ના, ના, આ વિક્રમાજીતથી હવે એમ થનારજ

નથી. ત્યારે શું મારે પ્રજના ઉદ્ધારને અર્થે મહારાજન ચંદ્રકેતુની પ્રાર્થના કરવી ? હા, એમજ. તે બળવાન ભૂપતિને મદદને માટે અહિં લાવવા અને કુલાંગાર. અંગારસિંહને તખ્ત પરથી ઉડાડી મૂકવો. આમ બોલતો વિક્રમાજીત વિચારમાં પડ્યો; પણ પુનઃ પાછો બોલી ઉઠ્યો:—“ ના, ના, એમ તો ન થવું જોઈએ. અચળગઢના ઉદ્ધારને અર્થે કાઈ બીજા રાજાને કદાપિ કાળે અહિં બોલાવવો નહિજ જોઈએ. જો ચંદ્રકેતુ ધર્મ પરાયણ છે તે અચળગઢમાં પ્રવેશી પછી લોભ પરાયણ કેમ ન થઈ જાય ? જો એમ થાય તો મારું અચળગઢ સદાને માટે પરાધિન થઈ જાય. અંદર અંદરના કલહને લીધે પોતાના રાજાને નાશ કરવાને કેટલાક દુષ્ટોએ બીજા રાજાઓને મદદ કરી પોતાના રાજાને પાયમાલ કરી રાજ્ય ઉજ્જડ કરાવ્યું હતું; હા ! તે દેશપ્રોહિયોના પ્રતાપેજ આ પવિત્ર ભૂમિ આજે પણ દુઃખ દારિદ્ર્યથી પીડાઈ રહી છે; પણ હવે મારે શું રસ્તો કરવો ? હાં ઠીક યાદ આવ્યું. મને તો આ રસ્તોજ યોગ્ય જણાય છે. જો કે અંગારાસિંહ દુર્ગુણનો મંડાર છે; પરંતુ તેનાં સંતાનો ન્યાયપરાયણ અને સદ્ગુણમાં એક બીજાથી ચરે એવાં છે, માટે જો પાટવી કુમાર. રાજાની લગામ હાથમાં લે તો કંઈક ઠીક થાય ખરું; પણ પાટવી કુમાર કલ્યાણસિંહ મારી વાત માન્ય કરે એમ જણાતું નથી કારણ કે તે પિતૃભક્ત છે, અને તે હમેશાં પ્રભુના પ્યાનમાં મગ્ન રહી રાજ્ય ખટપટોથી વિમુખ રહેવાને ઇચ્છે છે તેથી તે પણ મને લાયક જણાતો નથી. એના કરતાં તો મને રણજીતકુમાર દરેક વાતે ઠીક જણાય છે. આટલી યુવાન વયમાં તેણે તેની કીર્તિ ચારે તરફ ફેલાવીને વીર પંકિતમાં શ્રેષ્ઠ નામ ગણાવ્યું છે; માટે જો વીર રણજીત મારી વાત માન્ય કરે તો કંઈક શ્રેય થાય ખરું ! ”

અરે હું કેમ ભુલુધું ! મહારાજ ચંદ્રકેતુની પુત્રી રંભા અને રણજીત વચ્ચે પ્રેમગાંઠ બંધાય છે. તે એક બીજાને અત્યંત પ્રેમથી ચાહે છે. અંગારાસિંહે રંભાને ત્રાસ આપ્યો હતો. તે વાતની રણજીતને ખબર પડતાં તે તેના પિતાની વિરૂદ્ધ વર્તવા અને મારી સલાહ

માતાને તૈયાર થઇ જશે. “લાવ ત્યારે તેને આ વખતેજ અહિં બોલાવી મારી ત્રાંતથી માહિતગાર કરે.” કહી વિક્રમાજીતે એક પહેરાવાળાને ઠાંક પાડી.

“જી સાહેબ ! સેવક હાજર છે.” કહેનો એક રજપૂત સિપાહી અંદર દોડા આવ્યો. તેને બોધ વિક્રમાજીતે કહ્યું:—“માધવ ! તું અત્યારેને અત્યારે નાના કુમારના મહેલે જા અને તેમને મારું નામ દઈ અહિં બોલાવી લાવ.”

“બહુ સારું નામદાર” કહી માધવ સત્કામ કરી ચાલતો થયો. તેની પાછળ દ્રષ્ટિ કરી વિક્રમાજીત મૂજ પર હાથ ફેરવી બોલ્યો:—“અસ હવે ધારેલું કામ પાર પડશે અને રૈયતનાં રક્ત પીનાર પાપી પિશાચ રાજા તથા અમત્તદાગેને યોગ્ય શિક્ષા કરા પ્રજાની આશિષ લેવાશે.” આ અરસામાં એક સિપાહીએ અંદર આવી જણાવ્યું કે “નામદાર ! કોઇ પરદેશી સરદાર બહાર આવેલો છે ને તે આપની મુલાકાત લેવા ઇચ્છે છે.”

“શું પરદેશી સરદાર અને મારી મુલાકાતે ?” વિક્રમાજીતે આશ્ચર્ય પામીને પૂછ્યું.

“હા, નામદાર.” સિપાહીએ જણાવ્યું.

“ચાહે તેને માનપૂર્વક મારી પાસે બોલાવી લાવો.” વિક્રમાજીતે આજ્ઞા આપી. સિપાહી ચાલ્યો ગયો અને રત્નગઢથી મહારાજા ચંદ્રકેતુનો પત્ર લઈ આવેલા સરદારને બોલાવી લાવી ત્યાં પાછો હાજર થયો. રત્નગઢનો સરદાર નમન કરી ઉભો રહ્યો. તેના મુખનું નિરીક્ષણ કરી વિક્રમાજીતે પૂછ્યું:—“સરદાર ક્યાંથી આવ્યા છો ?”

“રત્નગઢથી મહારાજા ચંદ્રકેતુનો પત્ર લેઇને આવ્યો છું.” કહી તેણે બીડેનો પત્ર અદ્ય સાથે વિક્રમાજીતના હાથમાં મૂક્યો. વિક્રમાજીતના જોમમાં આથી વૃદ્ધિ થઇ. તેમણે ધડકતા હૃદયે પાકીટ ફેડીને પત્ર વાંચના માંડ્યો. પત્રમાં નીચે પ્રમાણે લખેલું હતું.

વીર સરદાર વિક્રમાજીત ! તમે મારી રંભા અને સુમન દીકરી બોનું રક્ષણ કર્યું છે, તેને માટે હું તમારો સદનો ઉપકારી છું. તમે

દુષ્ટ અંગારસિંહના ક્રોધની પરવાલ ક્યાં વિના રજપુત ધર્મને યથાર્થ સંભાળ્યો છે; તેને માટે નમને ધન્યવાદ થતે છે. વિશેષમાં તમારા નરધમ રાજનું પૈશાચિક કાર્ય સાંભળી મને અખર ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો છે. મહે તે પશુવૃત્તના રાજને દંડ દેવા લગાઈની તૈયારી કરી રાખી છે; પણ તે પહેલાં તમારા જેવા ધર્મપરાયણ સચિવને મારે જણાવવું. જંઘએ તમારા જેવા આદેશ અને ન્યાયપરાયણ સરદારો અચળગદમાં નિવાસ કરે છે, છતાં દુષ્ટ અંગારસિંહ પ્રગતને શાથી પ્રીતે છે? એની મને સમજ પડતી નથી. તમારા અધમ રાજને પોતાની નીચ વર્ણાલંક ચત્રાવી માફ સહન થવ શકે નહિ એવું અપમાન કર્યું છે; તે અપમાનનો જવાબ લેવા મહે મારા સરદારને તમારી તરફ મોકલ્યો છે. તમારા રાજને અમારી સાથે આ નીચ વર્ણાલંક શા માટે ચત્રાવી છે તેનો ખરાખર ખુલાસો આપજો. તમારા ખુલાસા ઉપરજ અંગારસિંહનું ભાવિ નિર્માણ થએલું છે. હાલ એજ. ”

લી.

રાજરાજેશ્વર મહારાજ “ચંદ્રેતુ.”

દા. અમાલ્ય “રણધીરસિંહ.”

વિક્રમાજીત આ પત્રને પૂરેપૂરો ચાંચી વિચારમાં પડ્યો. અંતે તેના મુખ પર શોકની છાયા છવાઈ ગઈ. તે મન સાથે બોલવા લાગ્યો કે:—“પાપી અંગારસિંહ ! તારા પાપ કર્મનાં પરાક્રમ મહારાજ ચંદ્રેતુના કાન સુધો પહોંચ્યાં ખરાં. દુષ્ટ રાજ ! મને તારું ભાવિ ભયંકર લાગે છે. મહારાજ ચંદ્રેતુના ખળ આગળ તારું કંઈ પણ ચાલનાર નથી. તે ખળવાન મહારાજનું પ્રચંડ સૈન્ય અચળગદમાં તંડની માફક ઉલટી આવશે. તેમના ક્રોધથી અચળગદનો કિલ્લો જમીન-દોસ્ત થઈ જશે. ઓ અંગારસિંહ ! તારો મણિમય મુકુટ રત્નગદના ચરસા સામનો પગ તળે કચરી નાંખશે. ખરેખર ! મને તો તારી ઉપર દૈવ રહ્યો હોય એમજ સમજાય છે.” આમ વિચાર કરતા વિક્રમાજીતે ત્યાં ઉભેલા સિપાહીને કહ્યું:—“જાઓ અને આ સરદારને સારા સ્થળે ઉતારો આપી તેમને જંઘતાં સાહિત્યો લાવી આપી તેમની

સારી રીતે ખરદાસ્ત કરો. સરદાર તમે આ સિપાહીની સાથે જાઓ. હું તમને એક બે દિવસમાં જવાબ આપી વિદાય કરીશ.”

સિપાહી અને સરદાર વિક્રમાજીતને પ્રણામ કરી ચાલતા થયા. તેમના ગયા પછી થોડી વારે કુમારને બોલાવવા ગએલ માધવસિંહ રણજીતકુમારના આગમનના સમાચાર જણાવ્યા. આ ખખર સાંભળી વિક્રમાજીતના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. કુમારને લેવા તે ઉભો થઈ દ્વાર તરફ સામે ગયો. રણજીતકુમારે દ્વારમાંજ તેનું અભિવંદન સ્વિકાર્યું. વિક્રમાજીત તેને લેઈ અંદર આવ્યો, અને એક સુંદર ગાદી પર તેને બેસાડી પોતે તેની સામે બેઠો. તે પછી તેણે ત્યાં ઉભેલા સિપાહીને ઈશારતથી બહાર આપ્યા જવાને મૂક્યું. સિપાહી નમન કરીને તરતજ ચાલતો થયો. હવે તે વિશાળ અને સુંદર ઓરડામાં વિક્રમાજીત અને રણજીતકુમાર સિવાય અન્ય કોઈ રહ્યું નહિ. આડી-અવળી વાતો કરી રણજીતે પોતાને બોલાવવાનું કારણ પૂછ્યું.

વિક્રમાજીતે કહ્યું:—“કુમારશ્રી ! આજે આપને એક અત્યંત અગત્યના કાર્ય માટે અત્રે બોલાવવામાં આવેલા છે. આજકાલ આપણા રાજ્યમાં ઘણું અંધેર ચાલે છે. નાના સિપાહીથી તે મોટા અમલદાર સુધીના તમામ સરદારો અને પટાવતો ગરીબ રૈયતને ત્રાસ આપે છે. આપશ્રી તો હમ્મેશાં આનંદ અને મોજમજામાં પડ્યા રહો. રહી શું થાય છે તેની આપને શી રીતે ખબર પડે !” આટલું કહી વિક્રમાજીત શાન્ત રહ્યો અને રણજીતના ચહેરા સામે નોંઘ રહ્યો.

વિક્રમાજીતનું એકાએક આવું બોલવું સાંભળી રણજીત વિચારમાં પડ્યો. પ્રધાનનું બોલવું ભેદ ભરેલું છે એમ એ તરત સમજી ગયો. તેણે હસ્તે વઢને કહ્યું:—“વડિલ શ્રી અવિનયની ક્ષમા આપશો. ત્યાં સુધી તમારા જેવા અને બાપુ જેવા વડિલો માથે વિરાજે છે ત્યાં સુધી મારે રાજ્યમાં શા માટે લક્ષ આપવું નોંધ્યું ? મારે તો અત્યારે આનંદમાંજ સમય વ્યતિત કરવાનો વખત છે.”

“તે બધું ખરું, પણ આપ સારી રીતે જાણતા તો હશો. કે આપુની વૃત્તિમાં દિન પ્રતિદિન કેવો ફેરફાર થતો જાય છે ? તેમની

રાજ્યમાં થતી વાતો સાંભળી મારું હૃદય ભંદાઈ ગયું છે. પ્રજાની દાદ ફરિયાદ અંદર ઉડી ગય છે. કુમારશ્રી ! આપજ તે દિવસે મને કહેતા હતા કે આપણા રાજ્યમાં ધણેજ જીવન થાય છે; ધોળે દિવસે ધનાં દયોનાં ધન હુંટાઈ ગય છે.”

“હા, તે સત્તજી ખરું છે. રાજ્યની અંધાધુંધીથી હું પૂર્ણ રીતે વાકેફગાર છું; પરંતુ અત્યારે મારાથી શું થઈ શકે એમ છે તેના આપજ વિચાર કરી જુઓ. જ્યાં સુધી પિતાજીના હાથમાં રાજ્યસત્તા છે અને મોટા ભાઈ કલ્યાણસિંહ પાટવીપદ પર છે ત્યાં સુધી મારું રાજ્ય સંખંધી કાંઈ પણ કાર્યમાં હાથ ધાવવો તે અઘટિત છે. તેનો અંદોષસ્ત કરવાની ફરજ હાલમાં આપની અને તેમની છે. અચળગઢના હિતચિંતક આપજ છો. મને તો આખાં રાજ્યમાં તમારા સિવાય દરેક સરદારો, ભાયાતો, પટાવતો અને અમલદારો સિપાહીઓ વગેરે જુઓ લાંચીઆ અને પ્રજાના દ્રવ્યનું દરણું કરી તાગડધીન્ના ઉડાવનારા જણાય છે. હા જે અચળગઢ સ્વર્ગ સમાન હતું તે અત્યારે કારસ્થાનીઓની કુટિલતાથી દુઃખનું સ્થાન બની ગયું છે. આટલું કહી રણજીત કુમારે વિક્રમાજીત સામે જાયું. ચતુર પ્રધાને થોડીકવાર કંઈક વિચાર કરીને કહ્યું:—“કુમાર ! આપ સમજી અને જાની છો. આપના સદગુણનાં ચારે તરફ વખાણ થાય છે. આપની યુદ્ધ કૌશલ્યતાથી મોટા મોટા બળવાન રાજાઓ પણ અચળગઢ સામે આંખ ઉઘી કરવાની હિમ્મત કરી શકતા નથી. જ્ઞકી મહારાજા અને પાટવી કુમાર તો ઠીકઠીક છે. અચળગઢમાં આજતું અધેર અને પ્રજાપર થતો જીવન મહારાજા તેમજ પાટવી કુમાર અટકાવી શકે એ તો મને અસંભવિત લાગે છે. પાટવી કુમાર રાજ્ય તંત્રમાં લક્ષ આપવાને બદલે પ્રભુ ભક્ત પર વિશેષ ધ્યાન આપે છે. ને મહારાજાને પ્રભુ સમાન ગણે છે એટલે એમનાથી પ્રજાનું દુઃખ દૂર થઈ શકવા સંભવ નથી. મહારાજા અંગારસિંહ પોતે પણ કુટિલ સરદારોની જાળમાં જકડાઈ તેમનેજ નંદા રહ્યા છે. આવી સ્થિતિમાં જે સમય જાય છે તે અમૂલ્ય છે. સમય જતાં અચળગઢનું સૌભાગ્ય નષ્ટ થશે એટલે આપણો

કાર્તિકે સૂર્ય અસ્તાચળ તરફ ઝડપથી ગમન કરી જશે. અને તેની જગાએ ધીર અધકારની વિપાદ છાયા ફેલાઈ જશે મને તો તે આમંત સત્વર ઉપાયો લેવા યોગ્ય લાગે છે, પછી તો આપની મરજી. જુઓને ગંધ કાઢેજ આપણા નગરના એક શ્રીમંત વ્યાપારીને આપણા કોટવાળે વગર ગુન્હે કેદ કર્યો છે. તેના સ્નોલ્ડઓએ મહારાજન કારિયાદ કરી ત્યારે મહાનાગ્નએ જણાવ્યું કે પાટવી કુમાર કલ્યાણ આવે ત્યારે તેને કારિયાદ સંભળાવજ. આજકાલ કરતાં કલ્યાણસંલન યુવાએ ગયે છ માસ થઈ ગયા છે; પણ તેનો કાંઈ ન્યાયજ નહિ. જે રાજ્યની કાળજી હોય તો તેઓ આટલો સમય ગુજરે? એ આપજ વિચરી જુઓને ! જન પ્રજનું કલ્યાણ કરી શુભાશિષ મેળવવી હોય તો આપ પેતેજ આ રાજ્યની લગામ હાથમાં લ્યો. આમ નહિ કરો તો નફી સમજજ કે આ અચળગઢનું રાજ્ય થોડા સમયમાંજ કોઈ બળવાન રાજાનો ભોગ થઈ પડશે. અચળગઢનું ભાવિ મને વિપરીત જણાય છે. ’ એવું કહી વિક્રમાજીતે એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાંખ્યો.

“ અચળગઢનું ભાવિ વિપરીત જણાવાનું કારણ ? ” રણજીતે પૂછ્યું.

“ તમારા પિતાનાં નીચ કૃત્યો અને પ્રજા પર થતો જુલ્મ. ”

“ શું હમણાં પણ કાંઈ નવિન બનાવ બન્યો છે ? ”

“ હા, એક તો પેલા શ્રીમંત વેપારીને અન્યાય મળ્યો છે અને બીજો આ પત્ર વાંચો એટલે આવતે સર્વજનું રક્ત્ય સમજશે. ” કહી વિક્રમાજીતે પોતાના ઉપર આવેલા અંદ્રકેતુ મહારાજનો પત્ર રણજીત કુમારના હાથમાં મૂક્યો. “ રણજીતે પત્ર ઉકેલ્યો અને તેની અંદરની બીના વાંચતાં તે લાલચોળ બની ગયો. પ્રિયતમા રંભા પર ગુમગેલા જુલ્મથી તે પોતાના પિતાને ધિક્કારવા લાગ્યો તેનું સમસ્ત શરીર કંપવા લાગ્યું. ” તેણે પત્રને ફેંકી દઈ કહ્યું:—“ બસ આજથીજ આ અચળગઢ ઉપર કાળની વિકાળ દ્રષ્ટિ પડી ચૂકી છે. ઓ પિતા ! તમે મોટા સર્જ થઈ રાજના નામને લજવ્યું છે. તમે અચળગઢની ગ્રાહી પર થઈ ગએલા વીર યોદ્ધાઓના વંશમાં કલંક રૂપે ગણાયા છો.

આહ, પ્રધાનજી ! પિતાની વૃત્તિઓએ તો હદ વાળી. તેમની બુદ્ધિ બહેર મારી ગઈ છે. તેમણે હવે તો નિરંતર શ્વાન-વૃત્તિ સ્વિકારી છે. હાય ! મારી મનોરમા રંભા ઉપર પિતાજીની વિષયી દષ્ટિ ! આહ શું કહું, ભયંકર ક્રોધની આગથી બળુ છું-ધ્રુજુ છું. પ્રધાનજી ! આ વીર રણજીત ક્ષત્રિય ધર્મને બરાબર સમજે છે. ધર્મના માર્ગમાં વિઘ્નકર્તા પિતા કે શાઈ હોય તે. તે સર્વને આ રણજીત શત્રુ ગણે છે. ” બસ, પિતાના આ અયોગ્ય પગલાંનો જવાબ હું તેમની પાસેથીજ લઉંશ.

“ કુમાર શાન્ત થાઓ, અત્યારથી ક્રોધાતુર થવું ઉચિત નથી. ” વિક્રમાજીતે જણાવ્યું.

• “ બસ હવે ક્રોધજ આ રણજીતનો પરમ મિત્ર છે અને તેજ ક્રોધાગ્નિમાં રાજા અંગારસિંહ બળીને ભસ્મ થઈ જશે. ઓ પિતા ! ઓ વિષયાંધ પિતા ! તમને શું કહું ? ન્યાં નિર્માત્ર્ય અને ખાયલા સરદારોના સહવાસમાં નિરંતર નાચ, ગાન અને દારૂના જલસા ઉડતા હોય ન્યાં પછી ધર્મ-નીતિની તો વાતજ શી પૂછવી ? ! કર્મચંડાળ સરદારોએ પોતાની નીચ વૃત્તિઓને તૃપ્ત કરવા તેમને વ્યસનાધિન બનાવી દીધા છે અને તેથી સારાસારનું ભાન ભૂલી પાપી પિતા વિષયાંધ બન્યા છે. અરે ! તેમણે તેમનાં ધોળામાં ધુળ નાંખી છે. વીર પુરૂષોની નામાવળીમાં તેમણે કાયરની ગણના કરાવી છે. બસ ! આ રણજીત આજથી નીચ વૃત્તિઓના કુશંગારોનો કાળ બન્યો છે. ”

“ શાન્ત ! કુમાર શાન્ત ! હાલ ક્રોધ કરવાથી શું વળે એમ છે ? સમય આવ્યો. જોઈ લેવાશે. ”

“ શાન્ત શી રીતે થાઉં ? રંભા પર ગુજરેલા બુદ્ધિમતી આ હૃદયની શાન્તિનો સદાયને માટે નાશ થયો છે. મારા ક્રોધની જ્વાળામાં વિષયાંધ રાજા અને તેના સર્વ સરદારો સાથે હતો ન હતો થઈ જશે. એક નિર્દોષ કુમારિકાને સંતાપતાં શું સાર નીકળે છે તેની તેમને હવે બરાબર ખબર પડશે. પ્રધાનજી ! હવે ટુંક સમયમાંજ આ શાંત અને પવિત્ર ભૂમિમાં લોહિની નદીઓ વહેશે. ”

“ મારે લજાળા બ્યાનમાં, કેવી જુઓ સમશેર આ; આકાશ અવનિ ભેગું કરવા, બહુજો સમશેર આ.

રધીર કેરું પાન પીવા, છે પ્રખળ સમશેર આ;
પાથી પ્રપચી પીડવા, તૈયાર છે સમશેર આં.”

આમ બોલતાંજ વીર રણજીતે કાળની ઊંઘ સમાન સમશેર
મ્યાનમાંથી ખેંચી કાઢી. તેની આંખોમાંથી અમિષ્ણો ઝરવા લાગ્યાં.
તે પોતાની સમશેરને ઉઘી કરી તેની સામે જોઈ રહ્યો.

રણજીતની આ દશા નિહાળીને વીર પ્રધાન ઉભો થયો અને
ધીમેથી તેની પાસે જઈ બોલ્યો:—“બાપુ ! આવું સાહસ આપને
કરવું યોગ્ય નથી.”

“ત્યારે મારે શું કરવું ? પ્રધાનજી તમે મને રસ્તો બતાવો.”
રણજીતે ક્રોધમાં કહ્યું.

“કુમાર ! શાન્તિ પકડો. હું આ પળેજ તમને એક નવો
રસ્તો બતાવું છું. કુમાર ! તમે એમ ન સમજશો કે આ વિક્રમાજીત
કંઈ બળશુતો નથી. હું સઘળું બાથું છું. રાજા ચંદ્રકેતુની પુત્રી રંભા-
કુમારી તમારી પ્રેમદેવી છે.” જુઓ ! જુઓ ! આ પત્રમાં ચંદ્રકેતુ
રાજાએ શું લખ્યું છે તેતો વાંચો ! આમાં લખ્યું છે કે:—“રાજાએ
ચક્ષાવેલી ગેરવર્તણૂંકને માટે જવાબ લેવા મારા સરદારને મોકલ્યો છે.
સમજ્યા કે ?” વિક્રમાજીતે કામળનો ભાવાર્થ જણાવ્યો.

“તમે શું કહેવા માગો છો, તે હું બરાબર સમજી શકતો
નથી માટે કૃપા કરી સ્પષ્ટ જણાવો કે તમારા કહેવાનો શું ભાવાર્થ
છે.” રણજીતે લગાર શાન્ત ચહેરે પૂછ્યું.

“મારો વિચાર એવો છે કે તમારે રાજ્યનાં હાથમાં લેવું.”
વિક્રમાજીતે જણાવ્યું.

“હે ! કેવી રીતે ?” રણજીતે આશ્ચર્ય પામીને પૂછ્યું.

“સઘળી પ્રજા આપને પ્રાણથી પણ વિશેષ ચાહે છે તેમજ
મહારાજા ચંદ્રકેતુની પણ આપની ઉપર સંપૂર્ણ કૃપા છે; તેથી આવા
સમયમાં ફક્ત એકજ યુક્તિની જરૂર છે.”

“તે શું યુક્તિ છે ? જે હોય તે મુખેથી જણાવો.”

“સાંમળો ! આવતી કાલે દરબારગઢમાં મોટો દરબાર ભરવાનો

છે. ત્યાં નાચ, ગાન અને દારૂની ગમ્મતો ઉડવાની છે. તે વખતે હું ચંદ્રકેતુ મહારાજના સરદારને દરબારમાં મોકલીશ. તે સરદાર ત્યાં દાખલ થઈ આ પત્ર મહારાજને આપશે. મહારાજ અંગારસિંહ તે પત્રનો જવાબ નહિ આપતાં ઉલટું તેનું અપમાન કરશે. તેમનો માખણીઓ સરદાર વર્ગ આ બાબતમાં હાજી હા, કહી બાપુને ચડાવશે; તેજ વખતે આપશ્રીએ દરબારમાં આવવું અને આ શાની ગડબડ છે એમ પૂછવું, એટલે હું કોઈની દરકાર કર્યા વિના સઘળું આપને ખુલ્લેખુલ્લું જણાવીશ. તમારે એ સરદારને વ્યાજખી ન્યાય અપાવવા મહારાજને કહેવું. મહારાજ તેથી તરતજ તમારું અપમાન કરશે. તે વખતે આપ કોંઈને આધીન થયા વિના શાન્તિથી ઉભા રહેજો અને મહારાજને શુભ ઉપદેશ આપજો. તમારા ઉપદેશથી કંટાળી મહારાજ તમારા ઉપર ક્રોધાયમાન થશે. તે વખતે ન કરે નારાયણ ને કદાચ કંઈ આશ્વત્થ આવશે તો આ વિક્રમાજીત તેના વફાદાર સરદારોની મદદથી તમારું રક્ષણ કરશે. બસ તેજ વખતે આપણું મંગળાચરણ થશે અને રાજની તેમજ હુન્ન્યા સરદારોની આંખો ઉઘડશે.” વિક્રમાજીતે ખુલાસો કર્યો.

“ખરેખર ! આપ ખરા રાજ્યભક્ત છો. આપને જેટલા ધન્યવાદ આપું તેટલા ઓછા છે.” કહી રણજીત નીચે બેઠો.

બન્ને જણા ધીમેથી વાતો કરવા લાગ્યા. આ બન્ને જણા ન્યારે આવી રીતે વાતો કરતા હતા ત્યારે તેમની પાછળના ઓરડામાં એક વીર યુવાન ચિંતાગ્રસ્ત મુખે ઉભો ઉભો તેમની વાતો લક્ષ્યપૂર્વક સાંભળી રહ્યો હતો. આ યુવાન તે બીજા કોઈ નહિ પણ પ્રધાન વિક્રમાજીતનો પુત્ર કિશોરસિંહ હતો. તે સદાચરણી અને સ્વદેશભક્ત હતો. તેનામાં વીર પુરૂષને જાળે એવા તમામ ગુણો સમાએકા હતા. તેણે તે બન્ને જણ વચ્ચે થતી વાત સાંભળી એક નિઃશ્વાસ નાંખ્યો અને અંતે આકાશ સામે જોઈ તે મનમાં બોલવા લાગ્યો:—“ખરેખર ! આવા ગૃહ ક્ષત્રહથીજ આ આર્યાવર્તની અધમ સ્થિતિ થઈ ગઈ છે.” હાં ગૃહ, કસેડના પરિણામેજ આનંદનો અસ્ત થયો છે અને તેની

જગાએ આકૃંદના ધ્વનિ શરૂ થયા છે. આ રાજ્યખટપટમાં મારા પવિત્ર પિતાનો તો કાંઈક ગુપ્ત સ્વાર્થ નહિ હોય ! હા, તે પણ કેમ જાણી શકાય ! જોકે રાજ્ય અંગારસિંહ દરેક દુર્ઘુણોના બંડાર છે તો પણ તે મારા પિતાનો તો અનદાતા છે. પિતા માલિકને દગો દે એવા નિષ્કુર હૃદયના નથી છતાં અત્યારે તેઓ રણજીત કુમારની સાથે આ ખાનગી અવાસમાં શી મસલત ચલાવતા હશે ? ગમે તેમ પણ મારા પિતા આજકાલ રાજ્યખટપટમાં વિશેષ લક્ષ રાખે છે. તેથી મને વહેમ ઉત્પન્ન થાય છે.” હે પ્રભુ ! મારા પિતાને કાંઈપણ કલંક લાગતાં બચાવજે. આમ બોલતો કિશોર શાન્ત થયો. પેલી તરફ વાતો પૂરી થઈ હતી તેથી રણજીતકુમાર પણ જવાને ઉભો થયો હતો. કિશોર એક છીદ્રમાંથી આ બધું જોઈ રહ્યો હતો. રણજીત પ્રધાનના કાનમાં કાંઈક ગુપ્ત વાત કહી ત્યાંથી ચાલતો થયો. વિક્રમાજીત હસતો હસતો અંદરના ભાગમાં ગયો. કિશોરે બંનેના મુખનું અવલોકન કરી જાણી લીધું કે આજે બચંકર કાવત્રુ રચાયું છે. અંતે તે પણ મનમાં શોક કરતો નિદ્રાનું શરણુ સ્વીકારવા પોતાના શયનગૃહમાં જઈને સુતો.

૮

દરબારનો રંગ.

પરોપકાર સર્વ કર્મમાં, સમય સુજનો જાય;
વિષય સુખ ને બચનમાં સુમય મૂર્ખનો જાય.

અચળગદના લબ્ય રાજમહાલયમાં આજે આનંદનો દરબાર ભરાવાનો છે. દરબાર ભરાવાના મુકરર કરેલા સમય પહેલાં જ વિશાળ દિવાનખાનામાં દરબાર ભરાવાનો હતો તે સ્થળે પ્રધાન વિક્રમાજીત રાજના સિંહાસન સમિપ કાંઈક વિચારમાં ઉભેલો હતો. તેના મુખ પર અવનવા ભાવ જણાતા હતા. તેના રાંકડી પ્રબળે દુઃખમાંથી મૂકત કરવાનો દઢ સંકલ્પ આજે પૂર્ણ થવાનો હતો. તે કારણથી આજે તેના મુખ પર અપૂર્વ ઉત્સાહ જણાતો હતો. તેની ચપળ આંખોમાં કાંઈક ઓરજ પ્રકારનું તેજ આજે ચળકતું હતું. તે વારંવાર સ્મિત

હાસ્ય કરી સમશેરની મુઠ પર હાથ મૂકતો હતો. પછીથી તે થોડીવાર શાન્ત ચિત્તે ઉભો રહી સ્વગત બોલવા લાગ્યો:—“હા, અચળગઢના મહારાજ અંગારસિંહ ! આજે તમારા માટે કંઈક ઓરજ રંગ જમાવવો પડશે. હું તમારા માટે જે પગલું ભરનાર છું તેનું મુખ્ય કારણ આપ પોતેજ છો. તમારી વૃત્તિઓ નિરંતર નીચ થતી જાય છે. વૃદ્ધ વયના ગાંઢે પહોંચી તમે વિષયાંધ થતા જાઓ છો. ખસ, તેજ કારણથી મારે તમારી સામે થવાની જરૂર પડી છે. હા, શું ખચર કે આજે દરબારનો રંગ કેવી સ્થિતિમાં ફેરવાઈ જશે ? અંગારસિંહ ! આજેજ તારા સુખ દુઃખનું ભાવિ નિર્માણ થવાનું છે. જે તમે રત્નગઢના સરદારને સંતોષકારક જવાબ આપશો તો પદ્મજી થતા બચશે: તેનું અપમાન કરશો તો હું વચ્ચે પડી તેને યોગ્ય ન્યાય અપાવીશ. પણ...મને તો આજનું ભાવિ અંધકારમય લાગે છે. રણજીતકુમાર ગદ કાલના ઘણાજ ઉસ્કેરાયેલો છે. એક દાસી પાસેથી મહેં જળાયું છે કે તેણે રાખને બદલો આપવાની ભિષ્મ પ્રતિજ્ઞા કરી છે. તે આજે જરૂર દરબારમાં આવશે અને અંગારસિંહને તેનાં કરેલાં કૃત્ય માટે શીટકાર આપશે. આથી રાજા ગુસ્સે થશે કે તરતજ વીર રણજીત સમશેર ખેંચશે. પિતા પુત્રની લડાઈમાં મારે પણ રણજીતના પક્ષમાં રહી સમશેર ખેંચવી પડશે. આજે અંગારસિંહને પદ્મજી કરી તેના ખુશામતીઆ સરદારને સમશેરને સ્વાધિન કરી થોડીનો વરસાદ વરસાવવો પડશે. આલ જીવ મારા વફાદાર સરદારને કેટલીક સૂચના આપી દરબારનો રંગ જોવાને તત્પર થાઉં.” આમ વિચાર કરી વિક્રમાજીતે એક ધીમે સંકેત ધ્વનિ કર્યો કે તરત દરબારી ઓરડાની પાછલી બાજુનું બારાણું ઉઘાડી આશરે સોએક બળવાન સરદારો અંદર દોડી આવ્યા અને વિક્રમાજીતને નમન કરી તેની આજ્ઞા સાંભળવાને ઉભા. તેમને સંબોધી વિક્રમાજીત ગંભીર અવાજે કહેવા લાગ્યો:—“મારા રણજીત બહાદુર ! તમારા હૃદયની ઈચ્છાને પૂર્ણ કરવાનો સમય નજીક આવ્યો છે. આજે તમારા કાર્યથી સર્વત્ર આનંદ આનંદ વર્તાશે અને લાખો રંક માણસોની તમે આશિષ મેળવશો. આપણે શું કામ કર-

વાનું છે તેની તમને સમજાને ખજર છે તેથી આ સમયે ફરીથી જણાવવાનું હું ઉચિત ધારતો નથી. વિશેષમાં આપણા મહારાજાએ થોડા દિવસ પર એક બીજું ઘણુંજ અઘટિત પગલું બંધુ છે. “રત્નગઢના મહારાજા ચંદ્રકેતુની રાજકન્યા રંભાનું તેની સખી સુમન સાથે મહારાજાએ હરણ કર્યું હતું. તે પવિત્ર રાજકન્યાના શીયળને બ્રહ્મ કરવા તે તૈયાર થયા હતા એવામાં મ્હેં ત્યાં દોડી જઈ તેમને તે કામ કરતા અટકાવ્યા હતા અને મ્હેં રંભાકુમારીને તેની સખી સાથે તેમના ત્રાસમાંથી મુક્ત કરી માન સહિત રત્નગઢ વિદાય કરી દીધી હતી. તે કારણથી મહારાજા મારી ઉપર ક્રોધાયમાન થયા છે. તેઓ મને જોઈ મુખ મરડે છે; ટુંકાણમાં ત્યારથીજ તેઓ મારી પ્રત્યે મારા દરેક શબ્દો પર અવિશ્વાસ રાખે છે. મારા સરદારો ! “જ્યારે પાપનો ઘેડા કુટવાનો થાય છે ત્યારે કુદરત સાનુકુળ થાય છે.” એ કહેવત પ્રમાણે આપણા રણજીત કુમારે સર્વ વાત જાણી છે અને પિતાને પદબ્રહ્મ કરવાની તેમણે લિપ્ત પ્રતિજ્ઞા કરી છે. વળી રત્નગઢથી પણ મહારાજા ચંદ્રકેતુએ તેમના મોટા સરદાર ઉદયસિંહને જવાબ લેવા સાર મહારાજા પાસે મોકલ્યો છે. તે આજે દરબારમાં આવશે અને તેનાથીજ આપણા કાર્યનું મંગળાચરણ થશે. આપણે તે સરદારનો અને રણજીત કુમારનો પક્ષ કરવાનો છે.” કહો મારા બહાદુરો ! તમારો શું વિચાર છે ? એક નીચ રાજાની ગુલામગીરીમાંથી છૂટવું છે કે તેના તાબેદાર રહી મોજમજા ભોગવવી છે ? આટલું લંબાણ વિવેચન કરી વિક્રમાજીત શાન્ત રહો.

તત્કાળ સર્વ સરદારો બોલી ઉઠ્યા:—“અમે સમજા આપની આજ્ઞાને આધીન છીએ. નીચ રાજાના અત્યાચારથી પ્રગ્ભને મુક્ત કરવા પ્રાણનું બળિદાન પણ આપવાને અમે તૈયાર છીએ.”

“શાહબાશ, શાહબાશ ! મારા બહાદુર સરદારો ! તમને હજારો ધન્યવાદ છે. જે હાત્રિયો કાર્યનું કામ કરી પ્રભ પર અત્યાચાર મુખર છે અને સત્ય વસ્તુ જાણુવા છતાં અસત્યને વળગી રહે છે; તેમજ નિરંતર આળસ અને પ્રમાદી બની મદિરા વગેરે દુર્વ્યસનને વળગી

રહી સર્વનું અકલ્યાણ કરે છે તે આખી રજપૂત જાતને સદાને માટે કાળું કલંક લગાડે છે. તેવાઓથી દેશના ઉદ્ધારનું કામ કેવી રીતે બની શકે ? અચળગઢના સુર સામંતો ! આજે તમારાં વીર વયનોથી હું પ્રસન્ન થયો છું. ચાલો હવે દરબાર ભરાવાનો સમય થવા આવ્યો છે માટે તમે સઘળા હતા ત્યાં પ્રથમની માફક છુપાઈ જાઓ; અને ત્યારે મારો સંકેત ધ્વની સંભળાય કે તુરત દરબારમાં આવી હાજર થજો. હું હવે ધારેલા કામનો ગોઠવણને માટે જઈ છું.” કહી વિક્રમાજીત ઝડપથી દરબારગૃહમાં ચાલ્યો ગયો.

તેના તમામ સરદારો તેની આજ્ઞા મુજબ દરબારી ઓરડાની માછલી બાજુએ છુપાઈ રહ્યા. સમય થતાં ધીમે ધીમે આમંત્રણ કરેલા સરદારો, પટાવતો, સામંતો ઇત્યાદિ એક પછી એક દરબારમાં દાખલ થઈ પોતપોતાનાં આસનો પર ગિરાજમાન થા લાગ્યા. થોડી વારમાંજ દરબારી હોલ આમંત્રણ કરેલા સરદારો અને અમત્તદારોથી ચીકાર ભરાઈ ગયો. હજી મહારાજ અંગારસિંહ પધાર્યા નહોતા. સર્વની દ્રષ્ટિ તેમના આવવાના દાર તરફ લાગી રહી હતી. એવામાં બહારથી ઘણી ખમ્માનો અવાજ સંભળાયો. મહારાજને નમન કરવાને સર્વ મંડળ ઉભુ થઈ ગયું. અંગારસિંહે સભાગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો કે તરત સર્વ દરબારી મંડળે નીચા નમીમે નમન કર્યું અને જયગર્જનાથી ગગન ગળવી મૂક્યું. અંગારસિંહે સભા વચ્ચે સ્થાપિત કરેલા ઉચ્ચ સિંહાસન પર સ્થાન લીધું. એટલે સભામાં શાન્તિ પથરાઈ ગઈ.

અતે તે જવાએલી શાન્તિનો ભંગ કરી અંગારસિંહે પાસે બેઠેલા દિવાન વિષયરાજને પૂછ્યું:—“કાં દિવાનજી ! રાજપના કેવા સમાચાર છે ? પ્રજાને પૂરતો ઈન્સાફ મળે છેને ?”

વિષયરાજ:—નામવર મહારાજ ! જ્યાં આપના જેવા રાજરાજેન્દ્ર ચક્રચૂડમણી પૃથ્વીપતિ વિરાજમાન છે અને હમારા જેવા કાર્યક્ષેપ દિવાન અને પ્હાડસિંહ કરપીણસિંહ અને ભાતુમલ જેવા વીર ચોરોનો વશ છે ત્યાં પછી સમાચાર સારા હોય એમાં શું નવાઈ !

આપણા વફાદાર સરદારો અને અમલદારો પોતપોતાની ફરજો એવી તો સફાઈથી બજાવે છે કે પ્રજાની દાદ ફરિયાદ મહારાજાશ્રીના કાન સુધી આવવા પામતીજ નથી. જ્યાં સુધી અમારા તરફથી પ્રજાને સંપૂર્ણ સંતોષ મળે છે ત્યાં સુધી તે લોકોને આપ નામદારની પાસે આવવાની શું જરૂર હોય ?

અંગારસિંહ:—પણ પેલો અદેખો ઝવેરીલાલ કે જેને તુમે કેદમાં નાંખ્યો છે તે શાના બરાડા પાડી રહ્યો છે ?

વિષયરાજ:—અન્નદાતા ! તેની વાતમાં માલ જેવું કાંઈજ નથી. થોડા દિવસ ઉપર લુટારાઓએ તેના ઘર પર ઘાડ પાડી હતી અને તેથી તેનું તમામ ધન લુટાઈ ગયું હતું. તે કારણથી તે ગાંડો થઈ ગયો છે તે “ રાજાએ તથા તેના દિવાને મને લુટી લીધો એમ ખૂંસો માર્યો કરે છે. ” એ કારણથીજ તેને કેદમાં પૂરવાની જરૂર પડી છે. વિશેષમાં આપ નામદારને આ રંક સેવકની વિનંતી છે કે આ રાજ્યના કાંઈ પણ અદેખા માણસો આપ નામદારને અમારા વિષે ખરું ખોટું સમજાવે અથવા તો બારોબાર આપની પાસે આવી સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરે તો તેની કાંઈ પણ વાત સાંભળ્યા વિના તેને સિપાહીને સ્વાધિન કરી અમારી પાસે રવાના કરી દેવો કે જેથી કાંઈ પણ હરામખોર આપણા સરદાર અગર અમલદારની આજ્ઞાનો ભંગ કરવાને લવિષ્યમાં તૈયાર થાય નહિ. કાં નામદાર ! સેવકની વિનંતી ખરી છેને ?

અંગારસિંહ:—ખરું છે, મારા બહાસા દિવાન વિષયરાજ ! તારું કહેવું અક્ષરે અક્ષર ખરું છે. આજકાલ આપણા અચળગદમાં એવા હરામખોરો ઘણા થઈ ગયા છે. મારા અમલદારો પૂરેપૂરા વફાદાર છે. તેમની એક પણ ફરીયાદ હજી સુધી મારા સાંભળવામાં આવી નથી. મારા સરદારોની નિપુણતા અને કાર્યદક્ષતાથીજ હું શાન્તિથી આનંદમાં દિવસ નિર્ગમન કરી શકું છું. મારા વિશ્વાસુઓ ! તમને શાહ-બાથ છે.

વિષયરાજ:—મહારાજ ! અમે ધન્યવાદને પાત્ર છીએ એવા રાજમહારાજ પણ છીએ. અમારો રાજ્ય અમારો પ્રભુ છે. તેની પ્રજા.

એને પાર પાડવા અમે તૈયાર છીએ.

અંગારસિંહ:-હાલા દિવાન ! તમે જાણો છોને કે હું સતાં, ખેસતાં, ખાતાં, પીતાં તેજ મનમોહક સુંદરીને મારી નજર સમિપ ઉભેલી જોઉં છું. તે સ્વર્ગની રંભા વિના હવે મારાથી રહેવાતું નથી. હા, રતનગઢની રંભા અને સુમને મને દિવાનો કર્યો છે. તેમાં રંભા તો રંભાજ છે.

“ રંભા રઢીયાળી નેત્ર ન્યાળી, એ કિશોરી છે રૂપાળી;
રંભા સમીરામા નિહાળી, ચોંટયું ચિત્ત જોઈ આંખજ કાળી.
રૂપે રંભા ગુણે રંભા, કર્યો દિવાનો તાહરો;
કરો કૃપા અલખેલીડી, છવ જાણે માહરો.

“ આવો રંભાસુંદરી ! મારી પાસે આવો અને આ વિંચાગા-ત્રિથી જળના આશકને આલિંગન આપી શિતળ કરો. ” કહી ઉન્મત્ત અંગારસિંહ ગાંડાની માફક સિંહાસન પરથી હાંપા થયો અને હાથ પહોળા કરી આમતેમ જોવા લાગ્યો.

રાજની આ સ્થિતિ જોઈ દિવાન વિપયરાજ ઉભો થયો અને નમ્ર વચને કહેવા લાગ્યો:-“ આપુ ધીરજ ધરો, આ રાજદરબાર છે. હમણાં પેલો વિક્રમાંજન આવશે તો શુંનું. શું કહેશે ! માટે શાન્ત થઈ આસને બેસો. સેવક તેને માટે ખતતો પ્રયાસ કરશે અને સમય આવે રંભા તથા સુમનસુંદરીને આપના ચરણમાં હાજર કરશે. ” કહી દિવાને રાજને સમજાવી તેના આસન પર બેસાડ્યો.

આસન પર બેસી પુનઃ અંગારસિંહ બોલ્યો:-“ મારા નેક દિવાન ! હું તમારા કહેવાથી ધિરજ ધરું છું, અને તેના આનંદમાં સર્વને છાંટા પાણી ઉડાવવાની રજા આપું છું. ખસ હવે ઉડાવો દારૂની બહાર અને જલ્દી બોલાવો કોઈ ગાનારી દિલદાર. રંગીલા દારૂ જોઈ ગાનારી પણ દારૂડીયણ અને રંગીલીજ જોઈએ. જાએ જલ્દી આનંદની તૈયારી કરો. ”

રાજની આજ્ઞા મળતાંજ ખુશામતીઆ સરદારો દોડાદોડી કરવા લાગ્યા. સર્વ મંડળમાં દારૂનો યથેચ્છ ઉપયોગ થવા લાગ્યો. સીસા

પર સીસા ખાલી થવા લાગ્યા. થોડી વારમાં તો સર્વ જણા નીશ્વરમાં ચક્રચૂર થઈ ડોલવા લાગ્યા. રાજાએ અને દિવાને તો હજી વાળી નાંખી. તેઓએ આસન પર ઉભા થઈ મદિરા પેત્રી ઉત્તમ વસ્તુ છે તેનું લંબાણુ ભાષણુ કર્યું. ભાષણુ પૂરું થતાં તેમણે ગાયન ગાનાર નાયકને દરબારમાં બોલાવી મંગાવી અને તેને મદિરાનો પ્રસાદ સ્વહસ્તે આપતાં અંગારસિંહે ગાવાનું સૂચવ્યું. રાજાએ આપેલો પ્યાલો નાયક ગટગટાવી ગઈ અને સાથે આવેલા સાજવાળા સેવકને તેણે નરધાં અને સારંગી તૈયાર કરવા કહ્યું. નાયક સારંગીની સાથે પોતાનો સૂર મેળવવા લાગી તેનો કાયદા જેવો સૂર સાંભળી દારૂડીયા સરદારોએ વાહ વાહ શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરી દરબારી હોલ ગળવી મૂક્યો. નરધાં અને સારંગી સાથે સૂર ગળતાં નિશામાં તૈયાર થયેલી નાયકાએ પોતાના કામળ કંઠમાંથી મોહક ગાન ગાવું શરૂ કર્યું.

દારૂ પ્યાલો અમૃત સમો, સીસો સ્વર્ગનું દ્વાર;
જે જન નિદે મધને, તે નકે જનાર.

x . x x x

દિવાનો દારૂ દુનિયામાં, નહિ આનંદ બીજે કંઈ છે;
રંગે રંગ રંગ વ્યાપે છે, હૃદયના વ્યાધી કાપે છે-દારૂ.
મધુરો મધનો પ્યાલો, મગજમાં ઘૂન લાવે છે;
પીયોને પ્રેમથી બેચારા, રંગે રંગ રંગ વ્યાપે છે-દારૂ.
હજેજત તો લાલનું એમાં, નહિ મળશે બીજા કંઈમાં;
પીતાં તો પ્રેમ ઉપજે છે, પછટાં પૂરવાએ મુખ છે-દારૂ.

ગાનની સમાપ્તિ સાથેજ દારૂડીયું મંડળ વાહ વાહનો ઉચ્ચાર કરી દારૂની પ્રશંસા કરવા લાગ્યું. નિશાના તોરમાં અંગારસિંહ આસન પરથી ઉતરી નાયકાની પાસે દોડી આવ્યો અને તેને કંઠે હાથ નાંખી કહેવા લાગ્યો:—“ મારી મધુરી ! ત્હેં આજે દારૂના ગાનથી મને ખૂબ ખુશી કર્યો છે. એ ગાયન મુજબ તું તારા કામળ હાથે તેનો એક પ્યાલો ભરીને મને પા. ” રાજાની આજ્ઞાને માન આપી ચતુર નાયકાએ દારૂનો પ્યાલો સ્વહસ્તેજ રાજાને પાથો અને રાજાએ તેને

પાયો. પછી નાયકનો હાથ ઝાલી તે કહેવા લાગ્યો:—“ મારા સભા-
સદો ! દારૂ કેવી રંગીલી ચીજ છે તેની હવે તમને તમામને ખબર
પડીજ હશે. જગતનાં દુઃખ વીસરાવવા શ્રીભગવાને એકલો એનેજ
ઉત્પન્ન કર્યો છે. દારૂની પ્યાલી અને સાથે રંગીલી નારી હોય તો
સ્વર્ગ સુખ તે શું હિસાબમાં ગણાય ! જુઓ ! જુઓ ! આ નાયક
તે મારી શાધા અને હું તેનો કનૈયા કાન. વાહ, કેવીંનેડી શોભે છે !

“ મહારાજ અંગારસિંહ ખરેખરા રંગીલાજ જણાય છે. ખૂબ-
સુરત અપ્સરાના ગળામાં હાથ નાંખવાથી કનૈયા કાન જેવા દેખાય
છે. વાહ, શું સુંદર જોડું ! ” દારૂડીયા મંડળે વખાણ કર્યો.

અંગારસિંહ પોતાનાં વખાણ સાંભળી ખુશ થઈ ગયો, અને
નીશાના આવેશમાં પોતાના દરજ્જાને વિસારી એક હલકી નાયકાને
મેટવાં તૈયાર થઈ ગયો. દરબારીઓ વાહજી વાહ કહી તેને કુલાવવા
લાગ્યા. વિચિત્ર ચાળા કરતા વ્યસની રાજાએ નાયકાની સામે નેઠ
કર્ચું:—“ દિલદાર ! આ આનંદમાં થવા દે એક બીજું ગાન કે જે
સાંભળી હું તને આપું મોટું દનામ. ” કહી અંગારસિંહ ત્યાં બેઠો.

નાયકાએ સર્વ સભાનું નિરીક્ષણ કરી ગાન ગાવું શરૂ કર્યું.
દરબારીઓ એકાગ્ર ચિત્તે તેના કામળ કંઠમાંથી નીકળતા મધુરા ગાનનું
અમૃત પાન કરવા લાગ્યા. મારસ્થાની નાયકાએ સમયને અનુસરતું
ગાન ચલાવ્યું.

“ રાંખ શિરોમણી ઉજ્જળીલા, જીવતા-રહો ઝાઝા;
મદિરામાં મરાજીલ બનેલા, મનના મહારાજ.
બની હરાયા—માલ પરાયા—પચાવતા જતા;
ખમા ખમ: કહી ગુણીકાનાં એડાં જુડાં ખાતા:—રાંખ.
હણપ પછી છે શાની, ભેટો અપે મનમાની;
માની મને દિલજાની, નાજુક નખરે લલચાતા:—રાંખ.
ગ્રાણ્ય બોવારી નાંખી, વેશ્યા વચને વેચાતા;
પાંખણને પલકારે, પાણી—પાણી થઈ જતા;
ખાય ખાસડાં પલ્લ નાદાનો કંઈ ના શરમાતા:—રાંખ. ”

સ્વ. કવિ કાસરવાળા.

ગાન પૂરું કરી નાયકાએ અંગારસિંહને નીચી નમી નમન કર્યું. આ વખતે અંગારસિંહ આનંદને બદલે ગમગીન બની ગયો હતો. તેના મ્હેરા પર ક્રોધની નીશાનીઓ સ્પષ્ટ જણાતી હતી. દાંડથી લાલ થયેલી આંખોમાંથી અગ્નિના તનખા જાણે ઝરતા હોય એમ જણાતું હતું. તરત દિવાન વિષયરાજે તેમના સામે જોયું. નાયકાએ નમન કર્યું. તેને કંઈ આપવાને બદલે અંગારસિંહ બરાડ પાડી ઉઠ્યો:—
 “અરે આ કમળતને અહિંથી દૂર કરો. તેણે આજે મારું હડહડતું અપમાન કર્યું છે. તેને મારો—તેનાં વસ્ત્ર લુટી લ્યો અને તેને આખા નગરમાં અવળે ગધેડે બેસાડી ફેરવ્યા પછી બહાર ઢાઢી મૂકો.”

રાજની બચંકર આજા સાંભળી સર્વ જણા સ્તબ્ધ બની ગયા. એ ચાર સિપાહીઓ રાજના હુકમને માન આપી નાયકાને પકડવાને ધસ્યા. એટલે તરતજ દિવાન વિષયરાજે રાજની પાસે આવી કહ્યું—
 “મહારાજ ! તેનો શું ગુન્હો થયો છે ?”

“અરે દિવાનજી ! દાંડના ઘેનમાં ઉઘોછો કે શું ? આ કમળત રંડીએ આપણને નિશામાં ચક્રવર્ત, ધારી ગાયનમાં શંખ (અક્ષતના ઓશ્વમીર) બનાવ્યા છે. શું આ ઓછું અપમાન કહેવાય ! બસ લઈ જાઓ એને.” અંગારસિંહે ક્રોધથી કહ્યું.

રાજનું કહેવું સાંભળી ચતુર નાયકા ઉભી થઈ અને આવેલું કતારું દૂર કરવાને રાજના પગમાં પડી બોલી:—“અન્નદાતા ! મ્હેં આપનું જગાર પણ અપમાન કર્યું નથી.”

“ઓહ ! રંડા ! શું ત્હેં અંમને શંખ કહી અમારું અપમાન નથી કર્યું ?” પુનઃ અંગારસિંહ ગર્જી ઉઠ્યો.

“નહિ નામદાર ! શંખ શબ્દ મ્હેં આપના શ્રેયમાંજ વાપર્યો છે.” નાયકાએ કહ્યું.

“ત્યારે તેનો સ્પષ્ટ ખુલાસો કર એટલે સમજ પડે” દિવાને કહ્યું.

“મહારાજ અને સરદારો ! મારા બોલવાથી આપને ખોટું લાગ્યું હોય તો ક્ષમા કરજો. આ દાસીએ શંખ શબ્દ વાપરીને સત્-

જાને વખાણ્યા છે. શ્રીકૃષ્ણલગવાનના કર કમળમાં રમણ કરી રહેલા પંચગવ્ય શંખની પદવીથી મહેં મહારાજને વિભુષિત કર્યા છે. કૌરવ પાંડવના યુદ્ધમાં શ્રીકૃષ્ણના શંખથી શત્રુઓનાં આત્ર ગણી ગયાં હતાં, એવાજ શંખરૂપી લયંકર નાદવાળા મહારાજ અંગારસિંહથી સર્વ શત્રુઓ કાંપજો. મહેં તેજ કારણથી મહારાજને તે શંખની અને આકીનાને દરીયાના શંખની ઉપમા આપી હતી. નામદાર ! આપજ વિચાર કરી જુઓ કે લોકો શંખની પુગ્ગ શા કારણથી કરે છે. ” આટલું કહી તે નિપૂણ નાયક શાન્ત ઉભી રહી.

તેનું બોલવું સાંભળી અંગારસિંહે દિવાનને પુછ્યું—“ કાં દિવાનજી ! આ ખરું કહે છે ? ”

“ હા, બાપુ ! તેનું કહેવું અક્ષરે અક્ષર ખરું છે. તેણે આપણી ગણના વીર પુરૂષોમાંજ કરી છે. ” દિવાને ખુશ્મો કર્યો.

“ ત્યારે તો હું તેની ઉપર નકામો ગુસ્સે થઈ ગયો. હશે લાવ એનો ગુસ્સો શાન્ત કરે. ” કહી અંગારસિંહે ઉભા થઈ તેને પોતાના હાથે એક બીજો દારૂનો પ્યાલો પીવરાવ્યો. કંઠમાંથી મોતીની અમૂલ્ય માળા કાઢી તેના કંઠમાં પહેરાવી અને તેને હૃદયમદન દર્ષ કહેવા લાગ્યો— “ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે ગુણકા ગુણવાળી હોય છે. તે વાક્ય તહેં આજે સત્ય કરી બતાવ્યું છે. મારા સરદારે તારા કહેવાનો અર્થ સમજી શક્યા નહોતા પણ હું તો તારા શંખ શબ્દોના લાવાર્થ પૂરેપૂરો સમજી ગયો હતો. મહેં જે ક્રોધ કુર્યો તે ફક્ત તારી પરિક્ષા કરવા માટેજ. મારી પ્યારી ! તું ગુસ્સે થઈશ નહીં. ચાલ તહેં અમને વીર પુરૂષોની ગણનામાં ગણ્યા તેથી હું તને આજથી મારી પટરાણી બનાવું છું અને આ પળેજ અચળગદના સિંહાસનપર તને લઈ વિરાજમાન થાઉં છું. કાં ખરું ને દિવાનજી. ”

“ હા, નામદાર ! આપનું કહેવું અને કરવું અક્ષરે અક્ષર બાજબી છે. ” હાર્દીયા દિવાન ત્રિપરાજે જવાબ આપ્યો.

“ ચાલ પ્યારી ! તું પ્રથમ સિંહાસન પર ચડ. ” કહી સૂર્ય રાજા તેને ગળે હાથ નાંખી સિંહાસન સમીપ આલ્યો. પવિત્ર તખ્તને

અપવિત્ર કરવાની તૈયારી થઇ. ફક્ત એક પળનીજ વાર હતી. જેવી તે નાયકા સિંહાસનના પ્રથમ પગથીએ પગ મૂકવા માથે છેડે તરત પાછળથી ભયંકર અને ટાંતને ફાડી નાંખે એવો અવાજ થયો:-
 “સમુર, પવિત્ર તખ્તને અપવિત્ર કરવા ઇચ્છનાર મૂર્ખ રાજા ! સમુર !”
 આમ બોલતો પ્રચંડકાય વીર વિક્રમાજીત ત્યાં દોડી આવી સભાની વચ્ચે ઉભો રહ્યો.

૯

રંગમાં ભંગ.

દ્રેશ સદા દિલમાં ધરે, સત્ય ધર્મ ત્યજનય;
 રહે સદા નીચ સંગમાં, તેનું છૂર થાય.

* * * *

ચાહો જેવું અન્યનું, તેડું પોતાનું થાય;
 માનો નહીં તો કરી જુઓ, જેથી તુર્ત જલાય.

વિક્રમાજીતને ઓચિંતો આવેલો બેઠ સર્વ ધોળા પૂણી જેવા બની ગયા. ચતુર નાયકા સમય વિચારી તેના સામીતો સાથે છ પાંચ ગણી ગઇ. દિવાન વિષયરાજ આભો બની નીચું બેઠ ઉભો રહ્યો. વીર વિક્રમાજીત નિડર શુદ્ધ રાજાની સામે એકી નજરે બેઠ રહ્યો. તેની કારમી આંખ બેઠરાજા અંગારસિંહના હૃદયમાં ભય ઉત્પન્ન થયો. તેણે ધીમે રહીને પુછ્યું:- “પ્રધાનશ્રી આજે એકાએક આ રંગમંડપમાં આવવાનું શું પ્રયોજન છે.”

“આપની સાથે મારે એક અગત્યનું કામ હોવાથી આજે અચળગદનો સૌભાગ્ય સૂર્ય ખાસ અસ્ત થાય તે પહેલાં મહારે આપની પાસે આવવાની જરૂર પડી છે.” વિક્રમાજીતે કહ્યું.

“બરોબર છે, દહાડાનું કામ દહાડેજ થવું બેઠએ. રાત પડે રાજ્યનું કંઈ પણ કામ નહિ કરવું એવો આપણો કાયદો છે. મારે તમે અત્યારે અહિં આવ્યા તે ધણુંજ સાચું કહ્યું.” અંગારસિંહે વિક્રમાજીતના બોલવાનો ભાવાર્થ નહિ સમજતાં કહ્યું.

મહારાજ તથા વિક્રમાજીત બંનેને વાતે વળગેલા હોઈ વિષમ-
રાજ દિવાન મહિપાના સીસા તથા પ્યાલી વગેરે પાંચી આઠાં પાછાં
કરી નાંખી દરબારે સ્વચ્છ બનાવી દીધો. વિક્રમાજીત ઝાડી નજરે
સર્વના મુખનું અવલોકન કરતો હતો. આ અરસામાં દ્વાર રક્ષકે
આવીને જણાવ્યું કે:—“ મહારાજ બહાર ચંદ્રકેતુ રાજનો સરદાર
આવેલ છે ને તે આપ નામદારને મળવા રજા માગે છે. ”

“ શું ચંદ્રકેતુ રાજનો સરદાર આવ્યો છે ! ? ” અંગારસિંહે
શંકાશીલ થઈને પૂછ્યું.

“ હા, મહારાજ ! તે હાલને હાલ આપને મળવા માગે છે. ”
દ્વાર રક્ષકે જણાવ્યું.

“ વાંદે જા, તેને અંદર ખોલાવી લાવ. ” રાજાએ આજ્ઞા આપી.
દ્વાર રક્ષક આવ્યો ગયો અને વિક્રમાજીત ગંભીર રહેરે ઉભો
રહ્યો. નાશાથી ડોલતો અંગારસિંહ વિચારવા લાગ્યો કે:—“ આજે
રત્નગઢનો સરદાર અહિં એકાએક કેમ આવ્યો હશે ! મને કંઈક
નવા જુની થશે એમ સમજાય છે. શું રંભાએ ચંદ્રકેતુ રાજને સર્વ
વાત કહી સંભળાવી હશે ! અરે મને ભાગ્યચક્ર કેમ ફરતું જણાય છે
અને ભય ઉત્પન્ન કેમ થાય છે ! ” આમ વિચારતા રાજાએ પાસે
ઉભેલા વિક્રમાજીત સામે નેંઘ પૂછ્યું:—“ કાં પ્રધાનજી ! શું વિચાર કરો
છો ? રત્નગઢથી આવેલા સરદાર વિષે શું કહેવું છે ! ? ”

“ મહારાજ ! મને લાગે છે કે મહારાજ ચંદ્રકેતુનો વિચાર
આપની ખ્યાતિ સાંભળી આપની સાથે રંભાસુંદરીનો વિવાહ કરવાનો
હશે ! ” વિક્રમાજીતે વ્યંગાર્થમાં કહ્યું.

એવામાં દ્વાર રક્ષક તે સરદારને ખોલાવી લાવી ત્યાં હાજર
થયો. રત્નગઢના સરદારે મહારાજ અંગારસિંહને નમન કર્યું. નમન
પ્રતિકાર હસ્તે વદને વાળી, રાજાએ પૂછ્યું:—“ સરદાર ! શું સમાચાર
છે ! ? મહારાજ ચંદ્રકેતુ આનંદમાં તો છેને ! ? ”

“ જી, મારા મહારાજ આનંદમાં છે. સમાચારમાં તમે ચલા-
વેલી હિંદતાઈનો જગ્યાએ લેવા તેઓશ્રીએ મને આપની તરફ મોકલેલ

છે અને તેજ દારણથી માફે આપની પાસે આગમન થયું છે. ”
સરદારે બોલ્યાં.

“ મહે શું ઉદ્ધતાઈ ચલાવી છે જેથી તારો રાજા મારી પાસેથી જવાબ માગે છે ? ” અંગારસિંહે ક્રોધથી કહ્યું.

“ તે તમારા હૃદયને પૂછી જુઓ. રત્નગદની રાજકન્યાના શાપળ પર આપે હુમલા કરવાની તૈયારી કરેલી તે તમારું અખ્યું નગર જાણે છે છતાં આપ જુહું બોલી આવી પરનાર વિપત્તિમાં શા માટે વધારો કરી રહ્યા છો ? ” સરદારે હિમતથી જવાબ આપ્યો.

“ અરે મૂર્ખના સરદાર ! બોલતાં વિચાર કરતો નથી ? આ અંગારસિંહ મહારાજની સમક્ષ બોલતાં તું કાંઈ ભય પામતો નથી ? જા, તારા રાજાને કહેજે કે આ અંગારસિંહે તમારી કુંવરી તરફ કંઈ પણ અધિષ્ટિત વર્તણૂક ચલાવી નથી. વૃથા જહેમે ભરાઈ શા માટે વૈરની વૃદ્ધિ કરો છો ? રંભાસુંદરીના સંબંધમાં તમારો સાચો પૂરાવો શું છે કે જેથી એક બળવાન અને મોટા રાજાની પર બોદું આજ ચલાવી અપમાન કરો છો ? ” અંગારસિંહે કહ્યું.

“ ઓ અંગારસિંહ ! હું આપને બરાબર જાણ્યું છું. મારા મહારાજા દેવ છે ને તમે દૈત્ય છો. ત્હમે રંભાકુમારી પર જીલમ ગુન્નર્યો છે તેની સાક્ષી હું, તંદ્ર, પૃથ્વી વગેરે દેવ પણ આપવાને તૈયાર છે. સત્ય હકીકત જણાવવા આપની મરજી ના હોય તો રણ-ભૂમિમાં રાજાવા તત્પર થઈ જાતો. ” સરદારે ગુસ્સાથી કહ્યું.

અંગારસિંહ :—“ ઓ ઉદ્ધત ગુલામ ! બંધ કર તારી જીભાન ! શું તું અંગારસિંહના આહુથી અન્નણ્યો છે ? જા, જા, આ અંગારસિંહ તારા નમાસા રાજથી કગાર પણ ડરતો નથી. રંભાસુંદરીને ઊપાડી જનાર હુંજ હતો. હજી પણ તેને મારી રાણી બનાવવાની ઇચ્છા રાખું છું. મૂર્ખ સરદાર ! જાણતો નથી કે આ બળવાન રાજાએ એવી નવીન રાજકન્યાઓની સાથે રંગ રાગ ઉડાવવાનો પરવાનો પરમાત્માના દરબારમાંથી મેળવ્યો છે ? જા, તારા રાજાને કહેજે કે જો તમારે સુખે રાજ્ય કરવું હોય તો રંભાસુંદરીને મારી સાથે

પરણાવે, નહિ તો પછી જેવી તેમની મરણ. ”

સરદાર:—અસ, હદ થાય છે ! જલ વધારે લંગાર છે
અંગારસિંહ:—અસ, મારો એજ હરાવ છે.

સરદાર:—એવા કલંકી હરાવથીજ આ અચળગઢની ઉપર ભયં-
કર અધિકાર છવાતો જાય છે; અપ્પર યોગીનીઓ તમારા લોહીનું
પાન કરવા આકાશમાં ભમતી પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. સત્તાના મદમાં અધ
બનેતા રાજા ! યાદ રાખજા કે તમારા ભાવિની કેવી ઉચ્ચપાથત્ર થાય
છે ? આ અચળગઢ વેરાન જંગલ બનશે અને આ રંગરાગના દરવાર-
માં લોહીની છાંજો ઉડશે.

અંગારસિંહ:—“ અસ ચૂપ થા, નહિ તો હમણાંજ તને બાંધીને
બંદીખાનામાં મોકલવો પડશે.

સરદાર:—મને બંદીખાનામાં પૂનાર કાણુ છે ? વીર રજપૂતના
એક બાલને પણ ધન કરવાને કાણુ શક્તિવાન છે ? મને સ્પર્શ કરવા
આવતાં તમારા નમાસ! સરદારોને મહેતને શરણુ થવું ન પડે તેનો
વિચાર કરજો.

અંગારસિંહ:—એમ ! તો હવે જોયા કર કે તારા શું હાલ થાય
છે. મારા બહાદુરો ! એકદમ આગળ વધો અને આ હરામખોર સર-
દારને જાંજીરથી જકડો. એવી રાખએ મેલતુ સરદારોને આજ્ઞા આપી.

સરદાર:—ઓ મૂર્ખ રાજા ! હમે જાણીએ વીર રજપૂતનું પાણી
નહિ જીંધું હોય ! આ તમારા દાડીયા સરદારો મને કેદ પકડવાને
હિંમત કરી શકનાર નથી. તેઓ રણભૂમિમાં શૌર્ય બતાવી શકનાર
નથી. તેમણે રજપૂત ધર્મને તિલાંજલી આપી છે અને તેને બદલે
મદિરા અને નાયકાની સેવા સ્વિકારી પોતાની જાત લગ્નવી છે. અરે,
જુઓ તો ખરા કે આ કહેવાતા રજપૂતોના મુખ પર લગાર પણ
ક્યો હોશ અને તેજ છે. મને પકડવાનું ફરમાન થયું છે ત્યારના તેઓ
ધુળ છે. તેમનામાં આ વીરને પકડવાની તાકાત નથી. તેઓને તો
અદિણુ, મદિરા અને વેશ્યાના વિકાસમાં નિરંતર પડી રહેવા છો.
જેથી તમારા ભાગ્યનો ઉદય થાય.

અંગારસિંહ:-ખરેખર સરદાર ! હવે તારે આવીજ બન્યું છે. “મરણને મેં જ અગાધ માણસ ઘણો બકવાટ કરે છે” એ પ્રમાણે તને થયું છે. મારે માનીતા સરદારો ! જિંદા અને આ ઉદ્ધતને એકદમ પકડે! રાજની આજ્ઞા સાંભળી નીશ્ચમાં ચક્રવર્તી થએલા સરદારો લથડ્યાં ખાતા ઉભા થયા અને તે સરદારની તરફ જવા લાગ્યા. રત્નગદના વીર સરદારે તેમની આ સ્થિતિ જોઈ મ્હોટેથી ગર્જના કરી અને તેમને પોતાની તરફ આગળ વધતા અટકાવ્યા. આવી મોટી ગર્જના સાંભળી દારૂડીયા સરદારો ભય પામી કંપવા લાગ્યા અને ત્યાં ને ત્યાં નીચે બેસી ગયા.

તરતજ રત્નગદના સરદારે તેમની પાસે જઈ કહ્યું:-“ના ડરશો, મારાથી ભય ના પામશો. તમારે જો રાજની આજ્ઞા માની મને બંદીવાન બનાવવો હોય તો પ્રથમ તમારાં બૈરી છોકરાંને મળી પછીથી આવો કારણ કે વનરાજને પિંજરમાં પૂરવો રહેલ નથી.”

“બસ, બંધ કર તારો લવારો અને ઉઠાવ હધીઆર ?” દિવાન વિપયરાજે આસન પરથી ઉભા થઈ ગર્જના કરી.

“એમ ! તો ચાલ, તુંજ પ્રથમ આ સમશેરનો શીકાર બની જા.” કહી કાળરૂપ સરદારે ધ્યાનમાંથી સમશેર ખેંચી.

દિવાન વિપયરાજને ગદ્ગદ કરવા કરપીણસિંહ, ભાનુમલ વગેરે સરદારો તલવાર ખેંચી ઉભા થયા. અંગારસિંહે ભયંકર અવાજે ગર્જના કરી પોતાના મીજ સરદારો અને સિપાહીઓને તે સરદારને મારી નાખવાની આજ્ઞા આપી. સઘળાઓએ એક સામટા મળી રત્નગદના સરદારને ઘેરી લીધો. તે વીર સરદારે આ વખતે રોદ્ર રૂપ ધારણ કર્યું અને પોતાના પર ધસી આવેલા માણસોને ચારે તરફ સમશેર ફેરવી પાછા હલાવવા લાગ્યો. દરબારના રંગ મંડપમાં ભારે રમખાણ મચી રહ્યું. એક કલાકમાં તો તે વીર સરદારે અચળગદના અઠિક સરદારોને મ્હોતના પંજમાં સપડાવી જમીન પર સૂવાડ્યા. રંગમંડપ લોહીથી રંગાર્ધ ગયો. પોતાના માણસોને મરણને શરણ થઈ પડેલા જોઈ અંગારસિંહના ક્રોધના પાર રહ્યો નહિ. તેણે પોતે તત્કાળ ત-

વિક્રમાબ્દને રાખની સામે દોડી આવી હાથ લાંબા કરી કહ્યું:-
 “ સખર મહારાજ સાલમ થાય છે. ” પાનું ૬૭ મું.

વાર ખેંચી સિંહાસન પરથી છલાંગ મારી રૌદ્ર ગર્જના કરી રાજાને
યુદ્ધ કરાવે. ત્યાર થયેલા જોઈ અત્યાર સુધી રાજા ઉભા રહેલા
વિક્રમાજીતે રાજાની પાસે દોડી આવી હાથ લાંબો કરી કહ્યું:—“ સચ્ચર
મહારાજ સાહસ થામ છે. મહાન રાજાએ એક સરદારની સાથે યુદ્ધ
કરવું તે તેની કીર્તિને કલંક રૂપ છે. આપ શાન્ત થઈ સિંહાસન
પર બિરાજમાન થાઓ. હું હમણાં જ આ ઉંકરાએક્કી સરદારને શાન્ત
કરું છું. ”

વિક્રમાજીતનાં વાક્યથી અંગારસિંહના ક્રોધમાં વધારો થયો. તેણે
તિરસ્કારથી તેના સામે જોઈ કહ્યું:—“ નિમકહરામ ! ખેલતો ખંધ
થા. તારાં કપટી કારસ્થાન હું જાણી ગયો છું. તું મહારાજી બેવફા
થયો છે અને ત્હેં જ આ સરદારને અહિં ખેલાવ્યો છે. છાયાજી !
હું તને આજ્ઞા કરું છું કે તું અહિંથી ચાલ્યો જા. રત્નગઢનો સરદાર
મારા ક્રોધમાંથી બચી જીવતો તેના નગરમાં જવાનો નથી. ”

“ ખરેખર જ્યારે ખરાબ થવાનું હોય છે ત્યારે અગાઉથી જ
સુદ્ધિ ફેરે છે. આ અચળગઢના નાશનો ગગનભેદી ડોકો આજે મારા
કાને વાગતો સંભળાય છે. આ અચળગઢમાં ઉગેલા સૂર્યદેવ પણ ક્રોધા-
યમાન થઈ લાલચોળ નેત્રે જણાવે છે કે, હે હડીલા રાજા શા માટે
નીચ આચરણ આચરી મોટા બળવાન રાજાની સાથે વૈર બાંધી નગ-
રનો નાશ કરાવે છે ? ” તમે...વિક્રમાજીતે આગળ ખેલે એ પહેલાં જ
દરબારના મુખ્ય દરવાજામાંથી અવાજ આવ્યો.

“ અચળગઢનો નાશ કરાવનાર કોણ છે ? આ પવિત્ર ભૂમિમાં
એવો કોણ કમલાગ્ય પ્રેત ઉત્પન્ન થયો છે ? ” આમ ખેલતો રણ-
જીત ત્યાં આવીને ઉભો રહ્યો. તેનાં નેત્રો લાલચોળ થઈ ગયાં હતાં.
પિતાના તરફ ચિહ્નારની નજર ફેંકી તેણે આસપાસ જોયું. નિર્જીવ
એક પડેલા મુડદાં અને લયંકર રક્તપ્રવાહ ઉપર નજર પડતાં તે મ્હોટે
અવાજે બોલી ઉઠ્યો:—“ આ પવિત્ર દરબારમાં આજે આ શો ગજબ
ગુજર્યો છે ? આ મુડદાં શું સખખથી લોહીમાં રંગાયાં છે ? અરે કોઈ
જણાવો કે આજે દરબારમાં આ શો રંગ જામ્યો છે ? ”

રણજીત ! દરબારમાંથી તું મહેલમાં ચાલ્યો જા. આ તો રાજ્ય ખટપટ છે. તેજાણવાની તારે હજી ઘણી વાર ~~અંગારસિંહે~~ જણાવ્યું.

રણજીત:-પિતાજી ! શું મને આ વાત જણાવવાથી કંઈ ગેરલાલ થનાર છે !

અંગારસિંહ:-આ ઉભેલા રત્નગઢના સરદારનુંજ આ કારસ્થાન છે. આ નિમકદરામ વિક્રમાજીત તેને મળેલો છે. તે અચળગઢના રાજ્યને ઠેકાણે રાજ બનાવવાની ઇચ્છા રાખે છે. આ સરદારની તકરારમાં દરબાર લોહીથી રંગાયો છે. તેના ગુન્હેગાર એ બંને જણા છે; માટે તેમને તું એકદમ મારી નાંખ કે કાંતો બંદીખાનામાં પૂરી દે. હું તેમનું કાળ મુખ વધારે વાર બેઠ શકતો નથી.

રણજીત:-આમાં મને કંઈક ભેદ હોય એમ સમજાય છે. પિતાજી ! સત્ય હકીકત જણાવો કે તકરારનું મૂળ કારણ શું છે ? વીર વિક્રમાજીત પ્રાણનો નાશ થાય તો પણ કદાપિ બેવકા નજ થાય.

અંગારસિંહ:-પુત્ર રણજીત ! રત્નગઢના અભિમાની રાજાએ મારી ઉપર બોલું તહોમત મૂક્યું છે. તેની પુત્રીનું મહેલરણ કર્યું અને તેની ઉપર નીચ હુમલો કર્યો એવું બાનું કાઢી તેણે તેની દુષ્ટ ડોળો આપણા રાજ્ય તરફ ફેરવ્યો છે.

રણજીત:-તે બલે ~~મિ~~ ગમે એમ કહે તેની આપણને ક્યાં દરકાર છે. આપણે સલાહ શાંતિને ચાહનારા છીએ. પિતાજી ! આપ તે અભિમાની રાજાને જણાવો કે તમારી પુત્રીના સંબંધમાં હું કંઈ જાણતો નથી. તેમજ તમારી પુત્રીને હું મારી પોતાની પુત્રી પ્રમાણેજ સમજું છું. બસ આટલોજ જવાબ આ સમયે તેમને લખી મોકલો; તેમ છતાં જો તે નહિ માને તો આ રણધેલા રણજીતસિંહની તલવાર તેનો સત્કાર કરવાને તૈયાર છે.

અંગારસિંહ:-રણજીત ! આ કામમાં તારી સલાહની જરૂર નથી. તું હજી બાળક છે. રાજ્ય ખટપટનાં કામ ઘણાં ભેદી અને બચકર રાખ છે. અચળગઢનો પ્રતાપી રાજા એવા ગુમાની રાજાને નજીક

ભરેલા શબ્દો લખી પોતાની કીર્તિને કદાપિ ઝાંખ લગાડશે નહિ. તે અભિમાનીને તો એ તે પ્રકારે મારી સમશેરનો સપાટો મતાવવોજ પડશે.

રથુજીત:-પિતાજી ! તમે મને અસત્ય સમજાવો છો અને પવિત્ર વિક્રમાજીત પર ખોટું ત્હોમત મૂકો છો. તમારા દરબારના અત્યાચારની મને સંપૂર્ણ માહિતી છે. તમે અને તમારા પાપી સજ્જદાર પહાડસિંહે રંભાસુંદરીનું હરણ કર્યું હતું અને તેને એકાન્ત વાસમાં લઈ જઈ તમારી પિશાચવૃત્તિને વૃદ્ધ કરવાને તેના ઉપર તમે જુલમ ગુનગર્યો હો. તે વાત ખાસ હું જાણું છું. તમે નિર્દોષ દરવાને અત્યારે મને ખોટું સમજાવો છો. આ તમારું હડહડતું જુઠાણું પવિત્ર ન્યાયાસનને ઝાળું કલંક લગાડે છે. તમારા જેવા મહારાજાએ નીચ વૃત્તિને તામે થઈ શ્વાનનાં આચરણ આચરવાં યોગ્ય છે કે ? પિતા ! સમજો. હજી સમય છે. વૃદ્ધાવસ્થા વૃથા ના ગુમાવો, ધોળામાં ધુળ ન નાંખો. તમારે પ્રભુ ભજવાનો આ અમૂલ્ય સમય છે. એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે:-

“ કાયા કંપી જરો ગતિ અટકશે, દંતો પડી શો જશે;
આંખે ઝાંખ થશે ન કાન સુણશે, લાળો મુખે આવશે.
જુદ્ધિ મંદ થશે જીવડા અટકશે, લાઠિ મ્હિ ચાલશે;
એવું વૃદ્ધત્વ આવતાં, શ્રીપતિની ભક્તિ શી રીતે થશે. ”

માટે સમજો અને આ ખુશામત્ક્રિયા સ્વીચ દાડીયા સરદારોને દૂર કરી ઈશ્વરભજનમાં વખત વિતાડી માનવજનમની સાહચર્યતા કરો.

અંગારસિંહ:-છોકરા ! તું આજે ઘણું ખોટી ગયો છે. તારી અવસ્થા નાની છે. અત્યારે તું મને શીખામણ આપવાને લાયક નથી. દુનિયાના ઝપાટા હજી ત્હોં અનુભવ્યા નથી. જન મહેત્તમાં ચાલ્યો જન અને રમત-ગમત કરી આનંદમાં દિવસો પસાર કર.

રથુજીત:-જ્યારથી અચળગદના જુલ્મી રાજાએ પ્રજાને ત્રાસ આપવો શરૂ કર્યો છે તેમજ પવિત્ર બાળાઓનાં સતિત્વ નષ્ટ કરવાનો પ્રયત્ન આરંભ્યો છે ત્યારથીજ મ્હોં મારી રમત-ગમતને દૂર કરી છે અને તેને મદલે અત્યાચારીઓને શિક્ષા આપવાની મહાન પ્રતિજ્ઞા લીધી છે. દુષ્ટોનો નાશ કરી પ્રજાનો ઉદ્ધાર કરવા આ સમશેરને

ત્યારથીજ હાથમાં પકડી છે. પિતા ! હવે મને અસત્ય સમજવશો નહિ. હું જીકાનો શત્રુધું-સત્યનો સહાયકજી. મહેં તમારાં અનેક પાપ કર્મ સાંભળ્યાં છે, અને તેનો આ પહેલાં મુડાં એ પ્રત્યક્ષ પૂરાવો છે.

અંગારસિંહ:-હોકરા ! શું બંધ જાય છે ? તારા મગજમાં શું જૂન ભરાયું છે ? તું શાનો પૂરાવો-પૂરાવો કરી મરે છે ?

રણજીત:-તે આખત તમારા હૃદયને પૂછી જીઓ. જાણુવા છતાં અણુજાણુનો ડોળ ન કરો. ન્યારે એક પવિત્ર રાજ્ય પ્રગતું રક્ષણું કરવાને બદલે ભક્ષણ કરશે અને ખુશામતીઆ સરદારોના સહવાસમાં રહી વ્યસનાધિન થઇ પવિત્ર બાળાઓને સંતાપવા પ્રયત્ન કરશે ત્યારે આ વસુધરા સમસ્ત જગતને પોતાના ઉદરમાં સમાવી દેશે. ઓ પિતાજી ! જીઓ ! જીઓ ! આમ ઉચે નિહાળો. તમારાં પાપ કર્મોથી આકાશ કેવું જાંખુ જણાય છે અને સૂર્ય ભગવાન કોપાયમાન થઇ ભયંકર શ્રાપ કેવા આપી રહ્યા છે. આ નિર્મળ જણુતો દિવસ કેવો વિચિત્ર લાસે છે અને તેજ તમારા પાપોનો પ્રત્યક્ષ પૂરાવો આપે છે.

અંગારસિંહ:-ઉદ્ધત હોકરા ! યસ કર, એકદમ બોલતો બંધ થા: મારે તારી શીખામણની જરૂર નથી. હવેથી તું પણ ઝાઝુ બોલીશ તો ભયંકર શિક્ષાને પાત્ર થઈશ સમજ્યો ? પુત્રની ફરજ છે કે તેણે પિતાની આજ્ઞા પાળવી.

રણજીત:-હા, સમજ્યો. આપતું કહેવું પ્રેરેપુરું સમજ્યો. પુત્રની ફરજ છે કે પિતાની પવિત્ર આજ્ઞાને વિનિ વિલંબે આધિન થવું, પણ તમારી આજ્ઞામાં તો હળાહળ ઝેર ભેળાએલું છે. પિતાની પશુવૃત્તિને ઉત્તેજન આપી પાપના ભાગીદાર થવાની આજ્ઞાને આ રણજીત ઠોકર મારી દૂર કરે છે. પિતા ! પાપમાં પ્રવર્ત થએલા પિતા ! ખરૂં પૂછો તો તમે આ અચળગદનું રાજ્ય કરવાને હવે લાયકજ નથી. તમે તો જનતાનખાનામાં ગોલા-ખવાસની ખુશામતમાં આનંદ ભોગવવાનેજ સજ્જએલા છો; માટે આ ગાદીનો ત્યાગ કરી મદિરા વગેરે વ્યસનોમાં મશગુલ થઈ રાજમહેલમાં પડ્યા રહો.

અંગારસિંહ:-સમજ્યો ! સમજ્યો ! તું પણ આ બેવફા થિંકે-

માણતની પ્રપંચ જાળમાં ફસાએલો છે. અરે મૂખાઓ ! જાઓ, હજી આ દિલમાં દયા છે માટે તમને જીવતા જવા દઉં છું. રાજ્ય સંભાળવાના ફરજ મારી છે તારી નથી; તેમ તું રાજ્યગાદીનો વારસ પણ નથી. મારા રાજ્યનું ગમે એમ થાય એની મને ચિંતા છે. એકરા ! રાજનો અર્થ સમજે છે ? રાજ એતો સાક્ષાત પ્રભુ છે. તેની જે પળે જે હુમ્મણ થાય તે તત્કાળ પૂરી થવીજ જોઈએ. રાજનો અવતાર ફરી ફરીને આવનાર નથી, માટે જેટલું સુખ ભોગવાય એટલું ભોગવી લેવું જોઈએ. એમ કરવામાં જો કદાચ રૈયત વચ્ચે આવે તો તેને શામ દામ ભેદથી પાંશરી કરવીજ જોઈએ.

• રણજીત:-અસ એથીજ પ્રજામાં ખંડ થશે. પ્રજાના આગેવાનો રત્નગઢના મહારાજને શરણે જશે કે તરત વૈરની આગથી ધુંધવાઈ રહેલાં અગ્નિની પ્રચંડ જ્વાળાઓ નીકળશે; અને એ ભયંકર જ્વાળાઓ અચળગઢને બાળીને ભખમ કરશે. મહારાજ અંદ્રેકેતુ દુષ્ટોને દંડ દઈ અચળગઢમાં શાન્તિનું રાજ્ય સ્થાપશે અને તમને તથા આ ખુશામતીઆ બેવકુફ સરદારોને કારાગૃહમાં પૂરશે.

અંગારસિંહ:-આવવા દે આવવા દે તે રત્નગઢના રજપૂતોને આ અચળગઢમાં આવવા દે. તે હરામખોરોએ હજી મારી સમશેરોનો સ્વાદ ચાખ્યો નથી. મારા આ વીર યોદ્ધાઓ તં નામદોને એકે સપાટે રણ-ભૂમીમાંથી નસાડી મૂકશે; કેમ મારા બહાદુરો ! મારી વાત ખરી છે ને ? રાજનું બોક્ષવું સાંભળી તરતજુ ત્યાં બેઠેલું મંડળ ગળી ઉઠ્યું:-
“ હા ! આપુનું બોક્ષવું ખરું છે. અમે મહારાજ અંગારસિંહના માટે પ્રાણ આપીશું અને રત્નગઢનાં શિયાળવાને અમારી શરી સમશેરોનો સ્વાદ ચખાડીશું.”

રણજીત:-અસ બહુ થયું. “ જાન્યા મેઘ વરસે નહિ અને ભસંતા કુત્તા કરડે નહિ.” એ કહેવતને તમે આજે ખરી ઠેરવી છે. આ નામદ અને ફરડીઆ રજપૂતો ! તમે હજી રત્નગઢના રણધેલા રજપૂતોના બળથી અજાણ છો એટલે આવી રીતે મોટા બરાડા પાડી પોતાના ઘરમાં રહી પોતાનું બળ બતાવો છો. તે શરા અને ધર્મીટ

રજપૂતોને જેતાંજ તમાગં ગાત્ર શિથીલ થઈ જશે અને લોકોને દેખા-
ડવા માટે પકડેલી તમારી તલવારો તમારા હાથમાંથી તરતજ જમીન
પર પડી જશે. ખરેખર ! જેવા રાજ એવાજ સરદાર. રાજ લુચ્ચો
હોય તો તેના સરદારો તથા અમલદારો પણ લુચ્ચાજ હોય એમાં
શું નવાઈ !

“ છોકરા ! તું મારો પુત્ર થઈ મારા દુષ્મનની ગરજ સારે છે
અને માફ અપમાન કરી તારી ફરજને વિસારે છે. ખરેખર તું દિવસે
દિવસે નીતિ બ્રષ્ટ થતો જાય છે. ” રાજએ કહ્યું.

“ આ રણજીત ધર્મ અને નીતિવાનોનો દાસ છે. ન્યાય અને
નીતિનો જેણે ત્યાગ કર્યો છે તેને તે પોતાનો કટો શત્રુ માને છે પરો-
પકારી અને પ્રજાના ઉદ્ધારક રાજાને તે દેવ સ્વરૂપ દોસ્ત માને છે.
પિતાજી ! તમે દુષ્ટ છો, તેથી આજે રણજીત પિતૃઋણમાંથી મૂકત
થાય છે અને પ્રજાનું રક્ષણ કરવા તેમજ પિતાની બહેર મારી ગએલી
બુદ્ધિને ઠેકાણે લાવવા તે તૈયાર થાય છે. ” રણજીતે ક્રોધથી જણાવ્યું.

પિતાનું અપમાન કરનાર છોકરા ! હવે જેવા કર કે તારી શું
દશા થાય છે. “ સરદારો ! પકડો આ ઉદ્ધત છોકરાને ! ” રાજએ
આજ્ઞા આપી. સરદારો રણજીત તરફ તેને પકડવાને ધસ્યા. રણજીતે
તરતજ પોતાની સમશેર પ્યાનમાંથી ખેંચી કાઢી કહ્યું :— “ ખમડદાર !
નજીક આવશે તો આ સમશેરના શીકાર થશો. ” આગળ વધતા સર-
દારો રણજીતની બચંકર મુખમુદ્રા નિહાળી બહી ગયા અને જડવત ઉભા
રહ્યા. પુનઃ રણજીતે રાજાને ઉદ્દેશી કહ્યું :— “ ઓ અભિમાનમાં અંધ
થએલા પિતા ! જો તમે તમારું પોતાનું તેમજ આ અચળગદનું શુભ
ધન્યતા હો તો માફ માનો અને રત્નગદના મહારાજાને મારા કહેવા
પ્રમાણે જવાજ લખો. વૈર વધારવામાં સાર નહિ નિકળે. ”

“ છોકરા ! સારાસારનું જાન મને સારી રીતે છે. અચળગદનો
અજવાન મહારાજા એક નિર્માલ્ય રાજાને કાંઈ કાળે નમ્રતા બરેલો પત્ર
લખશે નહિ. હું તેનો ગર્વ તેની પ્યારી પુત્રી રંભાને મારી પ્રદર્શાવી
પ્રતાવી થોડા સમયમાં ઉતારીશ. ”

“પિતાજી ! અટકાવો તમારી જીભને અપવિત્ર થતી અટકાવો. શું તમે નથી જાણતા કે રંભાસુંદરા મને આહે છે અને તેના મનથી તે મને વરી ચૂકી છે ?” રણજીતે જણાવ્યું.

“તે ભલેને તને વરી ચૂકી હોય પણ હું તો તેને લાગ્યા વિના રહેનાર નથી. મારો ઈચ્છીત વસ્તુ પર તારે તરાપ મારવાનો હક નથી. તું કોઈ બીજીની સાથે પ્રેમ બેઠી સુખી થાશે. હું પણ તને કોઈ રૂપાળી રંભા જેવી સુંદરી સાથે પરણાવી સુખી કરવામાં મદદ કરીશ. બોલ બીજું કંઈ !”

“અસ, હદ આગેજ રહી. પાપની પરીક્ષિમા આજ પ્રયત્ન દેખાઈજ ગઈ. પિતાજી ! આજથી આ હૃદયમાં રહેલી પિતૃભક્તિ સદાને માટે અદશ્ય થઈ ગઈ અને તેની જગાએ વૈર અને ક્રોધની પ્રચંડ આગ સળગી ઉઠી. પિતા ! પાપી પિતા ! યાદ રાખજો કે આ પ્રચંડ જ્વાળામુખીમાં તમે અને તમારા આ નુમાદા સરદાર બળીને ભસ્મ થઈ જશો.” રણજીતે ઉશ્કેરાઈને કહ્યું.

“મહારા બહાદુર સરદારો ! ચૂપ થઈ કેમ ઉભા રહ્યા છો ? એકદમ આગળ વધો અને તમારું અપમાન કરનારને પકડી બેઠીમાં જકડી દો. વધો, આગળ વધો, શા માટે ભૂંચ પામો છો ?” અંગાર-સિંહે સરદારોને ઉશ્કેર્યા.

સરદારો પણ પોતાના થયેલા અપમાનની ખાતર કારમી કીકો-આરી પાડી રણજીતને પકડત્ત દોડ્યા, સૌથી આગળ દિવાન વિષયરાજ દોડી આવ્યો. તેને નજદીકે આવવા દઈ રણજીતે તેની પર તક્તવારનો પ્રહાર કર્યો દિવાન વિષયરાજે પોતાના હાથમાંની તક્તવાર ઉપર તે પ્રહાર ગ્રીક્ષી લીધો; પણ હાથમાંથી તક્તવાર છૂટી ગઈ. આથી વિષય-રાજ આમ તેમ બેવા લાગ્યો તેમાં વીર રણજીતે તેને એક લાત મારી દૂર ફેંક્યો. સભામાં હાહાકાર થઈ રહ્યો. આ કાલાહત સાંભળી બહારથી બીજા સરદારો અને સૈનિકો અંદર દોડી આવ્યા. અંગાર-સિંહ નેમુને લપંકર અવાજે કુમારને મારી નાંખવાનું કહેવા લાગ્યો. વીર રણજીત આ સમયે ત્રિશૂળ અને ઝનુની જણાવા લાગ્યો. બેત-

જોતામાં રણજીત અસંખ્ય સૈનિકો અને સરદારોથી ઘેરાઈ ગયો. આ સ્થિતિ દૂર ઉભેલા વિક્રમાજીતે જોઈ એટલે તેણે બચકરે ખૂમ મારી કહ્યું:—“ ખમડદાર ! રણજીતકુમારના એક વાળને પણ ધબ્બ થશે તો નક્કી સમજજો કે તમે આ સમયેજ લોહીમાં તરખોળ થશો. ખસો, નામદો દૂર ખસો. તમારા બાહુમાં ખજાજ જણાતું નથી. ” આમ ખૂમ મારતો અને સરદારોને દૂર ફેંકતો વિક્રમાજીત રણજીતની પાસે આવી ઉભો. સરદારો અને સૈનિકો તેનું રૌદ્ર રૂપ નિહાળી આઘા ખસી ગયા.

રાજા અંગારસિંહે ખૂમ મારી કહ્યું:—“ કોણ વિક્રમાજીત ! તેજ રણજીતની પક્ષ સ્વીકારી કે ? ”

“ હા જી, આ વિક્રમાજીત જ્ઞતિવાનનો મિત્ર છે. ન્યાયી કુમારનો રક્ષણકર્તા છે. અભિમાની રાજા ! યાદ રાખજો કે આ વીરના રક્ષણ હેઠળ રણજીતકુમાર નિર્ભય છે. આખી અવનિમાં તેને ધબ્બ પહોંચાડવા કોઈ શક્તિવાન નથી ? ” વિક્રમાજીતે રૌદ્ર સ્વરે કહ્યું.

“ હવેજ મને સમજણ પડી કે આ રણજીતને ઉસ્કેરનાર અને આ કારસ્થાન રચનાર તુંજ છે ” રાજાએ અત્યંત ગુસ્સે થઈ કહ્યું.

“ પાપનો ધડો જલ્દી જલાય છે ત્યારે આપો આપ કુટી જાય છે. ન્યાય બંધન તુટે છે ત્યારે અવસ્થા કુદરત કોપે છે. તીવ્ર કર્મોને આધિન થવાથી પરસ્પરમાં વૈર વધે છે; અને એ વૈરના પ્રભાવે ઘર કુટે છે. રાજા અંગારસિંહ ! તારી વિષય-વાસનાથી તારા મિત્રો તારા શત્રુ થયા છે. તારા સૌભાગ્યના દિવસો હવે પૂરા થયા છે. અચળ-ગદના કિલ્લા પર કાળા કમગા કડોર નાદે બોલી રહ્યા છે, અને પવન પ્રચંડ વેગથી તોફાન મચાવી લાવીની લયંકરતા સૂચવી રહ્યો છે. ” વિક્રમાજીતે ક્રોધથી કહ્યું.

“ ઓ નિમકહરામ ! તારા બોલવાનો ભાવાર્થ શું છે ? તે સ્પષ્ટ કહી દે. ” રાજાએ કહ્યું.

‘ મારા કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે તમે રાજ્ય કરવાને હવે નાસાયક છો માટે આ રણજીતકુમારને રાજ્યની લગામ સોંપી દો. ’

અને તમારા ભટકતા ચિત્તને સ્થિર કરી ભગવત્ ભજન કરો. ” વિક્રમાજીતે કહ્યું.

“ ઓહ ! હું આ શું સાંભળું છું ! ? ઓ નિમકહરામ ! મારે અન્ન ખાઈ તું મારીજ વિરૂદ્ધ વર્તે છે ? ” અંગારસિંહ બોલ્યો.

“ જે ન્યાયી અને નીતિવાન છે તેનો આ વિક્રમાજીત દાસાનુદાસ છે. તમે જ્યાં સુધી નીતિમય જીવન ગુજાર્યું છે ત્યાં સુધી મહેં મારે બનતું કર્યું છે. તમે ન્યાય અને નીતિને દૂર હાંકી મૂક્યાં ત્યારેજ આ વિક્રમાજીત તમારી વિરૂદ્ધ વર્તી વીર રણજીતના પક્ષમાં ઉભો રહ્યો છે. ” વિક્રમાજીતે જણાવ્યું.

• “ મહેં શું અન્યાય કર્યો છે ? ” પુનઃ અંગારસિંહે પૂછ્યું.

“ ન પૂછો ! તે વાત અત્યારે ન પૂછો ! પાપ કર્મ પર ઢંકાએલા પડાને દૂર કરતાં વિપરીત પરીણામ આવશે. રાજા ! તમારા ચિત્તની સ્થિરતા કાયમ નથી એટલે મારી વાત તમારાથી માની શકાશે નહીં. હાલ કંઈ પણ ન પૂછતાં એકદમ આ ન્યાયાસન પરથી નીચે ઉતરી આવ્યા જાઓ. ” વિક્રમાજીતે ગંભીર અવાજે કહ્યું.

“ ઉદ્ધત ગુણામ ! શું તું મને આ ગાદી છોડવાનું કહે છે ? ” એસ હવે તારે આવીજ બન્યું છે. ” અંગારસિંહ ગાળી ઉઠ્યો.

“ મારો વાંકો વાળ કરનાર આખી અવનિમાં કાંઈ નથી. વીર રજપૂતના હાથમાં તલવાર પકડવાનું જ્યાં સુધી સામર્થ્ય છે ત્યાં સુધી તેને કાઈનાથી ભય પામવાનું કારણ નથી. નીતિ અને ન્યાયથી વર્તનારા વીરલાઓ વિકાળ કાળને પણ દૂર હાંકી શક્યા સમર્થ છે. રાજા ! તારી સમક્ષ ઉભેલો આ વીર તને અને આ રજપૂત નામને કલંક લગાડનારા અસની મરદારોને નિર્માલ્ય ગણે છે. ” વીર વિક્રમાજીતનું આવેશ યુક્ત ભાષણ સાંભળી સધળ સ્તબ્ધ બની ગયા. અંગારસિંહના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. તે આસન પરથી છતંગ મારી ફૂદી પડ્યો અને મ્યાનમાંથી તલવાર ખેંચી કર્કશ સ્વરે બોલ્યો:- નિમકહરામ આજ તૈયાર થા અને અજમાવ તારે શુરાતન. હું તને આ પોળ સ્વર્ગમાં મોકલી આપું છું. ”

“સમશેર ચલાવવાની શક્તિ તમારામાં નથી. જે રજપૂત વ્યસની અને વિષયાંધ છે તે તલવાર ચલાવવાને તૂટન નાલાયક છે.” વિક્રમાશ્રતે કહ્યું.

“લાયક નાલાયકની તને હમણાંજ ખબર પડશે. આ સમશેરના એકજ અટકે તું લોહીમાં તરખોળ થઈ જમીન પર પડશે. ચાલ હાંશીયાર ?” કહી રાગ્નએ ખૂમ મારી.

“ખબરડાર ! તારી તલવાર કલંકીત છે. જો જો, તેને પકડવાથી તારા હાથ કેવા કપી રહ્યા છે. મનમાં ભય છે છતાં શા માટે બળ બતાવવાનું અભમાન ધરે છે.” એા મૂર્ખ રાગ્ન:-

“મિથ્યા મહે અધો થઈ, પાપે કાં લપટાય છે;
કુર્મ કરતાં ભૂપતિ, જે મૃત્યુના નાદ સાંભળાય છે.
ઉતરે છે કોપ કુદરતનો, જમાવ્યો જંગ તહે આ શો;
કર્યા કુર્મ તહે અદકાં, ગળે છે કાળનો ફાંસો.”

“ચાલ, ચાલ, એા ભાવિના મૂત્રાવાથી આંધળા બનેલા પતંગીઆ રૂપ ભૂપાત ! ચાલ, તારાથી થાય એ કરી લે.” કહી વિક્રમાશ્રત નિડર થઈ ઉભો રહ્યો.

“એાહ ! ભયંકર અપમાન !” અંગારસિંહ બરાડ પાડી બોલી ઉઠ્યો. તેની આંખામાંથી આગ વરસવા લાગી. તેણે ભયંકર ખૂમ મારી કહ્યું:-“અરે પદ્માસિંહ ! આમ આવ, અને આ નિમક-હરામીને કાપી ન ખ.”

રાગ્નની ખૂમ સાંભળી પદ્માસિંહ સરદાર ત્યાં દોડી આવ્યો અને વિક્રમાશ્રત સામે જોઈ કહેવા લાગ્યો:-“કાં સરદાર ! અત્તદાનાનું અપમાન કરનાં શરમાતા નથી. ખરેખર આજે તમને મ્હોતે ભૂલાવ્યા હોય એમ સમજાય છે.”

“મ્હોતની મૂત્રવણીની હમણાંજ તને ખબર પડશે. નીચ સરદાર ! જા, દૂર જા, પવિત્ર પ્રધાન ઉપર તારી છાયા પાડી તું તેમને અપવિત્ર કરે છે. આજે આ આખો દરબાર લોહીથી તરખોળ થવાનો છે; માટે તું જો જીવતા મ્હોતો હોય તો દૂર ઉભો રહે.”

શાન્ત ઉભેલા રણજીતે ખૂબ મારી કહ્યું.

“ પ્હાડસિંહ ! એ દેહત છોકરાને પ્રથમ કાપી નાંખ કે જેથી તે વયમાં ખોલતો અંધ થાય. ” અંગારસિંહે આજ્ઞા કરી.

પ્હાડસિંહે તરતજ રણજીત તરફ આગળ ધસી પોતાની તલવાર ખેંચી. રાજકુમારના હાથમાં તો સમશેર તૈયારજ હતી. પ્હાડસિંહના ધા કરતા પહેલાંજ વીર રણજીતે હાથમાંની લાંબી સમશેરની અગ્રી તેની છાતીમાં મારી તેને ધાયત્ર કરી જમીન પર સૂતાડ્યો. પ્હાડસિંહ પડતાં સઘળા સરદારો અને સૈનિકો ઉસ્કેરાઈ ગયા; અને તલવારો ખેંચી તેમના ઉપર ધસ્યા. દરબારમાં ભયંકર યુદ્ધ મચી રહ્યું. શીયાળવાંના ટોળામાં જેવી રીતે ગજરાજ ધુમે તેવી રીતે વિક્રમાજીત અને રણજીત ધુમવા લાગ્યા. વીર વિક્રમાજીતે તત્કાળ સંજામૂચક ધ્વની કર્યો: જે સાંભળતાં દરબારની પાછલી બાજુએ છૂપાઈ રહેલા તેના વફાદાર સરદારો દોડી આવ્યા અને રાગ્નના સરદારો પર તુટી પડ્યા. રાગ્નના સરદારો તથા સૈનિકો ગભરાઈ ગયા અને મરણની બહીષ્કારી આર નાંખી દઈ દરબારમાંથી નાસવા લાગ્યા. વિક્રમાજીતના સરદારો તેમની પાછળ જવા લાગ્યા. વિક્રમાજીતે પાછળ જતા સરદારોને અટકાવ્યા. જોતજોતામાં તમામ સરદારો અને સૈનિકો પંચાયત કરી ગયા. અંગારસિંહ એકલો રહ્યો એટલે તે પણ ભયભીત થઈ ધ્રુજવા લાગ્યો. ધાયત્ર થયેલો પ્હાડસિંહ હજી જ્યાં ને ત્યાં જમીન પર ખેંચી થઈને પડ્યો હતો. તેને રણજીતે ત્યાંથી દૂર મોકલાવ્યો. રાગ્નના બાયલા સરદારો અને સૈનિકોના બાસી ગયા પછી વિક્રમાજીતે રાગ્નની પાસે જઈ હથીઆર મૂકી દેવાનું જણાવ્યું. રાગ્નએ કાયરતા બતાવી પોતાની સમશેર નાંખી દીધી. વિક્રમાજીતે તેનો હાથ પકડી પોતાના સરદારોને કહ્યું:—“ મારા બહાદુરો ! આ અચળગઢના મહારાજને લઈ જાઓ. તેમને પેલા નિર્જન સ્થાનમાં આવેલા મહેલની અંદર પૂરતા જાપતાથી રાખજો અને તમારામાંથી પચાસ જણ ખુદી તલવારે અને બારેલી બંદુકે રાત્રિ દિવસ મહેલની આસપાસ પહોંચા ભરી આ નામદારનું રક્ષણ કરજો. જાઓ લઈ જાઓ એમને. ” અચળગઢનો મહારાજ

અંગારસિંહ ભાવિને આધીન થઈ એક પશુ સંબંધેચ્ચાર કર્યા વિના સરદારોની વચ્ચમાં ઘેરાઈને બહાર નીકળ્યો. સરદારોએ વિક્રમાશ્રુતની આજ્ઞા મુજબ સર્વ બંદોબસ્ત કર્યો. તે પછી રણજીતકુમાર અને વિક્રમાશ્રુત બીજો બંદોબસ્ત કરવાને ચાલ્યા ગયા.

૧૦

પિતૃભક્ત કહયાણુ.

ત્યાં સંપ ત્યાં જન્મ છે, વિન સંપે થાય કલેરા;
જેના ધરમાં સંપ નહિ, ત્યાં દુઃખ વસે હૃમ્બેશ.

અચળગઢની ચારે તરફ પર્વતની હારો અને ભયંકર જંગલ આવેલું હતું તેથી તેની આસપાસનો પહાડી પ્રદેશ વિકટ અને બીહામણો ભાસતો હતો. અચળગઢની સરહદ પૂરી થતાં એટલી ભયાનક અને ધનધોર ઘાડી ઝાડી આવેલી હતી કે ધોળે દિવસે હિંસક પ્રાણીઓ તેમાં દોડાદોડી કરી રહેલાં નજરે પડતાં હતાં. પર્વતની લાંબી અને ઉંચી હારો ગગનની સાથે વાતો કરી રહેલી હતી. ઝાડોની ઘટાથી ખરા બપોરે પણ સૂર્યભગવાનનું એક પણ કિરણ અંદર પ્રવેશી તે સ્થળને પ્રકાશમય કરી શકતું નહિ. તે સ્થળે નિરંતર શાન્ત છાયા છવાયેલી રહેતી. ખરા મધ્યાહને પશુ-પક્ષી અને વાઘ વગેરે તે રમણિય શીતળ જગ્યાએ આવી વિશ્રાંતી કરતાં. આ ઝાડી ફક્ત એક ગાઉના વિસ્તારમાંજ આવેલી હતી. આ સમયે બપોર થયા હતા તેથી સૂર્યભગવાન સખત તાપથી તપી જતરતને આકળાવી રહ્યા હતા. પર્વતના પથરો પણ ગરમ થઈ ગયા હતા. અચળગઢ ઉપર બહો સૂર્યભગવાન કોપાયમાન થયા હોય એમ જણાતું હતું. કેમકે અત્યારે સર્વત્ર લાજ લાજ વરસી રહી હતી. આવા પ્રખર અને અસહ્ય તડકા વખતે એક સુંદર યુવાન ધોડેસ્વાર પરસેવાથી તરબોળ થઈ ચાલ્યો આવતો હતો. તે ધોડેસ્વાર આ પ્રદેશનો ભોમિયો હોય એમ જણાતું હતું. તે પેલી શીતળ ઝાડીમાં પહોંચવાને ધોડાને ઝડપથી ચલાવતો હતો થોડી વારમાં જતયાન જનવર પોતાની પીઠ પર સ્વીર ઊભેલા

યુવાનને લઈ તે ઝાડી પાસે આવી પહોંચ્યું. ત્યાંની શીતળ છાયા જોઈ તે યુવાનને અતિ આનંદ થયો. તે એક વિશાળ ઝાડની તળે સ્વચ્છ જગ્યા જોઈ અશ્વ મરચી નીચે ઉતર્યો. શીતળ પવનના સ્પર્શથી તેનું મન શાન્ત થયું. પ્રથમ તેણે ખીરસામાંથી રૂમાલ કાઢી પોતાનો પરશ્વેવો લુછ્યો અને પછી ઘોડા પરથી સામાન ઉતારી નીચે મૂક્યો. થાકેલો અશ્વ પણ ખુખારો કરી ત્યાં ઊગેલું ઘાસ ચરવા લાગ્યો. આપણા યુવાન મુસાફરે જમીન પર એક શેત્રંજ ખીજાવી દીધી અને શરીર પરથી અંબરખું તથા ફેંટા ઉતારી તેની પર આડો થયો. મુસાફરીના શ્રમથી તે સુકુમાર યુવાનને અદ્ય સમયમાંજ નિદ્રાદેવીએ પોતાની છાયામાં લીન કરી દીધો.

પ્રિય પાડકા ! આ યુવાન ખીજે કોઈ નહિ પણ અચળગઢનો પાટવી કુમાર કલ્યાણસિંહ હતો. તે લાંબા સમયથી દેશાટન કરવા નીકળી પડ્યો હતો. દેશ-વિદેશ ફરી માર્ગમાં આવતી યાત્રાઓ કરી તે અચળગઢ તરફ પાછો ફરતો હતો. યુવરાજ કલ્યાણસિંહ મજબૂત બાંધાનો ધીર-વીર યુવાન હતો. રણજીતકુમારથી તે ત્રણ વરસે મોટો હતો. તે પરાંપકારી અને સદ્ગુણો લાંડાર હતો. તે પ્રભુ-ભક્તિ કરતાં પિતૃભક્તિને વિશેષ ઉત્તમ ગણતો હતો. પિતાની સેવા કરવી અને તેમને સદાકાળ પ્રસન્ન રાખવા એ તેનો મુખ્ય કાર્ય હતો. તેના માતા થોડા સમય પર સ્વર્ગે સિધાવી હતી. કલ્યાણે માતાના મૃત્યુ સમયે તેની અત્યંત સેવા હિસાવી હતી. પુત્રનો ખરો ધર્મ શું છે તે એ સારી રીતે સમજતો હતો. તે ખીજાને ઉપદેશ કરતો કે:-
“ નિરંતર પોતાનાં જન્મદાતાં અને પાલન કરનાર માતા-પિતાની પ્રભુ પેરે સેવા કરવી જોઈએ. તેમને દુઃખ ઉત્પન્ન થાય એવી રીતે કદાપિ વર્તવું જોઈએ નહિ. માતા-પિતાની સેવા કરનાર ઉપર પરમાત્મા પ્રસન્ન થાય છે અને તેને આલોકમાં તેમજ પરલોકમાં સર્વ સુખ મળે છે. પુત્ર માતા-પિતાના ચરણોદકે જોડેલો પવિત્ર થાય છે તેટલો તીર્થયાત્રા વગેરેથી થતો નથી. માતા-પિતાના ચરણની સેવામાંજ સર્વ તીર્થ સમાએલાં છે. જે સદ્ગુણી પુત્ર માતા-પિતાનું

પાલન કરી તેમને સુખ આપે છે તેને ધન્ય છે. તેના ઉપર સર્વ દેવ પ્રસન્ન થાય છે ને તેનો વંશ વધારે છે ” વર્તમાન સમયમાં કેટલાક કુલાંગારો માતા-પિતાના ઉપકારને ભૂત્રી જ્ઞાન તેમને અત્યંત કષ્ટ આપે છે; તેમજ પોતાની સ્ત્રીને આર્થિક થઇ વૃદ્ધ માથાપને નિરાધાર રાજાતાં મૂકી તેઓ તેમનાથી જુદા રહે છે અને એશઆરામ કરે છે. આવી રીતે નિરાધાર થયેલાં માતા-પિતાને ભૂખના દુઃખે મરતાં તેઓ જુએ છે, તદ્દપિ તે પાપાણુ હૃદયના પાપી પુત્રોને તેમની કંઇ દયા આવતી નથી. તેઓ માતા-પિતાની કંઇ પણ સંભાળ નહિ લેતાં પત્નીને પરમેશ્વર સમાન માની તેની આગળ મર્કટની માફક નાચે છે. જે પિતૃઓની સેવા કરે છે, પિતાનું દેવું આપી તેને ઋણમુક્ત કરે છે તથા માતા-પિતાની પ્રભુ સમ ભક્તિ કરી સંસારને ઉત્તરણ કરે છે તેઓજ દીકરા કહેવાય, બાકીના બધા ધોખીને ધોવાના પથર કહેવાય. જે દુષ્ટ પુત્ર માતા-પિતાની સેવા નથી કરનો તે રૌરવ નકંનો અધિકારી થાય છે. કહ્યું છે કે:-

“ કુકર્મી કપુતને ધિક્કાર,

વિસરે અગણિત. જે ઉપકાર.....કુકર્મી.

કરી લાલન પાલન દુઃખ કાપ્યાં, તન સાંટ તન મન ધન આપ્યાં;

વિસરે એ ઉપકાર.....કુકર્મી.

માતા ગંગા યમુના, નાણે, તીર્થ સ્વરૂપ જે પિતા પ્રમાણે;

પામે મોક્ષનું દ્વાર.....કુકર્મી.

સુકન્યા-સાવિત્રી.

પુવરાજ કલ્યાણસિંહ જેવો પિતૃભક્ત હતો તેવો પરાપકારી પણ હતો. તે રાજકાર્યમાં લક્ષ આપવાને બદલે ગરીબોનાં દુઃખ દૂર કરવામાં હમેશ લક્ષ આપતો. તે જ્યાં સુધી અચળગદમાં હતો ત્યાં સુધી પ્રગ્નને કોઇ જાતનું કષ્ટ નહોતું. કલ્યાણસિંહ સાંજના સમયે જ્યારે ચાલતો નગરમાં ફરવા જતો ત્યારે લોકોનું દુઃખ સાંભળતો. દરેક માણસની તે આનંદથી મુલાકાત કરતો અને તેની વાત બ્યાન-પૂર્વક સાંભળતો. કલ્યાણના દેશાટન નીકળ્યા પછી અચળગદમાં અધિર

ચાલવા લાગ્યું હતું. ભૂખ્યા તરે જેવા અમલદારો રાજના વ્યસનનો લાલ લેઈ પ્રજાને લુંટવા લાગ્યા હતા અને પ્રજા પર ત્રાસદાયક ભુલ્મ ગુંજરવા લાગ્યા હતા વગેરે બાબત આપણે પાછળનાં પ્રકરણોમાં વાંચી ગયા છીએ.

અત્યારે સાંજ પડવા આવી હતી તેથી લાલચોળ થયેલા સૂર્ય-ભગવાને ધીમે ધીમે શાન્ત સ્વરૂપ ધારણ કરવા માંડ્યું હતું. ઉના પવન શીતળતાનો ગુણ ધરવા લાગ્યો હતો. હજુ યુવરાજ કલ્યાણસિંહ મુસાફરીના શ્રમથી શ્રમિત થયેલા હોવાથી મીઠી નિદ્રામાં પડ્યો રહ્યો હતો. એવામાં એકાએક એ સમાન વયના યુવાન ધોડેસ્વાર આ ઝાડી તરફ આવતા જણાતા હતા. તેમના ધોડા હાંફતા હતા. બન્ને સ્વારો પણ પરસ્પરથી તરબોળ થયેલા જણાતા હતા. તેમના હાથમાં તૈયાર ભરેલી ખંદુકા હતી. આ ઉપરથી તેઓ શિકારમાં નીકળ્યા હશે એમ અનુમાન થતું હતું. ખરેખર તેઓ શિકારમાંજ નીકળ્યા હતા. એક વાઘની પાછળ પડતાં તેઓ આ ઝાડી સુધી આવી પહોંચ્યા હતા. તેમણે તે વાઘને ગોળીથી વિંધી નાંખ્યો હતો તેથી તેને વાગેલા ધામાંથી લોહી ટપકતું હતું અને તે ટપકતા લોહીની નિશાનીએજ આ બન્ને શિકારીઓ જમીન પર દષ્ટિ રાખી અહીં સુધી આવી પહોંચ્યા હતા. વાઘ તેમને ભૂલાવામાં નાંખી આ ઝાડીમાં પેસી ગયો હતો. શિકારમાં નિષ્ફળ જવાથી તેઓ બન્ને જણા દિલગીર થઈ ધોડા-ઓને મંદ ગતિથી ચલાવતા આ ઝાડી તરફ આવતા હતા. થોડી વારમાં બન્ને જણાએ આ ઝાડીમાં પ્રવેશ કર્યો એટલે અહીંની શીત-ળતાથી તેમનાં ઉશ્કેરાએલાં હૃદય પ્રકુલિત થયાં. પછી તેમાંના એક યુવાનની નજર વૃક્ષ નીચે સૂતેલા કલ્યાણસિંહ ઉપર એકાએક પડી એટલે તે યુવાન ચોક્યો અને હાથ લાંબો કરી બીજાને કહેવા લાગ્યો:- “અરે ભાઈ! આમ તો જીવો! પેલા વૃક્ષની નીચે કાંઈ માણસ સૂતો છે.”

“અહા! તે કેવો નિર્ભય થઈને આ વિકટ ઝાડીમાં સૂતો છે?” બીજા યુવાને નિદ્રાધીન થયેલા યુવરાજ તરફ દષ્ટિ કરીને કહ્યું.

“ મને લાગે છે કે તે કાઈ દુઃખી હોવો જોઈએ. જો તેમ ન હોય તો આવી વિકટ અને હિંસક પ્રાણીઓથી ભરપૂર જગામાં આવી શા માટે સૂઈ રહે ? જો આપનો વિચાર હોય તો આપણે તેની પાસે જઈ તેને જગાડીએ અને કાંઈ દુઃખી હોય તો તેનું દુઃખ દૂર કરીએ.” પ્રથમ યુવાને કહ્યું.

“ હા, મારી પણ એવીજ ઈચ્છા છે. આપણે તેની પાસે ચાલો.” કહી બન્ને જણા ઘોડા પરથી નીચે ઉતરી અને ઘોડાઓને દોરી સૂતેલા યુવરાજ પાસે જવા લાગ્યા. તેમના ચાલવાના અવાજથી કલ્યાણસિંહની નિદ્રાનો ભંગ થયો, અને એકદમ બેઠો થઈ આવનાર યુવાનો સામે જોઈ રહ્યો. થોડીવારમાં બન્ને યુવાનો કલ્યાણસિંહની નજીક આવી પહોંચ્યા અને એકી નજરે તેની સામે જોઈ રહ્યા. તેઓને પોતાની સામે જોઈ રહેલા જોઈ કલ્યાણસિંહે આશ્ચર્ય પામીને પૂછ્યું:—“ ભયંકર જંગલમાં ભ્રમણ કરવા નીકળેલ બહાદુર યુવકો, તમે કોણ છો ? મારી સામે એકી નજરે તમે શું જોઈ રહ્યા છો ? તમારે મારી મદદની જરૂર હોય તો બેજાણક મને જણાવો.”

“ યુવરાજનું કહેવું ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી એક યુવક કે જે બીજા કરતાં સ્હેજ નીચો જણાતો હતો, તેણે બોલવાને મુખ ઉઘુર્ય એટલે બીજા યુવકે તેને નહિ બોલવાનું ઇશારતથી સમજાવ્યું. પુનઃ કલ્યાણસિંહે પૂછ્યું:—“ કાં ભાઈઓ ! મારા પ્રશ્નનો જવાબ કેમ નથી આપતા ?”

તેનો ફરીથી પ્રશ્ન સાંભળી એક યુવકે કહ્યું:—“ તમને નિર્ભયપણે આ ભયાનક ઝાડીમાં સૂતેલા જોઈ અમે તમારી પાસે તપાસ કરવા આવ્યા છીએ. અમને તમારી કાંઈ પણ પ્રકારની મદદની જરૂર નથી.”

“ આવી બનધોર ઝાડીમાં તમે મને કેવી રીતે જોઈ શક્યા ?” કલ્યાણે પૂછ્યું.

“ અમે એક મોટા વાવની પાછળ પડ્યા હતા. તે વાવ બાયલ થઈ આ ઝાડીમાં પેસી ગયો. તેની શોધમાં અમે પણ આ ઝાડીમાં આવ્યા અને તમને સૂતેલા જોયા. મહાશય ! હવે કૃપા કરી જણાવો

કે આ વિકટ ઝાડીમાં આપ નિર્ભયપણે સૂતા હતા તેનું શું કારણ ? શું આપ દુનિયાના કોઈ પણ કપટથી કંટાળ્યા છો ? જો તેમ હોય તો તે જણાવો. અમે તમારું સર્વ દુઃખ દૂર કરીશું; કારણ કે અમે પરોપકારનું વૃત્ત ધારણ કર્યું છે. ” નાના યુવકે જણાવ્યું.

“ શ્રી ભગવાનની પૂર્ણ કૃપાથી હજી મને કોઈ પણ કષ્ટે સંતાપ્યો નથી. મુસાફરીના સખ્ત શ્રમથી અને ત્રિષ્મ ઋતુના અતિશય ઉષ્ણાટથી હું આ સ્થળે વિશ્રાન્તીને માટે સૂતો હતો. શીતળ સમીરના પ્રભાવે હું નિદ્રાધિન થઈ ગયો હતો. આ જંગલ માં પોતાનું હોવાથી મને કોઈ પણ જાતનો ભય નથી અને તે કારણથીજ હું નિદ્રાની મીઠી મઝા નિર્ભયપણે લેતો હતો. ” કલ્યાણે જણાવ્યું.

“ ત્યારે તમે આ જંગલ અને આ પ્રદેશના સારી રીતે માહિતગાર હશો ? ” મોટા યુવકે પૂછ્યું.

“ હા, એમજ છે. હું આ પ્રદેશના મહારાજા અંગારસિંહનો પાટવી કુમાર છું. વીર યુવકો ! મારે સાંજ પહેલાં નગરમાં જવું હતું; તમે મને જાગૃત કર્યો તેને માટે તમારો ઉપકારી છું. ” કલ્યાણે કહ્યું.

“ શું તમે યુવરાજ કલ્યાણસિંહ ! ? ” બન્નેએ પૂછ્યું.

“ હા, હુંજ કલ્યાણસિંહ. લાંબા સમયનો પ્રવાસ કરી આજે નગરમાં જાઉં છું. મહેં મારા સેવકોને અગાઉના ગામથી પિતાને સમાચાર જણાવવાને રવાના કરી દીધા છે. લાઈઓ ! હવે તમે જણાવો કે તમે કયા રાજકુળને શોભાવો છો ! ” કલ્યાણે પૂછ્યું.

બન્ને જણાં તેને શું જવાબ આપવો તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા. નાનો યુવક તો કલ્યાણને ઓળખી ગભરાવા લાગ્યો. તેના મુખ પર શરમના શેરડા પડ્યા. મોટો યુવક તેના ગભરાટનું કારણ સમજી મૃદુ મૃદુ હસવા લાગ્યો. તેમની આવી વર્તણૂંક નિહાળી કલ્યાણને નવાઈ લાગી. તેણે ઊભા થઈ મોટા યુવકના ખભે હાથ મૂકી કહ્યું :—
“ મને ઓળખાણ આપતાં શા માટે શરમાઓ છો ? ”

“ યુવરાજ ! અવિનયની ક્ષમા કરજો. ઘણા વખતથી આપ દેશાટન કરી નીકળી પડેલા અને એકાએક આ સ્થળે તમારું આગ-

મન અસંભવિત જણાયાથી અમે તમને ઓળખી શક્યા નહિ. અમે આપના પરિચીત મિત્રો છીએ. હું કિશોરસિંહના તામથી ઓળખાઉં છું.” તેણે જણાવ્યું.

“ શું આપ વિક્રમાશ્રીતના કુમાર કિશોરસિંહ !” કલ્યાણે આનંદનો ઉદ્ગાર કાઢી કહ્યું—“ બધું આવ મને ભેટ. ” કહી કલ્યાણે તેને ગાઢ આલિંગન આપ્યું અને પૂછ્યું. “ આ સાથેના યુવક કોણ છે ? ”

“ તે આપની ભગિની કમળાકુમારી છે. પુરૂષનો પોપાક પહેરી તે મારી સાથે શીકારે આવ્યાં છે એટલે તમને જોઈ શરમાય છે. ” કિશોરે જણાવ્યું.

“ કમળા ! બહેન ! આવ, શામાટે શરમાય છે ? વીર વેષ પહેરવામાં ભાઈથી ના શરમાવું જોઈએ. ” કહી કલ્યાણે તેના માથે હાથ મૂક્યો.

“ મોટા ભાઈ ! ” કહી કમળા તેના પગ પાસે બેસી ગઈ. તેને ઉભી કરી કલ્યાણે પૂછ્યું—“ કાં બહેન ! આનંદમાં તો છોને ? પિતા, ભાઈ રણજીત વગેરે સુખમાં છેને ? ”

“ યુવરાજ ! સર્વ સુખમાં છે, પણ...” કિશોર આગળ બોલતાં અટક્યો.

“ કાં કિશોરસિંહ ! પણ...કહીને કેમ અટકી ગયા. રાજ્યમાં કંઈ નવા જીતી થઈ છે કે શું ? ” કલ્યાણે સંશય યુક્ત થઈને પૂછ્યું.

“ હા, ભાઈ એમજ છે. તમારા ગયા પછી રાજ્યમાં ઘણું અંધેર ચાલ્યું છે. ” કમળાએ કહ્યું.

“ મહારાજ અંગારસિંહની વિષયવાસનાએ રાજ્યની પાયમાલી કરી છે. ” કિશોરે વધારામાં જણાવ્યું.

“ કિશોરસિંહ સ્પષ્ટ જણાવો કે શું છે ? ” કલ્યાણે અકળાઈને પૂછ્યું. “ કિશોર અને કમળાએ રાજ્યને પદ્મજ ક્યાં ત્યાં સુધીની સવિસ્તર હકીકત કહી સંભળાવી. કલ્યાણસિંહ વિચારમાં પડ્યો. પિતાની નીચ વૃત્તિ ઉપર તેને તિરસ્કાર ઉપજ્યો; પણ તે તિરસ્કાર પિતૃભક્ત પુત્રના હૃદયમાં ઘણીવાર ન રહ્યો. ગમે એવો પણ તે મારો પિતા. હમેશાં કોઈની જીવિત્તિ નિર્મળ રહેતી નથી. પ્રધાને અને રણજીતે

યુક્તિસર પિતાની આજ્ઞા ઉઘાડવી હતી. તેમણે આવું ભયંકર કામ કરવું નોંધતું નહોતું. મારા ધારવા પ્રમાણે રણજીતને રાજ્ય લોભ લાગ્યો હશે; કારણ કે તે વીર યુવાન યુદ્ધ કૌશલ્યથી છટ્ટી ગયેલો છે. રણજીત રણધેલો છે. રણધેલાને સારાસારનું ભાન હોતું નથી. તે હમેશાં યુદ્ધનેજ પસંદ કરે છે. આવી ઉછૂંપલતામાં તેણે પ્રધાન વિક્રમાજીતને પક્ષમાં મેળવી પિતાજીને પદબ્રષ્ટ કર્યા હશે. રણજીત ! ત્હેં ધણુંજ અયોગ્ય કામ કર્યું છે. યુવાનીના નેરમાં ત્હેં પિતાનું અનહદ અપમાન કર્યું છે. હાય ! તને આવી અવળી બુદ્ધિ ક્યાંથી સૂઝી આવી ? ”

• “ તારે રાજગાદી લેવી હતી તો તારે મારા આવતા સુધી ધિરજ ધરવી હતી. હું ખુશીથી તને અચળગઢના રાજ્યસિંહાસને સ્થાપિત કરતં. હાય ! ત્હેં તિર્થંરૂપ પિતાજીને પદબ્રષ્ટ કરી કારાગૃહ નિવાસી કર્યા. રણજીત ! તારામાં હજી છોકરમત છે. આ ભયંકર ભૂલનો પસ્તાવો તને ભવિષ્યમાં ઘણો થશે. જે વિક્રમાજીતે તને અત્યારે મદદ કરી છે તેને પોતાને ભવિષ્યમાં રાજ્યનો લોભ કેમ ઉત્પન્ન નહિ થાય ! કોઈ પણ માણસ તેના સ્વાર્થ વિના દ્રોહનો મદદગાર થતો નથી. માણસનું મન સદા એક સરખું રહેતું નથી. ભાવિની ભૂતવ-ણીથી મહાન મહાત્માઓ પણ પાપમાં પ્રવૃત્ત થયા છે તો મિચારા વિક્રમાજીતનું શું ગળું ! મારી ગેરહાજરીમાં તમે જે અન્યાય કર્યો છે તેનો જવાબ આપવો તમને ભારે થઈ પડશે. આ કલ્યાણસિંહ તમને તમારા કરેલા અન્યાયનો ખદલો પૂરેપૂરો આપશે. રણજીત ! જે પિતાએ તને પાળીપોષી મોટો કર્યો તેની સામે અધર્ષિત આચરણ આચરતાં તારો કાળ કેમ ન થયો ! હા, વિભો ! સમયનું આ કેવું પરીવર્તન ! પ્રજા પિતાશ્રીને કારાગૃહમાં પૂરાયેલા સાંભળી આ હૃદય ઉથલ-પાથલ થઈ જાય છે. મારા જીવતાં પિતાજી દુઃખ ભોગવે તો તો મારા જીવતરને ધિક્કાર છે. જસ જ્યાં સુધી પિતાજીને મુક્ત કરાવી રાજ્યપ્રોહીઓને શીક્ષા કરીશ નહિ ત્યાં સુધી અચળગઢમાં પગ મૂકીશ નહિ એવી હું આજથી પ્રતિજ્ઞા કરું છું. આ વનનાં પશુ-પક્ષીઓ તમે

તથા સૂર્ય ભગવાન મારાં સાક્ષી છો. આમ પ્રતિજ્ઞા કરી કલ્યાણસિંહે એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાંખ્યો.”

“ભાઈ ! થયું તે ન થયું થનાર નથી, લાગ્યવ્યક સદૈવ ફરતું રહે છે. નિરર્થક શોક કરવાથી શું વળનાર છે ?” કિશોરે કહ્યું.

“કિશોર ! એ લાગ્યની ભવાઈમાં હું મુખ્ય ભાગ ભજવનાર છું. પિતૃદેશી રણજીતને તેનાં કર્મનું બરાબર ફળ આપનાર છું. પ્રધાન વિક્રમાજીતે પણ જ્ઞાનનો ગેરઉપયોગ કર્યો છે. પિતાની દુર્દશા સાંભળી આ હૃદય ભડકે બળે છે. કિશોર ! આજથી આ કલ્યાણસિંહે પિતાના ઉદ્ધારને અર્થે પ્રતિજ્ઞા કરી છે.” કલ્યાણે જણાવ્યું.

“મોટાભાઈ ! હાલ જે તમે નગરમાં આવશો તો તે કારસ્થાનીઓના દગાના ભોગ થશો. ભાઈ ! કહો હવે કેમ કરશો અને ક્યાં જશો ?” કમળાએ રડી પડી કહ્યું.

“બહેન ! આપુ શાન્ત થા. આમ શામાટે ગભરાય છે ? ત્યાં સુધી આ હાથમાં સમશેર પકડવાનું જેર છે ત્યાં સુધી મને સપડાવવાની કાનામાં તાકાત છે ? હું આ સમયેજ નગરમાં જાઉં છું ને તે દુષ્ટાત્માઓનો જવાબ લઉં છું.” કહી ઉસ્કેરાએલો કલ્યાણસિંહ જવાને ઉભો થયો. કમળા તેને ડાલાવાલા કરી કહેવા લાગીઃ—“મોટાભાઈ ! માફ કહેવું માની તમે હાલ નગરમાં આવશોજ નહિ. તમે સમજી છો. તમારા એકલાથી પિતાનો ઉદ્ધાર કાંઈ થઈ શકશે નહિ અને સાહસ કરવાથી પ્રાણહાનિ થશે. જે તમે જીવતા હશો તો કાંઈ પણ રસ્તે પિતાને મુક્ત કરાવશો. મોટાભાઈ ! આ ગરીબડી બહેનનું કહેવું માની તમે અચળગઢમાં નહિ આવતાં કાંઈ બીજે સ્થળે મૂકામ નાંખી રહો. હું નગરમાં જઈ તમારા તમામ અંગરક્ષકો તથા સેવકોને જેઠાં દ્રવ્ય આપી તમારી પાસે મોકલી આપીશ. અમે પણ અંદરખાનેથી તમને મદદ કરીશું. પછી તો જેવો ભાઈનો વિચાર !” આટલું બોલી કમળા કલ્યાણની સામે જેઠાં રહી. કલ્યાણે કિશોર સામે જેઠાં પૂછ્યું—“પાપી પિતાના પવિત્ર પુત્ર ! આ સંબંધમાં તમારો શું વિચાર છે ?”

“હું પણ કમળાકુમારીના વિચારને મળતો છું. ‘જીવતો નર

ભદ્રા પામશે.' એ કહેવતને અનુસરી હું આપને આ જંગલમાંજ જાવણી નાંખી પડ્યા રહેવાની સલાહ આપું છું." કિશોરે જણાવ્યું.

"કિશોરસિંહ ! જો કે તમારી સલાહ માનવા જેવી તો છે પરંતુ મારા જેવા એક વીર રજપૂતને માટે તે નથી. લોકોને મારા પાછા ફરવાની ખબર પડશે તો તેઓ મારે માટે શું કહેશે તેનો વિચાર કરી જુઓ. રજપૂત મંડળ મારા નામને વખોડશે અને તેઓ મારી હાંશી કરી મને કાયર અને નિર્માલ્યમાં ગણશે. જે કલ્યાણસિંહ લયંકર વન-રાજને વશ કરવાને સમર્થ છે તે કલ્યાણ નગરમાં નહિ જવાથી લોકો અનેક તરેહના તર્ક વિતર્ક કરશે." કલ્યાણે દીલગીરી ભરેલે ચહેરે કહ્યું.

"યુવરાજ ! આપનું કહેવું વ્યાજબી છે; પણ સમયને માન આપવું એ પ્રત્યેક મનુષ્યની ફરજ છે. તમે આ જંગલમાં રહી સર્વ નૈયારીઓ કરજો અને અમે પણ નગરમાં રહી રંગ જમાવીશું. આમ કરવાથી આપણે સમય આવ્યે કારસ્થાનીઓને જડમૂળથી ઉખેડી નાંખી શકીશું. યુવરાજ ! ભલે મારા પિતા પાપકર્મમાં તદ્રુપ થયા પણ આ કિશોર રાજ્યભક્ત છે તેની ખાત્રી રાખજો." કિશોરે જણાવ્યું.

"બહેન ! રણજીતને રાજ્યાભિષેક ક્યારે થનાર છે ?" કલ્યાણ-સિંહે સલાહ કર્યો.

"ઘણું કરીને બે ત્રણ દિવસમાંજ તે સિંહાસનારૂઢ થનાર છે. તે મને અત્યંત પ્રેમથી ચાહે છે ને મારા હાથેજ રાજ્યતિલક કરાવાની તે ઇચ્છા રાખે છે. હું તેમને ધીમે ધીમે સમગ્રની પ્રધાનથી દૂટા પાડીશ અને સમય આવ્યે તમારી માફી માગવા તેડી લાવીશ. પછી પ્રધાનને માટે તો જોઈ લેવાશે." કમળાએ હૃદયની વાત જણાવી.

"કમળાકુમારીનું કહેવું ખરું છે. સમયને અનુસરતાજ દાવ ખેલાશે. કુમારશ્રી આ કિશોરસિંહ પણ આજે પ્રતિજ્ઞા કરીને જણાવે છે કે તમને તન મન અને ધનથી હું મદદ કરીશ. રાજના ઉદ્ધારને અર્થે હું ગ્રાણીનું વિસર્જન કરવામાં પણ વિત્રંબ કરીશ નહિ." કિશોરે કહ્યું.

• "ત્યારે તમે હવે જાઓ. હું અહિં ઝાડીમાંજ જાવણી નાંખવાનું

ચોગ્ય ધારૂં છું. તમે જલદીથી મારાં માથુસોને જોઈતાં સાધનો સાથે અહિં રવાના કરી દેજો. કિશોર અને કમળા ! આ રાજ્યખટપટનાં કામ છે, માટે ખૂબ સંભાળજો. ” કલ્યાણે મૂચવ આપી.

કિશોર અને કમળા તેને મળી-ભેટી થોડેસ્વાર થઈ ઝાડીની ખહાર નીકળી અચળગઢ તરફ ચાલ્યાં. અચળગઢ દૂર નહિ હોવાથી તેઓ થોડી વારમાં નગરમાં આવી પહોંચ્યાં. કમળા મહેલે ગઈ અને કેટલાંક મોતી, જવાહીર, સોનૈયા વગેરે દ્રવ્ય લઈ કિશોરને મળી. કિશોરે કલ્યાણનાં માથુસોને તે દ્રવ્ય આપી રવાના કરી દીધાં. સ્વામી-ભક્ત સેવકો યુવરાજની સાથે વિકટ ઝાડીમાં ઝુંપડીઓ બાંધી ત્યાંજ રહેવા લાગ્યા.

૧૧

રણુજીતનો રાજ્યાભિષેક.

અગારસિંહને પદબ્રષ્ટ કર્યા પછી પ્રધાન વિક્રમાજીતે રણુજીત-સિંહને પટાભિષેક કર્યો. જુદીની રાજ્ય અમલ નષ્ટ થવાથી પ્રજામાં આનંદ વર્તાઈ રહ્યો. ઠેર ઠેર મહારાજ રણુજીતસિંહ ઘણું જીવો ના હર્ષધ્વનિ સંભળાવા લાગ્યા. લુચ્યા લાંચીયા અમલદારોને ખરતરફ કર્યા અને બાકીના સરદારો જેઓ બીજાના સહવાસથી ખરાબ થયા હતા તેઓને નીચ આચરણો અને દુર્વ્યસનનો ત્યાગ કરવાની તાકીદ આપી. રાજ્યાભિષેકના સમારંભમાં મહારાજ ચંદ્રકેતુએ પોતાના પ્રધાનને રણુજીતસિંહને અભિવંદન આપવાને માટે મોકલ્યો હતો. પટાભિષેકની ક્રિયા પૂર્ણ થતાં રત્નગઢના પ્રધાને વીર વિક્રમાજીતને મળી રણુજીતકુમારનો રંભાસુંદરી સાથે વિવાહ નિયુક્ત કર્યો અને નાળીએર આપી તેમને ચાંદો કર્યો. આખા નગરમાં સાકરો વહેંચવામાં આવી. લગ્નનું મૂહૂર્ત નજીક નીકળવાથી લગ્ન પશુ તાકાદે કરી નાખવાનો નિર્ણય થયો. પ્રધાન વિક્રમાજીત પૂર્ણ ઠાઠમાઠથી કુમારનો વરધોડો ચડાવી જાન લેઈ રત્નગઢ આવ્યો. મહારાજએ રંભાસુંદરીનાં લગ્ન મોટા સમારંભથી કર્યા. કન્યાદાનમાં અઢળક દ્રવ્ય આપી સર્વને સંતોષી

જન સાથે તેણે રંભાને વિદાય કરી. રંભાએ સાસરે જતી વખતે માતા-પિતાની આજ્ઞા માગી. માતા-પિતાએ તેને શુભાશિષ દઈ વિદાય કરી. સુમન તેની બહાલી સખી રંભાની સાથે ગઈ. ઘણા દિવસ થયાં વિયોગથી જુરતાં પ્રેમીઓ લગ્નથી બંધાઈ આનંદની પરિસીમાએ પહોંચ્યાં; બાદ લગ્નને ચોથે દિવસે મોટા દરબાર ભરવામાં આવ્યો. દરબારમાં સરદારો, ભાયાતો, પટાવતો અને અન્ય નાગરીકો સમય થતાં પોતપોતાનાં આસનો પર આવી બિરાજમાન થયા. નવીન મહારાજ રણજીતસિંહે પ્રધાન વિક્રમાજીતનો હાથ પકડી દરબારગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો. તેમની પાછળ રંભા સુંદરી અને રાજકન્યા કમળા પરસ્પર વૃત્તો કરતાં કરતાં દરબારમાં આવ્યાં. સર્વને લેવા કિશોરસિંહ બે સરદારો સાથે સામે આવ્યો, અને રણજીતકુમારને નમન કરી સિંહાસન સમિપ લઈ ગયો. દરબારી મંડળે નમન કર્યું. નમન પ્રતિકાર વાળી રણજીતકુમારે સિંહાસન ઉપર સ્થાન લીધું. સિંહાસનથી સ્હેજ નીચે આવેલા એક સુવર્ણ સોફા પર રંભા કમળા અને સુમન બિરાજમાન થયાં. વિક્રમાજીત, કિશોરસિંહ અને અન્ય સરદારો મહારાજના આસનથી નીચેના ભાગમાં ગોડવેલાં આસનો પર બેસી ગયા. સઘળે શાન્તિ છવાઈ ગઈ. થોડી વાર વિચાર કરી રણજીતે કમળા સામે બેઠું. કમળા તેનો ઉદ્દેશ સમજી ગઈ અને તરત ઉભી થઈને ભાદના સિંહાસન સમિપ આવી. અચળગદમાં વંશપરંપરાથી એવો નિયમ ચાલ્યો આવતો હતો કે નવા રાજાને સિંહાસન પર આરૂઢ થતી વખતે તેની બહેનને હાથે કુમકુમનો ચાંદો થવો જોઈએ. જ્યારે તેના હાથનો ચાંદો થાય ત્યારેજ ખરેખરો રાજ્યાભિષેક થયો કહેવાય. એ રીત પ્રમાણે કમળા તેના ભાદને ચાંદો કરવા તેની પાસે આવી. રંભાએ હિરાજડિત કંકાવટી હાથમાં પકડી હતી. કમળાએ પોતાની કામળ આંગળી કંકુમાં બોળી. આ વખતે સર્વના હૃદયમાં અત્યંત આનંદ હતો; પણ કમળાના હૃદયમાં કંઈ ઓરજ કુતુહલ મચી નહું હતું. તેના મનમાં શું થતું હતું તેની ખબર તેણીનેજ હતી. તેનું મુખ ગંભીર અને વિચારશીલ જણાતું હતું. કંકુમાં આંગળી બોળી ચાંદો કરવાને

બદલે તે વિચારમાં ઉભી થઈ રહી. તેના મુખ સામે દષ્ટિ કરી રંભાએ હસ્તે વદને કહ્યું:—“કમળાબહેન ! કંકુમાં આંગળી બોળી શું વિચાર કરાછો ? તમારા ભાઈને ચાંદ્રો કરી શુભાશિર્વાદ દો કે જેથી તમારા ભાઈનો વિજય થાય.”

રંભાના શબ્દોથી કમળા સાવધ થઈ. તેણે મુખ મક્કકાવી રંભાની સામે જોયું. કમળા ચાંદ્રો કરવામાં શા માટે વિલંબ કરતી હશે ! એમ રણજીતના મનમાં આવ્યું. તેણે કિશોર સામે જોયું. કિશોરે મહારાગ્નના હૃદયની વાત સમજી કમળાને કહ્યું:—“રાજકન્યા ! ઝટ ચાંદ્રો કરી દોને ! શા માટે વાર કરો છો ?”

“હા, હું એજ વિચાર કરું છું ?” કમળાએ કહ્યું.

“બહેન ! એમાં તે શું વિચાર કર્યો કરે છે ?” રણજીતે પૂછ્યું.

“હું એમ વિચાર કરું છું કે ભાઈ અને ભાભી સાથે સિંહાસન પર બેસે તો બન્નેને સાથે ચાંદ્રો કરી હૃદયની દમ્બા પૂર્ણ કરે.” કમળાએ મર્મયુક્ત જવાબ આપ્યો.

રણજીત બહેનના શબ્દો સાંભળી હસ્યો. વિક્રમાજીતે તેનું બોલતું બેઠ બરેલું ધારી તેના સામે જોયું. કમળાએ તેના મુખ સામે નહિ જોતાં આડી નજરે કિશોર સામે જોયું. કિશોરે ચાંદ્રો કરી દેવાની સંજ્ઞા કરી. તરતજ કમળાએ ફરીથી આંગળી કંકુમાં બોળી ભાઈને ચાંદ્રો કર્યો. સર્વત્ર જયજયકાર થઈ રહ્યો. સલામતીની તોષોના અવાજથી ગગન ગાજી રહ્યું. રણજીતકુમારે ગળામાંથી અમૂલ્ય મોતીની માળા કાઢી કમળાના કંકમાં પહેરાવી. કમળાએ તે પછી રંભાને ચાંદ્રો કર્યો. રંભાએ આંગળીએથી મણિમુદ્રા કાઢી તેને પહેરાવી. તે પછી નણુંદ ભોજાઈ સૌદા પર બેસી વાર્તાવિનોદ કરવા લાગ્યાં. દર-આરમાં નાચ ગાન તમાસા શરૂ થયા. અંતે સર્વને યોગ્ય ઈનામ આપી ખુશ કર્યા. તે પછી ખુશામતીયા અને લાંચીયા સરદારોની ખાલી પડેલી જગાઓ પર પ્રમાણિક અને રાજલક્ષ્મી માણસોની નીમણુંક કરવામાં આવી. દિવાન વિષયરાજ, સેનાપતિ પહાડસિંહ અને કુટિબ-સિંહ વગેરેને પોતાની હદ બહાર મોકલી આપ્યા; અને સાથે દયા

લાવી તેઓને જીવનપર્યંત ચાલે એટલું દ્રવ્ય પણ આપવામાં આવ્યું. દિવાન વિષયરાજની જગાએ તેજસિંહની અને પહાડસિંહની જગાએ કિશોરસિંહની નિમણૂક થઈ. સર્વની સમક્ષ તેજસિંહ અને કિશોરને પોશાક આપવામાં આવ્યો. વિક્રમાજીતે બંને જણાને વક્ષાદાર રહેવાની શુભ શીખામણ આપી. તે પછી માન-અકરમ-ઈનામ વગેરે આપી દરબારની સમાપ્તિ કરી રણજીતકુમાર મહેલમાં ચાલ્યા ગયા. દારના વચ્ચમાં કિશોરસિંહ ઉભો હતો તેને કમળાએ રંભા જાણે નહિ એવી રીતે એક નાની ચીટ્ટી ત્યાંથી જતી વખતે આપી. બન્નેના અંદર ગયા પછી કિશોરે ચીટ્ટી ઉઠેલી વાંચવા માંડી. તેમાં ફક્ત બે લીટીજ લખેલી હતી.

“ કિશોર.

દિન પ્રતિદિન આકાશમાં મેઘ લયંકર જવાતો જાય છે. કુદરતનો અન્યાય પ્રત્યક્ષ અવલોકાય છે. આજેજ વિચરની સમાપ્તિ છે. માટે રાતના એક વાગે મારા...સ્થળે આવીને મળજો. હાથ એજ.

લી૦

તું. ઓળખે છે. ”

કિશોર ચીટ્ટી વાંચી ખીસ્સામાં મૂકી ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. દરબાર-ગૃહમાંથી સર્વ ચાલ્યા ગયા હતા પણ એકલો વિક્રમાજીત હજી ગયો નહોતો. તે ખૂણામાં પડેલા એક વિરામાસન પર પડ્યો પડ્યો કાંઈક વિચાર કરતો હતો. કમળાના મુખ પર થયેલા ફેરફારથી એ ચતુર પ્રધાન ચમક્યો હતો અને આ એકાન્ત મળતાં મન સાથે તર્ક વિતર્ક કરતો હતો. કિશોરના ચાલવાના અવાજથી તેનું વિચારનંત્ર તુટ્યું અને તેણે દાર સામે જોયું તો કિશોરને વિચારમાં ચાલ્યો જતો જોયો. વિક્રમાજીત તેનાં મંદ મંદ ઉપડતાં પગલાંથી તેના હૃદયમાંના તમામ વિચાર સમજી ગયો. કિશોરના અદસ્ય થયા પછી તેણે હાસ્ય કર્યું. આ હાસ્યમાં લયંકર ભેદ સમાએડો હતો. જમાનનો અનુભવી પ્રધાન વિચારનો નિર્ણય કરી ઉભો થયો અને આકું અવળું જોયા વિના પોતાના મહેલ તરફ વળ્યો. વિચારમાંને વિચારમાં દિવસની

પૂર્ણાહુતી થઈ અને અજવાળાની જગા અંધારે લીધી. આખો દિવસ મહેનત મજૂરી કરનારા લોકો નિવૃત્ત થઈ પ્રભુ ભજન કરતા નિદ્રાને ખોળે પડ્યા ત્યારે ચોર, લુચ્ચા અને નીશાયર પક્ષીઓનો દિવસ ઉદય થયો. રાત્રિનો કાળો કાર્યક્રમ શરૂ થયો. ચોર લોકો શુકન જોવા લાગ્યા. વખતને વિતતાં શું વાર ? ધીમે ધીમે દશ અગિઆર બાર વાગી ગયા. ભયંકર રાત્રિનું સામ્રાજ્ય સ્થાપિત થયું. ઘોર અંધકાર પૃથ્વી પર છવાયેલો હતો. આકાશમાં ઉગેલા તારાઓ તેમના થોડા થોડા પ્રકાશથી અંધકારને ભેદવાને પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા; પણ અંધકારે તે બિંબણુ સ્વરૂપ ધારણ કરેલું હતું. આ અરસામાં એક પ્રચંડ બાંધાનો માણસ તેના સમસ્ત શરીરને કાળા ઝળખાથી છૂપાવી રાજમાર્ગ પર ચાલ્યો જતો જણાયો. તે માણસ બીજો કોઈ નહિ પણ આપણો પરિચીત કિશોરસિંહ હતો. અત્યારે એક વાગવા આવ્યો હતો. રાજકન્યા કમળા આતુરતાથી મારી રાહ જોઈ રહી હશે, આમ ધારીને તે ઉતાવળે પગલે રાજ્ય મહાલય તરફ ચાલ્યો જતો હતો. થોડી વારમાં તો તે કમળાના મહેલની પાછળ આવી ઉભો. તેણે ઉંચે જોયું તો ઝરખાનું આરણ્ય તેને ખુલ્લું જણાયું. કિશોરે આસપાસ જોઈ ધીમેથી એક સિસેડી વગાડી એટલે એક કાળો ઓળો ઝરખામાં ઉભેલો જણાયો. તેણે ધીમેથી પૂછ્યું:—“કાણે કિશોરસિંહ ?”

“હા, જલદી દ્વાર ઉઘાડો.” કિશોરે જવાબ આપ્યો.

તરતજ નીચેનું બારણું ઉઘાડવામાં આવ્યું અને કિશોર મહેલમાં દાખલ થયો. દ્વારમાં એક સુંદર રમણિ હાથમાં ફાનસ પકડીને ઉભો હતો. કિશોરને જોઈ તેણે નમને કર્યું. કિશોરે તેના સામે જોઈ પૂછ્યું:—“ચંદ્રા ! રાજકન્યા હાલ ક્યાં છે ?”

“ઉપરના દિવાનખાનામાં બેસી ક્યારનાંએ તે તો આપની આતુરતાથી રાહ જોઈ રહ્યાં છે. આપ મારી સાથે અંદર પધારો. હું આપને તેમની પાસે લઈ જાઉં.” કહી ચંદ્રા દ્વાર ખંધ કરી આગળ ચાલી. કિશોર તેની પાછળ પાછળ જવા લાગ્યો. કેટલાક નાના મોટા ઓરડા વટાવી કિશોર અને ચંદ્રા રાજકન્યાના શયનગરેલા ઓરડામાં

આવી ઉભાં. કિશોરને જોઈ કમળાને અત્યાનંદ થયો. તેણે કિશોરનું સન્માન કરી પાસે ઉભેલી ચંદ્રાને ઇશારતથી બહાર ચાલી જવાને સૂચવ્યું. ચંદ્રા ચાલી ગઈ. “કિશોર—કમળા એકત્રાં પડ્યાં. બન્ને પ્રેમીઓ એક બીજાની ખુશ ખબર પૂછી એક સોદા પર બેઠાં, અને રણજીત-કુમારના રાજ્યાલિષેક સંબંધી વાર્તાઓ કરી હવે ભવિષ્યમાં શું કરવું તેનો વિચાર કરવા લાગ્યાં. વિચારને અંતે કિશોરે પેટ્ટી ચીટ્ટીની વાત કહી અને તેને અત્યારે એકાએક બોલાવવાનું કારણ પૂછ્યું. ધીમે ધીમે કમળાનું હસતું અને આનંદી મુખ શોકાતુર જણાવા લાગ્યું. કમળા સદ્ગુણનો ભંડાર અને સાથે હોંશીઆર ચાલાક તથા સામાના હૃદયની વાત જાણી લેનારી હતી. તે રણજીતને બહાદૂર પણ હૃદયનો ભોળો સમજતી હતી. વિક્રમાજીતને તે રાજભક્તની સાથે સ્વાર્થાધ સમજતી હતી.” વિક્રમાજીતનું પવિત્ર હૃદય સમય આવે કેમ ફરી ન જાય, લક્ષ્મીને જોઈ મહાન મુનિઓ ચળી જાય તો તેનું શું ગળું ! આવા આવા વિચારમાં કમળાને અચળગદનું ભવિષ્ય અંધ-કારમય ભાસતું હતું. પિતાના પદબ્રષ્ટ થવાથી તેના મનમાં અપાર શોક થતો હતો. મહારાજ અંગારસિંહ તેને અધિક પ્રેમથી ચ્હાતા હતા. કમળા તેના પિતાને હવે મળી શકશે ત્હિ કારણ કે મહારાજને મળવા જવાનો સખ્ત પ્રતિબંધ હતો. કમળાએ ઘણી વખત પિતાને મળવાની ઇચ્છા રણજીતકુમારને જણાવી હતી; પણ રણજીતે પિતાના પાપકર્મની વાત તેને કહી સંભળાવી મળવાની સાફ ના પાડી હતી. કમળા રણજીત ઉપર તેથી ગુસ્સે થઈ હતી અને પિતાને સંભળી શોક કરતી હતી. તેણે પિતાની દુર્દશાની વાત કિશોરને જણાવી. કિશોરે તેને આશ્વાસન આપતાં કહ્યું:—“કુમારી ! શાન્ત થાઓ આમ શોક કરવાથી તમારા કામળ હૃદયને હાની પહોંચશે. ખેર બન્યું તે ખરું. હાલ તો આપણે પ્રભુ ઉપર આધાર રાખવાનો છે. ભવિષ્યમાં સૌ સારું થશે. શ્રીભગવાન સત્યનો વિજયજ કરશે.”

“શું સારું થશે ! કિશોરસિંહ ! હવે મારી ધિરજ રહેતી નથી. કપટીઓનાં કારસ્થાનથી મને ભાવિ બચાવે જણાય છે. વળી હાલમાં

પિતાના પ્રાણ લેવાનું કાવત્રુ પણ રચાય છે. ” કમળાએ નિશ્વાસ નાંખી એક નવી વાત જણાવી.

“ તેમનું રક્ષણ કરનાર શ્રીભગવાન સર્વ કાળે તેમની પાસે નિવાસ કરે છે. રાજકન્યા દુઃખી થશે નહિ. મહેં મહારાજને બંધનમુક્ત શી રીતે કરવા તે સંબંધી કલ્યાણસિંહને પૂછવું છે. આ બાબતમાં તેમની શું સલાહ છે તે આપણે જણવું જરૂરનું છે. ” કિશોરે કહ્યું.

“ કલ્યાણસિંહની સલાહ આ વખતે ઉપયોગી થઈ પડશે નહિ. જે સમય જાય છે તેમાં ભયંકર કાવત્રાની પૂર્ણાહુતી થવાનો સંભવ છે. પ્રાણના જોખમે પણ હવે પિતાજીને મુક્ત કરવાની ઘણીજ જરૂર છે. ” કમળાએ જણાવ્યું.

“ કુમારિકા ! ધીમેથી બોલો, ભીંતને પણ કાન હોય છે. આપણે જે કાર્ય કરવાનું છે તે ઘણીજ ગુપ્ત રીતે કરવાનું છે. આપણી વાત કોઈ સાંભળશે તો આપણી સર્વ યુક્તિ-પ્રયુક્તિઓ રદ જશે. ”

“ પિતાને પદબ્રષ્ટ કરવાથી આ હૃદય વગ્નનું થઈ ગયું છે. મને કાઈની પરવાહ નથી. ભલેને રણજીતભાઈ મ્હારી આ વાત સાંભળી મને હાલને હાલ કેદમાં પૂરે. કારાગ્રહમાં પૂરાવાથી કોઈ દિવસ પણ પિતાના મુખનું દર્શન કરી શકાશે. ”

“ શાન્ત થાઓ અને લાંબી નજરથી વિચાર કરી જુઓ કે આપણે કેવા ભયંકર કામને માટે સાહસ ઉઠાવ્યું છે. આપણું કામ ટુંક મુદતમાં પૂરું થશે એ સત્ય માનજો. ”

“ કિશોરસિંહ તમે સેનાપતિ છો. રાજ્ય પ્રત્યે વફાદાર રહેવાના તમે સોગન લીધા છે તેથી તમારે રાજ્ય પ્રત્યે ભક્તિ દર્શાવવાની છે. તેને બદલે તમારી અને મારી મુલાકાત વારંવાર થતી હોવાથી તમારા પિતાના ંહેમમાં વૃદ્ધિ થશે તેનું કેમ ? ” કમળાએ બીજી વાત જણાવી.

“ તે વખતની વાત તે વખતે છે. જેવા પડશે એવા દેવાશે. ” કહી કિશોરે દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાંખ્યો.

કમળાએ તેના સામે જોયું તો કિશોર વિચારમાં પડેલો જણાયો.

કમળાએ તેની પાસે જઈ પૂછ્યું:-“ શું વિચાર કરો છો ? મને લાગે છે કે તમે હૃદયમાં દુઃખી થાઓ છો ? કિશોર ! વ્હાલા કિશોર ! હૃદયની વાત મને નહિ જણાવો તો કાને જણાવશો ? ! ”

“ કુમારિકા ! જો દુઃખ ગણું તો ધણુંયે છે અને ના ગણું તો કાંઈજ નથી. હા, મારી પૂજ્ય માતૃશ્રીના સ્વર્ગવાસ પછી મારા પિતાનો મારી ઉપર સંપૂર્ણ પ્રેમ હતો; પરંતુ મારાં નવીન માતાના આવ્યા પછી પિતાના મારા પ્રત્યેના પ્રેમમાં ધીમે ધીમે ઘટાડો થતા જણાય છે. તેઓ નિરંતર મારી તરફ શંકાની નજરે જોયા કરે છે. મારાં નવાં માતા તો મને જોતાંજ પોતાનું મુખ મરડે છે અને સાચાં જુડાં કરી પિતાની પાસે દોષિત દરાવે છે. હા, પવિત્ર પિતામાં પણ દૈવ્યોગે વિચિત્ર ફેરફાર થતો જણાય છે. ” આમ બોલતા કિશોરની આંખોમાં ઝળઝળાણી આંસુ ભરાઈ આવ્યાં.

“ કિશોર ! વ્હાલા કિશોર ! દુઃખી શા માટે થાઓ છો ? તમારા હૃદયની સત્ય વાત જણાવો કે તમને શું થાય છે ? ” કમળાએ પૂછ્યું.

“ કમળા ! મુમય આવ્યે આ હૃદયની વાત તમે સારી રીતે જાણી શકશો. હાલમાં જણાવતી દુઃખી થશા. ” કિશોરે કહ્યું.

“ તમારા દુઃખમાં ભાગ લેવો એ મારી ફરજ છે. વ્હાલા ! મારાથી કંઈ ગુમ્ રાખશો નહિ. અન્યને દુઃખ જણાવવાથી હૃદયનો ભાર કાંઈક ઓછો થાય છે. તમારો અને મારો આત્મા એક છે છતાં શા માટે મને તમોઈ દુઃખ જણાવતાં અચકાઓ છો ? કહો, વ્હાલા કિશોર કહો ! તમને આ કમળાના સોગન છે. ” કમળાએ હઠ લીધી.

“ કમળા ! હું કાલના દિવસ સુધી સંપૂર્ણ સુખી હતો; પણ રાત્રે અચાનક સાંભળેલા શબ્દોથી હું દુઃખી થયો છું. જીવન જોર જોતું સમજ્યો છું. સાંભળ, હૃદયદેવી સાંભળ ! ગઈ રાતના બાર વાગે હું મારા ઓરડામાં વિચારગ્રસ્ત થઈને સૂતો હતો; એ અરસામાં મારા પિતાના ઓરડામાં કંઈક ગડબડ થતી સંભળાઈ. ‘ તે શાની ગરબડ હશે ! લાવ તપાસ કરે. ’ કહીને હું ઉભો થયો અને એક

જગીયામાંથી મારા પિતાના ઓરડામાં જોવા લાગ્યો. મ્હેં સ્વપ્ને પણ નહિ ધારેલી વાત સાંભળી. મારા પિતા પત્તંગમાં સૂતા હતા અને મારી નવી માતા ત્યાં પડેલા આસન પર ખેસી તેની સ્વાર્થ પિપાશા શાન્ત કરવાને મારા પિતાના પવિત્ર હૃદયમાં ઝેર રેડતી હતી. મારા પિતાના મુખ પરથી જણાતું હતું કે તેની વાતમાં તેઓ સંમત થયા છે. કમળા ! તે પછી બન્નેની વાતો ઘણીજ ધીમેથી ચાલી કે જે હું સાંભળી શક્યો નહિ. મ્હેં ફક્ત થોડાજ શબ્દો સાંભળ્યા. વાતોને અંતે મારા પિતા લગાર મોટેથી બોલ્યા કે:- ‘હું અલ્પ સમયમાંજ તારી સઘળી ઇચ્છા પૂર્ણ કરોશ; પણ આ તારી છેલ્લી ઇચ્છા ઘણીજ ભયંકર છે. તેને માટે મારે વિચાર કરવો પડશે. તારી છેલ્લી ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાને હું હાલ કંઈ કહી શકતો નથી.’ કમળા ! હૃદયદેવી ! આ વાતમાંજ ભયંકર ભેદ સમાએલો છે. સ્વાર્થોઓનું ભયંકર કોવત્તુ પણ આમાં સમાએલું સમજાય છે. હા, પ્રભુ ! હવે તો તમે કરો તે ખરું ” કહી કિશોરે નીચું જોયું.

“કિશોર ! હજી સ્પષ્ટ સમજવો. તમારી વાતમાં મને બરાબર સમજ પડી નથી. તમારી વાત ભયંકર લાગે છે.” કમળાએ કહ્યું.

“હા, એમજ છે. મારી નવી માતા ઘણીજ કારસ્થાની છે. તેણે મારા પિતાના પવિત્ર હૃદયને અપવિત્ર કર્યું છે. તેમના નિષ્કલંક હૃદયમાં રાજ્યસોભનું હળાહળ વિષ તેણે રેડયું છે. ગુણ વિનાની દુષ્ટ નારીએ રાજ્યરાણી થવાની ઇચ્છા જાહેર કરી છે.” કિશોરે જણાવ્યું.

“શું વિક્રમાજીત રાજપ્રોહી થશે ? ! એક સ્ત્રીનું કહેવું મારી રાજભક્તિને તિલાંજલી આપશે ? ! જો એમ થશે તો અહર રહેલું આકાશ નીચે તુટી પડશે, પૃથ્વીનો પ્રત્યય થશે અને લિપણુ અંધકાર અવનિને ઢાંકી દેશે ! ” કમળાએ ગભરાઈને કહ્યું.

“તે અત્યારે કહી શકાય નહિ. કમળા ! અમે એમ યાઓ તેની આપણને ચિંતા નથી. ચિંતામાં ફક્ત આપણું.....કામ પૂર્ણ થાય એટલે બસ.” કિશોરે કહ્યું.

“હા, હવે આપણે આપણું કામ જલ્દીથી પૂરું કરવું જોઈએ.

કિશોર ! ચાલ તે કામ પૂર્ણ કરવાને આપણે અત્યારેજ નીકળી પડીએ.”
કમળાએ હિંમત થઈ કહ્યું.

“ ના, આજથી આઠમા દિવસે રણજીતકુમારની વર્ષગાંઠ છે તેથી સરદારે અને પહેરેગીરે બહારની વાડીએ રાત્રી આનંદમાં ગુન્ન-રવા જશે, એટલે આપણું કાર્ય નિર્વિધિ પાર પડશે. ”

“ તે પછી શું કરીશું ” કમળાએ પૂછ્યું.

“ પછીની વાત પછી છે. એક કામ પૂરું થયું કે બીજાની વાત. રાજકુમારી ! મનને નિરંતર આનંદમાં રાખવું અને ખાત્રી રાખવું કે આ કિશોર ખરો રજપૂત બન્યો છે; પ્રાણ જતાં પણ લાથમાં લીધેલા કાર્યને પૂર્ણ કરશે. હોય હવે હું રજા લઉં છું. ” કહી કિશોર જવાને ઉભો થયો.

તેને જવાની રજા આપતાં કમળા તેના કંઠે વળગી કહેવા લાગી:—“ કિશોર ! આ સંસારમાં મારી વાતનું વિશ્રામસ્થળ તુંજ છે. આવા લયાનક રાજ્યપ્રપંચમાં તારી આશાએજ દિવસો નિર્ગમન કરેછું. બહાણ ! ગમે એ પ્રકારે આ દુઃખીયારીને દિવસમાં એક વખત પણ દર્શનના લાલ આપજે. ”

“ મારી જીવનસંગની ! શા માટે મનમાં કલેશ કરેછે. આ કિશોર જેને કે નોકરીથી પરત્રતાની જગ્યામાં જકડાયેલો છે તે પણ તારા પ્રેમની ખાતર નોકરીની પરવાહ નહિ કરતાં મન મળવા દેડી આવશે. કુમારી ! આ સેનાપતિની પદ્મ સ્વિચારનું કારણ ફક્ત એકજ છે તે તેની તમને પણ ખબર છે. એટલે હું વધારે કાંઈ કહેતો નથી. સમય આવ્યે સૌ રૂડાં વાનાં થશે. રાજકુમાર ! ધીરજ ધરવું. હું હવે જાઉં છું. ” કહી કિશોરે ત્યાંથી ચાલવા માંડ્યું.

“ હા, પધારો. ” કહી કમળા કિશોરની પીઠ પાછળ નેત્ર નહી. કિશોર રાજમહેલમાંથી નીકળી તેના મહેલે ગયો. કમળા પણ તેના ગયા પછી ચંદ્રાને બોલાવી વાતો કરવા લાગી. આઠ મોડી રાત જતાં વાતોની પૂર્ણાહુતિ કરી કમળા અને ચંદ્રાએ નિદ્રાનું શરણ સ્વિકાર્યું.

કારાગૃહમાં અંગારસિંહના ઉદ્દગાર.

“ સત્યનો સંગાથી બધી સૃષ્ટિ સંભાળે, દીનનાં તીમીર એજ ટાળે;
કણ કીકીને મણ હાથીને આપે, પ્રાણ કોશીટાના એ પાળે.
સુર સંભાળી જેણે અસુરોને માર્યા, યુગે યુગે અવતારો ધારે;
પિતા જગતપતિ મારી આફતો વિદારી, મારી બાંધ કાઢેરે. ”

આવી રીતના ઉદ્દગાર કાઢતો રાજા અંગારસિંહ સુમન અને રંભાને જે નિર્જન સ્થાનમાં આવેલા મહેલમાં લઈ ગયો હતો તેજ મહેલમાં કરેલાં કર્મના સંસ્કારે તેના પુત્રને હાથે પદ્મપ્રષ્ઠ થઈ શોક કરતો હતો. જે મહેલ તેણે રંગરાગ અને સતી બાળાઓનાં શીયળ નટ કરવાને પસંદ કર્યો હતો તેજ મહેલમાં તેને એકાન્ત જીવન ગુળરવું પડતું હતું. એકાન્તવાસના દુઃખથી તે મનમાં ઘણો અકળાતો હતો. તેની સાથે વાત કરવાની પણ સૌને સખ્ત મનાઈ કરેલી હતી. પહેરેગીરો રાત્રિદિવસ ભરેલી બંદુકો ખલા પર મૂકી તે મહેલની આમપાસ પહેરો ભરતા હતા. એકાન્તવાસના દુઃખથી અંગારસિંહ કંટાળ્યો હતો. તેની આંખો હવે ઉઘડી હતી. તે ત્રારંવાર કરેલાં પાપ-કર્મને માટે મનમાં પશ્ચાત્તાપ કરતો હતો; પણ તેનો પશ્ચાત્તાપ હવે શું કામનો. રાંડયા પછીનું ડહાપણ શું કામમાં આવે ! રાજા અંગારસિંહ બાલ્યકાળમાં સદ્ગુણનો ભંડાર હતો; પણ યૌવનાવસ્થામાં રાજ્યાસન પ્રાપ્ત થવાથી અને દુષ્ટ બુદ્ધિશામતીઆ તેમજ વ્યસની સરદારોના સહવાસથી તે દુર્ગુણનો ભંડાર બન્યો હતો. તે નિરંતર મદિરા અને ગુણિકાઓના રંગરાગમાં ચકચૂર પડ્યો રહેતો હતો. તેણે અનેક નિર્દોષ રમણીઓને સંકટમાં સપડાવી હતી. બસ એજ ભયંકર પાપકર્મના પ્રતાપે એ પ્રતાપી રાજાને પદ્મપ્રષ્ઠ થઈ અત્યારે એકાંત જંગમી ગુળરવી પડતી હતી. દિવસો પર દિવસો જવા લાગ્યા. અંગારસિંહ એકાન્તવાસથી અકળાવા લાગ્યો. તેણે પહેરો ભરતા સિપાહીઓને પોતાની પાસે બોલાવવા માંડ્યા ત્યારે તેઓએ જણાવ્યું કે, તમારી સાથે વાત કરવાની પણ અમને સખ્ત મનાઈ છે આથી

અંગારસિંહના દુઃખનો પાર રહ્યો નહિ. હમ્મેશાં મળતો દારૂ બંધ થવાથી તેની મંદ પડેલી બુદ્ધિ ધીમે ધીમે સતેજ થવા લાગી. તેને હવે ખરાબર સમજ પડી કે મારી થયેલી દુર્દશા મારા અભાગ્યરતુંજ ફળ છે. તેને હવે ખરાબર ખબર પડી કે રાજા રૈયતને પુત્રવત્ પાળી સદાયરણી રહે છે તોજ તે સુખી થાય છે. મારા જેવા દુષ્કર્મ કરનારની ઘણીજ ખરાબ દશા થાય છે. હું હજી સુખી છું કે મારાં પાપકર્મની મને ઓછી શિક્ષા મળી છે. મારા જેવા પાપી રાજાને તો જીવતાંજ શુભીએ ચકાવેલો ભોધએ કે કાંતો સળગતા અગ્નિકુંડમાં હોમી દેવો ભોધએ. આમ પશ્ચાત્તાપ કરતો અંગારસિંહ આમતેમ આંટા મારતો હતો. રાત્રિના અગિયાર વાગ્યા હતા. સર્વત્ર શૂન્યકાર ભાસતું હતું. અધિકારે રજનીને કાબો પછેડો ઓઢાડી સમસ્ત જગતને બીધણી સ્વરૂપ ધારણ કરાવ્યું હતું. પશ્ચાત્તાપના અગ્નિથી આખા શરીરે બળતો અંગારસિંહ વારંવાર કપાળ પર કર પ્રહાર કરવા લાગ્યો. છેવટે તે ચાકી જવાથી નીચે ખેડો અને માથું નીચું નમાવી કલ્પાંત કરવા લાગ્યો. મહેત્તની બહાર સીપાઇઓ પહેરો ભરી રહ્યા હતા; એવામાં એક સિપાહીની નજરે દૂરથી એક ઘોડેસ્વાર આવતો જણાયો તેથી તેણે સંવ્રળાને સાવધ થવાની સૂચના આપી. થોડી વારમાં તો તે આવનાર ઘોડેસ્વાર તેની નજદીક આવી પહોંચ્યો. ભયાનક કાળી રાત્રે તેને નિર્ભયતાથી ચાકી આવતો ભેઈ સિપાહીઓના જમાદારે કંઠાર અવાજે પૂછ્યું:—“કાણુ આવે છે ? ત્યાંથી એક કદમ આગળ વધ્યા વિના જવાબ આપો કે તમે કાણુ છો ?” તે આવનારે ફક્ત “કાઈ નહિ.” કહી જવાબ આપ્યો.

જમાદાર અને સિપાહીઓ આંખો ફાડી તે ની સામે નંદ રહ્યા. આવનાર માણસ તેમની પાસે આવી ઘોડેથી નીચે ઉતર્યો. ત્યાં એક ઝાંખું ફેનસ સળગતું હતું, તેના પ્રકાશથી તે આવનારને ઓળખી સાથે નીચા પડી નમન કર્યું. તે આવનાર અચળગદનો નવીન મહારાજ રણજીતસિંહ હતો. આજે તેની વર્ષગાંઠ હતી. આખો દિવસ આનંદ ઉડાવી તે રાતના સમયે પિતાને મળવા આવ્યો હતો. આજ

રાત્રે અચળગઢમાં આનંદના જલસા ઉડી રહ્યા હતા. તમામ સરદારો અને સૈનિકો એકઠા મળી નાચ-ગાન સાંભળતા હતા. રણજીતે ત્યાં આવી પહેરો ભરતા સિપાહીઓમાંથી ફક્ત પાંચ જણાને ત્યાં રાખી ગાડીનાને વહેલા આવવાનું કહી આનંદમાં ભાગ લેવા જવાની આજ્ઞા આપી. સિપાહીઓ નમન કરી ચાલતા થયા. ગાડીના પાંચ સિપાહીઓને એક-એક સુવર્ણમુદ્રા આપી સંતોષ પમાડ્યા. આદ તેમને બરાબર પહેરો ભરવાનું સૂચન કરી રણજીત પિતાને મળવા મહેલમાં પ્રવેશ્યો. અંગારસિંહ નીચું મુખ રાખી બેસી રહ્યો હતો. આજે તેને નિદ્રા આવતી નહોતી. તે નીચા વદને ચડતી-પડતીના વિચારો કરતો હતો. તેની આંખોમાંથી અશ્રુધારા વહેતી હતી. તે મન સાથે બોલતો હતો કે:-“ હા દૈવ ! મારી આ શી દુર્દશા ? બે કે મને મારાં પાપ-કર્મનો યોગ્ય બદલો મળ્યો છે પરંતુ આ એકાન્તવાસના કટથી અત્યંત અકળાઉં છું. હા, પુત્ર રણજીત ! બે તારી ઇચ્છા રાજ્ય ચલાવવાની હોય તો તું સુખથી ચલાવ; મારી ઇચ્છા હવે રાજ્ય કરવાની નથી. હું હવે પ્રભુની ભક્તિ કરી કરેલાં પાપ કર્મનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા ઇચ્છું છું. રણજીત ! પુત્ર રણજીત ! તું મને દયા લાવી અલિંથી મુક્ત કર. હાય ! મારાં નીચ કર્મો અપરંપાર છે. મેં સુકોમળ યુવાન બાળાઓનાં જીવળ ભંગ કરી કુળને કાળું કલંક લગાડ્યું છે. નર-પરાધીઓને બાંધખાને પૂરું નીચ સરદારોની સલાહથી તેમનું સર્વસ્વ હાંટી લીધું છે. હાય એવાં અનેક દુકર્મો યાદ આવતાં આ હૃદય ચીરાઈ જાય છે. પશ્ચાત્તાપરૂપી ઈંડો માંડે કનેજી કોલી ખાય છે. હા, શાણા સચિવ વિક્રમાજીત ! તારાં અમૃત સમાન વચનોનો બે મેં સ્વિકાર કર્યો હોત તો મારી આવી દુર્દશા ન થાત. ખરેખર ! તહે એક ગુણવાનને જાગતું પગલું ભરી હાલ તો પ્રબળને દુઃખમાંથી મુક્ત કરી છે. મારી દુઃખ વ્રાત્તનો લાલ લાઘ શત્રુઓ અચળગઢ પર ચઢી ન આવે તે કારણથી તહે રણજીતને રાજગાદી સોંપી છે ખરેખર ! તું ધન્યવાદને પાત્ર છે. સદા સર્વદા તારી શુદ્ધિ નિર્મળ રહો એવી મારી પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના છે; પણ...પણ...હા, અત્યારે એક

નવીન વિચાર આવતાં આ હૃદય કંપે છે. વિક્રમાશ્રુતનું હૃદય ભવિષ્યમાં નિર્મળ રહેવું અસંભવિત સમજાય છે. તે જે સ્ત્રીની સાથે પરણ્યો છે તેને હું જરાબર ઓળખું છું—તેના અંતઃકરણને સારી રીતે જાણું છું. તારી પર વૈર વાળવાની ઈચ્છાથીજ દિવાન વિખયરાજે તે સ્ત્રી તને પરણાવી છે. તે દેખાવે મુંદર રમણી છે પણ તેનું અંતઃકરણ હજાહજ વિપથી ભરેલું છે. હલકા માખાપને પેટે અવતાર લઈ ગરીબી હાલતમાંથી પ્રધાન જેવાની પત્ની થઈ તે બુદ્ધિહીન ખાળા ભવિષ્યમાં શું કરવાને તત્પર નહિ થાય એ હાલ કહી શકાતું નથી. મારી કમળાએ એક વખત તેના વિચાર સાંભળ્યા હતા. તેણીએ મને કહ્યું હતું કે તે રૂપવાન રમણીના વિચાર એક નીચ નારીના જેવા છે. તે ધોળા રૂપમા અવતરેલી એક પિશાચણી છે. હા, વિક્રમાશ્રુત ! તારે તેનાથી ધણું સાંભળવાનું છે. તે ખુબસુરત બદ્ધા રખેને તને સમજાવી ફાસલાવી લોભમાં આંધળો બનાવે ! અસ એટલીજ મને ચિંતા છે. બાકી તુંતો ખરેખરો દેવ છે, એમ કહીએ તો પણ ચાલી શકે એમ છે.”

આવી રીતના વિચાર અંગારસિંહ કરતો હતો એવામાંજ તેને રણુશ્રુતના આવવાનાં પગલાં સાંભળાયાં. અંગારસિંહે ચમકીને ઉઠ્યું જોયું તો તેણે રણુશ્રુતને દીકો. પુત્રને જેતાં તે ! અપાર આનંદ થયો. તે સજ્જ નયને ઉઘો થઈ તેની સારે વેણે. તેને ગમે દોડી આવતાં જંદઈ રણુશ્રુતે ધાર્યું કે બુદ્ધો એકાન્તભાસથી કંટાળી છવ હિપર આવી મને મારવાને દોડી આવ્યે છે. આમ ધારી તે બધો ખસી ગયો અને તલવાર પર હાથ નાંખી કડક શસ્ત્રે બોલ્યા:—“ પાપકર્મથી સંતુષ્ટ થયેલા પિતા ! એટલેજ રહેજો. અવિચારી કૃત્ય કરતાં વિચારજન.”

તેનું કહેવું સાંભળી અંગારસિંહ આગળ વધતે અટક્યો અને ગદગદ કંઠે કહેવા માગ્યો:—“ રણુશ્રુત ! ભાઈ ! બાપુ ! તું શા માટે આ મરેલાને આવા વાક્યગાણથી વિધે છે ? હું મારાં કર્મથી પૂર્ણ પસ્તાગ છું. બાપુ ! તું ભલે આવ્યો. મારે તને કટકીક અગત્યની સ્ત્રીખામણો આપવાની છે તે સાંભળ; પછી હું તારા રગ લઈ અધાર

જંગલમાં ચાલ્યો જનાર છું. આવ, શાન્તિથી મારી પાસે બેસ અને હું કહું તે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળ. ”

રણજીત વિચારમાં પડ્યો. પિતાની પર તેને ‘સંશય’ આવ્યો કે રખેને જુદો વાતોની ગફલતમાં મારો પ્રાણ લે. વ્યસની અને વિષયાધનો ભરોસો કદાપિ રાખી શકાયજ નહિ. આમ વિચારી તેણે કહ્યું:—
“તમારે શું કહેવું છે ? જે કહેવું હોય તે લાંજ ઉભા રહી જલ્દીથી કહી નાંખો. તમારી વાતમાં શું સાર હશે તે હું સારી રીતે સમજું છું. બોલો શું કહેવા માગો છો ? ”

“બાપુ ! ધીરો થા અને સાંભળ. રાત્ર્યની લગામ તહેં હાથમાં લીધી છે તેને માટે હું ધણોજ ખુશી થયો છું. હું તારી પર બિલકુલ ઇર્ષાભાવ રાખતો નથી. મારું મન હવે આ ક્ષણભંગુર સંસાર પરથી ઉડી ગયું છે. રણજીત ! આટલું મારું કહેવું ખાસ કરીને ધ્યાનમાં રાખજો કે, રાત્ર્ય ખટપટમાં રાત્ર્યના સરદારો અને અમલદારોની પ્રકૃતિ સદા સરખી રહેતી નથી માટે ક્રોધના પર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ મૂકતાં વિચાર કરજો. તારાથી જે કામ થાય તે બીજના ભરોસે મૂકીશ નહિ. હૃદયની સત્ય વાતો ક્રોધની આગળ જાહેર કરીશ નહિ. તારા મોટાભાઈની સાથે સલાહ સંપથી ચાલજો. તેને રાત્ર્યાસનની બિલકુલ ઇચ્છા નથી. તે દેવનો અવતાર છે. સદા સર્વદા પ્રભુભક્તિમાં દિવસો ગુજરવા તે ચાહે છે. તેની સલાહ પ્રમાણે તું ચાલજો કે નેથી સર્વત્ર તારો વિજય થશે. પુત્ર ! પ્રજનન સુખે સુખી રહેજો અને પ્રજનને નિરંતર સુખી કરી સોનાનાં શીખરે વ્યઢાવવાના પ્રયત્ન કરજો. મારી લાડકી પુત્રી કમળાનું રૂઢી રીતે પાલન કરજો. તેને ક્રોધ વાતે દુભાવીશ નહિ. પ્રભુ તારું કલ્યાણ કરો.” કહી અંગારસિંહ શાન્ત રહ્યો.

તેનું લંબાણ બાષણ સાંભળી રણજીત સ્તબ્ધ બની ગયો અને પિતાના આ શબ્દો ખરા હશે કે મને ફસાવવા માટે હશે તેનો તર્ક-વિતર્ક કરવા લાગ્યો. અંતે તેણે કંઈક નિર્ણય કરી પૂછ્યું:—“હવે કંઈ બીજું કહેવું છે ? ”

“હા, આજે તારી વર્ષગાંઠ છે તેથી હું તને સુખી થવાની

ખરા અંતઃકરણથી આશિષ આપું છું. રણજીત ! હવે મારી એક ઇચ્છા એ છે કે તું અત્યારે કમળાને અહિં બોલાવી મગાવ કે જેથી હું તે નિર્દોષ કન્યાને મળી અહિંથી સદાને માટે ચાલ્યો જાઉં.”

તેના “ચાલ્યો જાઉં” શબ્દ સાંભળી રણજીત ચમક્યો. શું બુદ્ધિએ નાસી જવાનો તો રસ્તો નહિ કરી મૂક્યો હોય ? એમ બહેમાન તેણે કડક અવાજે કહ્યું:—“તમારા બોલવામાં મને ખરાખર સમજ પડતી નથી. સ્પષ્ટ જણાવો કે તમે શું કહેવા માગો છો ? શું તમે અહિંથી જતા રહેવા ધારો છો ?”

“હા, ભાઈ ! મારી ઇચ્છા હવે આ બાકી રહેલા જીવનનું કંઈક સાર્થક કરવાની છે માટે તું હવે મને મલદીથી વિદાય કરી દે. તું આ રાજ્ય અને લક્ષ્મીને બોગવી સદા સુખી થા. યુવરાજ કલ્યાણસિંહ યાત્રાએથી આવે તો તું તેને સારી રીતે સન્માન કરી રાખજે. લોકોના ચડાવ્યાથી ચઢી કુટુંબકલહ કરીશ નહિ. ‘ઘર પુટ્યે ઘર જાય, એ સ્મરણમાં રાખજે.’” કહી અંગારસિંહ તેના સામે નંદઈ રહ્યો.

રણજીતે તેનું કહેવું ધ્યાનપૂર્વક સાંભળ્યું. તે ખડખડાટ દસી પડી કહેવા લાગ્યો:—“તમે તો એમજ સમજી ગયા હશે કે હવે હું છૂટો થઈ ગયો ! પણ ના, તમારી આશ્ન નિરર્થક છે. વાત ભૂખ્યો હોય છે ત્યારે ઘણો શાણો થઈ જાય છે અને શીકાર પ્રાપ્ત થતાં વિકાળ બની જાય છે. વ્યસનનો નિશો ઉતરતાં સાંત્વણી થઈ આવે છે પણ પુનઃ નિશો કરતાં સૂર્ય મૂલાકાત જવાય છે. પિતા ! તમારા શબ્દો પર હાલ વિશ્વાસ ન રાખી શકું તો નથી. તમારે થોડાક દિવસ આ સ્થળેજ રહેવું પડશે. ત્યારે મારી ચોક્કસ ખાતરી થશે કે આપ શુદ્ધ બન્યા છો. ત્યારેજ તમને મુક્ત કરી તમારી સર્વ ઇચ્છાઓ પૂર્ણ કરવામાં આવશે. માટે તે સમય ન આવે ત્યાં સુધી આ સ્થળે નિવાસ કરી ખાઈ પી પ્રભુ લજ્જન કરો. હાલમાં તમારાથી ક્યાંય પણ નંદઈ શકાશે નહિ.”

રણજીતનાં વચનથી તેનું હૃદય બેદાઈ ગયું. તે કપાળે કર પ્રહાર કરીને બોલ્યો:—“હા, ખબર નહોતી કે એક મહાન ભૂપતિને તેના

પુત્રનાં કઠોર વચન શ્રવણ કરી પરવશ રહેવું પડશે ! રણજીત ! બહાવા રણજીત ! હું તને વિનંતી કરીને કહું છું કે, મારી ઇચ્છા પૂર્ણ કર. મહેં સધળી દુષ્ટ વૃત્તિઓને દૂર કરીએ. માંડે જાપમય હૃદય પશ્ચાત્તાપથી શુદ્ધ બન્યું છે. હું અત્યારે બોલું છું એ સત્યજ સમજજો. ”

“ મારાથી તે પ્રમાણે હાલ થઈ શકશે નહિ. તમારી ઇચ્છાઓ હાલ તો તમારા મનમાંજ સમાવશે. તમારે દૂષ્ટા થઈ શું કરવું છે તે હું બરાબર સમજું છું. આ રણજીત તમારાં વચનોથી ભોળવાઈ જાય એમ નથી. ” રણજીતે જણાવ્યું.

“ ભાઈ ! હું પરમાત્માને સાક્ષી રાખીને કહું છું કે હું સત્ય બોલું છું. હું અહિંથી સીધો અરણ્યમાં જવા ચાહું છું, માટે દયા કરી મને બહાર લઈ જા. ” અંગારાસિંહે કહ્યું.

“ જેમ વાઘને જ્યાં સુધી તે નરમ ન થાય ત્યાં સુધી પિંજરામાં પૂરી રાખવો બંદેશ એ તેમ વ્યસની અને વિપયાંધને જ્યાં સુધી તે સુધરે નહિ ત્યાં સુધી અંધારી કોટડીમાં પૂરી રાખવા બંદેશ એ. તમે વ્યસની અને વિપયી છો. ટુંક સુદતમાં તમે શુદ્ધ બન્યા હો તે મારાથી માની શકાતું નથી. હાલ તે મુજે મોંઢે આ સ્થળેજ પડ્યા રહો; અને ખાઈ પી આનંદથી પ્રભુ ભજનમાં લક્ષ આપો. ”

“ જેની તારી ઇચ્છા. આ દેહ હવે દુઃખ ભોગવવાનેજ સમર્થ એવો છે તે કાંઈ મથ્યા કરી શકે એમ નથી. હા, રણજીત ! તારાં વચનો વ્યસલ છે, છતાં આ નિર્ભાંગી પ્રાણ મને વિશેષ જકડે છે. તું ભલે મને તારો શત્રુ ગણતો હોય પણ બહુતો તને મારો પ્રીય પુત્ર ગણું છું. રણજીત ! જા, મને હવે દુઃખની દરકાર નથી; પણ મારી આ વાત ધ્યાનમાં રાખજો કે:—“ લોભ મહા અનર્થનું મૂળ છે. તેણે મહાન મહીપતિઓ અને ઋષિ મુનિઓને ચળાવી ન કરવાનાં કામ કરાવ્યાં છે. ” જે વિક્રમાજીતની સ્હાયથી તું અચળગઢની ગાદી ઉપર બેઠો છે તેનાથી સંભાળજો. તેના પર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખીશ નહિ તેમ તેની સાથે વેર પણ ખાંચીશ નહિ. વિક્રમાજીત સ્વદેશ પ્રેમી પાવિત્ર પુરુષ છે; તેનામાં દેવનો વાસ છે; પણ માણસનું મન સદાય સરખું

રહેતું નથી. તેની પત્ની સ્વાર્થાધ સાથે દુર્ગુણી પણ છે. તે વિક્રમા-
જીતને ભવિષ્યમાં લોભની લાલચે અંધ મનાવી તારી વિરૂદ્ધ ચડાવશે
એવો મને બહેમ છે. વિક્રમાજીત તેનું કહેવું માન્ય કરી સત્તાનો
ગેરઉપયોગ કરી અચળગદની પાયમાલી કરે નહિ તેની સાવચેતી
રાખજો. જા, બાપુ હવે જવું હોય તો સુખેથી જા. ” કહી અંગાર-
સિંહે મુખ ખીજી બાજુ ફેરવી દીધું.

રણજીત પિતાનાં વચનથી રહેજ ગુસ્સે થઈ બોલ્યો:—“ સમજ્યો,
સમજ્યો ! બો કારસ્થાની પતા ! તમારી યુક્તિપ્રયુક્તિ હું બરાબર
સમજ્યો. ત્યારા વિક્રમાજીત જેવા પરમ પવિત્ર પુરૂષ પર અવિશ્વાસ
રાખવાનું કારણ જે તમે સમજાવ્યું તેમાં કેવું લયંકર તરકટ સમા-
એલું છે તે હું બરાબર સમજી ગયો છું. ”

“ રણજીત ! તને લાગે મારા બોલવામાં તરકટ લાગતું હોય પણ
મારું બોલવું સત્ય છે કે નહિ તેની તને ભવિષ્યમાં ખબર પડશે. ”
અંગારસિંહે જણાવ્યું.

“ ભવિષ્યનો જાણનાર નારાયણ સિવાય અન્ય કોઈ છેજ નહિ.
જે પળે જે થશે તે જાણ લેવાશે. પ્રભુકૃપાથી આ રણજીત તેની સમ-
શેરના જળે ભાંડે વાળોને પણ વિદારી બાંખશે. હું તમારો શબ્દો
પર હાથ વિશ્વાસ રાખી શકતો નથી. તમારું ચિત્ત સદા અસ્થિર રહે
છે તે હું સારા રીતે સમજી છું. તમારી સલાહની જે સમયે જરૂર
પડશે ત્યારે હું તમારી પાસે જાવીશ. • હાલ તમારી સલાહની જરૂર
નથી. હોય હું જાઉં છું. ” કહી રણજીત ગુસ્સાની નજરે નેતો નેતો
ત્યાંથી ચાલતો થયો. અંગારસિંહ અંદર રામ કહી નીચે ખેડો. રણજીત
બહાર નીકળી સિપાહીઓને સખત જાપતો રાખવાનું સૂચવી ઘેડેસ્વાર
થઈ મહેલ તરફ ચાલ્યો ગયો.

ધીમે ધીમે રાત્રિ વિનયા લાગી. પવન પ્રચંડ વેગથી વાતા
લાગ્યો. વનનાં સૂત્રાં પાંદડાં આમ તેમ ઉડી ખડખડાટ કરવા લાગ્યાં.
સર્વત્ર શાન્તિ જણાતી હતી. દૂર પહાડોમાં હિંસક પ્રાણીઓની લય-
કર ગળગળા સંભળાતી હતી. કલાક-કલાકના અંતરે પહેરંગીર સિપા-

હીઓ હાલમેલનો અશુદ્ધ શબ્દ પોકારી શાન્તિનો ભંગ કરતા હતા. હજી પણ અંગારસિંહ આંખોમાંથી અશ્રુપ્રવાહ વહેવરાવતો ખેસી રહ્યો છે. વાંચકો ! જુઓ તો ખરા કે હજી શું બને છે ?

૧૩

અણુધારી મદદ.

ખડે ખડેકું દુઃખ હે, છાટેસેં દુઃખ દૂર;
તારે સખ ન્યારે રહે, ગ્રહે રંશી ઓર ગૂર

X X X X

દુઃખ દેખી ડરવું નહિ, તજવી ન મનની આશ;
સત્યવાદી શ્રીરામજી, પળમાં ગયા વનવાસ.

રણજીતના ગયા પછી અંગારસિંહ ઘણીવાર સુધી શોકાતુર વદને નીચું નિહાળી ખેસી રહ્યો. તે તેનાં કરેલાં કર્મને માટે ખરા હૃદયથી પસ્તાતો હતો. તેનું મન આ સંસાર પરથી તદ્દન હિડી ગયું હતું. રણજીતે મારું કહેવું માન્યું નહિ. હાય ! અચળગદનું ભાવિ મને અંધકારમય લાસ છે. હવેકા કળની નારીના ભમાગ્યાથી વિક્રમાજીત રાજપ્રોહી થશે અને તે ખટપટીઓ મરદાર સ્વાર્થને માટે લોહીની નદીઓ ચક્ષાવશે. હા, રણજીત ! તું હજી યુવાન છે. યુવાનીના મદમાં સારા સારનું ભાન રહેતું નથી. જ્યારે ઠોકર વાગે છે ત્યારેજ ખચર પડે છે. હા, હવે ગમે એમ થાઓ; અચળગદનો નાશ કાલે થના હોય તો આજે થાઓ. મને હવે તેની પરવાહ નથી. દરકાર મારે મારા પ્રભુની છે કે જેની ભક્તિથી મને મુક્ત મળવાની છે. પ્રભુ ! પરમાત્મા ! આ હીનભાગીને ક્ષમા આપો. ભયંકર પાપમાંથી તારનાર આપના સિવાય અન્ય કોઈ નથી. મારાં દુષ્ટકર્મોથીજ મારે અપમાનને પાત્ર થઈ આ કારાગૃહનું સેવન કરવું પડે છે. હાય ! અત્યારે તે સર્વ કર્મ મારી નજરે તરી આવે છે. શીયળ નટ થતાં મરણને મળી ચૂકેલી બાળાઓ ભયંકર સ્વરૂપે મારી સામે ઉભેલાં જણાય છે. આ રંગરાગ માણવાનો મહેત્ત અત્યારે ભયાનક સ્મશાન સમાન જણાઈ

આવા ધાય છે. આ ઘેર અંધારી રાત તેના અંધકારમાં મને અદ્રશ્ય કરવાને મુખ વિકાશીને ઉભેલી દેખાય છે. હા ! ભાવીની વિટંબણાઓ હવેજ શરૂ થાય છે. હૃદયમાં ભયાનક આગ સળગી રહી છે. હા ! બળુંછું-બળુંછું ક્રોધ બચાવો. આમ બોલતો અંગારસિંહ ચિતભ્રમની માફક ચારે તરફ જોવા લાગ્યો. તેને સર્વત્ર અચનો ભાસ થવા લાગ્યો. તેણે ઉભા થઈ ભયંકર ચીસ પાડી. ચીસના અવાજથી બહાર ઉમેના સિપાહીઓ અંદર દોડી આવ્યા. તેમને જોઈ અંગારસિંહ ભૂન-ભૂનની ખૂમો પાડતે પાછે પગે નાસવા લાગ્યો. સિપાહીઓ ખડખડાટ હસી પડ્યા. જે સિપાહીઓ મહારાજ અંગારસિંહને જોઈ ભયથી થરથર કંપના હતા તેજ સિપાહીઓ અત્યારે તેની મસ્કરી કરી હસતા હતા. પાપ કર્મનાં ફળ વિપરીત હોય છે ને તે આ જન્મમાંજ મળે છે. અંગારસિંહના હૃદયમાં આ સમયે દારણુ દુઃખ ઉત્પન્ન થતું હતું. અંતે સિપાહીઓ ચાલ્યા ગયા.

અંગારસિંહનું અસ્થિર મન પુનઃ શાન્ત થયું. તેણે ઉંચે જોઈ હાથ જોડ્યા. તેનું મુખ દીન બની ગયું. તેની આંખોમાંથી આંસુ વહેવા લાગ્યાં. તે વારંવાર મામાં પ્રભુની સ્તુતી કરવા લાગ્યો. “ મારાં પાપની મને શિક્ષા થવીજ જોઈએ. પ્રભુનો પ્રભુ રાજ છે. હું પ્રભુનો ન્યાયકર્તા હતો. મારો ન્યાય ગરીબને દુખ દેવાનો અને શ્રીમંતોના પૈસાનું હરણ કરવાનો હતો. મરી સ્વાર્થવૃત્તિની પ્રાર્ણાહુતિમાંજ મારા ન્યાયનો સમાપ્ત થતો. હાય ! ન્યાયનું નામ દઈ હું હજારો નિર્દોષ જનને દુઃખ દેતો. ઓ વિભુ ! ઓ અન્યાયીને દંડ દેનારા પ્રભુ ! ક્ષમા. હું મહાન્ પાપી છું. મહેં રાખતી પદવી ધારણ કરી હજારો ગરીબને રડાવ્યાં છે. મેં પ્રભુનો રક્ષક થઈ ભક્ષકની ગંજ સારી છે. રાખતો ન્યાય કરનાર ફક્ત પ્રભુ છે. એવા ન્યાયી ફિરતારની આગળ આ પાપના પુતળાએ ક્ષમાને માટે શીર ઝુકાવ્યું છે. ” આમ બોલતો અંગારસિંહ દીન વદને પ્રભુને પોકારવા લાગ્યો:-

પથારી પાપની ત્યાગી, પ્રભુજી ! આજ બળું છું;
 • ભ્રમણા મોહની ભાંગી, ચરણમાં સ્થાન માગું છું.

પ્રવૃત્તિ માતનાં પ્રેર્યો, જગતના ઘેનમાં ઘેર્યો;
 મુતો હું તો ઘણા દિવસો, હવે એ હંધ ત્યાગું છું.
 વિષયનાં ગીતડાં ગાતો, બન્યો હું મસ્ત મદમાતો;
 પડી છે દૈવની લાતો, હવે તો હારી લાગું છું.
 વિસારી કર્મના ધારા, વહાવી કર્મની ધારા;
 ક્ષમા એ પાપની પ્યારા, પડીને પ્રાપ્ત માગું છું.
 હાથે બેસા વિચારોએ, અહારો પર વિકારોએ;
 જગતના વજ્ર તારોએ, જરાયો આજ નાગું છું.
 બન્યો પાપી નકારો છું, થયો તમને અકારો છું;
 ભરીને આંખમાં આંસુ, પિતાજી! પાપ લાગું છું.
 ભરો કંઈ શુદ્ધ મંત્રોને, સ્વી કર્તવ્ય તંત્રોને;
 હૃદયનાં પ્રેમ ચંત્રોને, સુન્નવો એજ માગું છું.
 ભલો બંસા ગમે તેવા, શિશુને આશરો દેવા;
 બની ખરો તમારો છું, હવે ધર્માનુરાગી છું.

આહારે વસંત.

“હે દાન દયાળ પ્રભુ! હવે આ સેવકને આપના સ્વરણકમ-
 ળમાં સ્થાન આપો. સેવકના અપરાધ આપ ક્ષમા નાહ કરે તે દ્રાણ
 કરશે?” કહી અંગારસિંહ ધર્મધાર સુધી આકાશ તરફ નંદા રહ્યા.
 તેને અત્યારે અપાર દુઃખ થતું હતું પણ અહીં તેને શાન્તિ આપ્યા
 કાંઈ લાજર નહોતું. રાત્રિ ચોતાતું કામ કરે જતી હતી. મધ્યરાત્રિ
 ક્યારનીએ વીતી ગઈ હતી છતાં આજે અંગારસિંહ પર નિદ્રાદેવીએ
 કૃપા કરી નહોતી. અંગારસિંહ તેને કંઈ એન પડતું નહોતું તેથી
 અકળાએલા મને આમતેમ ફરવા લાગ્યો. હજારો માણસો રહી શકે
 એવા મોટા મહેલમાં અંગારસિંહ એકલો મૂતની માફક રહેતો હતો.
 છેવટે અંતરના દુઃખથી કંટાળી તેણે મહેલની પછીને આવેલી એક
 જાળી ઉઘાડી. જાળી ઉઘાડતાં પુષ્કળ પવન આવવા લાગ્યો. તે પવ-
 નના શીતળ સ્પર્શથી ઉષ્કેરાયેલું મગજ લગાર શાન્ત થયું. પછી તે
 જાળીની અહાર બેઠા લાગ્યો તો તેને સર્વત્ર કાળો અંધકાર પથરા-

એલો માલમ પડ્યો. પર્વત પર ઉગેલાં વૃક્ષો પણ ભૂતના ઓળાની માફક ભાસતાં હતાં. પહાડોની ખીણોમાં પડતા પાણીના ધોધનો અવાજ મ્હોટેથી સંભળાતો હતો. અંગારાસિંહ આવો રાત્રિનો ભયંકર દેખાવ નેતો હતો એ અરસ્સામાંજ એક કોતક થયું. જે જગાએ અંગારાસિંહ ઉભો હતો તેની જમણી બાજુએ કંઈક અવાજ થયો એટલે તે વિચારમાં ઉભેલા રાત્રિનું લક્ષ્ય એ તરફ ખેંચાયું. તેણે ત્યાં જઈ નંતયું તો તેના પગ નીચેની જમીન હાલતી જણાઈ. આનું શું કારણ હશે ? તેણે તે હાલતી જમીન પર કાન માંડ્યા તો અંદર કોઈનાં પગલાં સંભળાયાં. અંગારાસિંહ ચમક્યો. શું આ સ્થળે ભોંયદું તો નહિ હોય ? હા, હું કેમ ભૂલું છું ? રાજમહેલમાંથી આ મહેલમાં આવવાની એક લાંબી સુરંગ આ સ્થળે આવેલી છે. આ સુરંગ વાટે પાછો આવી રણજીત તો મારા વિચાર નહિ સંભળતો હોય ? હશે જે હશે તે હમણાં જણાશે. અંદરના અવાજ પરથી જણાય છે કે સીડીનાં પગથીયાં ચઢી કોઈ ઉપર આવે છે. લાવ હું આ સામેના ખૂણામાં છુપાઈ રહી આવનારની દિલ્લચાલ તપાસું. મારા ધારવા પ્રમાણે તો રણજીત અને વિક્રમાજીત મારા વિચાર સંભળવાને અર્થ પાછા આવ્યા હશે. આમ વિચારતો અંગારાસિંહ ત્યાંથી ઉભો થઈ એક ખૂણામાં છુપાઈ ઉભો. તે પછી થોડીવારે ત્યાં આવેલી સુરંગના ઢાંકણનો પત્થર ઉઘડી ગયો અને તેની અંદરથી એક વિરૂપ આકૃતિ હાથમાં કાનસ પકડી ઉપર આવી. તે આકૃતિનું રૂપ વિચિત્ર હતું. ગળાથી કમ્મર સુધી તેણે ઢાળું લુગડું ઢીપેલું હતું. માથાના ઢાંચા વાળ તેણે મુખ પર ઢાંકી દીધા હતા. તેની કમ્મર ખંજર લટકતું હતું. આવા ભયાનક દેખાવવાળી આકૃતિએ ઉપર આવી આસપાસ નજર ફેરવી. તે કંઈક શોધતી હોય એમ જણાયું. તેણે તરત સુરંગના મુખ પાસે બેસી ઈસારત સૂચક અવાજ કર્યો; જે સંભળી અંદરથી એક પ્રચંડ પુરૂષ ઉપર આવ્યો. તેણે પણ તેના શરીરને તેવીજ રીતે કાળા ઝખ્ખાથી છુપાવ્યું હતું. તેનું મુખ સ્પષ્ટ દેખાતું હતું. કાનસમાં પ્રંકાશથી જણાતું હતું કે તેણે તેના ગૌર મુખ પર સફેત

રંગ લગાવ્યો હતો. તેણે માથાના વાળને એવી તો સફાઈથી ઓળા જોડ્યા હતા કે જોનારને એકદમ તેથી આનંદ થાય. તેની કમ્બરે લાંબી તલવાર હટકતી હતી. તે ઉપરાંત 'કમ્બરપટામાં તેણે બીજાં આયુધો પણ જોડવેલાં હતાં. તે પુરૂષ ઉપર આવી પ્રથમની વ્યક્તિ સાથે ધીમેથી કંઈક વાત કરવા લાગ્યો. અંગારસિંહ તો આવો દેખાવ જોઈ સ્તબ્ધ બની ગયો. તે મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે નક્કી મારાં પાપની મને શિક્ષા કરવાને યમરાજે તેના દૂતને મોકલ્યા છે. પેલી ત્રિશૂળ આકૃતિ યમરાજનો મુખ્ય દૂત હોવો જોઈએ. પણ પ્રભુએ મારી પ્રાર્થના સાંભળી તેના આવી પહોંચતા પહેલાં તેમના દેવદૂતને તે ભયંકર યમરાજના ત્રાસમાંથી મને છોડાવવા અહિં મોકલ્યો છે. જો એમ ન હોત તો પ્રથમ યમરાજનો દૂત અને પછી તે સુંદર ચહેરાવાળો દૂત ક્યાંથી નીકળી આવે. અરે તે પેલા ત્રિશૂળ યમરાજને મારી પર દયા દર્શાવવાનું સમજાવતો હોય એમ જણાય છે. આમ તર્કવિતર્ક કરતો અંગારસિંહ ફાટી આંખે બંનેની તરફ જોઈ રહ્યો.

પેલી તરફ બંને જણા કંઈક વાતો કરી આસપાસ જોતા હતા. એવામાં તેમાંના એકની નજર ખુણામાં ઝુપાઈ ઉભેલા અંગારસિંહ પર પડી. તે એકંદરે અને કમ્બરમાંથી પિસ્તોલ કાઢી બોલ્યો:-
 “ખુણામાં ઝુપાઈ રહેનાર બોલ, તું કોણ છે? જો જુહું બોલ્યો તો મુઓજ સમજજો.” અંગારસિંહ આથી ગભરાયો અને છેવટનો નિશ્ચય કરી ત્યાં દોડી આવ્યો અને તેના પગમાં પડ્યો. એક જણે કાનસ ઉંચું કરી તેના સામે ધસ્યું. તેને ઓળખી બંનેજણા આનંદની ચીસ પાડી ઉઠ્યા. તેમણે દયાર્દ્રનેત્રે અંગારસિંહ સામે જોયું અને તેને હાથ ઝાલી ઉભો કર્યો. અંગારસિંહ પણ સજ્જ નયને તેમના સામે જોઈ ઉભો રહ્યો. “અરર! મહારાજની આ સ્થિતિ.” કહી બીજાએ પહેલા સામે જોયું. પ્રથમની ત્રિશૂળ આકૃતિએ મહારાજને કહ્યું:- “મહારાજ! ગભરાશો નહિ. અમે તમારા હિતચિંતક છીએ અને તમને આ સ્થળેથી છોડાવવા આવ્યા છીએ.”

“આમ એચિંતી મદદ મળવાથી અંગારસિંહના આનંદનો

પાર રહ્યો નહિ. આખરે પ્રભુએ મારી સ્તુતિ સાંભળી ખરી ! એવી મનમાં ગડલાંગ કરતો તે પ્રભુનો ઉપકાર માનવા લાગ્યો. ” એટલામાં પાસે ઉભેલી વ્યક્તિએ કહ્યું:—“ મહારાજ તમે હાલ ને હાલ એક પણ શબ્દનો ઉચ્ચાર કર્યા વિના અમારી પાછળ ચાલ્યા આવો. એ પહેલાં આ કાળો જખ્મો તેમજ આ આયુધો ધારણ કરો. ” કહી તેણે હાં ઉભેલા બીજા પુરૂષને જખ્મો તથા આયુધો આપવાને સૂચવ્યું. તરતજ તે ગૌરવર્ણના પુરૂષે જખ્મો તથા આયુધો મહારાજની સમિપ મૂક્યાં. મુએલા માણસમાં જેમ ચૈતન્ય આવે તે પ્રમાણે અંગારસિંહને થયું. તેણે ઝપાટાખંધ જખ્મો પહેરી લીધો અને કમરપટામાં શસ્ત્રો ખોલી દીધાં. તૈયાર થઈ રહ્યા પછી તેણે પ્રભુને:— “ દુઃખીનો ઉદ્ધાર કરનાર ! હવે મને જણાવો કે આપ કાણ છો ? અને આ સ્થળે ક્યાંથી આવ્યા છો ? ”

“ તે હાલ જણાવવાનો સમય નથી. અમે કેટલા ઊંચના જોખમે આ સાહસ ઉઠાવ્યું છે તે અમારું મનજ નાણે છે માટે અત્યારે કંઈ પણ સવાલ નહિ પૂછતાં જલદીથી અમારી સાથે ચાલો. ” એક જણે જણાવ્યું.

અંગારસિંહ તેમની સાથે જતાં ગલરાવા લાગ્યો. રખેને મને મારી નાંખવાને રચેલું કાવત્રુ ના હોય ? એમ સંશયયુક્ત થઈ વિચારમાં પડ્યો. તેના મનનો વિચાર નાણી જઈ પાસે ઉભેલી વિરૂપ વ્યક્તિએ કહ્યું:—“ મહારાજ ! અમારાથી ગલરાશો નહિ. અમે તમારા મિત્ર છીએ અને તમને ઈર્ષ્ય દૂરનારના પરમ શત્રુ છીએ. અમારી વાત સત્ય માનજો. અમારી પૂરેપૂરી ઓળખાણ બહાર નીકળ્યા પછી પડશે. ” કહી તેણે મહારાજનો હાથ પકડી આગળ વધવાની તૈયારી કરી, પણ એવામાં મહેલના દાદરમાં કાદના આવવાનો અવાજ થયો. ત્રણે જણા ગલરાઈને શું કરવું તેના વિચારમાં પડ્યા. એટલામાં છુપાઈ રહેવાનું એક પણ સ્થળ નહોતું કે ન્યાં છુપાઈ રહેવાય તેથી હવે તો જે થાય તે ખરું કહી ત્રણે જણા આવનારને જોવા લાગ્યા. ગૌર વર્ણનો પુરૂષ હાથમાં ભરેલી પિસ્તોલ લઈને સૌની આગળ

ઉભો. ઉપર આવનાર માણસ પહેરેગીર સિપાહીઓનો જમાદાર હતો. પાછલી રાત્રિ થવાથી ફેદી ઉઘે છે કે જંગે છે તેની તપાસને અર્થે તે હાથમાં ફાનમ પકડીને ઉપર આવતો હતો.* તે ઉપર આવીને અંગારાસંદના ઓરડા તરફ આવવા લાગ્યો. અંદર આવતાંજ તેની નજર ત્યાં ઉભેલા ત્રણે જણા પર પડી એટલે તેના ગભરાટનો પાર રહ્યો નહિ. તે જૂમ પાડવાનો વિચાર કરે છં તે પહેલાં પિસ્તોલ પકડી ઉભેલા પુરૂષ વાઘની માફક છલંગ મારી તેને ગરદનમાંથી પકડ્યો અને ધીમેથી પણ કડકશ સ્વરે કહ્યું:—“ જંત શવ બચાવવો હોય તો ચૂપ રહેજો નહિતો આ પિસ્તોલને સ્વાધિન થયો સમજજો. ’ જમાદાર તેથી કાંઈ ગભરાયો નહિ. તે બળવાન અને મજબૂત બાંધનો હતો તેથી તે તેના હરીફથી બચ એવા નહોતો. તે તેના શબ્દો સાંભળ્યા ન સાંભળ્યા કરી અપૂર્વ બળથી તેના પગમાંથી છુટવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. જમાદારે એક હાથે પોતાના હરીફને, પિસ્તોલવાળો હાથ પકડ્યો અને બીજા હાથથી તેને કમ્મરમાંથી ઝાલ્યો. બન્નેનું દાંડ યુદ્ધ શરૂ થયું જંત ઘૂર ઉભેલા પેલી વિરૂપ આકૃતિ ત્યાં ધસી આવી અને તેણે જમાદારની પીઠ ઉપર કટારનો ધ્રા કર્યો. જમાદારના શરીરમાંથી ગાલી ધોધબળ વહેવા લાગ્યું. તેનું આંખું શરીર શિથીલ થઈ ગયું અને તે જમીન ઉપર પછલાઈ પડ્યો. નીચે પડતાંજ તેણે મોટેથી જૂમ માર્યા. તેની જૂમ સાથેજ અનુની બની ગયેલા પુરૂષે તેની છાતીમાં પિસ્તોલ ચાંપી. જમાદાર હતો નહતો થઈ ગયો અને પિસ્તોલનો અવાજ ઠંડી રાત્રે ચારે તરફ ગાજી ઉડ્યો. તે અવાજ સંજ્ઞા બહાર ફરતા સિપાહીઓ અંદર ધસી આવ્યા. તેઓ ઉપર આવે તે પહેલાં તો તે ત્રણે જણાએ સુરંગના દ્વારમાં પ્રવેશ કરી બારણું બંધ કરી દીધું. અંદર ઉતરી તેઓ ઝડપથી આગળ વધવા લાગ્યા. સુરંગને અડધે રસ્તે આવતાં વિરૂપ આકૃતિ એકાએક અટકાને ઉભી રહી. તેણે મન સાથે કંઈક વિચાર કરી પાસેની ભીંતમાં પગનો પ્રહાર કર્યો એટલે તત્કાળ તે ઠેકાણે આવેલું એક ગુપ્ત દ્વાર ઉઘડી ગયું અને તેમાં થઈને તેઓ બહાર નીકળી ગયા. પુનઃ તે દ્વાર

મંધ કરી દેવામાં આવ્યું. બહાર નીકળી તેઓ એક પુષ્કળ ઝાડી વાળી પહાડી ખીણમાં પ્રવેશ્યા. ત્યાં આગળ ઘણા મુંદર ચહેરાનો અને બળવાન બાંધાનો એક યુવક ત્રણ ઘોડા લેધને ઉભો હતો. તેણે ત્રણ જણાને સહિસલામત આવી પહોંચેલા જોઈ આનંદ પ્રદર્શિત કર્યો. તેને જોઈ પેલી વિરૂપ વ્યક્તિએ હસતે વદને કહ્યું:—“ ઓહો ! તમે પણ વેળાસર ઝાત્રી પહોંચ્યા ખરા ! તમારી સલાહ પ્રમાણે કરવાથી અમે આ સાહસમાંથી નિર્વિધને ફતેહમંદ થયા છીએ. હું તમારો જેટલો ઉપકાર માનું એટલો ઓછો છે. ” કહી તે વિરૂપ આકૃતિએ ઉપકાર વશ થઈ માથું નીચું નમાવ્યું.

“ તે યુવાને જવાબ આપવાને બદલે ફક્ત હાસ્ય કરી તૈયાર રાખેલા ઘોડાઓ પર ખેસી પસાર થઈ જવાને જણાવ્યું. ત્રણ જણા ઘોડેસ્વાર થઈ જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. મહારાજ અંગારસિંહ યંત્રના પુતળાની માફક ઉભા રહી આ ત્રિપુટીના સામે જોઈ રહ્યા. તેમના મનમાં થતું હતું કે:—“ આ દેવ હશે કે માણસ !! લાવ હવે પૂછું. ” આમ વિચાર કરી અંગારસિંહ પૂછવાને મુખ ઉઘાડે છે એ પહેલાં તો દૂર કોલાહલ થતો સંભળાયો. કોલાહલ સાંભળી ત્યાં ઉભેલો યુવાન ગભરાટથી બોલી ઉઠ્યો:—“ જાઓ જલ્દી ન્હાશી જાઓ; દુષ્મનોને ખબર પડવાથી તમારી પૂંક પકડી હોય એમ સમજાય છે. આ ટુંકા રસ્તે થઈને પેલી બાબુએ જેમ અને તેમ ઉતાવળા નીકળી જાઓ. ”

“ હો રામ, રામ, અમે જઈએ છીએ; તમે સંભાળજો. ” કહી અંગારસિંહના અશ્વને આગળ કરી તેઓ જલ્દીથી ઘોડાઓ દોડાવતા નજરની બહાર નીકળી ગયા. તેઓના ગયા પછી તે યુવાન ત્યાં બાંધેલા પોતાના ઘોડાને છોડી તે પર સ્વાર થયો અને દૂર સંભળાતા કોલાહલ તરફ તેને દોડાવી મૂક્યો. રસ્તામાં તેને પચીસેક ઘોડેસ્વારનો ભેટો થયો. આ ઘોડેસ્વારોજ ખૂબો પાડતા કંઈક શોધ ખોળ ચલાવતા હતા. તેમની સાથે સગવળી મશાલો હોવાથી તેના પ્રકાશમાં તેમણે નજીક આવેલા યુવાન ઘોડેસ્વારને ઓળખ્યો. તરતજ સઘળાએ નીચા

નમી તેને નમન કર્યું. તે યુવાને શ્વાખમાંજ પૂછ્યું:—“કાં શું સમાચાર છે ? તમે સધળા અત્યારે શું શોધવાને નીકળ્યા છો ?”

તેને શું જવાબ આપવો તેની કાંઈને સમજ પડી નહિ. તે યુવાને રાણીના નાયકને પૂછ્યું:—“આ શું ગરબડ છે ? તમે ગલરા-એલા કેમ જણાવ્યો છો ?”

નાયક ધ્રુજતો ધ્રુજતો હાથ જોડીને કહેવા લાગ્યો:—“નામદાર ! જુદમ થઈ ગયા છે. એ બળવાન પુરૂષો મહારાજ અંગારસિંહને લેઈ પસાર થઈ ગયા છે ?”

“હે ! મહારાજ અંગારસિંહ જતા રહ્યા !” યુવાને કૃત્રિમ ઢોંગ કરી પૂછ્યું.

“હા નામદાર, તે એ બળવાન પુરૂષો આપણા જમાદારને કેર મારી મહારાજને છોડાવી ચાલ્યા ગયા છે.” પુનઃ નાયકે જણાવ્યું.

“તે વખતે તમે ક્યાં મુઝ્યા હતા ? ઓહ ! અફસોસ ! જુદમ થઈ ગયો !” તે યુવાને દિવંગીર થઈ કહ્યું.

“સરકાર ! અમે અમારા પહેરા ઉપરજ હતા. અમે જમાદારની ખૂમ સાંભળી તરતજ અંદર દોડી ગયા હતા. અંદર જતાં અંગારસિંહ અને તેમને છોડાવનાર એ માણસો કાંઈ ગુસ્સે રસ્તેથી પસાર થઈ ગએલા માત્રમ પડ્યા હતા. ફક્ત જમાદારની લાશ એકઠી ત્યાં પડેલી હતી. સરકાર ! આમાં અમારો ગિલકુત્ત કસુર નથી. આ લયંકર અપરાધમાંથી

અમને ઉગારનાર આપના સિવાય બીજા કોઈ નથી.” કહી નાયક તે યુવાનના પગમાં પડી રડવા લાગ્યો. તે યુવાને તેને ઉભો કરી કહ્યું:—

“ડીક છે હું તમને બચાવવાનો પ્રયત્ન કરીશ. તમે અત્યારે ને અત્યારે નગરમાં જાઓ અને સરદાર બહાદુર ત્રિકમાજીતને આ સંબંધી ખબર આપો. હું પણ મહારાજ રણજીતસિંહને આ બાબતની ખબર આપું છું.” કહી તે યુવાને તેના અશ્વને અચળગઢ તરફ દોડાવી મૂક્યો. ગરીબ પહેરેગીરોએ પણ ઉદાસ મહેરે દોડાઓને અચળગઢ તરફ મારી મૂક્યા. પ્રીય પાડકો ! તમે એ યુવાનને એ જાણ્યો તો હશે. તે યુવાન બીજો કોઈ નહિ પણ આપણો સેનાપતિ કિશોરસિંહ હતો.

પતિ-પત્ની.

દંપતિમાં જ્યાં પ્રેમ છે, ત્યાં આનંદ હંમેશા;
સૌ સુખ ત્યાં વાસો વસે, દુઃખ નહિ લવલેશ.

મધ્યરાત્રિનો સમય થવા આવ્યો હતો. અત્યારે રાજમહેલમાં એક રમ્ય દિવાનખાનામાં રાજરાણી રંભાસુંદરી પતિ દેવની આતુરતાથી રાહ જોઈ રહી હતી. આજે પોતાના પતિનો જન્મોત્સવ હોવાથી તેણે અપૂર્વ શણગાર ધારણ કર્યો હતો. જળહળી રહેલા દીવાના પ્રકાશમાં રંભાસુંદરી મેનકા અને તિલોત્તમાના રૂપને પણ શરમાવે એવી સ્વરૂપવતી જણાતી હતી. અત્તરોથી ખંજતા દિપકોમાંથી ઉત્તમ સુવાસ અત્યારે તરફ પ્રસરી રહી હતી. પતિને રીઝવવા અને જન્મોત્સવને દિવસે આનંદોત્સવ કરવાને રંભાસુંદરી તન્મય થઈ રહી હતી. તેની બહારની સખી સુમન પણ આજે અલખેલી બની હતી. સુમન આ સમયે રાજમહેલની અંદરના ભાગમાં હતી. ઘડીયાળમાં બારના ટકોરા થયા. હજી પ્રાણનાથ કેમ પધાર્યા નહિ હોય ? આમ શોચતી રંભા ઝડપમાં જઈ ઉભી અને રાજમાર્ગ પર લાંબી નજર ફેંકી જોવા લાગી; પણ અંધકારમાં તે કંઈ જોઈ શકી નહિ તેથી છેવટે કંટાળીને અંદર ગઈ અને એક નરમ ગાદી પર પડી પ્રાણનાથની રાહ જોવા લાગી. રાત્રિના બે વાગતાં રણજીતના આગમનનાં પગલાં સંભળાયાં. રંભાસુંદરી આનંદિત બની સ્વાર્મને સ્નેહથી વ્યથાવવા સજ્જ થઈ હરિણીની આફક દોડી સામે લેવા ગઈ અને દ્વારમાંજ હાથધેલી બાળા તેના પ્રિયતમના કંઠે વળગી પડી. રણજીતે તેને પ્રેમાલિંગન આપ્યું; અને હજી જાગે છે ? એમ સસ્નેહે પૂછ્યું. રંભા હસી પડી અને કહ્યું:- “નાથ ! જાણો છો છતાં શા માટે પૂછો છો ? આજે જન્મોત્સવના માંગલિક સમયે પતિદેવના પૂજન સિવાય આ રંભાથી શી રીતે વિશ્રાન્તિ લેવાય ? પ્રભુ ! આવો આ સુખાસન પર બિરાજો.” કહી રંભા તેને અંદર તેડી ગઈ. સ્વામીના માથેથી મુકુટ ઉતારી તેણે એક ટેબલ પર મૂક્યો અને કમ્બરેથી શમશેર છોડી દોચની નીચે બાજડ

પર મૂકી. રણજીત વસ્ત્ર બદલી માદી પર પડ્યો. સ્નેહાળ પતિની સામે બેસી રંભાએ પૂછ્યું:—“ પ્રભુ ! આજે અહિં આવતાં વિલંબ શાથી થયો ? બાણતા નહોતા કે મોડા જવાથી રાંજરાણીના ગુન્હેગાર થવું પડશે ? આપને તો સમયનો કાંઈ હિસાબજ નથી; પણ મને તો આપના વિના એક ઘડી એક યુગ જેટલી જણાય છે. કહો બહાલા ! હવે આપને શું શિક્ષા કરે ? ”

“ રંભાસુંદરીની શિક્ષા સ્નેહમયજ હોય છે એ હું સારી રીતે બાણું છું. હૃદયસ્પર્શ ! આવો આવો, આમ નજીક આવો; તમારી શિક્ષા સહન કરવાને હું તૈયાર છું. તમારી શિક્ષામાં સ્વર્ગસ્થ સમા-એલું છે. ” કહી રણજીતે તેને પોતાની નજીક ખેંચી તેના કપોલ પ્રદેશ પર મીઠું ચુંબન લીધું.

રંભા કૃત્રિમ ગુસ્સો કરી બોલી:—“ અરે વાહરે ! ક્યારા તમે તો ચાર કોટવાળને ઢંડે એવી ચતુરાઈ વાપરી. મીઠા બોલોથી લોભાવી પાસે બોલાવી અને શિક્ષાનું બહાનું કરી ઉઠતી બળનેરી વાપરી. વાહરે વાહ ! તમે તો ખરેખરા કંગ જણાઓ છો ! જો હવેથી આવું કરશો તો મારે તમારે માટે કાંઈક જુદોજ વિચાર કરવો પડશે. કહો, કહો ! તમે કયા આનંદ સ્થળમાં આટલો બધો સમય ગુમાવ્યો ? ”

“ રંભા ! પ્રાણાધિકે ! તું શા માટે આટલી સંશયયુક્ત થાય છે ? આજે મારે એક અંગત્યના રાત્ર્યદારી પ્રસંગમાં અત્યાર સુધી રોકાવું પડ્યું હતું. ” રણજીતે જણાવ્યું.

“ રાજદારી કામમાં રાત્રિનો આટલો બધો સમય થાય એવો મને અસંભવિત જણાય છે. બહાલા ! સત્ય હકીકત ન જણાવો તો તમને મારા સમ છે. ” પુનઃ રંભાએ કહ્યું.

કાંઈ દિવસ નહિ અને આજે રંભાની આવી હક જોઈ રણજીત વિચારમાં પડ્યો અને આને મારા પિતા પાસે ગયાની વાત જણાવવી કે નહિ એમ તર્કવિતર્ક કરવા લાગ્યો. તેણે હસ્તે વદને કહ્યું:—“ દેવી ! બહેમને દૂર કરો હું સત્ય કારણ જણાવું છું. આજે વધુ વિલંબ થવાના કારણમાં એટલુંજ કે હું મારા પિતાજીની મુલાકાતે ગયો હતો.

તે સિવાય ખીજું કંઈ નથી. ”

“ બહાલા ! મેં કદી નહિ ને આજેજ બહેમે ભરાઈ આપને આવે! પ્રશ્ન પૂછ્યો તેને માટે મને માફ કરજો. મારા આવા શબ્દોથી આજે મારા નાથનું હૃદય દુભાયું. ” કહી રંભા સજળ નયને રણુજી-તની સામે જોઈ રહી.

રણુજીત પોતાના રમાલવતી રંભાનાં આંસુ સાફ કરી બોલ્યો:—

“ બહાલી ! રાત્રિ ઘણી ગઈ છે માટે હવે સુખેથી નિદ્રાધીન થઈ જાઓ. ”

“ પ્રાણુપ્રભુ ! તે પહેલાં આ દાસીની એક વિનંતી માન્ય કરો. ” રંભાએ જણાવ્યું.

“ તારી સઘળી ઈચ્છાઓ પૂર્ણ કરવાને હું તૈયાર છું. સુંદરી ! જે હોય તે ખુશીથી જણાવો. ” રણુજીતે કહ્યું.

“ મારા પૂજ્ય સસરાજીનાં દર્શન કરવાની મને અભિલાષા છે. હું માજી મહારાજને પ્રણામ કરવાને ઈચ્છું છું. નાથ ! મારી ફક્ત એટલીજ ઈચ્છા છે તે આપ પૂર્ણ કરો. ” રંભાએ જણાવ્યું.

“ પ્રિયતમે ! તું એ પાપી પિતાનું નામ તારી પવિત્ર જીભે શા માટે લે છે ? શું તું નથી જાણતી કે તે પશુવૃત્તિના પિશાચ છે ? રંભા ! તારે એવા દુષ્ટની પાસે જવાની શું જરૂર છે ? ” રણુજીતે પૂછ્યું.

“ ફક્ત તેમના દર્શનની ઈચ્છા, ખીજું કંઈજ નહિ. બહાલા ! હાલ તેમની શું દશા છે ? ” પુનઃ તેણે પૂછ્યું.

“ તે હાલમાં પરતાવાનો ઢોંગ કરી મુક્ત થવાને ઈચ્છે છે. હું ત્યાં ગયો કે તરત એ બુદ્ધો નીતિમય ભાષણ કરી પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો અને પોતાને વારંવાર ત્યાંથી મુક્ત કરવાની મને વિનંતી કરવા લાગ્યો; પણ તેના હૃદયનું પાપ હું સારી રીતે સમજું છું. મહેં તેમનું સઘળું ભાષણ સાંભળી તેમને મુક્ત કરવાની યોજ્જી ના પાડી છે. ” કહી રણુજીતે ત્યાંની ખીનાથી રંભાને જાણીતી કરી.

રંભા ઉંડા વિચારમાં પડી અને અંતે કંઈક નિર્ણય કરી કહેવા લાગી:—“ નાથ ! પિતા પ્રત્યે પુત્રનો શું ધર્મ છે તે આપ યથાર્થ જાણો છો છતાં પૂજ્ય પિતાને મુક્ત કરવામાં શા માટે આટલો બધો

વિલંબ કરો છો ? તમારા મનમાં કદાચ એમ થતું હશે કે પાપી પિતા મુક્ત થઈ કંઈક નવોજ રંગ જમાવશે; પણ ના, તેઓ એવી રીતે હવે નહિ વર્તે એમ મારી ખાત્રી છે. તેઓ તેમ નીચ કૃત્યોથી હવે ખરેખરા વિમાસતા હશે. અત્યારે તેમનાં સઘળાં અધમ આચરણો તેમને વારંવાર યાદ આવતાં હશે માટે નાથ ! મારું કહેવું માની તેમને છૂટા કરો. તે હવે કંઈ પણ ઉપદ્રવ કરી શકનાર નથી કારણ કે તેમના નીચ સલાહકારોને તો આપે દેશનિકાલ કર્યા છે.”

“ પ્રિયે ! માણસના મનને ફરતાં વાર લાગતી નથી. પિતાને સ્વતંત્ર કરતાં ક્યાંક આપણે પરતંત્ર ના થઈ જઈએ એ વિચારવાનું છે. તે જ્યાં પડ્યા છે ત્યાંજ ડીક છે. શું તું નથી જાણતી કે ‘ પડી ટેવ કદાપિ ટળતી નથી ? ’ શ્વાનની પુંછડી હજારો વર્ષ જમીનમાં દોડે પણ તે સીધી થતી નથી-તેમ પિંજરામાં પૂરાએલો સિંહ જૂખ તરસથી કેવો નિર્બળ અને બળહિન જણાય છે; પણ પિંજરાનું દાર ખુલ્લું કરતાંજ તે બહાર નીકળવાને કેવો ટકાર બની જાય છે ? રંભા ! મહારાજ અંગારસિંહ કપટકળામાં ઘણા નિપૂણ છે. તે આપણા જેવાં આળસીની સાથે તેમના છૂટકારાનો દાવ ખેલે છે-તેમનો પશ્ચાત્તાપ ફક્ત છૂટવા પૂરતોજ છે; તે આપણને પ્રપંચ જળમાં સમાડતા હોય એમ સમજવય છે, પણ આ રણજીત તેમનાથી પૂરું સાવચેત છે ” કહી રણજીત રંભાની સામે જોઈ રહ્યો.

તત્કાળ રંભા મૃદુ સ્વરે કહેવા લાગી:-“ નાથ ! પશ્ચાત્તાપથી પીડાએલાને સંસારની વાસના રહેતી નથી. પ્રજ્વળ પિતાનો પશ્ચાત્તાપ ખરા હૃદયનો છે એમ મારો અંતરાત્મા સાક્ષી પૂરે છે માટે તેમને હવે મુક્ત કરી આપનો પિતૃધર્મ રંભાજો. પિતાની આશિષ સર્વદા મંગળમય હોય છે. તેમની અકૃપાથી દુઃખી થવાનો સંભવ છે. નાથ ! બીજું સાંભળો; આ આર્યાવર્તની માડી દશા કુસંપે કરીનેજ થઈ છે. બેની લડાઈમાં ત્રીજાને મહાન લાભ થયો છે. એવું કંઈ પણ કાર-સ્થાન આ અચળગદમાં થવા ન પામે તેને માટે અગમચેતી વાપરી પ્રજ્વળ પિતાને મુક્ત કરો. તેમને મુક્ત કરતાં કુટુંબકલેશ શાન્ત થશે.

પ્રભુ ! વિચારી તો જુઓ કે પિતાને પદબ્રજ કરવાથી કમળાબ્દેન અંતરમાં ફેટલાં સોશાય છે ? તેમની કકગતી આંતરડી થું કહેતી હશે ? માટે આ કિંકરીનું કહેવું ધ્યાન પર લઈ તેમને મુક્ત કરો તો સાહે. ”

“ રંભા ! જો કે તારું કહેવું ખરું છે; પણ તેમ બનવું અશક્ય છે. તે પાપીય પિતાને આખી જીંદગી ત્યાંજ ગુજારવી પડશે અને કદાચ ત્યાંજ મરણને શરણ થવું પડશે. યસ એજ તેમના ભાગ્યનો લેખ છે. ” રણજીતે ગર્વથી કહ્યું.

“ જો એમ થશે તો અવશ્ય આ કુટુંબકલેશનું પરિણામ વિપરીત આવશે. અચળગદમાં લોહીની સરિતાઓ ચાલશે. ભાઈ-ભાઈ પર સમશેરો ચઢાવશે ને આ નંદનવન જેવા નગરમાં ખખ્ખર યોગિનીઓ રૂધીરનું પાન કરવા ઘોળે દિવસે ફરતી નજરે જણાશે. નાથ ! આ દાસીનું કહેવું માનો, હજી સમય છે; પાછળથી વિમાસવું પડશે. ” આમ કહેતી રંભા ગુસ્સાથી કંપવા લાગી.

તેના શબ્દોથી રણજીત પણ ગુસ્સે થઈ ગયો. તેની આંખોમાં રહેલા પ્રેમનો નાશ થયો અને તેની જગાએ ક્રોધે સ્થાન લીધું. રણજીત હંથા રુદરે બોલ્યો:—“ રંભા ! રંભા ! આ વજ્રમય શબ્દો તું કોને સંભળાવે છે ? હું અચળગદનો મહારાજ છું તેનો તો વિચાર કર ? રાજ્ય ખટપટથી સ્ત્રીઓ અગણ હોવા છે એ આ રણજીત સમજે છે. ”

“ મારી ફરજ હું બાળવું છું. મારો પ્રિયતમ અચળગદનો રાજ-રાજેન્દ્ર છે એ હું સારી રીતે સમજું છું અને તેટલા માટેજ નમને શબ્દબાણથી વિંધી અંધકારમાંથી સત્ય પ્રકાશમાં લાવવાને હચ્છું છું. પ્રભુ ! પત્નીની ફરજ છે કે તેના પ્રિયતમને અનર્થ કરતો અટકાવવો. વ્રાથ ! તમારું અને મારું શ્રેય તેમજ સમાજેલું છે. ” રંભાએ વિશેષમાં જણાવ્યું.

“ રંભા હું આજ પર્યંત તને ઘણી સમજી અને સહગુણી સમજતો હતો, પણ તેમાં હું ઠગાયો છું. મારી પ્રેમમૂર્તિ મારા સામે

જવાબ આપે એ જોઈ હું આશ્ચર્ય પામ્યો છું.” રણજીતે કહ્યું.

“ હું આપના ચરણ કમળની દાસી મન, વચન અને કર્મથી આપની સેવા કરવાને બંધાએલી છું. મારાં સ્વામિને યથાર્થ જ્ઞાન સમજાવવું અને પિશાચ તુલ્ય તામસ ગુણને દૂર કરાવવો એ મારી ફરજ સમજું છું. નાથ ! પિતા ઉપર દયા કરો. વિજય સંપાદન કરી અક્ષય કીર્તિ મેળવવી હોય તો તેમને આ હાથેજ પૂર્ણ માત-પાનથી રાજ્યમહાસયમાં લઈ આવો. ” રંભાએ જણાવ્યું.

“ સુંદરી ! તારા કરતાં પિતા પ્રત્યે પુત્રની ફરજ શું છે તે હું વિશેષ જાણું છું; પણ સમયાધિન થઈ આપણા ભક્તને માટેજ સર્વ કાર્ય કરું છું. રાજ્યના સંરક્ષણમાં અને પ્રજાના કલ્યાણમાં વિશેષ લક્ષ આપવું એને હું મારો ઉત્તમ ધર્મ માનું છું; અને તેજ કારણથી એ બુદ્ધિને સદાકાળ કારાગૃહમાં રાખવાને ઇચ્છું છું. ”

“ પ્રભુ ! આપનું કહેવું યથાર્થ છે; પણ પિતાના એકાન્તવાસથી શું પરિણામ આવશે તેનો વિચાર કરો ? યુવરાજ કલ્યાણસિંહ આ રાત જાણશે તો કાળો કેર વર્તાવશે. ” રંભાએ કહ્યું.

“ કલ્યાણ ધાંધલ મચાવશે તો આ રણજીતમી સમશેર તેના કર્મનું ફળ તેને ચખાડશે. ” રણજીતે ગર્વથી કુત્સાહ કહ્યું.

‘ ખમ્મ એજ પરિણામ હું ધારું છું. કુટુંબ કલેશથી ભાઈ-ભાઈનો ધાત કરવા તત્પર થશે એ હું જરાબર જાણું છું. નાથ ! સાહસનો ત્યાગ કરો. પરસ્પરનાં કલહથી શું ફળ પ્રાપ્ત થયું એ કૌરવ-પાંડવના દૃષ્ટાંતથી વિચારો. હા, એ કલેશથી કુરુક્ષેત્રના મયદાનમાં કેવું ભયંકર યુદ્ધ ઉપસ્થિત થયું હતું ? અરે ! તેમાં અસંખ્ય વીર યોદ્ધાઓ આ ભારતભૂમિને સંતાન વિહીન કરી ચીરકાળની નિદ્રામાં મૂકતા હતા. હાય ! એ વીર નરોના અવશાનથી આ ભારત આજપર્યંત નિર્માતૃ અને વીર વિહીન થઈ છે. હાય ! તે વીર પુત્રોની વસુધા આજે કેવી જમાવ છે તે વિચારો. હા કુસંપથી આ આર્યાવર્તની અધોગતી કેવી થઈ છે એ એક વિદ્વાન કવિનાં નીચેનાં વાક્યોથી સમજાશે.

હરિગીત.

કરણારસે ભરપૂર આ કુરુક્ષેત્ર ભૂમિ જોઈ લ્યો;
ને બાંધવામાં વૈરનું પરિણામ જોઈ રોઈ લ્યો.
નિજ દેશના દુર્દૈવનું જોતાં ભયાનક ચિત્ર આ;
વગર સમું હૈયું ગળી પાણી બને મિત્ર હા !

ભારત તાણું ભારત અરે તે નાશ કીધું સર્વ હા,
ને ભરતકુળનો ભાગ્ય રવિ તે અસત કીધો સર્વદા;
રણભૂમિ કુરુક્ષેત્ર કૌરવ પાંડવાળી જે હતી,
શોકાર્ત ગાંધારી તહિં શ્રીકૃષ્ણને બતલાવતી

દુઃશીલ દુર્યોધન કદી શહ હક તજત જે આપળી,
શ્રીકૃષ્ણ શિષ્ટાઈ તણાં હિત વાક્ય જે માનત કદી;
તો દેશ ના દુગત કદી રણરક્ત પાસાવારમાં,
લેઈ દુષ્ટે છે એક પાપી નાવ પાપાચારમાં.

નિશ્ચિત થઈ બેસી રહેવું એ મહા દુષ્કર્મ છે,
ન્યાયાચે નિજના બંધુને પણ દંડ દેવો ધર્મ છે;
એ નત્વ પર વીર પાંડવો કૌરવ તણા સાથે લડ્યા,
સૌ ભગ્ય ભારતવર્ષના રણવીર રણ માંહિ પડ્યા.

હા ભાઈના હાથે અરે ભાઈ કપાઈ કંઈ ગયા,
ને તાતથી સુત શિષ્યથી ગુરુ કંઈક નિધાન ગયા;
દુઃખ રહિત પણ વીર પાંડવ રણ થયા રણમાં અહો !
કર્તવ્ય વશ વિદ્વાન જન શું શું નથી કરતા કહો !

હિપમા જગતમાં જેમનાં માંદ ન કવિઓને મળી,
નિર્દોષ નિર્મળ કાર્તિકી કૌમુદી જેની ખીલી;
જેને હતું નહિ કાર્ય કોઈ વિશ્વ માંહિ અસાધ્ય હા,
કુરુકૃષ્ણ ભાષમપિતા અહા ને આજ સરસેજે પડ્યા.

ભગુરામ સમ બલધામ શ્રીગુરુવર્ચ દ્રોણાચાર્ય આ !
વિખ્યાન જેતાં લોકમાં અદ્ભુત અલૌકિક કાર્ય હા !
ત્યાંથી તનુથી પ્રાણ પણ ત્યાંથી ન પુત્ર સ્નેહને,
અંતર બળે અંગારથી મૃત દેખી આગ્રણ દેહને !

જેના પ્રતાપે પાંડવો ક્રોધા બળાતા સર્વદા,
 સંશયમાં જેના સમો કે વીર ના જોયો કદા;
 તે કર્ણ પણ નિજ પુત્ર સાથે આ અહિરણ્યમાં પડ્યો,
 કેશવ બળાવું દુઃખ શું જ્યાં દુઃખ સિંધુ ઉલટ્યો.
 હા ! સૌ અનર્થનું મૂળ આ શકુની અરિ કુરુકુળનો,
 તે જોઈ આ હાથે પડ્યો નહિ પાર મારા શૂળનો;
 ઘેરી રહ્યા કંઈ કાગ સળને ચુંથતા કંઈ ગીચ હા !
 કળ બળ બધું એ કાળ સામે થાય જરીએ સિદ્ધ ના !
 હા ! પુત્ર પૌત્ર વિહીન દીન હું શોક તે કેનો કર ?
 રે મણિ નાતે નાગતાં (-) દુઃખ પામતી વેંલી મરં;
 જેની ચરણ રજમાં વસાતા મુકુટમણિ ભૂતિ તાણા,
 તેનાં જલિત મણિ મુકુટ શીર ઘટ ધૂળ રોગતાં ધણાં.
 આ યુદ્ધથી કુરુવંશનોજ વિનાશ કહેવો બૂઝ છે,
 નકી થયો આ રુવે ભારતદેશ નાશ સમૂળ છે;
 કંઈ પાંડવોના પાપના કંઈ કૌરવોના પાપના,
 રે નાશ પામ્યા એ રીતે કંઈ શત્રીયો રણદા હા !
 એ રીત કૌવ પાવેનો શોકમય સંતાપ આ,
 વિદ્રેશ જેક બીજા તણાનું નાગ એ પરિણામ હા !
 એ દુરનાં દુઃખ કે મળ્યાં ને આગળથી રાતનાં નથી,
 દુઃખ પામતાં પણ આર્યજન સન્માર્ગનાં વળતા નથી !
 સૌ શોક સંપીને નરહો કીધ્યાં પરસ્પરની તજે,
 ભારત ન આરત પામને મંડાત મહાભારત ન જો;
 બળ બુદ્ધિ વિદ્યા સૌથી આહર્ષ સુખ રાખતાવત થયું.
 ભારત તણા સંમરાસિમાં રવેસ્વ સ્વાદા થઈ ગયું !

નાથ ! આવું ન થયા પામે તે માટેજ હું કહુંકહું. મારી અગમ-
 ચેતી ખરી છે. મારા સૌભાગ્યમૂર્ધ ! જો કે મારા શબ્દો આપને અત્યારે
 નહિ રચના હોય પણ આ અંતરાત્મા બળાતકારે ખોલાવે છે. પવિત્ર
 આત્મા અચળમદનો સુખ સૂર્ય અંધકારમાં ન ડૂબે તેને માટે ભવિષ્ય
 વાણી પોકારે છે, પ્રભુ ! માનો, આ કિંકરીના શબ્દો માનો અને

મિથ્યા ગર્વનો ત્યાગ કરો. નાથ ! આપણો ધર્મ—આપણું કર્મ વગેરે સંભાળો અને દુષ્ટ ગર્વને હૃદયમાં સ્થાન ન આપો. સાંભળો:—

ધરો કાંઈ હિંતુ શીખામણુ ધ્યાન, ગર્વથી નથી નાથ કહ્યાણુ;
કુસંધે રજ્યું કોણુ આશમ, મેળવ્યું કોણુ મહીમાં માન.
અસીમાન પર્વત છે મોટા, હેઠળ હાડા ખાઈ;
ચલ્યા પલ્યા નર પછડાયા, છરમાં ગયા ઘુંદાઈ-ધરો.
લૈંકપતિ પણ લંક ન લાઘો, રણમાં ગયો રોળાઈ,
હિરણ્યાક્ષ ને હિરણ્યકશ્યપ જળર જંગ ખે ભાઈ;
નરસિંહ રૂપ નખે વધેયો, માને ગયા મરણાઈ-ધરો.

સતી પ્રીતદી.

આમ બોલતી રંભાની આંખોમાંથી એકદમ અશ્રુપ્રવાહ વહેવા લાગ્યો. બોલતાં બોલતાં તેનો કંઠ રંધાવા લાગ્યો. તે દીન વદને રણજીતના સામે જઈ રહી.

રણજીત તેનાં વચનોથી ઉશ્કેરાયો. કહ્યું છે કે માણસનું ભાગ્ય જ્યારે અંધકારમાં દૂષવાનું હોય છે ત્યારે તેને સારામારનું ભાન રહેતું નથી. તેને સારી શીખામણુ આપનાર તે સમયે શત્રુ જેવાં લાગે છે અને હાજી હા કરનાર મિત્ર સ્વરૂપે સમજાય છે; પણ જ્યારે ભાગ્યચક્રના ચમત્કાર નજરે પડે છે ત્યારે શીખામણુ આપનાર યાદ આવે છે. ભાગ્યને આધિન થયેલા રણજીતને રંભાના શબ્દો કાંઈ અસર કરી શક્યા નહિ. તે ગુસ્સાથી લાલચાળ બની બોલી ઉઠ્યો:—
“રંભા ! મારે કંઈ કરવું મા ન કરવું એ મારી મરજીની વાત છે. શું તારાથી કંઈ થઈ શકે એમ છે ?”

અમે રંક અળળાઓ શું કરી શકીએ એમ છે ? અમારું જ્યારે નંચાલે ત્યારે અશ્રુ વिसर्जन કરી ખેરી રહીએ. પ્રભુ ! કરવું ન કરવું એ આપના હાથમાં છે. અમે તો આપને આધિન છીએ. અમારું ભાગ્ય સ્વામીના સ્નેહમાંજ સમાયેલું હોય છે. એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે:—

નર જાત સુખી હશે કંઈ, મહાલતા સ્વછંદથી;

પણ નારીને સેવા વિના, નહિ કર્મમાં ખીજી કંઈ

આમ કહેતાંજ રંભા રડી પડી. રણુજીતને તેની દયા આવી. તેનો ક્રોધ નરમ પડી ગયો. વીર રણુજીત ઉભો થયો અને તેને છાતી સરસી ચાંપી કહેવા લાગ્યો:—“ વ્હાલી ! શા માટે ઓછું લાવી રહે છે. તું મારા તન મનની માલીક છે. તું પરતંત્ર નથી પણ સ્વતંત્ર છે. જે સ્થળે સ્ત્રીનું સન્માન છે, ત્યાંજ સ્વર્ગ સુખ છે અને જ્યાં તેને દુઃખ છે તે સ્થળ શ્મશાન તુલ્ય છે. એ મહામંત્રનું રહસ્ય હું પૂરેપૂરું સમજું છું. શાણી શાન્ત થા; હાલ માંડ મન અસ્થિર છે. પિતાજીને મુક્ત કરવા કે નહિ તેનો હું વિચાર કરી જોઈશ અને નિર્ણય થતાં તારું કહેવું માન્ય કરીશ. દેવી ! થોડા દિવસ ધીરજ ધરીને જોયા કર કે શું થાય છે. ”

“ નાથ ! મહેં વળી એમ પણ સાંભળ્યું છે કે, કોઈક બહાર-વટીઓ આપણી સરહદ પર તોફાન મચાવે છે; એ શું સત્ય વાત છે ? ” રંભાએ પૂછ્યું.

“ હા, એ વાત મહેં પણ સાંભળી છે. તેના અંદોઝસ્ત કરવાનું કિશોરને ફરમાન કર્યું છે. ” હું...રણુજીત આગળ જોડતાં અટક્યો, એવામાં દ્વારરક્ષક અંદર આવ્યો અને માથું નમાવી કહેવા લાગ્યો:— “ મહારાજ ! દ્વાર સમિપે સેનાપતિ કિશોરસિંહ પધાર્યા છે અને તે આપ નામદારશ્રીની મુક્તાકાત લેવા ઇચ્છે છે. ”

“ શું અલારે ! વારં, જાઓ તેમને સન્માનથી અંદર લઈ આવો. ” રણુજીતે આજ્ઞા આપી.

દ્વારપાળ આવ્યો ગયો અને થોડીવારમાં કિશોરસિંહ ત્યાં દાખલ થયો. રંભા અંદરના ભાગમાં ચાલી ગઈ અને ત્યાં ઉભી ઉભી જન્નેની વાતો સાંભળવા લાગી. કિશોરને ત્યાં પડેલા આસન પર બેસવાનું કહી રણુજીતે પૂછ્યું:—“ કાં કિશોરસિંહ ! આ કાળી રાત્રે એકાએક આવવું શા કારણથી થયું છે ? ”

“ મહારાજ ! આ ભયંકર રાત્રે અને આ સમયે માંડ આવવું અગત્યનું છે. મારે જે સમાચાર જણાવવાના છે તે પણ અગત્યનાજ છે. ” કિશોરે જણાવ્યું.

“એવા તે શું અગત્યના સમાચાર છે કે જે જણાવ્યા અગાઉ તમે દિલગીર બની જાઓ છો ?” પુનઃ રણુજી તે પૂછ્યું.

“સમાચાર શોકનાં છે. પિતાશ્રી મહેલમાંથી પસાર થયા છે.”

તે આગળ બોલે એ પહેલાંજ રણુજી ત ગળું ઉઠાવે:—“શું આપુ નાસી ગયા ? અરે શું ત્યાંના પહેરેગીરો ગફલતમાં રહ્યા ? કિશોરસિંહ ! આ સમાચાર તમે ક્યાંથી મેળવ્યા ?”

“મહારાજ શાન્ત થાઓ; હું સર્વ હકીકત જણાવું છું.” કહી કિશોરે તમામ હકીકત તેને કહી સંભળાવી.

રણુજી તના ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે મોટેથી ખૂબ મારી મહેલના પહેરેગીરોને બોલાવ્યા અને તેમને એકદમ અંગારસિંહની શોધમાં દોડાવ્યા. તે પછી પોતે પણ અસ્ત્ર શસ્ત્ર સજ તપાસને અર્થે એકાન્ત મહેલ તરફ પ્રયાણ કર્યું. ત્યાં ઉભી રહેલી રંભા આ સમાચાર સાંભળી મહેલની અંદર ચાલી ગઈ.

૧૫

કલ્યાણસિંહની છાવણી.

લેખ કર્મના શું ટળે, સજ માનવું તું શુદ્ધ;

કર્મચોગથી તો થયું, પાંડવ કૌરવ યુદ્ધ.

નિશાદેવીનો ઘોર અંધકાર નષ્ટ થયો. પ્રભાતનો અંખો પ્રકાશ જગત પર પથરાવા લાગ્યો. પક્ષીઓ કિલકિલાટ કરતાં ચારો અરવા નીકળી પડ્યાં. સહવારનો શિતળ પવન વાવા લાગ્યો. તરવરોમાંથી સુવાસ ફેલાવા લાગી. આવા શાન્ત અને રમણિય સમયે અચળગદથી દૂર આવેલા પહાડી પ્રદેશમાં થઈને ત્રણ ધોડેસ્વારો પૂર ઝડપે આઘ્યા જતા હતા. તે ધોડેસ્વારોમાં એક તો મહારાજ અંગારસિંહ અને બીજા બે તેમને મુકત કરનાર પુરૂષો હતા. તેમણે ઘણી લાંબી મજલ કરી હતી. રસ્તામાં ચાલતાં અંગારસિંહે તે બન્ને જણાને ઘણી વખત પૂછ્યું હતું કે હવે તમે તમારી ઓળખાણ આપો ત્યારે તેઓ એટલુંજ કહેતા કે સમય આવ્યો ઓળખાણ આપીશું; હાલ તો અમારી

સાથે મુંઝેમુંઝા ચાલ્યા કરો. એવી રીતે ચાલતા ચાલતા તેઓ એક પર્વતની ખીણમાં આવેલી ધનધોર ઘાડી ઝાડી આગળ આવી પહોંચ્યા. અહિં પગ રસ્તો પૂરો થતો હતો અને ઝાડીમાં જવાનો નાનો માર્ગ શરૂ થતો હતો. ત્રણે જણા ઝાડીમાં જવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા. તેઓ તેમના ઘોડા આગળ ચલાવે એ પહેલાં તો ત્રણ શસ્ત્રધારી બળવાન સૈનિકો એ વિકટ ઝાડીમાંથી બહાર નીકળી આવ્યા અને ત્રણેના ઘોડાઓની લગામ પકડી પૂછવા લાગ્યા:—“તમે કોણ છો ને આવી રીતે ભરાતા છૂપાતા ક્યાં જાઓ છો?”

અંગારસિંહની સાથેના વિરૂપ આકૃતિવાળા પુરૂષે એક સત્તાધિશની માફક જવાબ આપ્યો કે:—“આ સ્થળે અચળગઢના યુવરાજ છાવણી નાંખીને રહેલા છે તેમને અમે મળવા આવ્યા છીએ.”

“તેમને મળતા પહેલાં તમારે તમારી ઓળખાણ આપવી પડશે. કારણ કે અગ્નિવ્યા અને હથીઆરમંધ માણસોને આ ઝાડીમાં જવાની સખ્ત મનાઈ છે.” એક સૈનિકે જણાવ્યું.

“યુવરાજની છાવણી અહિં છે કે ખીજે તેતો જણાવ?” અંગારસિંહે પૂછ્યું.

“હા, અહિંજ છે. તમારે તેમનું શું કામ છે?” પુનઃ તે સૈનિકે પૂછ્યું.

“અમારે તેમની સાથે એક અગત્યનું કામ છે. અમે અહિં ઉભા છીએ. તમે અંદર જાઓ અને યુવરાજને જણાવો કે મહારાજ અંગારસિંહ આવી પહોંચ્યા છે.” વિરૂપ આકૃતિએ કહ્યું.

“મહારાજ અંગારસિંહ ક્યાં છે?” સૈનિકે પૂછ્યું.

“હું પોતેજ અંગારસિંહ છું.” કહી મહારાજએ ઝખ્ખો હૂં કરી તેને મુખ દેખાડ્યું. સૈનિકો મહારાજને સારી રીતે ઓળખતા હતા. અંગારસિંહને મુક્ત થઈ આવેલા જોઈ તેમના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તેમાંના બે ત્યાં ઉભા રહ્યા અને એક બબર કહેવા અંદર દોડ્યો.

વાંચકો ! યુવરાજ કલ્યાણસિંહે આ સ્થળેજ પડાવ નાંખ્યો હતો.

તેના અંગરક્ષકો અને મિત્રો ક્યારનાએ તેને આવીને મળ્યા હતા. આ વિકટ ઝાડીમાં નાની નાની રાવડીઓ બાંધી તે સઘળાએ નિવાસ કર્યો હતો. તેમની વચમાં યુવરાજને માટે એક તંબુ ઉભો કરવામાં આવ્યો હતો. રાવડીઓની બીજ બાજુએ અશ્વોને બાંધ્યા હતા. અંગરક્ષકો અને મિત્રો મળી આશરે બસો માણસો યુવરાજના સુખ દુઃખમાં ભાગ લેનારા હતા. તે ઉપરાંત કલ્યાણના મિત્રોએ પહાડી પ્રદેશમાં ફરી જંગલી બીજ લોકોને લાલચ અને રાજ્યનિષ્ઠા સમજાવી એકઠા કર્યા હતા. બીજ લોકોની સંખ્યા પણ લગભગ ત્રણસો માણસોની હતી. આવી રીતે પાંચસો માણસનું નાનકડું લશ્કર ધનધોર ઝાડીમાં નિવાસ કરતું હતું. આ ઝાડી એટલી તો લાંબી અને પહોળી હતી કે તેમાં અસંખ્ય માણસો છુપાઈ રહે તો પણ કોઈને ખબર પડે નહિ. બીજ સરદાર ગુલાબસિંહ યુવરાજની આજ્ઞા ઉઠાવવાને તત્પર રહેતો. યુવરાજે તેને અચાગદની સરહદનું નાકું રોકવાનું ફરમાન કર્યું હતું. ગુલાબસિંહ તેની ટોળીની સાથે સરહદની ખીણોમાં છુપાઈ રહેતો અને નગરમાંથી જતા આવતા માલને લટતો હતો. ઝૂંડી આણેલો માલ છાવણીમાં આવતો અને તે દ્રવ્યની મદદથી માણસોની ભરતી કરવામાં આવતી હતી. કેળવાએકા સરદારો નવિન માણસોને યુદ્ધનું શિક્ષણ આપતા હતા. આવી રીતે આ પહાડી પ્રદેશની વિકટ ઝાડીમાં કાર્ય ચાલી રહ્યું હતું.

“પ્રાતઃકર્મથી પરવારી યુવરાજ તંબુની બહાર આવે તેમ ફરતો હતો, એવામાં પેદાં સૈનિકે ત્યાં દોડી આવી મહારાજના આગમનના સમાચાર જણાવ્યા. આ સમાચાર સાંભળી યુવરાજ પ્રથમ તો આશ્ચર્ય ચકિત થઈ ગયો. તેને સ્વપ્ને પણ આશા નહોતી કે મહારાજ એકાએક આવી તેને મળશે. મહારાજને મુકન કરાવવાને ભવિષ્યમાં ભયંકર યુદ્ધ કરવું પડશે એવા નિર્ણય પર આવેલા કલ્યાણને મહારાજની ખબર મળતાં અત્યંત આનંદ થયો અને ક્યાં છે મારા પૂજ્ય પિતાશ્રી એમ કહેતો યુવરાજ સિપાહીની સાથે સામે આવ્યો. જોત જોતામાં સરદારો અને બીજ સૈનિકો એકઠા થઈ ગયા અને

યુવરાજની પાછળ ચાલ્યા.

કલ્યાણસિંહે સિપાઈઓની સાથે ઝાડી બહાર આવીને જોયું તો તેને ત્યાં ત્રણ ઘોડેસ્વારો ઉભેલા જણાયા. તેણે તત્કાળ મહારાજને ઓળખ્યા અને સજ્જન નવને તેમની સમીપ દોડી જઈ “ઓ મારા પિતા !” કહી પ્રણામ કર્યા.

અંગારસિંહે અશ્વ પરથી ઉતરી પુત્રને ગાઢ આસિંગન આપ્યું. કલ્યાણની સાથે આવેલું મંડળ તેમને ઘેરા ધાત્રી ઉભું રહ્યું. સઘળાએ મહારાજ અંગારસિંહની જય ગર્જના પોકારી. તે પછી યુવરાજ સર્વને સન્માનથી તંબુમાં લઈ આવ્યો. તંબુમાં આવી અંગારસિંહ તથા તેમના સાથીદારો લાથ મુખ ધોધ નિવૃત્ત થયા અને કલ્યાણની પાસે બેસી વાતો કરવા લાગ્યા. અંગારસિંહે પોતાના મુક્ત થવાની તમામ હકીકત કહી સંભળાવી. કલ્યાણે પિતાને છોડાવનાર માણસો સામે જોયું અને વિવેકથી તેમનો ઉપકાર માન્યો. પછી તેણે તેના પિતાને પૂછ્યું:—“બાપુ ! આ સ્વદેશભક્તો કાણ છે ?”

“કલ્યાણ ! ખરી ખૂબી તો એમાંજ સમાયેલી છે. જે કે તેઓએ મને મુક્ત કર્યો છે; પણ હજી હું પેતે તેમને ઓળખતો નથી કે તેઓ કાણ છે. મહેં તેમને ઘણી વખત પૂછ્યું પણ તેમણે સમય આવ્યે કહીયું એમ જણાવ્યું હતું.” અંગારાસિંહે દૂર બેઠેલા કાળા ઝખ્ખાધારી મિત્રાને કહ્યું:—“આવો, મારા શુભેચ્છકો આવો ! દૂર શા માટે બેસા છો ?” બંને જણાં મહારાજની નજદીક જઈ ઉભા રહ્યા.

તેમના મુખ સામે જોઈ યુવરાજે પૂછ્યું:—“બંધુઓ ! તમે ઘણું ઉત્તમ કામ કર્યું છે. સખત બદોબસ્તમાંથી પિતાને છોડાવવા તમે અપૂર્વ સાહસ ઉઠાવ્યું છે. હું અને મહારાજ તમારા ઉપકારી છીએ. બંધુઓ ! હવે કૃપા કરી જણાવો કે તમે કયા કુળને શોભાવો છો અને આ સંસારમાં શું નામથી ઓળખાવો છો ?”

કલ્યાણનાં વચનો સાંભળી વિરૂપ આકૃતિવાળાએ તેના સાથીદાર સામે જોયું એટલે તે યુવાન કહેવા લાગ્યો:—“અમારો ઉપકાર

માનવા જેવું કંઈજ નથી; ઉપકાર તો અમારે માનવાનો છે કે પુણ્ય મહારાજના અન્નથી અમારું પોષણ થયું છે. અમે મહારાજને માટે જે કાંઈ કરીએ તે ઓછુંજ છે. યુવરાજ ! હું જાતે રજપૂત છું. મહેં મહારાજની સેનામાં ઘણાં વર્ષો ગુજરી છે. મારું નામ રામપાળ છે. હાલમાં હું આ ઉભેલા વીર યુવકની સેનામાં છું.”

“ ધન્ય છે ! વીર રજપૂત તને ધન્ય છે ! તું ખરેખરો રાજલક્ષ્મી છે. વાર, વીર યુવક ! હવે તમે તમારો પરિચય કરાવી કૃતાર્થ કરો.” યુવરાજે કહ્યું.

“ મારી ઓળખાણ હું પોતેજ આપું તે પહેલાં તમે જાતેજ ઓળખી લ્યો કે હું કોણ છું.” કહી તેણે પાસે પડેલા પાત્રમાંથી જળ લેઈ પોતાનું મુખ ધોઈ નાંખ્યું.

તેણે મુખ પર રંગ લગાડ્યો હતો તે રંગ જતાં તેનું ગૌર મુખ સાફ જણાયું. માથેથી ફેટો દૂર ફેંકતાં લાંબા વાળ કાળા નાગની માફક તેની પીઠ પર પથરાયા. કલ્યાણ અને મહારાજ તેને ઓળખી જાંડા જેવા બની ગયા અને હર્ષથી તેની પાસે દોડી જઈ બોલી ઉઠ્યા:—“ ઓહ ! કાણુ પુત્રી કમળાકુમારી ! ? ”

“ હા બાપુ ! આ તમારી કમળા પોતેજ છે.” કહી કમળાએ પિતાના ચરણમાં પ્રણામ કર્યા.

કલ્યાણે બહેનને હાથ ઝાલી ઉભી કરી. તે પછી કમળાએ અચળગદની સ્થિતિની સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી. છેવટમાં તેણે જણાવ્યું કે પિતાને છોડાધૈવામાં રજપૂત સરદાર રામપાળે મને ઘણી મદદ કરી છે. અમે બન્ને જણાં સેનાપતિ કિશોરસિંહનાં પણ અત્યંત ઉપકારી છીએ કારણ કે આખા અચળગદમાં અમારો મદદગાર તેના સિવાય બીજો કોઈ નથી. અમે આ ભયંકર કાર્ય તેની મદદ વડેજ પૂર્ણ કર્યું છે. કિશોરસિંહ ખરેખરો રાજલક્ષ્મી છે. તે માણસના અવતારમાં દેવ છે.

“ શું કિશોરસિંહ આપણો મદદગાર છે ? ” મંગારસિંહે વિચારમાંથી જાગૃત થઈ પૂછ્યું.

“હા, તે દેવી પુરૂષ પરોપકારી અને સત્યને ચાહનારો છે.”
કમળાએ કહ્યું.

“ખરૂં છે. જેવો વિક્રમાશ્વત વફાદાર છે એવોજ તેનો પુત્ર
કિશોર રાજભક્ત છે. દેવના દીકરા દેવ હોય એમાં શું નવાઈ ?”
અંગારસિંહે ઉદ્ગાર કાઢ્યા.

“જાપુ ! આપની ભૂત્ર થાય છે. જેમ સમય જાય છે તેમ પવિત્ર
વિક્રમાશ્વત ધર્મબ્રષ્ટ થતો જાય છે. તેની નવી સ્ત્રી અરે ! કે જે રાક્ષસી
છે તેના પ્રભાવે વિક્રમાશ્વતમાં ફેરફાર થતો જાય છે. ઝેરી નાગજીનું
વિષ તેના હૃદયમાં ઉડું ઉતરતું જાય છે. તે રાક્ષસી સ્ત્રી મહારાણીના
પદની ઇચ્છા રાખે છે અને તેથી વિક્રમાશ્વત રાજલોભ રાખે છે.”
કમળાએ સર્વ વાત જણાવી.

“શું વિક્રમાશ્વત રાજલોભી છે ? કમળ ! શું તું ખરૂં કહે છે ?
ના, ના, પવિત્ર વિક્રમાશ્વતમાં નીચ વૃત્તિનો પ્રભાવ કદાપિ થાયજ
નહિ. કમળા આ સઘળી વાત તું ક્યાંથી જાણે છે ?” અંગારસિંહે
સંશયયુક્ત થઈને પૂછ્યું.

“જાપુ ! હું સત્ય કહું છું. માણસનું મન સદાકાળ નિર્મળ રહેતું
નથી. વિક્રમાશ્વતની બુદ્ધિ બ્રષ્ટ થઈ છે. સેનાપતિ કિશોર તેની નવી
માતાનાં દરેક કારરથાન જાણે છે. તેણેજ મને આ વાત સમજાવી છે
અને ભવિષ્યમાં કંઈ ભયંકર બનાવ ન બને તેને માટે અત્યારથીજ
તે દેશભક્ત છુપી દેખરેખ રાખે છે.”

“ત્યારે સમય આવ્યે કિશોરસિંહ આપણો મદદગાર થશે
ખરો !” કહ્યાણે કહ્યું.

“હા, તે આપણો મદદગારજ છે. સમય આવ્યે પ્રાણ આપવા
પણ પાછો લડશે નહિ.” કમળે જણાવ્યું.

આવી રીતે આડી અવળી અનેક વાતો કર્યા બાદ ભવિષ્યમાં
શું પગલાં ભરવાં તેનો વિચાર તેઓ કરવા લાગ્યાં. અંગારસિંહે પ્રભુ-
ભક્તિ કરવાને માટે જંગલમાં આસ્યા જવાની ઇચ્છા બતાવી ત્યારે
રત્નાણસિંહે જણાવ્યું કે:-“જ્યાં સુધી દગાખોરોને દંડ દીધો નથી

તેમજ ત્યાં સુધી અચળગઢનું રાજતંત્ર સ્થિર થયું નથી ત્યાં સુધી આપનાથી ક્યાંય જવાશે નહિ. હું મારા સૈનિકો સાથે અચળગઢ પર ચઢી જઈશ અને તમને દુઃખ દેનાર દગાખોરોને પકડી તમારા ચરણમાં રણુ કરીશ. મારી ફક્ત આટલીજ ઈચ્છા છે. એ ઈચ્છા પૂરી થતાં આપ સુખેથી પ્રભુભક્તિમાં દિવસો નિર્ગમન કરવા ચાલ્યા જાઓ.”

“ભાઈ ! તું આટલા સો-અસો સરદારોની સહાયથી અચળગઢના અન્ય સૈન્ય સામે શી રીતે ટક્કર ઝીલી શકીશ ?” અંગારસિંહે પૂછ્યું.

“મારી પાસે મહા બળવાન વીર યોદ્ધાઓ છે. તે સઘળાને હું આ ક્ષણેજ આપની રૂબરૂ ખોલાવું છું.” કહી કલ્યાણસિંહે એક સરદારને ખોલાવી રણુશિંગુ પુકવાની આજ્ઞા કરી. રણુશિંગાનો ધોર નાદ પર્વત-પ્રદેશમાં ફેલાઈ ગયો. તે નાદ સાંભળી છુટાછવાયા ફરતા બીજા લોકો શસ્ત્રયુક્ત થઈ ત્યાં દોડી આવતા જણાયા. જોતજોતામાં ત્યાં એક મોટું સૈન્ય એકઠું થઈ ગયું.

બીજા સરદારે આગળ આવી પૂછ્યું:—“કાં મહારાજ ! સેવકને શું ફરમાન છે ? શું અચળગઢ પર આજેજ ચડાઈ કરવી છે ? ખોલો ! ખોલો ! આ સઘળા વીરો રણુઘેટા બની યુદ્ધમાં ઝૂકવાને ક્યારનાએ આતુર થઈ રહ્યા છે.”

કલ્યાણસિંહ આ સાંભળી હર્ષમાં આવી જઈ કહેવા લાગ્યો:—“મારાં સુખ દુઃખના ભાગીદાર બંધુઓ ! અચળગઢ પર ચઢી જવાનો સમય હવે નજદીક આવતો જણાય છે. આજે તમને અહિં એકત્ર કરવાનું સુખ્ય કારણુ તો એ છે કે જેને માટે હું આજપર્યંત શોકાતુર રહેતો હતો તે મારા પિતાશ્રી પ્રભુકૃપાએ અને આ મારી બાલી બહેનના પ્રયાસે એકાન્ત વાસમાંથી મુક્ત થઈ આપણી પાસે આવી પહોંચ્યા છે. તેઓ તમને જોવાને અત્યંત આતુર હતા તેથી તમને ખોલાવવાની જરૂર પડી છે.”

“વીરોઓ ! આજે આ સ્થળે યુદ્ધકવાયત કરી મહારાજને દેખાડી આપો કે અમારામાંનો એકજણુ અચળગઢના દસ-દસ સૈનિ-

કોને પૂરો પડે એવો છે કે નહિ ? ” આટલું કહી યુવરાજે ગુલાબ-સિંહ નામના સરદાર સામે જોયું.

પ્રચંડ વીર ગુલાબસિંહ બીજા લોકોને વ્યવસ્થાપૂર્વક ગોઠવી યુદ્ધની ક્વાયત કરાવવા લાગ્યો. યુદ્ધ કૌશલ્યમાં તૈયાર થએલા બિલ સૈનિકોએ તક્તવાર કટાર ખંદુક ભાજા તીરકામઠાં વગેરેના પ્રયોગો કરી બતાવ્યા; જે જોઈને મહારાજા ખુશ ખુશ થઈ ગયા અને મુક્તકંઠે સરદાર ગુલાબસિંહની પ્રસંશા કરવા લાગ્યા. તે પછી દરેક સૈનિક મહારાજાને નમન કરી ચાલવા લાગ્યો. જોત જોતામાં સધળા વીરો તે ધનધોર ઝાડીમાં અદ્રશ્ય થઈ ગયા.

મહારાજાની આગળ ગુલાબસિંહ અને ફક્ત દસ સૈનિકો હિલા હતા તેઓ જવાની તૈયારી કરતા હતા એવામાં એક બીલે ત્યાં દોડી આવી ગુલાબસિંહના ધનમાં કંઈક વાત કહી. વાત સાંભળતાંજ વીર ગુલાબસિંહ પોતાના દસ સૈનિકોને લેઈ ત્યાંથી દોડી ગયો. સધળાં આશ્ચર્ય પામી તેની પાછળ જોઈ રહ્યાં. કમળાએ તેના એકાએક દોડી જવાનું કારણ લાઘને પૂછ્યું. યુવરાજે જવાબમાં જણાવ્યું કે “ તે વીર સરદાર કંઈક અગત્યના કામને અર્થેજ દોડી ગયો હશે. થોડા વખતમાં જે હશે તે જણાશે, ” કહી યુવરાજ સર્વને લઈ ભોજન કરવા ખીજ તંબુમાં ગયો.

ગુલાબસિંહ પોતાના દસ સૈનિકો સાથે ઝાડીની બહાર નીકળ્યો અને કહેવા આવનાર માણસને આગળ દોડાવી તેની પાછળ ઝડપથી જવા લાગ્યો. થોડી વારમાં તે એક પહાડની ખીણના મુખ આગળ આવી પહોંચ્યો. ત્યાં તેના સૈનિકોની એક નાની ટાળી ઉભેલી હતી અને તેમાંના માણસો હાથ લાંબા કરી કંઈક જોતા હોય એમ જણાતું હતું. ગુલાબસિંહે ત્યાં આવી પોતાને બોલાવવાનું કારણ પૂછ્યું. જવાબમાં એક સૈનિકે લાંબો હાથ કરી એક ગાડું ચાલી આવતું બતાવ્યું. ગુલાબસિંહે લાંબી નજરે જોયું તો જણાયું કે કંઈક માલથી ભરેલું ગાડું આ તરફ આવે છે અને તેની આસપાસ વીસેક સિપાહીઓ ચાલ્યા આવે છે. ગુલાબસિંહે સધળાને ખીણમાં ધ્રુપાઈ જવાની આજ્ઞા

આપી. બીજા વીરો છૂપાઈ ગયા. ગુલાબસિંહ પણ ત્યાંજ એક ઝાડને એથે છૂપાઈ રહ્યો ને આવતા ગાડા તરફ નજર રાખવા લાગ્યો.

ગાડું થોડા વખત પછી ત્યાં આવી પહોંચ્યું. તેની અંદર કંઈક સામાનની પેટી પેક કરેલી હતી. ગાડાની આસપાસ વીસેક શસ્ત્રધારી સિપાહીઓ ચાલતા હતા. ગાડું આગળ ચાલવા લાગ્યું કે તરતજ ગુલાબસિંહે બહાર નીકળી ખોખારો કર્યો. નિર્જન સ્થાનમાં માણસનો અવાજ સાંભળી સિપાહીઓએ ચમકીને પાછળ જોયું તો તેમની નજરે પ્રચંડ વીર ગુલાબસિંહ ચાલ્યો આવતો જણાયો. “અલ્યો ! આતો બહારવટીયો !” કહી સઘળા સિપાહીઓ ભય પામી તેની તરફ જોવા લાગ્યા.

એવામાંજ ગુલાબસિંહે તેમની પાસે આવીને દમભરે પ્રશ્નયુઃ—
“ઉભા રહો અને જણાવો કે આ ગાડામાં શું છે ?”

તેને નિઃશસ્ત્ર બેઠા સિપાહીઓનો જમાદાર આગળ આવી કહેવા લાગ્યો:—“ગાડામાં ગમે એ છે તેનું તારે શં કામ છે ? તું અમને પૂછનાર દોણુ છે ? તારું નામ શું છે ?”

“અલ્યા મૂખાઓ સાંભળો ! મારું નામ ગુલાબસિંહ ફક્કડ છે. હું આ પર્વતપ્રદેશનો રાજા છું. જો જીવવું હોય તો જણાવો કે આ ગાડામાં શું ભર્યું છે ?” ગુલાબસિંહે રોષમાં કહ્યું.

“અલ્યા અમે કંઈ તારાથી ડરી જઈએ એવા નથી. આ તલવારો બેઠા છે ?” જમાદારે જણાવ્યું.

“આ વીરની આંખ દ્રાઢતાં તમારી તલવારો નીચે જમીન પર પડી જશે; અને તમે ચમપુરી તરફ સીધાવશો.” કહી ગુલાબસિંહ હસવા લાગ્યો.

જમાદાર જો કે મનમાં ભય પામ્યો હતો પરંતુ ઉપરથી હિંમત રાખી પુનઃ તેને કહેવા લાગ્યો—“ભાઈ ! અમારે જલદીથી અમારે મુકામે જવું છે. અમે તારી સાથે ઝગડો કરવા નથી ઇચ્છતા. તું પૂછે છે કે આ ગાડામાં શું છે તો સાંભળ હું તને કહું. આ ગાડામાં સરકારી તીજેરી છે. અમે વીરપુરથી અચળગઢ જઈએ છીએ. અમે

મહારાજ રણછતસિંહના સેવકા છીએ. બોલ લાઈ હવે તારે કંઈ પૂછવું છે ? ”

“ બસ મારે એજ જાણવું હતું. હવે તમે આ ગાડામાંની તીંગેરીને નીચે ઉતારી આલ્યા જાઓ; તેમાંના માલની મારે ઘણીજ જરૂર છે. ” ગુલામસિંહે હસ્તે વઢને કહ્યું.

“ અરે લાઈ ! તું હવે હાથે કરીને શા માટે મ્હોત માગી લે છે ? મહારાજનો માલ લઈ તું સુખે રહી શકીશ કે ? આ માલ કોઈ આયલાનો નથી કે તું તેની ઇચ્છા રાખે છે. ” જમાદારે રહેજ ગુસ્સે થઈ કહ્યું.

“ આ ગુલામસિંહ ફક્ત મહારાજનો પણ મહારાજ છે. રણ-
છતસિંહને હું ઓળખું છું. તમારા રાજમાં કંઈ માલ નથી એ પણ
હું જાણું છું. જે તેનામાં રાજ્ય દરવાના ગુણ હોત તો તે કદાચ
તેના પિતાને પદ્મશ્રી કરી પેલા બળ વિનાના વિદ્યમાણતની સલાહ
પ્રમાણે વર્તત ખરો કે ? તમારો રાજ એજ કે કોઈ ખીજે ? એવા
પારકી સલાહથી આજનારા નામખોળુ રાજથી આ ગુલામસિંહ ફક્ત
જગાર પણ ડરતો નથી. તમારે જે જીવવું હોય તો આ તીંગેરી
મારે સ્વાધીન કરી ચૂપચૂપ પોખારા ગણી જાઓ. સમજ્યા જમાદાર
સાહેબ ? ” આમ કહેતો ગુલામસિંહ ગાડાની પાસે આવ્યો અને
બળદની નાથ પકડી ઉભો રહ્યો.

ગાડીવાન તેનું કદાવર રૂપ જોઈ નીચે ઉતરી ગયો. ગુલામસિંહ
તેની જગાએ બેસી ગાડાને પાછું વાળવા લાગ્યો. આવું જોઈ જમા-
દારે સિપાહીઓને કહ્યું :—“ હવે શું જોઈ રહ્યા છો ? એ હરામખોરને
પકડી લ્યો અને તેને બેંડીઓ પહેરાવી નગરમાં લઈ ચાલો ! ”

સિપાહીઓ આગળ વધે એ પહેલાં ગુલામસિંહ બોલી ઉઠ્યો :—
“ અલ્યા તીસગારખાં ! આ ગુલામસિંહની પાસે આવતાં વિચારજે
નહિ તો તમારે દરેક જણને ભોંયભેગા થઈ આ ઉંડી ખીણમાં કાગડા
અને ગીધડાંના ભોગ થવું પડશે. સિપાહીઓ તેનું કહેવું નહિ સાંભ-
ળતાં તેની વરફ આવવા લાગ્યા એટલે ગુલામસિંહે એક સીસોટી

ચગાડી. જોતજોતામાં છૂપાઈ રહેલા ભીંતલોકો ત્યાં દોડી આવતા જણાયા. તેમણે દૂરથી તીરનો મારો શરૂ કર્યો. બે સિપાહીઓ તીરથી વિંધાઈ જમીન ઉપર પડ્યા અને બાકીના જીવ બચાવવા નાસી છટ્યા. તેમનો જમાદાર સૌની પહેલાં નાસી ગયો હતો. ભીંત વીરો નાસી જતારાની પાછળ દોડવા લાગ્યા. ગુલામસિંહે હાથ ઉચો કરી તેમને અટકાવી પાસે બોલાવ્યા. તે પછી સઘળાને સાથે લેઈ ગુલામસિંહ ગાગને હાંકી છાવણી તરફ વળ્યો. યુવરાજ તેમનાં આમંજન સાથે જમી પરવારીને ઓગાનમાં ફરતા હતા. એવામાં ગુલામસિંહે ત્યાં આવી નમન કર્યું. વીસ ભીંત વીરો તીજેરી ત્યાં ઉચકી લાગ્યા. કડ્યાણસિંહ તે જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યો. ગુલામસિંહે સર્વ વાત તેને જણાવી. તીજેરીને તેજ વખતે બોલવામાં આવી. તેની અંદરથી પુષ્કળ દ્રવ્ય નીકળ્યું. તેમાંનું અર્ધું નાણું સર્વને વહેંચી આપ્યું અને બાકીનું ખજાનામાં ભર્યું. પછી કડ્યાણસિંહ પિતાને લઈ નાણામાં ગયો. તેમની પાછળ કમળા અને રામપાળ પણ ગયાં. ગુલામસિંહે ભીંત વીરોને જવાની આજ્ઞા આપી. આજે તેમના હર્ષનો પાર નહોતો. નાચતા ફરતા ભીંત વીરો તેમના રહેઠાણે જવા લાગ્યા. તેમના ગયા પછી ગુલામસિંહે પણ પોતાની રાવડી તરફ ગમન કર્યું. મધ્યાહ્ન સમય થવાથી સઘળા પોતપોતાના સ્થાનકે વિશ્રામ લેવા ગયા.

૧૬.

કપિંજલા.

રાજા ચંચળ હોઈ, મુલક કર નગર ખસાવે;
પંડિત ચંચળ હોઈ, બેઠ કર સભા રીઝાવે.
ઘોડા ચંચળ હોઈ, ચટક જોગાણ ચડાવે;
હસ્તી ચંચળ હોઈ, દલાં શણગાર દિપાવે.
ઈતના તો ચંચળ ભલા, રાજા પંડિત ગજ તુરી;
કવિ ગદ્ય કહેરે, ગુણીજનો સ્ત્રી ચંચળ બહુ ખૂરી.

• મહારાજા અંગારસિંહ મુક્ત થઈ ગયા સાંભળીને વિક્રમાજીતન.

કોધનો પાર રહ્યો નહિ. તે તરત ઘેડેસ્વાર થઈ રાજમહેલમાં ગયો. ત્યાં રણજીત તેની રાહ જોતો બેઠો હતો. અંજારસિંહના જતા રહેવાથી આપણને ભવિષ્યમાં ભય રહ્યો કહીને ખંને જણા હવે શું કરવું તેના વિચારમાં પડ્યા. મહારાજની શોધમાં ઘણા સૈનિકો ગયા હતા; પણ હજી કંઈ સમાચાર મળ્યા નહોતા. વિચારમાં ને વિચારમાં મધ્યાહન થયા એવામાં તીજેરી લુંટાયાના સમાચાર મળ્યા. આ નવીન સમાચારથી ખંને જણા ચમક્યા અને આ બહારવટીઆની વળી ક્યાં ની પીડા ઉત્પન્ન થઈ કહીને દલગીર થયા. રણજીતે ગુમાનસિંહ નામના સરદારને સૈનિકો સાથે બહારવટીઆનો બંદોબસ્ત કરવાને મોકલ્યો. તે પછી વિક્રમાજીતે ઘણીવાર વિચાર કરી પોતાના ખાસ સરદારોમાંના વીસ જણને પાસે બોલાવ્યા અને તેમને મહારાજની શોધમાં રવાના કર્યા. બાદ આડી અવળી વાતો કરી વિક્રમાજીત પોતાના મહેલે જવા નીકળ્યો અને રણજીત રાજગૃહમાં ગયો.

વાંચકો ! વિક્રમાજીત મહેલમાં આવે તે પહેલાં આપણે ચાલો તેના મહેલમાં પ્રવેશી શું થાય છે તે જોઈએ.

વિક્રમાજીતના ભવ્ય મહાલયના એક સુશોભિત દિવાનખાનામાં તેની પત્ની કપિંજલા કંઈક વિચારમાં એક સોફા પર બેઠેલી હતી. રૂપમાં તે સુંદરતાનો નમુનો હતી. તેની ઉંમર બાવીસ વર્ષની હતી. વિક્રમાજીત તેને પ્રાણુથી ઘણું વિશેષ ચ્હાતો હતો અને તેને બંધ ગાંઠો ઘેસો બની જતો હતો. કપિંજલાની તમામ ઇચ્છાઓ પૂર્ણ કરવાને તે હમ્મેશાં તત્પર રહેતો. કપિંજલા પણ નટખટનો નમુનો હતી. વિક્રમાજીતના સ્વભાવની તે પૂરેપૂરી જાણ હતી તેથી તે સમય આવ્યે વિક્રમાજીતને દાખી દેવા ચૂકતી નહિ. જ્યારે વિક્રમાજીત બહારથી આવતો ત્યારે તે હસતે વદને સામે જઈ તેને સન્માનપૂર્વક અંદર લઈ આવતી અને અનેક કુતુહલથી સ્વામીને પ્રસન્ન કરતી. તે ઉપરથી જેવી સુંદરતાની દેવી હતી તેવીજ અંદરથી કાળી નાગણ હતી. તેણે બાહ્ય ડોળથી વિક્રમાજીતને વશ કર્યો હતો. વીર વિક્રમાજીત કે જેની હાકથી આખું રાજ્ય કંપી ઉઠતું અને જેના પગમાં મહા પ્રચંડ વીરો

પણે માથું નમાવતા તે અત્યારે પોતાની સ્ત્રી કપિંજલાના બેદલરેલા આડંબરથી ભોળાઈ તેની કપટ જળમાં પૂરેપૂરે જકડાયો હતો. કપિંજલા પદબ્રજ થએલા દિવાન વિષયરાજની પુત્રી હતી. અંગાર-સિંહને પદબ્રજ કર્યા પછી રણજીતે ખુશામતીઆ સરદારો સાથે વિષય-રાજને પણ દેશપાર કર્યો હતો. અચળગઢ છોડતા પહેલાં વિષયરાજ પોતાની પુત્રી કપિંજલાને મળ્યો અને પોતાના દુઃખની વાત તેને જણાવી વિક્રમાજીત પર વૈર લેવાનો કરાવ કર્યો. તે પછી દિવાન વિષયરાજ નગર છોડી ચાલ્યો ગયો અને પોતાના મળતીઆઓ સાથે શુભ વેષ ધારણ કરી કંઈ ને કંઈ કારસ્થાનો કરવા લાગ્યો. પોતાના સરદારોને વેષ બદલાવી તે વારંવાર અચળગઢમાં મોકલતો હતો. વેષ બદલી આવેલા સરદારો વિક્રમાજીતની ગેરલાજરીમાં કપિંજલાને મળતા અને ત્યાંના સમાચાર લેઈ જતા હતા. આવી રીતે અચળગઢમાં કાવત્રા ચાલી રહ્યાં હતાં. ચાલીસ વર્ષના વીર યોદ્ધા વિક્રમાજીતને એક બાવીસ વર્ષની નાદાન રમણીએ પોતાના રૂપ સૌન્દર્યથી આવીન બનાવ્યો હતો. આજે કપિંજલા ઉદાસ રહેરે ઘણી વારથી બેડી હતી એવામાં તેને કંઈક યાદ આવતાં તે ઉભી થઈ અને કપાટ ઉઘાડી તેમાંથી એક કાગળનું પોટકું તેણે કાઢ્યું. તેને છોડી તેની અંદરના કાગળ તેણે વાંચ્યા અને પછી તેમાંથી એક મુદ્દાનો પત્ર બુદ્ધો મૂકી તેને પાછું હતું તેમ બાંધી દીધું. પત્રને હાથમાં લીધો અને પોટકાને સેકાના છોડા પર મૂક્યું. આજે તેને કંઈ એવું પડતું નહોતું. તે કંઈક નિર્ણય કરવાના વિચારમાં હોય એમ જણાતી હતી. તેનું ઉદાસ રહેવાનું મુખ્ય કારણ તો એ હતું કે તેને વિક્રમાજીતની ગેરલાજરીમાં અનંગ સતાવતો હતો-યુવાની તેને દિવાની બનાવતી હતી. રોજના સહવાસીને બદલે તે આજે કોઈ બીજાની જ ઇચ્છા કરતી હતી. તેના હૃદયમાં રમી રહેલો અન્ય પુરૂષ બીજો કોઈજ નહિ પણ કિશોરસિંહ હતો. માતાની ઓરમાન રૂત્ર પ્રત્યેજ કુદૃષ્ટ થયેલી હતી. તે કિશોરના રૂપથી અંજાઈ ગઈ હતી અને ચમચ આવ્યે તેનાથી મનકામના પૂર્ણ કરવાને ઈચ્છતી હતી; પણ તે રાક્ષસી નારીને ખચર નહોતી કે

સદાયરણી કિશોર સત્યનો ત્યાગ કરી તેની નીચ વૃત્તિને તામે કદી થશે નહિ. તેતો એમજ સમજતો હતો કે કિશોર મારા કટાક્ષ આણુથી વિંધાઇ તરત મારે આધીન થશે. કિશોરને માપી યનાવી તેની સ્હાયથી તે વળી એક નવીજ ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાના હવાઇ વિચાર કરતો હતો. તેની નવીન ઇચ્છા શું છે તે અત્યારે જાણવા કરતાં અગાઉ ઉપર સારી રીતે જણાશે. અચળગઢના સ્થંભે રૂપ પવિત્ર વીર વિક્રમાજીતની સાથે ઉપરથી સદ્વર્તન ચત્રાવનારી સફેદ કાગડી આજે મદનના આણુથી વિંધાઇ નીચ કર્મ કરવાને તત્પર થયેલી જણાતી હતી. આ સંસારની ઘટમાળ અવનવીજ છે. સારા ધનની મુંઢર સ્ત્રી આવી નીચ વૃત્તિની હોય એ આશ્ચર્ય પામવા જેવું છે. રૂપ કરતાં ગુણની કીંમત વધારે છે. સોમક સફેદ હોય છે પણ તેનાથી પ્રાણ નીકળી નુકસાન છે. કસ્તુરી કાળી હોય છે પણ તે મરના મનુષ્યને ચેતન્યવાન બનાવે છે. રૂપ સૌન્દર્ય કરતાં ગુણવાળી ક્યામ નવરૂપ સ્ત્રી શ્રેષ્ઠ છે વિક્રમાજીત જે કપિંજલાને પ્રાણાધિક માનતો હતો તેજ પિશાચળી નારી આજે કામાંધ થઈ તેના પ્રાણુપતિના પ્રેમને હૃદયમાંથી દૂર કરી કિશોરને પ્રેમ અર્પવા તૈયાર થઇ છે. તે કુટિલ નારી હતી આંખ અંધ થઇ તેના ઓરમાન પુત્ર પર પ્રસન્ન થઈ છે અને તેમી સાથે મનકામના કેવી રીતે પૂર્ણ કરવી તેના વિચારમાં પડી છે. તેનું શરીર લાલચાળ બની ગયું છે, આંખો અનંગે ઘેરાઈ ગઈ છે, હૃદય ઘડક ઘડક થઇ રહ્યું છે અને જલવા કિશોરના નામનો જાપ જપી રહી છે... વિચારને અંતે નિર્ણય કર્યો કે આજે કિશોરને અહિં બોલાવવો અને ગમે એ પ્રકારે તેને મારા પંજમાં સપડાવવો. આમ નિશ્ચય કરી તેણે તરતજ એક દાસીને કિશોરસિંહને બોલાવી લાવવાનું દરમાન કર્યું. દાસી કિશોરસિંહને બોલાવવા ચાલી ગઈ. કપિંજલા કિશોરના આવવાની આતુરતાથી રાહ જોવા લાગી. આદ્ય થોડીવારે કાઈકના આવવાનાં પગલાં સંભળાયાં. મારો કિશોર આવ્યો કહી કપિંજલા તેને લેવાને સામે જવા લાગી. તે હંસ ગતિએ ચાલતી દ્વાર પાસે આવી; પણ કિશોરને બદલે તેણે વિક્રમાજીતને જોયો. તેનો તેણે હૃદયથી તિરસ્કાર કર્યો.

બંને આ બુદ્ધો અત્યારે ક્યાંથી આવ્યો કહી નિઃશ્વાસ નાંખ્યો.

વિક્રમાશ્રુતે કપિંજલાને જોઈ તેના કંઠમાં કર નાંખ્યો. કપિંજલાએ પણ સમય વર્તી સ્વામીનું સન્માન કર્યું. બંને દિવાનખાનામાં આવ્યાં અને સોફા પર બેસી વાર્તાવિતોદ્ધ કરવા લાગ્યાં. સોફા પર પડેલા કાગળને અને બીજા પોટકાને તેણે યુક્તિથી સોફા નીચે નાંખી દીધાં. વિક્રમાશ્રુત કપડાં બદલી કપિંજલા સાથે ત્યાંથી બીજા ઓરડામાં ગયો. ત્યાં બંને જણાંએ નાસ્તો કરી વાર્તાલાપ શરૂ કર્યો. કપડકળામાં નિષ્પણ કપિંજલાએ વાફ્યાતુરીથી સ્વામીને પ્રમત્ત કર્યો. આજે તેણે તેને હદ ઉપરાંત પ્યાર બતાવ્યો. વિક્રમાશ્રુત ખુશ ખુશ થઈ ગયો અને સ્વર્ગની રાંભા સાથે જાણે આનંદ કરતો હોયની એમ માનવા લાગ્યો. તે કપિંજલાને પોતાનું સર્વસ્વ સમજવા લાગ્યો. આજે વિક્રમાશ્રુતને રાજ્યકાર્યમાં અત્યંત શ્રમ પડેલો હતો તેથી તે કોઈ ઉપર આંડા થયો. ચતુર ચપળા સ્વામીના ચર્ચુની સેવા કરતી અનેક પ્રકારે તેને રીઝવવા લાગી.

પેત્રી તરફ કિશોરસિંહને બોલાવવા ગયેલી દાસી પણ તેને બોલાવી આવી પહોંચી. કિશોર દાસી સાથે દિવાનખાનામાં આવ્યો ત્યારે કપિંજલા ત્યાં હાજર નહોતી. તેને અંદરના ભાગમાં વિક્રમાશ્રુતની પાસે હતી. દાસી કિશોરને ત્યાં બેસવાનું કહી તેણીને સમાચાર આપવા ચાલી ગઈ. કિશોરે એક વિરામાસન પર સ્થાન લીધું. તેના મનમાં અનેક પ્રકારના તર્કવિતર્ક થવા લાગ્યા. કોઈ દિવસ નહિ ને આજે અપર માતાએ સન્માન પૂર્વક બોલાવ્યો છે તેનું શું કારણ હશે? મને તો કંઈ ભેદ જેવું જણાય છે. સાંજ પડવા આવી છે, મારા બાપુ અત્યારે ઘેર નહિ હોય એવા સમયે આ એકાન્ત સ્થળમાં મને બોલાવવાનું કારણ કંઈક ભયંકરજ હોવું જોઈએ. હે પ્રભુ ! શું ખરર કે વળી નવું કોતક જગશે? હા, કહ્યું છે કે “ડાહ્યા પુરૂષે એકાન્તમાં સ્ત્રીની સાથે કદાપિ વાત કરવી નહિ.” મને વહેમ છે કે વખતે મારે પણ એવોજ સમય આવશે. હે પરમાત્મા ! મારા ધર્મથી મને ડગાવીશ નહિ. આમ બોલતો કિશોર આસપાસ જોવા લાગ્યો.

એવામાં એકાએક તેની નજર સામેના સોફા નીચે પડેલા પોટકા અને કાગળ ઉપર પડી. તેણે તરત ઉભા થઈ પ્રથમ પોટકું ઉપાડી લીધું અને પછી જુદા પડેલા કાગળને ઉકેલી વાંચવા લાગ્યો. કાગળ વાંચતાં જ તેનાં રોમાંચ ઉભાં થઈ ગયાં. તેની આંખો લાલચોળ બની ગઈ. તેનું આખું શરીર ક્રોધને વશ થઈ ગયું. તેણે કાગળને ફરીથી વાંચી જોયો અને ગુસ્સામાં પાસે પડેલા ટેબલ પર હાથ પાછાડ્યો. વળી તેને કાંઈક વિચાર આવ્યો તેથી તેણે કાગળને બાજુએ મૂકી પોટકાને તપાસ્યું. પૂરેપૂરું તપાસવા બેઠેલે તેટલો વખત આ નથી જાણીને તે પોટકાને ઉપર ઉપરથી તપાસી તેણે જાણી લીધું કે, આ કાગળ જેના તરફથી આવેલો છે તેના તરફથી જ આ પોટકું પણ મળેલું છે.

પ્રિય પાડેશ ! કાગળમાં એવી તે શી બીના લખેલી હતી કે જેનાથી કિશોરસિંહ આટલો ખો ઇસ્કરાઈ ગયો. ચાલો આપણે પણ વાંચીએ કે કાગળમાં શું લખ્યું છે. કાગળ વિષયરાજે તેની પુત્રી કપિંજલા ઉપર લખેલો હતો. તેમાં નીચે પ્રમાણે લખેલું હતું:-

વનવાસ તા.

“ અ સૌ. ચી. પુત્રી કપિંજલા !

તને મારા બીજા પત્નો પણ મળ્યા હશે ને તે તહે વાંચ્યા હશે. મહારા તેમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણેજ તું નિરંતર કાર્ય કર્યા કરજે કે જેથી શોડા સમયમાંજ મારા વૈરની વસુકાત થઈ જશે. સઘળા કાગળોને વાંચીને ફાડી નાંખજે અને તેના ટુકડા પણ કોઈના હાથમાં જાય નહિ એની સંભાળ રાખજે. રણજીત અને કિશોર ચતુર છે. આપણો બેઠ તેમનાથી કળાય નહિ તેની પૂરેપૂરી સંભાળ રાખજે. આપણે પ્રથમ જે કામ કરવાનું છે તે ધીમે ધીમે અને યુક્તિસર કરવાનું છે. ઉતાવળ કરવાથી હાથમાંનો કુહાડો આપણાજ પગ ઉપર પડે છે તે ખૂબ ધ્યાનમાં રાખજે. બીજું તું લખે છે કે, મહારાજ અંગારસિંહ છૂટા થઈ નાસી છૂટ્યા છે અને તેમનો પત્નો નથી, તે સમાચાર મહે જાણ્યા છે; પણ તે નિર્માલ્ય જુદાથી હવે કાંઈ પણ થઈ શકનારું નથી. તેણે વિચારો ક્યાંક રાજી રખડીને મરી જશે. તેમજ યુવરાજ

કેસ્યાણુસિંહથી પણ કાંઈ થવાનું નથી. તે ભગતડો તો કાણુ જાણુ કે
ક્યાંય રખડતો હશે. તહે વિક્રમાજીતને તારી માયાની જળમાં જકડયા
છે તે બહુ સારું કર્યું છે. તેજ મારો કટો શત્રુ છે, માટે તેને જળમાં
જકડી તેના હાથેજ આપણું કામ પૂરું કરાવી તેનું કાસળ કાઢજે કે
જેથી ભવિષ્યમાં આપણને કાંઈથી ભય પામવાનું રહે નહિ. હાલમાં
તો તારે ફક્ત વિક્રમાજીતને ધીમે ધીમે રાજ્યલોભ લગાડવો. રાજ્ય-
લોભની મ્હેં જણાવેલી નવીન યુક્તિ અજમાવાજે એટલે આપણું કામ
રહેલાઈથી પાર પડશે. વિક્રમાજીત રાજ્યલોભથી લલચાશે અને તેથી
નવા રાજ્ય રણજીતનો નાશ થશે. રણજીતનો નાશ થયા પછી કીયો
રસ્તો લેવો તે હું બરાબર જાણું છું. વિશેષમાં તારા ઓરમાન પુત્ર
કિશોરની પણ દેખરેખ રાખજે. એજ વધુ હવે પછી.

લી૦

તારો શુભેચ્છક પિતા

વિષયરાજ.”

પત્ર પૂરો વંચાઈ રહેતાં કિશોરના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ.
અપર માતાનાં કારસ્થાન તેને પૂરેપૂરાં સમજ્યાં. જે કપિંજલાને તે
પવિત્ર બુદ્ધિથી માતા સમાન માન આપતો હતો તે કપિંજલા તેને
હવે રાક્ષસી સમાન જણાવા લાગી. ક્રોધને વશ થયેલો કિશોર ઉભો
થઈ દિવાનખાનામાં આમતેમ ફરવા લાગ્યો. તેની આંખોમાંથી અમિના
તનખા ઝરતા હોય એમ જણાવા લાગ્યું. આખરે મનનો વેગ રોકી
નહિ શકવાથી તે બોલી ઉઘ્યો:—“ માતા ! તારી કપટજળ આજે
બરાબર સમજાઈ ગઈ છે. મ્હને આ એકાન્ત સ્થળે બોલાવવાનું કારણ
પણ હું પૂરેપૂરું સમજી ગયો છું. આ સુંદર સ્વરૂપની શયતાન રાક્ષસી !
તારી કપટજળ હું કાપી નાંખીશ અને અચળગઢના અંધકારમય ભવિ-
ષ્યમાં ઉજવળતાનો પ્રમશ કરીશ. મારું શરીર અચળગઢનાજ અત્તોદકે
બંધાયું છે. હું મારી માતૃભૂમિના સંરક્ષણ માટે પ્રાણ આપીશ.
કારસ્થાનીઓની અફૂલત કપટજળ કેવી રચાઈ છે. એકનું રક્ષણ
કરવાના વિચારમાં અનેકનું રક્ષણ કરવાનું ઉભુ થાય છે. કપિંજલા !

અરે ઓ ઝેરી નાગણુ ! તહે મહાન રાક્ષસી કામ કરવાનું માથે લીધું છે. તહે જેનું લુણુ ખાધું છે તેનુંજ સર્વસ્વ નાશ કરવાનું આરંભ્યું છે. અહા ! તને શું કરે ? તું જો કે મારી અપર માતા છે પણ હું તો તને મારી જનેતા સમાનજ સમજું છું. તારી હત્યા કરવામાં મહાન પાપ સમજું છું નહિતો તને આ ક્ષણેજ હું જમીનદોસ્ત કરી નાંખત. હા, પ્રભો ! આ પવિત્ર ભૂમિમાં કેવો ઉત્પાત થાય છે. પાપી-ઓની પ્રપંચબળ કેવી પ્રસરાય છે ? હાય ! પવિત્ર પિતા પણ ઝેરી નાગણુના મોહમાં અંધ થઇ ધીમે ધીમે બુદ્ધિભ્રષ્ટ થતા જાય છે. તેમને કહેવા જાઉં છું તો હું જાતેજ ગુન્હેગાર થાઉં છું. ભાવિના ભમાગ્ય-થીજ ડાહ્યા મનુષ્યો બુદ્ધિભ્રષ્ટ થઈ ન કરવાનાં કાર્ય કરે છે. મારી વાત સમજાવતાં તે ખોટી માને છે; પણ જ્યારે સખ્ત ઠોકર લાગે છે અને પાપનું સત્ત્વ સ્વરૂપ સમજાય છે ત્યારેજ તે બુદ્ધિભ્રષ્ટ થયેલો મનુષ્ય પૂરેપૂરો પસ્તાય છે અને ચોધાર અશ્રુએ રહે છે. દયાળુ પ્રભુ ! મારા પિતાની એવી બુદ્ધિ થતા પહેલાં તેમને તેમાંથી બચાવજો. વિપયકન્યાનું ઝર હૃદયમાં ઉતરતું અટકાવજો. આજે જોઉં છું કે તે ચુડેલ મને અહિં બોલાવી મારી પર શું પ્રયોગ અજમાવે છે. તે અહિં આવશે એટલે આપોઆપ જે હશે તે સમજાશે; આમ વિચાર કરી કિશોરે કાગળ અને પોટકાને ખીસ્સામાં મૂક્યાં. તે પછી હૃદયને સ્વસ્થ કરી દિવાનખાનામાં ટાંગેલી છબીઓ જોવા લાગ્યો. ફરતાં ફરતાં તે દિવાનખાનાની જોડેના ઓરડામાં તેણે કાઢને વાતો ફરતાં સાંભળ્યાં. તેને વહેમ પડતાં તે તે તરફ ગયો. આ ઓરડાની અને દિવાનખાનાની વચ્ચેમાં એક બારણું હતું. તેની ફાટમાંથી કિશોર અંદર જોવા લાગ્યો.”

અંદરના ઓરડામાં વિક્રમાશ્રી અને કપિંજલા એક કોચ પર બેસી વાતો કરતાં હતાં. તેમની વાતોમાં ભયંકર બેદ સમાએલો હતો. કપિંજલાનું મુખ લાલચોળ થયેલું જણાતું હતું અને વિક્રમાશ્રી કંઈક હંડા વિચારમાં શોકાતુર થઈને બેઠેલો હતો. કપિંજલા વારંવાર તેના મુખ સામે જોઈ તિરસ્કારયુક્ત હાસ્ય કરતી હતી. થોડીવાર શાન્ત

વિચારવશ વિક્રમાબ્જન તેને ખોલતી અટકાવી એકદમ ઉભો થઈ
 કહેવા લાગ્યો:—“કપિંગલા! અસ કરો, અસ કરો.”

રહી કપિંજલાએ વિક્રમાજીત સામે જોયું અને તેને પ્રછયું:—“પ્રાણ-
નાથ ! શું વિચાર કરો છો ? વીર પુરુષને વિચાર શા કરવા ? વ્હાલા
મારું કહેવું માનો ! મારા સૌભાગ્યચંદ્ર ! આપણા સુખ સૂર્યના ઉદયને
સમય મને નાજીક આવતો જણાય છે. થોડા વખતમાં તમે આ
અચળગદનાં રાજરાજેન્દ્ર ગણાશો અને તમારી કપિંજલા મહારાણી
કહેવાશે, મારે...”

વિચારવશ વિક્રમાજીત તેને ઓગતી અટકાવી એકદમ ઉભો થઇ
કહેવા લાગ્યો:—“કપિંજલા ! બસ કરો, બસ કરો, તમારા ઝેરી શબ્દો
મારે વાર ન સંભળાવો. તમારી વાત જો કે સસલ હશે, પણ તે
આ પવિત્ર હૃદયમાં કદાપિ પ્રવેશ નહિ કરી શકશે. હું રાગ્ન થવાને
સુખી થયો નથી. હું તો મારી માતૃભૂમિનો અને મારા મહારાજાનો
સેવક છું. આ અચળગદની ખોટી આશા રાખનારનો હું પૈરી છું.
કપિંજલા આ હૃદયમાં આજે અપાર શોક ઉત્પન્ન થાય છે; મારે
તમારો વાત બંધ રાખો. પ્રિય ! તું આ વિક્રમાજીતના પવિત્ર હૃદયને
શા માટે ક્રોધિત કરે છે ? શું તું નથી જાણતી કે હું રાજ્યસાક્ષીને
તુચ્છ સમજું છું. આ રાજ્યનો માલીક હો છે. હું તેનો ગુલામ છું.”

કપિંજલા:—“સમય આનુકૂળ હોય ત્યારે માણસ માત્ર આવેલો
સમય ગુમાવેલો જોઈએ નહિ” એમ મોટા શાસ્ત્રવેત્તાઓ પણ કહી
ગયેલા છે. હાલ આ રાજ્યનું રક્ષણ કરનાર તમારા સિવાય બીજો
~~કોઈ~~ નથી. પ્રભુ કૃપાથી રક્ષણકર્તા રાજા બની જાય છે તે કેમ મૂંઝો
છો ? શું તમે સેવક રહેવાનેજ સુખી થા છો ? ના ના આ કપિંજલાનો
સ્વામી સેવક થવાને માટે નહિ પણ મહારાજા થવાને સુખી થયો છે.
સમય આવ્યે તે આ અચળગદની ગાદીએ વિરાજશે અને દુઃખથી
પીડાતી પ્રજાનું પુત્ર પ્રમાણે પાલન કરશે. નાથ ! આ અમૂલ્ય સમય
વહી જાય છે, સુખ સૂર્યનો પ્રકાશ ચારે તરફ ફેલાતો જાય છે છતાં
આવા અમૂલ્ય સમયે જે મનુષ્ય મળતા લાભને ગૂમાવે છે તે ખરેખર
~~નાશ્વર્યક~~ છે. પ્રાણનાથ ! તમેજ વિચાર કરી જુઓ કે આ અચળગદ
કાના બળથી ટકી રહ્યું છે ? તમારી વીર લાકડીજ શત્રુઓ આ તરફ

હમી આંખ પણુ કરી શકતા નથી. આટલી બધી મહેનતનો બદલો તમને શું મળ્યો છે તેતો વિચારો ? નાથ ! આ સંસારમાં સૌ સ્વાર્થી છે. સ્વાર્થને માટેજ સૌ આપને માન આપી બોલાવે છે, માટે થોડાક વખતને માટે પવિત્ર વિચારોને એક બાજુએ મૂરી તમારે વશ વર્તનારે નવીન મહારાજ રણજીતસિંહને પદબ્રટ કરો યાતો તેને પૂરો કરો.

“હુક ! ઓ ઝેરી સાપણી ! તારો જીભાન બંધ કર.” કપિંજલાના શબ્દોથી વીર ચોદ્દો ઉસ્કેરાયોઃ પણ પુનઃ શાન્ત થઈ કહેવા લાગ્યોઃ—“કપિંજલા ! તું બોલતી બંધ થા. તું શું બોલે છે તેનું તને જ્ઞાન નથી. તારા શબ્દોથી આ પ્રકાશમય દિવસ અંધકારમય થતો જાય છે. સૂર્યભગવાનની પ્રચંડ રેખાઓ તને અને મને વીરમ કરવાને આ તરફ ધસી આવતી જણાય છે. મહેં તને પ્રમંજ જણાવી દીધું છે કે મારે રાજ્યની ઇચ્છા નથી. જે રાજ્યની ઇચ્છા હોત તો અંગારસિંહને પદબ્રટ કરી શા માટે રણજીતને સિંહાસન પર બેસાડત ? હું મારો ધર્મ યથાર્થ જાણું છું અને તેથીજ માતૃભૂમિની સેવામાં જીવનની સાફલ્યતા સમજું છું.”

“હું આજ સુધી નહોતી જાણતી કે મારા સ્વામીમાં આવો ફેરફાર થઈ ગયો હશે ? આજ તમારું શૌર્ય સમજાઈ ગયું છે. વીર વિક્રમાજીત રણજીત જેવા એક નાના છોકરાથી પણ ડરી ગયા છે. જાઓ ! સ્વામી ! જાઓ ! બહાર જનસમાજમાં જઈ આપના બળનાં બળુગાં કુકો એટલે હું પણ તમારી વિરુદ્ધમાં લોકોને જણાવું કે જે વિક્રમાજીતને તમે બળવાન માની છો તે તો ફક્ત બોલીમાંજ બળવાન છે. જાઓ કૃપા કરી હવેથી તમે મને બોલાવશો નહિ અને મારી પાસે પણ આવશો નહિ.” કહી કપિંજલાએ પોતાનું મુખ, બીજી બાજુએ ફેરવી દીધું.

ધ્રુવકલેશ સારો નહિ એમ સમજીને પુનઃ વિક્રમાજીતે કહેવા માંડયુંઃ—“બહાલી ! તું આજે આ શું કરવા બેઠી છે ? તારા શબ્દો સાંભળી મને ચારે દિશાએ અંધકાર લાગે છે ને તેથી મારું શરીર શિથીલ થઈ જાય છે. શું આ વીર વિક્રમાજીત રાજ્યલોભી થઈ તેના

પત્રિત્ર કુળને લાંચન લગાડશે ? ના ના, તેમ થતા પહેલાંજ આ બોળીયામાંથી પ્રાણ પરલોક ગમન કરી જશે. કપિંજલા ! કપિંજલા ! તું હવે એક પણ શબ્દ વધારે મને સંભળાવીશ નહિ. ”

“કેમ ન સંભળાવું ? પ્રજનું દુઃખ મારાથી જોઈ શકાતું નથી. પ્રજનું દુઃખ દૂર કરવું એ આપણી ફરજ છે, એમ સમજીનેજ હું આપને આ કાર્ય કરવાની વિનંતી કરું છું. સ્વામીન ! આપ રાજનીતિ છો ને હુંતો એક અબળા છું; છતાં પારસમણી જેવા સ્વામીના સહવાસથી કુંદનમય બની જાનવાન થઈ છું. નાથ ! આપ સારી રીતે જાણો છો કે રાજ્યએ પ્રજાને પુત્રવત્ ગણી તેની સંભાળ રાખવાની છે. આપણે તેમને આવતી અડચણો દૂર કરી સુખનાં સંધનોના માગની સગવડ કરી આપવી વંદ્યએ. જે રાજ્ય પ્રજાનું કલ્યાણ કરે છે એજ ખરેખરો પુન્યવાન ગણાય છે અને જે પ્રજાને દુઃખ દર્દ તેની પ્રત્યે સ્વાર્થપરાયણતા ધરાવે છે તે રાજ્ય નહિ પણ રાક્ષસ કહેવાય છે. રાજ્યને માટે પ્રજા છે અને પ્રજાને માટે રાજ્ય છે. ખરું પછો તો રાજ્ય પ્રજાનો રક્ષક છે—રક્ષકે યોગ્ય તસ્દી લેઈ પ્રજાનું શુભ કરવાનું છે. નાથ ! નવા મહારાજ્ય રણછતસિંહ આવી રીતે વર્તતા નથી. લોકો પર અંનહદ જુલ્મ થાય છે તેજ કારણથી મારે આપને વારંવાર તે આગત કહેવું પડે છે. પ્રભુ ! જે દેશનું રાજ્યવતંત્ર સ્વછંદી છે ત્યાં કદી પ્રજાને પૂરતો ન્યાય મળતો નથી. ગરીબ અને શ્રીમંતે વચ્ચેના અઘડામાં ગરીબ જોડે નિર્દોષ હોય છે છતાં શ્રીમંતો તેમને અપરાધી ઠરાવે છે. મસ, એજ પ્રકરિનો ન્યાય આજકાલ આપણા અચળગઢમાં પણ નજરે પડે છે. નાથ ! સર્વત્ર અતિશય ત્રાસ વર્તાય છે. પ્રભુ ! આવો જુલ્મ બંધ કરવો યા કરાવવો એ આપનાજ હાથમાં છે. ગરીબ પ્રજા હાલ આપના તરફના ન્યાયની આતુરતાથી રાહ જોઈ રહી છે. નાથ ! માનો અને પ્રજાનો દુઃખમાંથી ઉદ્ધાર કરી મહાન આશિર્વાદ મેળવો. ” કહી કપટકળા નિપૂણ કપિંજલા પોતાના આપણની વિક્રમાજીત ઉપર શું અસર થાય છે તે નિહાળવાને માટે તેના સામે જોઈ રહી.

કપિંજલાનું લંબાણુ વિભેદન સાંભળી વિક્રમાશ્રિત સ્તબ્ધ બની ગયો. તેણે આજ સુધીમાં કપિંજલાને કોઈ દિવસ આટલું બધું બેસતી સાંભળી નહોતી. તે વિચારવા લાગ્યો કે, શું પ્રજા દુઃખી થાય છે એ વાત ખરી હશે ? હા, એમ પણ હોય ! રણુશ્રિત યુવાન છે. ત્યારે શું મારે કપિંજલાના કહેવા પ્રમાણે વર્તવું ? ઘણા વખત સુધી વિચાર કરી તેણે માથું હલાવ્યું. કાર્યદક્ષ પ્રધાન આજે શું ચવાડામાં પડ્યો. તેના હૃદયમાં હજારો તર્કવિતર્ક ચલાવ્યા. અંતે અકળાઈને ઉભો થયો અને વસ્ત્ર બદલી બહાર જવા તૈયાર થયો.

કપિંજલાએ તેને બહાર જવાને તૈયાર થયેલો જોઈ પુનઃ પૂછ્યું:—“ નાથ ! શું નિર્ણય કર્યો ? પ્રજાને ઉદ્ધારવી છે કે દુઃખ દરિયામાં ડૂબાવવી છે ? ”

“ તે હાલ હું તને જણાવી શકતો નથી. કપિંજલા ! મને થોડાક સમય વિચાર કરી લેવા દે. મને યોગ્ય લાગશે તો હું તારા કહેવા પ્રમાણે વર્તીશ. ” કહી વિક્રમાશ્રિત તરત બહાર નીકળ્યો અને મદ્રાન વિચાર વમળમાં ગોથાં ખાતો ગંભીર મુખમુદ્રાએ રાજમહેલના રસ્તા પર ચાલ્યો.

કપિંજલા વિક્રાળ ત્યહેરે તેની પીઠ ખાજી તે અદશ્ય થયો ત્યાં સુધી જોઈ રહી. ઝેરી નાગણુ તેની તરફ તરસ્કાર યુક્ત નજર ફેંકી. સનમાં હસવા લાગી. એ અવસ્થામાં તેને કિશોરની પુનઃ સ્મૃતિ થઈ આવી એટલે તરતજ તે પ્રુશ્ન થતી દિવાનખાના તરફ જવા નીકળી.

૧૭

કપિંજલાનો કોપ.

કપિંજલા આનંદના આવેશમાં દિવાનખાના તરફ આવતી હતી એવામાં રાહ જોઈ ઉભેલી દાસીએ તેને કિશોરસિંહના રાહ જોઈ બેસી રહ્યાના સમાચાર જણાવ્યા. ધારેલા પાસા ખેત્રાર પડેલા જોઈ કપિંજલા હરખાઈ ગઈ અને કિશોરને તેની કુટિલ બળમાં ફસાવવા ઉતાવળે પગલે ચાલી આવી. કિશોરે વિક્રમાશ્રિત સાથે ખાનગીમાં થતી

તેની દરેક વાત સાંભળી હતી તેથી તે રાતો પીજો થઇ ગયો હતો; પણ તેને વેગળેથી આવતી જોઇ તે શાન્ત બન્યો અને મુખમુદ્રા ગંભીર રાખી સોદા પર તેની રાંઠ જોતો બેઠો. થોડીવારમાં કર્પિન્જલાએ દિવાનખાનામાં પ્રવેશ કર્યો. તેને જોઇ કિશોરે પોતાનું મુખ ખીણ બાજુ ફેરવી દીધું. કિશોરને આવેલો નિહાળી કર્પિન્જલાના આનંદની સીમા રહી નહિ. કિશોર મારા આવવાથી હજુ અજાણ છે એમ ધારીને તે ધીમે પગલે તેની પાસે ગઇ અને કિશોર જાણે નહિ તેમ તેને ખભે હાથ મૂકી બોલી:—“ કિશોર ? ”

કિશોર આથી ચમક્યો અને સફાળો ઉઠી ઉભો થઇ બોલ્યો:— “ કાણુ માતા ! પધારો અને આ આસન ઉપર બિરાજો. ” કહી તે મર્યાદાથી તેના સામે ઉભો રહ્યો.

કર્પિન્જલા હરતે વદતે તેની પાસે આવી બોલી:—“ કિશોર ! આટલો બધો ગભરાય છે શાને ? આવ તું પણ મારી જોડમાં સોદા ઉપર બેસ ” કહી તેણે તેનો હાથ પકડ્યો.

અપર માતાની આવી રીતલાત જોઇ કિશોરનું હૃદય કંપી ઉઠ્યું તે શરીર ધ્રુજવા લાગ્યું. પછી સ્વસ્થ થઈ તે બોલ્યો:—“ માતા ! મારાથી ધર્મ વિરુદ્ધ વર્તી શકાયો નહિ. યુવાન પુત્રે એકાંતમાં પોતાની માતાની સાથે પણ કદાપિ બેસવું નહિ. ”

“ પણ હું ક્યાં તારી સગી માતા છું. તું ને હું સમાન વયના છીએ. તુંજ વિચારી જોને કે હું ને તું સાથે ઉભાં રહીએ તો કેવી મુંદર જોડી શાભે ? તેમજ લોકો આપણને શું ધારશે ? માટે એવા ધર્મના ધર્તીગતે એક બાજુએ મૂકી મારી જોડમાં બેસ. મારી મરજ પ્રમાણે ચાલવાથી તું સ્વર્ગ—મુખ ભોગવીશ. ”

“ માતા ! મારે આજે એક અગત્યનું કામ કરવાનું છે અને તે કામ જલ્દીથી પૂરું કરવાની મહારાજા તરફથી મને આજ્ઞા થઇ છે માટે મારાથી હાલમાં અહિં રોકાઈ શકાય એમ નથી. આપને માફ જે કામ હોય તે જલ્દી ફરમાવી દો; હું ઉભો ઉભો તે સાંભળું છું. ” કિશોરે જણાવ્યું.

તારે જેટલી અગત્યનું રાજનું કામ છે તેટલીજ અગત્યનું મારે પણ તારું કામ છે; માટે શાન્ત થઇ મારું કહેવું સાંભળ. સરકારી કામ કરતાં તને મારા કામમાં ધણોજ લાભ મળનાર છે. અરે ! તું જો તે કામ કરીશ તો તું સ્વર્ગસુખનો ભોક્તા આ પળેજ બની જઈશ. “બોલ કિશોર ! તું હવે મારા કામને શ્રેષ્ઠ સમજે છે કે મહારાજના કામને ?” કપિંજલાએ સવાલ કર્યો.

“તમારું બોલવું આજે કંઈક દ્વીઅર્થી હોય એમ સમજાય છે. માતા ! તમે સારી રીતે જાણો છો કે હું મહારાજનો નોકર છું. હજારોનો લાભ મળતો હોય તો તે છોડી દેઇ માલિકનું કામ પ્રથમ બજાવવું એ વફાદાર સેવકનો ધર્મ છે. આ કિશોર પણ પવિત્ર વિક્ર-માણતનો પુત્ર છે. તમારા સ્વર્ગસુખ કરનાં માલિકના કાર્યને પ્રથમ પૂર્ણ કરવામાંજ તે પોતાની ફરજ સમજે છે. માતા ! તમે તમારું કામ સુખેથી મને ફરમાવો. હું રાજ્યનું કામ પહેલું પૂરું કરીને પછીથી આપનું કામ જરૂર કરીશ.” કિશોરે જણાવ્યું.

“કિશોર ! વાહ...કિશોર ! શું તું મારું કામ પૂર્ણ કરવાનું ખરા હૃદયથી કહે છે ?” પુનઃ કપિંજલાએ પૂછ્યું.

“હાજી, મારા ખરા અંતઃકરણથી હું આપની સેવા બજાવવાને તૈયાર છું. માતા ! ફરમાવો.” કિશોરે તિક્ષણ નજરે જોઈને કહ્યું.

“મારા હૃદયની ખાત્રી થતી નથી માટે મને વચન આપ કે તું અવશ્ય મારું કહેવું માન્ય કરીશ ?” કપિંજલાએ યુક્તિ અજમાવી.

“માતા ! તમારી પવિત્ર આજ્ઞા ઉઠાવવી એ મારો ધર્મ છે. જે આજ્ઞા હોય તે સુખેથી ફરમાવો.” કિશોરે કહ્યું.

“કિશોર ! સાંભળ. મારા શબ્દો શાન્તિથી સાંભળજે, એકદમ અકળાઇ જઈશ નહિ. કિશોર ! હું સારી રીતે જાણું છું કે તું આજકાલ કરતાં કેટલાક દિવસથી મનમાં ને મનમાં મુંઝાયા કરે છે. તારી મુંઝવણનું કારણ હું જાણું છું. તું યુવાન છે. તારી યુવાની તને અકળાવતી હશે, કાં ખરુંને કિશોર ?” કપિંજલાએ કટાક્ષ મારી કહ્યું.

“માતા ! આપના પવિત્ર મુખમાંથી આજ આવા તુચ્છ શબ્દો

કેમ નીકળે છે ? આપ મને તે સ્પષ્ટ સમજાવો. હું તમારા બેદ ભર-
મમાં કંઈ પણ સમજતો નથી તેમ મનમાં પણ હું મુંઝાતો નથી.
માથે શિરછત્ર પિતાજી અને તમારા જેવાં પવિત્ર માતૃશ્રી બિરાજે છે
તો પછી મારે મનમાં શા માટે મુંઝાવું પડે ? માતા ! મને લાગે છે
કે આજે તમે ચિત્તભ્રમ થયા છો. વેને એમ ના હોય તો આવાં
વચનો આપના મુખમાંથી કદાપિ ન નીકળે. હવે ઝટ જણાવો કે મને
અહિં શા માટે બોલાવવામાં આવ્યો છે ? ” કિશોરે પૂછ્યું.

“ કિશોર ! શું કહું ? કહેતાં જીભ ઉપડતી નથી છતાં ન છુટકે
કહેવું પડે છે કે, યુવાનીથી દિવાની બનેલી, અનંગે અકળાયેલી અને
મદનના મારથી વિંધાયેલી આ કપિંજલાની ઉપર દયા કર. હું તારા
પ્રેમની ભિખારણુ છું અને તારા સંગથીજ મદનજ્વાળા શાન્ત કરવાને
ઈચ્છું છું. કિશોર ! હા...”

તે બીજું કંઈ આગળ બોલે એ પહેલાંજ રાતો પાંખો થઈ
ગયેલા કિશોર ગઈ ઉઠ્યા:—“ બસ, હવે એક પણ શબ્દ આગળ
બોલશો નહિ. માતા ! માતા ! તમે આ પવિત્ર પૃથ્વીને કલંકિત કરી
છે અને આ આકાશને રોક્ષાવ્યું છે. અરે ! આ પવિત્ર મહેલમાં પિશા-
ચળીનો પ્રવેશ થયો છે. હાય ! પવિત્ર વિક્રમાશ્રિતને એક નીચ રાક્ષ-
સીનો સંગ થયો છે. ઓ માતા ! ઓ પવિત્ર માતા ! આ ઝેરી
શબ્દો આજે આપના મુખમાંથી કેમ નીકળે છે ? હાય ! પુત્ર પ્રતિ
માતાની કુદૃષ્ટિ થતાંજ આ પૃથ્વી રસાતાળ જશે. માતા ! શાન્ત
થાઓ અને દુષ્ટ વિચારોને હૃદયમાંથી પરદરો. હાય ! મહેં આજે
શું સાંભળ્યું ? ” કહી કિશોર વક્ર નેત્રે કપિંજલા સામે વેંદા રહ્યો.

“ કિશોર શા માટે મારો તિરસ્કાર કરે છે ? આવતા લાભને
કેમ પાછો હડસેલે છે. કિશોર ! આ અનંગને શાન્ત કર. તું મારો છે
અને હું તારી છું. આવ ! બહાલા આવ ! ” કહી કપિંજલા તેને
બેટવા દોડી.

કિશોર આઘો ખસી જઈ રૌદ્ર સ્વરે બોલ્યો:—“ ઓ નીચ માતા !
એટલેજ રહેજે; આગળ વધતાં વિચાર કરજે. આ કિશોર પોતાનો

ધર્મ સારી રીતે જાણે છે; તે તારી ઈચ્છાને આધીન થનાર નથીજ. ”

“ કિશોર ! હું ભવિષ્યમાં તને મહારાજા બનાવીશ અને તને સ્વર્ગ સુખ આપાડીશ. ” કપિજલાએ કહ્યું. ”

“ અનીતિના આખાડામાં સ્વીપચી રહી મારે મહારાજા થવું નથી. હું જે સ્થિતિમાં છું તેમાંજ મઝા માનુંછું. જે વીર તેના ધર્મને યથાર્થ વળગી રહી અનીતિને દૂર હાંકી મૂકે છે તેને ઇશ્વર મોટા મહારાજાને પાણી મહારાજા બનાવે છે. ઓ અનંગને વશ થયેલી અખળા ! વિચાર તો ખરી કે તું કોની સ્ત્રી છે અને કોની આગળ પ્રેમ પાત્રતા કરે છે ? ઓ ઝેરી સાપણી ! શા માટે અનીતિનું કર્મ આદરી બ્રહ્મ થવા ઈચ્છે છે ? અરે ! શા માટે તારા પિતૃએને નર્કમાં મોકલવા તૈયાર થઈ છે ? ” કિશોરે ક્રોધથી કહ્યું.

“ કિશોર ! માન. માઈ કહેવું માનવાથી ભવિષ્યમાં સુખ મળશે અને મારો તિરસ્કાર કરવાથી મોટા સંકટમાં સપડાવું પડશે ? ” કપિજલાએ રોષમાં કહ્યું.

“ હું તારા સુખને હળાહળ ઝેર જેવું માનું છું. ઓ અભાગણી અખળા ! તારાથી થાય તે કરી લે. હું તારી ભયાનક શિક્ષા સહન કરીશ; પણ પ્રાણ જતાંએ તારી નીચ વૃત્તિને તાણે નહિ થઈશ તે નહિજ થઈશ. આહ વિભુ ! આ કેવો ભયાનક પ્રસંગ ? વીર વિક્રમાશ્રુતના પવિત્ર રંગમહેલમાં આ કેવો વિચિત્ર બનાવ ? ! માતા ! ઓ નીચ માતા ! સાંભળ:-

માતા તું ઝંતુની બની, શીદ લગાડે કલંક;

હર દિલે કુપ્તા કંઈ, થશે મૃત્યુ નિરાક.

માતા ! આ તારા અરે ! શબ્દો કે પાપાણુ ?

કે તું વાંકી વિદ્યાતરા, કરતી રાજ્ય મશાલ ?

સમજ ! હજી સમજ ! નહિ તો તારા માથા ઉપર કુદરતનો કારમો કોપ ઉતરશે. જો, જો ! તને ભડભડાટ અગ્નિકુંડને સ્વાધીન કરી આજવાને ચમદૂતો તારી પાસે દોડી આવતા અત્યક્ષ દેખાય છે ! હર, ઓ કુકર્મ કરતી કુટિલ માતા ! દુનિયાંથી તો દૂર ! ” કિશોરે

ભગવાનક ક્રોધને આધીન થઈ કહ્યું.

કિશોરનાં રોષ ભરેલાં વચનોથી કપિંજલાનો અનંગ શાન્ત થઈ ગયો અને કામને બદલે તત્કાલ તેને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. તે ગર્જા ખેલી ઉઠી:—“બસ, બહુ થયું. ઓ મૂર્ખના શિરોમણી ! તું પણ સમજજો કે તારું હવે આવી બન્યું. આ ઝેરી નાગણને નિરાશ કરતાં શું પરિણામ આવે છે તે તું જોજો અને જોતો જોતો સદાકાળ દુઃખમાં રહજો. હું તને જોતજોતામાં રસ્તાનો રખડતો બીખારી બનાવી દઉં છું કે નહિ ?”

“બીખારીને ભગવાન પળમાં રાગ બનાવે છે તેનું તને કાંઈ જ્ઞાન છે ? દુષ્ટ માતા ! જા, જા, તારાથી હું લેશમાત્ર પણ ડરતો નથી. આ વીર તારી સામે હિમ્મતથી ઉભો રહેશે અને શું થાય છે તે જોયા કરશે ? હા ! શું કરે ? ફક્ત એકજ વિચાર આવે છે તેથીજ તને જીવતી જરા દઉં છું.” કિશોરે અકળાઈને કહ્યું.

“શું તું મને મારવાને ઇચ્છે છે ?” કપિંજલાએ પૂછ્યું.

“હા, હા, હું તારું ખૂન કરી તારા શબને આ પવિત્ર મહેલમાંથી દૂર ફેંકવા ચાહું છું. પણ...પણ ફક્ત એકજ વિચારથી તેમ કરતો અટકું છું.” કિશોરે ગર્જા કહ્યું.

“ઓહ ! શું તું નથી જાણતો કે આ કપિંજલા તારા જેવા અસંખ્ય બહાદુરોને ભુ પીતા કરવાને સમર્થ છે ? મૂર્ખ છોકરા મને લાગે છે કે તારો કાળજ તને ખોલાવે છે ?”

“અને મને પણ લાગે છે કે કોપેલી કુદરતજ તને અનીતિના પાંથે ચડાવે છે. ઓ રાક્ષસી ! તું અધમમાં અધમ છે.”

“આ પવિત્ર કપિંજલાને અધમ કહેનાર દુષ્ટ ! જોયા કર ? હું તને આ પળેજ મારી આજ્ઞા ભંગનું અને મારા જેવી નિર્દોષ અબળા પર ગુજારેલા અત્યાચારનું ફળ ચખાડું છું.” કહી તેણે આવેશમાં આવી બાજુ બદલી અને પાસે પડેલા ટેમ્બ પરથી કટાર ઉઘાડી કિશોર સામે દોડી.

તેને કટાર લઈ દોડી આવતી જોઈ કિશોર સાવધ થઈ ગયો.

તેને પાસે આવવા દધ યુક્તિથી તેણે તેનો કટારવાળો હાથ પકડી લીધો એટલે કપિંજલાએ તરતજ એક ભયાનક ચીસ પાડી. બહાર ફરતા નોકર આકરો તેની ચીસ સાંભળી એકદમ અંદર દોડી આવ્યા. કપિંજલા તેમને જોઇ દોંગ કરી જમીન પર પડી. કિશોરે અંદર આવેલા નોકરોને તેની તરફ આંગળી બતાવી કહ્યું:—“ આ ખેશુદ્ધિનો દોંગ કરી પડેલી કપિંજલાને મહેલની અંદર લઈ જાઓ અને એના માણસ જઈ મારા પિતાને આ પોજી અહિં બોલાવી લાવો. ” એ સેવકો તેને ઉપાડી મહેલમાં લઈ ગયા અને બાકીના બહાર જતા રહ્યા. કિશોરે આજ્ઞા કરેલો માણસ થોડીવારમાંજ વિક્રમાશ્વતને બોલાવી ત્યાં હાજર થયો. કિશોરે તેને બહાર જવાનું કહી પિતાના સામે જોયું અને બનેલી વાત તેમને જણાવવી કે નહિ તેના વિચારમાં પડ્યો.

એટલામાં વિક્રમાશ્વતેજ પૂછ્યું:—“ કિશોર ! શું તું હજી અહિં વાંજ છે કે ? બહુનો નથી કે સરહદ ઉપર પડાવ નાંખી રહેલા બહારવટીઓએ મોટું રમખાણ મચાવી મૂક્યું છે ? હું અને મહારાજ તો એમજ સમજતા હતા કે તું બહારવટીઓને પકડવા ગયો છે. આવા ભયાનક કામમાં દીલ કરે તે સાહે ન કહેવાય ? ”

“ પિતાશ ! હું બહારવટીઓના અંદોષસ્તને માટે જવાની તૈયારી કરતો હતો એવામાંજ મારાં માતૃશ્રીએ કોઈ અગત્યના કામ માટે મને અહિં બોલાવ્યો હતો. ” કિશોરે જણાવ્યું.

“ વાંદ, હવે તું જલદી જ. આપણો ગુમાનસિંહ પણ તેની ટુકડી સાથે સરહદ ઉપર ગયો છે. તેને મળી એ જુલમી શેઠાને પકડી લાવ. જા, હવે વાર કરીશ નહિ. ” વિક્રમાશ્વતે આજ્ઞા કરી.

“ પિતાશ ! જાઉં છું; પણ આપને જણાવું છું કે આપણા પાસા હાલમાં સીધા પડનાર નથી—જુલમગાર બહારવટીઓ કદાપિ વશ થનાર નથી. ” કિશોરે કહ્યું.

“ તેનું કારણ ? ” વિક્રમાશ્વતે હેમાઈને પૂછ્યું.

“ તે બહારવટીઓનો સરદાર યુવરાજ કમ્પાણસિંહ હોય એમ સમજાય છે. તેનો મદદગાર મહાન બળવીર ગુલાબસિંહ નામક

બીજા સરદાર છે. તેઓ મહારાજા અંગારસિંહને પદબ્રષ્ટ કર્યાનો બદલો લેવા માગે છે. આપુ ! ત્યાં સુધી ધર્મ સચવાય છે ત્યાં સુધી અવળા દાવ સવળા પડે છે પણ હાલ અચળગદમાં પાપનો ફેલાવો થઈ રહ્યો છે તેથી મને આ પવિત્ર નગરનું ભવિષ્ય વિપરીતજ લાગે છે.”

“કિશોર ! તારા બોલવામાં મને સમજ પડતી નથી. સ્પષ્ટ જણાવ કે તારા બોલવાનો હેતુ શું છે ?” વિક્રમાચલે પૂછ્યું.

“પવિત્ર પિતાના પુત્રનું હૃદય હમેશાં પવિત્રજ રહે છે; પણ દૈવશાત્ પિતાની બુદ્ધિમાં જે કે ફેરફાર થાય છે પરંતુ પુત્ર તો પુણ્યવાનજ રહે છે. પારકી બુદ્ધિએ ચાલનાર પિતા જે કે ધર્મને નિત્રાંગત્રી આપી ક્ષણિક સુખને માટે લલચાય છે, પણ તેનો પુત્ર ધર્મ સંભાળી લલકરી છંદગી ગુન્નગ્ગાનું ત્યાગિ પસંદ કરતોજ નથી. પિતાજી ! આજના આ અચળગદમાં પાપીઓની પ્રપંચગત ફેલાઈ રહી છે. જેન જેમ સપય વ્યય છે તેમ તેમ તે ગ્રામમાં પુણ્યવાન તર પણ ગદગાય છે. અસ તેવીજ આ પવિત્ર નગરનો સુખ-સુર્ગ સદાને માટે અંધકારમાં ડૂબતો જણાય છે.” કિશોરે મર્મ પ્રદર કર્યો.

“કિશોર ! તું આવે આ શું બોલે છે ? અચળગદનું અનિટ કરનાર કોણ છે ? ત્યાં સુધી આ વિક્રમાચલનાથમાં સમશેર પડવાને શક્તિવાન છે ત્યાં સુધી આ પવિત્ર ભૂમિ શામે કોણ હંચી આંખથી જોનાર છે ? આ રાજ હું માઈ પોતાનુંજ સમજું છું.” વિક્રમાચલે ગર્વથી જણાવ્યું.

પ્રભુ કરેને તમને સહ્ય લાલ ન લાગે. આમ આત્મગત્ બોલી પુનઃ કિશોર કહેલા કાવ્યોઃ—“આપુ ! મને કાલની ચિન્તા નથી, પણ ફક્ત આપના હૃદયના વિચારોજ માઈ હૃદય ડગમગાવી નાંખે છે. આપની પવિત્ર કાર્તિને કાળું કલંક ન લાગે તેનીજ હરદમ મને ચિન્તા થયા કરે છે.”

“કોણ કહે છે કે આપણી કાર્તિને કલંક લાગશે ? કિશોર ! એની ચિન્તા કરવાની કાંઈજ જરૂર નથી.” વિક્રમે જણાવ્યું.

“સમયનું પરીવર્તન હમેશાં થયા કરે છે. આજના વિચાર

કાલે અને અત્યારના વિચાર ધડી પછી બદલાઈ ગય છે. પિતાજી ! સત્ય પૂછો તો આપનેજ સાવચેત રહેવાની આમ જરૂર છે.”

“કિશોર ! સ્પષ્ટ જણાવી ખુલાસો કર ? તારી વાતમાં ભેદ છે.”

“પિતાજી ! તે વાતને સ્પષ્ટ જણાવતાં મારે તમારા ક્રોધને આધિન થવું પડશે. પિતા-પુત્રમાં વૈરની આગ સળગશે અને કદાચ તેમાંથી વિપરીત પરીણામ નીપજશે.”

“જે સત્યને આહવાર છે તેનું કાણુ નામ લેનાર છે ? કિશોર ! જણાવ કે તે શું છે ?”

“પિતાજી ! સાંભળો. ઘણા દિવસથી રમાતી પ્રપંચ જળનો આ પ્રથમ પ્રવેશ ધ્યાનપૂર્વક સાંભળો. આપુ ! આપ જે કપિંજલાના પ્રેમમાં અંધ બની તેને સર્વસ્વ માની બેઠા છો તે કપિંજલા એક ભયંકર રાક્ષસી છે.”

“ચ...ચ...ચૂપ થા. છોકરા ! બોલનો એકદમ અંધ થા.” વિક્રમાજીતે ક્રોધથી કહ્યું.

“નહિ, હવે આ જીસ સઘળું જણાવ્યા વિના અંધ થશેજ નહિ. પિતાજી ! હજી પણ કહું છું કે તેનામાં વિશ્વાસ મૂકનાં વિચાર કરજો. તે ઝેરી સર્પીણી અચળગદના અનિષ્ટમાં મુગ્ધ પાડે ભજવે છે તે લક્ષમાં રાખજો અને હાથે કરી આ મોટા રાક્ષસનો નાશ કરાવવો હોય તોજ તેના ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ મૂકજો. ખસ, મારી આટલીજ વિનંતી છે.” કહી કિશોરે હાથ નેડયા.

વિક્રમાજીત હસી પડ્યો અને કિશોરની વાત બુદ્ધી સમજવા લાગ્યો. તે મનમાં કપિંજલા અને કિશોરને સરખાવવા લાગ્યો. સમાન વયની નારી અને પુત્રમાં કપિંજલા ગુણવાન અને કરેલ સ્વભાવની તેની નજરે જણાયા લાગી તેમ કિશોર પવિત્ર પણ યુવાનીથી ઉજ્જ્વલ સમજવા લાગ્યો. તેણે કિશોર સામે વક્ર દષ્ટિએ જોઈ કહ્યું:—“કિશોર ! આજના તારા શબ્દો અસહ્ય છે. તું પવિત્ર કપિંજલા ઉપર ખોટું તહોમત મૂકે છે. તારા કરતાં અને તેના સ્વભાવની વિશેષ માહિતી છે. નિર્દોષ કપિંજલા પર આજ અણવાવતાં શરમાવો નથી ? શું તેણી અચળ

મહના નાશનો પ્રયત્ન કરે છે ? છદ્-છદ્. એવું કાણુ કહેવાર છે ?”

“ આ કિશોર કહે છે. સર્વને સાક્ષી સખી આ કિશોર સત્ય વદે છે. ” કિશોરે ઉશ્કેરાઇ કહ્યું.

“ હું માની શકતો નથી. શું તે સંબંધી તારી પાસે કંઈ પૂરાવો છે ? ” વિક્રમાજીતે પૂછ્યું.

“ હા, આ પૂરાવા મોજુદ છે. હ્યો વાંચ્યા અને સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરી જુઓ. ” કહી કિશોરે ગજવામાં મૂકેલો કાગળ અને પોટકું બહાર કાઢી પિતાના હાથમાં મૂક્યાં.

વિક્રમાજીત તેના બોલવાથી ઉશ્કેરાયેલો તો હતોજ અને વળી આ કાગળ અને બંડલ જ્વેલામાં આવ્યાં એટલે તેના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. તે ગુસ્સામાં એકદમ બોલી ઉઠ્યો : “ કિશોર ! મારે તારા પુરાવાના કાગળો વાંચવાની જરૂર નથી. નિર્દોષ અને પવિત્ર માણુએને દોષિત કરાવવાને જુદા માણુએ અગાઉથીજ પુરાવા મેળવી તૈયાર રાખે છે એ હું સારી રીતે જાણું છું. કપિંજલા તારી ઓરમાન માતા છે તેથીજ તું તેનો દેશ કરે છે. જા દેશી જા, અહિંથી એકદમ ચાલ્યો જા. મને ફરીથી તારું મુખ બતાવતો ના. ”

“ આપુ ! હું આપની આજ્ઞા માથે ચડાવી આ પળેજ ચાલ્યો જાઉં છું; પણ જતા પહેલાં એક વખત ફરીથી જણાવું છું કે જે નારીના મોહમાં આપ અંધ થયા છો તેજ નારી માળી નાગણ થઈ ભવિષ્યમાં આપને દંશ ન દે તેની પૂરેપૂરી સંભાળ રાખજો. આપુ ! ‘ જ્યારે ખરાગ થવાનું હોય છે ત્યારેજ માણુસની બુદ્ધિ ફરે છે ’ તે કહેવત અનુસાર આ અચળગઢ પર તેમજ આપના મહેલ પર કાળ-ચક્ર ફરતું જણાય છે. શિરઝત્ર પિતા ! આખરે પસ્તાવુંજ પડશે; માટે કાંઈક વિચાર કરો. ” કહી કિશોર તત્કાળ મહેલની બહાર નીકળી ગયો.

કિશોરે જતાં જતાં પણ પુનઃ એકવાર પિતાના સામે જોયું. કિશોરના શબ્દોથી વિક્રમાજીતના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. જે તે ત્યાં વધારે ત્રાર ઉભો રહ્યો હોત તો પરીણામ વિપરીત આવત. કિશોરના આંધ્યા યંયા પછી વિક્રમાજીતે કપિંજલાના ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો.

કપિંજલાએ સ્વામીને સન્માન આપી સ્ત્રીચરિત્રનો આરંભ કર્યો. તેણે સમય સાધી રડતે રડતે કિશોર સંજ્ઞાંધી આકું અવળું તેને સમજાવવા માંડ્યું નારીનાં વચનો સત્ય માની વિક્રમાજીતે ક્રોધમાં કિશોરને શિક્ષા કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. પોતાની ધારણામાં સફળ થએલી કપિંજલા વિક્રમાજીતનો હાથ પકડી તેને જમવા તેડી ગઈ અને જમી રહ્યા બાદ જાને જણાં હસતાં હસતાં પોતાના શયનાલયમાં ગયાં.

૧૮

કિશોર પલટાયો.

આજે સવારના પહોરમાંજ અચળગઢના રાજમાર્ગ પર ઘોડે-સ્વારોની ઘોડાઘોડી થઈ રહી છે. જન સમાજના કોઈ પણ માણસને ખબર નહોતી કે આ ઘોડાઘોડી શાની થઈ રહી છે. લોકો માર્ગની બંને બાજુ પર એકઠા થઈને ઢિલા છે અને ઘોડાઘોડીનું કારણ જાણવાને પ્રયત્ન કરે છે પણ તેમને કોઈ ખરું કારણ જણાવતું નથી. દરબારી આગાનમાં પણ શરૂ સૈનિકો શસ્ત્ર અસ્ત્રથી સજ્જ થઈને ઢિભેલા છે અને વારંવાર મહારાજન રણજીતસિંહનો જજ્જ પોકારી રહ્યા છે. સૈનિક સિપાહીઓમાંના બે બળવાન સરદારો ચારે તરફ નજર રાખતા ઘોડાઓ પર સ્થાવર થઈ ગયા તેમ કહ્યા કરે છે.

એ બરસામાં મહારાજન રણજીતસિંહ અને સેનાપતિ કિશોર-સિંહ એક બીજાનો હાથ પકડી માંહોમાંહે વાતો કરતા ત્યાં ચાલી આવતા જણાયા. સૈનિકોએ તેમને ગંધ જાતને ફાડી નાંખે એવી જયગર્જના પોકારી બંનેને વંચાવી લીધા. મહારાજન રણજીતસિંહ કિશોરને બહારવટીઆ સાથે કેવી રીતે કામ લેવું તેની સમજ પાડતા હતા અને જેમ ગુમાનસિંહે ગદગદતામાં રહી હાર ખાધી તેમ ન થાય તેની સંભાળ રાખવાની બલામણ કરતા હતા. કિશોર એક પણ શબ્દ બોલ્યા વિના ગંભીર મુદ્રાએ મહારાજનું કહેવું ધ્યાનપૂર્વક સાંભળતો હતો. આજે તેના હૃદયની સ્થિતિ કંઈક જુદીજ હતી. કપિંજલાની કપટ જાણથી તે વારંવાર મનમાં મુંઝાઈ નિઃશ્વાસ નાંખતો હતો. તેના

મુખ પર અવનવા ફેરફાર થતા હતા. પરંતુ તે કોઈના કબ્જામાં ન આવે તેની બહુજ સંભાળ રાખતો હતો. તેને વારેઘડીએ અચળગતની ભાવી દુર્દશાના પડઘા કાન પર સંભળાતા હતા. ગતના બુરજો પર ઘોળે દિવસે કાળા કાગડા કકળાટ કરી મૂકતા તેને જણાતા હતા. તેણે આખી રાત ચીબડીઓના અને ધ્રુવડના કર્કશ અવાજો સાંભળ્યા હતા. આથી અચળગતની અવદશા અવશ્ય થવાની એમ તેના મનની ખાત્રી થઈ ગઈ હતી. કપિંજલાનાં કારસ્થાન અને પિતાના ભોળપણથી તેના હૃદયમાં અનેક પ્રકારના વિચારો દોડાદોડી કરી રહ્યા હતા. તેણે મહામુશિખતે પોતાના મનના ભાવો મનમાં છુપાવી મહારાજન રણજીતના સામે જોયું. તેમણે હસ્તે મુંખ કહ્યું:—“મારા બહાદુર સરદાર! મારું કહેવું તમે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળ્યું તો હશે? તમારા અળનો મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. વીર સરદાર! જાઓ, એકદમ દુખમનો પર ચઢી જાઓ અને તે હરામખોરોને જાંજીરોથી જકડી નગરમાં લેઈ આવો. તેઓના ત્રાસથી આપણી પ્રજા ધણીજ હેરાન થઈ ગઈ છે.

કિશોરે માથું નમાવી જવાની તૈયારી કરી. કુચની તૈયારી થતાં લશ્કરી વાજાં વાગવા લાગ્યાં. કિશોરે પોતાની સાથે એક હળ્તર માણસોનું સૈન્ય લીધું. કિશોર ઘોડેસ્વાર થતાંજ સૈનિકોએ પુનઃ મહારાજની જય ગર્જનાથી ગગન ગળતી મૂક્યું. સૈનિકો ઘોડેસ્વાર થઈ લાઇનમાં ગોઠવાઈ ગયા. સૌને મોખરે કિશોરસિંહ જે સરદારોની વચમાં ઘોડો રાખી આજવા લાગ્યો. સમ્રાજા સૈનિકો કિશોરની બહાર નીકળ્યા એવામાં કિશોરને કંઈક યાદ આવ્યું. એટલે સમ્રાજાને આગળ વધતા તેણે અટકાવ્યા. સૈનિકો તેની આજ્ઞા સાંભળવાને ઉભા રહ્યા પણ તેમને કંઈજ નહિ કહેતાં કિશોરે પોતાની પાંસેના સરદારોને કહ્યું:—“તમે બન્ને આપણા સૈનિકોની સાથે આગળ કુચ કરો. હું એક અગત્યનું કામ કરવાનું ભૂલી ગયો છું તેથી નગરમાં પાછો જાઉં છું. તમે જે માઇલ પર આવેલા ખીણવાળા સ્થળે પડાવ નાંખજો. હું જશ્દીથી તમને આવી મળું છું.” કહી કિશોરે ઘોડાની લગામ ખેંચી તેને પાછો ફેરવ્યો અને પૂર વેગે નગર તરફ દોડાવી મૂક્યો.

લશ્કર તેની આગા મુજબ બંને પ્રદારોની દેખરેખ નીચે કુચ કરવા લાગ્યું અને કિશોરે કહેલી ખીણ પાસે આવી પડાવ નાંખીને પડ્યું.

સેનાપતિ કિશોર થોડીવારમાં નગરમાં 'આવી પહોંચ્યો. તેણે મનમાં કંઈ વિચાર આવતાં રાણી રંભાસુંદરીના મહેલ તરફ પોતાના ધોડાને ચલાવ્યો. કિશોરે જો કે અચળગઢને છેલ્લી સલામ કરવાનો મનમાં નિશ્ચય કર્યો હતો પણ તેમ કરના પહેલાં રાણી રંભાસુંદરીને કપિંજલાની કપટજળથી માહિતગાર કરવાનો વિચાર આવતાં તેણે રાણીને મળવા તેના મહેલ તરફ ધોડાને ચલાવ્યો હતો. કિશોર રાણીના મહેલ આગળ આવી ધોડા પરથી ઉતર્યો એટલે ત્યાં ફરતા સિપાહી-એ તેને સલામ કરી તેના ધોડાની રેન પકડી. કિશોર રંગમયંધ મહેલમાં ગયો. રાણીના ઓરડા તરફ જતાં મહેલની મુખ્ય દાસી તેને સામી મળી. કિશોરે તેને રાણીશ્રી ક્યાં છે એમ પૂછ્યું.

જવાબમાં દાસી કહેવા લાગી:—“રાણીસાહેબ પ્રાતઃપૂજનમાં બેઠેલાં છે. આપનાથી તેમને હાલ મળી શકાશે નહિ. પૂજન સમયે ત્યાં જવાની સખ્ત મનાઈ છે.”

કિશોરે નિઃશ્વાસ નાંખ્યો. રાણીને મળવામાં અંતરાય નડ્યો તેનું કારણ પણ ભાવિની દુર્દશાજ છે તેમ તે વિચારવા લાગ્યો. તેણે દાસીની પાસે એક કાગળ અને ખડીઓ કલમ મંગાવ્યાં. દાસી સઘળું સાહિત્ય લેઈ આવી. કિશોરે કાગળમાં સઘળી ખીના લખી કપિંજલાની કપટજળ રાણીને સમજાવી. તે ઉપરાંત કોઈનો પણ વિશ્વાસ નહિ રાખવાનું સૂચન કરી કાગળને તેણે પૂરો કરી નીચે સહી કરી. હવે આ કાગળ મોકલવો કોની સાથે તેનો વિચાર થયો. તેણે દાસી સામે જોયું. ચતુર દાસી તેના મનની વાત સમજી ગઈ અને બોલી ઉઠી:— “સેનાપતિ સાહેબ ! આપને કંઈ હરકત ન હોય તો આ કાગળ મને આપો; હું રાણીશ્રીને પૂજન સમાપ્ત થતાંજ આપીશ. મનમાં બહેમ રાખશો નહિ. જનાનાની દાસીઓ હમેશાં વફાદાર રહી માલિકનું શ્રેય કરવામાંજ પોતાની જીંદગીનું સાર્થક સમજે છે.” કહી તે દાસી કિશોર સામે જોઈ રહી. કિશોરે તત્કાળ કાગળ તેના હાથમાં મૂક્યો અને તેની

પાસે જઈ તેને ધીમેથી કંઈક ખાનગી વાત સમજાવી. કાંઈ ચિન્તા કરશે નહિ કહી દાસી તેને નમન કરી ચાલતી થઈ. કિશોર પણ વધારે વાર ત્યાં નહિ રોકાતાં બહાર નીકળ્યો અને ઘોડા પર સ્વાર થઈ પોતાના સૈન્ય પાસે જવા વિદાય થયો. તેનો ઘોડો પૂરપાટ દોડતો હતો. તે ઘોડીવારમાં પડાવ નાંખી પડેલા સૈન્ય સમિપ આવ્યો. સૈનિકાએ તેને જોઈ હર્ષના પોકાર કર્યા. કિશોર ઘોડેથી ઉતરી પોતાની સાથેના બે સરદારો સાથે એક પથર પર બેસી શું કરવું તેની મસલત ચલાવવા લાગ્યો. તેઓ જે સ્થાને પડાવ નાંખી રહેલા હતા તેની સામેના બાજુએ આવેલી એક ધીચ આડીવાળી ઉંડી ખીણમાં ભીંત લોકોનું ટોળું ઘૂપાઈ રહીને સઘળી દિલચાસ તપાસતું હતું.

જે સ્થળે કિશોરનાં માણસો પડાવ નાંખીને પડેલાં હતાં તેની ચારે તરફ ઉંચા પહાડો અને ઉંડી ખીણો નજરે પડતી હતી. આ ઉંડી ખીણોમાંજ ભીંત લોકો ઘૂપાઈ રહીને અચળગદમાં ઉપદ્રવ મચાવતા હતા. આજે પણ તેઓ આમાંની એક ખીણમાં ઘૂપાઈ રહીને કિશોરના સૈન્યની દિલચાસ તપાસતા હતા. એવામાં તેમનો સરદાર ગુલાબસિંહ ખીણ ખીણમાંથી તેમની પાસે આવ્યો. ભીંત લોકોએ તેને સઘળી વાત જણાવી. ગુલાબસિંહે તરત સામેના ટુંગર તરફ ચાર ભીંત સાથે કુચ કરી અને ઉપર જઈ સાથે આવેલા ચાર ભીંતમાંથી એક જણને ત્યાં પડેલા એક મોટા દોલને વગાડવાની આજ્ઞા આપી. છૂટા છવાયા ભીંત લોકોને એકઠા કરવા હોય ત્યારેજ આ દોલને વગાડવામાં આવતું.

આજે તેજ કારણથી દોલ વગાડવા માંડ્યું. દોલનો ગંભીર અવાજ ચારે તરફ ફેલાઈ ગયો. જોતજોતામાં અસંખ્ય ભીલો હાથમાં તીરકામકાં લઈ ત્યાં દોડી આતા જણાયા. કાડીઓ દરમાંથી ઉભરાય એ પ્રમાણે ભીંતલોકો ખીણોમાંથી ઉભરાવા લાગ્યા. યુવરાજ કલ્યાણસિંહ પણ ઘોડેસ્વાર થઈ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. કલ્યાણસિંહને જોતાંજ ભીંત મંડળે મહારાજા કલ્યાણસિંહની જયગર્જના પોકારી અને પહાડી પ્રદેશ ગંભીરી મૂક્યો. કલ્યાણે ગુલાબસિંહ સામે જોયું. ગુલાબસિંહે

હસ્તે વધને હાથ લાંબો કરી પડાવ નાંખી પડેલા સૈન્યને દેખાડ્યું. કલ્યાણે તે તરફ નજર કરી. યુવરાજ કંઈ આજ્ઞા કરે એ પહેલાંજ ગુલાબસિંહે ભીંતમંડળને આજ્ઞા કરી કે પડાવ નાંખી પડેલા સૈન્યને ઘેરી લ્યો અને જો સામે થાય તો તીરથી વિંધી ખીણોમાં નાંખી દો.

સરદારની આજ્ઞા સાંભળી ભીંત લોકો ટુંગર પરથી હેડે ઉતરવા લાગ્યા અને એક ઉડી ખીણમાં થઈને બંદાર નીકળ્યા. કિશોરના સૈન્યને આવી રીતે ઘેરાઈ જવાની સ્વપ્ને પણ આશા નહોતી. કિશોર અને તેના સરદારો તો હજી મસજતમાં ગુંથાયેલા હતા; એ અરસ્સામાંજ પહાડી ભીલો એકાએક ત્યાં નીકળી આવી આસપાસ ઘેરો ઘાતી ઉભા રહ્યા. રણુધેરા રજપૂતો ગભરાઈને ઉભા થયા અને શસ્ત્ર પર હાથ નાંખવા લાગ્યા. ભીંત વીરોની કામડીઓ ચઢાવેલી તૈયારજ હતી. કિશોર અને તેના સરદારો પણ આશ્ચર્યચકિત થઈ તેમના સામે જોઈ રહ્યા.

તેમણે અસંખ્ય ભીંતોને ઘેરો ઘાતીને ઉભેલા જોયા એવામાંજ કિશોરને કાને દૂરથી કાઢતો અવાજ સંભળાયો. કિશોરે ચમકીને દૂર નજર કરી તો તેની નજરે સામેના પહાડ પર ગુલાબસિંહ અને કલ્યાણસિંહ ઉભેલા જણાયા. કિશોરને દિઠમુઠ બની ગયેલો જોઈ ગુલાબસિંહે પોતાનું કામદું ચઢાવ્યું અને કલ્યાણની પાસેથી એક નાની ચીટી લઈ તીર પર આંધી તેની તરફ ફેંકી. પવનમાં સડસડાટ કરતું તીર કિશોરના પગ આગળ આવી પડ્યું. કિશોરે તેને ઢોંધી ચીટી છોડી વાંચવા માંડી. ચીટીમાં લખ્યું હતું કે:-

“ અચળગઢના સેનાપતિ !

તું તારા સૈન્ય સાથે અમને પકડવાને આવ્યા છે તે સાંભળી અમે ધણાજ ખુશી થયા છીએ; પણ તેની સાથે આટલું ખાસ કરીને યાદ રાખજો કે તું અને તારા તમામ સૈનિકો અમારામાંથી એકને પણ પકડી શકવાને શક્તિમાન નથી. અમારી સામે લડવાથી તમારે પ્રાણ ખોવા પડશે અને તમારામાંના દરેકને આ ઉડી ખીણોના લોગ થવું પડશે. ખીણું તમારા રાજ રણુજીતે વિક્રમાજીતની સલાહથી તેના

પિતાને પદબ્રજ કરી હરામની રાજ્ય ગાદી મેળવી છે. અમે રણજીતને બહાદુર પણ ભોળા મનનો સમજીએ છીએ. તે ભોળા રાજાની આંખ ઉઘાડવા અને વિક્રમાજીતને તેનાં કૃત્યોનો બદલો આપવા અમે એકઠા થયેલા છીએ. અમે યુવરાજ કલ્યાણસિંહને અમારા મહારાજા માની તેમના તરફથી અમારૂં લોહી રેડવાને તૈયાર છીએ. આ ચીટ્ટી ખુદ કલ્યાણસિંહેજ લખેલી છે માટે જો તમે સત્યને ચાહનારા હો તો આ ચીટ્ટી વાંચી તરત અમારી સાથે મળી જશો અને દેશના ઉદ્ધારને અર્થે અમારા મિત્ર બનશો. તેમ છતાં જો અમારી વાત તમારા ધ્યાનમાં ના ઉતરે તો અમારા વીર યોદ્ધાઓ તમારો સત્કાર કરવાને તૈયાર ઉભા છે. એજ.

લી૦

ગુલામસિંહ ફકકડ.”

કિશોરે થોડીકવાર કંઈક વિચાર કરી સરદારો સાથે શું કરવું તેની મસક્ત ચલાવી સરદારોએ પણ મળી જવાની સમતી દર્શાવી. તરત કિશોરે પીળો વાવટો ઉભો કર્યો. તેના રણજીત યોદ્ધાઓ કિશોરના વર્તનથી તર્કવિતર્ક કરવા લાગ્યા. થોડીવારમાં તો ગુલામસિંહ અને કલ્યાણસિંહ પહાડ પરથી નીચે ઉતરી કિશોરની પાસે આવ્યા. કિશોર યુવરાજને જોતાંજ ગળગળો થયો અને ત્યાંથી દોડી તેને કંઠે વળગી પડ્યો. યુવરાજે તેને ગાઢ આત્મીયતા આપી. તે પછી કિશોરે ગુલામસિંહ સાથે હાથ મેળવ્યો. ગુલામસિંહનું પ્રચંડ શરીર અને તેની તિક્ષ્ણ આંખો જોઈ રજપૂત યોદ્ધાઓ તેને કળીયુગનો રાક્ષસ માનવા લાગ્યા. કિશોરે સર્વ સૈનિકો સમક્ષ લાંબાણુ લાપણુ કરી અચળગદમાં ચાલતા પ્રપંચોનું દિગ્દર્શન કરાવ્યું. રજપૂત સૈનિકો આ સન્નિધિ પ્રપંચોથી અજાણ હતા. પ્રપંચનો ભેદ ખુલ્લો થતાંજ વીર રજપૂતોની આંખો ક્રોધથી લાલચોળ જણાવા લાગી. કિશોરે વિષયરાજ વગેરે કારસ્થાનીઓના પત્ર એક પછી એક સર્વની સમક્ષ વાંચી સંભળાવ્યા. આંખી રજપૂત યોદ્ધાઓનું લોહી ઉકળી આવ્યું. સમજાવ્યું કલ્યાણસિંહને વહાદાર રહી મદદ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. ગુલામસિંહે પણ

અસરકારક ભાષણથી વીર યોદ્ધાઓનું સન્માન કર્યું. ગુલાબસિંહના ભાષણથી રજપૂત વીરો છક થઈ ગયા. સંઘળાએ તેને નમન કર્યું અને પછીથી તેઓ મુવરાજની ઊવણીમાં આવ્યા.

મહારાજ અંગારસિંહને જોઈ સંઘળા રજપૂતો જમીન સુધી નીચા નમી તેમને પ્રણામ કરવા લાગ્યા. અંગારસિંહે સંઘળા નયને સંઘળાનો ઉપકાર માન્યો. કિશોર અને સરદારો મહારાજને મળ્યા. મહારાજએ તેમને ભેટી સર્વાનું કુશળ પૂછ્યું અને તેમને માટે રહેવાની વ્યવસ્થા કરી આપવાને ગુલાબસિંહને આજ્ઞા કરી. ગુલાબસિંહે મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરાવી ભીલ વીરોને જતા રહેવાની આજ્ઞા આપી જંતવંતતામાં તેઓ ડુંગરી પ્રદેશમાં અદ્રશ્ય થઈ ગયા. રજપૂત સૈનિકો પણ પોતાના માટે ઉભી કરેલી રાવડીઓમાં ભોજન ખનાવવા લાગ્યા અને મહારાજ અંગારસિંહ કલ્યાણસિંહ સાથે ભાવિ યુદ્ધની ગોઠવણ કરવાના વિચારમાં ગુંથાયા.

કિશોરસિંહ આમતેમ ફરવા લાગ્યો અને તેની આંખો કરતાં કરતાં કાઢને શોધવા લાગી. વાંચકો ! કિશોર કાઢને નહિ પણ કાળા-કુમારીને શોધતો હતો. એવામાં સામેના પહાડ પરથી ઘોડેચાર એકેલી કમળ તેના સાથી સાથે આવતી તેને જણાવે. પ્રેમમૂર્તિની ભવ્ય મુખમુદ્રા નિહાળી કિશોરનું હૃદય આનંદથી ઉજરાવા લાગ્યું. તે તેની સામે દોડ્યો અને મારી કમળ ! હું આવ્યો છું કહેતો તેણીના ઘોડા પાસે આવી ઉભો.

પોતાના મનના માનેલાને નિરપ્રતાજી કમળના આનંદનો પર રહ્યો નહિ. તે ઘોડેથી નીચે ઉતરી અને તેને મળી. બન્નેની આંખોમાંથી લપ્તાંશ્રુ વહેવા લાગ્યાં. તે પછી કમળે કિશોરને અચળમદના સમાચાર પૂછ્યા. કિશોરે તેને તમામ હકીકત હાલી સંભળાવે. કિશોર કલ્યાણને મળી ગયો છે જાણી કમળ ખુશ થઈ ગઈ અને તેણે લપ્તાંવેશમાં કિશોરના હાથે ઘુંબન કર્યું. બાદ બન્ને જાણ્યાં વાતો કરતાં કરતાં મહારાજ અંગારસિંહની પાસે આવ્યાં અને કમળની સાથેના માણસો કમળના ઘોડાને લઈ જઈ તેને કેડાણે આંધી દીધે.

મહારાજએ કિશોરને નજીક બોલાવી કલ્યાણની જોડે બેસાડ્યો અને ઘણા સમય સુધી વાતો કરી. જેતજેતામાં દિવસ પૂરો થયો. સાંજની ઠંડી હવા આવવા લાગી. પશુ-પક્ષીઓ ચારે ચરી પોતાના માળાઓ તરફ હિડી જતાં જણાયાં અને તંબુમાં એકઠું મળેલું રાજ-વંશી મંડળ પણ સમય થવાથી ભોજનગૃહમાં ગયું.

૧૬

ભયંકર પ્રપંચ.

સદા ન સુખ સંસારમાં, સુખ પાછળ દુઃખ હોય;
સુખ સદા જે આપેંડ, દીસે ન દુઃખીયા કાય.

અચયળગઢમાં હવે રોજ રોજ નવા નવા બનાવો બનવા લાગ્યા, તેથી રણજીત અને વિક્રમાજીતની દીલગીરીનો પાર રહ્યો નહિ. વળી કિશોર મહારવડીઆને મળી ગયાના સમાચાર મળ્યા એટલે બળનામાં ધી હોમાયા જેવું થયું. મહારાજ અંગારસિંહે એકાંત મહેલમાંથી નાસી છુટ્યા પછી મહારવડીઆનો આશ્રય શોધ્યો છે ને તે મહારવડીઆ-ઓતો તેના પાટવી કુમાર કલ્યાણસિંહજ છે તેની તેઓને હજી ચોક્કસ ખબર મળી નહોતી. જ્યારે એક તરફ મહારવડીઆનો ઉપદ્રવ ચાલુ હતો, ત્યારે બીજી તરફ દેશપાર થએલો દિવાન વિષયરાજ તેના સાંપ્રતો સાથે અચયળગઢમાં છુપા વેશથી રહી તોફાન મચાવતો હતો અને તેની કપટ ભળ ચારે તરફ ફેલાવતો હતો.

તેણે પોતાના છુપાં જસુસોને છુટા છુટા શહેરમાં દરેક કેકાણે મૂકી દીધા હતા. તેઓ જુદા જુદા વેશમાં રાજમહેલની આગળ આંટા મારતા હતા. આજે સવારના પહેરથીજ તેના બાર જસુસો પહેરે-દાર સિપાહીઓનો સ્વાંગ પહેરી રાજમહેલના યોગાનમાં પહેરો કરી રહ્યા હતા અને વારંવાર મહેલની તરફ તિક્ષણ નજરે જેતા હતા. તેઓ એવી તો સજાકથી કામ કરતા હતા કે કોઈ પણ માણસનો તેમના હિપર શક જતો નહિ. બરાબર મધ્યાહ્નકાળ થતાં તે છુપી ટોળીના સરદારે પોતાના માણસોને નજીક બોલાવી કંઈક ખાનગી

સૂચના આપી. “હું કપિંજલા બહેનના મહેલે જઈ સાંજ પડતા અગાઉ પાછો આવું છું” કહી તે ત્યાંથી આવતો થયો ને એક ટુંક રસ્તે થઈને કપિંજલાના મહેલની પાછલી બાજુએ આવ્યો.

મહેલની પાછળ એક નાનકડો બગીચો આવેલો હતો. કારસ્થાનીઓ જ્યારે જ્યારે કપિંજલાને મળવા આવતા ત્યારે ત્યારે આ બગીચામાં થઈનેજ મહેલની અંદર આવતા. કપિંજલા હમેશાં તે તરફનું દાર ખુલ્લુંજ રાખતી હતી.

વળી આજે કપિંજલા કારસ્થાનીઓની સૂચનાથી તૈયાર થઈ તેમની રાહ જોતી બગીચાના ઝરૂખામાં બેઠી હતી. એ અરસામાંજ કારસ્થાનીઓના સરદારે બગીચામાં પ્રવેશ કર્યો, અને પાછળના ખુલા રાખેલા દારમાં થઈને તેનો પાસે આવી ઉભો. વિક્રમાજીતને પણ આજે દરબારમાં કાંઈક અગત્યનું કામ હોવાથી તે ત્યાં મોડા સુધી રોકાવાનો હતો એટલે કપિંજલા નિર્ભયતાથી ત્યાં બેઠી હતી. તેણે આવનાર સરદારને હસ્તે વદને પ્રશ્ન્યું:—“કાં સરદાર ! શું સમાચાર છે ? મારા બાપુ આનંદમાં તો છે ને ? તેમને મારી તરફના સમાચાર ખરાબર મળે છે ને ?”

આવેલો સરદાર નમ્રતાથી કહેવા લાગ્યો:—“બહેન ! આપની તરફના સમાચાર દરરોજ મળ્યે જાય છે. તે સમાચારથીજ અમે લગભગ બે અડવાડીયાં થયાં અચળગઢમાં છુપા વેશમાં આવી રહ્યા છીએ. આપની કાર્યક્ષતા જોઈ અમે આપનો ઉપકાર માનીએ છીએ. જો આપની મદદ અમને ન હોત તો આજે અમારી શું દશા હોત તે કહી શકતો નથી.”

“મારા બાપુને મારે મદદ કરવી એ હું મારી પોતાની ફરજ સમજું છું. સરદાર ! મ્હેં વિશેષ કાંઈ પણ કર્યું નથી. વાઈ હવે જણાવો કે આજે આવવું શા કારણથી થયું છે ? તમારી હકીકત ટુંકમાંજ જણાવજો કારણ કે મારા સ્વામીને આવવાનો સમય થવા આવ્યો છે.” કપિંજલાએ કહ્યું.

સરદાર બોલ્યો:—“મારે અહિં આવવાનું મુખ્ય કારણ તો એ

છે કે હાલમાં અમને નાણાંની ઘણી તંગી છે અને ખાવા પીવામાં પણ વખતે મુંઝાવું પડે છે. આ કારણથી આપના પિતાશ્રીએ મને આપની પાસે મોકલ્યો છે. જે કંઈ નાણાંની મદદ મળે તો સારું ! ખીનું કિશોરને આપે કાંઠી મૂકાવ્યો તે સમાચાર પણ આપુએ જાણ્યા છે. હવે ફક્ત એકજ કંટકને દૂર કરવાનું બાકી રહ્યું છે. તે કંટક ખીનને કાઢ નહિ પણ મહારાજ રણજીતસિંહ છે. તેની સ્ત્રી રંભાને તો અમે આજરોજ ઉપાડી લેઈ જઈશું. તેણીના ગુમ થવાથી રણજીતને સખ્ત આઘાત થશે; અને તે બહારવટીઆ ઉપર ચઢાઈ લઈ જવાનું વિક્રમાજીતને ફરમાવશે. એ અરસામાં તમારે વિક્રમાજીતને યુક્તિથી વશ કરી બોળવવા અને તખીયત નાદુરસ્તનું બહાનું ટાલી લડાઈમાં જતા અટકાવવા. આથી રણજીત ખુદ યુદ્ધે ચઢશે અને બહારવટીઆઓના હાથેજ તેનો જીવનદિપક ખુઝાશે. કહો બહેન ! રણજીત મરશે એટલે આપોઆપ વિક્રમાજીતને સરદારો અને પ્રજાજનો ગાદીએ બેસાડશે. બસ, આ યુક્તિથીજ વિક્રમાજીત થોડી મહેનતે મહારાજ થશે અને તમે મહારાણી થશો.”

“ પણ કદાચ રણજીતે યુદ્ધમાં વિજય મેળવ્યો તો ? ” કપિંજલાએ સવાલ કર્યો.

“ જે એમ થશે તો પછીથી જેઈ લેવાશે. અમે તો જે પળે જે થાય તે ખરૂં એમ માનનારા છીએ. અમારા વિચાર પણ કંઈક જુદાજ છે. અમારી સઘળી મહેનત ફક્ત આપના કલ્યાણને અર્થેજ છે. તમારા આપુ તમને ઐચગઢના મહારાણી બનાવવાને બહુજ ઇનતેજાર છે. ” કહી સરદાર કપિંજલા સામે નેઘ રહ્યો.

“ ત્યારે શું તમે રંભાને આજેજ ઉપાડી જવી ધારી છે ? ” પુનઃ કપિંજલાએ પૂછ્યું.

“ હા, આજેજ તે કામ પૂરું કરવાનો અમે દઢ સંકલ્પ કર્યો છે. ” તે સરદારે જણાવ્યું.

“ એમ ! તો બહે જાઓ અને સાવચેતીથી કામ પૂરું કરો. હાં...પણ ઉભા રહો. હું તમને થોડીક સોના મહોરો લાવી આપું.”

કહી કાપંજલા એક પેટી ઉઘાડી તેમાંથી સોના મહેરોની એક થેલી બહાર કાઢી લાવી અને તે તે સરદારને આપી. સરદારે નમન કરી થેલી લીધી અને તે આગ્યો હતો તેજ રસ્તે, થઈને મહેલમાંથી બહાર નીકળી ગયો.

બગીચાની બહાર તેના બીજા બે માણસો ઉભા હતા તેમને સોના મહેરોની થેલી આપી ત્યાંથી તેણે વિદાય કરી દીધા. પછી તેણે રાજમહેલ આગળ આવી પોતાના માણસોને ચાલવાની દર્શાવત કરી. સઘળા સાથે તે એક મકાનમાં આગ્યો. સમીસાંજ થતાં ચારે જણને સોદાગરનો વેશ ધારણ કરાવી પોતે પણ તે સ્વાંગમાં સજ્જ થયો. રં મગરનો વેશ ધારણ કરેલા ચારે જણને ઝવેરાત વેચવાને બહાને તેણે મહારાજની પાસે જવાનું જણાવ્યું અને સાથે સાથે ત્યાં કેમ વર્તવું એ પણ સમજાવ્યું.

ચારે માણસો ઝવેરાતની નાનકડી પેટીઓ લઈ વિદાય થયા. પછી તે ધરસ્થાની સરદારે બાકી રહેલા માણસોને પહેરેગીરનો પોશાક પહેરાવી રાજમહેલની આબુઆબુ પહેરે ભરવાનું આજ્ઞાવ્યું. બે માણસો સિવાય બાકીના ચાલ્યા ગયા અને સરદારની આજ્ઞા મુજબ મહેલ આગળ આવી પહેરો ભરવા લાગ્યા; પણ મહેલ આગળ ફરતા પહેરેગીરો તેમને જોઈ ઝરેમાયા નહિ; ધરણ કે આ નવા સિપાહીઓ લગભગ એક અડધાડીઆથી ત્યાં પહેરો ભરતા હતા. જુના સિપાહીઓ આ નવા સિપાહીઓને વિકમાશ્ચતના સિપાહીઓ તરીકે ઓળખતા હતા. ટુંક વખતના સહવાસમાં કષ્ટકળાવાળા સિપાહીઓએ પોતાના પહેરો ભરનાર ભાઈજન સિપાહીઓનાં મન સારી રીતે જીતી લીધાં હતાં. સઘળા માણસોને રવાને કરી બરાબર સંધ્યાકાળે તે સરદાર કે જેનું નામ દુર્જનાસંહ હતું તેણે પણ બલકાદાર પોશાક પહેરી લીધો અને ત્યાં રહેલા બે માણસોને શસ્ત્ર-અસ્ત્રથી સજ્જ કરી સાથે લેઈ બહાર નીકળ્યો. તે ચાલતો ચાલતો એક એકાન્ત ભાગમાં ધઈને રાજમહેલની અંદર પેઠો.

આ સમય ભોજનનો હોવાથી ત્યાં કોઈ પણ માણસ હાજર

નહોતું. આથી આનંદ પામી દુર્જનસિંહ તેના બે સોળનીઓ સાથે મહેલના એક નાનકડા ઓરડામાં છુપાઈ ગયો. જે સમયે આ પ્રપંચ-ગ્નણ દેશાતી હતી તે સમયે મહારાજ રણજીતસિંહ મહારાણી રંભા-સુંદરી સાથે ભોજનકાર્યથી પરવારી વાર્તાવિનોદ કરતા હિંચોળાખાટ ઉપર હિંચતા હતા. તેમની પાછળના ઓરડામાં પેલે કારસ્થાની દુર્જનસિંહ તેના સાથિતો સાથે છુપાયો હતો. તેના હાથમાં આ સમયે એક પ્યાલો હતો. રાજ તથા રાણીની વચ્ચે થતી વાત તેનાથી ગરાગર સંભળાતી હતી. દુર્જનસિંહ હાથમાં રાખેલા પ્યાલામાં કંઈક સંકેત રંગનો પદાર્થ તૈયાર કરતો હતો અને સાથે સાથે આગળના ઓરડામાં થતી વાતચીત પણ ધ્યાનપૂર્વક સાંભળતો હતો. રંભાસુંદરી સ્વામીને રાજકીય પ્રશ્નો પૂછતી હતી. તેણે આજે સ્વામીને સઘળું ખુલ્લું જણાવી દેવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. વાત ઉપર વાત નીકળતાં તેણે રણજીતને પૂછ્યું:—“સ્વામીન! આપના અમલમાં રાજમાં ગિલકુલ શાન્તિ જણાતી નથી તેનું કારણ શું? આપ જેવા ઉગર પૃથ્વીપતીની હકુમત તજે પ્રજા શા કારણથી પોકાર પાડી રહી છે તેનું કારણ મારાથી પણ સમજાતું નથી. પ્રભુ! ગુસ્સો કરશો નહિ: ન છુટકે જાણવું પડે છે કે પરગા માણસ ઉપર વિશ્વાસ રાખવાનું જ આ પનિશામ છે. બહાના! કલે માંડે પારવં સત્ય છે કે નહિ? જો માંડે બોલતું સત્ય હોય તો પારકા ઉપર ભરોસો રાખવા મૂઝા ઘો: અને પ્રજાના પોકાર તરફ જાતે લક્ષ આપો. રાજ્યના સઘળા અમલદારો સ્વાર્થી છે તેથીજ પ્રજા દુઃખી થાય છે. નાથ! માંડે માનો અને પ્રજાનું કલ્યાણ કરવા જાંતેજ તત્પર થાઓ.”

તેનું કહેવું ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી રણજીત આશ્ચર્ય પામ્યો અને કહેવા લાગ્યો:—“રંભા! પ્રિય રંભા! તારું કહેવું હું ગરાગર સમજી શકતો નથી. તારા શબ્દોમાં મને કાંઈક ભેદ લાગે છે. વીગ વિકમાજીત જેવા રાજભક્ત સરદાર મારા સત્કારક છે તે પછી માંડે પ્રજાની ચિન્તા રાખવાની શું જરૂર છે? આજકાલ બહારવટીઓએ ત્રાસ વંતવિ છે તેજ કારણથી પ્રજા દુઃખી છે. તે દુષ્ટ લોકોનો હવે કુંકમાંજ

નાશ થશે અને પ્રજા સુખી થશે. પ્રજાનાં દુઃખ દૂર કરવામાંજ વિક્રમાશ્રી હાલમાં વિશેષ ધ્યાન આપે છે.”

“નાથ ! માફ કરેલું હજી પણ આપને પૂરેપૂરું સમજાયું નથી. વિક્રમાશ્રી ઉપર સંશયો વિશ્વાસ મૂકવો તે ભવિષ્યમાં ભય લેરેલું છે. માણસના મનને ફરતાં વાર લાગતી નથી; માટે તે જે કાંઈ કાર્ય કરે તેની ઉપર ધૂપી દેખરેખ આપે રાખવાની ખાસ જરૂર છે.” રંભાએ જણાવ્યું.

“પ્રિયે ! વિક્રમાશ્રી ઉપર સંશય લાવવામાં તારી મોટી ભૂલ થાયછે. તે આપણા તરફ સંપૂર્ણ વફાદાર છે. મારા પ્રત્યેની તેની ફરજ તે બરાબર સમજે છે અને બળવે છે તેની મને પૂરેપૂરી ખાત્રી છે. તે એવકા થવાનો તમારો સંશય તદ્દન ખોટો છે.” રણુજીતે જણાવ્યું.

“પ્રભુ ! હું કબૂલ કરું છું કે વિક્રમાશ્રી એક પવિત્ર પુરુષ છે; પણ તેઓ તેમની પત્ની કપિંજલાના કૃત્રિમ પ્યારમાં અંધ થયા છે. કપિંજલાની ઇચ્છા કંઈક જુદીજ છે. તે વિષકન્યાએ તે પવિત્ર પુરુષને પોતાની પ્રપંચી જાળમાં પૂરેપૂરા જકડાયા છે. સ્વામી ! સત્ય પૂછો તો તે રાક્ષસીએ તેમને રાજસોભ લગાડ્યો છે. તે પાપણીની ઇચ્છા મહારાણી થવાની છે એવી મને પાકે પાગે ખબર મળેલી છે.” રંભાએ સત્ય હકીકત જણાવી.

રણુજીત ચમકીને બોલી ઉઠ્યો:—“રંભા ! રંભા ! શું તું આ સત્ય વદે છે ? હેં શું પવિત્ર વિક્રમાશ્રી પ્રપંચી જાળમાં જકડાયા છે ? અરે શું તેમને રાજ્યસોભ લાગ્યો છે ? ના, ના, તેમ તો કદી બનેજ નહિ; હજી માફ મન સાક્ષી આપતું ગયી. રંભા ! આને માટે તારી પાસે કાંઈ ખાત્રીલાયક પૂરાવો છે ?”

“હા, નાથ આ રહ્યો તેમના પુત્રના હરતાક્ષરથી લખેલા પત્રનોજ પૂરાવો.” કહી રંભાએ દાસી મારફતે મળેલો કિશોરનો પત્ર રણુજીતના હાથમાં આપ્યો.

રણુજીતે એ વાર પત્રને વાંચ્યો અને મહાન વિચારમાં પડી ગયો. તેણે પુનઃ પત્રની નીચે લખેલી એક લીટી કે જેમાં—“કપિંજલાથી

સંભાળજો. તે સ્ત્રીના રૂપમાં અવતરેલી રાક્ષસી છે.” એ લખેલું હતું તે ફરીને પણ વાંચ્યું. રણજીત મનમાં બોલી ઉઠ્યો:—“ શું આ પત્ર ખરો હશે ? કિશોરે આ સત્ય વાત જણાવી હશે ? હાં...તે પણ કેમ સમજી શકાય ! કદાચ કિશોરે અપર માતા ઉપરના વૈરને લીધે આ બોટું તર્કટ ઉભું કર્યું હોય તો ? જો તેમ ના હોય તો તે રંભાને પત્ર પહોંચાડી શા માટે બહારવટીઆને મળી જાય અને મારાથી બેવકા થાય ? વળી તેની માતાને અને તેને વૈર છે એ વાત તેણે મને પણ જણાવી હતી. મને તો એમજ સમજાય છે કે આમાં કિશોરનું તર્કટજ છે. તેણે પોતાનું વૈર વાળવાને આ બોટું બોટું કરેલું છે.” આમ નિશ્ચય ઉપર આવી રણજીતે હસ્તે વદને રંભા સામે જોઈ કહ્યું:— “ રાણી ! આ પત્રથી તું પૂરેપૂરી ક્ષમાઈ છે. કિશોરે તેની માતા પ્રત્યેના વૈરને લીધેજ આ તર્કટ રચેલું છે. પ્રિયે ! બહેમને દૂર કરો અને ચિંકમાજીત જેવા પવિત્ર પુરૂષ પર બોટું આળ ન ચઢાવો.”

“ નાથ જેવી આપની દયાળા. કુદરતની લીલા અવનવી છે. સમય સમયનું કામ કરે જાય છે. પ્રભુ ! આ હૃદયની સંપૂર્ણ ખાત્રી છે કે અસત્ય જાજા દિવસ હાંક્યું રહેશે નહિ.” ફરી રંભાએ નીચું બેસ્યું.

અન્નેમાં આ પ્રમાણે વાતચીત ચાલી રહી હતી એવામાં દ્વાર-રક્ષક સિપાહીએ આવીને જણાવ્યું કે:—“ મહારાજ ! અત્યારે બહાર ગામના ચાર સોદાગરો આવ્યા છે. તે આમને મળવાને જણાવે છે. મહેં તેમને સવાસ્માં આવવાને સમજાવ્યું પણ તેઓ માનતા નથી ને કહે છે કે અમારે તો અત્યાચાર મહારાજને મળવું છે.”

“ ઠીક, જાઓ ” તેમને સૈદી લાવી બહારના દિવાનખાનામાં બેસાડો. હમણાંજ હું આવું છું.” કહી રણજીત ઉભો થયો અને કપડાં બદલવા લાગ્યો.

રંભાના બહેમમાં વૃદ્ધિ થઈ. તે સ્વામીની સાથે જવાને તૈયાર થવા લાગી; પણ રણજીતે હમણાંજ આવું છું કહી તેને અટકાવી. રંભા નિરાશ થઈ કોચમાં પડી. આજે તેનું હૃદય ધડકતું હતું. તે આરે તરફ ભય જોઈ રહી હતી. સ્વામીની હડીલાઈ પર તેને ધણુંજ

લાગી આવ્યું. રણજીતના ગયા પછી તે રડવા લાગી. તે ઘણીવાર સુધી રડી હૃદય હલકું કરીને કાચમાંથી ધ્રુજતે પગલે ઉભી થઈ એક આયના તરફ વળી. જો કે તેના એ રડામાં ખત્તી ઝગઝગાટ અણી રહી હતી પરંતુ તે ગભરાએલા જેવી જણાતી હતી. તેને ત્યાંની જમીન ભારે લાગતી હતી અને ભયથી વારંવાર આસપાસ જોતી હતી. રંભા આયનામાં મુખ જોઈને પાછી વળી હિંચકા ઉપર બેઠી.

રણજીતે નીચે જઈ સોદાગરોની મુલાકાત લીધી અને રાત્રે આવવાનું તેમને કારણ પૂછ્યું. જવાબમાં એક સોદાગરે નમ્રતાપૂર્વક જણાવ્યું કે:—“નામદાર અમે દૂર દેશના સોદાગર છીએ. આપને ભેટ કરવાને કેટલુંક જવાબદાર લેણ આ નગર તરફ આવતાં અમે બહાર-વડીઆઓથી હુંટાઈ ગયા છીએ. અમારું સર્વસ્વ નાશ પામ્યું છે. અમે મહા ડ્રયાસે આટલું તેમાંથી છૂપાવી ગયાવી લીધું છે. અમારો વિચાર સવારના પહોરમાંજ જવાનો હોવાથી આપ નામદારને આ મુશ્કેલી રત્નો ભેટ કરવાને અંગેજ અમે રાત્રિનંત સમયે આપ નામદારને શ્રમ આપ્યો છે.” હલી તે સોદાગરે એ પાણીદાર રત્નો રણજીતના હાથમાં મૂક્યાં.

રણજીત રત્નોને લેવા લાગ્યો. તેને આ કાર્યમાં રોકાએલા તેજ પેલી તરફ છૂપાઈ રહેલો દુર્જન તૈયાર થયા અને ધીમે પગલે રંભા-વાળા ઓરડામાં દાખલ થયા. આ વખતે રંભા વિચારમાં ગરકાવ થઈ હિંચકા પર હિંચતી હતી. દુર્જનસિંહ ધીમે પગલે તેની પાછળ આવી ઉભો; આડીના એ માણસો પણ યુક્તિપૂર્વક તેની પાસે ઉભા રહ્યા. દુર્જનસિંહે તૈયાર કરેલા પ્રવાહી પદાર્થનો ખાલો એક માળસના હાથમાં આપીને ધીમેથી જણાવ્યું કે તું આ પ્રવાહી પદાર્થને અલિધી છાંટતો છાંટતો બહાર નીકળી જા; અને પહેરો ભરના આપણા માણસોને સાવધાન કરી દે. તત્કાળ તે માણસ ખ્યાલનો પદાર્થ પારી, પારણાં તથા જમીન પર છાંટતો છાંટતો બહાર નીકળી ગયો. તે પછી દુર્જનસિંહે ખીસ્સામાંથી એક સરસ રૂમાલ કાઢ્યો અને રંભાની પાછળ લંગોલગ જઈ એકદમ તેની આંખો પર ઢાંકી દીધી. રંભા

ચીસ પાડે એ પહેલાંજ ખીજ માણસે ગળવામાંથી એક નાની શીશી કાઢી તેના નાક પર ધરી. તે શીશીની અંદરના પ્રવાહી પદાર્થની અસરથી રંભા બેથુદ્ધ થઈ પડી. દુર્જનસિંહે સાથેના માણસને સળગતી ખત્તી લઈ આગ લગાડવાનું સૂચવ્યું. તે ઓરડામાં પ્યાલાનો પદાર્થ છાંટેલો હોય થી ખત્તી અરાડતાંજ મોટો ભડકો થયો. દુર્જનસિંહે બેથુદ્ધ રંભાને ખભા પર ઉપાડી લીધી. બન્ને જણા આગ લગાડતા લગાડતા નીચે આવ્યા. ત્યાં બે રસ્તા આવેલા હતા તેથી દુર્જનસિંહે સાથેના માણસોને એક બાજુ આગ સળગાવવાનું સૂચવી ખીજ બાજુ ચાલવા માંડ્યું. દુર્જનસિંહ એક બંધ બારણું પાસે આવ્યો. તેણે એક લાત મારી એ બંધ બાજુ ઉઘાડી નાંખ્યું. રાત્રિ અંધારી હતી એટલે દુર્જન તે રસ્તેથી બહાર નીકળી ચોગાનમાં પહેરે ભરના સિપાહીઓને મળ્યો અને તેમને ચાલવાની દિશારત કરી રાજમહેલની ખીજ બાજુએ ગયો. ત્યાં સઘળા એકઠા થઈ ગયા. આ આગ લગાડનાર પણ ખત્તી ફેંકી દઈ ત્યાંજ આવી મળ્યો. સઘળાની સાથે દુર્જને રંભાને વિચરી પર્યંતો તરફ ચાલવા માંડ્યું. વેનવેતામાં નો ને તર-પિશાચ તેના હુજમંડળ સાથે ગરબ ગાય જેવી રંભારાજને ઉપાડી પહાડી પ્રદેશમાં અદ્ભુત થઈ ગયો.

રાજમહેલમાં કાગેલી બાગે ભયંકર રૂપ ધારણ કર્યું આમતોમ ફરતા નોકર ચાકરો અને સિપાહી સરદારો ત્યાં દોડી આવ્યા. મહેલનાં બારી બારીણાં ધડાધડ અવાજ કરતાં નીચે તૂટી પડવા લાગ્યાં. લોકોનો જમાવ થવા લાગ્યો. સોદાગરની પાસે બેઠેલા રણજીત આગનું નામ સાંભળતાંજ ભડકી ઉભો થયો અને રંભાને બચાવવા ઓરડા તરફ દોડ્યો. ટાઢે પાણીએ ખસ ગઈ ધારીને ચારે લુચ્ચા સોદાગરો ત્યાંથી પલાયન કરી ગયા અને બીજો રસ્તો થઈને દુર્જનને આવી મળ્યા. મહારાજ રણજીતસંદ ધમમસ્યા રાણીના ઓરડા આગળ આવ્યા; પણ ત્યાં ચાર તરફ બાગ ફેલાઈ ગઈ હતી. બહાર લોકોની ખૂમરાણુ મચી રહી હતી. રંભાનો ઓરડો ચારે તરફ સળગવા માંડ્યો હતો રણજીત એ ભયંકર આગમાં ઝંપલાવા તૈયાર થયો; પણ એ

પહેલાંજ રંભાના ઓરડા ઉપર આવેલો માળ કડક અવાજ કરતો તે ઓરડામાં તૂટી પડ્યો.

“હા, મારી પ્રાણવક્ત્રી ગઈ.” કહી રણજીત ચીસ પાડી નીચે એસી બડાવરાની માફક આમતેમ જોવા લાગ્યો. ધુમાડાના ગોટથી આંખો પૂરાઈ જતી હતી અને આગ પણ ધીમે ધીમે વધતી જતી હતી તેથી રણજીતના શોકનો પાર ન રહ્યો. તેને પણ બહાર નીકળવાનો માર્ગ સૂઝતો નહોતો. તે આમતેમ ફાંફાં મારતો હતો; એ અરસ્સામાંજ વીર વિક્રમાજીત રાગને જોળતો અંદર ધસી આવ્યો. તેને જંતરાજ રણજીત તેની પાસે દોડ્યો અને એક નાના બાળકની માફક તેના કંઠે વળગી બોલી ઉઠ્યો:—“મારી રંભા આ આગમાં બળી મૂક છે. હા ! હું શું કરું ?” આમ બોલતો રણજીત બેશુદ્ધ થઈ જમીન ઉપર પડી ગયો.

વિક્રમાજીતે રણજીતને ખલા પર ઉચકી લીધા અને ઉતાવળે પગલે ત્યાંથી બહાર નીકળી ગયો. વિક્રમાજીતે બહાર નીકળી રણજીતને સુખપાત્રમાં સવાડી તેને બીજા મહેલમાં મોકલાવી દીધા અને પોતે માણસોની અને સૈનિકોની મદદથી આગ હોલવવા લાગ્યો. અને સવાર થતાં આગ હોલવાઈ પણ રંભારાણી ગઈ.

૨૦

ગયબી ગુફા.

જે ગીચ ઝાડીમાં યુવરાજ કલ્યાણસિંહની છાવણી આવેલી હતી તેની ખીજ બાજુએ એક ઢાંખી પહોળી ઉંડી ખીણ આવેલી હતી. તે ખીણમાં બીજ લોકોનાં ઝુંપડાં આવેલાં હતાં. બીજ વીરો એ ઝુંપડાંમાં તેમનાં બેરી છોકરાં સાથે રહેતા હતા. અત્યારે સાંજ પડવા આવી હતી આથી સૂર્યભગવાન પણ ધીમે ધીમે પર્વતની ઉંડાણમાં ઊતરતા જણાતા હતા. આવા ખુશનુમા સમયે જો યુવાન પેદે-સ્વારે પર્વતપ્રદેશની રમણિયતા નિહાળતા નિહાળતા બીજા ઝુંપડાં આગળ આવ્યા. આસપાસ રમતાં બીજા બાળકો તેમને

ખૂમો પાડવા લાગ્યાં. બાળકોની ખૂમોથી સંખ્યાબંધ બીંડ વીરો નોત-
નોતામાં ઝુંપડાંમાંથી બહાર નીકળી એકઠા થઇ ગયા અને ત્યાં
આવેલા યુવાન ઘોડેસ્વારોને ઓળખી આનંદની ખૂમો પાડી એક
પછી એક પગે લાગવા મંડ્યા.

પ્રિય પાંડકા ! આ ઘોડેસ્વારો તે આપણાં પરિચીત કિશોરસિંહ
અને કમળકુમારી હતાં. રાજકન્યા કમળ પુરૂષ પોષાક પહેરી આજે
કિશોરની સાથે ફરવા નીકળી હતી.

જે બીંડ એક ઝુંપડીમાં ગયાં અને ત્યાંથી એક ખાટલો ઉપાડી
લાગ્યા. તે ખાટલા ઉપર કિશોર અને કમળા બેઠાં અને બીંડ વીરો
સામે ઉભા રહ્યા. એ અરસામાં એક અદ્ભુત દેખાવ તેમની નજરે
પડ્યો. કિશોર અને કમળા જે ઝુંપડા આગળ બેઠાં હતાં તે ઝુંપ-
ડાની સામે એક મોટો ડુંગર આવેલો હતો. તે ડુંગર પર ત્રણ ચાર
માણસો ઉતાવળે પમલે ચાલ્યા જતા હતા અને તેમની પાછળ એક
કદાવર માણસ પોતાની પીઠ ઉપર એક બેશુદ્ધ સુંદરીને ઉચકાને
ચાલ્યો જતો હતો. એકાએક કમળાની નજર એ તરફ ગઇ એટલે
તેણે કિશોરને કહ્યું:—“કિશોરસિંહ ! આમ તો જુઓ ! આ સામેના
ડુંગર પર કોઈક માણસો એક સુંદર રમણીને ઉપાડી ચાલ્યા જાય છે.”

કિશોરે ચમકીને એ તરફ જોયું તો તેના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો
નહિ. તેણે ઉપરના માણસોને વેળથી ચાલ્યાં જતા જોયા. કિશોરને
ધારીને નિરીક્ષા કરતો જોઈ કમળ તેને કહેવા લાગી:—“કિશોરસિંહ !
તમે શું જોઈ રહ્યા છો ?” મને લાગે છે કે કોઈક હરામખોરો તે
રમણીનું હરણ કરી જાય છે, માટે ઉઠો સાવધ થાઓ અને તે દુષ્ટોના
પાસેથી તે રમણીને છોડાવો. ચાલો હું પણ સાથે આવું છું.” કહી
કમળ ઉભી થઇ. કિશોરે તેને સાથે નહિ આવવાનું જણાવ્યું પણ
કમળે માન્યું નહિ ને તે પણ સાથે જવાને તૈયાર થઇ. એવામાં
એક વૃદ્ધ બીંડે આગળ આવી જણાવ્યું કે:—“બાપુ ! આ સામેનો
ડુંગર ખલો વિકટ છે ને તેની પાછળનો ભાગ હિંસક જનાવરોથી
ભર્યો છે; માટે આપે થોડાંક માણસોને સાથે રાખવાની જરૂર છે.”

કિશોરે જણાવ્યું:—“ તમે અમારી રીકર કરશો નહિ. દુષ્ટો ઝડપથી ચાલ્યા જાય છે. અમે તેમની પુંડ પકડીએ છીએ. તમે હાલને હાલ આપણી ઇવણીમાં એક માણસને દોડાવો અને આ બાબતના સમાચાર સરદાર ગુલાબસિંહને જણાવો. જે તેઓ કદાપિ ઇવણીમાં ના હોય તો તમે અમારી મદદને માટે થોડાક માણસોને ડુંગરાની પેલી બાજુએ મોકલવંતે. કારણ કે હરામખોરો એ તરફ જ જતા જણાય છે. ” કહી કિશોર અને કમળે થોડાને પૂરપાટ દોડાવી મૂક્યા.

તે ડુંગરપર ચઢવાનો સરળ રસ્તો ત્યાંથી જો માઇલ દૂર આવેલા હતો. નિર્દોષને બચાવવા કિશોર અને કમળા થોડીવારમાં ત્યાં આવી પહોંચ્યાં અને થોડાઓને ડુંગર ઉપર ચઢાવવા લાગ્યાં. પર્વત પ્રદેશમાં ફરેલા થોડાઓ પગને કરાપી ઝડપથી ઉપર ચઢવા લાગ્યા. તેઓને વારંવાર ઠોકરો વાગતી હતી પણ જાતવાન જાનવરો તેમના માંત્રકને લગાર પણ આંચકો આવવા દેતાં નહિ. કિશોર—કમળા જેતજેનામાં ટાય ઉપર આવી પહોંચ્યાં. તેમણે ત્યાંથી નીચે જોયું: તો તેમણે તીરકામમાં ચઢાવી સંખ્યામંથ બીજવીરોને તૈયાર થઈ આવતા જોયા. કિશોરે તેમને જણાવવાને ખીસ્સામાંથી રૂમાલ લાઢી લેવાઓ. બીજ લોકો તેમની સામે જોઈ આનંદની ખૂસી પાડી કહેવા લાગ્યા કે:— “ ગલરાશો નહિ. અમે આવી પહોંચીએ છીએ ” કિશોરે કમળાને પાછળ રહેવાનું સૂચવી પોતાનો થોડો આગળ કર્યો અને ડુંગરની બીજી બાજુએ ઉતરવા માંડ્યું. આ વખતે હરામખોરો લગભગ નીચે ઉતરી રહેવા આવ્યા હતા. તેઓની દૃષ્ટિ હજી પાછળ આવનારાની ઉપર પડી નહોતી. કિશોર અને કમળા લગભગ અર્ધો ડુંગર ઉતરી એક નાનકડા મેદાનમાં આવીને અટક્યાં; કારણ કે સાંધી નીચે ઉતરવાનો માર્ગ ઘણો કઠણ હતો ને તેથી થોડા ઉતરી શકે એમ નહોતું. તત્કાળ કિશોર અને કમળા થોડાપરથી નીચે ઉતરી પડ્યાં અને ધોરાની સામે જોઈ કંઈક સંજ્ઞાદર્શક અવાજ કર્યો; જેથી એ કેળવાએલા અંધો તેમના સ્થળે જવાને ત્યાંથી ઉપડી ગયા. કિશોર અને કમળાને હવે ભયાનક રસ્તામાં થઈને પસાર થવાનું હતું. નીચે ઉડી અને અંધ-

કારમયી ખીણ જણાતી હતી. ઉતરવાનો રસ્તો એવો તો કઢંગો હતો કે જે ઉતરવામાં લગાર પણ ચૂક થાય તો નીચેની અંધારી ખીણમાં પડી મરણને શરૂ થયાય એમ હતું. કિશોરે કમળનો હાથ પકડ્યો. બન્ને જણાં બોંય પર એસીને ધીમે ધીમે આગળ ખસવા લાગ્યાં. સાયંકાળનો સમય હતો તેથી સૂર્યનારાયણનો પ્રકાશ પણ ઓછો થતો જતો હતો. નીચે ઉતરતા કિશોરની નજર હરામખોરાની પીઠ પાછળ લાગેલી હતી; પણ હવે ધીમે ધીમે કિશોરની નજર અંધકાર જણાવા લાગ્યો. એવામાં નીચે ઉતરતા હરામખોરામાંથી એક મશાલ સળગાવી એટલે મશાલનો પ્રકાશ બેઈ કિશોર આનંદ પાડ્યો; પણ એ આનંદ થોડા વખતને માટે જ હતો. કારણ કે સધળા હરામખોરાએ રસ્તામાં આવેલી આ ધુંગરની એક ફાટમાં પ્રવેશ કર્યો. આ ફાટ છેક નીચે આવેલી નહોતી એટલે પુનઃ અંધકાર જવાયો. “કમળ ! હવે કેમ કરીશું.” કહી કિશોરે પાછળ દૃષ્ટિ કરી. કમળ તેને હિંમત આપી કહેવા લાગી:—“રજપૂત વીર થઈ શા માટે નિરાશ થાઓ છો ? પરાપકાર એ મોટું પુન્ય છે. પરાપકાર કરતાં મરીશું તો સ્વર્ગમાં જઈશું. માટે હવે તો પ્રભુનું નામ લઈ આગળ વધો.”

“હા, એમજ કરું છું.” કહી કિશોરે નીચે નજર કરી તો આંખા પ્રકાશથી તેને જણાયું કે નાનો માર્ગ પૂરો થયો છે અને હવે પથરોનો લીસો માર્ગ શરૂ થાય છે. “જે આ રસ્તામાં લપચ્ચાં તો મુંઝાજ.” કહી કિશોરે કમળને સાવધુ રહેવાનું સૂચવી આગળ ખસવા માંડ્યું. બન્ને જણાં શરીર ટેકવીને નીચે ઉતરવા લાગ્યાં. અંધકાર તો એટલા બધો હતો કે કાંઈજ દેખી શકાતું નહોતું. કિશોર એક હાથે કમળનો હાથ પકડી બીજા હાથથી આગળનો માર્ગ તપાસતો જતો હતો. પરાપકારથી આવું ભયંકર અને જીવ સંતોસટનું કામ કરનાર વીર બાળકોની પ્રભુને દયા આવી તેથી આગળ જતાં કાંઈક આંખો પ્રકાશ જણાયો. કિશોર આગળ વધતો અટક્યો અને પ્રકાશ ક્યાંથી આવે છે એની ઝીણી નજરે તપાસ કરવા લાગ્યો. તેને જણાયું કે અહિં નજીકમાં પર્વતની એક ફાટ આવેલી છે. પેલા લુચ્ચાઓ અહિંજ

અદ્રસ્ય થયા હતા તેથી અંદર પોલાણ હોતું જોઈએ એમ તેને લાગ્યું. કિશોર અને કમળાએ પ્રભુનું નામ લઈ હીંમતથી એ પોલાણવાળી ફાટમાં પ્રવેશ કર્યો. અંદર જતાં તેમને માલમ પડ્યું કે આ સ્થળે પત્થરોની જુદી જુદી ગુફાઓ આવેલી છે. અંદરનો માર્ગ સીધો અને સાફ હતો. “ખરેખર આ જગા ઘણી ભયંકર છે.” કહી કિશોર કમળાનો હાથ પકડી ધીમે પગલે આગળ ચાલ્યા લાગ્યો. થોડેક દૂર જતાં તેને એક ગુફામાં મશાકનો પ્રકાશ દેખાયો અને ત્યાં પેટા હરામખોરો માંહોમાંહે વાતો કરતા સંભળાયા. કિશોર-કમળ આગળ નહિ વધતાં ત્યાંજ ઉભાં રહ્યાં અને ગુફાની દિવાલને અડેલી શ્શી રીતે અંદરનું રહસ્ય જાણ્યાં.

અંદરની બાજુએ તે હરામખોરો ઉભા હતા. એક માણસે સળગતી મશાક પકડી હતી અને એક જણ એશુદ્ધ બાળાને જાત્રત કરવા કંઈક દવા સુંઘાડતો હતો. દવાની અસરથી એ એશુદ્ધ રમણી ધીમે ધીમે જાત્રત થવા લાગી અને પૂર્ણ સાવધ થતાં તેણે આંખો ઉઘાડી આસપાસ જોયું. વિકાળ ચહેરાના માણસોને પાસ ઉભેલા જતાંજ તેનું હૃદય કંપ્યું. તેણે સઘળા માણસોના ચહેરાનું અવલોકન કરી બળગળે સાદે કહ્યું:—“ભાઈઓ ! તમે કાણ છો ? મને અહિં શા માટે લાવવામાં આવી છે ? મહેં તમારું શું બગાડ્યું છે ? પ્રભુને ખાતર મને અહિંથી વિદાય કરી દો પરમાત્મા તમારું ભલું કરશે.” કહી તે રમણી દ્યાર્દ્ર નજરે જોઈ રહી.

તેનું કંઈજ બોલતું સાંભળી તે, પત્થરહૃદયના પાપીઓએ એક પણ શબ્દનો ઉચ્ચાર કર્યો નહિ. ફક્ત એક જણે નાક પર આંગળી મૂકી તેને ચૂપ રહેવાની ઇશારત કરી. પરંતુ તે રમણી ચૂપ રહેવાને બદલે આંખોમાંથી આંસુ વહેવરાવતી ફરીથી દયાજનક શબ્દો કહેવા લાગી:—“ભાઈઓ ! બોલો બોલો કે તમે કાણ છો ? વીરાઓ ! જણાવો કે તમારા દિલમાં દયાનો વાસ છે કે નહિ ?”

હજી પણ તે નરાધમોએ કંઈ જવાબ આપ્યો નહિ. પુનઃ તે રમણી તેમના પગે પડીને બોલી: “અરે ! તમે કહેો તો ખરા કે

તમારે શં વિચાર છે ? શું તમે મને અહિં સદાને માટે પૂરી રાખવાનું ધાર્યું છે ? ”

તેના અત્યંત કાલ્પવાલાથી એક માણસે ધોધારી અવાજે કહ્યું:—
“ હવે છાનીમાની મરી રહેને; અમે કંઈ બહેરા નથી કે તું વારંવાર પૂછ પૂછ કરે છે ? અમારા દિલમાં જરા પણ દયાનો અંશ નથી. દયા ડાકણને ખાય એવું અમે સમજીએ છીએ. તારું શું થશે તે હાલ જણાવવાની અમને રજા નથી, માટે છાનીમાની અહિં પડી રહે. જો વધારે બોલીશ તો આ છરાથી મારી નાંખીશ. ” કહી તે માણસે ડોળા ધુરકાવ્યા.

એવામાં અંદરના ઉંડાણ લાગમાંથી કોઈએ ઝીણી સિસોટી વગાડી; એટલે ત્યાં ઉભેલા તમામ માણસો એ તરફ ચાલતા થયા. તેમને જતા જોઈ એ રમણીએ લયથી કારમી ચીસ પાડી; અને કકળતા અંતઃકરણે તેમની પાછળ દોડી કહેવા લાગી:—“ ભાઈઓ ! મારા ઉપર દયા લાવી જણાવો તો ખરા કે તમે કોણ છો ? મને શા માટે આટલો બધો ત્રાસ આપો છો ? જો તમારી ઈચ્છા મને અહિં પૂરી રાખીને દ્રવ્ય મેળવવાની હોય તો તે પણ જણાવો. હું તમને મારા સ્વામી પાસેથી જોઈએ એટલું દ્રવ્ય અપાવીશ. ” અક્ષમ બોલતી તે રાણી આગળ આવી તે પાપીઓના પગમાં પડી. તેની આંખોમાંથી અખંડ અશ્રુધારા વહેતી હતી. તેના અતિશય કલ્પાંતથી તે પામર પશુઓને લગાર પણ દયા આવી નહિ, પરંતુ કોંઈ ભરાઈ પગે પડેલી કામળ રમણીને એક જણે લાત મારી દૂર ફેંકી દીધી. તે બિચારી રમણીનું માથું પથ્થર સાથે અક્ષળાયું અને તેમાંથી લોહી વહેવા લાગ્યું. આખરે તે વેદનાથી તેનું શરીર અચેતન થઈ જમીન પર પડ્યું અને પાપાત્માઓ સાંથી હસતા હસતા ચાલ્યા ગયા.

તેમના આત્મ નિષ્કુર વર્તનથી અને અંદર પૂરાએલી રમણીની કરુણાજનક આજીવનથી બહાર ઉભેલા મિશોરનું હૃદય ઉચું નીચું થઈ જતું હતું. તે વારંવાર પોતાની તલવારની મૂક પર હાથ નાંખી અંદર જવાને ઉત્કેષાઈ જતો હતો; પણ “ હજવાર છે. ” કહી કમળ તેને

અટકાવતી હતી. દુષ્ટોના ગયા પછી કિશોર અને કમળે અંદરના ભાગમાં પ્રવેશ કર્યો. તેઓ તે બેશુદ્ધ રમણીની પાસે બેસી તેની સારવાર કરવા લાગ્યાં. નજીકના પથ્થર ઉપર એક ઝાંખુ ફાનસ સજાગતું હતું તે લેઈ કમળકુમારી તે રમણીને માથામાં ક્યાં ક્યાં વાગ્યું છે તેની તપાસ કરવા લાગી. કિશોર પણ પોતાના રમાલવતી તેણીનું લોહીવાળું માથું સાફ કરવા લાગ્યો. બન્નેમાંથી એકેની નજર હજી સુધી તેના મુખ પર પડી નહોતી. તેમને ગએલા દુષ્મનો પાછા ફરવાના બહુકારા વાગતા હતા; એથી વારે ઘડીએ તેઓ ચારે તરફ નજર ફેરવતાં હતાં. બન્ને જણાં તે બેશુદ્ધ રમણીને સાવધ કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યાં. આખરે તેઓની ક્ષણી માવજતના પ્રતાપે તે બેશુદ્ધ અખળા ધામે ધામે શુદ્ધિમાં આવવા લાગી. તેને સાવધ થતી જોઈ કમળે ફાનસ ઉઘું કરી તેના મુખ પર પ્રકાશ પડવા દીધા. ફાનસનો પ્રકાશ તેના મુખ પર પડતાંજ જેમ પોતાના ગોળા છૂટવાથી માણસ ચોંકે એ પ્રમાણે કિશોર અને કમળ ચોંક્યાં; અને સાથેજ બોલ્યા ક્રિયાં કે:—“અરે ! આતો મહારાણી રંભા ! !”

૨૧

સંકટમાં રહાય.

બલે નાંવ હુમે બાતી પાપીયાને,
તજ વિશ્વે હું જા હુબી આત્મ દરિયે;
ઘડી માર્જની આવી તો સાચવી લે,
ચરણમાં પડી શર્ણ જ શ્રીહરિને.

આમ મનમાં બોલતી રંભા જાગૃત થઈ આંખો બંધ રાખી બેસી રહી તેને ઓળખતાંજ કિશોર-કમળના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. તેઓ એક બીજાની સામે જોવા લાગ્યાં. એવામાં રંભાએ આંખા ઉઘાડી તેમના તરફ જંચુ. ગરીબડી અખળા તેમને જોઈ તત્કાળ બેસી થઈ અને દયાની નજરે તેમની સામે જોઈ રહી. કમળ ધીમે રહી તેની પાસે ગઈ અને રમ લધી પવન નાંખી પૂજવા લાગી:—

“ બહેન ! હવે તો આરામ છેને ? ”

તેનો મોહક અને મધુરો અવાજ સાંભળી રંભા પ્રથમ તો ચમકી પડી પુનઃ શાન્ત થઈ કહેવા લાગી:—“ આ ભયાનક સ્થળે આવ્યા પછી મારો આરામ નાશ પામ્યો છે. ભાઈઓ ! મને સાવધ કરનાર તમે હો એમ હું ધારું છું. તમારા દિલમાં દયાનો વાસ હોવો જોઈએ. હે ! ભાગ્યવંત ભાઈઓ ! તમે કોણ છો ? દેવ છો કે મનુષ્ય છો ? તમે મારા ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે. બંધુઓ ! મને તમે આ ભયંકર સ્થળેથી બહાર લઈ જઈ મારા નગરમાં પહોંચાડશો તો હું જીવનપર્યંત તમારો ઉપકાર વિસરનાર નથી. ”

“ મહારાણી ભય પામશો નહિ. તે હરાર્મિઓ તમને દુઃખ દેવાને હવે શક્તિમાન નથી કારણ કે તમે અત્યારે વીર પુરૂષોની છાયામાં છો. જ્યાં સુધી અમારા દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી અમે તમારું રક્ષણ કરવાને તૈયાર છીએ. મહારાણી ! જો હવે તમારી તખ્તીયતને પૂર્ણ આરામ થયો હોય તો આપણે જલ્દી બહાર નીકળી જઈએ; કારણ કે આ ગુફા ઘણી ભયાનક છે. પ્રતિપણે દુશ્મનો આવવાના ભણકારો વાગ્યા કરે છે. તેમજ દુશ્મનો ક્યારે આવશે અને ક્યાં થઈને આવશે તેનો પણ ભય રહે છે. અમે પણ આ રસ્તાથી અગાજી છીએ મારે આપણે ગમે એ રસ્તે થઈને પ્રથમ બહાર નીકળી જવાની ઘણી જરૂર છે. ” કિશોર-કમળે જણાવ્યું.

“ અરેરે ! હું તો અત્યાર સુધી એમજ સમજતી હતી કે તમે બન્ને જણ દુષ્ટ મંડળનાજ માણસો હશો. દુષ્ટોમાં કોઈક માણસ પણ દયાળુ હોય છે એમ હું ધારતી હતી; પણ તમારા કહેવા પરથી જાણી ગઈ છું કે તમે દુષ્ટ મંડળના નથી. વળી તંમે મને ઓળખતા હો એમ પણ જણાય છે. ભાઈઓ મને અત્યારે યાદ આવે છે કે મહેં પણ તમને કોઈક સ્થળે જોએલા છે. ” રંભાએ સંશયયુક્ત થઈને પૂછ્યું.

“ મહારાણી ! અમે બન્ને તમને બચાવવાની ઇચ્છાથીજ અહિં આવ્યા છીએ. તમને બેશુદ્ધ હાલતમાં ઉપાડી જતા હરમખોરો અમારી નજરે પડ્યા હતા અને તેથીજ મહા પ્રયાસે અહિં આવી

તમારું રક્ષણ કરવામાં ફાવ્યા છીએ. ” કમળે જણાવ્યું.

“ બધુઓ ! તમે તમારા જીવનનું માર્થિક કર્યું છે. હવે જણાવો કે તમે ક્યા કુળને શોભાવો છો ? ” રંભાશણીએ પૂછ્યું.

“ મહારાણી ! અમે આપનાં પરિચીત માણસો છીએ. તમારું રક્ષણ મહેં મારી ફરજ સમજીને કર્યું છે. હું સેનાપતિ કિશોરસિંહ છું. ” કિશોરે જણાવ્યું.

“ હેં ! શું કિશોરસિંહ આ રથજે ? ” કહી રંભા આશ્ચર્ય પામી ઉભી થઈ અને તેને ધારી ધારીને જોવા લાગી. તે પછી તેણે ગળગળા સાદે કહ્યું :—“ કિશોરસિંહ તમે આજે કાળના મુખમાં ધસી આવી મારું રક્ષણ કર્યું છે. ધન્ય છે ! રજપૂત કુળદિપક તમને ધન્ય છે ! હાં...પણ આ સાથેના વીર યુવક કોણ છે ? ”

“ તે રાજકન્યા કમળકુમારી છે. ” કિશોરે ધીરેથી જણાવ્યું.

“ હેં ! શું કમળાબહેન ! ” કહી રંભા આંખો ફાડી તેના સામે જોઈ રહી.

“ હા, ભાભી ! હું કમળ. ” કહી રાજકન્યા તેના કંઈ બાઝી પડી.

તે પછી રંભાએ પોતાનું હરણ કેવી રીતે થયું અને અચળાગતમાં હાલ શું શું પ્રપંચો રચાય છે તે સઘળી હકીકત તેમને કહી સંભળાવી.

કિશોરે નિઃશ્વાસ નાંખી કહ્યું :—“ હવે આપણે બહાર નીકળી જઈશું ? ”

“ હા, ચાલો. ” કહી રંભા ઉભી થઈ. ત્રણે જણાં ધીમે ધીમે આગળ લાગ્યાં. જેવાં એ ઓરડામાંથી તેઓ બહાર નીકળી આગળ વધવા જાય છે કે તરતજ પાછળથી કેટલાક માણસોનો અવાજ સંભળાયો. ત્રણેના ગભરાટનો પાર રહ્યો નહિ. રંભા અને કમળને પોતાની પીઠ પાછળ ઉભાં રાખી કિશોર તલવાર ખેંચી સોને મોખરે ઉભો રહ્યો. થોડીવારમાં તો દુષ્ટોની ટોળી ત્યાં આવતી માલમ પડી. સઘળાએ મોંઠા ઉપર ભુકાનીએ બાંધેલી હતી. એ માણસોએ સળગતી મશાલો પકડેલી હતી. આ ભયાનક પ્રદર્શમાં તેઓ બા સમયે ખરેખર

રાક્ષસ જેવા જણાતા હતા. ટોળાની વચ્ચે એક કદાવર માણસ ચાલ્યો આવતો હતો. વાંચકો ! તે કદાવર માણસ ખીન્ને કાંઈ નહિ પણ તેમનો સરદાર વિષયરાજ હતો.

વિષયરાજમાં નામ પ્રમાણેજ ગુણો હતા. તે દુર્ગુણનો ભંડાર હતો. રંભાને ઉપાડી લાવવામાં તેની મહાન દૃઢતા સમાએલી હતી. રંભાના નૈસર્ગીય રૂપ સૌન્દર્ય ઉપર તે મોહાંધ થયેલો હતો અને તેથી તેને પોતાની હૃદયદેવી બનાવવાનો તેનો વિચાર હતો.

રંભાને ઉપાડી લાવ્યાના સમાચાર દુર્જને તેને જણાવ્યા એટલે તેને અપાર આનંદ થયો અને ઘણા દિવસની દૃઢતાને પૂર્ણ કરવા તે તેની ટોળા સાથે રંભા પાસે આવવા નીકળ્યો. આવતાં આવતાં તેની નજર બાબુએ ઉભા રહેલા કિશોર પર પડી એટલે તે ચમક્યો અને એ ડગલાં પાછળ હટ્યો. તેના સાથીઓ પણ ચમકીને ઉભા રહ્યા. કિશોર પણ સાવધ થઈનેજ ઉભેલો હતો. તેણે પણ ધારું હતું કે આ જીવ સટોસટનો મામલો આવી પહોંચ્યો છે. હવે તો જે થાય તે ખરું ! આમ ધારી તે પોતાની તલવારને મજબૂત પકડી ઉભો રહ્યો.

પેલી તરફ ઉભેલા વિષયરાજે ભયાનક સ્વરે તેને પકડવાની આજ્ઞા કરી. તેના માણસો કિશોર તરફ ધસ્યા કે તરત કિશોરે ભયંકર અવાજે કહ્યું:—“ પાપાત્માઓ ! આગળ વધનાં વિચાર કરવું. જોને ચમરાજની પાસે જવું હોય તેજ આગળ આવજો. ” કહી વીર કેશરી કિશોર તલવાર ઉંચી કરી તેમના સામે જોઈ ગયાં.

માણસો આગળ વધતા અટક્યા એટલે વિષયરાજના કોપનો પાર રહ્યો નહિ. તે તત્કાળ જતીજ કિશોરની નજીક દોડી આવ્યો અને મથાલના પ્રકાશમાં કિશોરને ઓળખી રૌદ્ર સ્વરે બોલી ઉઠ્યા:—
“ ઓહ ! કાણુ કિશોર ! સર્પનું સંતાન ! ? ”

“ તું કાણુ વિષયરાજ કર્મચંડાળ ? ” કિશોર તેને ઓળખતાં બોલી ઉઠ્યો.

“ હા, આ વિષયરાજ ! ચાલ હોંશીયાર. ” કહી વિષયરાજે પોતાનાં માણસોને ઉશ્કેરી તલવાર ખેંચી.

કિશોર તો તૈયારજ હોતો હતો. ઝપાઝપી શરૂ થઈ. કમળ પણ તત્કાલ ખેંચી પાછળથી બહાર નીકળી આવી. કિશોર અને કમળે લગલગ એક કલાક સુધી શત્રુઓ સામે ટક્કરે ઝીલી. દુશ્મનના ચારેક માણસોને તો જમીનદોસ્ત કરી નાંખ્યા. ગુફામાં ગડબડ મચી રહી. લયંકર યુમરાણથી ગુફાના બીજા બાજુએ રહેલા માણસો તેમના ભાઈધોની મદદે દોડી આવ્યા. દૂર હોલો વિષયરાજ મારો કાષોના પોકાર પાડી રહ્યો હતો. ગુસ્સે થએલું દુષ્ટ મંડળ મધમાખોની માકક કિશોર અને કમળા પર તૂટી પડ્યું. બન્નેએ ઘણા વખત સુધી પોતાનો બચાવ કર્યો; પણ અંતે તેઓ ઘણાની આગળ ફાવી શક્યાં નહિ. દુશ્મનોથી તે પકડાયાં. તેમના હાથમાંથી તલવારો ખુંચાવી લેવામાં આવી અને એક મજબૂત દોરડાથી બન્નેને જકડીને ખાંધવામાં આવ્યાં. એક માણસ આગળ વધ્યો અને થરથર ધ્રુજતી રંભાને આગળ બસડી લાવ્યો. કિશોર અને કમળ લાચાર બની હોં રહ્યાં. વિષયરાજે તેમની સામે તિક્ષણ નજરે નોંધને કહ્યું:—“કાં બળવાનો! અમારા બળતી ખમર પડીને? નાદાન દોકરાઓ! બહાદુરની સથે આથ બીડવામાં કેટલો લય સમાએલો છે તેનું જ્ઞાન હવે થયું ને?”

“હું તમને બહાદુર તરીકે માનતોજ નથી જે બહાદુર છે તે કદાપિ દુઃકર્મ કરતોજ નથી. વિષયરાજ! જો તું ખરેખર બળવાન હોય તો આગળ આવ અને મને છૂટા કરી મારી સાથે દંડયુદ્ધ કર. પછી જોઈ લે કે કોણ બળવાન છે?” કિશોરે ક્રોધથી કહ્યું.

“ડીક છે તે પાછળથી જોઈ લેવાશે. હવે જણાવ કે તું જીવવાને માગે છે કે મરવાને? જો જીવવું હોય તો મારા પક્ષમાં મળી જઈ મને મદદ કર. ભવિષ્યમાં હું તને સોનાના શીખરે ચઢાવીશ.” વિષયરાજે કહ્યું.

“તમારા જેવા ચોર, લુચ્ચા અને ભામટાઓના પક્ષમાં મળી જઈ મારે મારી કીર્તિને કાળું કલંક લગાડવું નથી. આ રજપૂતનું હૃદય ચોરજ પ્રકારનું છે. હું સત્યનો સાક્ષક છું. દુષ્ટોનો કતાંત ભળ છું. પાપીના પક્ષમાં રહી જીવવા કરતાં મરણને શ્રેષ્ઠ સમજું છું.”

કિશોરે જણાવ્યું.

“ ખરેખર ! તારા નંશિયમાં મ્હોતજ નિર્માણ થએલું છે.” કહી વિષયરાજે કમળ સામે જોઈ પૂછ્યું:— ‘બોલ ઓ કમલાગ્ય માણસ ! તારી શું ઇચ્છા છે ?’ કહી વિષયરાજે તેને ઘસો માર્યો. આથી કમળે માથે બાંધેલો ફેટો નીચે પડ્યો અને તેના લાંબા વાળ છટા થઈ પીડ પાછળ લટકી રહ્યા. વિષયરાજ અને તેના માણસો આશ્ચર્ય પામી તેની સામે જોઈ રહ્યા. વિષયરાજ હર્ષગર્જના કરતો તેની પાસે ગયો અને તેનો હાથ પકડી બોલી ઉઠ્યો:—“ બહાદુરને ઈશ્વર ગવળી બક્ષિશ આપે છે. પુરુષના પોષાકમાં છૂપાઈ રહેલી મુંઢરી ! જણાવ કે તું કાણ છે ?” આમ બોલતો વિષયરાજ દસવા લાગ્યો.

કમળ ગુસ્સે થઈ ગઈ. તેણે એક આંચકા મારી વિષયરાજના વાથમાંથી પોતાનો હાથ ખેંચી લીધો અને બોલી:—“ કર્મચંડાળ ! આધો મરી રહેલો, જે પાસે આગ્યો તો મુશ્કેલ સમજાવે. નરાધમ ! મારો વિચાર કિશોરસિંહના વિચારને મળતોજ છે. અમે મરવાથી ડરતાં નથી. નિમકદરામ ! તું આવો દુષ્ટ નીકળીશ એવો કોઈને ક્યારે પણ ખ્યાલ નહોતો. હાય ! ત્હેં જેનું નિમક ખાધું છે તેનુંજ દરામ કર્યું છે. ઓ પાપના પુતળા ! તું મને પૂછે છે કે તું કાણ છે તો સાંભળ ! તું તારા અન્નનાતા અંગારસિંહની પુત્રી કમળા છું. અને આ સમયે તારાં પાપકર્મથી તને કિટકાર પર કિટકર આપનાર તારી હરીફ છું.”

ઓહ ! શું અચળગદની રાજકન્યા મારા પંખમાં સપડાએલી છે ? આહ ! આજે મને અપાર આનંદ થયો. મારા ભાગ્યનો સિનારો ફરી ગયો. હા, એકને બદલે મને બે રમણીઓના લાભ થયો છે. વાહ ! ભાગ્ય, વાહ ! આમ બોલતો વિષયરાજ તેના માણસોની સામે જોઈને કહેવા લાગ્યો:—“ મારા બહાદુર ! તૈયાર થાઓ. પેલા અભિમાની પુતળાને વચ્ચોવ્ય ઉભો રાખો અને આ લલિત લલનાઓની સમક્ષજ તેને વધેની નાંખો.”

સરદારની આજ્ઞા સાંભળી બે માણસોએ કિશોરને ખેંચી લાવી

વચ્ચે ઉભો રાખ્યો. રંભા અને કમળની આંખોમાંથી આંસુ વહેવા લાગ્યાં. અને જણાં કિશોરની સામે જોઈ રહ્યાં. વિપયરાજે તેને પ્રભુ સ્મરણની આજ્ઞા કરી. કિશોર હુંટણે ખેસી પ્રભુનું સ્મરણ કરવા લાગ્યો અને એ પાપીઓ તલવારો ઉઘી કરી તેની પાસે ઉભા રહ્યા. કિશોરની પ્રાર્થના પૂરી થઈ. દુષ્ટોએ તેનો વધ કરવાને તલવારો ઉઘી કરી. રંભા અને કમળે લયાનક ચીસ પાડી જમીન પર પડતું નાંખ્યું. કિશોરે આંખો બંધ કરી દીધી. પાપીઓએ વિપયરાજ સામે જોયું. તેણે કિશોરને મારી નાંખવાનું તેમને ઈશારાથી સૂચવ્યું. “આજ હોશીયાર.” કહી પાપીઓ તેનો વધ કરવાને ઉત્સુક થયા.

પણ...અરે...અરે ! આ શું ? ખાલતા ડાઘક માણસો ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેમાંનો એક કદાવર માણસ તે અને પાપીઓના પાસે દોડી આવ્યો અને લયંકર નાદે બોલી ઉઠ્યો:-“હરામખોરો ! સજુર કરો.” કહી તેણે અને પાપીઓના હાથમાંથી તલવારો ખુંચાવી લીધી અને તે સાથેજ અકેકી હાત મારી તેમને દૂર ફેંકી દીધા.

વિપયરાજે ગભરાઈ ખૂમ પાડી પૂછ્યું:-“તું કોણ છે ?”

“તારો કાળ આ ગુલાબસિંહ ફક્કડ.” કહી તેણે બીલ વીરો સામે જોયું અને કહ્યું:-“વીરોઓ ! શું જોઈ રહ્યા છો ? તમારી તીરંબાજી ચક્ષુઓ અને આ પાપીઓને જમીન પર લાંબા કરી સૂવડાડો.”

બીલ વીરોએ કમળોએ ચઢાવી. તીર પર તીર છૂટવા લાગ્યાં પાપીઓ લયાનક ચીસો પાડી જમીન ઉપર પડી તરફડવા લાગ્યા. વિપયરાજ ગભરાયો અને લાજ જોઈ જીવ અચાવવા નાંઠો. જીવતા રહેલા દુષ્ટો પણ તેની પાછળ નાસવા લાગ્યા. બીલ વીરો તેઓની પાછળ પડી તેઓને વિંધવા લાગ્યા. જીતજીતામાં તો ત્યાં પચીસ માણસોનાં મુઠ્ઠાં પડ્યાં વિપયરાજ અને થોડાક દુષ્ટો જીવતા નાસી છૂટ્યા. પછી ગુલાબસિંહે બીલ વીરોને અટકાવ્યા અને કિશોર તથા કમળને મંધનમુક્ત કર્યા.

કિશોર તેને ગળે વળગી ખરા સંકટની વખતે સ્થાય કરવા બદલ તેનો મોટો ઉપકાર માનવા લાગ્યો. કમળ તથા રંભાએ તેને

આશીર્વાદ આપી હપાંશ્રુથી વધાવ્યો.

સર્વના બોલી રહ્યા પછી ગુલાબસિંહ કહેવા લાગ્યો:—“કિશોર-સિંહ ! તમારા સમાચાર હું જાણીશું છું. હજાર નહોતો તેથી મને થાણાજ મોડા મળ્યા. પરંતુ આ સ્થળનો હું પૂરેપૂરો માહિતગાર હોવાથી જરાજર વખતસર આવી પહોંચી તમને બચાવવાનું બાબ-શાળી થયો છું. વળી આ ઉભેલાં નવીન આમ્ર દ્રાણ છે ?” ગુલાબસિંહે રંભાના તરફ હાથ લંબાવી પૂછ્યું.

“અમે એમને માટેજ આટલું બધું જાખમ ખડ્યું હતું. ગુલાબસિંહ ! તે બીજાં કોઈજ નહિ પણ અચળગદનાં મહારાણી રંભાસુંદરી છે.” કિશોરે જણાવ્યું.

“હો ! શું આ મહારાણી પોતેજ કે !” ગુલાબસિંહે આનંદનો ઉદ્ગાર કાઢ્યો.

“હા, વીરા ! કેવું તારું દર્યાણ કરો.” રંભાએ કહ્યું.

“કેમ હવે આપણે પકાર નીટણીયું ?” કમળે પૂછ્યું.

“ના. હજી આપણે નાશી ગયેલા શત્રુઓની શોધ કરી તેમને આ પૃથ્વી ઉપરથી સદાને માટે વિદાય કર્યા પછી જવાની મારી ઇચ્છા છે. વળી આ ગુફા થાણીજ લાંબી છે અને તેની આસપાસની જગાઓ અલોકિક છે તેથી તે સમગ્ર તમને દેખાડવાની મારી મરજી છે. આપણે જે દિવસ અહિં દોડામ આસપાસનાં સ્થળો જોઈશું અને સાથે સાથે પેલા દુષ્ટોની પણ તપાસ કરીશું. આપણને જે દિવસ સુધી ચાલે એટલો ખારાક હું સાથે લેતાં આવ્યો છું એટલે આપણને અહિં રહેવાને કાંઈ જાતની હરકત નથી. કહો, મારો વિચાર સમજાવે પસંદ છે કે નહિ ?” કહી ગુલાબસિંહ તેમની તરફ વંતમ રહ્યો.

સમજાવે ગુલાબસિંહના વિચારને સંમત થયાં અને તેણે બીજા-વીરોને ત્યાંજ પકાર નાંખવાની આજ્ઞા કરી.

રણુજીતનું યુદ્ધમાં ગમન.

રંભાસુંદરીના ગૂમ થવાથી સર્વત્ર હાહાકાર થઈ ગયો. લોકો તેમને ફારે તેમ વાતો કરવા લાગ્યા. કોઈ કહેવા લાગ્યું કે રાણીત્રી તો આગમાં બળી ગયાં ત્યારે કોઈ એમ કહેતું કે તેઓને બહારવટીઆ ઉપાડી ગયા. આખા નગરમાં ઘેર ઘેર આવી રીતની વાતો થવા લાગી. મહારાજ રણુજીતસિંહના શોકનો પણ પાર નહોતો. તેમણે અસંખ્ય મૈનિકોને શોધમાં દોડાવ્યા હતા પણ તેમના મનમાં તો નક્કી ફસી ગયું હતું કે રંભાને ઉપાડી જનાર બહારવટીઆજ છે. તેઓએ સોદાગરનો સ્વાંગ ધરી મને છોડીને રંભાને ઉપાડી જવાની પ્રપંચગતળ રચી હતી.

આજે પ્રાતઃકાળમાંજ રણુજીતસિંહ રંભાના ગૂમ થવાથી શોક મમુદ્રમાં ટૂંપી આમતેમ આંટા મારતા હતા. તેઓ રંભાને યાદ કરી ચારંવાર નિઃશ્વાસ નાંખતા હતા. રંભાની વ્હાલી સખી સુમન તેમને આશ્વાસન આપતી હતી; એવામાં ચિદ્રમાજીતે ત્યાં પ્રવેશ કર્યો. પ્રધાનને જોતાંજ રણુજીતે પ્રશ્ન કર્યો:—“પ્રધાનજી! રંભારાણીના કાંઈ સમાચાર મળ્યા?”

“મહારાજ! ઘણી શોધ કરાવી પણ કાંઈ સમાચાર મળ્યા નથી. મને તો જાણે છે કે રાણીત્રી આગમાંજ બળી ગયાં હશે.” ચિદ્રમાજીતે જણાવ્યું.

“ના, મારી રંભા આગમાં બળી ગઈ નથી તેને દુઃખ બહારવટીઆજ ઉપાડી ગયા છે. પ્રધાનજી! આ ભયંકર રાજ્ય પ્રપંચ છે. દુષ્ટોએ વૈર વાળવાના ઇરાદેજ પોતાની કપટગતળ પાથરી તેનું હરણ કર્યું છે. તમે તે દુષ્ટ બહારવટીઆઓને જલદીથી અડિં પકડી મંગાવો ને તેમને અત્યંત તાસ આપો; એટલે તેઓ તેમની મેળેજ રંભાસુંદરીના ગૂમ થવાનું કારણ જણાવશે. હાય! રંભા વિના આ રાજ્ય મહેલ સ્મશાન સમાન લાસે છે. આ હૃદય તેના વિયોગથી બળી આખું થઈ જાય છે. પ્રધાનજી! હું અત્યારે ભયંકર અંધકાર જેવું રહ્યો છું.

મને મારું અનિષ્ટ નજીક લાસે છે. હા, મારી શુદ્ધ યુદ્ધ હરાઈ ગઈ છે, મને કાંઈજ સજ્જતું નથી.” કહી રણજીતે નજીકમાં પાથરેલી ગાદી પર પડતું નાંખ્યું.

વિક્રમાજીત તેમને આશ્વાસન આપી કહેવા લાગ્યો:—“ મહારાજ ! આપના જેવાએ આવી રીતે શોક કરવો ઘટીત નથી. ભાવિ મિથ્યા થતું નથી. મહેં રંભારાણીની શોધને માટે હજારો સૈનિકોને દોડાવ્યા હતા તેમાંથી કેટલાક આવ્યા છે અને હજી કેટલાક આવવાના ખાતરી છે. ખાતરી રહેલા માણસોની હું એ ત્રણ દિવસ રાહ જોઈશ. તે અરસામાં તેમના કંઈ સમાચાર નહિ મળે તો હું જાતેજ રાણીની શોધમાં નીકળીશ. મહારાજ ! રાણીશ્રીને શોધવા હું મારાથી બનતો પ્રયત્ન કરીશ. તેમને જો બધારવટી બા ઉપાડી ગયા હશે તો તે દુષ્ટોને પકડી એકેએકને કતલ કરાવીશ અને રંભારાણીને હરકાઈ ઉપાયે ખાળી કાઢી આહું લઈ આવીશ. આપ હવે શાન્તિ પકડી મારી સાથે દરબારમાં પધારો. સર્વ સરદાર અને ભાયાત વર્ગ આપના પધારવાની આતુરતાથી રાહ જોઈ બેસી રહ્યા છે. હું ખાસ આપને દરબારમાં તેડી જવા માટેજ આવેલો છું.” કહી વિક્રમાજીતે રણજીતને સમજાવી દરબારમાં લેઈ જવાને તૈયાર કર્યો.

રણજીત વચ્ચે બદલી પ્રધાનની સાથે દરબારમાં ગયો. રાહ જોઈ રહેલા સરદારો અને ભયાતો વગેરેએ ઉભા થઈ તેને નમન કર્યું. રણજીતે દિલગીરી ભરેલે ચહેરે સિંહાસન ઉપર સ્થાન લીધું. વિક્રમાજીત તેની જમણી બાજુએ અને સેનાપતિ તેજ સેંહ તેની ડાબી બાજુએ બેઠા. કાંઈપણ માણસ એક શબ્દનો ઉચ્ચાર કરતું નહોતું. સભામાં સમગ્ર એવી શાન્તિ છવાઈ રહી હતી કે એક સોય સરખી પણ જો નીચે પડે તો તેનો અવાજ સંભળાય. સરદારો અને ભાયાતો વગેરે આત્યારે ત્રિચારશૂન્ય જણાતા હતા. મધ્યમાં રંભારાણીના ત્રિચારમાંજ ગરકાવ થયા હતા. એવામાં રણજીતને કંઈક યાદ આવતાં પ્રધાન સામે જોઈ તેણે કહ્યું:—“ વિક્રમાજીત ! મને આશ્ચર્ય લાગે છે કે કિશોર આપણને દેવો દેઈ શત્રુને શાથી મળી ગયો હશે ? હા, પવિત્ર

પિતાનો પુત્ર તેના ધર્મને વિસરી રાજદ્રોહી કેમ થયો ? પ્રધાનજી !
જ્યારે એક તરફ બહારવટીઆ ઉપદ્રવ મચાવી રહ્યા છે ત્યારે બીજી
બાજુએ કલ્યાણસિંહ અને મારા પિતા કારસ્થાન કરી રહ્યા છે. મને
અત્યારે ખેંચ પડે છે કે રંભારાણીને ગૂમ કરવામાં વખતે તેમનો પણ
હાથ હોય. ”

“ તેની પણ હવે આપણને થોડા સમયમાં ખબર પડશે. મહેં
આપણા ચાર ચતુર સરદારોને વેશ બદલાવી ક્યારનાએ કલ્યાણની
જાવણીમાં મોકલ્યા છે. તેઓ જેવી હશે એવી હકીકત મેળવી જલદી
પાછા આવશે. મહારાજ ! આપણી ઉપર અત્યારે કેવું ભયાનક વાદળ
ઝંઝૂમી રહ્યું છે તેની આપણનેજ ખબર છે. હા ! જેને આપણે નીતિ-
ચાન અને પવિત્ર માનના હતા તેઓ પણ સમય આવતાં આપણાથી
જુદા થઈ ગયા. મારા કિશોરને હું આજ સુધી એવો નહોતો ધારતો.
હા ! તે શાણા છોકરાએજ શત્રુની ગરજ સારી છે. ખરેખર ! ‘ જે
શાણો અને થોડામોલો હોય છે તે સમય આવ્યે તેનું પ્રમથન પરાક્રમ
દર્શાવે છે. ’ મારા કિશોરના સંબંધમાં પણ તેમ બન્યું છે. તે નાદાન
છોકરો કાવત્રાંખારોથી ભોગવાઈ રાજદ્રોહી થયો છે. તેની શિક્ષા તેને
ભવિષ્યમાં વણી ભારે ખમરી પડશે. હા ! તેને અને તેની અપરમા-
તાને પ્રથમથીજ આંખરોપ પડેલો હતો; તે વારંવાર તેની માતા
વિષેની મને ફરિયાદ કરતો; તે ઉપરથી મહેં ધાર્યું હતું કે આનું પરિ-
ણામ કાર્ષક દિવસ વિપરીત આવશે. હા ! થયું પણ તેમજ. જે
દિવસે કિશોર બહારવટીયાને પકડવા જવાએ નીકળનાર હતો તેના
આગલા દિવસે તેણે મને તેની માતા સંબંધે કેટલુંક આડું અવળું
સમજાવ્યું હતું. હું તરત તેનું તકેટ સમજી ગયો અને મહેં તેને
સખત કપકો આપી વિદાય કર્યો, બસ આથીજ તે શત્રુઓના પક્ષમાં
મળી ગયો. પણ શીકર નહિ, હુંજ ખરો કે તે ઉદ્ધત છોકરાને તેની
દેહતાઇનાં ફળ ચખાડી, જંજીરોથી જકડી બંદીખાનામાં પૂરે. હા !
તેણે મારી આજ સુધીની કિર્તિને કાળાશ લગાડી છે. ” આમ બોલતો
વિક્રમાજીત ઉમ દેખાવા લાગ્યો.

“ પ્રધાનજી શાન્ત થાઓ; તમે શા માટે અકળાઈ ગયા છો ? કિશોર હજી બાળક છે. દુનિયાના કાવાદવાથી તે અજાન છે તેથી કાવત્રાંખોરોથી ભોળવાઈ જાય એમાં નવાઈ નથી. સમય આવ્યે તેને આપોઆપ ખબર પડશે કે મહેં આ ઘણું ખોટું કર્યું છે; અત્યારે તેના પર ક્રોધ કરવો વ્રથા છે. ” રણજીતે જણાવ્યું.

આમ વાત ચાલી રહી છે એવામાંજ દ્વાર રક્ષકે અંદર આવી જણાવ્યું કે “ સરદાર જલિમસિંહ સભાગ્રહમાં પ્રવેશ કરવાની આજ્ઞા માગે છે. ”

“ શું જલિમસિંહ આવી પહોંચ્યો ? જા, જલ્દીથી તેને અંદર પ્રવેશ કરાવ. ” વિક્રમાજીતે આજ્ઞા આપી. દ્વારપાળ નમન કરી ચાલ્યો ગયો. ખાદ થોડીવારે જલિમસિંહ દરબારમાં દાખલ થયો. તેણે નીચા નમી મહારાજને નમન કર્યું. તેને જલ્દી તરત વિક્રમાજીતે પૂછ્યું :— “ કાં સરદાર ! શું સમાચાર છે ? ધારવા પ્રમાણે સમાચાર મળ્યા કે નહિ ? ”

“ મહારાજ મહેં કલ્યાણસિંહની છાવણીમાં અને તેની આસપાસના કુંગરી પ્રદેશમાં આવેલી બીજા લોકોની તમામ ઝુંપડીઓમાં તપાસ કરી પણ ત્યાં રંભારાણીનો બિચકુલ પત્તો જાગ્યો નહિ. ” સરદારે જણાવ્યું.

“ વાર, ત્યાં કિશોરસિંહ તમારા જોવામાં આવ્યો હતો ? ” વિક્રમાજીતે પૂછ્યું.

“ હા, કિશોરસિંહ ત્યાંના સૈનિકોના મુખ્ય સેનાપતિ નીમાયા છે. વળી વિશેષમાં મહારાજ અંગારસિંહ પણ રાજકન્યા કમળાબહેન સાથે ત્યાં નિવાસ કરે છે. હું તેમને નગરોનગર જોઈને આવ્યો છું. ” જલિમસિંહે તમામ સમાચાર જણાવ્યા.

પિતા અને બહેન ત્યાં હોવાના સમાચાર સાંભળી રણજીતનાં ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહિ. તે કર્કશ સ્વરે બોલી ઉઠ્યો :— “ હા, હવેજ મને સંધળાં કાવત્રાંની ખબર પડી. આ અપ્રત્યક્ષ પાથરનાર કિશોર અને કમળા બન્ને જણાંજ હોવાં જોઈએ. તેમ મહારાજ અંગાર-

સિંહને મુક્ત કરાવી જનાર પણ તેઓજ છે. અરે ! ‘ ઘર કુટુંબે ઘર જાય ’ એ પ્રમાણેજ આ અચળગદમાં અત્યારે બની રહ્યું છે. અરે કિશોર ! ઓ નિમકહરામી રાજ્યદ્રોહી કિશોર ! હવે તારું આવીજ બન્યું છે. તારા મ્હેતની ઘડીઓ ગણાય છે. હા ! તું અંતે એવકા થયો અને તેની સાથે મારી કમળને પણ તારી પ્રપંચમળમાં ફસાવી છે. ઓ ઉપરથી વફાદારીનો ઢાંગ બતાવનાર સંકેદ કમ ! હવે ચેતતો રહેજે. તું મારા ક્રોધમાંથી જીવતો રહી શકનાર નથી. હું તને પાતાળમાંથી પણ પકડી લાવી તારી જીવતેજ આમડી ઉતરાવીશ. ઓ ઝેરી સાપ ! હું તારા દાંત તોડી પાડી તારા પ્રપંચનાં ફળ ખરાંખર તને ચખાડીશ. ” આમ બોલતો રણજીત ગુરુસાથી કાંપવા લાગ્યો. તેણે પુનઃ પ્રધાનજી સામે જોઈ કહ્યું :—“ બસ હવે એકદમ સૈન્યની તૈયારી કરો. ” હું જાતેજ દુષ્ટોને દંડ દેવા જનાર છું. હા ! મારી પવિત્ર રાણીને ગૂમ કરનાર પણ તેઓજ છે. આ સિંહને સત્તાવવામાં શું સાર નીકળે છે એ હું તેમને ખરાંખર બતાવીશ. બસ, હવે તેમનો નાશ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. ”

વિક્રમાજીતે ગંભીર વદને તેને શાન્તિ પમાડતાં કહ્યું :—“ મહારાજ ! શાન્ત થાઓ. આપને જાતેજ મુદ્દે ચઢવાની જરૂર નથી. હું આ ક્ષણેજ સૈન્ય સાથે ચઢું છું અને પાપીઓને પકડી લાવી આપના ચરણમાં રજી કરું છું. ” કંઠી વીર વિક્રમાજીત ઉભો થયો.

પુનઃ રણજીત બોલી ઉઠ્યો :—“ પ્રધાનજી ! દુષ્ટોને શાશન આપવા હું પોતેજ જઈશ. મ્હેં મન સાથે પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે જ્યાં સુધી એ રાજદ્રોહિયોને તેમની કરણીનાં ફળ ચખાડીશ નહિ ત્યાં સુધી હું મિષ્ટાન્ન જમીશ નહિ. હા ! રંગાના વિયોગથી મને અપાર દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. સર્વત્ર શત્રુચાર બાસે છે; માટે તમે રાજ્યમાં રહો અને પ્રજાનું રક્ષણ કરો. હું જલ્દીથી દુષ્ટોને જમીનદોસ્ત કરી પાછો આવીશ. પ્રધાનજી ! જ્યાં સુધી હું પાછો ન આવું ત્યાં સુધી આ અચળગદના સારાનકર્તા તમે પોતેજ છો. ”

વિક્રમાજીતે રાજાને સમજાવવાને ધણોએ પ્રયત્ન કર્યો પણ તેણે

માન્યું નહિ. છેવટે વિક્રમાજીતે તેને જવાની રૂબ આપી. રણજીતના યુદ્ધે જવાના વિચારથી વિક્રમાજીતના પક્ષના સરદારો ધણા આનંદ પામ્યા, અને ભવિષ્યમાં થનારી ઉચ્ચપાથકની ધારણાઓ કરવા લાગ્યા. તે પછી રણજીતે સેનાપતિ તેજસિંહને સૈન્ય તૈયાર કરવાનું સૂચવ્યું. સેનાપતિએ ખારસો બહાદુર સૈનિકોને થોડી વારમાં સંજ્ઞ કરી મહેલના યોગાનમાં ઉભા રાખ્યા. સધળા સૈનિકો મહારાજ રણજીતની રાહ જોતા હતા તેવામાં મહારાજ શસ્ત્ર અસ્ત્રથી સંજ્ઞ થઈ બહાર નીકળ્યા. વિક્રમાજીત પણ સાથે તેનો હાથ પકડી બહાર નીકળ્યો. બહાર નીકળતાં જ છીંક થઈ અને કાળા કાગ કકળાટ કરવા લાગ્યા. રાજા અને પ્રધાન એક બીજાની સામે જોવા લાગ્યા. પ્રધાને બીજા દિવસે જવાની સલાહ આપી. પણ “રણે ચઢેલો રજપૂત કદાપિ પાછો ફરેજ નહિ” કહી રણજીતે તેમ કરવાની ના પાડી. તેણે પ્રધાનને જતી વખતે કેટલીક ખાનગી સૂચનાઓ આપવાની હતી તે આપી. જે પ્રધાન વિક્રમાજીત ગંભીર મુખે સાંભળી રહ્યો. તે પછી તત્કાળ રણજીત છત્રંગ મારી ઘોડેસ્વાર થયો અને સૈનિકોએ જય ગર્જનાથી ગગન ગમવા મુદ્રાં. યુદ્ધનાં વાજાં વાગવા લાગ્યાં. કુચ શરૂ થઈ. નર-નારીઓ રાજાને યુદ્ધમાં જતો જોવા ખારી-બગાસી વગેરે સ્થળોએ ઉભાં રહ્યાં અને તેને પુષ્પ અક્ષતથી વધાવી તેનો વિજય ઈચ્છવા લાગ્યાં. જોતજોતામાં સધળું સૈન્ય નગરની બહાર નીકળી ગયું અને ઝડપથી દુષ્મનની ઓવણી તુરફ ચાલ્યું. રાજાના ગયા પછી વિક્રમાજીત સલા બરખાસ્ત કરી પોતાના મહેલમાં ગયો. કપિંજલાએ તેને હર્ષથી વધાવી લીધો અને ‘પ્રધાન અર્ચનગદના ભાવિ ભૂપતિ’ કહી તેનો હાથ પકડી અંદર લેઈ ગઈ.

ચુકની તૈયારી.

શરે નર સંસારમાં, કદી દરી નવ જાય;
સિંહ લલે ભૂખે મરે, ખડ મરતાં ના આવ.

સંખ્યાકાળનો વખત થવા આવ્યો છે. ઘેર ઘેર દીવા પ્રકટવાની તૈયારીઓ થઈ રહી છે, મંદિરમાં પણ કારકુની શયન આરતીની તૈયારીઓ થાય છે, એવા સમયે એક ઘોડેસ્વાર પોતાના ઘોડાને પૂર-પાટ દોડાવતો કલ્યાણસિંહની જાવણી આગળ આવી પહોંચ્યો. તેનું આખું શરીર પરસેવાથી ભીંજી ગયું હતું. અથ્થ પણ એકદમ દોડવાના શ્રમથી લાંફતો હતો. આ ઉપરથી અનુમાન થતું હતું કે આવનાર ઘોડેસ્વાર ઘણીજ ઝડપથી આવેલો હતો. તે સ્વાર ઘાડી ઝાડીની નજીક આવી ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતર્યો; અને ઘોડાને દોરી અંદર દાખલ થયો. યુવરાજ કલ્યાણસિંહ રમખાનુંમંડળ સાથે અનેક પ્રકારની વાતો કરતા પોતાના તંબુમાં બેસી હતા. એવામાં પેલા સ્વારે અંદર આવી નમન કર્યું. તેને જઈ કલ્યાણે પૂછ્યું:—“કાં રામસિંહ! અચળ-ગઢના શું નવીન સમાચાર છે?”

“મહારાજ! સમાચાર વિપરીત છે. રંભારાણીનું કાંઈ હરામ-ખોરાએ હરણ કર્યું છે અને તેનું હોમત આપણે માથે આવ્યું છે.” રામસિંહે જણાવ્યું.

“શું મહારાણીનું હરણ થયું અને વગી તેનું હોમત આપણે માથે!! હા! લજેને દગાખોરા ગમે તેમ કહે પણ તેથી શું થઈ ગયું? સત્યને કદી આંચ આવતીજ નથી. વાંદળીનું કાંઈ?” કલ્યાણે પૂછ્યું.

“ખીજા કાંઈમાં એજ કે મહારાજ રણજીતસિંહ સૈન્ય સાથે આ તરફ આવેછે. તેમનો વિચાર આપણી જાવણીને ઘેરી લેવાનો છે.”

“શું આ સત્ય વાત છે? શું રણજીત અતિ પ્રપંચીઓથી ભોળવાયો? હા, વિશુ! મારોમાહના કલેશથીજ આ ભારતના સૌભાગ્ય સૂર્યનો અસ્ત થયો છે અને હજી ભવિષ્યમાં શું થશે એ કદી શકાતું નથી. હા! ભોળો રણજીત એટલું પણ સમજી શકતો નથી કે દગાખોર

દુશ્મનો પોતાના શિકારને ફસાવવાને નવી નવી પ્રપંચ બનાવે છે અને તે પ્રપંચ બનાવવાને મજબૂત કરવા અનેક યુક્તિઓ કરે છે. અતે તેમાં બોળા જનોને ફસાવી તેઓ પાપમાસ કરે છે. ખરેખર ! મારા ભાવિમાં ભાઈની સાથેજ યુદ્ધ કરવાનું નિર્માણ થએલું હશે તે કાણુ મિથ્યા કરી શકનાર છે ? હવે તો દ્વિત્રિય ધર્મને સંભાળવો અને યુદ્ધની વખતે કાણુ પિતા અને કાણુ બ્રાતા ? એ નિયમ અનુસાર મારે એ ઉદ્ધત છોકરાને યુદ્ધભૂમિમાં સારી રીતે ખખર પાડવી કે વીર ક્રિયાણુને સતાવતાં શું સાર નીકળે છે. હા, રણજીત ! યાદ રાખજો કે તારે આખરે પસ્તાવુંજ પડશે અને મહા દુઃખી થવું પડશે.”

“ મહારાજ ! હવે આડી અવળી વાતો પડતી મૂઝા યુદ્ધની તૈયારી કરો તો સારું; કારણ કે શત્રુઓ ઘણાજ જલ્દીથી આ તરફ આવે છે.” રામસિંહે કહ્યું.

“ શું તેઓ નગરમાંથી નીકળી ચૂક્યા છે ? ” પુનઃ યુવરાજે પૂછ્યું.

“ હા, આજ ખપોરેજ તેમણે ત્યાંથી કુચ શરૂ કરી છે. હું તેમના ત્યાંથી નીકળ્યા પછી આ તરફ આવ્યો છું; મારે સાવધ થાઓ. રખેને શત્રુઓ ઓચિંતો હુમલો કરી આપણને સપડાવી ન જાય.” રામસિંહે કહ્યું.

“ યુદ્ધ આટલું જલ્દી થશે એમ મને સ્વપ્ને પણ આશા નહોતી. હા ! અત્યારે વીર ગુલાબસિંહ અને કિશોરસિંહ પણ હાજર નથી; તેમ આપણા શરા ભીલ વીરો પણ તેમની સાથે ગએલા છે. હા ! જ્યારે અનિષ્ટ થવાનું હોય, છે ત્યારે પાસેની વસ્તુઓ પણ દૂર ખસી જાય છે. સરદાર ! રણજીતની સાથે કેટલું સૈન્ય હશે વાંડે ? ” ક્રિયાણુ પૂછ્યું.

“ તેમની સાથે લગભગ બારસો માણસોનું સૈન્ય છે.” રામસિંહે જણાવ્યું.

“ તેના એવડા મોટા સૈન્યની સામે આપણે આપણા નાનકડા સૈન્યથી કવી રીતે ટકી શકીશું ? ” ક્રિયાણુ કહ્યું.

“ મહારાજ ! તેના શોચ કરવો અત્યારે નકામો છે; થતાં થશે

તે ખરું. શું આપણા રણસીરો તેમનાથી ડરી જાય એવા છે ? અરે આપણો એકેકો વીર શત્રુના દસ દસ સૈનિકોને સંહારવા મુમર્શ છે. આપણું નાનકડું સૈન્ય શત્રુના અજેય કહેવાતા સૈન્યને પણ એક વખત પાછું હડાવી રણુરંગ દિપાવશે. આપણો એક પણ વીર પીડાતો વીર કુળને કદાપી કલંક નહિ લગાડશે.” આમ બોલતાં સરદાર રામસિંહે તરત ખભે ભરાવેલું રણુશિંગડું વગાડ્યું. તેનો ધ્વાર ધ્વની પર્વત પ્રદેશમાં ફેલાઈ મચે. ન્યારે કોઈ આદત આવી હોય ત્યારેજ આ રણુશીંગાને વગાડવામાં આવતું એમ સમજીને તેનો લયાનક સ્વર સાંભળી ત્યાં બેઠેલા થોડાક સરદારો એકદમ ઉભા થઈ ગયા. રણુશીંગાનો નાદ વધારે અને વધારે નંરથી થવા લાગ્યો. રાવડીઓમાં બેઠેલા અને આડા અવળા ફરવા ગએલા સૈનિકો એકદમ જાવણીમાં દોડી આવ્યા. મહારાજા અંગારસિંહ પણ ખુદી સમશેર સાથે પોતાના તંબુમાંથી બહાર ધસી આવ્યા. રણુશીંગુ શા માટે તાંજ છે એની તપાસ કરતાં સઘળાને તેના કારણની ખબર પડી ગઈ. સૈનિકો હુંક સમયમાં શસ્ત્ર અસ્ત્રથી સજ્જ થઈ ગયા અને મહારાજા અંગારસિંહની જય ગર્જનાથી ગગન ગગનવા લાગ્યા.”

“તૈયાર થઈ ઉભેલા સરદારો અને સૈનિકોની સંખ્યા કલ્યાણે ગણી નેઈ. તેઓની સંખ્યા લગભગ ત્રણસોની જણાઈ. આટલા નાનકડા સૈન્યથી શત્રુના મોટા સૈન્ય સામે ક્યાં સુધી ટક્કર ઝડવી શકાશે ?” આમ આત્મમત્ત બોલતા કલ્યાણે નિઃશ્વાસ નાંખ્યો. મુલાખસિંહ અને કિશોરની તેને અત્યારે મોટી ખોટ જણાઈ લાગી. તેના મુખ પર દિલગીરીની છાયા છવાઈ ગઈ. આવું નેઈ મહારાજા અંગારસિંહ તેની પાસે જઈ બોલ્યા:—“યુવરાજ ! શા માટે દીલગીર થાય છે ? ન્યારે ત્યારે લડાઈમાં મરણુ તો આપણા ક્ષત્રિયના લાગ્યમાં લખાએલું છે. ક્ષત્રિય-પુત્રે રણુમાં લડતાં મરવું એ તો એક સૌભાગ્યનું ચિહ્ન છે. પુત્ર ! તું વીર કુમાર છે છતાં આજે યુધ્ધે ચઢતાં આમ હિદાશ કેમ થાય છે ? પુત્ર ! તું આવી રીતે હિદાસ થઈશ તો આ વીર સરદારો તારે માટે શું કહેશે ? અરે ! તારી ગણના કાયરમાં ગણાશે. કહે કલ્યાણ

નામ ગયું તો પછી શું રહ્યું ? શું તહે વિદ્વાનોનાં વાક્ય સાંભળ્યાં નથી ? ના સાંભળ્યાં હોય તો સાંભળ હું તને કહી સંભળાવું.

“ કદિ રાજ્ય ગયું પણ પાછું મળે, પરદેશ ગયો ઘર તર્ક ફરે; પણ નામ ગયું કદી તો ન મળે, જ્યમ સાગરમાં પડ્યું રત્ન અરે.

X X X X X X

બળિયો રજપુત કદી ન હડે, ગણી નામ વધુ નીજ જીવ થકી; જ્યમ ગંગ તયું નીર ગિંધુ જશે, નહિ ખાજ્યું રહે કદિ તે અટકી.

X X X X X X

શુરવીર હતા ભડભુપ ખરા, મરણાંગત સુધી હડે ન હડયા; નિજ દેશપરે પરદેશિ ચડયા, તવ તેહ તણા ખુબ ઘાટ ઘટયા. ”

માટે શોકને દૂર કર. પુત્ર ! આવો અમૃત્ય પ્રસંગ આપણને ફરી ફરીને પ્રાપ્ત થનાર નથી.”

“ પિતાજી ! હું કાંઈ હાર જીતના વિચારથી શોકાતુર થતો નથી. વીર રજપુતોને તો હમ્મેશાં મૃત્યુની સાથેજ મૈત્રિ આંધીને ફરવાનું હોય છે એ હું સારી રીતે સમજી છું. પણ બાપુ ! મને ફક્ત રણજીતની ઉજ્જવલતાને જાણેજ ઘણું લાગી આવે છે. અરેરે ! જ્યારે આવી રીતે ભાઈ ભાઈની સામે અને પુત્ર પિતાની સામે સ્વાર્થને વશ થઈ સમશેરો ખેંચશે તો ભવિષ્યમાં આ ભૂમિનું શું થશે ? ખરેખર ! આપસ આપસની લડાઈમાં ત્રીજોજ કારસ્થાની ફાવી જશે અને આ નંદન ભૂમિનું નિકંદન નીકળી જશે. હા ! હવે તો જે થાય તે ખરું. હા ! હવે રણજીત પણ જીજ્ઞાસે કે કલ્યાણની સમશેરમાં કેટલું સામથ્ય છે. મારા વીર યોદ્ધાઓ ! મારા સુખ દુઃખના ભાગીદારો ! હવે થાઓ તૈયાર અને શત્રુઓને ખતાવો તમારી સમશેરોના બહાર. મારા વીરાઓ ! આપણું સૈન્ય દુઃખમતના સૈન્ય કંતાં નાનું છે છતાં એ મોટા સૈન્યને આપણે સપાટો દેખાડી આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી નાંખી નસાડી મૂકવું એમાંજ આપણી શાલા છે. તમારી મને સંપૂર્ણ ખાત્રી છે કે તમે રજપૂત નામને લજાવશો નહિ. બોલો, મારા શૂરાઓ ! આ યુદ્ધમાં સર્વનો શું વિચાર છે ? ” કહી કલ્યાણ મૈનિકો સામે નેઠ

રહ્યો. “વીર યોદ્ધાઓ તેનું લાપણુ સાંભળી ગઈ ઉઠ્યા. અમે આપના માટે અમારા પ્રાણ આપવાને તૈયાર છીએ. આપની આજ્ઞા મળતાં જ દુષ્મન ઉપર આક્રમણ કરવા અમે ઉત્સુક છીએ. અમે અમારા પ્રાણ કરતાં અમારી પ્રતિજ્ઞાને વધારે શ્રેષ્ઠ સમજીએ છીએ. મહારાજ ! ચાલો, હવે વાર ન કરો; દુષ્મનોને ભેટવા અમે આતુર થઈ રહ્યા છીએ.” આમ બોલતા વીર યોદ્ધાઓએ ધાનને ફાડી નાંખે એવો હર હર મહાદેવનો પોકાર કર્યો.

પછી છાવણીમાં થોડાક માણસોને સંભાળીને માટે રાખી કલ્યાણે તરત કુચ શરૂ કરી. તેનો વિચાર રણજીતને છાવણી સુધી આવવા દેવાનો નહોતો. તેના સૈન્યમાં ફક્ત સો ઘોડેસ્વારો અને બસો પાયદળ સિપાહીઓ હતા. આટલું નાનું સૈન્ય રણજીતના સાગર જેવા સૈન્યના આગળ શાંતજ નહોતું, છતાં આ રણધેન્ના રજપૂતો અસંખ્ય સૈનિકોને પોતાની શરી સમશેરોનો સપાટો દેખાડવાને ઝડપથી ચાલ્યા જતા હતા. મહારાજ અંગારસિંહ અને કલ્યાણસિંહ પણ યુદ્ધ વિષે વાતો કરતા કરતાં તેમની પાછળ જતા હતા. સો ઘોડેસ્વારો તેમની આસપાસ વિંટાઈને ચાલતા હતા. આવી રીતે ચાલતાં ચાલતાં તેઓ તેમની છાવણીથી લગભગ એક ગાઉ દૂર આવ્યા. આ જગાએ એક મોટું મયદાન આવેલું હતું. તેની ચારે તરફ પર્વતોની હાર અને ઉંડી ખીણો જણાતી હતી. યુદ્ધને માટે આ જગા અનુકૂળ છે ધારીને મહારાજાએ સધળાને તે સ્થળેજ રોકાવાનું કહ્યું. સૈનિકો મહારાજાના કહેવા મુજબ અત્રે રોકાયા અને દુષ્મનોની ભેટ લેવાને તૈયાર થઈ ઉભા. “બપોરનો નીકળેલો રણજીત હજી સુધી કેમ આવ્યો નહિ હોય ? શું તે કંઈ પ્રપંચ તો નહિ રચતો હોય ? શું ખપ્પર પડે ?” આવી રીતના વિચાર કલ્યાણસિંહ કરતો હતો. પણે પણે તે લાંબી નજરથી જોતો હતો કે દુષ્મનો આવે છે કે નહિ. ધીમે ધીમે અંધારૂં થયું અને રાત્રી પડી છતાં કાંઈ જાણ મુંઝવણ નહિ.

“અરે ! આ શું ? શું રણજીત સૈન્ય સાથે પાછો ગયો હશે ? લાવ તપાસ કરે.” આમ વિચારી સંરદાર રામસિંહે મુવરાજની આજ્ઞા

સેઈ અચળગદ તરફ ધોડો દોડાવી મૂક્યો.

“ કલ્યાણે પોતાના સન્યસે ત્યાંજ પડાવ નાંખવાની આજ્ઞા આપી એટલે સધળા સૈનિકો શસ્ત્ર સાથે ત્યાં વિશ્રામ કરવા લાગ્યા.”

કલ્યાણસિંહે પોતાના વીર યોદ્ધાઓ સામે જોઈ કહેવા માંડ્યું:—
 “ મારા રણયુરો ! તમે સર્વ જાણો છો કે આપણે સૌ સુલેહને ચાહનારા છીએ. જ્યારે આપણે માથે વિપત્તિ આવી પડે છે યા તો આપણો ધર્મ સંભાળવાની આપણને જરૂર પડે છે ત્યારેજ આપણે શસ્ત્ર ઉઘડવાં પડે છે. રણજીત મારો ભાઈ છે; પણ તેણે ધર્મ વિરૂદ્ધ કાર્ય કર્યું છે. તેણે દગાખોરોની શિખામણુ માની મારા પૂજ્ય પિતાશ્રીને સખ્ત અપમાન પહોંચાડ્યું છે. શું પિતાનું અપમાન કરવું એ પુત્રનો ધર્મ છે ? બસ તેજ કારણથી તેનો ગર્વ ઉતારવાને આપણે તૈયાર થવું પડ્યું છે. બહાદુરો ! સરદાર રામસિંહના જણાવ્યા મુજબ એ ક્યારનોએ નગરમાંથી નીકળી ચૂક્યો છે; તેની અને આપણી હજી મુલાકાત થઈ નથી તેનું કારણ મને તો એમ સમજાય છે કે તે આટલામાં ક્યાંક છુપાઈ રહ્યો હશે. તેનો વિચાર વખતે છુપાઈ રહીને આપણી ઉપર ઓચિંતો હુમલો કરવાનો હશે ? ઓચિંતો હુમલો કરી આપણને પરાજય પમાડવાનું શિક્ષણ અવશ્ય તેને વિક્ષમાજીત પાસેથી મળ્યું હશે. આપણે ધણુંજ સંભાળીને વર્તવાનું છે. તે આપણી પર ક્યારે હુમલો કરશે તે હાંસ કહી શકાય નહિ. મારા સરદારો ! જે યુદ્ધની આપણે આતુરતાથી રાહ જોતા હતા તે યુદ્ધનો સમય હવે નજદીક આવી પહોંચ્યો છે. તમારાં શસ્ત્રો કે જે અત્યાર સુધી મ્યાનમાં રહી અકળાઈ ગયાં છે તેને શત્રુના લોહીથી તૃપ્ત કરવાનો વખત હવે પાસે આવ્યો છે; પણ હા ! વીર ગુલાબસિંહ અને કિશોરસિંહ આવા શુભ પ્રસંગે ભાગ લીધા વિના રહી જાય છે તેને માટે મને ધણું લાગી આવે છે. તેઓ ક્યાં ગૂમ થઈ ગયા છે તેની પણ આપણને ખબર નથી. મહેં તેમની શોધમાં પચાસ સરદારોને દોડાવ્યા છે. વીર ગુલાબસિંહ જે આ વખતે હાજર હોત તો આપણે એકજ ધસારે દુશ્મનનો નાશ કરી નાંખત; કારણ કે તે વીર યોદ્ધો

યુદ્ધ નિપુણ છે અને તેની આગા મનાંજ અનેક બીજ વીરો પ્રાણ આપવાને તૈયાર થઈ જાત. તેની આગા વિના એ વીર યોદ્ધાઓ પણ આપણને કવી રીતે મદદ કરી શકે? આપણે હવે તો શ્રી ભગવાનના ઉપરજ આધાર રાખી રણુરંગ ખેલવાનો છે અને અભિમાની રણુ-જીતના સકળ સૈન્યનો નાશ કરી તેનો ગર્વ ઉતારવાનો છે. બહાદુરો! રણુજીત પણ વીર યોદ્ધો છે; એ આપણે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. એ વીર યોદ્ધાની તેમજ તેના અગણીત બળવાન વીરોની સાથે આપણે આથ બીડવાની છે. કહો મારા રણુધેન્ના યોદ્ધાઓ આપણાથી શત્રુને પરાજય પમાડી શકશે કે? ” કહી કલ્યાણ તેના સૈનિકો સામે જોઈ રહ્યો.

તેનું ભાષણ પુરું થતાંજ એ નાનકડું સૈન્ય ગળી ઉડ્યું. અમે મહા બળવાનનો પણ પલકમાં ગર્વ ઉતારવાને શક્તિવાન છીએ. શું શત્રુ બળવાન હોય તેથી વીર રજપૂતો ડરી જઈ પાછા પડશે? ના ના, અમે તે ગર્વધેન્નાઓને અમારી પ્રચંડ સમશેરોથી કાપી નાંખીશું. અરે તેઓને જોતજોતામાં જડમૂળથી ઉખેડી નાંખીશું. યુવરાજ! અમે આપના માટે અમારું લોહી રેડીશું અને અમારામાંથી એક પણ જીવતો રહેશે ત્યાં સુધી લડીશું. મહારાજ! જો આપની આગા હોય તો અમે આ ક્ષણેજ અચળમદ તરફ જઈએ અને અભિમાનમાં અંધ થએલાઓની આંખો ઉઘાડીએ.

“વીરપુત્રો તમારાં વચ્ચેના સાંભળી મને અંત્યાનંદ થાય છે; પણ હાલ સમય પ્રતિકુળ છે. સાહસ કરવાથી વિપરીત પરિણામ આવે છે. આપણે આ સ્થળેજ શત્રુની ભેટ લેવાની જરૂર છે. હા! જે રજપૂત વીરો પોતાના માલિકને અને પોતાના દેશના ઉદ્ધારાર્થે પ્રાણ આપે છે તેઓનું નામ અમર થાય છે અને તે સદાકાળ સ્વર્ગમાં વાસ કરે છે.” અંગારસિંહે ઉદ્ગાર કાઢ્યા. જોવામાંજ અંગારસિંહનો રાજમારોટ કે જે તેમની પાસે હમેશાં હાજર રહેતો હતો તે આગળ આવીને ખોલી ઉઠ્યો:—“ધન્ય છે! ધન્ય છે! તમારી જનેતાને. બુધ્ધ! આપના મુખમાંથી હમેશાં આવાં વીર વચ્ચેના નીકળવાં જોઈએ.

જેણે પોતાના દેશ અને રાજ્યને માટે પ્રાણ ત્યાગ્યા છે તેઓ તેમની અક્ષય કીર્તિ તેમના મુંબા ફેડે પાછળ મૂકી ગયા છે. હા ! જે રજપૂત રણનું નામ સાંભળી ધરમાં ભરાઈ જાય છે, અરે ! જે રજપૂત નિર્બળનું રક્ષણ કરવામાં ડર ખાય છે, સ્ત્રી-પ્રાણી-ગાયની ઘારે ચડતાં વિચાર કરે છે અને આંગણે આવેલા ગુણુના જનનો તિરસ્કાર કરે છે તે રજપૂત નહિ પણ રજપૂતના નામને કથંકે કથાડનાર કમજાત છે. ” હા ! કહ્યું છે કે:-

“ જનની જણે તો ભક્ત જણ, કાં દાતા કાં શર:
નહિ તો રહેજે વાંઝણી, મત સુમાવીશ નૂર. ”

હા ! વીર રજપૂત કોણ કહેવાય ? સાંભળો, મારા રણધેલા રજપૂતો ! અરે ! અપ્સરાને વરવા તૈયાર થએલા સુભદ્રો ! સાંભળો:-

“ ધન્ય તે વીરને જે સદા ઉરમાં દેશના કાજ અભિમાન રાખે;
દેશ મારો અને દેશી મુજ બ્રાત છે એમ જે ઉરમાં નિત્ય દાખે.
દેશી દુઃખ ટાળવા દેહને જે દમે, દેશ પર પ્રાણ કુરબાન જાણે;
દેશને લાભ તો ખોટ પોતે ખમે, દેશ કાજ લડી અંત આણે.

દેશને છેક પરદેશમાં દેખીને પ્યારથી તે તાણી પાસ જતો;
બ્રાત તેને ગણી ભાવ ભરપૂરથી સ્નેહ સાચા થકી ચિત્ત ચડાતો.
દેશી દુઃખ દેખીને દિલ ધગું દાઝતા, યત્ન પૂરો કરી દુઃખ ટાળે;
ધન્ય તે વીર જે વાણી મન કર્મથી દેશ હિતકારી થઈ દેશ પાળે. ”

આવા જેનાંમાં ઉમદા ગુણ હોય તેજ વીર ક્ષત્રિય કહેવાય; નહિ તો કાપડ સૂતર વણનાર જે ખત્રીઓ કહેવાય છે તેનામાંજ ગણના થાય. ભાઈ ! ક્ષત્રિને તો તત્ત્વચારના બળ વડે રણમાં ઝુઝી જશ મેળવી અસહના વીર યોદ્ધાઓની ગણનામાં ગણાવાનું છે માટે ધર્મના કામમાં દીવ નહિ કરતાં પરીયાનું પાણી દેખાડો અને અમળગદના અભિમાનીઓને રણમાં લાંબા કરી સવાડો. ખોલો, મારા સુભદ્રો એકવાર આપણી કુળદેવીની જય ખોલો કે જેના ધોપથી તમારા શત્રુઓનાં કાળજાં કંપી જાય.

રાજપારોટ હજી પૂરું ખેલી રહ્યા નથી એટલામાં તો રણથરા-

ઓઐ કારમી ગર્જનાથી દેવીની જ્ય પોકારી પહાડી પ્રદેશ ધ્રુવની મુક્યો. શરા સૈનિકો શૌર્યથી કાંપવા લાગ્યા અને પોતાની તલવારો આનમાંથી કાઢી ઉંચી નીચી કરવા લાગ્યા. પર્વતની ઉંડાણમાં ઉતરતા સૂર્યભગવાન પણ અસ્ત પામવા પહેલાં શરાઓની તેજસ્વી સમશેરો પર પોતાનો પ્રકાશ નાંખી વિઝળીની માફક ચળકાવવા લાગ્યા; જે ચળકાટથી કાયરનાં કાળજાં કંપી જતાં માલમ પડતાં હતાં.

આવી રીતે વીર વેશથી કાંપતા યોદ્ધાઓ રણજીતના આગમનની રાહ જોવા લાગ્યા. અંતે રાત્રિ પડી પણ કોઈ જણાયું નહિ. અંધકાર ધીમે ધીમે સૃષ્ટિ ઉપર પોતાનો કાળો પછેડો પાથરવા લાગ્યો. આટલું બધું અંધારું થઈ ગયું તેમજ રાત્રિ ઘણી વહી ગઈ માટે હવે દુઃખનો અત્યારે આવશે નહિ એમ ધારીને રજપૂત યોદ્ધાઓ નિશ્ચિંતાથી આગમ લેવા લાગ્યા. સઘળા છાવણીમાંથી ખાંધ પીને આવેલા હતા, એટલે દાઢને કાંઈ દામ નહોતું; તેથી કેટલાક સૈનિકો આમ તેમ ફરવા લાગ્યા તો કેટલાક સિંધુડા રાગથી રણગીત ગાવા લાગ્યા. કેટલાક સૈનિકો અને સરદારો એકત્ર થઈ મહારાજા અંગારસિંહની આસપાસ કુંડાળું વળીને બેઠા. રાજ્યારોટ પણ મહારાજાની નજીક બેસી એ વીર યોદ્ધાઓને કૌરવ પાંડવના યુદ્ધ વખતનાં રસભર્યા કવિતો સંભળાવવા લાગ્યા. આવી રીતે કાળક્રમ વિતવા લાગ્યો.

૨૪

ભાઈની ભેટ.

શાન્ત રાત્રિના આવા ગાદ અંધકાર સમયે આ પહાડી પ્રદેશમાં કાંઈ પણ નજરે પડતું નથી અને સર્વત્ર શૂન્યકાર ભાસે છે. પ્રકૃતિ-દેવીનું શાન્ત સામ્રાજ્ય સ્થપાઈ ચૂક્યું છે. પહાડોની ઉડી ખીણોમાં વામ વફની ખૂંસો સંભળાય છે. ચારો ચરવાને ઉડી રહેલાં નિસાચર પક્ષિઓ પાંખોના ફફડાટથી કર્કશ અવાજ કરી રહ્યાં છે. પવન પોતાના પ્રચંડ વેગથી ઝાડની ડાળીઓને એક બીજા સાથે અથડાવી અવાજ ઉત્પન્ન કરી રહ્યો છે. ભયાનક અંધકારમાં ઉમેલાં તરવરો દૂરથી જોના-

રને ભૂતના ઓળાની માફક લાસે છે. અત્યારે રાત્રિનો પ્રથમ પ્રહર ચાલી રહ્યો છે. રજપૂત વીરો કૌરવ-પાંડવની વીરરસની ચાર્તા સાંભળવામાં તટુપ બની રહ્યા છે. આડાઅવળા કરવા ગએલા મૈત્રિકા પણ ક્યારનાએ આવી સૌના ભેગા બેસી ગયા છે. આવી રીતે ચાંદ સર્વ મંડળ એકત્ર થઈ બેઠું છે તેમાં યુવરાજ કલ્યાણસિંહ જણાતો નથી. તે ક્યાં ગયો હશે? આવા ધૈર અંધકારમાં શું તે દુઃખનની ખપર કાઢવા ગયો હશે? વાંચકા! ચાલો આપણે તેને શોધી કાઢીએ.

યુવરાજ કલ્યાણસિંહ અત્યારે અત્યંત વિચારોમાં ગુંથાયો હતો. રણજીત નગરમાંથી તો નીકળી ચૂક્યો છે ત્યારે તે ક્યાં દૂપાઈ રહ્યો હશે? આને આ વિચાર તેના મનમાં ધ્યા કરતા હતા. સમાચાર મેળવવા ગએલો સરદાર રામસિંહ પણ હજી સુધી આવ્યો નહોતો તેથી તેની ચિંતામાં વધારો થતો હતો. તે જાવણીથી થોડેક દૂર એક શિક્ષા પર બેસી વિચારમાં તટુપ થયો હતો; એ અરસામાંજ તેના વિચારનો એકાએક ભંગ થયો. તેને કાને કાઠની ચીસ સંભળાઈ. કલ્યાણ વિચારનો ત્યાગ કરી ઉભો થયો અને તરતજ એ ચીસ સંભળાઈ તે દિશા તરફ ચાલ્યો. યુવરાજ કલ્યાણસિંહ ભયનો ત્યાગ કરી બેઘડક આગળ ચાલ્યો જતો હતો. તે જાવણીથી લગભગ અર્ધાંક ગાઉ ઉપર આવી પહોંચ્યો એવામાં તેને પગે માર્ગ વચ્ચે પડેલી કાદ વસ્તુ અથડાઈ. તે વાંકો વળી જતા લાગ્યો તો તેની અત્યંત અજાનબીની અંદર તેને માલમ પડ્યું કે ત્યાં કાઠનું એક મુડદું પડેલું છે. માર્ગ વચ્ચે મુડદું ક્યાંથી? શું કે હ કમલાચ્ય માણસ હિંસક પ્રાણીનો ભોગ તો નહિ થયો હોય? એમ પણ બને; કારણ કે આ પ્રદેશ અસંખ્ય હિંસક પ્રાણીઓથી ભરપૂર છે. આંમ વિચારતા કલ્યાણે આગળ ચાલવા માંડ્યું; પણ એવામાંજ એ માર્ગ વચ્ચે પડેલા મુડદાએ અવાજ કર્યો:— ‘યુવરાજ!’

તે અવાજ સાંભળી યુવરાજ કલ્યાણ ચમક્યો અને તુરત તેની પાસે પાછો આવ્યો. પાસે આવતાં તેને જણાયું કે જેને હું મુડદું ધારણી હતો તે મુડદું નથી પણ કાઠક માણસ ધાયત્ત થઈને પડેલો

છે. કલ્યાણ તરત નીચે બેઠો; અને તેના શરીરે હાથ ફેરવી કહેવા લાગ્યો: “ભાઈ! તમે કોણ છો? અને આવી દશા થવાનું શું કારણ છે?”

“યુવરાજ! શું હજી પણ તમે મને ઝોળખી શક્યા નથી?” તે માણસે કહ્યું.

“આ ગાઢ અંધકારમાં તમારું મુખ જોઈ શકાતું નથી એટલે હું તમને કેવી રીતે ઝોળખી શકું?” કલ્યાણે કહ્યું.

“હા, રામ! મને અપાર વેદના થાય છે. અરેરે! ફરજ બળવા વિના મૃત્યુ પમાય છે. યુવરાજ! મને ક્ષમા કરજો. હું સરદાર રામસિંહ...”

તે આગળ બોલે એ પહેલાંજ કલ્યાણ તેને ઝોળખી ઉતાવળથી બે લી ઉઠ્યો:—“ઓહ! કોણ સરદાર રામસિંહ! ? કહો કહો તમારી આવી દશા કોણે કરી?”

“હા! મારાથી બોલાતું નથી. મારી...આંખો...થરડાય છે. યુવરાજ! આ પ્રાણ હવે વધારે વાર રહે...એવો...સંભવ નથી. હું આપની પાસેથી નીકળી અચળગદ જતો હતો તેવામાં આ ખીણ આગળ આવી પહોંચતાંજ દુઃખનના તીરથી વિંધાયો છું. દુષ્ટ દુશ્મને મને દગો કર્યો છે. હું ધાયલ થઈ નીચે પડ્યો કે તત્કાળ રણજીતસિંહ દોડી આવ્યા. તેમણે મને આ ત્રણી પાતળી લેવા અનેક પ્રશ્ન પૂછ્યા પણ મહેં તેમને એક પણ જવાબ આપ્યો નહિ તેથી તેમણે ક્રોધને વશ થઈ મારી પર પિસ્તોલનો ખંડાર કર્યો છે. હું શુદ્ધ શાન વિનાનો લોહીમાં તરબોળ થઈ નીચે પડ્યો એટલે મને મરી ગયેલો ધારી તેઓ ચાલ્યા ગયા. તેઓ તેમના સઘળા સૈન્ય સાથે આ નજીકની ખીણમાં છૂપાઈ રહેતા છે. હા! તમે આવી પહોંચ્યા તે ઠીક થયું. મારી એક ફરજ પૂરી થઈ છે. હા! યુવરાજ પ્રણામ. આ જીવ...જાય છે. ગળું સૂકાય છે. દેવદૂત...નજરે...દેખાય છે...હા! પ્રણામ...મ...રામ...ર...અ...આ...મ...” બસ હવે થઈ ચૂક્યું. રામસિંહના રામ રમી ગયા. તેનો પ્રાણપંખી તેનું દેહપિંજર હોડી

આલ્યો ગયો. કલ્યાણસિંહને અપાર શોક થયો. એક વફાદાર સર-
દારના મરણથી તેને ઘણું લાગી આવ્યું. તે એક નાના બાળકની
માફક રડી પડ્યો. તેના નરડવનો અવાજ સાંભળી કાંઈએ અટકાવ
કર્યું. કલ્યાણ ચમકીને ઉભો થયો ને સ્વમત બોલી ઉઠ્યો:—“ શું આ
બૂતનો ચમત્કાર હશે? ગમે તે હો તેની મને કાંઈ દરકાર નથી.”

બૂત હો યા પ્રેત હો, પણ નથી દીવે તેની પરવા;
ગયું જેનું સર્વ છે, દરકાર કરે શું કરવા.

“ હા ! હવે તો આ રામસિંહનું વૈર લેવુંજ એ દુષ્ટ રણજીત !
ત્હેં મારા રામસિંહનું ખૂન ક્ષત્રિય ધર્મથી વિરૂદ્ધ વર્નન કરી કર્યું છે.
તારે તેની સામે થઈ તેના પ્રાણ લેવા હતા. હા ! અફસોસ ! પાપી-
ઓના સહવાસથી ત્હેં ધર્મનો પણ ત્યાગ કર્યો છે. એ આ રામસિં-
હના કહેવાથી સત્ય સમજાયું છે. એ કુટિલ કાગડા ! આત્રવૃક્ષના
માલિક તરફથી મળતી સંતોષકારક બેટથી ન ધરાતાં ઉઘટો આખા
વૃક્ષનો માલિક થઈ બેઠો ? અરે તેટલેથીજ નહિ વિરામતાં ભાઈ અને
પિતાના નાશને માટે તત્પર થયો ? હા ! તારાં કારસ્થાનનું ફળ તને
અરામર ચખાડતું બેઠ્યો. ખસ, હવે વૈરનું આવાહન કરવું ઉચીત
છે. એ દયા ! હવે તું આ દેહમાંથી નીકળી જ અને એ વૈર ! તું
મારી નસેનસમાં પ્રસરી જ. એ ક્રોધ ! તું મારા મનરૂપી નગરનું
સામ્રાજ્ય પદ ધારણ કર. એ અવયવો ! તમે દુઃખનની સમશેરોના
વા સહન કરવા જદ થાઓ. એ બખ્તુર બખ્તર ! તું જાતિનું સંગી
હોઈ જાતિવાનનું રક્ષણ કરવા તત્પર થા. એ કાળરૂપ કાળી નાગણની
જીભ જેવી અસી ! તું પ્રત્યક્ષ અગ્નિની પ્રચંડજ્વાળા સમ પ્રજ્વલિત
થા. એ મહામાયા કુળદેવી ! તમે મારી સાથે રહો. હા ! દુષ્ટ રણ-
જીત ! તું હવે ક્યાં જઈશ ? આ કલ્યાણની સમશેરથી ક્યાં સુધી દૂર
રહીશ...” એમ કલ્યાણ બોલવા લાગ્યો

“ નહિ, હું તારાથી દૂર નથી; પણ તારી પાસેજ છું.” આમ
બોલતી એક કાળી આકૃતિ એકાએક ત્યાં ચાલી આવી.

તેના અવાજ એળખતાંજ કલ્યાણ ખૂમ ખાડી ઉઠ્યો:—“ કાણ

રણજીત ! અને તે આવી છૂપી રીતે ? ”

“ હા, શત્રુને સપડાવવા ગમે એ યુક્તિ કરવી પડે. શું તું યુદ્ધના કાવાદાવાથી અજાણુ છે ? ” રણજીતે કહ્યું.

“ મોટાભાઈને તું સખ્તથી બોલાવવામાં તારી મહત્તા વધતી હશે, કેમ ખરૂંને રણજીત ! ? ” કલ્યાણે ગંભીર વદને પૂછ્યું.

“ હું તને અત્યારે ભાઈ તરીકે ગણતોજ નથી. જાણતો નથી કે રણ-મયદાનમાં ભાઈની સગાઈ ગણાતી નથી ? ”

“ બસ થઈ ચૂક્યું. હા ! હું તારી સાથે વાત કરતાં પણ શર-માઉં છું; કારણ કે તહે અત્યારેજ એક નિર્દોષનું દગાથી ખૂન કર્યું છે. તું ધોર પાપી છે. ”

“ શત્રુને ગમે એ પ્રકારે જમીનદોસ્ત કરવો એજ ન્યાય છે. તેમાં પાપ પુન્ય ક્યાં જોવાય છે ? ”

“ બસ ચૂપ થા. ઓ પાપીજ થગ્મેત્રા પ્રેત ! ચૂપ થા. તું તો આગળ પાછળનું ભાન ભૂલી ગયો હોય એમ જણાય છે. હા ! તહે એક નિર્દોષનું ખૂન કરી તારા પાપીજ હૃદયનું અત્યારે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ કરી બતાવ્યું છે હા ! દુષ્ટ ! તહે તારી પર કૃપાળુ કિરતારનો કાપ ખેંચી લીધો છે. જા, માફ વચન છે કે તું કદાપિ સુખી થવાનો નથી. ” -

“ આ કળિકાળમાં કોઈને કોઈનો શ્રાપ લાગતો નથી. કલ્યાણ ! જે જીવવું હોય તો હથીઆર મૂઠી મારે શરણુ થઈ જા. હું તારી ઉપર દયા કરીશ ? ”

“ વીર યોદ્ધાની પર દયા કરનાર કોણુ છે ? વીર રજપૂત તારી દયાની યાચના કરશે અને એક નાદાન છોકરા સમક્ષ શસ્ત્રો ત્યાગશે ? ના ના, આ પૃથ્વીનો પ્રંધય થાય પણ કલ્યાણથી કદાપિ એમ નહિ બને. રણજીત ! વીર યોદ્ધાનું હથીઆર મૂઠાંથી દેવું તે સહેલું નથી. વીરનું શસ્ત્ર તેનો પ્રાણ છે. જે રજપૂત નિર્બળ બની તેનું શસ્ત્ર બીજાને સ્વાધીન કરે છે તે ખરેખર કાયર અને નામદર્ ગણાય છે. આ કલ્યાણની સમશેર અલ્પ સમયમાંજ તારા પ્રાણનું બળિદાન થશે અને તને લોહીમાં નિવડાવી જમીનદોસ્ત કરશે. ” હા ! તારા વચન

સાંભળા—

રોમ રોમ જવાળા ઉઠે, અગે વેર અગન;
ઓ કપડી કાગડા કાગડા, જલ્દી જ તું યમસદન.

“ મને યમસદનમાં મોકલતાં ક્યાંક તું પ્રથમ ત્યાં ગમન ન કરે
એ યાદ રાખજો. કલ્યાણ ! હવે તારા મૃત્યુની ઘડિઓ ગણાય છે.
તારા પ્રત્યેની દયા આ હૃદયમાંથી ધીમે ધીમે વિનુસ થતી જાય છે. ”

“ હું પણ જાણું છું કે દૈત્યના હૃદયમાં દયા સદાકાળને માટે
હોતીજ નથી. જેના હૃદયમાં નિશદીન દયા નિવાસ કરે છે એજ દેવ
છે. ” ઓ મૂર્ખ !

કળે ના કાળખળ કામો, કદી ને શાખ દે શાંકર;
ગળે ના ગાત્ર વર્ષ વારી, મળે ને સાથ પણ કંકર.
નીતિ એ અંત આદિની, શકે ના ફેરવી માનવ;
ખળે એ ખળિષના ખળથી, શકે ના રક્ષકો દાનવ.

રણજીત :—ખળિઓ મુઓ છે કોણ અહિં, જોલ ક્યાં છે ક્યાં વસે ?
ખળ ઉતારે તેહનું ને, રાજ એક અહિંથી ના ખસે.
જમાનો છે નહિ જલનો, ભુજઓ ભુજથી ભાણું;
શકે ને શસ્ત્રથી હણવા, યુદ્ધ હું તેજથી માણું.

કલ્યાણ :—જગારથો સિંહ તહે આજે, સૂતેલો સ્વસ્થ પર્વતમાં;
કપાવે દેહ કાં આજે; કહણ આ કૂર કરવતમા ?

ચાલ શૌર્યનું તને અભિમાન હોય તો તૈયાર થઈ જા. હું તારું
અભિમાન ઉતારવાને માટેજ અહિં આવ્યો છું. રણજીત ! યાદ રાખજો
કે તારી સામે ઉભેલો કલ્યાણ કાળો નાગ છે; અને મનથી એમજ
માને છે કે તને દંશ દેવાનો આજેજ લાગ છે.

“ કલ્યાણ ! તારા શબ્દોથી મને રૂંધે રૂંધે આગ પ્રગટી છે. હવે
હું પૂછું તેનો જવાબ આપ એટલે બસ છે. ”

“ તું શું પૂછવા માગે છે ? ”

“ હું તને એમ પૂછું છું કે તહે મારી રંભાને ક્યાં રાખી છે ?
ને જીવવું હોય તો મારી રંભાને આ પળેજ લાવી આપ. ”

“ તારી રંભાનું શું થયું છે તે હું જાણતોજ નથી તેમ તેને હું ઓળખતો પણ નથી. ”

“ તું જુહું બોલે છે. આ રણજીતને ક્રોધની ભયાનક આગથી વધારે ન સજાવા. ”

“ એ આગમાંજ તું પોતે બર્જાને ભખ્મ થવાનો છે. તું આ પળેજ કાળનો ગ્રાસ થવાનો છે. ”

“ શું તું મને મારવાને ઇચ્છે છે ? અરે તું જાણતો નથી કે આ રણજીત અસંખ્ય સૈનિકાથી રક્ષાએલો છે ! ”

“ પણ મરણીયા થએલા રણજીતને અસંખ્ય સૈનિકાનો હિસાબ હોતોજ નથી. ઓ પાપી રણજીત ! ઓ હરામની રાજગાદી ભોગવનાર પલીત ! તું એક પવિત્ર કુળમાં અંગારો ઉત્પન્ન થયો છે. ”

“ ઓહ ! માઈ ભયંકર અપમાન ! એક ઝેરી નાગનું હડહડતું અપમાન ! ખસ હવે તારું મ્હોત પાસેજ આવ્યું છે. ”

“ મારા મરણની દરકાર તારે રાખવાની જરૂર નથી; પણ સમજજે કે તારે હવે વધુ વખત જીવવાનું નથી. ”

“ આ રણજીતનું મૃત્યુ નિષ્પન્નવનાર કાણ છે ? ”

“ આ કલ્યાણ ! તું હમણાંજ બની જઈશ આ અરસીનો શિકાર. ”

“ શું હું તારો શીકાર ? ”

“ હા, હા, હજારવાર મારો શિકાર ! ઓ ખૂતી ! હું હવે વધારે વાર તારું લાંબુ ટાયલું સાંભળવાને નથી ઇચ્છતો. ”

“ સારે તું શું ઇચ્છે છે ? ”

“ મ્હોત ! ? ત્યાં સુધી પિતાના અપમાનનું વૈર મેં બરોબર વાળ્યું નથી તેમજ આ રામસિંહની માફક લોહીમાં તને તરખોળ કર્યો નથી ત્યાં સુધી તારું મ્હોત હું ઇચ્છતોજ નથી. ” કહી કલ્યાણે ઉઘ્ર ક્રોધથી મ્યાનમાંથી સમસેર ખેંચી સિંહનાદ કર્યો. રણજીતે પણ તત્કાળ તલવાર ખેંચી. બન્ને ભાઈઓ એક બીજાને મરણના મુખમાં હડસેલવા તત્પર બની ગયા. ભાઈ ભાઈની ગરદન કાપવાને તૈયાર થઈ ગયા. ખસ આથીજ કળીકાળની લીલા દેખાવા લાગી. રણજીતે

વીર હાંક વગાડી ખાંભામાં છૂપાઈ રહેલા સૈનિકોને બહાર નીકળી આવવાની આજ્ઞા કરી. અસંખ્ય સૈનિકો તીડની માફક કલ્યાણસિંહની આસપાસ ફરી વળ્યા. વીર કલ્યાણ મરણીયો થઈને તેમની સામે ઝુઝવા લાગ્યો. સૈનિકોનું ખૂમરાણ મચી રહ્યું. શાન્ત રાત્રે ભયાનક કોલાહલ સાંભળી જાણી નાંખી પડેલા કલ્યાણના વીર યોદ્ધાઓ ચમક્યા અને શસ્ત્ર સંભાળી એકાએક ઉભા થઈ ગયા. અંગારસિંહે કલ્યાણની તપાસ કરાવી પણ તેનો પત્તો મળ્યો નહિ. આથી કે.લા-હલનું કારણ સમજાઈ ગયું. તુરત અંગારસિંહે ખૂપ મારી કહ્યું:—
 “દોડો, દોડો મારા રણજીરો દોડો. તમારો યુવરાજ શત્રુઓથી ઘેરાઈ ગયો હોય એમ જણાય છે. જુઓ સાંભળો. શત્રુઓની મારો કાપોની ધુમો કેટલા જોરથી સંભળાય છે ?” આમ કહેતા અંગારસિંહે તરત ઘોડેસ્વાર થઈ ઘોડાને એ કોલાહલ તરફ દોડાવી મૂક્યો. તેની પાછળ વીર યોદ્ધાઓ શૌર્યથી કાંપતા ઝડપથી જવા લાગ્યા. આ તરફ યુવરાજ અને રણજીત વચ્ચે ભયંકર યુદ્ધ મચી રહ્યું હતું. સામા પક્ષના કેટલાક સિપાહીઓ મસાલો સળગાવી દૂર દેલા હતા. તેના પ્રકાશમાં જોતાં જણાતું હતું કે કલ્યાણસિંહ સર્વોચ્ચ બોલીથી રંગાર્થ ઝાઝમતો હતો તે વારંવાર ‘વીરનાદ’ કરી રણજીત પર ધસી જતો હતો. રણજીત પણ તેના ભાર્ગના ધા ચૂકાવતે. પ્રથમ પરાક્રમ દર્શાવતો હતો. આટલા બધા અસંખ્ય સૈનિકો છે છતાં હજી કલ્યાણ પકડાતો યાતો મરતો નથી. તે વાર, યોદ્ધો ચાલે તરફ તેની મોટી તલવાર ફેરવી દુશ્મનોના ધા નિરર્થક કરતો હતો. તેના હાથમાંની સમશેર મોરની પીંછીની માફક સડસડાંટ અવાજ કરતી ચારે તરફ ફરતી હતી અને તેની વચ્ચે આવી જતા સૈનિકોના તેમજ તીરોના એ ભાગ કરી નાંખતી. જોતજોતામાં કલ્યાણસિંહે કાળો ફેર વર્તાવી દીધો. એ અરસામાંજ તેના વીર યોદ્ધાઓ ત્યાં દોડી આવ્યા અને પોતાના યુવરાજને સંકટમાં સપડાએલો જોતાં હરહર મહાદેવની કારમી ગર્જના કરી દુશ્મનો પર ચાહોમ કરી તૂટી પડ્યા. પોતાના યોદ્ધાઓ આવેલા જોતાંજ કલ્યાણસિંહ જોર કરી દુશ્મન પક્ષમાં ધુમવા લાગ્યો. મહા-

રાજા અંગારસિંહ પણ દુશ્મનોને પોતાની સમશેરનો સ્પર્શ ચખાડી વારંવાર વીર હાંકથી ખોલતા હતા કે:—“લડો, મારા સુભટો! પૂર્ણ પરાક્રમથી રંગ ખેલો; અને તમારી શરી સમશેરોને દુશ્મનના લોહીથી રંગા. હા! ક્યાં ગયો એ રાજદ્રોહી રણજીત?” આમ ખૂબો મારતા મહારાજા અંગારસિંહ દુશ્મનદળમાં ઘુસી ગયા.

યુવરાજના નાનકડા મૈન્યે પ્રખળ પરાક્રમથી રણરંગ દિપાવ્યો. રણજીતના અસંખ્ય સૈનિકોને થોડીવારમાં તે છીન્નબીન્ન કરી નાંખ્યા અને વેગથી ધમી જઈ કલ્યાણને ઘેરામાંથી મુક્ત કરાવી તેઓ પુનઃ દુશ્મનોને કાપવા લાગ્યા. મસાલોના પ્રકાશમાં ઉંચે ઉછળતી તલવારો વિજળીની માફક ચમકવા લાગી અને ભયંકર કાપાકાપી શરૂ થઈ. સર્વત્ર મારો કાપો અને હરહર મહાદેવતા પોકારો સંભળાવા લાગ્યા. ધાયલ થયેલા મૈનિકોની દૃશ્યાન્નક ચીસો પણ કાન ઉપર આવવા લાગી. આવી રીતનું શાન્ત રાત્રિએ આ અરણ્યમાં ભયાનક તોફાન મચી રહ્યું. લોહીની નદી વહેવા લાગી, અડવીરો મરણીયા થઈને લડવા લાગ્યા અને કલ્યાણસિંહ પોતાની લાંબી તલવારથી દુશ્મનોને કાપતો અને પોતાના માણસોને વીર હાંકથી ઉશ્કેરતો ચારે તરફ ધુમવા લાગ્યો. વીર રણજીતના ક્રોધની સીમા હવે રહી નહી. તેના હાથમાંની તલવારે ધણાના ભોગ લીધા. તે પણ તેના માણસોને વારંવાર ઉશ્કેરી દુશ્મનોને મારવાનું યાતો જીવતા પકડવાનું કહેતો. તેના ચોદાઓ પૂર્ણ વેગથી ધસતા પરંતુ રણધેલા થયેલા અને મરણને નિશ્ચય કરી લડતા કલ્યાણના મૈનિકો આગળ વધારે વાર ટટી શકતા નહોતા. યુવરાજના નાનકડા મૈન્યે જોતજોતામાં તે અસંખ્ય મુઠાંઓનો ઢગલો કરી નાંખ્યો. ઝઝૂમતા સૈનિકો આખા શરીરે રંગાર્ધ વિકાળ ભાસતા હતા. રણજીતનું સૈન્ય દુશ્મનના મારથી ધીમે ધીમે પાછળ હટવા લાગ્યું. આવું જોતાંજ કલ્યાણે કીકીઆરી કરી કહ્યું:—“બહાદુરો! તમારા અળથી દુશ્મનો પાછળ હટતા જાય છે. મારા ચોદાઓ! તેમને કાપી નાંખો અને આપણને સત્તાવાનું લેમજ ચિથ્થા ગર્વથી અંધ ધવાનું ફળ તેમને ચખાડો. ધસો, મારા શરાઓ ધસો.” કહેતો કલ્યાણ

અપૂર્વ પરાક્રમ દર્શાવવા લાગ્યો.

પોતાના સૈન્યને પાંજળ હકતું જોઈ રણજીત અતિશય ક્રોધથી સૈનિકાને ઉદ્દેશી કહેવા લાગ્યો:—“મારા ગુરાઓ ! પીઠ ખતાવશો નહિ. પીઠ ખતાવી કલંક લગાડવા કરતાં રણ-મયદાનમાં મુઠ્ઠા રહી અક્ષય કાર્તિ મેળવજો. ચાલો, મારા બહાદુરો ! એકદમ આગળ ધસો અને એ નાનકડા શિયાળવાંના ટોળાને કાપી નાંખો. શું અચળગદના વિજયી વીરોને એ ગણ્યા ગાંડ્યા રજપૂતો હરાવી જશે ? ના, ના, તેમના ભાર નથી કે તેઓ આપણને હરાવી શકે; માટે દુશ્મનોને મારો કાપો જોઈ શું રહ્યા છો ?” આમ કહેતો રણજીત દુશ્મનના દળ ઉપર તૂટી પડ્યો. સઘળા સૈનિકોએ પણ પોતાના મહારાજનું અનુકરણ કર્યું. રણજીત ગાંડા ગજરાજની માફક ધુમવા લાગ્યો. તેની સમશેર વિજળીની માફક ચળકવા લાગી. એ અરસામાં કલ્યાણે નજીક ધસી આવી તેની ઉપર તલવારનો પ્રહાર કર્યો. રણજીતે નીચા નમીને તેનો ધા ચૂકાવ્યો અને તેણે તરત વાઘની માફક ઉછળી પાછો કલ્યાણ પર ધા કર્યો. કલ્યાણે જળીવાળું અખતર પહેરેલું હોવાથી રણજીતનો ધા નિષ્ફળ નીવડ્યો. રણજીત અને કલ્યાણ વચ્ચે ભયાનક યુદ્ધ મચી રહ્યું. એવામાં પાછળના એક સરદારે જોરથી કલ્યાણની પીઠ ઉપર ભાલાનો પ્રહાર કર્યો. કલ્યાણને જો કે અખતરના પ્રતાપે કંઈ ઇજા થઈ નહિ પણ ભાલાના આંચકાથી તે નીચે પડી ગયો. તેને નીચે પડેલો જોતાંજ રણજીત કારમી ગર્જના કરી તેની જાતી ઉપર ચઢી મેઠા; પણ એજ સમયે તેની પીઠ પર કોઈએ સખ્ત ભાતનો પ્રહાર કરી તેને નીચે નાંખી દીધો. કલ્યાણ ઉભો થઈ ગયો અને રણજીતની તરફ ધસ્યો. વીર રણજીતે ઉભા થઈ પાછળ જોયું તો તેણે મહારાજ અંગારસિંહને જોયા. પુનઃ ત્યાં ઘુમુક્ત યુદ્ધ મચી રહ્યું. યુવરાજનું નાનકડું સૈન્ય સાગરમાં નદી સમાય એમ દુશ્મનદળમાં ધુસી જઈ કાળો ફેર વર્તાવવા લાગ્યું. પરંતુ ધણી સૈનિકાની આગળ એ નાનકડું સૈન્ય ક્યાં મુઠ્ઠી ટકી શકે ? જેમ જેમ સમય વીતતો ગયો તેમ તેમ રણ નિપુણ યોદ્ધાઓ દુશ્મનોને પોતાનું પૂર્ણ પરાક્રમ દેખાડી એક

પછી એક અમુરગોને વરવા સ્વર્ગમાં જવા લાગ્યા.

યુવરાજના નાનકડા સૈન્યે રણજીતના ઘણા સૈનિકોનો સંહાર કરી નાંખ્યો હતો. થોડા ઘણા જીવતા રહેતા વીર યોદ્ધાઓ હજી પણ પૂર્ણ પરાક્રમ દેખાડી રહ્યા હતા અને જમીન પર પડેલા મૃત દેહ ઉપર પણ મૂકી દુશ્મનોને સંહારતા હતા. સૈનિકોની વીર હાકોથી પ્રત્યક્ષાણ પાસે આવ્યો હોય એમ લાસ મતો હતો. ધીમે ધીમે કલ્યાણનું સૈનિક બળ નબળું પડી ગયું. કારણ કે ત્રણસો વીર યોદ્ધામાંથી આશરે પચાસેક વીરો હાલ જીવતા રહ્યા હતા. તેઓ પણ જીવનની દરકાર રાખ્યા સિવાય શત્રુઓ સામે ઝુઝતા હતા. કલ્યાણ અને અંગારસિંહે મરણનો નિશ્ચય કરી પુનઃ એકવાર જખરો ધસારો કર્યો; જેથી રણજીતના સૈન્યને કેટલેક સુધી પાછું હટવું પડ્યું. આવી રીતે મધ્ય રાત્રિ સુધી યુવરાજે શત્રુના પ્રબળ સૈન્યની સાથે ટક્કર કીધી પણ અંતે તેઓ ફતેહમંદ ન થયા તે નજ થયા. કારણ કે ‘ઝાઝી છીડીયો સાપન તાણે’ તે પ્રમાણે ઘણાની આગળ થોડાકનું શું ગળું? વળી બળવા! વીરો શત્રુઓનું સથરાણ વાળી ક્યારનાએ સ્વર્ગ ગમન કરી ગયા હતા. રણજીતના સૈનિકોએ તેમને ઘેરી લીધા. એવામાં રણજીત ખૂબ મારી કહ્યું:- “જો જીવતા રહેવું હોય તો શસ્ત્ર મૂકી દો.”

પણ તેની ખૂબ કાણ સાંભળે? જરાખમાં કલ્યાણે સિંહનાદ કરી કહ્યું:- “રજપૂત બન્યો જીવશે ત્યાં સુધી હથીઆર નહિજ ત્યાગશે.”

તેનું બોલવું સાંભળી રણજીત પોતાના સૈન્યને ઉત્કેરી આગળ વધ્યો. અંગારસિંહે અને કલ્યાણે પણ આ લડાઈમાં પોતાનું પૂર્ણ પરાક્રમ દર્શાવ્યું. અંતે તેઓ શ્રમથી શિથિલ થઈ દુશ્મનોના હાથે પકડાયા. તેમનાં હથીઆર ખુંચાવી લેવામાં આવ્યાં. બન્નને કપાળ ઉપર કર પ્રહાર કરી નિઃશ્વાસ નાંખ્યો અને સ્વગત બોલી કહ્યા:- “હા! ભાવિની ભવાઈ આજ પ્રત્યક્ષ જણાઈ. સુખ સૈયામાં મનાર રાજા અને યુવરાજને હવે બંદીવાન થવાની ઘડી આવી.”

“રણજીતના સરદારોએ જ્યોતસ્વેતામાં તેમને બંદીવાન બનાવી દીધા. જુજ જીવતા રહેતા તેમના સરદારો અને સૈનિકોને પણ હથી

આર છોડાવી બંદીવાન બનાવ્યા. વિજયી યોદ્ધાઓએ આકાશને ફાટી નાંખે એવી રણજીતસિંહની જયગર્જના પોકારી. તે પછી કેદીઓ સાથે ત્યાંથી કુચ કરી રણજીતે કલ્યાણની છાવણી હુટી; આ વખતે મોટું મળસ્કું થવા આવ્યું હતું તેથી રણજીતે ત્યાંજ પકાવ નાંખવાની યોતાના લશ્કરને આજ્ઞા આપી. આખા દિવસના યુદ્ધથી થાકી કંટાળી ગયેલા સૈનિકો વિશ્રામ કરવા લાગ્યા. બંદીવાનોને એક નાના તંબુમાં ખેસાડી આસપાસ સખત પહેરો મૂકવામાં આવ્યો. જાદ આ વિજય સમાચાર વિક્રમાજીતને જણાવવાને રણજીતે તરત રણમર્લાસિંહ નામક સરદારને અચળગઢ તરફ રવાને કર્યો.

વાંચકો ! જ્યારે અહિં યુદ્ધ મચી રહ્યું હતું ત્યારે અચળગઢમાં કંઈક અજ્ઞમ પ્રકારની લીલા થઈ રહી હતી. ચાલો આપણે ત્યાં જઈ જોઈએ કે શું થાય છે ?

૨૫

આખરે લોભાયો.

લક્ષ્મી અને લલના થકી, મોહ્યા મુળીવર જન;

તો શું ગણત્રી મનુષ્યની, ક્યમ વશ કરે નીજ મન.

શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—“કનક કાન્તા સૂત્રેણ ચોટત સકલ જગત્.” અર્થાત્:—કનક કહેતાં સુવર્ણ અને કાન્તા કહેતાં સુંદરી એ બન્નેને આધીન સકળ દુનિયા થઈ રહી છે. એ બન્ને માટેજ લાઈ લાઈની સાથે પિતા પુત્ર સાથે વિદ્રોહીનસ જગાડી ચિરકાળની નિદ્રામાં પડે છે. જ્યાં ત્યાં એનીજ લડાઈ થાય છે. આપણો પવિત્ર દેશ જે સ્વર્ગ સમાન વૈભવશાળી ગણાતો હતો તે દેશ પણ કનક અને કાન્તાના લોભથીજ વેરાન થઈ ગયો છે. તેના લોભથી મહાન ભડપીરો એક બીજાની સાથે રણરંગ ખેલી સદાને માટે અદશ્ય થઈ ગયા છે. હજી પણ એ લોભનાં આંકુરો ફટલેકે કેકાણે પ્રકટી નીકળે છે અને તેમાંથી મહાન ભયંકર પરિણામ ઉપસ્થિત થતું નજરે પડે છે.

માણસનું મન સદાકાળ એકજ સરખું રહેતું નથી. મનને ફરતાં

વાર લાગતી નથી. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે:—“જેણે મન જીત્યું એણે સર્વ જીત્યું.” પણ મન જીતાવું ખુબ મુશ્કેલ છે.

જે સમયે રણજીત અને કલ્યાણ વચ્ચે બધાનક યુદ્ધ મચી રહ્યું હતું, તે વખતે અચળમંડમાં આવેલા પ્રધાન વિક્રમાજીતના મહાલયમાં અજબ કારસ્થાન ચાલી રહ્યું હતું. પ્રધાનનો મહેલ આજે અપૂર્વ ઠાંઠી ઝગઝગી રહ્યો છે. હાંડી, ઝુમ્મરોમાં સળગતા દીપકનો પ્રકાશ સર્વત્ર ફેલાઈ દિવાનખાનાને દોદિપ્યમાન કરી રહ્યો છે. રાત્રિનો પ્રથમ પ્રહર ચાલી રહ્યો છે; જનસમાજનો ઘોંઘાટ ધીમે ધીમે વિલુપ્ત થતો જાય છે ને આખા દિવસના પરિશ્રમથી કંટાળી જનસમાજ નિદ્રાનું શરણ સ્વિકારવાની તૈયારીમાં છે. આ સમયે પ્રધાનના દિવાનખાનામાં કારસ્થાની કપિંજલા એક વિરામાસન પર પડેલી છે અને લમણે હાથ ટેકવી વિચારગ્રસ્ત માલમ પડે છે; તે ચતુર ચપળા વચ્ચે વચ્ચે નજ-દીકમાં ખેડેલા વિક્રમાજીત તરફ આડી નજરે વિષમય દષ્ટિ ફેંકી રહી છે. તેના મુખ પર અવનવાં ચહનો પ્રકટ થાય છે. તે અત્યારે શું વિચાર કરે છે તે જાણવાનું કાર્ય મુશ્કેલ છે. કારણ કે તેના મનના વિચાર આપણે કેવી રીતે જાણી શકીએ? જુઓ:—

“કહાવે અળખા ને નરને નચાવે,”

ગોરી ગુમાન ભરી પછી રાચે;

નરના દુઃખની મશ્કરી કરતી.

નારી પ્રીતિ ખરી નવ ધસ્તી;

પ્રીતિ નામે સળગાવી આગ,

નારી નરને કરે છે ખાખ. ”

સ્વ. ગોવર્દનરામભાઈ

પ્રધાન વિક્રમાજીતની પણ એવી દશા છે. તે એક સોફા પર પડી કોઈક મહાન વિચારમાં ગરકાવ થયેલો માલમ પડે છે. તે વારંવાર મુખથી “હા !” શબ્દનો ઉચ્ચાર કરી જાતીએ હાથ મૂકે છે. વિચારમાં ને વિચારમાં તેની બકુટી ઉંચે ચડે છે અને તેથી કપાળમાં પડતી કરચલીઓ પ્રકટપણે દેખાઈ આવે છે. આવી રીતની

શાન્તિ ત્યાં ઘણીવાર પચસાઈ રહી. બન્નેએ મૌનવ્રત ધારણ કર્યું હોય એમ જણાય છે. વિચારવશ સ્ત્રી-પુરૂષ વચ્ચે વચ્ચે તીક્ષણ નજરે એક બીજાના મુખનું અવલોકન કરી લે છે. પરંતુ એ શાન્તિ હવે ઘણો સમય રહે એવું સંભવતું નથી. અપૂર્વ શૃંગારથી સજ્જ થઈ વિચારવશ પડેલી કપિંજલાએ અતે વિચારનો ત્યાગ કરી આગસ મરડી. વિક્રમાણ્તે તેના સામે જોયું. એટલે તરતજ કપિંજલાએ ગંભીર વદને કહ્યું:—“કાં હજી શું વિચાર કર્યા કરો છો? વિચારમાં કંઈ વળનાર નથી અને આવી રીતે બેસી રહેવાથી આવેલો લાલ ગુમાવશે. માટે હવે સધળા વિચારોનો ત્યાગ કરી એકદમ ઉભા થાઓ અને માંડે કહેવું કબૂલ કરી અચળગદના રાજ રાજેન્દ્ર બની જાઓ. નાથ! વિચાર તો કરો કે તમારા મુખમાં કેટલા માણસોનું મુખ સમાએલું છે? અરે તમારે માટે કેટલાં માણસો તનતોડ મહેનત કરી રહ્યાં છે? શું તેમની કરેલી મહેનત નિષ્ફળ જશે? ના, ના! મારા શિરછત્ર સ્વામીનું એમ નહિ કરે એવી મને સંપૂર્ણ ખાત્રી છે. તે અવશ્ય મારે કહેવું માનશે અને અચળગદની રાજ્ય લગામ હાથમાં લેઈ આ કપિંજલાને મહારાણીના પદથી વિભુષીત કરશે. કહો! મારા નેત્રમણી કહો! કે તમે મારી વિનંતી સ્વીકારશો કે નહિ?” કહી કપિંજલા તેની પાસે દોડી જઈ તેના કંઠે વળગી પડી.

હજી વિક્રમાણ્તના વિચારની પૂર્ણાહુતી થઈ નહોતી. તેણે કપિંજલાનું કહેવું સાંભળી ગાઢ નિઃશ્વાસ મૂક્યો; અને અતે તે ગળે વળગેલી કપિંજલાને દૂર કરી “આહ” શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરી સોદામાં આડો પડ્યો. પુનઃ કપિંજલા તેને કહેવા લાગી:—“નાથ! નાહક શા માટે હડ કરો છો? આ આપની દાસીની ઇચ્છા સત્વર પૂર્ણ કરો. પ્રભુ! એમાંજ આપણું મૌભાગ્ય સમાએલું છે; માટે તૈયાર થાઓ અને આ અનાયાસે મળી આવતા મહાન લાભને ન ગુમાવો. આવો અમૂલ્ય સમય ફરી ફરીને પ્રાપ્ત થનાર નથી. અત્યારે ઈશ્વર પણ આપણને સાનુકુળ છે. પ્રાણપતિ! મહાન શાસ્ત્રવેત્તા વિદ્વાનો પણ કહી ગયા છે કે જે માણસ સુસ્ત રહી મળી આવતા

લાલને ગુમાવે છે તેના જોવો મૂર્ખ માણસ આ દુનિયામાં બીજો કાંઈ પણ નહિ. ” આટલું કહી કપિંજા આતુર નયને પ્રધાન વિક્રમાશ્રતની સામે જોઈ રહી. આખરે વિક્રમાશ્રતે વિચારને વિદાય કરી કહ્યું:— “ કપિંજા ! પ્રાણાધિકે ! હું તારું કહેવું સઘળું સમજું છું; પરંતુ અન્યાયથી રાજગાદી લેવાને મારું પવિત્ર હૃદય ના પાડે છે. એ વિચાર આવતાંજ મારું સમસ્ત શરીર ધ્રુજ ઉઠે છે. રોમાંચ ખડા થાય છે. કપિંજા ! જો તું આપણું શ્રેય ઈચ્છતી હોય તો એ સઘળા દુષ્ટ વિચારોનો ત્યાગ કર. પ્રભુએ આપણને શું નથી આપ્યું કે જેથી પાપકર્મમાં પ્રવૃત થવું ? દેવી ! આપણે સંપૂર્ણ સુખી છીએ. આપણા સમાન સુખી કોઈ નથી; તો શા માટે રાજ્યલાલસા રાખી માલિકને દગો દઈ કર્તવ્યબ્રષ્ટ થવું ? કપિંજા ! શું તું રાજાને આપણા કરતાં વિશેષ સુખી માને છે ? શં મહારાણીના પદમાં અનંત સુખ સમાએલું છે ? ”

“ હા ! દરેક માણસની આશા અમ્મર છે. માણસે હમ્મેશાં મોટી પદ્ધિએ ચડવાનાજ પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. હલકા વિચાર કરી સુસ્ત થઈ ખેસી ર વાથી જીવનનું સાર્થક થતું નથી. નાથ ! હું તો દિન પ્રતિદિન આપણું માન અને પ્રતિષ્ઠા વધતાં જોવામાં મહાન સુખ સમજું છું. જ્યારે લક્ષ્મી ચાંદ્રો કરવા આવે ત્યારે સુખ ધોવા શા માટે જવું ? પ્રભુ ! આપ રાજા થશો ને હું મહારાણી થઈશ. આપણે જન્મે નિરંતર પ્રજાના દુઃખ દૂર કરી નીતિમય જીવન ગુજરીશું. પ્રજાને દુઃખમૂકત કરવાથી શું આપણને ઓછું પુન્ય થશે ? ત્યારે આવા પુન્યની સાથે સુખ ભોગવવાનો સમય આવ્યો છે ત્યારે તેને વિના વિલંબે વશ થવું એજ આપણો ધર્મ છે. ”

“ તે બધું ખરું; પરંતુ તું જાણે છે કે આખા અચળગદની પ્રજા મને સ્વામિભક્ત અને દેવ સ્વરૂપ સમજે છે ! તેઓના જાણવામાં આવી વાત આવતાં ગજબ થશે. અચળગદની વહાદાર પ્રજા જાણશે કરી તારો અને મારો નાશ કરી નાંખશે. કપિંજા ! શું તું નથી જાણતી કે રાજાનું ભાવિ પ્રજાના હાથમાંજ હોય છે ? ” પ્રજા ધારે

એ કરવાને સમર્થ છે. આ અચળગદની પવિત્ર પ્રજા આવો અન્યાય કદાપિ સહન કરી શકશે નહિ. તેઓ મહારાજ રણજીતને પ્રભુસ્વરૂપ સમજે છે. વળી તે ઉપરાંત આપણે રત્નગદના મહારાજ ચંદ્રકેતુથી પણ ડરવાનું છે. તે મહારાજ ધણા યજવાન છે. તે આ અચળગદને જોતજોતમાં જમીનદોસ્ત કરવાને શક્તિવાન છે. તે યજવાન મહારાજ તેના જમાદારો પક્ષ કરી આપણને દંડ દીધા વિના રહેશે કે ? મારે સર્વ વિચારોનો ત્યાગ કરી આપણે સંતોષથી પ્રભુનું ભજન કરવું એમાંજ આપણી શોભા છે.” વિક્રમાજીતે જણાવ્યું.

“ શું વીર રજપૂત આવો રાંડીરાંડના જેવા વિચાર કરી નશીબ પર હાથ મૂકીને બેસી રહેતો હશે ? સ્વામી ! આજે તમારાં આવાં નિર્માલ્ય વચનો સાંભળી હું તાબુઅ થાઉં છું ! અરે તમેજ મને એક વખત કહેતા હતા કે વીર રજપૂતોએ પોતાનો યશ ચારે દિશાએ વર્તાવી પોતાનું નામ અમ્મર કરવું જોઈએ. શું આ કથન તમારું કે બીજાનું ? જો એ કથન તમારું હોય તો એકદમ ઉભા થાઓ અને અચળગદના રાજ્યને તમારા અધિકારમાં લેઈ પ્રજાને સુખી કરી સર્વત્ર યશ વર્તાવો.” કપિંજલાએ સહેજ રોષયુક્ત વદને જણાવ્યું.

તેનાં વાક્યો શ્રવણ કરતાંજ વિક્રમાજીત સ્તબ્ધ બની ગયો. તે એકા દ્રષ્ટે કપિંજલાની સામે જોઈ બોલ્યો:—“ પ્રિયા ! ધીમેથી બોલ: સીંતને પણ કાન હોય છે. આ શાન્ત રાત્રિએ જો કોઈ આપણી રાત સાંભળી જશે તો મહા ઉત્પાત થશે અને મારી આજ સુધીની રાજભક્તિ સદાકાળને મારે ધૂળમાં મળી જશે.”

“ બસ થઈ ચૂક્યું. સાંભળવાનું સાંભળી લીધું. કપિંજલાનો સ્વામી આવો બીકણ અને ડરપોક બની જશે એવો મને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો. જવ ! સ્વમી જવ ! નિરંતર રાજ્યભક્તિ કરતા એક ખુણામાં બેસી રહો. ત્યારે મારાથી પ્રજાનું દુઃખ જોઈ ન શકાયું ત્યારેજ મારે આટલું કહેવું પડ્યું; પણ તેમાં તમને પાણી ન થયું. બસ હવે જોયા કરો કે શું થાય છે. હું પોતેજ પ્રજાના ઉદ્ધારને અર્થે હાથમાં સમશીર લેઈ મયદાનમાં નીકળી પડું છું.”

કહી તેણે ત્યાંથી દોડી જઈ ટેમલ ઉપર પડેલી વિક્રમાશ્વતની સમક્ષેર ઉઠાવી લીધી.

કપિંજલાની આજની વર્તણૂકથી વિક્રમાશ્વત આશ્ચર્ય પામ્યો અને પુનઃ વિચારમાં પડ્યો. લાંબા વિચારોને અંતે તેનું ચિત્ત ડગમગવા લાગ્યું. આખરે રાજલોભની માયાવી જાળે તેને ધીમે ધીમે ખોતાના પાસમાં જકડવા માંડ્યો. હા ! વફાદાર પ્રધાન કપિંજલાની કપટજાળમાં જકડાયો અને તેણીને સ્વદેશહિતૈષી દેવી સ્વરૂપ સમજવા લાગ્યો. તે મનમાં બોલવા લાગ્યો કે:—“ હા ! જ્યારે કપિંજલા પ્રજાનું દુઃખ દૂર કરવા તત્પર થાય છે ત્યારે મારે શા માટે એસી રહેવું જોઈએ. તેનો પ્રજા પ્રત્યેનો પ્રેમ અજખ છે. લાવ હું પણ તેના વિચારને મળતો થાઉં. ” આમ બોલના પ્રધાને નિર્ણય કરી લીધો.

રાજભક્ત પ્રધાન અંતે ડગ્યો. તેનું મન ચલાયમાન થયું. રાક્ષસી નારીએ તેને અંધ બનાવી તેની માયાવી જાળમાં પૂરેપૂરો ફસાવ્યો અને આખરે વફાદાર પ્રધાન વિક્રમાશ્વત રાજ્યલાલસાર્થી બેસાવ્યો.

વિક્રમાશ્વતે તરતજ કપિંજલાની પાસે જઈ તેના હાથમાંથી તલવાર લઈ લીધી અને તેને કંઠે હાથ નાંખી સોફા પર બેસાડતાં કહ્યું:—“ સુંદરી ! આ વિક્રમાશ્વતે આજથી વફાદારીને વિદાય કરી છે અને રાજભક્તિને સંદાને માટે હૃદયમાંથી અલોપ કરી છે. હું તારા વિચાર પ્રમાણે વર્તવાને તૈયાર છું. સુંદરી ! તું આ વિક્રમાશ્વતને ડરપોક સમજશ નહિ. રાજ્ય પ્રપંચનાં કામ ધણાંજ બચાવક હોય છે તે કારણથીજ મારે અત્યાર સુધી વિચાર કરવો પડ્યો. કપિંજલા ! હજી આપણે ઘણું કરવાનું છે. સરદારો, બાયાતો અને અન્ય પ્રતિષ્ઠિત નામરીકોને સમજાવી ફાસલાવી આપણા પક્ષમાં લેવાના છે; કારણ કે એક હાથે કદાપિ તાળી પડતી નથી. હું...”

વિક્રમાશ્વત આગળ બોલે એ પહેલાંજ કપિંજલા સદર્પ ઉભી થઈ બેસી બિડી:—“ નાથ ! હવે મને અપાર આનંદ થયો. અરે નહાલા ! જે કામ કરવાનું આપ કહ્યું છે તે કામ આ આપની

દસીએ ક્યારનુંએ કરી મૂક્યું છે. રાત્રીના તમામ સરદારો, બાયાલો તેમજ પ્રજાવર્ગના આગેવાનોને મ્હેં સમજાવી તથા મોટી મોટી આશાઓ આપી આપણા પક્ષમાં મેળવી લીધા છે. તેઓ ફક્ત આપના હુકમનીજ રાહ જોઈ રહ્યા છે. પ્રાણનાથ ! તે ઉપરાંત મ્હેં મારા પિતા વિપવરાજને મોકલી આ રાત્રીના તાળાના કેટલાક ખંડીઆ રાત્રીઓને પણ તેમની અર્ધા ખંડણી માફ કરી અને બે ચાર ગામે ધનામ આપવાનું કહી આપણી મદદમાં આવવાને કબૂલ કરાવ્યું છે. તેમાં ફક્ત ચારેક ખંડીઆ રાત્રી હજી બાકી રહી ગયા છે. તેમને સમજાવવા મારા પિતા ગયેલા છે. તે જરૂર તેમને પણ લાલચમાં લપટાવી આપણે તાળે કરી દેશે. નાથ ! હવે આપણે કંઈ પણ કરવાનું બાકી નથી; ફક્ત સિંહાસનારૂઢ થાઓ એટલીજ વાર છે. તેમ છતાં જો હજી આપના માન્યમાં મારી વાત ન આવતી હોય તો જુઓ, આપણને મળી ગયેલા સરદારો, નગરજનો અને ખંડીઆ રાત્રીનાં આ પ્રમાણપત્રો.” કહી કપિંજલાએ નજીકમાં પડેલા કપાટનું ખાનું ઉઘાડી તેમાંના પત્રો બહાર કાઢી વિક્રમાજીતના હાથમાં મૂક્યા.

વિક્રમાજીત ધ્રુજને હાથે પત્ર વાંચવા લાગ્યો. તેણે સઘળા પત્ર વાંચ્યા ને મનમાંજ બોલી ઉઠ્યો:-“ અરે ! આ કપિંજલા અજાણ છે કે પ્રજાના !? હા ! જે કામ વર્ગોનાં વર્ગો વિતી જતાં ન બની શકે તે તેણે હુંક મુદ્દનમાં પૂર્ણ કર્યું છે. શાંઆશ છે મારી પ્રિયતમા ! તને ધન્ય છે. ખરેખર ! હું મણી રાજનીતિ અને પૂર્ણ કાર્યદક્ષ છે.” આમ સ્વગત બોલતા વિક્રમાજીતે સઘળા પત્રો કપિંજલાના હાથમાં મૂક્યાં અને કહ્યું:-“ દેવિ ! તને અત્યંત ધન્યવાદ ઘટે છે. ત્હેં ન બની શકે એવું મોટું કાર્ય અદ્ય મુઝમમાં પૂરું કર્યું છે. તારું કામ જોઈ હું આશ્ચર્ય પામ્યો છું. આજથી હું તને દેવી સ્વરૂપ સમજું છું. આ વિક્રમાજીત આજથી તારા કહેવા પ્રમાણેજ વર્તશે.”

“ સ્વામીન ! હજી પણ વિચાર કરજો. પછી કહેશો કે કપિંજલાએ મને દસામ્યો ! માટે જે કામ કરો તે સંપૂર્ણ વિચાર કરીનેજ કરજો; કારણ કે હજી સમય બચે નથી. જો તમારામાં આ કાર્ય

જવાની હિંમત જો હોય તો આટલેથીજ વિરામજો.” કહી કપિંજલા વિક્રમાજીતની સામે આડી નજરે જોઈ મનમાં હસવા લાગી.

“કપિંજલા ! હવે થઈ તારા બાણ જેવા શબ્દો મારી છાતી વિધી આરપાર નીકળી જાય છે. જા, આજથી આ અચળગદનો પ્રધાન રાજ્યગાદી લેવા તત્પર થયો છે. પણ...ફક્ત એકજ વિચાર મને ગભરાવે છે.” વિક્રમાજીતે જણાવ્યું.

“તે શો વિચાર છે ? જલદી જણાવો કે તેનો પણ ફેંસલો થઈ જાય ?” કપિંજલાએ પૂછ્યું.

“સુંદરી ! મહારાજા ચંદ્રેતુનો શી રીતે પરાજય કરવો અને તેનાથી આ અચળગદનું કેવી રીતે રક્ષણ કરવું ? ફક્ત એજ વિચાર ફક્ત આ હૃદયમાં ધોળાયા કરે છે.” વિક્રમાજીતે કહ્યું.

“બસ એજ કે કાંઈ બીજું ? નાથ ! એનો પણ નિર્ણય મહેં કરી મૂક્યો છે. જ્યાં અચળગદની રાજ્યગાદીએ આપ મિરાજ્યા કે થોડાજ દિવસમાં રત્નગદનું રાજ્ય આપના તાજામાં આવી જશે અને મહારાજા ચંદ્રેતુ સદાને માટે આ દુનિયામાંથી અદૃશ્ય થશે યાતો અચળગદના કિલ્લામાં જીવનપર્યંત કેદ રહેશે.”

“તે કેવી રીતે ? કપિંજલા ! મને સ્પષ્ટ સમજાવ કે તહેં કેવી પ્રપંચ જળ પાથરી છે ?” વિક્રમાજીતે વહેમાઈને પૂછ્યું.

“મહેં અગમચેતી વાપરીને આજકાલ કરતાં એક વરસથી રત્નગદનું રાજ્ય લેવાની યુક્તિ આંઠરી છે. નાથ ! આપણાથી તે બળવાન રાજાની સામે ઉભા રહી યુદ્ધ કરી શકાય એમ નથી; એ કારણથી મહેં આપણી તીજેરીમાંથી અપાર દ્રવ્યનો ઢોગ આપી આપણા મહેન્ના પેશા ઓરડામાંથી તે દેક રત્નગદના રાજ્ય મહાસયમાં રાજાના શયનાલય સુધીની એક ગુપ્ત સુરંગ ખોદાવી છે. તે સુરંગનું કામ વગભર પૂરું થઈ જવા આવ્યું છે. મારા પિતા તેમના માણસો સાથે એ કામ કરવાને ખંતથી મહેન્ના છે. કહો વ્હાલા ! મારા પિતા કે જેને આપ શિકારની નજરે જોતા હતા તે આ વખતે આજુમે કેટલા મદદગાર થઈ પડ્યા છે ? અરે તે ઉપરાંત તેમણે કેઈ જાણે

નહિ એવી રીતે રત્નગદની આસપાસ આવેલા કિલ્લાની નીચે પોલાણ કરી દારૂ ભરી મૂક્યો છે; જેથી વખત આવ્યે સુરંગ ફાટી કિલ્લાને ઉઠાવી મૂકાય. બહાલા ! કહો હવે આપની ખાત્રી થયું ? કહો હવે તમારે કાઠનાથી ડરવાનું છે ? ”

વિક્રમાશ્રિત તો આભો બની તેનું કહેવું સાંભળીજ રહ્યો. તેને શાન્ત ઉભેલા જોઈ પુનઃ કપિંજલાએ પૂછ્યું:—“ કાં પ્રભુ ! વળી પાછા શું વિચારમાં પડ્યા ? ”

“ પ્રિયા ! હું તારી હોંશીયારીના વિચાર કરું છું. સુંદરી ! કહે હવે આ અચળગદના સિંહાસન ઉપર હું કયારે વિરાજમાન થાઉં ? ”

“ તમારો વિચાર શું છે ? ” કપિંજલાએ પૂછ્યું.

“ મારો વિચાર કાલ સાંજનો છે; કારણ કે સવારમાં સર્વની સલાહ લેવી જોઈએ. ” વિક્રમાશ્રિતે જણાવ્યું.

“ પણ મારો વિચાર તો તમને પ્રાતઃકાળમાંજ સિંહાસનારૂઢ કરવાનો છે. સરદારો વગેરેની સલાહ આમાં લેવાની જરૂર નથી. તેઓ સઘળાં તો આપની હાનીજ રાહ જોઈ રહ્યા છે. ” કપિંજલાએ કહ્યું. “ તારો ઈચ્છાને હું આધિન છું ” કહી વિક્રમાશ્રિત કપિંજલાની જોડે ખેસી બીજી રાત્ર્યદારી ચર્ચા ચલાવવા લાગ્યો. ચર્ચામાં કપિંજલા તેનાથી ચડવા લાગી તેથી વિક્રમાશ્રિત મનમાંજ તેનાં વખાણ કરવા લાગ્યો. આવી રીતે વાતોમાં ને વાતોમાં તેમણે આખી રાત્રિ પસાર કરી. આજે તેમને ઉઘ નજ આવી. જેવરે મોટું મળસકું થયું એટલે વિક્રમાશ્રિત પ્રાતઃકર્મથી પરંવારી નિવૃત્ત થયો અને કપિંજલાએ સ્વહસ્તે તેને વસ્ત્રાભૂષણ સમગ્રી કુમકુમનો ચાંદો કર્યો, તે પછી બે સરદારોને ખોલાવી સભા ભરવાનો હુકમ કર્યો. સહવાર પડતાંજ લોકોની ગરમડ મચી રહી. સરદારો અને પ્રજાજનો વસ્ત્રાભૂષણ સજ્જ દરબારમાં આવી ખીરાજવા લાગ્યા. આજે સઘળાં વિક્રમાશ્રિતને રાત્ર્યગાદીએ બેઠેલા જોવાને આતુર હતા. કારણ કે કપિંજલાએ અને તેના ખુશામતીયા સરદારોએ સૌને અઢળક દ્રવ્ય દેઈ તેમજ મોટી મોટી લાલચો આપી વશ કર્યા હતા. વખત થતા અગાઉ સઘળો દરબાર ચિત્તાર ભરાઈ

ગયો. એકલો વિક્રમાજીત આવેલો નહોતો. અર્ધે પ્રવેશદ્વાર સામે જોઈ તેના આગમનની આતુરતાથી રાહ જોઈ રહ્યા હતા. બરાબર સમય થતાં વિક્રમાજીતે કપિંજલાનો હાથ પકડી દરબારમાં પ્રવેશ કર્યો. તેની પાછળ રાજગૌર પૂજના સામાનનો થાળ લેઈ અંદર આવ્યા. પ્હાડ-સિંહ, વિષયરાજ વગેરે સરદારો સામ્રાજ્ય તેને માનપૂર્વક સિંહાસન સમિપ લેઈ આવ્યા. બાદ વિક્રમાજીત સધળાની સંમતિ લેઈ સિંહાસનારૂઢ થયો અને રાજગૌરે આવી તેને કપાળમાં ચાંદ્રો કર્યો. રાજની પદ્ધિ તરીકેની નિશાનીમાં તેના હાથમાં રાજદંડ આપવામાં આવ્યો. કપિંજલા પણ સ્વામીની જોડમાં ખેડી હતી. બન્નેના માથે રાજમુકુટ મૂકવામાં આવ્યા બાદ સધળાઓએ મહારાજા વિક્રમાજીતની જયગર્જના પોકારી મંડપ ગળવી મૂક્યો. સલામતીની તોપોના અવાજ થવા લાગ્યા. માગણોને પુષ્કળ દ્રવ્ય આપી સંતોષવામાં આવ્યા. પછી બેટ, નજરાણાં શરૂ થયાં. વિક્રમાજીતે સૌને સૌની યોગ્યતા મુજબ ઈનામો આપી પ્રસન્ન કર્યાં. વિષયરાજને પ્રધાનપદ અને પ્હાડસિંહને સેનાપતિપદ ઉપર સ્થાપિત કરી પોશાક આપવામાં આવ્યા. હેવટે નાચ, તમાસા શરૂ થવાની તૈયારી થઈ એવામાં દ્વારરક્ષકે અંદર આવી જણાવ્યું કે બહાર રણમન્નસિંહ સરદાર આવેલા છે ને તે આપ નામદારને મળવા માગે છે.

વિક્રમાજીતે તેને અંદર આવવા દેવાની પરવાનગી આપી એટલે દ્વારરક્ષક ચાલ્યો ગયો. થોડીવારમાં રણમન્નસિંહ દરબારમાં હાજર થયો. તેણે અંદર આવી વિક્રમાજીતને નમન કર્યું. પ્રધાનને સિંહાસન ઉપર બેઠેલો જોઈ રણમન્નસિંહ આશ્ચર્ય પામ્યો. તેવામાં તેને વિક્રમાજીતે પૂછ્યું:—
“ કાં સરદાર ! શું સમાચાર છે ? બાઈ બાઈની લડાઈમાં રણજીત કેદ પકડાયો કે કલ્યાણના હાથે સ્વર્ગમાં ગયો ? ”

વિક્રમાજીતનાં આવાં વિચાર બંનેનાં સાંભળી સરદાર રણમન્નસિંહ વધારે આશ્ચર્ય પામ્યો અને દરબારનો રંગ જોઈ તે સંભ્રમમાં પડ્યો. તે ટકર ટકર દરબારીયોના મુખનું અસ્થિભંગ કરવા લાગ્યો. એવામાં પુનઃ વિક્રમાજીતે પૂછ્યું:—“ કાં સરદાર ! કેમ શાન્ત થઈને

હોભો રહ્યો ? શું રણજીત મૃત્યુ પામ્યો ? ”

આથી તે સરદારને અત્યંત ક્રોધ થયો પણ અંતે ગુસ્સાને શાન્ત કરી ગંભીર અવાજે તે બોલ્યો:—“ ના, એવું તો કાંઈજ નથી. મહારાજ રણજીતસિંહે વિજય મેળવી કલ્યાણસિંહ અને અંગાર-સિંહને બંદીવાન બનાવ્યા છે. તેઓ મધ્યાહ્ન સમયે નગરમાં આવી પહોંચશે; અને-તેથીજ મને સમાચાર જણાવવા આપની પાસે અગા-ઉથી મોકલ્યો છે. ”

“ તારું હવે બીજું કાંઈ જણાવવું છે ? ” વિક્રમાજીતે પૂછ્યું.

“ ના. હવે અહીંથી નીકળી હું તેમની પાસે પાછો જવાનો છું; આપને કાંઈ સમાચાર કહેવડાવવા છે ? ” રણમલે વિશેષ જણાવાના હેતુથી ભાર દઈ પૂછ્યું.

“ હા, સમાચારમાં તે ઉદ્ધત રાગને જણાવજે કે તહે તારું રાજ હાથે કરીને ગુમાવ્યું છે. રણજીત રસ્તાનો ભીખારી થયો છે અને આ અચળગદનો રાજ વીર વિક્રમાજીત થયો છે. રણમલ ! વિશેષમાં તેને જણાવજે કે જેઓ કુટુંબ કલહ કરી અરસપરસમાં ત્રીડી મરે છે તેઓ રાજ ચલાવવાને તદ્દન ના લાયક છે. જેણે સ્વાર્થને માટે ભાઈ અને પિતાના સામે શસ્ત્રો ઉચક્યાં તે ભવિષ્યમાં સ્વાર્થવશ થઈ પ્રજાને કેમ ત્રાસ નહિ આપે ? ત્યારે કુટુંબકલહ થાય છે ત્યારે અન્યને તેનો અવસ્ય લાભ થાય છે; એ પ્રમાણે હું આ અચળગદનો ભૂપતિ થયો છું; માટે જા અને તે ભૂખને જણાવજે કે હવે જંગલે જંગલ રખડી ખાકી રહેલી છાંદગી પૂરી કરજો. ”

“ શું આ પવિત્ર વિક્રમાજીતના પોતાનાજ મુખના શબ્દો છે ? ” રણમલે હિસ્કરાઈ જઈ પૂછ્યું.

“ હા, રાજકોલ આગળ પવિત્રતા દાયમને માટે ટકી શકતી નથી. ” વિક્રમાજીતે કહ્યું.

ખરેખર ! પ્રલયકાળનો સમય હવે નજદીક આવતો જણાય છે. કળીયુગની ખરેખરી સ્થાપના આજેજ થઈ ચૂકી છે. નેનાં નીર મોભે ચઢ્યાં છે. પૂર્ણ પ્રકાશવો રવિ આજે ઝાંખો થઈ ગયો છે. હા !

પવિત્ર વિક્રમાણ્ડુ ન તું આજે પૂર્ણ પાપી બન્યો છે. તહે રાજભક્તિને તિર્જાજીવી આપી તારા કર્તવ્યને વિસાર્યું છે. હાય ! અન્યાય થાય છે, ગજમ થાય છે. શું વીર વિક્રમાણ્ડુતના યુધ્ધમાંથી આવા અનીતિ મય શબ્દો નીકળવા ઘટીત છે ?

“ રણુમલ ! તું ક્યારનો શું લવારો કર્યા કરે છે ? તારા મનમાં શું વિચાર ચાલ્યા કરે છે ? ” વિક્રમાણ્ડુ તે પૂછ્યું.

“ હું માણસના મનની ગતિ વિષે વિચાર કરું છું અને પ્રજ્ઞય-કાળને જલ્દીથી આવી પહોંચવાની પ્રાર્થના કરું છું. ” રણુમલે કહ્યું.

“ તારે એવા વિચાર કરવાની જરૂર નથી. તું જલ્દીથી જ અને સેનાપતિ તેજસિંહને જણાવજે કે રણુજીતનો ત્યાગ કરી તારે જલ્દીથી નગરમાં આવવું. મહારાજા વિક્રમાણ્ડુ તારી રાહ બેઠ રહ્યા છે ? ”

“ પ્રધાનજી ! એ વીર સેનાપતિને સૈન્ય સાથે જલ્દીથી ન બોલાવો. તે અહિં આવશે તો કાળો ફેર વર્તાવશે. ”

“ કારણ ? ”

“ તે તમારા જેવો ખેવફા નથી. તે તેના કર્તવ્યને બરાબર સમજે છે. પૃથ્વી ચળાયમાન થાય પણ તે વીર સેનાપતિ કદાપિ ખેવફા નજ થાય. ”

“ આહ ! મને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય છે કે પવિત્ર વિક્રમાણ્ડુતના હૃદયમાં આવો અચાનક ફેરફાર શાથી થઈ ગયો ? અરે ! આ બેઠેલા રાજભક્તોના પવિત્ર હૃદયમાં ફેર પિશાચે ક્યારનો પ્રવેશ કર્યો ? આ પવિત્ર વિક્રમાણ્ડુ ! આ અન્યાય થાય છે. જગત્પિતાનો કારમો કાપ તમારા શિર પર ઉતરતો પ્રત્યક્ષ અવલોકાય છે. સમજો, હજી સમય છે. તમારે શું વાતની ખોટ છે કે જેથી આવું પાપ કર્મ કરવાને પ્રવૃત્ત થયા છો ? અરે કેટલી લાંબી જીંદગીને માટે આવા અક્ષમ્ય અપરાધતું કાળું કલંક સહને માટે તમારા કુળમાં લગાડો છો ? ”

“ હેવાત ચૂપ થા. તું એક મહારાજાની સમક્ષ આવી રીતે નિહરતીથી બોલનાર છે કેણું ? તારી લાયકાત શું ? ”

“ મારામાં ખીજ કાંઈ લાયકાત નથી. હું તો ફક્ત મહારાજા રણજીતસિંહનો હક્કો વંદાદાર સેવક છું અને તેમના માટે મારો પ્રાણ પણ કુરબાન છે. પણ આપ તો વિચારો કે આપનામાં કેટલી બધી લાયકાત છે ? શું આપ આ પવિત્ર સિંહાસન પર હજો રમી ચઢી બેઠા એટલે આપનામાં બધી લાયકાત આવી ગઈ ? ના, ના, આ સિંહાસન ઉપર બેસવાને તમે તદ્દન ના લાયક છો. અરે જુઓ જુઓ ! આ પવિત્ર સિંહાસન કે જે મહારાજા રણજીતસિંહના આરંધ્ર થવાથી પૂર્ણ પ્રકાશમય જણાતું હતું તે અત્યારે એક રજપૂત કુતંગાર બેવકાના બેસવાથી ફેલું ઝાંખું દેખાય છે ? ”

“ ઓ શયતાન ચૂપ કર તારી જામાન ! નહિ તો આ પગેજ મૂઓ સમજજે. ” વિક્રમાજીતે ગુસ્સે થઈ કહ્યું.

“ આ શિરને વેગળું મકીનેજ હું આપની સમક્ષ આટલું બોલવાનું સાહસ કરું છું. મને કોઈની પરવાહ નથી. મારી ફરજ છે કે તમને દુષ્ટ કર્મ કરતાં ચેતાવવા ? ”

“ શું બળવાન વિક્રમાજીતને એક હક્કો સરદાર શિખામણ આપનાર ? ” પુત્ર વિક્રમાજીત ગઈ ઉઠ્યો.

“ જ્યારથી જમારી પવિત્ર બુદ્ધિ નષ્ટ થઈ છે ત્યારથીજ તમારે બળ સદાને માટે નષ્ટ થયું છે. અનીતના કુપમાં પડવાથી મહાન બળવીરોએ સદાકાળને માટે પૃથ્વી ઉપર લાંગ્યા થઈને શયન કર્યું છે. તે આપ જાણો છો ? ” શું તમે એક ઉર્દુ કવિનું વાક્ય સાંભળ્યું નથી ? સાંભળો; હું આ સમયે તમને તેજ સાંભળાવા ચાહું છું.

“ જન્મગી મિસ્લે શંજર હય, જે હરાહય કુછ બરસ,
ગિર પડેગા કટકે આખીર, કથોકે અરા હય નહસ;
એ સરે નાપાક કયા હય, એક હકીકા હંસ,
આ ફૈસા હય ઈસ્મેં હો દિનકે લીધે મુર્ગે હવસ;
મૌતકા સૈયાદ જબ આયેગા સૌકે જામને,
ચિરિયાં ઉર જાયેગી પિંજરા ફેંક દેગા કામને. ”

“ માટે જાની થઈ શા માટે ભૂનો છો ? કુદરતનો કોપ હાથે

કરી શા માટે તુએ ખેંચી લ્યો છે ?”

“રણુમલ ! તું અલાન એક મહારાજનું અપમાન કરે છે તેનું તને કાંઈ લાન છે ?” વિપયરાજ બોલી ઉઠ્યો.

“કાણુ મહારાજ ?” રણુમલ ગળી ઉઠ્યો.

“આ સામે સિંહાસન ઉપર ખેડેલા છે તે મહારાજ વિક્રમાજીત !” પહાડસિંહે કહ્યું.

“હું તેમને મહારાજ તરીકે કબૂલ કરી શકતો નથી.” રણુમલે જણાવ્યું.

“તો એમ સમજ કે તારો કાળ નિકટ આવી પહોંચ્યો છે.” વિક્રમાજીતે આસન ઉપરથી નીચે ઉતરી કહ્યું.

રણુમલ આકાશ સામે જોઈ રહ્યા. તેણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો નહિ આથી પુનઃ વિક્રમાજીતે પૂછ્યું:-“હવે શું જોઈ રહ્યો છે ?”

“આ ધીમે ધીમે કાળું થઈ જતું આકાશ !”

“તેમાં તારે શું ?”

“તેમાં મારે ઘણું જીવવાનું છે. એ કાળું આકાશ હમણાં આ અવનિ ઉપર તૂટી પડશે અને આ જગતમાં ભયંકર અંધકાર પથ-ગશે; તેમાં મારા પવિત્ર પ્રવાનનો પણ હાથમાં ત્રય થઈ જશે.”

‘રણુમલ ! તારાં વચનોથી મને ઘણાજ ગુસ્સો ચડ્યો છે અને તેથી તારો શિરચ્છેદ કરવાને મારા હાથ ઉઠ્યા નીચા થઈ રહ્યા છે; પણ આજ મારા સિંહાસનાદેહ ધવાના પવિત્ર દિવસે તારો ઘાત કરતાં માંડે મન પાછું પડે છે; માટે જ મુખ ! આ રાજદરબારનો ત્યાગ કરી જલ્દીથી બહાર નીકળી જા; નહિ તો અપમાન કરી કાઢી મુકવો પડશે.”

સરદાર રણુમલ વિચારમાં પડ્યો. તેણે તેની સાથે વધારે વિવાદ કરવાનું ઉચિત ધાર્યું નહિ. સમય આવ્યો જોઈ લેવાશે કહી તેણે ફરીથી એકવાર સર્વ સભાની સામે વિકારની નજર ફેંકી અને આસ-પાસ જોયું. પછી વિક્રમાજીત સામે જોઈ તેણે ગંભીર અવાજે કહ્યું:-
“જાઉં છું અને જતા પહેલાં જણાવું છું કે આ અન્યાયી વર્તનથી

તમારે ભવિષ્યમાં પસ્તાવું પડશે. હરામની રાજગાદી પર તમે વધારે વાર ટકી શકશો નહિ. આ પવિત્ર ગાદીને માટે તમે તદ્દન નાલાયક છો. તેનો ચમત્કાર તમને ટુંક સમયમાં સમજાશે અને રાજદ્રોહી થવાનું ફળ વીર રજપૂતો તમને જલ્દીથી ચખાડશે.” કહી સરદાર રણમલસિંહ વિદ્યુતવેગે સભાગૃહનો ત્યાગ કરી બહાર નીકળી ગયો. સઘળા દરબારીયો દિઠમૂઠ બની જઈ તેની પાછળ જોઈ રહ્યા. તે પછી પ્રધાન વિપયરાજે ઉભા થઈ બાપણુ કર્યું અને સઘળાને રણજીતથી સાવધ રહેવાનું સૂચવ્યું. વિક્રમાજીતે તેજ વખતે વિપયરાજને ખંડીઆ રામની મદદ લઈ આવવાને મોકલ્યો અને સેનાપતિ પ્હાડસિંહને સૈન્ય તૈયાર કરવાની આજ્ઞા કરી. વિપયરાજ અને પ્હાડસિંહ આદ્યા ગયા. તે પછી વિક્રમાજીતે સરદારો સાથે મસલત ચલાવી કિલ્લાનાં દ્વાર બંધ કરી રણજીતને બહાર રોકવાનો નિર્ણય કર્યો. બાદ સભા વિસર્જન કરવામાં આવી.

વિક્રમાજીત અને કપિંજલા રાજ્યમહાલયમાં ગયાં અને હવે ત્યાંજ નિવાસ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. વિક્રમાજીતનો આજ્ઞાથી અચળ-ગઢના તમામ દરવાજા બંધ કરવામાં આવ્યા. પ્હાડસિંહ સૈનિકોને તૈયાર કરી કચાવત ડરાવવા લાગ્યો અને વિક્રમાજીતના સિંહાસનાદેઠ થવાના માંગલિક પ્રસંગે આનંદનાં વાગ્ગાં વાગવાને બદલે યુદ્ધનાં રણતુરો વાગવા લાગ્યાં. હવે શું થાય છે એ જોવાનું છે !!

૨૬

રણજીતનો પશ્ચાત્તાપ.

અચળગઢના દરબારમાંથી નીકળેલો સરદાર રણમલસિંહ ઝડપથી રણજીતસિંહની ઓવણી તરફ જવા લાગ્યો. રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં તેના મનમાં અનેક વિચારો દોડાદોડી કરી રહ્યા હતા. પવિત્ર રાજ-બક્ત પ્રધાન વિક્રમાજીતને એકાએક બદલાએલો જોઈ તેને ધ્રુવ લાગી આવ્યું. તે વિચારની ધુનમાં ને ધુનમાં ચાલતો એકાદ ગાઉના અંતર પર આવી પહોંચ્યો અને એક વિશાળ વડવૃક્ષની નીચે થોડીકવાર

વિશ્રામ કરવા ઈશ. આ એકાન્ત પ્રદેશમાં તેને ઉપરા છાપરી અનેક
 વિચારો આવવા લાગ્યા. તે આત્મગત બોલતો હતો કે:—“ આહ !
 વિક્રમાશ્રુત ! શું તું બેવડા થયો ? હા ! રાજપૂતના લોભથી તહે અંધ
 થઈ સમસ્ત રજપૂત જાતિને ક્ષત્રક લગાડ્યું ? હાય ! તારી પવિત્રતા
 ક્યાં ગઈ ? પ્રથમની રાજભક્તિ ક્યાં અદૃશ્ય થઈ ગઈ ? અરે તારા
 પવિત્ર હૃદયને પાપી પિશાચે ક્યારનું અપવિત્ર કરી પાપાણુમય બનાવ્યું ?
 હા ! અફસોસ ! તું તારી રાક્ષસી સ્ત્રીના કૃત્રિમ પ્યારમાં અંધ થઈ
 તારી ફરજ મૂલી ગયો. તહે મહારાજા અંગારસિંહને સુધારવા, અરે
 તેમની આંખો ઉઘાડવા જ્યારે રણજીતસિંહને ગાદી પર બેસાડવા
 ત્યારે તેમાં શું તારી નીચ લાલસાઓ સમાએલી હતી કે ? હા, એમજ.
 કુટુંબ કલેશ કરાવી તારે તારા સ્વાર્થને સાધવો હતો એની સમજ
 હવે મને પડી છે. હાય ! એથીજ તહે ભાઈ ભાઈને લડાવી માર્યા છે.
 હા ! આ તારી કેવી રાક્ષસી મહત્ત્વાકાંક્ષા ! ઓ હરામની રાજગાદી
 પચાવી પડનાર મૂર્ખ વિક્રમાશ્રુત ! યાદ રાખજે કે તું કદાપિ સુખે
 રાજ કરી શકીશ નહિ. તારી સઘળી આશાઓ તારા મનમાંજ સમાશે.
 વીર રજપૂતો આ વાત જાણતાંજ તને મારી નાંખતા ભૂખ્યા વાઘની
 માફક નગર તરફ દોડી આવશે અને તને અને તારા બેવડા સરદારો
 રાને એક પળવારમાં લોહીથી તરબોળ કરી જમીન પર સુત્રાડશે.
 હા ! આ વાત જ્યારે યુવરાજ કલ્યાણસિંહ અને રણજીતસિંહ જાણશે
 ત્યારે શું થશે ? હા ! કુદૃષ્ટ વિક્રમાશ્રુત ! તું નક્કી તેમની સમશેરોના
 શીકાર થઈ જઈશ. અફસોસ ! તારું ભાગ્ય હવે પડવાયું છે. ખરેખર !
 તારા ભાગ્ય પ્રમાણેજ તારી મતિ થશે અને તારી મતિ પ્રમાણેજ
 તારી ગતિ થવાની છે. રાજભક્ત રજપૂતો તને મરણાંગતે પણ સુખે
 જંપવા દેશે નહિ એ તું ખૂબ યાદ રાખજે. હા ! પાપી પિશાચ !
 છેવટે તું પયપાન ત્યાગી વિષપાનનો અનુરાગી થયો. ઓ વિદ્યાસત્રાતી
 ચંડાળ ! કુતરા જેવાં પ્રાણીઓ પણ તેના માલિકને રોટલો ખાઈને
 નિમહશ્વચ્ચ કરવાની વૃત્તિને તજતાં નથી તો તું તો એક જ્ઞાનવાળો
 મનુષ્ય થઈ પાલન કરનારનુંજ ભક્ષણ કરવાને તત્પર થયો છે. અરે !

તારા કરતાં. જ્ઞાન ઉત્તમ ગણાયો અને તું તેનથી પણ અધમ ગણાયો. ઓ નરપિશાચ! ધિક્કાર છે તને કે તું તારા માસિક તરફ સંહારક દષ્ટિએ જોઈ રહ્યો છે. હા ! મહાન પ્રધાનપદથી તું નહિ વિરામતાં છેવટે રાજ્યજોષી થયો ? ઓ ખેવકા ! તારા કપાળમાં કરેલું રાજતિલક કોલસાના તિલક જેવું શોભે છે. ઓ નિમકહરામ હાડીયા ! આ તારા અન્યાયનું ફળ શ્રીભગવાન તને સારી રીતે ચખાડશે.”

“હા, સમય ! તારી પણ અલીહારી છે. તું પણમાં રંકને રાજા અને રાજાને રંક બનાવે છે. આ સૃષ્ટિનો નિયમ છે કે સત્યવાદી દુઃખી થાય છે અને પાપીઓ પ્રપંચમાં ફાવી સુખી થાય છે. કહ્યું છે કે:-

“ વિપરીત વિશ્વનો વહેવાર,

અકળ રચના જગતની છે ના પમાય પાર...વિપરીત.

દેખી દીપ પતંગ બળતા મોહમાં મરનાર;

રાગ સુભવા હરણ સહેતા પારથી તલવાર...વિપરીત.

બેદથી ભરપુર દુનિયા રચી ત્હેં રચનાર;

સત્યવાદી સીતમ રહેતા પાપીના પોખાર...વિપરીત. ”

વેરની વસુદાત.

“ ખરેખર ! વિક્રમાજીતના સંબંધમાં પણ આવુંજ બન્યું છે. હા ! પાપીઓ પહેલાં તો સુખથી મલકાય છે; પણ અંતે તેઓ ભગવાનના ક્રોધના ભોગ અવશ થાય છે. પાપી વિક્રમાજીત ! વાદ રાખજે કે તારું મ્હોત અંતે ભયાનક રીતે થશે; તું હવે ઝાઝા દવાડા જીવી શકનાર નથી. ” આંમ બ્રહ્મતાં રણમલે વિચારની સમાપ્તિ કરી આસપાસ જોયું

તે ત્યાંથી જવાને ઉભો થયો પણ એટલામાંજ તેને દૂરથી એક ઘોડેસ્વાર મારતે ઘોડે દોડી આવતો જણાયો. રણમલ ચમક્યો અને આતુર નેત્રે એ ઘોડેસ્વાર તરફ જોઈ રહ્યો. એ ઘોડેસ્વાર સીધી નજરે તેની નજીક થઈને એક નેળમાં ઘોડાને દોડાવવાના ધ્યાનમાં હતાં તેથી તેણે રણમલને જોયો નહિ; પણ રણમલે તેને જોઈ તરત ઝાળખી લીધો. તેણે તે ઘોડેસ્વારને અટકાવવાના હેતુથી મોટથી ખૂમ

મારી કહ્યું:—“શ્રેષ્ઠ અશ્વ પર સ્વાર થએલા મહારાજ રણજીત-સિંહ ઉભા રહો, ઉભા રહો.”

રણજીતે તેનો અવાજ સાંભળી ઘોડાની લગામ ખેંચી તેને અટકાવ્યો અને પાછળ જોયું તો તેણે રણમન્નને ઓળખ્યો. તે તરત ઘોડાને પાછો વાળી તેની પાસે આવ્યો. રણમન્ને નીચા નમી નમન કરી તેને પૂછ્યું:—“મહારાજની સ્વારી આ સમયે કઈ તરફ જાય છે?”

“હું આટલામાં જ ફરવા નીકળ્યો છું. મારો વિચાર આ કુંગરનું એક ચક્કર મારવાનો છે; પણ વાર તમે અહિં ક્યાંથી? તમે તો નગરમાં ગયા હતાને?”

“હા! હું નગરમાં જઈને જ ચાલ્યો આવું છું. આપ મહારાજ મને અહિં માર્ગમાં મળી ગયા તે ઘણું મારું થયું. મહારાજ! આપ અશ્વ પરથી નીચે ઉતરી નિશ્ચિંતતાથી હેઠા બેસો; મારે આપને એક અગત્યની વાત જણાવવાની છે.” રણમન્ને કહ્યું.

રણજીત ઘોડા પરથી નીચે ઉતર્યો અને રણમન્ને ઘોડાનો ધાર્સીયો માંચ પર નાંખી તેની ઉપર રણજીતને બેસાડ્યો. બાદ રણજીતે કહ્યું:—“સરદાર જે કહેવું હોય તે સુખેથી જણાવો.”

“મહારાજ! સમાચાર વિપરીત છે. પાપીઓએ ભયંકર પ્રપંચ કર્યો છે. હા! અતે પાપીઓની પ્રપંચજન્યમાં સપડાઈ પુણ્યવાન પણ પૂર્ણ પાપી બન્યો છે.” કહી રણમન્ને એક ગાઢ નિઃશ્વાસ નાંખ્યો.

રણજીત બહેમાઈ બોલી-ઉઠ્યો:—“સરદાર! તમે શું કહેો છો? તમારું બેઢભરેલું બોલવું હું સમજી શકતો નથી; માટે સ્પષ્ટ સમજાવો કે શું થયું છે? શું વિપયરાજે કંઈ નવુંજ તર્કટ જમાવ્યું છે?”

“ના, વિપયરાજે તો કંઈ કર્યું નથી; પણ તેની પુત્રી કપિ-જલાએ ભયાનક કાવત્રુ રચ્યું છે. તે કાવત્રામાં વીર વિક્રમાજીત સપડાયો છે.” રણમન્ને કહ્યું.

“તો તેથી શું થઈ ગયું? આપણે નગરમાં જઈ આપણા પ્રધાનજીને દારસ્થાનીઓના કાવત્રામાંથી બચાવીશું.” રણજીતે કહ્યું.

“અરે મહારાજ! આપ હજી બોળા ને બોળા રહ્યા. કાવ-

ત્રાની પૂર્ણાદિતી થઇ ચૂકી છે. વીર વિક્રમાજીત પૂર્ણ પાપી બની આપણાથી બેવકા થયો છે. તેણે આપણને વિશ્વાસઘાત કર્યો છે.” રણમહે જણાવ્યું.

“ઓહ ! તમે આ શું કહો છો ? શું પવિત્ર પ્રધાન બેવકા થયો ? ના ના, તેમ બનેજ નહિ. પૃથ્વીનો પ્રલય થાય પણ પવિત્ર વિક્રમાજીત તેના ધર્મથી ચલિત કદાપિ ન થાય. સરદાર ! મને લાગે છે કે તમારું કહેવું ખૂબભરેલું છે. વારૂ, આવા સમાચાર તમે ક્યાંથી મેળવ્યા ?” રણજીતે પૂછ્યું.

“હું આપની આજ્ઞાનુસાર અચળગઢમાં વિજય સમાચાર જણાવવા પ્રધાનના મહેલમાં ગયો હતો; પણ ત્યાંથી સમાચાર મળ્યા કે પ્રધાનજી તો દરબારમાં ગયા છે. પ્રાતઃકાળમાં બહેલો દરબાર કેમ ભરવામાં આવ્યો હશે ? એવા વિચાર કરતો હું દરબારમાં ગયો. દરબારમાં આપણા સઘળા સરદારો અને નગરના પ્રતિષ્ઠિત જનો એકત્ર થયા હતા. મહારાજ ! મહેં દરબારનો રંગ વિચિત્ર જાયો; કે જે જોતાંજ મારું હૃદય કંપી ઉઠ્યું. તે વખતે ત્યાં પ્રધાન વિક્રમાજીતને સિંહાસનારૂઢ થવાની ક્રિયા થઇ રહી હતી. પ્રધાનજી અચળગઢના પવિત્ર તખ્ત ઉપર બિરાજ્યા હતા. મહેં તેમને પ્રણામ કરી આપણા વિજય સમાચાર જણાવ્યા. વિજય સમાચાર સાંભળતાંજ તે બેવકા પ્રધાને આપને ન સંભળાવાય એવાં વચનો મને સંભળાવી આપતું સખ્ત અપમાન કર્યું. તે ઉપરાંત તેણે વધારામાં જણાવ્યું કે રણજીત રાજ કરવાને તદ્દન નમ્રાયક છે. “આ રાજ મહેં મારા બાહુબળથી મેળવેલું છે તેથી આ અચળગઢનો માલિક હવે હુંજ છું; માટે તું રણજીતને જણાવજે કે હવેથી રાજની આશાનો ત્યાગ કરી જંગલમાં સદાકાળ પડી રહી જીંદગીની સમાપ્તિ કરજે.”

આવા સમાચાર સાંભળતાંજ રણજીતને જાણે ધરતીકંપ થયો હોય એમ થઇ આવ્યું. તે ગભરાટથી ઉભો થઈ એકદમ બોલી ઉઠ્યો:— “સરદાર ! શું આ સત્ય સમાચાર છે ? શું વિક્રમાજીત અચળગઢની માલી પર બેઠો ?”

“હા, મહેરાજ ! હું સર્વ બનાવ નજરે જોઈ આવ્યો છું. તે પાપીને જે શબ્દો સંભળાવતાં હું તેના ક્રોધનો ભોગ થયો હતો. તેણે મારી ઉપર સમશર જેવી હતી પણ સાંથી હું શ્રીઈશ્વર કૃપાએજ અહિં જીવતો આવી તમને સમાચાર જણાવી શક્યો છું.” સરદાર રણુમલે સર્વ વાત રણુજીતને જણાવી.

રણુજીતના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. તેની આંખોમાંથી અગ્નિના તનખા ઝરવા લાગ્યા. શરીર શૌર્યથી ટાંપવા લાગ્યું. વારંવાર તેના હાથ કમ્બરે લટકતી સમશર પર જવા લાગ્યો. અંતે તેણે બયાનક ગર્જના કરી સરદારને કહ્યું:—“રણુમલસિંહ ! તે વિશ્વાસઘાતી વિક્રમાજીતની અવદશા હવે મને પ્રત્યક્ષ જણાય છે; માટે તમે હવે મારી આગળ આપણી છાવણીમાં જાઓ અને મારા પિતા તથા બાઈને આ સમાચાર જણાવો. સરદાર ! આપણા સેનાપતિને પણ જણાવજે કે હવે વિના વિજાંબે અચળગઢ પર ચઢી જાઓ અને ખેવડા થયેલા હરામખોરોને સદાને માટે આ પૃથ્વીના પર ઉપરથી વિદાય કરો. જુઓ, હું આવી પહોંચું છું.”

રણુમલસિંહ તરત ત્યાંથી ચાલતો થયો. તેના ગયા પછી રણુજીત મહાન વિચારમાં પડી ત્યાં ઘણીવાર બેસી રહ્યો. તેના મનમાં હજારો વિચાર થવા લાગ્યા. વિક્રમાજીત આવો વિશ્વાસઘાતી નીકળશે એવી મને રચને પણ ખબર નહોતી. તે મનમાં વિક્રમાજીતને ધિક્કાર પર ધિક્કાર આપવા લાગ્યો. વિક્રમાજીતનું વર્નનથી તેને ઘણું લાગી આવ્યું. પિતા અને બાઈની સાથે વૈર જાંધવાથી તેનું દિલ તેને ટાંખવા લાગ્યું. તે ઘણી વાર સુધી વિચારમાં બેસી રહી અંતે અફસોસ કરવા લાગ્યો. હા ! વિશુ ! મને આ શું સૂઝ્યું કે મેં લાંબુક રાજસુખને માટે બાઈ અને પિતાનો દોહ કર્યો ? હા ! એ પાપી વિક્રમાજીતના સમજાવ્યાથીજ હું ભોળવાઈ પિતૃદ્રોહી બન્યો છું. હાય ! પૂજ્ય પિતાને અને વડિતજીને બંદીવાન બનાવી નરકાગામી થયો છું. હા ! અફસોસ ! મહેં કુટુંબ કલેશ કરી અંતે આ ફળ મેળવ્યું છે. મહેં મારી પોતાની પાપમાલી હાથે કરીનેજ કરી છે. હાય ! હું આ

મારું કાળું મુખ તેમને હવે કેવી રીતે બતાવી શકશું ? તેઓ પણ મારો આવો અક્ષમ અંપરાધ કેવી રીતે માફ કરી શકશે ? અરેરે ! મારી પવિત્ર પ્રિયા દુષ્ટ પ્રધાનના વિષે મને વારંવાર કહેતી હતી કે તેના ઉપર વધારે વિશ્વાસ રાખશો નહિ. હા ! પ્રિયા ! એ તારું કહેવું ખરું પડ્યું છે. મારા અવિચારીપણાનું ફળ મને હવે બરાબર મળ્યું છે. ઓ પવિત્ર પ્રેમદા ! તું ક્યાં હોઈશ ? શું તારો પત્તો મને નહિજ મળે ? અરે શું બબર પડે ? હા પ્રભુ ! મારી અત્યારે કેવી વિચિત્ર દશા થઈ રહી છે ! હું પિતા, ભાઈ અને પ્રિયા વગેરેના હૃદયથી દૂર થયો છું. હાય ! રાજસુખના લોભે અંધ થઈ હું મહા પાપી બન્યો છું.

“ બની પાપી પ્રપચી હું, ગણાયો હાય હત્યારો;
તજને ધર્મ પોતાનો, બન્યો હું ફળ અંગારો.
ક્યાં દુઃખી પિતા બ્રાતા, વૃથા વિતાવ્યો જન્મમારો;
હવે છે ધ્રુવ જીવતરમાં, લીધો મહેં પાપનો ભારો.

હાય ! મારી પ્રતિજ્ઞા મહેં હાથે કરીને ગુમાવી છે. પારકાના ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ મૂકનાથીજ આખરે આ પરિણામ આવ્યું છે. પણ ફિકર નહિ, આ રણજીત તે દગાખાને તેના વિશ્વાસઘાતીપણાનું ફળ બરાબર ચખીડશે. અરે ! આ મારી શક્તિ સ્વરૂપ સમશેર તે પાપીનું લોહી પી તૃપ્ત થશે. ઓ વિશ્વાસઘાતી ! હવે સાવધ થજો. તે ઉપરાંત તને મળેલા તારા તમામ સરદારોને તારી મદદે બોલાવજો. આ રણજીત તમને યમસદનમાં રવાના કરવા અને તારાં કરેલાં કર્મનું ફળ આપવા વિજળીની ઝડપે તારી તરફ દોડી આવે છે. અચ્ચા વિજ્ઞમાજીત ! હું હવે તને છોડીતાર નથી. જો તું મારાથી બચવાને કદાપિ પાતાળમાં પેસી જઈશ તો ત્યાંથી પણ હું તને તારું માથું પકડી બહાર ખેંચી કાઢીશ. ઓ નરપિશાચ ! તહેં હાથે કરી સૂતેલાં સિંહને જગાડ્યો છે અને તારું મ્હોત માગી લીધું છે. તું હવે વધારે વખત આ પૃથ્વી ઉપર જીવતો રહેનર નથી. આ રણજીતના ભયાનક ક્રોધાગ્નિમાંથી બચી શકનાર નથી. ઓ મૂર્ખના શિરોમણી વિજ્ઞમાજીત ! તું અને તારી કારસ્થાની કપિંજલા તેમજ તારા સઘળા સરદારો

હવેથી કદાપિ જુને ફાવી શકનાર નથી.

“ જ્વલંત કીધામિ પ્રગટ્યો છે આ દેહમાં;
ચાંપું પાતાળમાં જળ પળ એકમાં.
આ પળ પ્રહારથી ધરણી જે ધમધમે;
થરથરે કળંગે પાપીઓ બળ વડે.
જેઈ છે જેઈ છે દુષ્ટ કૃત્યો તમ તણાં;
ન રાખશો ન રાખશો કુકર્મમાં કાંઈ મણા.
સત્યને રક્ષવા મમ જીવ બળ છે અતિ;
અસત્યને તોડવા પ્રયત્ન છે આ અસિ. ”

આમ બોલતા વીર રણજીતે નાગની જીભ સમાન સમશેર સરસર કરતી મ્યાનમાંથી ખેંચી કાઢી; અને તેને ઉંચી કરી ઘણી વાર સુધી તેના સામે જઈ રહ્યો. બાદ તેણે તત્કાળ પાસે ઉભેલા અશ્વ પર સ્વારી કરી અને હાથમાં ખુદ્દી સમશેર રાખી ઘોડાને જાવણી તરફ પૂર વેગે દોડાવી મૂક્યો.

“ સરદાર રણમલે જાવણીમાં આવી ક્યારનાએ સર્વને સમાચાર જણાવી દીધા હતા. વિક્રમાજીતનું આવું અધોર કૃત્ય સાંભળી વીર રણપૂતોનાં લોહી ઉકળી આવ્યાં. સર્વેએ કારમી ગર્જના કરી કે એ દુષ્ટ પ્રધાનને મારી નાંખો, કાપી નાંખો, અરે ! તેને પકડી લાવી જીવત જ અગ્નિકુંડમાં સળગાવી મૂકો. આમ ભયાનક ગર્જના કરતા શરવીરા તૈયાર થઈ રણજીતની રાહ જોવા લાગ્યા. એવામાં રણજીત દોડતે ઘોડે આવી પહોંચ્યો. સઘળાએ તેની જયગર્જના પોકારી તેને વધાવા લીધો. રણજીતે તેમને સમળી વસ્તુ સ્થિતિ સંમંજવી અને પિતા તથા ભાઈના તંબુ પ્રતિ તેણે ગમન કર્યું. મહારાજ અંગારસિંહ અને કન્યાણુ અત્યારે તેમને જે તંબુમાં દોરડાથી બાંધી સિપાહીઓના પહેરા નીચે રાખવામાં આવ્યા હતા ત્યાં બેઠા બેઠા નીચું જોઈ જાવિની ગતિ ઉપર વિચાર કર્યા કરતા હતા. એ અરસામાં રણજીતે ત્યાં પ્રવેશ કર્યો. તત્કાળ તેણે તેમને બંધનમુક્ત કરવાનો હુકમ એક સિપાહીને કર્યો. આથી અંગારસિંહ અને કન્યાણુ આશ્ચર્ય પામ્યા અને મનમાં

વિચારવા લાગ્યા કે શું રણજીત અત્યારે અમારો ઈશ કરવાને તો નહિ આવ્યો હોય ? આમ વિચારતા અંગારસિંહ અને કલ્યાણસિંહને અંધનમુક્ત કરી રણજીત ઘણીવાર સુધી તેમના સામે નેંઘ રહ્યો. પિતા અને ભાઈની શોચનિય સ્થિતિ કરનાર હું છું એમ તેને મનમાં લાગી આવ્યું ને તેથી તેની આંખોમાં ઝળઝળાં આંસુ આવ્યાં. આવી રીતે થોડીવાર મૌન રહ્યા પછી અંગારસિંહે ધીમે સાદે કહ્યું:- “રણજીત ! હવે શા માટે તિલગ કરે છે ? જો તારો વિચાર અમારો શિરચ્છેદ કરવાનો હોય તો તે વિચાર જલ્દીથી પૂરો કરી નાંખ. અમે આવી અધમ દશામાં લાંબો વખત જીવવાને હવે બિલકુલ ઇચ્છતા નથી.” કહી અંગારસિંહ તેની સામે નેંઘ રહ્યો.

પિતાનું આવી રીતનું બોલવું સાંભળી રણજીત ગદગદ કંઠે તેને કહેવા લાગ્યો:- “બાપુ ! હું શું કહું ? કહેતાં હલ ઉપડતી નથી. છતાં ન છૂટકે જણાવું છું કે દુષ્ટ ભાવિએ મને ભૂલાવ્યો છે. આ રણજીત કાવત્રાંખોરોથી ડગાયો છે અને તેથીજ આપને અને ભાઈને સંદેહમાં સપડાવી પાપી બન્યો છે. મારો અપરાધ અક્ષમ્ય છે છતાં બાપુ અને ભાઈ ! મને ક્ષમા કરો મારા પર દયા કરો. હું કરેલાં કર્મ માટે અત્યંત પસ્તાઉ છું-મનમાં મુંઝાઉ છું.” કહી રણજીતે પિતાના પગમાં માથું મૂક્યું.

અંગારસિંહ અને કલ્યાણસિંહ રણજીતની વર્તણૂકથી વિસ્મય પામ્યા અને મનમાં અનેક પ્રકારના વિચારો કરવા લાગ્યા. એવામાં કલ્યાણસિંહ વિચારમાંથી જાગૃત થઈને બોલી ઉઠ્યો:- “રણજીત ! અમે તો તારા કેદી છીએ છતાં તું અમારી ક્ષમા શા માટે માગે છે ? તહે અમારો શું અપરાધ કર્યો છે ? ”

“ભાઈ ! મોટાભાઈ ! આ દુષ્ટ રણજીતે પાપીઓની પ્રપંચ જાળમાં ફાસાઈ ધમ વિરૂદ્ધ વર્તી તમને અત્યંત દુઃખ દીધું છે. જે પાપીએ મને ચલાવી તમારી સાથે યુદ્ધ કરાવ્યું છે તે પાપીએજ અત્તે અને દગો દીધો છે. અરે ! તે સેવક મટી રાજા થયો છે. ભાઈ ! જો તમે મને ક્ષમા નહિ કરો તો હું આ પગેજ મારા પ્રાણ ત્યાગીશ.

કુટુંબકલેશ ક્યાતું ફળ મને મળી ચૂકયું. ” કહી રણજીતે કમ્મરમાંથી કટાર ખેંચી માથું નીચે ઝુકાવ્યું.

કલ્યાણે તરતજ તેના હાથમાંથી કટાર ખુંચાવી લેઈ કહ્યું:-
“ભઈ! મને તારા બોલવામાં સમજ પડતી નથી. સ્પષ્ટ જણાવ કે શું થયું છે? તને કોણે દગો દીધો છે અને કયો સેવક રાજા થઈ પડ્યો છે?”

તે પછી રણજીતે તમામ હકીકત તેને કહી સંભળાવી. હકીકત સાંભળીને અંગારસિંહ અને કલ્યાણસિંહના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. તેમની આંખો એકદમ લાલચોળ થઈ ગઈ અને શરીર કંપવા લાગ્યાં. તેમણે હાથની મુક્કીઓ વાળી હવામાં વીંઝી લવાનક ગર્જના કરી. સઘળા સૈનિકોને પણ પવનવેગે વિક્રમાજીત બેવડા થયાની ખબર પડી ગઈ અને તેની ઉપર ધિક્કારનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. સેનાપતિ તેજસિંહ ઉઘ્ર ક્રોધથી અચળગદ તરફ જઈ તે દુષ્ટને દંડ દેવાને તત્પર થયો. અંગારસિંહે સમય વર્તી તેને શાન્ત કર્યો. બાદ સઘળા એકઠા થઈ હવે શું કરવું તે સંબંધી મસલત ચલાવવા લાગ્યા. એકદમ અચળગદ પર ચઢી જવાનો હેવટમાં નિર્ણય થયો. સેનાપતિ તેજસિંહે નગરમાં રહેલા સૈન્યની આશરે ગણતરી કરી જોઈ તો તેને પોતાના કરનાં ત્રણગણું સૈન્ય વિક્રમાજીતની પાસે મેલું માલુમ પડ્યું. તેણે મહારાજની આજ્ઞા લેઈ તરત કેટલાક સરદારોને ખંડીયા રાજાને મદદ લેવાને રવાના કર્યાં. રણજીતે પણ એક પત્રમાં સંવિસ્તર હકીકત લખી મહારાજ ચંદ્રકેતુની મદદ માગવાને ખાટે એક સેવકને રત્નગદ તરફ વિદાય કર્યો. આ ખટપટમાં સાંજ પડી ગઈ તેથી સૈનિકો રસોઈ બનાવવા મંડી પડ્યા. બાદ જમી પરવારી સૌએ એકઠા થઈ બીજા દિવસે બપોરે અચળગદ ઉપર ચઢી જવાનો નિશ્ચય કર્યો. તે પછી સૌને આરામ લેવા જવાની આજ્ઞા આપી. સૈનિકો પોતપોતાની આરામ લેવાની જગાએ જઈ સૂતા. મહારાજ અંગારસિંહ, કલ્યાણસિંહ, રણજીતસિંહ અને સેનાપતિ તેજસિંહે મોડી રાત સુધી મસલત ચલાવ્યા કરી. સૌનો મત એકત્ર થતાં યુદ્ધ સંબંધી ચુરચુરવાની

ગોડવણ કરી સવળા છૂટા પડ્યા, અને પછી નિદ્રાનું રૂઢિ શ્વિકારવા લાગ્યા. આ યુદ્ધ ઘણું ભયંકર થશે, અસંખ્ય સૈનિકોના આમાં ઘણું નીકળી જશે, વિક્રમાણતને તેના કર્મનો બદલો કેવી રીતે આપવો વગેરે વિચાર કરતો તેજસિંહ એકલો સર્વના ગયા પછી ઘણા વખત સુધી જાગ્યો અને જ્યારે તેની આંખો ઉઝાગરાથી ખળવા માંડી ત્યારે તે પથારીમાં જઈને સૂતો. તેને ઉંઘમાં પણ યુદ્ધ સંબંધીના દૃશ્યો દેખાવા લાગ્યા. આવી રીતે શાન્ત રાત્રિ શૂરા રજપૂતોને નિદ્રામાં નાંખી વ્યતિત થવા લાગી.

૨૭

ગુલાબસિંહનું આગમન.

વાંચકો ! ચાલો આપણે હવે ગયખી ગુફામાં રહેલા ગુલાબસિંહ તરફ જરા નજર ફેરવીએ. વીર ગુલાબસિંહે બે દિવસ સુધી આ ગુફામાં રહી વિપયરાજ વગેરે દુષ્મનોની ખોળ કરી પણ એકે દુષ્મન તેની નજરે પડ્યો નહિ. અરે ! તેઓ ક્યાં થઈને પસાર થઈ ગયા હશે ? એમ ગુલાબસિંહ તર્કવિતર્ક કરવા લાગ્યો. તેણે બે દિવસ ત્યાં રહી રંભા, કમળ અને કિશોરને ત્યાંની અદ્ભુત જગાઓ સાથે ફરી ફરીને દેખાડી. બાદ ત્રીજા દિવસના મોટા મળસ્કામાં મર્વે કલ્યાણની છાવણી તરફ આવવાને તૈયાર થયાં.

પ્રાતઃકાળની કંડી હવા આવતી હતી, પ્રકૃતિદેવીએ અપૂર્વ શૃંગાર ધર્યો હતો, પહાડી પ્રદેશની શોભા અવર્ણનિય થઈ રહી હતી, વૃક્ષો પર પડેલાં ઝાકળ ઓંઘુઓં મોતીના દાણાની માફક ભાસતાં હતાં, અનેક પ્રકારનાં પક્ષીઓ પોતાના સુંદર સરોદથી વનને ગળવી શોભામાં વૃદ્ધિ કરી રહ્યાં હતાં, પૂર્વ દિશામાં સૂર્ય ભગવાન પણ ઉદય થવાની તૈયારીમાં હતા, એવા ખુશનુમા સમયે ગુલાબસિંહનો કાફલો બહાર નીકળ્યો અને સૃષ્ટિ સૌન્દર્યનું અવલોકન કરતો કલ્યાણસિંહની છાવણી તરફ આવવા લાગ્યો. કમળ, રંભા, કિશોર અને ગુલાબસિંહ ધોડાઓ ઉપર સ્વાર થઈને સૌથી આગળ ચાલતાં

અને પાછળ તોરકામઠાંવાળા સોએક બીજા વીરો ચાલતા હતા. જાણે શંકર ભગવાનનું સૈન્ય નીકળ્યું હોયને એવો દેખાવ જણાતો હતો. આવી રીતે સઘળું મંડળ ચાલતું ચાલતું ઊંચણીમાં આવી પહોંચ્યું તો તેમને ઊંચણી જનશૂન્ય જણાઈ-કાઈ પણ માણસ નજરે પડ્યું નહિ ત્યાંના તંબુઓ અને સૈનિકોની રાવડીઓ છીન બીજા થઇને પડેલી દેખાઇ અને સઘળી વસ્તુઓ અસ્ત વ્યસ્ત થઇ રસ્તામાં આડી અવળી પડેલી હતી. આવું જોઈ ગુલામસિંહ અને કિશોરના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. તેઓએ ઝીણી નજરે તપાસ કરી તો તેમને માલુમ પડ્યું કે અહિં ઘણાં માણસો આવી ગયેલાં હોવાં જોઈએ. વખતે દુષ્મનો તો નહિ આવ્યા હોય ? ખરેખર ! મને તો એમજ લાગે છે. મારા વિરાઓ ! દોડો, દોડો, દુષ્મનોએ દગો કર્યો હોય એમ જણાય છે. આમ બોલતા ગુલામસિંહે ઘોડાને ઝડપથી દોડાવ્યો. તેની પાછળ કિશોર, કમળ અને રંભાએ પણ ઘોડાઓને મારી મૂક્યા. બીજા વીરો પણ પાછળ દોડવા લાગ્યા. થોડેક દૂર જતાં રસ્તામાં મરી ગએલા સૈનિકોનાં મુઠ્ઠાં પડેલાં જણાયાં. ગુલામસિંહે તેમની તપાસ કરી તો તેને માલુમ પડ્યું કે આ મરણ પામેલાં મુઠ્ઠાંમાં કેટલાંક આપણાં માણસો પણ છે. નક્કી દુષ્મનોજ અહિં આવેલા અને તેમની સાથે યુવરાજને યુદ્ધમાં ઉતરવું પડ્યું હશે ? પણ તેનું શું થયું હશે ? આમ વિચારતા ગુલામસિંહે કિશોર સામે જોયું. કિશોર પણ વિચમયતાથી સઘળું જોઈ રહ્યો હતો. એવામાં દૂરથી એક ઘોડેસ્વાર આવતો જણાયો. તેને જોઈ ગુલામસિંહ ઉભો ઉભો વિચારવા લાગ્યો કે એ કાણ હશે અને તે આટલી ઝડપથી શા માટે દોડી આવતો હશે ?

જોતજોતામાં તો એ ઘોડેસ્વાર છેક તેની નજીક આવી પહોંચ્યો અને ઘોડા પરથી ઉતરી ગદગદ કંઠે બોલી ઉઠ્યો:-“ સરદાર ! અમે તમારી શોધમાં રખડી રખડી ચાડી ગયા. અહિં તો શત્રુઓએ જીત્તમ ગુમર્યો છે. અચળગઢના રાજા રણજીતકુમાર આપણા મહારાજા અને કલ્યાણસિંહને હરાવી બંદીવાન બનાવી સાથે લેઇ ગયા છે.”

“ હેં ! શું તું આ ખરું કહે છે ? ” કિશોરે તુર્પા જમને પૂછ્યું.

“ હા ! અહિં ભારે હઝાર્થ થઈ હતી. તેમાં આપણા બધા સૈનિકો અને સરદારો ખપી ગયા છે. ફક્ત હું અને બીજા દશેક સરદારો આપને સમાચાર જણાવવાને જીવતા રહ્યા છીએ. ” તે સરદારે જણાવ્યું.

“ ઓહ ! હું આ શું સાંભળું છું ? રણજીત ફાવી ગયો ? અરે ! શું તે મારા રક્ષણમાં રહેતા યુવરાજને તેમના પિતા સાથે બંદીવાન બનાવી લઈ ગયો ? હાય ! ધુળ પડી મારા આ જીવંતમાં મારું કર્યું કારણ્યું ધુળ મળ્યું. ” આમ શોક કરતો ગુલાબસિંહ નીચું બેઠો ઉભો રહ્યો.

કિશોરે તેને શાન્તિ આપી કહ્યું :—“ વીર સરદાર ! આ સમય હવે શોક કરવાનો નથી. આપણે જેમ અને એમ જલ્દીથી દુશ્મનની પુંઠ પકડી યુવરાજ અને મહારાજને છોડાવવા જોઈએ. હું ધારું છું કે હજી શત્રુઓ તેમના નગરમાં નહિ પહોંચ્યા હોય. ”

“ હા ! ચાલો હવે એમજ કરીએ. દુષ્ટ દુશ્મનને દગાનું યોગ્ય ફળ ચખાડવું તે વાત તો નક્કીજ. કદાચ એ ઉદ્ધત રણજીત નગરમાં પહોંચી ગયો હશે તો હું નગરમાં જમને પણ તેના નગરને ખેદાન મેદાન કરી નાંખીશ. તેના આખા શહેરને આગમાં હોમી ભસ્મીભૂત બનાવીશ. ” આમ બોલતો ગુલાબસિંહ બચંદર દેખાવા લાગ્યો. તેની આંખો ધગધગતા અંગારાની માફક ચળકવા લાગી. તેણે મોટેથી ખૂમ પાડી પાસે ઉભેલા સરદારને પૂછ્યું :—“ આ બધો બનાવ ક્યારે બન્યો ? ”

“ આ બે દિવસમાં સંઘળું મની ગયું છે. ” સરદારે કહ્યું.

“ કાંઈ ફિકર નહિ. એ રણજીતનો પાપનો ધડો હવે પૂર્ણ ભરાઈ ચૂક્યો છે. યુવાનીના મદમાં અંધ થઈ તેણે પિતા અને ભાઈનો દ્રોહ કર્યો છે તેને માટે તેને ધણુંજ સહન કરવું પડશે. રંભાબહેન ! જોશું ! આ તમારા સ્વામીનું પાપમય કર્તવ્ય ! ” આમ કહી ગુલાબસિંહ તેના સામે જોઈ રહ્યો. રંભા કંઈ બોલી નહિ. રણજીતના આવા અવિચારી સાહસને માટે તેણીને ધણું લાગી આવ્યું. તે પછી

તરતજ ગુલાબસિંહે એક બીલ સરદારને ડુંગરી કિલ્લા પર જઈ દોલ વગાડવાની આજ્ઞા કરી. બીલ સરદાર ત્યાંથી તરતજ ચાલ્યો ગયો અને ડુંગર પર મૂક્યા દોલને બેરથી વગાડવા લાગ્યો. દોલનો ભયાનક ધ્વની પર્વત પ્રદેશમાં ચારે તરફ ગાજી રહ્યો અને આખું જંગલ ખળભળી ઉઠ્યું. તેની સાથે અહિં વીર ગુલાબસિંહે પણ ખભે ભરાવેલું રણુશીંગું ધ્રુંકવાનું શરૂ કર્યું. દોલ અને રણુશીંગાનો એકત્ર ધ્વની પ્રલયકાળના જેવો સંભળાવા લાગ્યો. બન્નેનો સામટો અવાજ સાંભળી બેતબેતામાં સેંકડો બીલનાં ટોળેટોળાં ખભે તીરકામકાં ભરાવી દોડી આવવા લાગ્યાં. આ વખતનો દેખાવ ખરેખર ઓરજ પ્રકારનો થઈ રહ્યો હતો. બીલ લોકો કોઈ ડુંગરા ઉપરથી તો કોઈ ઉડી ખીણોમાંથી તેમના માનીતા સરદારની પાસે દોડી આવ્યા. જેમ કીડીયો દરમાંથી ઉભરાય એવી રીતે સીસમના કક્કડા જેવા કાળા જણાતા અસંખ્ય બીલ લોકો ગુલાબસિંહની આગળ આવી એકઠા થઈ ગયા. સર્વના એકઠા થયા પછી દોલ વાગતું બંધ થયું. કિશોરે સઘળાની ગણતરી કરી જોઈ તો તેમની સંખ્યા દસહજાર ઉપરની થઈ. તેમાંના અડધાને સઘળાં સ્ત્રી પુત્રોનું રક્ષણ કરવાનું સોંપ્યું અને બાકીના સાથે ગુલાબસિંહે ત્યાંથી ત્વરાએ કુચ કરી. બીલ વીરો ચાલતા ચાલતા તેમની માતાની જય બોલાવતા હતા. સૌને મોખરે ગુલાબસિંહ ઘોડેસ્વાર થઈ ચાલતો હતો. રંભા, કમળ અને કિશોરસિંહ તેની પ્રસંશા કરતાં તેની પાછળ ચાલતાં હતાં. બરાબર મધ્યાહ્નકાળે તેઓ રણુજીતની છાવણી નજીક આવી પહોંચ્યાં. છાવણીના તંત્રુ વેગળેથી દેખાતાં જ ગુલાબસિંહે સઘળાને આગળ વધતા અટકાવ્યા. રણુજીતના સૈનિકો પણ આ અણધારેલી આફતથી ગભરાઈ ગયા અને છાવણીમાં આમતેમ દોડાદોડી કરવા લાગ્યા. એવામાં ગુલાબસિંહે યુદ્ધનું સૂચન કરવાને પુનઃ રણુશીંગાનો નાદ કર્યો. બીલ વીરોએ ખોડીયાર માની જય બોલાવી કામડીઓ પર તીરતું સંધાન કર્યું. ફક્ત ગુલાબસિંહની આજ્ઞાનીજ વાર હતી. તેની આજ્ઞા મળતાંજ પાંચહજાર તીરનો વરસાદ વરસવાની તૈયારી હતી. કિશોરે સઘળા સૈનિકોને બરાબર ગોઠવી દારમાં ઉભા રાખ્યા અને

રંભા તથા કમળને ફેટકાક સૈનિકોના રક્ષણમાં સોંપી દૂર ઉભાં રાખ્યાં. ખરા મધ્યાહ્નકાળે રણુશીગાનો અવાજ સાંભળી રણુજીત, અંગારસિંહ અને કલ્યાણસિંહ ચમક્યાં. બહાર સૈનિકોની દોડાદોડી અને શોરબકાર થઈ રહ્યો. તેઓ ખેંચાકળા ખની તંબુમાંથી બહાર નીકળ્યા. તેમને જોઈ તરત એક સરદારે તેમની નજીક આવી સામે ઉભેલા સૈન્યને લાંબો હાથ કરી ખતાવ્યું. “એ કોનું સૈન્ય હશે?” એમ બોલતો રણુજીત આતુર નયને એ તરફ જોઈ રહ્યો.

યુવરાજ કલ્યાણસિંહ પણ વિચારમાં પડી એ તરફ જોવા લાગ્યો. રણુશીગું જોરથી ટુંકાતું હતું. સામેનું સૈન્ય મારો કાપોના પોકાર પડી રહ્યું હતું. એવામાં ધ્યાનપૂર્વક સામેના સૈન્યને અવલોકન કરતા કલ્યાણસિંહે રણુશીગું કુંકનારને ઓળખ્યો અને તેથી તે એકાએક સહર્ષ બોલી ઉઠ્યો:—“તેઓ દુશ્મન નથી પણ મિત્ર છે. વીર ગુલાબસિંહ આવી પહોંચ્યો છે!”

“શું ગુલાબસિંહ આવી પહોંચ્યો?” મહારાજ અંગારસિંહ બોલી ઉઠ્યા.

“જે ગુલાબસિંહ ફક્કડના નામે ઓળખાય છે એજ વીર આવી પહોંચ્યો કે ખીજે?” રણુજીતે પૂછ્યું.

“હા! એજ વીર યોદ્ધો મારી ખખર સાંભળી દોડી આવ્યો હોય એમ જણાય છે?” આમ કહી કલ્યાણે લાલ વાવટો ઉભો કરવાની એક સરદારને આજ્ઞા આપી.

સરદારે લાલ વાવટો ઉભો કર્યો કે, તરત ગુલાબસિંહે રણુશીગાનો અવાજ પણ બંધ કર્યો. તે પછી તરતજ કલ્યાણસિંહ અને રણુજીત ધોડેસ્વાર થઈ તેની તરફ જવા લાગ્યા. કિશોરે તરત બંનેને ઓળખ્યા અને કલ્યાણ સાથે રણુજીત આવે છે એમ તેણે ગુલાબસિંહને જણાવી દીધું. કલ્યાણને રણુજીતની સાથે આવતો જોઈ ગુલાબસિંહના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. થોડીવારમાં એ બંને જણા ગુલાબસિંહની પાસે આવી પહોંચ્યા. ગુલાબસિંહે રણુજીત સામે જોઈ મૂંઝવે પડેલા નાખી ખુખારો કર્યો; અને ધોડેથી ઉતરી તેણે પ્રથમ

કલ્યાણની સાથે હાથ મેળવ્યો. તે પછી રણજીતની જાંઘે હાથ મેળવી ગુલાબસિંહે કલ્યાણને ખુશ ખબર પૂછી. કલ્યાણે તેને તમામ વાત જણાવી. ગુલાબસિંહે રણજીતને કેટલોક કપડાં આપી ઘરકાંદેશ નહિ કરવાની શિખામણ દઈ જણાવ્યું કે, તમારી ગૂમ થઈ ગયેલી રંભાસુંદરીને હું ખોળી લાવ્યો છું. તેને ગયાવચામાં આ મારો મિત્ર કિશોર અને તમારાં બહેન કમળ શત્રુઓથી સપડાઈ મરણની અણી પર પહોંચ્યાં હતાં; પણ “રામ રાખનાર તેને કાણુ મારનાર ?” મારા એકાએક ત્યાં જવાથી સઘળાં બચી ગયાં છે. દુષ્ટ દુસ્મનો મને જોતાંજ જીવ લેઈ નાસી ગયા. તેમને ખોળી કાઢવાને માટેજ મારે બે દિવસ રોકાવું પડ્યું. જોં હું અહિં હાજર હોત તો તમે ભાગ્યેજ વિજય મેળવી મારા મિત્ર કલ્યાણસિંહને અને મહારાજન અંગારસિંહને બંદીવાન બનાવી લઈ જઈ શકત. રણજીતસિંહ ! હું હવે બની ગયેલી વાતને તાજ કરી તમારું દિલ ફલવવા નથી માગતો; પણ ભવિષ્યમાં આવું થવા ન પામે તેને માટે સંભાળ રાખજો. હાલ ગુલાબસિંહે મોટેથી બ્રમ મારી કહ્યું:—“રંભા બહેન ! અહિં આવો અને આ રણજીતકુમારને મળો.”

તેનો અવજ સાંભળી રંભા અને કમળ ત્યાં દોડી આવ્યાં. રંભાએ સ્વામીને પ્રણામ કર્યા. કમળે ભાઈની ખબર પૂછી. આ બધું એક પત્રક વારમાં બની ગયું. રણજીત વિસ્મયતાથી ગુલાબસિંહની સામે જોઈ રહ્યો. તેણે કરેલાં કર્મોનો પુશ્ચાત્તાપ કરી ગુલાબસિંહને ઉપકાર માની પૂછ્યું:—“વીર સંરદાર ! રંભા રાણીને ઉપાડી જવાનું સાહસ કરનાર કાણુ હતો ?”

“પદ્મજી દિવાન વિષયરાજ.” કિશોરે જણાવ્યું.

રણજીત આ સાંભળી સ્તબ્ધ બની ગયો; અને નક્કી તેમાં વિકમાજીતનો પણ હાથ હોવો જોઈએ એમ માનવા લાગ્યો. તે પછી રણજીત ખુલા હૃદયથી કિશોરને મળ્યો અને કમળને પાસે બોલાવી તેનું કુશળ પૂછ્યું. બાદ રણજીત અને કલ્યાણ સર્વને લઈ સાથે અવળીમાં આવ્યા. ગુલાબસિંહે બીલ સૈનિકને પડાવ નાંખવાની આજ્ઞા

આપી. એક તરફ બીજા સૈન્ય અને બીજી તરફ રજપૂત સૈન્ય પકડવાનાં પકડાથી જાણે એક નગર ના વચ્ચું હોય એવો દેખાવ થઈ રહ્યો. ગુલાબસિંહ મહારાજ અંગારસિંહને મળ્યો. રંભા અને કમળે પિતાની પાસે આવી નમન કર્યું. મહારાજએ જાનને આશીર્વાદ આપી. તે પછી ગુલાબસિંહે સૌ સાથે ભોજન કર્યું. ભોજનથી પરવાર્યા પછી સઘળું મંડળ તંબુમાં બેસી વાતચિત કરવા લાગ્યું. અંગારસિંહે વિક્રમાજીને એવકા થયાની સચિત્તર હાકીત ગુલાબસિંહને જણાવી. જે સાંભળી ગુલાબસિંહ રોતો પીણો થઈ ગયો. તેણે એજ વખતે સકળ સૈન્ય સાથે અચળગઢ પર ચઢી જવાને જણાવ્યું; પણ અંગારસિંહે તેને શાન્ત કરી કહ્યું કે:—“આપણે હજી બે દિવસ સુધી અહિં રોકાવાનું છે; કરણ કે આપણી તરફથી એક સરદારને ખંડીયા રાજાઓ પાસે અને બીજા સરદારને રત્નગઢના મહારાજ પાસે મદદ લેવાને મોકલ્યા છે. તેમની આપણે રાહ જોવાની છે.”

અંગારસિંહનો વિચાર ગુલાબસિંહને પસંદ પડ્યો નહિ છતાં તે કંઈ પણ નહિ બોલતાં બેસી રહ્યો. તે પછી તેણે સૈન્યના ચાર વિભાગ પાડ્યા. રણજીત, કિશોર અને તેજસિંહને ત્રણ વિભાગ સોંપ્યા અને કાવાણે તથા પિતે બીજા સૈન્યની સરદારી લીધી. મહારાજ અંગારસિંહને રંભા અને કમળ સાથે છાવણીનું સંરક્ષણ કરવાનું સૂચવ્યું. આવી રીતે સઘળા સૈન્યની રચના કરવામાં આવી.

બાદ બીજે દિવસે રત્નગઢ ગયેલો સરદાર ત્યાંથી મોટા સૈન્યની મદદ લેવા આવી પહોંચ્યો. મહારાજએ પોતાના સેનાપતિ રણવીરસિંહને સૈન્ય સાથે મોકલ્યો હતો અને તેની સાથે કહેવડાવ્યું હતું કે ‘અહિંથી બની શકતી બીજી મદદ મોકલવામાં આવશે; માટે સંપૂર્ણ વિજય મેળવજો અને દુષ્ટ વિક્રમાજીતનો નાશ કરી રણુરંગ દિપાવજો.’ સેનાપતિ રણવીરસિંહે સઘળાને મળી પોતાના મહારાજ તરફના સમાચાર જણાવ્યા. તે પછી સાંજના સમયે ખંડીયા રાજાની કુમક લેવા ગએલો સરદાર પણ પાછો આવ્યો અને ખંડીયા રાજા વિક્રમાજીતને મળી ગયા છે એમ જણાવ્યું. આથી સઘળાના કોપનો પાર રહ્યો

નહિ. સત્રજાએ સવારમાંજ અચળગદ પર ચઢી જવાનો કરાવ કયો, પણ રજપૂતના ધર્મ પ્રમાણે પ્રથમ દુશ્મનને સમજાવવા યા તો લડાઈની સૂચના આપવાને માટે કેને મોકલયો તેનો વિચાર ઉત્પન્ન થયો. તતકાળ વીર ગુલાબસિંહ જાતે જવાને ઉભો થયો. રણજીત અને કલ્યાણે તેન ના કહ્યું છતાં તેણે માન્યું નહિ. તેણે જવાબમાં જણાવ્યું કે:—“ હું વિક્રમાજીતને જોવાને ઇચ્છું છું ને રણજીતના સૈન્યમાં મારા જેવા અનેક બળવીરો પડ્યા છે એનું તેને જ્ઞાન કરાવવા ચાહું છું.” આમ કહી તેણે રણજીતના હાથમથી યુદ્ધ આમંત્રણ પત્ર લઈ ત્યાંથી ગમન કર્યું. તેના પ્રયત્ન બળથી ધરણીને ધ્રુજવતો વીર ગુલાબસિંહ જોતજોતામાં નજરની બહાર નીકળી ગયો. સત્રજા તેની પીઠ પાછળ જોઈ રહ્યા. ગુલાબસિંહ ચાલ્યો ગયો. અંતે દિવસ પણ પૂરો થયો અને અંધકાર અવનિ પર પથરાયો. રણધેરા રજપૂત પ્રાતઃકાળમાં અચળગદ પર ચઢી જવાનો આતુરતાથી બહેલા બહેલા ખાદ પી સુપ્ત ગયા.

૨૮

અસુસ વેષે ગુલાબસિંહ

ઢાંક્યો ઢાંક્યો ના રહે, જેમ વાદળમાં સૂર;

(તેમ) છપ્યો છપાયો નવ રહે, પ્રતાપી રણસૂર

જે વખતે રણજીતની છાવણીમાં ગુલાબસિંહના આવ્યા પછી યુદ્ધની તૈયારીઓ થઈ રહી હતી તે વખતે અચળગદમાં પણ સૈન્ય એકઠું કરા માંડ્યું હતું; કારણ કે વિક્રમાજીતના બસુસોએ અહિંની રૂઢગી આતમી મેળવી તેને જણાવી હતી. આખું નગર ઘોડેસ્વારોની દોડાદોડીથી ખળભળી રહ્યું હતું. દરબારના મયદાનમાં પાયદળ તથા ઘોડેસ્વાર સૈન્ય તમામ એકઠું થઈ ઉભું હતું. વિક્રમાજીતે યુદ્ધ મોઢું અને લયંકર રશે ધારીને કિલાતા ટુટેલા કેટલાક ભાગોને સમરાવી તેમાં ઘણા દિવસો ચાલે તેટલું અનાજ, આયુધો, દારૂઓના વગેરેનો જથ્થો એકઠો કરી ભરી મૂક્યો હતો. કપિંજલાએ પક્ષમાં લીધેલા તમામ ખંડીઆ રાખઓ પોતપોતાનાં સૈન્યો સાથે અચળગદમાં

આગ્યા હતા. એ મોટા સૈન્યના પાંચ વિભાગ પાડી તેની ઉપર પાંચ સરદારોને દેખરેખ માટે નિયુક્ત કર્યા હતા. તેમનાં નામ પ્હાડસિંહ, કર્ણીજીસિંહ, ભાનુમલ અને કલ્લલસિંહ હતાં. પાંચમા વિભાગની સરદારી વિપયરાજે પોતે લીધી હતી. સૈન્યની સર્વ તૈયારી કરી યુદ્ધ કેવી ચાલાકીથી કરવું વગેરે બાબતની સમજ વિક્રમાજીતે સઘળાને આપી હતી. સર્વ વ્યવસ્થા કર્યા પછી વિક્રમાજીતે મોટો દરબાર ભર્યો. દરબારમાં સેનાધિપતી, સરદારો અને અમલદારો શસ્ત્ર-અસ્ત્રથી સજ્જ થઈ પોતપોતાના આસનો પર બિરાજમાન થયા હતા. લશ્કરી અમલદારોએ પોતાના તાબાના સૈનિકોને હારબંધ શસ્ત્ર-અસ્ત્રથી સજ્જ કરીને બહાર ઉભા રાખ્યા હતા. સમય થતાં વિક્રમાજીત ત્યાં આવ્યો. સૈનિકોએ શસ્ત્ર નમાવી તેને અભિવંદન આપ્યું. વિક્રમાજીતે એક છેડાથી તે બીજા છેડા સુધી ફરી વળી સઘળા ગોડવળ તપાસી જોઈ અને ત્યાંના અમલદારો સાથે હસ્તે વદને વાત કરી. તે પછી તેને માટે તૈયાર કરેલા આસન પર બેસી તેણે પ્રિયપાદીઓને કવાયત કરાવવાની આજ્ઞા આપી. સેનાપતિ કલ્લલસિંહે કવાયત કરાવરાવી. સૈનિકોએ પટાખાજ, ગોળીખહાર વગેરે પૂર્ણ નિપુણતાથી કરી બતાવી વિક્રમાજીતને પ્રસન્ન કર્યો. તેણે થનાર યુદ્ધ વિષે થોડુંક વિવેચન કરી સઘળા સૈનિકોને અને અમલદારોને ઈનામ-અકરામ આપ્યાં. ઈનામ મળવાથી સઘળા લશ્કરીઓ ખુશ ખુશ થઈ ગયા અને વિક્રમાજીતની જયગર્જના પોકારી એકી અવાજે બેલી ઉઠ્યા કે:-“અમે દુશ્મનો સામે પૂર્ણ પરાક્રમથી યુદ્ધરંગ બેલીશું અને અમારી તલવરોનું પાણી બતાવીશું. જ્યારે અમારી સમશેરો કાળો કેર વર્તાવશે; ત્યારે શત્રુઓ ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય પોકારી રણમાંથી પલાયન કરી જશે.”

તે પછી વિક્રમાજીતે સઘળા સરદારોની સાથે મસલત ચલાવી નિશ્ચય કર્યો કે અમ્મળગઢના દરવાજા બંધ રાખવા. તેમાં ફક્ત ઉત્તર તરફનો દરવાજો ખુલ્લો મૂકી દરવાજા બહારના મયદાનમાં શત્રુઓને અડકાવવા; કારણ કે લડાઈમાં કદાચ આપણી હાર થાય તો તરત અંદર ખેંચી જઈ દરવાજો બંધ કરી દેવાય. આમ નિશ્ચય કરી વિક્ર-

માજીતે સધળા સરદારોને સૈનિકો સાથે ઉત્તર તરફના દરવાજાના મયદાનમાં જઈ પડાવ નાંખવાની આજ્ઞા આપી. રણતુરે વગાડતા ક્ષકરીઓ ગમન કરવા લાગ્યા. સામાન્ય વર્ગનાં પ્રજાજનો વિક્રમાજીત ઉપર નારાજ થયાં હતાં અને તેના આ કૃત્યને માટે તેના ઉપર વિકારનો વરસાદ વરસાવતાં હતાં. લશ્કરને જતું જોઈ તેઓ પ્રભુની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યાં કે:—“હે પ્રભુ ! આ સૈન્યનો વિનાશ કરજો અને મહારાજ રણજીતને વિજય અપાવજો.” આમ બોલતા તે લોકો તિરસ્કારયુક્ત વદને જતા સૈન્યને જોઈ રહ્યા.

સધળું સૈન્ય ચાલ્યું ગયું અને ઉત્તર તરફના દરવાજા બહાર આવેલા વિશાળ મયદાનમાં શત્રુને આવતો અટકાવવા જાવણી નાંખીને પડ્યું. વિક્રમાજીત અને બીજા દશેક સરદારો હજી દરબારના મયદાનમાં બેસી રહ્યા હતા. તેઓ ગંભીરતાથી યુદ્ધ સંબંધી વિચાર કરતા બેઠા હતા. વિક્રમાજીતને સારી રીતે ખબર હતી કે રણજીત, કલ્યાણ અને કિશોર પૂર્ણ પરાક્રમી છે. તેમની પાસે રહેલું સૈન્ય પણ પૂર્ણ વફાદાર છે. તેમાં વળી રત્નગદનું સૈન્ય આવી મળ્યું હશે. સેનાપતિ તેજસિંહ યુદ્ધ રચના રચનામાં અને શત્રુપક્ષના સૈન્યની હાર બેઠી લંગાણ પાડવામાં નિપુણ છે. વિક્રમાજીતે ગુલાબસિંહનું નામ પણ સાંભળ્યું હતું. તેના નામથી અચળગદના વીર યોદ્ધાઓ પણ ધડીલર કાંપતા હતા. એવો મહાન્ યોદ્ધો રણજીતના પક્ષમાં છે, એવું જાણીને વિક્રમાજીત અને તેના મુખ્ય સરદારો ઉડા વિચારમાં પડી ગયા. વિક્રમાજીતના મનમાં થતું હતું કે હાર થશે કે જીત ? “જો હાર થઈ તો જીવાતું મુશ્કેલ છે.” આમ વિચારે આવતાં તેના મુખ પર દિલ-ગીરીની જાયા જવાઈ ગઈ. આ અરસામાં દેવડી પરના પહેરેગીરે આવીને જણાવ્યું કે:—“એક બોડેસ્વાર દૂત આવ્યો છે; તે આપને મળવા ઇચ્છે છે.”

“શું દૂત ! ?” વિક્રમાજીતે ચમકીને પૂછ્યું.

“હા, નામદાર !” સિપાહીએ કહ્યું.

“વાર, તે કેમ આવ્યો છે ?” પુનઃ વિક્રમાજીતે પૂછ્યું.

“ તે કાંઈ જણાવતો નથી અને કહે છે કે મારે મહારાજને રૂબરૂ મળવું છે.” સિપાહીએ જણાવ્યું.

“ અરે ! એવો કોણ મગજમાં પવનવાળો હત છે ? ” વિક્રમાજીતે રહેજ ગુસ્સે થઈને પૂછ્યું.

“ તે રજપૂત જાતિનો છે એટલું જણાવે છે.” પુનઃ સિપાહીએ નમીને કહ્યું.

“ શું રજપૂત ! ? જા, તેને ફરીથી પૂછ કે તું કોનો હત છે ? ” વિક્રમાજીતે કહ્યું.

તે પણ આ સેવકે પૂછ્યું છે. “ તે મહારાજ રણજીતસિંહનો હત છે.”

“ એમ ! વાર, જા તેને આવવા દે.” કહી વિક્રમાજીતે સેવકને આજ્ઞા આપી.

સિપાહી નીચો નમી ત્યાંથી ચાલતો થયો અને તે પછી થોડી વારે હત સ્વરૂપે આવેલા ગુલામસિંહ ફક્કડે હાથમાં લાંબો ભાલો પકડી ત્યાં પ્રવેશ કર્યો અને વિક્રમાજીતને તમન કર્યા વિના બેઠરકારીથી એક બાજુએ ઉભો રહ્યો. તેની આવી બેઠરકારી નિહાળી વિક્રમાજીતના ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે ક્રોધથી પૂછ્યું :—“ યુવાન તું કોણ છે ? ક્યાંથી આવ્યો છે અને તારું શું નામ છે ? ”

“ હું મહારાજ રણજીતસિંહ પાસેથી આવ્યો છું; જાતે ક્ષત્રિય છું અને અત્યારે નામ જણાવવાને કાર્યાર છું.” ગુલામસિંહે જરૂર અકડાશથી જણાવ્યું.

“ નામ જણાવવાને કંઈ હરકત છે ? ” વિક્રમાજીતે શાન્તિથી પૂછ્યું.

“ હા, કંઈક એવું જ છે. મારા મહારાજની આજ્ઞા છે કે પ્રથમ તમને સમાચાર જણાવવા અને તે પછી મારે મારું નામ જાહેર કરવું.”

“ વાર, શું સમાચાર લાવ્યો છે ? ”

“ તે જણાવ્યા પહેલાં તમે મને જણાવો કે તમે આ શું ક્યાનક તોફાન મચાવ્યું છે ? શુદ્ધ રજપૂત વંશને વિશ્વાસઘાતી બની

શા માટે કાળું કપડું લગાડ્યું છે ? ”

“ તે પૂછવાની તને શું સત્તા છે ? શું એ પૂછવાનાજ ધરદે અહિં આવ્યો છે કે તારો કાળ તને પરાણે અહિં ખેંચી લાવ્યો છે ? ”

“ એક શ્રીભગવાન સિવાય મારો કાળ કરનાર ખીજો કોઈ મુઓજ નથી. સરદાર ! જે હક્ક છે, જેનું કુળ નીચું છે, તે તેનો જાતિસ્વભાવ છોડતોજ નથી. નીચ કૃત્ય કરતાં તે કદાપિ પાછું વાળીને જોતોજ નથી. એથીજ કહ્યું છે કે :—“ જેવી જાત એવી ભાત. ” તમે એક દુતનો નાશ કરવાનો ઉચ્ચાર કરી તમારું પોત પ્રકાશ્યું છે અને હલકી જાત સિદ્ધ કરી જતાવી છે. બસ આથીજ જણાઈ ચૂક્યું છે કે તમે રાજા થવાને તદ્દન નાલાયક છો અને તેથીજ વિશ્વાસઘાત કરી રાજગાદી પચાવી પડ્યા છો. વિક્રમાજીત ! જે ધરવીર છે, જે સાચો ક્ષત્રિય વીર છે; અને જે મર્દ કહેવાય છે, તેતો ખુદી સમશેર સાથે યુદ્ધ રંગ ખેલી રાજ્ય મેળવે છે. બાકી તમારી પેઢે વિશ્વાસઘાત કરી રાજ્ય મેળવવાનું કામ તો એક નામર્દ પણ કરી શકે છે. જે તમે ખરા રજપૂત હો; જે તમને સમશેર પકડવાની તાકાત હોય તો અમારા મહારાજા રણજીતની સામે ખુદા મયદાનમાં બહાર પડો. આમ દરવાજા બંધ કરી ઉંદરની માફક શા માટે ડ્રૂપાઈ ખેડો છો ? ગરે ! રજપૂત નામનું પાણી જતાવો. ”

“ બસ ચૂપ થા. શું તું આવુંજ કહેવાને અહિં આવ્યો છે ? ” વિક્રમાજીતે ગુસ્સે થઈ પૂછ્યું.

“ હા ! આવી રીતે સ્વાર્થને વશ થઈ એક ખીજની સાથે કલેશ કરવાથી આખી રજપૂત કોમનું ભાવિ લયંકર થતું જાય છે. વિક્રમાજીત ! તમારાથી આ અન્યાય થાય છે. તમે હરામની રાજગાદી લાંબો વખત મુખે ભોગવી શકશો નહિ. તમારી શુદ્ધ બુદ્ધિ જવાથી હવે એમજ સમજાય છે કે તમારા દિવસો ભરાઈ ચૂક્યા છે. તમારા પાપનો ઘડો હવે સંપૂર્ણ ભરાઈ ગયો છે; હવે એને કુટતાં વાર લાગવાની નથી. છતાં હજી એક વખત કહું છું કે તમે આ સાંઠું કરતા નથી. રજપૂત વીરો આવી રીતે સ્વાર્થને વશ થઈ એક ખીજની સાથે સમશેર

ખેંચી લડી મરશે તો અવશ્ય તેમનો વિનાશ થશે. તમારા બન્નેનું યુદ્ધ કોઈ ત્રીજેજ સ્વાર્થાધ આતુરતાથી જોઈ રહ્યો હશે અને તમને લડીને નિર્જળ બનવા દઈ તે એસી રહેનારોજ તમને પાયમાલ કરી તમારા ઈર્શ્યુવન જેવા મહેલનો ભોક્તા થઈ તમારું રાજ્ય છીનવી લેશે; અરે ! તમને આખરે ગુલામ જેવા બનાવી તેના પગ ચંપાવશે. માટે હજી વિચારો, સમય છે; પાછળથી પસ્તાવું પડશે. વિક્રમાજીત ! તમે જાની છો. તમારું ગૂમ થએલું જ્ઞાન સાંભળો અને આ રાજ્ય તેના ખરા માલિકને સોંપી તેની ક્ષમા માગો.” આટલું કહી ગુલામ-સિંહ તેની સામે નેંઠ રહ્યો.

તેનું બોલવું સાંભળી તરતજ વિક્રમાજીત ગઈ ઉઠ્યો:-“ શું હું તારું કહેવું માની રહ્યોતની ક્ષમા માગું ? નહિ નહિ ! આ વીર વિક્રમાજીતથી કોઈ કાળે પણ એમ બનનાર નથી. મને કોઈની દરકાર નથી. દરકારમાં દરકાર હાલ તો ફક્ત આ રાજગાદીની છે. તારા કહેવા પ્રમાણે ભલેને રજપૂત બતીનું અનિષ્ટ થાય તેમાં મારે શું ? હું તો હાલ સંપૂર્ણ સુખી છું.”

“ એ સુખ જાણ ભંગુર છે. આજે અમારો તો કાલે તમારો વારો નક્કી આવવાનો. હા ! તમારી બુદ્ધિ મંદ થઈ ગઈ છે; તેથીજ તમારો પ્રત્યક્ષાણ પાસે આવી પહોંચ્યો ત્રાગે છે. વિક્રમાજીત ! તમે અત્યારે માનો છો કે હું સંપૂર્ણ સુખી છું, પણ ના, એમ સમજશો નહિ; તમારું સુખ ઝાઝા દિવસ નહવાનું નથી; કારણ કે તમે આ રાજગાદી હરામની ભોગવો છો; તમે જેવી કરણી કરી છે એવીજ પાર ઉતરણી છે એ નક્કી સમજજો.” શં તમે આ વિદ્વાન કવિનું કથન સાંભળ્યું નથી ? સાંભળો ! એ અક્ષતને ગૂમ કરી એકેલા વિક્રમાજીત ધ્યાન પૂર્વક સાંભળો:-

“ કરી ચોરી ચાકી લખાકી હરામી, ભલે સુખ લે તે ધડી દુઃખ નામી;
કરે કોટિયા તંત્ર તે તોય તુટે, ભરાયે ઘડો પાપનો તર્ત ફુટે.
જુવો ! રાવણે આપણા ગ્રંથ વિષે, ગુમાને ચઢી પાપ રીધાં અતિશે;
કરે શીદ સીતા સતી પુન્ય ખુટે, ભરાયે ઘડો પાપનો તર્ત ફુટે.

જુઓ ! રાય, દુર્થોષને દુષ્ટ ભુક્ષિ, ધરી દ્રોપદીથી કરી કુટ દ્રષ્ટિ;
 ગદા ભામનીથી પછી કેમ છુટે, ભરાયે ઘંટા પાપનો તર્ત કુટે.
 નવાણું વશા જીતશેયે તથાપી, પ્રપત્તી નં દિવ્યીત ફાવે કદાપિ;
 યથા પંથી પાદરે ચોર હુંટે, ભરાયે ઘંટા પાપનો તર્ત કુટે.
 ઘણા શંકિયા શંચિયા કંશિયાઓ, કરે કુટ હાજી કહે હાજીઓ;
 સત્તારોત્તી શેરનો તોર હુંટે, ભરાયે ઘંટા પાપનો તર્ત કુટે.
 કદી કમં કુલં કરે ગુપ્ત કોટી, પ્રભુથી છુપી ના રહે વાત ખોટી;
 ખતા ખાય ને આખરે કાળ ખુંટે, ભરાયે ઘંટા પાપનો તર્ત કુટે.
 ભલે ભામિની ભાંયરે નાગી નાચે, જણાએ સહુ લોકમાં વાત સાચે;
 રથા ચોરિનો માલ ચંડાળ હુંટે, ભરાયે ઘંટા પાપનો તર્ત કુટે.
 કુંડં થાય કુંડં ભુકું થાય ભુકું, નહીં જાણજે ફાવશે કર્મ કુંડં;
 મળ્યું ઢબ્ય અન્યાયનું સદ્ય છુંટે, ભરાયે ઘંટા પાપનો તર્ત કુટે.
 સહુ રાંતળી રીખ આ સાર લેંડે, વિવેકીપણે વર્તેત ધ્યાન દૈને;
 કોણ વાવણી જેવી તેવાંજ હુંટે, ભરાયે ઘંટા પાપનો તર્ત કુટે.

“ખસ ચૂપ થા. હું તારે લાંબું ટાયલું સાંભળી કંટાળી ગયા છું અને તારી આવી બેઅદમી નેઈ કોવને આધીન થયો છું. જા, અહિંથી ચાલ્યો જા ! તું દૂત થઈને આવ્યો છે તેથીજ જીવતો બચી ગયો છે.” વિક્રમાજીત ગર્જી ઉડ્યો.

“ખસ, આજ જવાબ ?” ગુલાબસિંહે સ્થેજ દસીને પૂછ્યું.

“હા, એજ જવાબ, શું સાંભળતો નથી ?” વિક્રમાજીત બોલી ઉડ્યો.

“હા, હા, હા, વિક્રમાજીત ! મને તારા બોલવાથી હસવું આવે છે. અરે ! તારું પ્રથમનું જ્ઞાન ક્યાં ગયું ? અરે તું કેટલાક લાંબા કાળ જીવવાને માટે આવું પૈશાચિક કર્મ કરી રહ્યો છે ! હા ! તું વદ્ધાવસ્થાને વશ તો થઈ ચૂક્યો છે. તારા મ્હોનનો પેગામ હથેરના દરબારમાંથી ક્યારનોએ નીકળી ચૂક્યો છે; જતાં તું પરલોકનું ભાત કેમ તૈયાર કરતો નથી ?” ગુલાબસિંહે કહ્યું.

“તું હવે એકદમ બોધતો બંધ થઈ જા. તું હજી આ વિક્ર-

માજીતને ખરાબર ઓળખતો નથી, તેથીજ આવી ફીતે બોલી શકવાની હિંમત ધરી શકે છે. ઓ બેગમ ! આ બળવાન વિક્રમાજીતના એક હાથમાં શત્રુઓને સંહારવા સમશેર રહેલી છે અને બીજા હાથમાં તારા મ્હોનને મ્હેં બળાત્કારે પકડી રાખ્યું છે; કારણ કે અન્યારે તું એક ફૂત છે ? ” વિક્રમાજીત ગર્જી ઉઠ્યો.

પુનઃ ગુલામસિંહ અદૃશ્ય કરીને બોલ્યો:—“ બળનાં મિથ્યા બળુગાં ફુંકનાર ! હું સારી રીતે બાણ્યું છે કે તમારામાં કેટલું બળ છે. હા ! ફૂત થઈને આવ્યો છું તેથીજ તમને મારા બળનો ચમત્કાર બતાવ્યા વિના ઉભો રહ્યો છું. હા ! વિક્રમાજીત ! આટલું બધું ગુમાન શા માટે કરી રહ્યા છો ? અરે કોઈનો ગુમાન રહ્યો છે તે તમારો રહેશે ? તો શા માટે અન્યાયથી વર્તી ધર્મને ધરણી પરથી હાંકી મૂકવાને તત્પર થયા છો ?

“ આ નાશવંત સંસારમાં, કહે કોણ અમર છે માનવી ?

મળશે નતીકે કર્મનો, એ રાખજે હૃદયે ધરી. ”

વિક્રમાજીત:—સમજી છું. સધળાં શાસ્ત્ર હું બાણ્યું; તારે સંભળાવવાની દાંત્રીજ નહર નથી. જલદી અહિંથી નીકળી જા એટલે થયું.

“ કોણે કૃપા છે પાપ પુન્યો, સૌ વૃથા બકવાટ છે;

પડ્યો દાવ જેહનો, બસ માલીક ને ધનાર છે.

નથી માનતો હુ ન્યાય કે, અન્યાય કેરા રાખદને;

જો હોય દરજા સજા તો મેર આ સમશેરને ”

ગુલામસિંહ:—રજપૂતના હાથમાં પણ સમશેર હોય છે તે બાણ્યો છો ? ઓ મહાંધ !

“ અન્યાયથી આ મેરવેલી, રાજગાદી કેવાય છે;

સમજ મૂર્ખાં મન વિરે, ધર્મ તારો નય છે.

કુદાર્ત જનો તું નહિ, કે પૂર્ણ મારી છત છે;

હરામની આ રાજગાદી, વમન જેવું અત્ર છે. ”

• વિક્રમાજીત:—તે પંડીથી સમજાશે; પડશે એવા દાવ. દેવાશે ઓ મૂર્ખ !

“ વિલેા વખત આને પગી, નહિ કાઢની દરકાર છે;
સમશેરે મારી હાથ છે, તે કોણ નામ લેનાર છે. ”

ગુલાબસિંહ:—એક વીર નરને મૂર્ખ શબ્દથી સંબોધનાર ! બસ,
બહુ થયું; તારી જાત આજે જણાઈ આવી છે.

“ અસીમાનમાં અંધો થઈ, બહુ ગર્વથી મલમલ છે;
સમજને એ બેવડા કે ઝટ કાળ તારો થાય છે. ”

વિક્રમાજીત:—મારો કાળ કંનાર કોણ છે ? જા, જા, એ હૃત !
મારા ક્રોધનો ભોગ થયા વિના જલ્દી અહિંથી નીકળી જા.

“ જા ચાલ્યો કહ્યું માની, નહિ કાંઈ તુજ વળનાર છે;
શું બાળતો નથી મન વિષે, કે આ વીરનો દરબાર છે.
રોક રણજીત બાપલો, રણ રંગમાં હોમાઈ જશે;
એ છોકરાની ખીકથી, આ વીર નહિ ટરી જશે. ”

ગુલાબસિંહ:—ન માનીશ બાળ તું ધન, એ સિંહનું સંતાન છે;
એ રણવેદના હાથથી, નહિ કાંઈ પણ બચનાર છે. ”

માટે એ વનરાજથી હવે સાવધ રહેજે, ત્હેની શરી સમશેરનો
અપારો જોવાને તૈયાર થજે: બસ એ જણાવવાનેજ હું અહિં આવ્યો છું.

વિક્રમાજીત:—શું તું યુદ્ધનું આમંત્રણ કરવાને આવ્યો છે ?

“ હા, લે આ આમંત્રણ પત્ર. ” કહી ગુલાબસિંહે બેદરકારીથી
તેની તરફ પત્ર ફેંક્યો.

“ આ પત્ર કોણે આપ્યો છે ? ” પત્ર હાથમાં લઈ વિક્રમાજીતે
પૂછ્યું.

“ રાજ રાજેન્દ્ર રણજીતસિંહે. ” ગુલાબસિંહે જણાવ્યું.

વિક્રમાજીતે પત્ર વાંચવા માંડ્યો. તેમાં લખ્યું હતું કે:—

રણમૂર્તિ—ચૈત્ર શુક્લપક્ષ.

“ રાજદ્રોહી વિક્રમાજીત !

આ પત્રથી તને જણાવવામાં આવે છે કે તું તારી પ્રપંચા
શ્રીની સલાહથી નિમકકુરામ ચર્મ અચળમહતી રાજગાદી પરથી
પડ્યો છે તે ઠીક કર્યું નથી. ત્હેં આવું દુષ્ટ કર્મ કરી તારા પવિત્ર

વંશને કાળું કલંક લગાડ્યું છે. તહે મને તારી પ્રપંચ જળમાં ફસાવી મારા પિતા અને ભાઈની સાથે યુદ્ધમાં ઉતાર્યો છે; પણ શ્રી ધૃત્વાક્ય માં મારા ભાઈ અને પિતાએ મારા એ અપરાધની મને ક્ષમા આપી છે. અમને નગરમાં આવવાને અટકાવવાના હેતુથી તહે નગરના દરવાજા બંધ કરાવી સૈન્ય એકઠું કર્યું છે તેથી કરીને પણ તારી ધુરી મતલબ મારા સમજવામાં આવી ગઈ છે. વિક્રમાશ્વત ! આ લયંકર યુદ્ધમાં અનેકની પ્રાણ હાનિ થશે અને તેનો તારે લયંકર દંડ ભોગવવો પડશે; માટે જે હજી પણ કંઈ જ્ઞાન હોય તો આવી મૂર્ખતા છોડી આવેલા સરદાર સાથે અમારી છાવણીમાં આવી ક્ષમા માગી જા. જે તું અમારા સરદાર સાથે અહિં નહિ આવે તો અમે સમજીશું કે તારો વિચાર યુદ્ધ કરવાનોજ છે; બસ તે પછી તરતજ મારા વીર યોદ્ધાઓ નગર ઉપર ધસી આવશે અને એક પલકવારમાં નગરનો કબજો લઈ તને અંદાવાન બનાવશે યા તો મારી નાંખશે. માટે ખૂબ વિચાર કરીને રણરંગ ખેલવાને તત્પર થજો. આ પત્રને યુદ્ધના આમંત્રણ તરીકે માનજો. બસ હાલ એજ; વિશેષ રણમયદાનમાં.

શ્રી

માજી મહારાજા અંગારસિંહ

દા.રાજેન્દ્ર રણજીતસિંહ.

વિક્રમાશ્વતે પત્ર પૂરો વાંચી તેના ફાડીને ચૂરેચૂરા કરી નાંખ્યા. અને તે પછી ગુલાબસિંહ સામે જોઈ ગુસ્માથી બોલ્યો:—“ દુષ્ટ ! જા, તારા રાજાને જણાવજો કે વીર વિક્રમાશ્વત બળવાન છે. તે તમારા જેવાં શીયાળવાંથી ડરાવ્યો ડરનાર નથી. જા, તેને જલ્દીથી અહિં મોકલ; તેની ભેટ લેવાને મારા યુદ્ધો તૈયાર થઈને રાહ જોઈ રહ્યા છે. ”

વિક્રમાશ્વત ! અન્નદાતાની સાથે નિમકહરામી કરવાથી કંઈ સાર નહિ નીકળે. ” ગુલાબસિંહે જણાવ્યું.

“ તે કહેવાની તારે જરૂર નથી. બસ ચાલ્યો જા. ” વિક્રમા-

જીતે ગુસ્સાથી કહ્યું.

“હું આ ક્ષણેજ આલ્યો જાઉં છું અને જતા પહેલાં જણાવું છું કે તમારી ઉપર હવે દૈવનોજ ક્રોધ ઉતર્યો છે અને તેથી.....”

ગુલાબસિંહ આગળ ખોલે એ પહેલાંજ વિક્રમાજીત આસન પરથી ઉભો થઈને ખોલી ઉઠ્યો:—“ઓહ ! અપમાન ! આજે એક હલકા દૂતે માંડે અસહ્ય અપમાન કર્યું ! પણ શું કરું, દૂતનો વધ કરવાં શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ છે. બસ જા, જલ્દી જતો રહે ગુલામ.”

“બસ ચૂપ કર નાદાન ? એક વીરને તું કોણ કહેનાર ગુલામ ? હું આ પળેજ તારી જીભ ખેંચી નાંખીશ.” ગુલાબસિંહ ગળું ઉક્યો.

વિક્રમાજીત ક્રોધાધિ થઈ ખૂસ પાડી પાસે ઉભેલા સરદારોને કહેવા લાગ્યો:—“સરદારો ! પકડો એ નરાધમ દૂતને ! દોડો, જલ્દી જકડો. તેને જીવતો ન કાડો. તેના કાપી કટકે કટકા કરો.”

રાગ્નની આત્મા થતાંજ ત્યાં ઉભેલા સરદારો સમશેરો ખેંચી ગુલાબસિંહ તરફ દોડ્યા. તરતજ ગુલાબસિંહે બયાનક અવાજે કહ્યું:—“બસ, એટલેજ રહેજો. એક તરુ પણ જે આગળ વધ્યા તે મુઆજ સમજાવે. સરદારો ! આ વીરનો રોદ્ર ક્રોધ થતાંજ તમારા હાથમાંની સમશેરો જમીન પર પડી જશે. અરે ! કદાચ તમારે પણ લાંબા થઈને સૂઈ રહેવું પડશે. આ ગુલાબસિંહ તમને જલ્દીથી આ જગતમાંથી વિદાય કરવાને તૈયાર છે; માટે જેને જોઈશું સ્વર્ગમાં જવું હોય તે પહેલો આવો.” કહી ગુલાબસિંહે ખભો ઠોક્યો.

તેનું નામ સાંભળી સત્રજા સરદારો આગળ નહિ વધતાં જડવત્ બની ઉભા રહ્યા. વિક્રમાજીત પણ તિક્કણ નજરે તેની તરફ નેઘ રહ્યો. તેને પોતાની તરફ નેઘ રહેલો નેઘ પુનઃ ગુલાબસિંહ ખોલ્યો:—“મારી સામે શું નેઘ રહ્યો છે ? જે તાકાત હોય તો તારા સરદારોને માંડે પાણી નેવાનું કહે ? અરે તું પોતેજ મારી સામે આવી જા.”

તેના બયાનક અવાજથી વિક્રમાજીત પણ સ્તબ્ધ થઈ ગયો અને અંતે ગંભીર અવાજે ખોલ્યો:—“તું કોણ ગુલાબસિંહ ?”

“હા, હુંજ ગુલાબસિંહ હકકડ. કેમ હવે ઓળખાણ પડીને ?”

ગુલાબસિંહે મુછ પર હાથ નાંખતાં કહ્યું.

કોઈ બોલ્યું નહિ તેથી તત્કાળ ગુલાબસિંહ બોલી ઉઠ્યો:-

“બસ, અત્યારથીજ ડરી ગયા કે? અરે જ્યારે તમે રણભૂમીમાં આવશો ત્યારે શું ઉકાળશો? ત્યાં તો મારા જેવા અનેક યોદ્ધાઓ છે. હા વિક્રમાશ્વત! તારા અન્યાયી વર્તનથી મને ઘણું લાગી આવે છે; પણ શું કરું કે હું દૂત થઈને આવ્યો છું નહિ તો તારું આ ક્ષણેજ ખૂન કરી સઘળી ખાખતનો ફેંસદો કરી નાંખત.”

“કેનું ખૂન! મારું?” પુત્ર: વિક્રમાશ્વત ગઈ ઉઠ્યો.

“હા, તારું! ઓ રાજપ્રોહી તારું! દારણ કે મને તારી પર અત્યંત ક્રોધ વ્યાપ્યો છે.”

“ક્યો પ્રપંચ પાખી તહે, જગરમાં આગ વરસી છે;
દગાનું વેર હું લેઉં, જગરમાં આગ વરસી છે.
લગાઉં જેરની કુંકા, જગરમાં આગ વરસી છે;
દણાનું પલકમાં પાખી, જગરમાં આગ વરસી છે.”

બસ હવે સમજાવું કે:-

“ચલાવીગસોહીની નદીયો, જગરમાં આગ વરસી છે;
નહિ જંતો હવે ફુટ્ટો, જગરમાં આગ વરસી છે.
મુકું નહિ એક પણ જવંતો, જગરમાં આગ વરસી છે;
તમારા ખુનને માટે, જગરમાં આગ વરસી છે.”

આમ બોલતા વીર ગુલાબસિંહે એકદમ મ્યાનમાંથી સમશેર બહાર ખેંચી કાઢી. સૌ સ્તબ્ધ બની તેની સામે જોઈ રહ્યા એટલામાંજ પુત્ર: ગુલાબસિંહ રોદ્ર ગર્જના કરી બોલી ઉઠ્યો:- “ઓ કાળચક્રે ઘેરાયેલા વિક્રમ! હું હવે જાઉં છું. તું અમારી ભેટ લેવાને તૈયાર રહેજે.” કહી તે વીર યોદ્ધા વીજળીની ઝડપે ત્યાંથી ચાલતો થયો અને યોગાનમાં બધેલા અશ્વ પર સ્વાર થઈ જાવણી તરફ પૂરે વેગે જવા લાગ્યો. સઘળા સરદારો આશ્ચર્ય પામી તેની પીઠ પાછળ જોઈ રહ્યા. બાદ વિક્રમાશ્વતે સરદારો સાથે ત્યાંથી ગમન કર્યું.

ગુલાબસિંહે જાવણીમાં આવી ત્યાંના સઘળા વર્તમાન કહી

સંભળાઓ. વિક્રમાશ્રીતનો જવાબ સાંભળી રણુવેલા યોદ્ધાઓ તલવારો પર હાથ નાંખવા લાગ્યા. સંભળાને તેજ વખતે કુચ કરવાની આજ્ઞા મળી. શરતો જય ગર્જનાથી ગગન ગગનવર્તી અચળગદ તરફ જવા તૈયારી કરવા લાગ્યા. રણુનાં વાજાં વીરનાદ ઉપજાવે એવી રીતે વાગવા લાગ્યાં. રાજકવી ઘોડેસ્વાર થઈ સકળ સૈન્યમાં ફરી સૌને ખિરદાવવા લાગ્યા. રણુશ્રીત, કલ્યાણ, કિશોર, મુન્નાબ વગેરે વીર યોદ્ધાઓ ઘોડેસ્વાર થઈ ગમન કરવા લાગ્યા. એટલે ત્રીડનાં ટોળાંની માફક રણુશ્રીતનું સૈન્ય પણ પાછળ પાછળ ઝડપથી કુચ કરવા લાગ્યું.

૨૯

રણુજંગ.

શ્રી ભગવાન અર્જુન પ્રત્યે કહે છે કે:-જાણે સ્વર્ગનું દ્વાર ખુલ્લું મૂક્યું હોય, એવું યુદ્ધ પોતાની મેજે જે લાગ્યશાળી ક્ષત્રિયો હોય તેનેજ પાત્ર થાય છે.

“રણુભૂમિમાં દુષ્મનોનો સંહાર કરવાને અર્થે આતુર બનેલા રણુવેજા રજપૂતોનો રણોન્માદ કંઈક ઓરજ પ્રકારનો હોય છે. તેઓ યુદ્ધ વખતે ઉન્મત્ત થઈ દુષ્મનદળ તરફ દોડે છે અને દુષ્મનોને પૃથ્વી પર મૂવાડી રણુમયદાન ગળવી મૂકે છે. જે વખતે વીર યોદ્ધાઓ ગાંડા હાથીની માફક ધુમે છે ત્યારે અપ્સરાઓ હાથમાં વરમાળા ઝાલી તે વીર યોદ્ધાઓને વરવાની ઇચ્છાથી આકાશમાં અદ્ધર ઉભી રહે છે અને દેવનાઓ પણ તેમના પર પુષ્પની વૃષ્ટિ કરે છે.”

સાગરની ભરતીની માફક રણુશ્રીતસિંહનું સૈન્ય અચળગદની સમિપ આવી પહોંચ્યું. વિક્રમાશ્રીતના યોદ્ધાઓ તેમનું સ્વાગત કરવાને તૈયાર થઈ ઉભા હતા. વિક્રમાશ્રીતે હાથી પર સ્વારી કરી હતી. દુષ્મન સૈન્યને જોતાંજ કિશોરે રણુશ્રીતની આજ્ઞા લેઈ પોતાના સૈન્યને આક્રમણ કરવાનો હુકમ કર્યો. સરદારની આજ્ઞા થતાંજ શૂળ્યા વડેની માફક રણુવેલા સૈનિકો કારમી ગર્જના કરી શત્રુદળ પર તૂટી પડ્યા. યુદ્ધનાં વાજાં વાગવા લાગ્યાં. રણુપૂરોના અવાજથી રણુવીરો ઉન્મત્ત થઈ

દુષ્મનોને કાપવા લાગ્યા. રણજીતના અધારોહી સરદારોની સમશેરો દુષ્મનોને વાસની માફક કાપવા લાગી. તેમણે ધારણ કરેલાં લોહજીંઘણખંતરો સૂર્યના પ્રકાશમાં ચમકીને અન્ય સૂર્યપ્રકાશનો આભાસ કરાવતાં લાગ્યાં. સમશેરો વિજળીની માફક ચળકવા લાગી, ભાલા ઉછળવા લાગ્યા અને બીજા વીરોનાં તીરોથી આકાશ જ્વાળા ગયું. સર્વત્ર મારો, કાપોના પોદાર સંભળાવા લાગ્યા. ખન્ને પક્ષની સેનાઓ ગંગા યમુનાની માફક એક બીજા સાથે મળી ગઈ અને ભયાનક યુદ્ધ મચી રહ્યું.

રણજીતસિંહ મહારાજની જય ! મારો, કાપો, જય મહિષાસુર મર્દિની જય ચાંડકા ! વગેરેના ગગનભેદી અવાજો રણજીતની સેનામાંથી વારંવાર સંભળાતા હતા. ખન્ને પક્ષમાં તલવારો સડસડાટ ઉછળવા લાગી અને એક બીજાના લોહીથી લાલ થવા લાગી. સર્વત્ર કોલાહલ મચી રહ્યો. મરણના પોદારો થવા લાગ્યા. જખમી સૈનિકો ટપેટપ જમીન પર પડી રણમાં ધુમતી ધરાઓના પગ તળે કચડાવા લાગ્યા. રણધેન્ના યોદ્ધાઓ મૃત સૈનિકોના શબ પર પગ મૂકી ચાલવા લાગ્યા. દગાખોર વિક્રમાજીતને દગાનું ફળ આપવાને ધરા રજપૂતો ગાંડા ગજરાજની માફક ચારે તરફ ધુમી ફાંફા ફેરવતાં ચલાવ્યા.

આ સમયે વીર ગુલાબસિંહનું શૌર્ય અપ્રતિમ દેખાતું હતું. તેનો દેખાવ જાણે ભૂતની વચ્ચે ઉભો રહી ભૈરવ ભોગ લેતો હોય એવો જણાતો હતો. તેના હાથમાં રહેલી લાંબી તંત્રવાર એક હથથા પીંછાની માફક ચારે તરફ ફરી દુષ્મનોને ઘાસખી માફક કાપતી હતી. તેનું સર્વાંગ લોહીથી લાલ રંગાઈ ગયું હતું. તેણે જ્વલંભતામાં વિક્રમાજીતનાં સો સરદારોને જમીનદોસ્ત કરી નાંખ્યા. તેનો ક્રોધ અસીમ હતો. “ જાણે પ્રત્યક્ષ કરવાને શ્રી શંકરનું ત્રીલોચન ન ઉઘડયું હોય એવા વિક્રાળ દેખાવથી વીર ગુલાબસિંહ શત્રુદળની ખુવારી કરતો હતો. ” તેણે એક હાથે થોડાની લગામ અને બીજા હાથે લાંબી સમશેર પકડી હતી. તેણે થોડી વારમાં તો દુષ્મનદળને છીન લીધા કરી નાંખ્યું. દુષ્મનો તેનો વેગ રોકી શક્યા નહિ. ગુલાબના વીર બીજા યોદ્ધાઓએ પણ તેમના સરદારનું અનુકરણ કર્યું હતું. પોતાના સૈન્યની

અવ્યવસ્થા બંધ સરદાર કર્પીણસિંહ આગળ આવ્યો અને આડા અવળા ખસી જતા સૈનિકોને ઉશ્કેરી ગુલામસિંહ પર તૂટી પડ્યો. અને વચ્ચે ભયાનક કાપાકાપી શરૂ થઈ.

“દુષ્મન તું ભણે આવ્યો.” ઘડી ગુલામસિંહે ઘોડાની લગામ ખેંચી અને પોતાના સૈનિકોને મોટેથી ખૂમ મારી કહ્યું:—“આગળ વધો ! મારા વીરાઓ ! ઝડપથી આગળ વધો અને એ સરદારના સૈન્યના ચૂંચૂરા કરી નાંખો.”

કારમી ગર્જના કરી વીર યોદ્ધાઓ આગળ વધ્યા અને પ્રથમ વેગથી શત્રુઓને કાપી નીચે સુવડવા લાગ્યા. થોડી વારમાંજ ગુલામસિંહના બીજા વીરોએ પ્રથમ ધસારાથી શત્રુઓને પાછા હટાવી દીધા કર્પીણસિંહ પણ પાછળ હટવા લાગ્યો. આવું બંતાંજ ગુલામસિંહે પોતાના ઘોડાને એડી મારી તેની તરફ દોડાવ્યો અને પાછળ હડતા કર્પીણસિંહની સમક્ષ જઈ ઉભો રહ્યો. તે ભયાનક ગર્જના કરી બોલ્યો:—“આજ કર્પીણસિંહ સાવધ. હવે તું છવતો જનાર નથી. આ વીરની સમક્ષે તારા બ્રાણનું વિસર્જન કર્યો વિના રહેનાર નથી. આજ હોંશીયાર ! આમ બોલી તેણે તેની પ્રચંડ સમક્ષેરના ધા કર્પીણસિંહ પર કર્યો. પરંતુ તેણે ભોલજીવી જાખ્ખર પહેરેલું હોવાથી તેનો ધા ખખ્ખરને વાગી ખાલી ગયો. ગુલામસિંહનો ધા વ્યર્થ જતાંજ કર્પીણસિંહે પોતાના ઘોડાને તક્ષવાવી તેની પર સામો તક્ષવારનો ધા કર્યો; પણ યુદ્ધકુશળ ગુલામસિંહે તેના ધાને પાતાની સમક્ષેર પર ઝીલી દીધો; અને કોપાયમાન થઈ પાછો ઉભો. એક સરદારના હાથમાંથી બાલો છીનવી લેઈ કર્પીણસિંહને તે ભાજાના સખ્ત આઘાતથી ઘોડા પરથી નીચે ઢોળી પાડ્યો. પોતાના સરદારને નીચે ગમડી પડેલો જોઈ તેના સૈનિકો ખીચ દુકડીમાં બળી ગયા. કર્પીણસિંહ નીચે ઢળી પડતાં તેની આસપાસ બીજા વીરો ફરી વળ્યા અને તેનું ખખ્ખર ઉતારી તેને રામશરણ કરી દીધો. ગુલામસિંહે આ વિજયની નીશાનીમાં રણશીશુ વગાડ્યું.

ખીચ ખાણુ કિશોરે, તેજસિંહ, રણજીત, કલ્યાણ વગેરે અપૂર્વ

પરાક્રમથી દુષ્મનોનો સંહાર કરના હતા તેમને ગુલામસિંહ પોતાની દુકડી સાથે જઈ મળ્યો. પોતાના સૈન્યની આવી ઈત્ત ભિન્ન સ્થિતિ નિહાળી વિક્રમાજીતે પોતાનો હાથી આગળ ડ્યો અને સૈનિકોને ઉશ્કેરી રણજીતના સૈન્યમાં તૂટી પડ્યો. પુનઃ બન્ને પક્ષમાં ભયંકર યુદ્ધ મચી રહ્યું. ભેટભેટામાં કટાર, જમૈયા, છરા વગેરે નાના પ્રકારનાં શસ્ત્રોનો ઉપયોગ થવા લાગ્યો. મરણીયા થએલા વીર યોદ્ધાઓ પર્વતની માફક અડગ થઈ દુષ્મનોની સાથે યુદ્ધ કરતા હતા. બન્ને પક્ષમાંથી એકે પક્ષ પાછો પડે નહિ; પણ એ અરસામાં સેનાપતિ તેજસિંહે અને કિશોરસિંહે દુષ્મન પક્ષના બીજા પાંચ સરદારોને જમીનદોસ્ત કરી નાંખ્યા. મરણ પામેલા સરદારોની દુકડીઓ પાછાં પગલાં ભરવા મંડી. આવું જોઈ સેનાપતિ પહાડસિંહ અને પ્રધાન વિપયરાજ લોહીથી રંગાએલી તલવારો સાથે આગળ ધસી આવ્યા. તેમના સૈનિકો પણ તેમનું અનુકરણ કરી પાછળ દોડી આવ્યા.

સેનાપતિ તેજસિંહે કિશોરને તેની દુકડી સાથે ત્યાંથી ખસી જઈ દુષ્મન પર પાછળથી હલ્લો કરવાનું સૂચવ્યું. કિશોર તેજસિંહના કહેવા પ્રમાણે દુષ્મનોની નજર ચૂકાવી ત્યાંથી ખસી ગયો. વિપયરાજ તથા પહાડસિંહના સૈનિકો સાથે સેનાપતિ તેજસિંહ અને રણજીતનું જખંડ યુદ્ધ મચી રહ્યું. વીર ગુલામસિંહ તેમની મદદે દોડી આવ્યો. તેને જોઈ દુષ્મનોનાં કાળજાં કંપી ઉડ્યાં. વિક્રમાજીત પણ હાથી સાથે ત્યાં ધસી આવ્યો અને દુષ્મનોનો સંહાર કરવા લાગ્યો.

બંનેમાંથી એકે સૈન્ય પાછું હાંતું નથી એમ જોઈ ગુલામસિંહે ઓચિંતો પોતાના ઘોડાને વિક્રમાજીતના હાથી પર તલપાવ્યો અને એકજ ઝટકે તે હાથીની સુંઢનો અડધો ભાગ કાપી નાંખ્યો. હાથી ચીસ પાડી પાછો દોડ્યો અને વચમાં આવતાં માણસોનો સંહાર કરવા લાગ્યો. આથી જખંડે ઘોંઘાટ મચી રહ્યો. હાથીએ પોતાનાજ સૈન્યમાં લંગાણ પાડ્યું. વિક્રમાજીત યુક્તિ પૂર્વક તેના પરથી ઉતરી પડ્યો અને ઘોડેસ્વાર થઈ દુષ્મનદળ સામે લડવા પાછો આવ્યો. બેઉ સૈન્યોમાં ધાન્યની કાપણીની માફક મનુષ્યોની કાપણી થવા લાગી.

સૂર્યભગવાનને અસ્ત પામવાની તૈયારી થઈ ચૂકી હતી; તેમજ સૈનિકો પણ આખા દિવસના યુદ્ધથી કંટાળી ગયા હતા તેથી બંને પક્ષે શાન્તિની પતાકા ચઢાવી યુદ્ધનું કાર્ય આજને માટે બંધ કર્યું. બેઉ તરફનું સૈન્ય પોતપોતાની છાવણીમાં ગયું. વિક્રમાશ્રમે આજના યુદ્ધથી વિજયની આશાનો ત્યાગ કર્યો હતો; કારણ કે તેના સૈનિકોનો કચ્ચરદાણ નીકળી ગયો હતો. તેના સૈન્યમાં મળણ પામેલાઓ કરતાં ધાયલોની સંખ્યા વિશેષ હતી. ધાયલ ધ્યેલાઓની યાસોથી પોતાં કાળજીવાળા ત્રાસ પામી જતા હતા. યુદ્ધ બંધ થતાં મને પણ તરફથી ધાયલોની સારવાર થવા લાગી.

સઘળા સૈનિકો પોતપોતાને માટે રસોઇ કરવા મંડી પડ્યા. ભોજન ગર્વથી પરવાર્યો બાદ બીજા દિવસના યુદ્ધમાં ફેરી રીતે કામ લેવું વગેરે બાબતોનો નિર્ણય કરી આખા દિવસના પરિશ્રમથી સઘળા નિદ્રાધિન થઇ ગયા. રાત્રિનો ગાઢ અંધકાર પથરાયો હતો તેથી સમરક્ષેત્ર ભયંકર ભસતું હતું. શીયાળવાં મુઠ્ઠાંની ખેંચતાણુ કરી રહ્યાં હતાં. અસંખ્ય મુઠ્ઠાંમાંથી કોઇ કોઇ ધાયલોની કંડણાજનક ચીસો સંભળાતી હતી. બંને છાવણીઓમાં પહેરેગીરો, પહેરો ભરી રહ્યા હતા અને સર્વત્ર શાન્તિ પ્રસરેલી હતી. મધ્યરાત્રિ થતાં સુધી રણશ્રત, કિશોર કંઠ્યાણુ વગેરેએ બીજા દિવસના યુદ્ધ સંબંધે મસજત ચતારી અને અતે થાકી વહેલા જાગૃત થવાની ઇચ્છાએ નિદ્રાવશ થયા.

રણુરંગ.

રણુધેક્ષા યોદ્ધાઓને પુણ્યકારક અને અદ્ભુત કાર્તિ પ્રાપ્ત કરાવનાર ફક્ત ધર્મયુદ્ધજ છે.

રાત્રિનો પાછલો પ્રહર ચાલી રહ્યો છે, આકાશમાં તારાઓ મોતીની માફક ઝગઝગી રહ્યા છે, શાન્તિનું સામ્રાજ્ય સર્વત્ર વ્યાપેલું છે, સૈનિકો ગાઢ નિદ્રામાં પડેલા છે, પહેરેદાર સિપાહીઓ ખુલ્લી સમશેરો ખભા પર મૂકી છાવણીમાં આમ તેમ આંટા મારી રહ્યા છે,

એવા સમયે વીર સેનાપતિ તેજસિંહ પોતાના તંબુની બહાર ઉભો ઉભો એકલો કંઈક ઉડા વિચારમાં ઉતરી પડ્યો છે. તેને આખી રાત્રિ ઉંઢ આવી નથી. તે સંઘનાની સાથે યુદ્ધ સંબંધે મસલત ચલાવી છૂટો પડી તંબુમાં આવી બિઝાનામાં સૂતો હતો. તેણે ધણીવાર પાસાં ઘસ્યાં પણ નિદ્રાદેવીએ તેની પર કૃપા કરી નહિ. રાત્રિ શાન્ત હતી; પરંતુ સેનાપતિ તેજસિંહનું હૃદય અશાન્ત હતું. તેના મનમાં અત્યારે હજારો વિચાર ઉત્પન્ન થતા હતા. વિશ્વાસઘાતી વિક્રમાજીતને તેની કરણીનાં કળ એવાં તો અખાડવાં કે તે ત્રાણ ત્રાણ પોકારે અને અન્ય સરદાર પણ ભવિષ્યમાં વિશ્વાસઘાત કરતાં વિચારે. આ ઉપરાંત સૈન્યને કેવી વ્યવસ્થાથી ગોઠવવું કે દુશ્મનો ક્ષત્રી શકે નહિ, અને બીજી બાજુએ કેટલું અનામત સૈન્ય રાખવું કે જેથી સમય આવ્યે તેઓ દુશ્મનોની હાર ભેદી કિલ્લામાં પહોંચે. આવા આવા અસંખ્ય વિચાર કરતો તેજસિંહ તેની પથારીમાં પડ્યો રહ્યો. “જેને ચિન્તાએ અને વિચારોએ ઘેર્યો હોય તેને કદાપિ નિદ્રા આવેજ નહિ.” એ પ્રમાણે તેજસિંહની સ્થિતિ હતી. અંતે અકળાઈને તે ઉભો થયો અને હવે ઉઘવુંજ નૃથી એમ નિશ્ચય કરી તેણે મુખ ઘોઘ નાંખ્યું અને પછી બહાર નીકળી તેણે પહેરેદારને પૂછ્યું કે હવે રાત્રિ કેટલી ગાકી છે. પહેરેદારે જણાવ્યું કે:—“મોટું મળસડું થવા આવ્યું છે.” તે પછી પાસે પાણી મંગારી તેણે સ્નાન કરી પ્રાતઃકર્મ કરી લીધું. તેની આરતીના ખંડખડાટથી તેના તંબુમાં સૂતેલા રાજબારોટ જાગી ઉઠ્યા. તે પણ જાગૃત થઈ સ્નાન વગેરેથી પરવારી તૈયાર થઈ ગયા.

પ્રાતઃકર્મથી પરવારી સેનાપતિ તેજસિંહ ઉપર પ્રમાણે તેના તંબુની બહાર વિચારમાં ઉભો હતો. આખરે મોટું મળસડું થયું. નગરમાંથી કુકડાના અવાજ સંભળાવા લાગ્યા. આકાશમાં ઝગમગતા તારાઓ એક પછી એક નભમંડળમાં દુષપાઈ જવા લાગ્યા. અંધકાર અબનિ પરથી અદ્રશ્ય થવા લાગ્યો અને પ્રકાશ પૃથ્વી પર પથરાવા લાગ્યો. શ્રરાઓ વીર ગુલાબસિંહના રણુશીંગાનો નાદ સાંભળી આજ-સનો ત્યાગ કરી જાગૃત થયા અને ઝપોઝપ સશ્ત્રો સંભાળી સજ્જ

થવા લાગ્યા. રાજપાશેટે પણ વીર યોદ્ધાઓને ઉદ્દેશી એક વીર
રસભરી નીચે પ્રમાણેની લાવણી લલકારી:-

રણશીંગાં વાગ્યાં વીર ઉઠો રણંગણ જવા.
તનુ કેશરીના દુધ જનુનીનું દીપાવા—રણ.

છે રક્ત આપણું માનુષ્યમીના મટિ,
છે દેશસેવના ખરી શીશના સાટિ;
આ જશ જયનો વિરલ હોય તે ખાટિ,
હર તજ નિહર થઈ જય વેરીની વાટ.

ખજ વીર ફરી અવસર નહિ આવે આવા:
રણશીંગાં વાગ્યાં વીર ઉઠો રણંગણ જવા.

ફરી દયા ખરી આપણ ઉપર જગનાથે,
નિજ માનુષ્યમિનું જાણ ચલ્યું કે માથે;
તો અગ્નિ થઈ દ્યો ખડગ હવે નિજ હાથે,
સમરાંગણમાં શસ્ત્રીર ચડો સૌ સાથે.

ખરી દળ વાદળને હિમ્મત ધરી હાવા.
રણશીંગાં વાગ્યાં વીર ઉઠો રણંગણ જવા.

છે એજ આપણી ટેક શર થઈ ચલ્યું,
વીર ધીર થઈને ખાણ હિમ્મતે પલ્યું;
પગ ટગલું પાછું એક ફદી નહીં ભરવું.
નિજ માનુષ્યમિની કાળ હુકમથી લડવું.

વળી રાજકુળથી સદાચે મુક્તિ થાવા,
રણશીંગાં વાગ્યાં વીર ઉઠો રણંગણ જવા. રાયદા.

રાજપાશેટનો વીરવાણી સાંભળી રણશરાઓએ આકાશ ફાડી
નાંખે એવી જયગર્જના કરી કે જેથી દુશ્મનની છાવણીમાં ગભરાટ
ફેલાઈ ગયો.

શત્રુસૈન્ય પણ તૈયાર થઈ સામે આવી ઉભું. રણનાં વાજાં
વાગવા લાગ્યા અને તે સાંભળીને યોદ્ધાઓ શૌર્યથી ડાલવા લાગ્યા.
સેનાપતિ તેજસિંહે પોતાના સૈન્યને અર્ધચંદ્રાકારમાં ગોઠવ્યું.

ગુલાબસિંહ, રણુજીત, કલ્યાણ અને કિશોર પોતપોતાની દુકડીઓમાં ફરી સૈનિકોને યુદ્ધનું સૂચન આપતા હતા. તે પછી સૂર્ય ઉદય થતાંજ રણુનાં રણુતૂરો જોરથી જાગવા માંડ્યાં. યુદ્ધનાં નિશાન ઉભાં કરવામાં આવ્યાં. યોદ્ધાઓને યુદ્ધ કરવાની આજ્ઞા મળી. મારો-કાપોના પોકાર કરતા રણુધીરો એક બીજાની પર આક્રમણ કરવા લાગ્યા. શસ્ત્રો ઉઘાડીને ઊછળવા લાગ્યાં. સૈનિકોની ગર્જનાથી અને ઘોડેસ્વારોની દોડા-દોડીથી રણુમેદાન ખળભળી ગયું. શ્રેષ્ઠ સૈનિકો મુઠ્ઠાં ઉપર પગ મૂકી આગળ વધવા લાગ્યા. રણુજીત, કલ્યાણ, કિશોર, ગુલાબ, તેજસિંહ વગેરે રણુનિપુણ યોદ્ધાઓ વિકાળ વાઘની માફક બળ કરી દુશ્મન-દળને વિદારવા પ્રબળ પ્રયત્ન કરતા હતા. મહારાજ અંગારસિંહ પણ પાંચસો સૈનિકો સાથે સૈન્યની પાછળ ઉભા રહી રંભા અને સુમનનું રક્ષણ કરતા હતા.

વિક્રમાજીત અને તેના સરદારો પણ ઘોડેસ્વાર થઈ સૈનિકોને ઉત્કેરી ચારે તરફ ધુમતા હતા. વિક્રમાજીતના સપાટામાં આવનાર આગ્રેજ બચી જતું. તે વનરાજની માફક ચારે તરફ ઘોડાને દોડાવી માણસોને સતેજ કરતો હતો. તેના ક્રોધનો પાર નહોતો. તે વારંવાર રણુજીતના સૈન્યમાં પ્રવેશી માણસોની કાપણી કરતો હતો. વિપયરાજ, પ્હાડસિંહ, કળ્લલસિંહ, વગેરે પણ વિક્રમાજીતનું અનુકરણ કરી પૂર્ણ પરાક્રમ દર્શાવતા હતા. ધીમે ધીમે યુદ્ધની ભયંકરતા વધવા લાગી. ડોહીની નદી વહેવાં લાગી. સૈનિકોનાં મૂથાં પગની અડફ્ટે ચઢવા લાગ્યાં. હથીઆરોના ખડખડાટથી અને વીરયોદ્ધાઓની ગર્જના તેમજ ખંદુકોમાં અવાજથી કાન જહેરા થવા લાગ્યા. બન્ને બાજુના યોદ્ધાઓ જોસથી લડીને એક બીજાને કાપવા લાગ્યા. વિપયરાજ પણ ચારે તરફ ગાંડાની માફક ધૂમતો હતો અને પોતાના ઘોડાને આમતેમ દોડાવી સૈનિકોને ઉત્કેરતો હતો. અતુલ પરાક્રમ દર્શાવતો વિક્રમાજીત તેના અંગરક્ષકો સાથે રણુજીતની અને કલ્યાણની આગળ આવી ઉભો. રણુજીતનો અને તેનો ઘોડો એક બીજાની સામે આવી ગયા. એટલે બન્ને વીરો વચ્ચે જખમ મુઠ્ઠાં મચી રહ્યાં. કલ્યાણ વિક્રમાજીતને જોતાંજ

પોકારી ઉઠ્યો:—“ વિશ્વાસઘાતી ! ઘણું સાફ થયું કે તું મારી સાથે આવ્યો નહિ તો મારે તને ઝોળવાને અત્યંત શ્રમ વેઠવો પડત. હવે જોઈ લે કે વિશ્વાસઘાતનું ફળ તને કેવું મળે છે. ” કહી કહ્યં । જો તેન પર ભાલો ફેંક્યો. ભાલાનો પ્રહાર વિક્રમાજીતના અખતરને વાગેડી થયા ગયો.

વિક્રમાજીત રૌદ્ર કાપથી ખોલી ઉઠ્યો:—“ કલ્યાણ ! તારામાં ધા કરવાની આવડત નથી, તું હજી નાદાન અચ્યું છે; જો ધા તે આવડે ત્યાં આમ થાય. ” કહી તે રાજદ્રોહીએ ઘોડાને ફેરવી તેની પર તલવારનો ધા કર્યો. કલ્યાણે ચાલાકીથી ઘોડાને ખાજીએ ખસેડી લીધો; પણ તેમ કરતાં તલવારનો ધા ઘોડાની ગરદન પર પડ્યો. તલવારનો ધા પડવાથી અશ્વ મરણ પામ્યો અને કલ્યાણ પગપાળો થઈ રહ્યો. વિક્રમાજીતે તેનો વધ કરવાને તલવાર ઉઘી કરી; પણ રણજીતે તરત ત્યાં ધસી આવી તેના હાથના કાંડા પર સમશેરનો પ્રહાર કર્યો; પરંતુ તે ધા દૈવેચ્છાએ તેના કાંડાને નહિ વાગતાં તેની તલવાર પકડેલી મુઠ્ઠાને લાગ્યો. વિક્રમાજીતનાં એ આંગળાં તેથી કપાઈ ગયાં અને તલવાર હાથમાંથી છૂટી ગઈ, એટલે તરત તે ઘોડાને પાછો ફેરવી પાછળ હટી ગયો. તેના અંગરક્ષકો અને સૈનિકો કલ્યાણ અને રણજીતની પર તુટી પડ્યા. પોતાના મહારાજને અચાવના શરા રમખાણો જીવ પર આવી દુષ્મનોને હાવવા લાગ્યાં; પણ ત્યાં દુષ્મન પક્ષનું જોર વિશેષ હોવાથી ફાવી શક્યા નહિ. કલ્યાણ અને રણજીતનાં જીવન જોખમમાં જોઈ વીર ગુલાબસિંહ અને કિશોરસિંહ એકદમ પોતપોતાની ટુકડીઓ સાથે ત્યાં ધસી આવ્યા. મદદ મળતાં કલ્યાણના અને રણજીતના સૈનિકો પૂર્ણ જોસથી યુદ્ધરંગ ખેલવા લાગ્યા. કલ્યાણ અત્યાર સુધી પગપાળો હતો તે તરતજ ખીજ સૈનિકના ઘોડા પર સ્વાર થઈ ગયો અને કાળો ફેર વર્તાવવા લાગ્યો. આ દેખાવ જોઈ વિક્રમાજીતે રણશીંગ વગાડી પાછળના સૈનિકોને આગળ ધસી આવવાની સૂચના કરી. જેમ જેમ વખત ચિત્તો ગયો તેમ તેમ યુધ્ધની ભયંકરતા પણ જણવા લાગી. વિક્રમાજીત, કલ્યાણ, રણજીત, કિશોર અને ગુલાબને છૂટા

પાડવાનો તે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. તેણે તરત પ્હાડસિંહ અને કળ્લ-લસિંહને ખીજી બાજુએથી હલ્લો કરવાનું સૂચવ્યું. બન્ને સરદારો થોડોક અકાવો ખાઈ ખાઈથી કિશોર અને ગુલાબસિંહ પર તૂટી પડ્યા. બન્ને વીર ગોખ્યાઓ પ્હાડસિંહ અને કળ્લલસિંહ સામે સિંહનાદ કરી વીરતાથી લડવા લાગ્યા. વિક્રમાજીત અને ખીજી સરદારો તેમની મદદે જતા અન્ય સૈનિકોને અટકાવવા લાગ્યા. રણજીત તેમની મદદે જવાનો લાગ તપાસતો હતો; પણ તેને અને કલ્યાણને પણ વિક્રમાજીતે રોકી રાખ્યા હતા. રણજીત અને કલ્યાણ પૂર્ણ પરાક્રમથી દુષ્મનોને પાછા હટાવવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા; પરંતુ દુષ્મનો પર્યંતની માફક અડગ થઈનેજ ઉભા રહ્યા. જ્યારે આવી રીતે આ બાજુની સ્થિતિ હતી ત્યારે પેલી તરફ સેનાપતિ તેજસિંહે વિપયરાજની ટુકડી સાથે જખ્ખર ટકર ઝીલી હતી. તે વીર સેનાપતિએ વિપયરાજના શરીર પર ધસી જઈ તેને ઘણે ડેકાણે જખ્ખી કર્યો હતો. છતાં પણ વિપયરાજ ત્યાંથી પગ પાછો નહિ ભરતાં યુદ્ધ કરે જતો હતો.

વિક્રમાજીતે જોતજોતામાં પોતાના મૈન્યને એવી તો સરસ રીતે ફેરવી દીધું કે જેથી રણજીત અને કલ્યાણ ઘેરાઈ જવાની અણી પર આવી પહોંચ્યા. એવામાં ખીજી પાંચ સરદારોએ આવી તેમને તેમના મૈન્ય સાથે ઘેરી લીધા. બન્ને ભાઈઓની ઉપર ચારે તરફથી મરો શરૂ થયો. આવો દેખાવ ખીજી બાજુએ જુદામાં મયેલા ગુલાબસિંહની નજરે પડ્યો. તરતજ તેણે રણસીંગાને અવાજ કરી પોતાના સૈનિકોને પાછળ હટવાનું હશારતથી સમજાવ્યું. તેની ટુકડી પાછળ હટવા લાગી. દુષ્મનો પાછળ હટતા સૈનિકોને કાપવા લાગ્યા. આવું જઈ કિશોરે ગુલાબસિંહને પાછળ હટવાનું કારણ પૂછવું ગુલાબસિંહે લાથ લાંબો કરી રણજીત અને કલ્યાણની પરિસ્થિતિ દેખાડી. કિશોર ગભરાયો. તેમનું આખું સૈન્ય છૂટું પડી જુદે જુદે સ્થળે લડતું હતું. કિશોરે તરત એક સ્વાસ્ત્ર દોડાવી સૈન્યને એકત્ર કરવાનું તેજસિંહને કહેવરાવ્યું. તેજસિંહ પ્રભુ પરિસ્થિતિ સમજી મયો અને તેણે વેગથી ધસારો કરી વિપયરાજને પાછો હટાવ્યો. એવી રીતે તે વીર સરદારે તેને હલાવતાં

હકાવતાં ઠેઠ વિક્રમાજીતના સૈન્ય ભેગો કરી દીધો અને પોતે પોતાના સૈનિક સાથે રણજીત અને કલ્યાણને દુષ્મનના ઘેરામાંથી મુક્ત કરાવવા દુષ્મન પર પાછળથી તૂટ્યો. તત્કાળ ગુલામસિંહ અને કિશોરસિંહ પણ પાછળ હડી તેને મળી ગયા. રણજીતનું સૈન્ય એક જથ્થે થઈ ગયું. દુષ્મન લશ્કરના હવે બે ભાગ પડી ગયા. રણજીતનું લશ્કર દુષ્મનઘણને ઘાસની પેરે કાપવા લાગ્યું. દુષ્મનો પાછળ હટવા લાગ્યા. તેઓ દુષ્મનોનો માર સહન કરી શક્યા નહિ. વિક્રમાજીતે લશ્કરને એક જથ્થે કરવાનો ઘણોએ પ્રયત્ન કર્યો પણ યુધ્ધનિપુણ સેનાપતિ તેજસિંહે તેને તેના તે કાર્યમાં ફાવવા દીધો નહિ.

આખરે સાંજ પડતાં તો તેના લશ્કરમાં ભંગાણુ પડ્યું. રણજીતના શરા સૈનિકો પ્રમળ વેગથી તેમની પાછળ ધસ્યા. વિક્રમાજીતના સૈનિકો નાસવા લાગ્યા. વિક્રમાજીતે તેમને અટકાવવાને ઘણોએ પ્રયત્ન કર્યો; પણ તેનો યત્ન નકામો ગયો. આથી તેણે શોકાતુર મુખે બાકી રહેલા સૈનિકોને પણ પાછળ હટવાની સૂચના કરી. દુષ્મનોને નાસતા જોઈ રણજીત વીરહાક વગાડી બોલી ઉઠ્યો: “ મારો, કાપો, એક પણ રાજદ્રોહી કુલાંગારને જીવતો નગરમાં જવા દેશો નહિ. મારા બહાદુરો! પૂર્ણ વેગથી દોડો અને પેલા રાજદ્રોહી કર્મચંડાળ વિક્રમાજીતને પકડો. તેને જીવતો પકડનારને ભારે દનામ આપવામાં આવશે. ”

આમ કહેતા રણજીતે તેની પાછળ ઘોડાને દોડાવ્યો એટલે ગુલામસિંહ, તેજસિંહ, કલ્યાણ, કિશોર વગેરે પણ તેની પાછળ દોડ્યા.

વિક્રમાજીત પોતાના સૈન્ય સાથે ઝડપથી પાછળ હટવા લાગ્યો. પણ નગરના દરવાજા સુધી જતામાં તો તેના ઘણા ખરા સૈનિકો મરણને શરણુ થયા. નગરનો દરવાજો આવતાંજ વિક્રમાજીત સૈનિકોને અટકાવી ઉભો રહ્યો. તેણે પાંચ સરદારોને થોડાક સૈન્ય સાથે ત્યાં ઉભા રહી દુષ્મનોને આગળ વધતા અટકાવી યુધ્ધ કરવાનું કહ્યું. દરવાજા નજીક પુનઃ યુધ્ધ મચી રહ્યું. વિક્રમાજીતે થોડા સરદારો અને સૈન્ય સાથે નગરમાં પેસી જઈ દરવાજાનાં દાર બંધ કરી દીધાં. દરવાજો બંધ કરી તે સૈન્ય સાથે કોટ પર ચઢ્યો અને ઉપરથી તીર

ખંદુકા વગેરેના મારે ચલાવવા લાગ્યા. વિજયથી હુપ્પેલા અનેલા સૈનિકોએ થોડી વારમાં તો પાંચે સરદારોને તેમના સૈન્ય સાથે જમીન-દોસ્ત કરી નાંખ્યા. કેટલાક જીવતા રહેલા દુશ્મનો જીવ અચાવવાને કાંઈ એમ નાસી જવા લાગ્યા.

કલ્યાણે દરવાજે બંધ બેતાંજ તેને તોડી નાંખવાની પોતાના માણસોને આજ્ઞા આપી. દરવાજે તોડવાનાં હથિયારોનો ઉપયોગ થવા લાગ્યો. કાટ ઉપરથી શત્રુઓ મારે ચલાવવા લાગ્યા. બહારના યોદ્ધાઓ તેમના મારને નહિ ગણકારતાં કાટ પર ચડવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. કેટલાક ખીસા કોટી, તો કેટલાક નીસરણીયો મૂંઝી ઉપર ચડવા લાગ્યા. જીવ સટોસટનો આ પ્રસંગ હતો. કિલ્લા પર ચડતા દરેક યોદ્ધાઓના જીવ બંધખમમાં હતા. આ સમયે એ રણુધેસા રજપૂતો દૈત્ય જેવા અળથી ઉપર ચડતા હતા. કાટ ઉપરથી આવતાં તીર ભાસા અને ખંદુકાની ગોળીઓનો સુમાર નહોતો: 'પણ રાજસક્ત યોદ્ધાઓ તેની દરકાર કર્યા વિના કાર્ય આગળ કર્યે જતા હતા ઉપર ઉભેલાઓ નીચેથી ચડનારને લાંબા ભાસાપડે હેડેગ દોળી પાડવા લાગ્યા; આવી રીતના ત્રણ દિવસના સતત પ્રયાસને અંતે એથા દિવસની છેક સાંજે રણજીતના સૈનિકોએ દરવાજે તોડી પાડ્યો અને વીર ગુલાબસિંહ પણ ખીજે રસ્તે થઈને કિલ્લા પર ચડી ગયો. તેને ઉપર આવેલો જોતાં શત્રુઓનાં કાળજાં કંપી ઉડ્યાં. વીર ગુલાબસિંહ અને તેના સૈનિકો દુશ્મનોને પકડી પકડી નીચે ફેંકવા લાગ્યા. તૂટેલા દરવાજામાંથી પાણીના પૂરની માફક રણજીતનું સૈન્ય અંદર ગયું. કાટ પર ચડેલા ગુલાબસિંહે વિજયની સૂચના આપવા રસ્તાંગાને નાદ કર્યો. રણુધેસા યોદ્ધાઓએ આભને ફાડી નાંખે એવી જયગર્જના પોકારી. નગરની અંદર પણ યુદ્ધ મચી રહ્યું. તે યુદ્ધ મધ્ય રાત્રિ સુધી ચાલ્યું. અજવાળી રાત્રિ હોવાથી ચંદ્રના અજવાળામાં વીર યોદ્ધાઓની તક્તવારે અળકતી હતી. દુશ્મન પ્રિપાલીઓની જ મરી કનક ચાલી રહી. અંતે તેમાં પણ ભંગાણુ પડી નાશ ભાગ શરૂ થઈ. વિક્રમાજીતે ભાગ્ય પક્ષતાએકું જોઈ હાથ મારી કપાળે કર પ્રહાર કર્યો. તેના તમામ અંગરક્ષકો લડાઈમાં ખપી

ગયા. સરદારો નાશીને મહેલમાં બરાખા અને સૈનિકો જીવ બચાવવાને
ત્યાં ત્યાં નાશી છૂટ્યા. આથી વિક્રમાજીતના શોકનો પાર રહ્યો નહિ.
તેણે આત્મહત્યા કરવાનો નિશ્ચય કરી કેડમાંથી કટાર કાઢી પણ એવા-
માંજ પાછળથી તેનો હાથ કાઢ્યે પકડી લીધો. તેણે પાછળ જોયું તો
તેને કપિંજલા જણાઈ તે શોક કરવાને બદલે હસતી હતી. વિક્રમાજીતે
તેને કર્કશ સ્વરે પૂછ્યું:—“આ હસવાનો સમય છે ?”

“હા, તમે જે કામ પાર ઉતારી શક્યા નથી એ કામ હું ફક્ત
થોડાજ સમયમાં પૂરું કરી બતાવીશ. હાલ તો જીવ બચાવવાને મારી
પાછળ ગૂપચૂપ ચાલ્યા આવો.” કહી કપિંજલા તેનો હાથ પકડી તેને
ખેંચી જવા લાગી. વિક્રમાજીત મદ્દ જોતો બની તેની પાછળ પાછળ
જવા લાગ્યો. કપિંજલા તેને લઇ રાજમહેલમાં આવી. ત્યાં અનેક
સરદારો સાથે ત્રિપુરરાજ, પડાડસિંહ કનજસિંહ વગેરે ઉમેડા હતા.
તે બધાઓમાંથી તેણે તેના પિતા ત્રિપુરરાજને કેટલાક સૈનિકો સાથે
એક જૂથા રસ્તે થઈને બહાર નીકળી જવાનું કહી કંઈક ખાનગી સૂચના
આપી. તરત ત્રિપુરરાજ સૈનિકો સાથે ચાલ્યો ગયો. આદ તેણે સર્વને
ત્યાંથી ચાલવાની ઈશારત કરી. કપિંજલા હવે તેના પ્રથમના મહેલમાં
આવી અને તે મહેલમાંજ સર્વની સાથે અદૃશ્ય થઈ ગઈ. તે આટલા
બધા માણસો સાથે ક્યાં ગૂમ થઈ ગઈ તે કાઈ જાણી શક્યું નહિ.
વિજયા થયેલા રજપૂતોએ નગરનો કબજો લઈ લીધો. રાજમહેલના
મેવકોએ વિના વિલંબે મહેલનો કબજો સોંપી દીધો. સંઘના મશાલો
સળગાવી વિક્રમાજીત અને ‘તેલી સ્ત્રીને’ ખાળવા લાગ્યા. તેઓએ
મહેલના ખૂણેખાચર ફરી વળી તપાસ કરી પણ કાંઈનો પત્તો લાગ્યો
નહિ. આથી સંઘનાના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. કારસ્થાની કપિં-
જલા તેના સ્વામી સાથે ક્યાં જતી રહી હશે તેનો તર્કવિતર્ક તેઓ
કરવા લાગ્યા. આખરે નગરમાં શાન્તિનો ઢંઢેરો પિટાવી સંઘના
આરામ લેવા લાગ્યા.

કપિજલાનું કપટ.

એક દિને સતી નૌનકીનું થયું હર્ષ વળી રણ રાવણ હાથો,
એક દિને દમયંતી નળે તજ્યું રાજ ફરી મળ્યું મહા યશ જાગ્યો;
એક દિને વન પાંચ વાસ કરી વળી રાજ તણી રીધ પામ્યા;
લેખ લલાટ લખ્યા પ્રિય કા દીન ટાળી રાકાય નહિજ ટળાવ્યા.

પ્રાતઃકાળે રણજીતે પિતાની અનુમતિ મેળવી દરબાર ભરી
કલ્યાણસિંહને રાજગાદી પર બેસાડ્યો. કલ્યાણસિંહે ઇનામ—અકરામ
વહેંચ્યાં. રત્નગદથી આવેલો સરદાર રણવીરસિંહ રણજીતની રજ
લેઈ તેના સૈન્ય સાથે રત્નગદ તરફ ઉપડી ગયો. શરૂ સરદારે અને
સૈનિકો વિજયનું ઇનામ મેળવી પોતપોતાના મુકામે ચાલ્યા ગયા.
રંભાસુંદરી પણ રણજીતને મળી આનંદ પામી હવે આનંદમાં સમય
પસાર થવા લાગ્યો. એક દિવસે જ્યારે બધા ભેગા થઈ બેઠા હતા
ત્યારે રણજીતે પિતા અને ભાઈની સલાહ લેઈ કમળનું લગ્ન કિશોરની
સાથે કરવાનો કરાવ કર્યો. તેને માટે એક શુભ દિવસ મુકરર કરવામાં
આવ્યો. અચળગદમાં ધામધુમ થવા લાગી. વીર ગુજાળસિંહ પણ
સર્વને મળી ભેટી લગ્ન પ્રસંગે હાજર થવાનું કહી તેના બીજા વીરો
સાથે અચળગદમાંથી વિદાય થયો. રત્નગદના મહારાજાએ રણજીતને
તેણે મેળવેલા વિજયને માટે અને કમળનું લગ્ન કિશોર સાથે લીધું તેને
માટે અભિવંદન પત્ર મોકલી પોતાનો આનંદ પ્રદર્શિત કર્યો. આ
જનાવથી આખા નગરમાં ખુશાલી ફેલાઈ. રાજમહેલને સારી રીતે
શણ્ણગારવાનું કામ ચાલુ કરી દીધું અહિં આવી રીતની લયની તૈયારીઓ
ચાલે છે ત્યારે કુદરત કાંઈ ઓરજ તૈયારી કરે છે. મનુષ્ય ધારે છે
શું અને કુદરત કરે છે શું? એની કાઠને ખજર પડતી નથી.

આજે રણજીત તથા કલ્યાણને નગરમાં પ્રવેશ્યાને ચોથો દિવસ
થયો છે; સમય મધ્યરાત્રિનો થવા આવ્યો છે; ઘોર અંધકાર સૃષ્ટિ
પટ્ટ પથરાયો છે; નિશાચર પક્ષીઓ આકાશમાં ઉડી પાંખોનો ફડફડાટ
કરી રહ્યાં છે; ચોર લુચ્ચાઓ પોતપોતાનાં કાર્ય કરવાને ગલીકુચી-

ઓમાં ભરાતા છપાતા ચાલ્યા જાય છે; પંરેગીર સિપાહીઓ રોન કરવાને નીકળેલા છે; તેઓ લયથી ગલીકુંચીઓમાં નાંહ જતાં મોટા રસ્તાઓ પરથીજ મોટી ખૂમો પાડી સૂતેલા જનોને સાવધ રહેવાની સૂચના કરે છે; જનસમાજ નિદ્રાને ખોળે પડેલો છે; આવા શાન્તિના વખતે વિક્રમાશ્રુતના મોટા મકાનમાં એક અદ્ભુત યનાવ યની રહ્યો છે. મકાનના દિવાનખાનામાં કપિંજરા અને વિક્રમાશ્રુત ગંભીર મુખે વાતો કરી રહ્યાં છે. વાતોમાં વિક્રમાશ્રુત જાણે કપિંજરાના વિચારને મળતો થતો નથી એવું તેના મુખ પરથી અનુમાન થાય છે. છેવટે કપિંજરાએ વિક્રમાશ્રુતના કાનમાં ધીરેથી કંઈક વાત કહી; જેથી ગંભીર મુખે ઉભેલો વિક્રમાશ્રુત આનંદી દેખાયો અને તરતજ કપિંજરાએ દિવાનખાનાની જમીનમાં આવેલું એક લાકડાનું ઢાંકણ ઉઘાડી નાંખ્યું. તેમાંથી અસંખ્ય શસ્ત્રધારીયો બહાર નીકળી આવ્યા અને વિશાળ દિવાનખાનું માણસોથી ખીઓખીચ ભરાઈ ગયું. કપિંજરાએ સઘળાને કેવા પ્રકારે કામ લેવું તેની ખાનગી સૂચના આપી દીધી.

વાંચકો ! કપિંજરા અને વિક્રમાશ્રુત તેમના સરદારો અને સૈનિકો સાથે જે ગુપ્ત સુરંગમાં ઉતરી પડ્યાં હતાં. તે ગુપ્ત સુરંગ કેડ રત્નગઢ સુધી ખોદેલી હતી અને તેનું મુખ પણ જેડ રાજભુવનમાં આવેલું હતું. કપિંજરાએ અપાર દ્રવ્યનો ભોગ આપી આ સુરંગ તૈયાર કરાવી હતી. આ સુરંગ તૈયાર કરાવવાનું કારણ ફક્ત તેની રાક્ષસી મહાત્માકાંક્ષા હતી. તેની આકાંક્ષા પૂર્ણ થાય છે કે કેમ ? તે હવે જોવાનું છે. ભવિષ્યમાં શું થશે એ અત્યારે કેવી રીતે કહી શકાય ?

કારસ્થાની કપિંજરા સઘળાને લેઈ બહાર જવાને તત્પર થઈ હતી એવામાંજ પ્હાડસિંહ કંઈક સમાચાર લઈ બહારથી અંદર આવ્યો. તેને જોતાંજ કપિંજરા તેની પાસે દોડી જઈ ખોલી ઉઠી:—“ કાં સરદાર ! બધું ખરાબર છેને ? ”

“ હા, વૈરની વસુક્ષાત કરવાનો આ અતિ ઉત્તમ સમય છે. રાજમહેશ્વરના યોગાનમાં રહેલા સૈનિક અત્યારે ભરનિદ્રામાં પડેલા છે. આથી વિચાર અત્યારેજ સર્વની કતલ કરી નાંખવાનો છે. ” પ્હાડ-

સિંહે જણાવ્યું.

“મારે પણ એવોજ વિચાર છે. હું પણ જોઉં કે દુશ્મન કેવી રીતે મુખે રાજ કરી શકે છે? એક બળવાન પ્રધાનની સાથે વેર બાંધવાનું શું પરિણામ આવે છે તેની તેમને આજે સંપૂર્ણ ખબર પડશે. હું જ્યારે તે સધળાનું ખૂન કરી આ હાથ રંગીશ ત્યારેજ શાન્ત થઈશ.” આમ બોલી તેણે પાસે ઉભેલા પ્લાડસિંહને કહ્યું:—

“તમે જાઓ અને મારા પિતા વિપયરાજને જણાવો કે તમે હવે તમારી જગાએથી નીકળી રાજમહેલના ચોગાનમાં પડેલા સૈનિકોને કાપી નાંખો. હું અત્યારેજ રાજમહેલને ઘેરી અંદરનાં તમામ માણસોને કતલ કરી નાંખું છું.” તેણે સઘળાને બહાર નીકળવાની આજ્ઞા આપી.

સઘળા સૈનિકો તેની આજ્ઞા મુજબ બહાર નીકળી ગયા. પ્લાડસિંહ વિપયરાજની પાસે જવા ચાલતો થયો અને કારસ્થાની કપિંજલા વિક્રમાશ્રીતનો હાથ પકડી બહાર નીકળી. સઘળાં ચૂપચૂપ રાજમહેલ તરફ જવા લાગ્યાં અને રસ્તામાં સામા મળતા પહેરેગીરોને જળ્ળે કરી નાંખવા લાગ્યાં. વિક્રમાશ્રીત કપિંજલાનું કાવત્રુ જોઈ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો હતો. જો યંત્રના પુતળાની માફક તેણી ખેંચી જતી તે તરફ જતો હતો. તેને આવી રીતે મૌન રહેલો જોઈ કપિંજલા કહેવા લાગી:—“કાં આમ મુંગા થઈને ચાલો છો? હવે સાવધ થાઓ. સમય નજદીક આવી પહોંચ્યો છે. જો આપણે સાવધાનતાથી અને હિંમતથી કામ કરીશું તો જેટલું ગુમાવ્યું છે તેના કરતાં ત્રણગણું મેળવીશું; અને તે પણ નફા થોડાજ વખતમાં.”

“તે પહેલાં કદાચ આપણો પ્રાણ જશે તો?” વિક્રમાશ્રીતે પૂછ્યું.

“એવા નામદર્દીના વિચાર કરવાનો હાલ વખત નથી. જે થવાનું હશે તે થશે. મ્હોત કે વિજય બેમાંથી એકનો તો આપણને જરૂર લાલ મળશે.” આમ બોલતી કપિંજલા આગળ ચાલવા લાગી.

તેઓ થોડીદુરમાં ચાલતાં ચાલતાં રાજમહેલની પાછળના મયદાનમાં આવી ઉભાં. તેણે ચોક્કસ માણસોને રાજમહેલને ઘેરા બાંધવાની આજ્ઞા આપી એટલે તરતજ રાજમહેલના રક્ષકોને ઉધતાબ

કાપી નાંખી દુષ્મનોએ મહેલને ઘેરી લીધો. થોડી વારમાંજ ત્યાં શોર-
બકાર થઈ રહ્યો તેથી રાજમહેલના બાકીના રક્ષક સિપાહીઓ શસ્ત્રો
સંભાળી સાવધ થઈ ગયા; પણ તે પહેલાં તો વિષયરાજ અને તેના
સિપાહીઓ ઝપોઝપ તેમને કાપવા લાગ્યા. મારો કાપોના પોકારથી
શાન્ત રાત્રિ ગાજી રહી. રાજમહેલમાં ખળભળાટ થઈ રહ્યો. રણજીત
કલ્યાણ, કિશોર અને મહારાજ અંગારસિંહ જાગૃત થઈ ખુદી તલવારો
સાથે બહાર નીકળી આવ્યા એટલે તેમને દુષ્મનોના દગાની તરતજ
ખખર પડી ગઈ. તેમના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. વિક્રમાજીતું આવું
નીચ કારસ્થાન જોઈ તેઓ સ્તબ્ધ બની ગયા. તેઓએ ઘોડાને માંટ
તપાસ કરી પણ અંધારામાં કંઈ તરફ જવું તથા શું કરવું તે કાંઈ
પણ સૂઝતું નહિ. હવે તો જે થાય તે ખરું ધારીને તેઓ દુષ્મનો
પર તૂટી પડ્યા. અંધકાર તો એટલો વ્યાપેલો હતો કે તેમાં મિત્ર
કે દુષ્મન કોણ છે તે જણાતું નહોતું. કિશોરે બીજા સૈનિકોને બોલા-
વવાનો વિચાર કર્યો પણ કાંઈ રસ્તો સૂઝ્યો નહિ તેથી તેના વિચાર
તેના મનમાંજ સમાયો. છેવટે તે સમશેર ખેંચી દુષ્મનો ઉપર તૂટી
પડ્યો. અંગારસિંહ, રણજીત અને કલ્યાણ ક્રોધાયમાન બની વચ્ચમાં
જે આવ્યું તેના સંહાર કરવા લાગ્યા. મારો કાપોની ખૂસરાણથી
નગર જાગી ઉઠ્યું. કાળિ રાત્રે તલવારો ઉછળવા લાગી અને જે
વચ્ચમાં આવ્યું તે ખપી જવા લાગ્યું. જોતજોતામાં રણજીતના અંગ-
રક્ષકોમાંના કેટલાક કપાઈ ગયા અને કેટલાક જીવ બચાવવા નાસી
ગયા. દુષ્મનોનું જોર વધવા લાગ્યું. એવામાં વિક્રમાજીતના સૈનિકોએ
મશાલો સળગાવી એટલે સર્વત્ર પ્રકાશ પડી રહ્યો. રણજીત, કલ્યાણ,
અંગારસિંહ અને કિશોર લોહીથી રંગાઈ દુષ્મનોને કાપતા હતા.
તેઓની આંખ અત્યારે ફાટી હતી. દુષ્મનો તેમની ચારે તરફ ફરી
વળ્યા હતા તેથી મરણ સિવાય હવે એક પણ રસ્તો નથી એમ
ધારીને તેઓ પૂર જોસથી ઝડપતા હતા. એવામાં વિક્રમાજીતે લાગ
તપાસી કલ્યાણ પર તલવારનો હા કર્યો. કલ્યાણના માથા પર ખા
થયો પણ તેણે નીચે પડતાં પડતાં વિક્રમાજીત પર પણ હા કર્યો;

તેથી વિક્રમાશ્રીતનો એક હાથ કપાઈ ગયો અને કલ્યાણનો આત્મા પરલોકે પ્રયાણ કરી ગયો. રણુજીત અને અંગારસિંહ આ બનાવ જ્ઞેષ્ઠ ભૂખ્યા વડની માફક તેની પર તૂટી પડ્યા. વિક્રમાશ્રીતને મરણ પાસે આવી પહોંચ્યું છે એમ જણાયું. એટલામાં પ્હાડસિંહ અને વિષયરાજ તેની મદદે આવી પહોંચ્યા. પણ તે પહેલાં તો રણુજીતે વિક્રમાશ્રીતને ઘાયલ કરી જમીન પર સૂવડી દીધો. કપિંજલાએ તરતજ સિપાડીઓને આજ્ઞા આપી એટલે તેને ત્યાંથી ઉપાડી જવામાં આવ્યો. રણુજીત અને મહારાજ અંગારસિંહની આસપાસ દુઃખનો તીડની માફક ફરી વળ્યા. તેમને પણ એ સમય ઘણો લયંકર થઈ પડ્યો. પળે પળે તેમના મરણની ઘડીઓ ગણાતી હતી. તેમણે નેત્રજેતામાં સામા પક્ષના હજારો સેનિકોનો સંહાર કરી નાંખ્યો. બન્નેના શરીર પર અસંખ્ય નાના મોટા જઞ્મો થયા હતા શરીરમાંથી લોહીની ધારાઓ વહેતી હતી. અંગારસિંહે હવે જીવનની આશા મૂકી રણુજીતને ગાદ આલિંગન આપ્યું. પિતા પુત્ર એક બીજાને ભેટી છૂટા પડ્યા અને કૃતાંત કાળરૂપ ધરી શત્રુઓનો સંહાર કરવા લાગ્યા; પણ દુઃસ્મનના પ્રમળ ધસારા સામે તેઓ ઘણી વાર ટકી શક્યા નહિ. અંતે મહારાજ અંગારસિંહ પૂર્ણ પરાક્રમ દાખવી સ્વર્ગે સંચર્યા. દિશોર અને રણુજીત હજી મરણીયા થઈને લડતા હતા. તેવામાં કપિંજલા ત્યાં દોડી આવી મોટેથી બોલી:-“ રણુજીત ! ને જીવનું હોય તો હથીઆર મૂકી શંરણ થા. હું તને જીવતદાન આપીશ. ”

આ રણુજીતને હથીઆર મૂકવાની શરણ થવાનું કહેનાર શંખણી ! રણુજીત મરશે પણ કદાપિ તારે શરણે આવશે નહિ. આ રણુજીત મરતાં મરતાં પણ કાળો કેર વર્તાવશે એ યાદ રાખજો. આમ બોલતો તે રણુધેસો તીર ચોઢો તેની તલવારને ચારે તરફ ફેરવી જેમ ઝાડ પરથી ટપોટપ ફળ નીચે ગરી પડે એ પ્રમાણે તેની તલવારથી દુઃસ્મનોનાં માથાં કાપવા લાગ્યો. આવી રીતે યુદ્ધ મચી રહ્યું. રણુજીતના બળથી દુઃસ્મનો દિલ્લમ્હ બની ગયા; તેવામાં એક કાળી આકૃતિ રાજમહેલમાંથી બહાર નીકળી આવી; અને તેણે લયંકર ખૂબ મારી

કહ્યું:—“ અરે દોડો દોડો ! હજી મેટલાક દુશ્મનો જીવતા રહી જાય છે.”

“ ક્યાં છે દુશ્મનો ? ” કપિંજલાએ પૂછ્યું.

“ રાજમહેલની ઉપર જવાહીર એકઠું કરે છે; માટે દોડો અને તેમને પૂરા કરી નાંખો. ” કહી તે વ્યક્તિ બીજી બાજુએ ચાલી ગઈ. છેવટે રણજીત ધાયલ થઈ નીચે પડ્યો. કિશોર સમજી નયને તેની સામે જોઈ રહ્યો. તેને ત્યાં પડેલો રહેવા લઈ કપિંજલા મૈન્ય સાથે રાજમહેલ તરફ ગઈ. તેને ત્યાંથી ગએલી જોઈ તે કાળી વ્યક્તિ કિશોર પાસે આવી કહેવા લાગી:—“ કિશોરસિંહ ! આ વિચાર કરવાનો વખત નથી. સંકટને જોઈ રાજપૂતે રડવાનું નથી. માટે તૈયાર થાઓ અને રાજમહેલમાં ગએલી ચૂડકને આવતા પહેલાં આ ધાયલ રણજીતને અને રંભાને લઈ નિલય રથાને પસાર થાઓ. તમને વખત મળે એ કારણથીજ મહેં આ પ્રયત્ન કર્યો છે.”

“ પણ હું ક્યાં જાઉં ? ” અત્યારે રંભાને ક્યાં જાણું ? કિશોરે ગમરાખતે પૂછ્યું.

“ રંભાને મહેં તૈયાર કરી છે; તમે રણજીત કુમારને ઉપાડી મારી પાછળ ચાલ્યા આવો. ” કહી તે વ્યક્તિ આગળ ચાલવા લાગી.

તરત કિશોર પણ રણજીતને ઉપાડી તેની પાછળ પાછળ જવા લાગ્યો.

સઘળા સિપાહીઓ અને સરદારો દુશ્મનોને પકડવાનું ગડમથલમાં પડ્યા હતા, એટલે આ લોકોને જતાં કંઈ અડચણ નહીં. ઝડપથી આગળ ચાલી જતી વ્યક્તિ કિશોરને લઈ વિક્રમાજીતના મકાનમાં આવી. ત્યાં ચાર સિપાહીઓ ઉભેલા હતા. તેમણે તેને જોઈ માથું નમાવ્યું. તે પછી તે કિશોરને લઈ ચોરડામાં આવી ત્યાં રંભા બેસી હતી. તેના દુઃખનો પાર નહોતો, સ્વામીની દશા જોઈ તે ચીસ પાડી રડી પડી. તેની આંખોમાંથી શ્રાવણ ભાદરવા વહેવા લાગ્યા. તેને રડતી અટકાવી પેલી વ્યક્તિએ ત્યાં આવેલી સુરંગતું દ્વાર ઉઘાડ્યું અને તેમાં કિશોરને રણજીત સાથે પ્રથમ ઉતારી પોતે રંભાને લઈ અંદર ઉતરી પડી. તેના ચાર સિપાહીઓ પણ અંદર ઉતરી પડ્યા.

અને સુરંગનું દાર પુનઃ બંધ કરવામાં આવ્યું.

પેલી તરફ દુશ્મનોને શોધવા ગએલી કપિંજલા નિરાશ થઈ પાછી આવી. તેણે રણજીત અને કિશોરની તપાસ કરાવી; પણ કોઈનો પતો લાગ્યો નહિ. તેઓ જીવ બચાવવાને નાશી ગયા હશે એમ ધારીને તેણે ત્યાં પડેલ સઘળાં મુઝદાં સ્મશાનમાં લઈ જવાની આજ્ઞા કરી. પુનઃ તે રાજમહેલમાં આવી. આ વખતે વિક્રમાજીત સાવધ હતો તેના કપાઈ ગએલા હાથના ખભા પર પાટો બાંધ્યો હતો. બન્નેએ એક બીજાને મળી આનંદ પ્રદર્શિત કર્યો. બન્નેએ આ જીતના આનંદમાં વિપાહીઓને ધનામ વહેંચ્યાં. આવો કાળો ફેર થયેલો જોઈ પ્રજા ત્રાસ પામી. બંડ ઉઠવાની તૈયારી થઈ પણ વિપયરાજ અને પ્લાડ-સિંહે નગરમાં ફરી વળી સઘળાને સમજાવી શાન્ત કર્યા.

હા પ્રભુ ! તમારી અકળ કળા ન્યારી છે. પગમાં શું થાય છે તેની બગર કોઈને પડતી નથી. સર્વને કુદરતના ન્યાયના ન્યાયાનું છે.

વાંચકો ! વિક્રમાજીતને તેની કારસ્થાની સ્ત્રીના પ્રપંચથી પુનઃ રાજસના પ્રાપ્ત થઈ. દેવ ચાલો આપણે સુરંગના ઉત્તરી પડેલી વ્યક્તિ પાછળ જઈએ અને જોઈએ કે તે કિશોર રણજીત અને રંભાને કયાં કામ લેતો છે ? ત્યાં તે કોણ છે ?

એ વ્યક્તિ બીજી કોઈ નહિ પણ રંભાની બહાલી સખી સુમન છે. તે આજ સુધી કપિંજલાની પાસે રહી હતી; અને તેથીજ તે આ સુરંગની માહિતી મેળવી સઘળાં બચાવવાને ફાવી હતી. સુરંગમાં ઉતરેલાં તેઓ મોટે પરાઈએ રત્નગઢના મહેલમાં નીકળ્યાં. આ વખતે મહારાજ ચંદ્રકેતુ જાગૃત થયા હતા. તેઓ તેમને આવી રીતે એકાએક આવેલાં જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યા. કિશોરે ટુંકાણમાં સઘળી લકીકત જણાવી દીધી. રંભા પિતાને જોઈ રડી પડી. રાજના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. તરત રણજીતને મહેલમાં મોકલી સરદારોને તેની સારવાર કરવાનું સૂચવ્યું. રંભાએ અને સુમને ચંદ્રકેતુ મહારાજને સવિસ્તર લકીકત કહી સંભળાવી. રાજ કપિંજલાનું કારસ્થાન સાંભળી આશ્ચર્ય પામ્યા. તેમણે સુરંગના મુખ પર સખત પહેરા મૂકી દીધો;

અને સેનાપતિ રણવીરને બોલાવી સૈન્યને તૈયાર કરવાની સૂચના આપી. બીજે દિવસે અમળગદનો સેનાપતિ પણ સૈન્ય એકઠું કરી રત્નગદ આવી રણજીતને મળ્યો. રણજીત સારથ હતો; પણ તેનામાં ઉરી શકવાના હોશ નહોતો. તેણે પિતા તથા ભાઈનો શોક કરી મહારાજન અને સેનાપતિ સમક્ષ વૈરની વસુક્ષાત કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. કોઈ જાણે નહિ એમ રત્નગદમાં મોટા પાયા પર સૈન્યની તૈયારીઓ થવા લાગી. વીર ગુલાબસિંહને પણ આ વાતની ખબર પડી એટલે તે પણ કોધાતુર બની તેના ભીષ્મ વીરો સાથે રત્નગદમાં આવ્યો. સધળા તૈયાર થઈ રણજીતના ઘા રૂઝાવાની રાહ જોઈ રહ્યા.

“વાંચકો ! આપણે રાજકુમારી કમળને તો બૂલી ગયા. અરે ! તેનું શું થયું હશે ? ચાલો આપણે તેની તપાસ કરીએ.”

૩૨

કમળ પકડાઈ.

ગુણ તેણું વર્તન દિસે, કરીએ નહિ કદી કેંચ;

કંઈલાથી કસાઈને, જન્મો જન્મનું વૈર.

અંધારી રાત્રિનો એક પ્રહર વિત્યો હતો. પ્રકૃતિ દેવીએ શાન્તિ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું. તમરાં કસારી વગેરે નાનાં જંતુઓના અવાજ સંભળાતા હતા. પર્યંતોની ગુફામાંથી કવચિત્ વાદના અવાજ સંભળાતા હતા. રાત્રિએ દેખનારાં ચિત્તરી આદી નિશાચર પક્ષીઓ નીચે જતા શિકારને ઝડપથી પકડી લેતાં હતાં; વૃક્ષ પર ખેડેલાં ધ્રુવડ, ધ્રુમ્મુ શબ્દનો અવાજ કરી આનંદ પામતાં હતાં; તેથી સમય લયાનક ભાસતો હતો. સ્મશાનમાં પડેલાં સડેલાં હાડકાંમાંથી નીકળતી હવાને પવનનો સ્પર્શ થતાં અગ્નિના જેવા ભડકા થતા હતા. સ્મશાન ક્ષેત્રમાં હમલો કરાવેલાં મુઠ્ઠાંની ખેંચતાણ કરતાં શિયાળવાં વગેરે માંસાહારી પ્રાણીઓ માંસ મળવાથી આનંદમાં આવી ખૂમાખૂમ કરતાં હતાં. આવા લયાનક સમયે પાંચ કેળાં વસ્ત્રધારી માણસો સ્મશાન તરફ ચાલી આવતાં જણાયાં. તે સધળાએ કાળા અખ્ભા ઓઢેલા હતા. અંગળ

આલનારે હાથમાં ફાનસ પકડ્યું હતું. ફાનસનો પ્રકાશ જોઇ શિયાળવાં ભય પામી નામવા લાગ્યાં અને તે પાંચ માણસો મુઠાંના ઢગલા પાસે આવી ઉભાં રહ્યાં. આ પાંચ માણસોમાં એક તો રમણી સ્ત્રી હતી. તેના વાળ છટા હતા. રડવાથી તેની આંખો સુઝી આવી હોય એમ જણાતું હતું.

આ રમણી બીજી કોઇ નહિ પણ આપણી પરિચીત કમળ-કુમારી હતી; તે તેના વફાદાર પાંચ માણસો સાથે પિતા અને ભાઇનાં મુઠાંને અગ્નિસંસ્કાર કરવાને અત્યારે આવી હતી. જે વખતે અચળગદમાં આ લયકર બનાવ બન્યો તે વખતે કમળ મહેલમાં હતી. તે અચાનક થએલા તોફાનથી ગભરાઈ ગઇ હતી અને અંતે ભાઇ તથા પિતાના મૃત્યુ સમાચાર સાંભળી બેશુદ્ધ થઈ પડી હતી. તેના ચાર વફાદાર સરદારો તેને એવી સ્થિતિમાં ઉપાડી ત્યાંથી બહાર નીકળી ગયા હતા. ત્યારે કમળ સાવધ થઈ ત્યારે તેણે સઘળા સમાચાર જાણ્યા. ભાઇ પિતા અને કિશોર વગેરે મરી ગયા ધારીને પોતે નિરાશાર થઈ તેથી અલંત કષ્ટાંત કરવા લાગી. તેને બિચારીને ખચર નહોતી કે કિશોર અને રણજીત જીવતા છે. કમળના કષ્ટાંતનો પાર નહોતો. ફૂર કપિજલાએ સઘળાં મુઠાંનો ઢગલો સ્મશાન ભૂમિમાં કરાવ્યો છે એવી ખચર મળવાથીજ ઉપર લખવા પ્રમાણે કમળ તેના ચાર સરદારો સાથે પિતા અને ભાઈના નશબને અગ્નિસંસ્કાર કરવા અત્યારે સ્મશાન ક્ષેત્રમાં આવી છે.

કમળ સજ્જન નયને મુઠાંના ઢગલા સામે જોઈ રહી. ચાર સરદારોમાંથી બે જણા હાથમાં કુહાડા લેઇ લાકડાં કાપવાને આજ્ઞા ગયા અને બાકીના બે મુઠાંના ઢગલામાંથી મહારાજ અંગારસિંહ અને યુવરાજના શબને ખોળી કાઢવા મંડ્યા. કમળ હાથમાં ફાનસ પકડીને ઉભી રહી. તેની આંખોમાંથી અખંડ અશ્રુધારા હળુ પણ વહેતી હતી. તે ભાઈ અને પિતાને સંભારી કુસકાં ભરી ભરીને રડતી હતી. મુઠાં કેંદર્તા સરદારો તેને “બહેન રડશો નહિ, રડવાથી હવે કંઈ સજીવાનું નથી.” એમ કહી આશ્વાસન આપતા હતા. આખરે કમળ

પહેરેલી સાડીના છેડાથી આંસુ લોહી આત્મગત ખેલવા લાગી:-
 “હા ! વિધી ! તારી વક્ લિલા મહેં પ્રત્યક્ષ નોઈ. ઓ પ્રભો ! અમે
 એવું તે શું પાપકર્મ કર્યું હશે કે અમારી આ દશા થઈ ? હાય !
 પિતા-બ્રાતા તમે ક્યાં ગયા ? મને આ સંસારમાં એકલી મૂકીને શા
 માટે ચાલ્યા ગયા ? અરે ! જહાલા કિશોર ! શું તનેએ મારી જરા
 દયા ન આવી ? અરે તું તો મને અત્યંત પ્રેમથી ચાહતો હતો;
 મારાથી એક પળવાર પણ જુદો પડતાં તું મનમાં મુઝાતો હતો ! શું
 તારો એ પ્રેમ કૃત્રામ હતો ? હાય ! તું આ કમળને એકલી મૂકી ચીર
 નિદ્રામાં સૂતો ? હાય ! મારું શું થશે ? હું ક્યાં જાઉં ? ઉએ આલ અને
 નીચે પૃથ્વી સિવાય હવે અન્ય કોઈ મારું રહ્યું નથી. ઓ પ્રભુ ! આ
 શું કહેવાય ? પાપી દગાખાજનો વિજય અને સત્યવાદીનો હાય એ શું
 આપનો ન્યાય છે ? પ્રપંચી પાપીઓ સુખમાં મહાલે અને સત્ય પંથે
 વિચરનારા દુઃખના હુંગમ તજે દટાય એ શું કુદરતનો કાયદો છે ?
 હા ! કાંઈ સમજતું નથી. કુદરત તારી કળા ન્યારી છે. કોણ જાણતું
 હતું કે એકાએક આવી રીતે પ્રયંત જવાળામુખી ફાટી નીકળશે ? અરે
 કોણ જાણતું હતું કે અમારી ઉપર અચાનક વિધીની વક્ નજર થશે ?
 હા ! વિધી તને પણ પ્રણામ છે. આટલી વખતમાં ‘તહે’ તહારા અપૂર્વ
 રંગ દેખાડયા છે. આ રાજપુત્રી આજે રસ્તાની એક રખડતી બીખા-
 રણ ખતી ગઈ છે. હાય ! આપુ ! લાઈ ! તમે ક્યાં ગયા ?” આમ
 શોક કરતી કમળ પુનઃ કલ્પાંત કરવા લાગી. એવામાં મુઠદાં ઉથામતા
 બે સરદારોમાંથી એકે કમળને અશ્વાસન આપવા માટે નીચે પ્રમાણે
 સમજાવા માંડ્યું:-

વિધિને વશ આજુ જગત આ જણાય (૨)

ખાજ્યું ખજે ન કોથી થવાનું તે થાય.....વિધિ.

પૂર્વ સંખંધે પલક એકનો પંખી મેજો લરાય

લાગ્યખજે થઈ ભેગાં સર્વે હડી હડી આવે જાય...વિધિ.

માલતી માધવ.

જાન પૂરું કરી સરદારે કમળ સામે જોયું. તે મળગળે સાદે

કહેવા લાગ્યો:—“ બહેન ! થયું તે ન થયું થનાર નથી. પ્રભુ એ દુષ્ટ વિક્રમાશ્રંતને નક્કી તેના કર્મનો બદલો આપશે. બહેન ! તમારું કલ્પાંત જોઈ માઈ હૃદય ચિરાઈ જાય છે. ”

તેનાં આશ્વાસનપૂર્ણ વાક્યોથી કમળ શાન્ત થઈ. બાદ બન્નેએ થોડીવારમાં સઘળાં મુડદાં આઘાં ખસેડી અંગારસિંહ અને કલ્યાણના શબને ખોળી કાઢ્યાં. પિતા અને ભાઈનાં મુડદાંને જોતાંજ કમળ ત્યાં દોડી ગઈ અને તે શબ પર પડી મોટેથી રડવા લાગી. તેના કલ્પાંતથી બન્ને સરદારોની આંખોમાં પણ આંસુ આવી ગયાં. આ વખતે પેલા લાકડાં લેવા ગએલા સરદારો પણ લાકડાંના ભારા બાંધી ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેમણે બે ચાર ફેરા ખાઈ થોડીવારમાં તો લાકડાંનો ઢગલો કરી દીધો. બે મુડદાં બાળવાને આટલાં લાકડાં પૂરતાં છે ધારીને ચારે સરદારો ચિતા ખડકવા લાગ્યા. તેમણે જોતજોતામાં તો એક સમ-ચોરસ ચિતા ખડકી દીધી. હજી પણ કમળકુમારી ભાઈના શબ પર પડી રડયાજ કરતી હતી. ચિતા તૈયાર કરી એક સરદાર તેની પાસે આવ્યો; અને ગફગફ કંઠે કહેવા લાગ્યો:—“ બહેન ! હવે આઘાં ખસી જાયો, આ મુડદાંને ચિતામાં સૂવાડવા દો ! ”

“ હેં ! શું મારા પિતા અને ભાઈને ચિતામાં સૂવાડશો ? અરે શું તેમને બાળીને ભસ્મ કરશો ? ઓ બાપુ ! ઓ ભાઈ ! ” કહી પુનઃ કમળ મોટેથી રડી પડી.

તે સરદાર તેની છેક નજીક જઈ બોલ્યો:—“ બહેન ! તમે સમજી છો. મુઆનો શોક કરવો વૃથા છે. તમે આવી રીતે વંશોનાં વંશો કદાચ કલ્પાંત કર્યા કરશો તો તેથી શું તમે મરી ગએલા આત્માને ફરીથી જોઈ શકવાનાં છો ? જ્યારે ત્યારે દેહ તો પડવાનોજ છે. તો પછી શા માટે રડો છો. બહેન ! સાવધ થાઓ. તમે જાણો તો છો કે આ સમય આપણે માટે કેવા ભયંકર છે. આપણે આપણું કામ જલ્દીથી પૂર્ણ કરવું જોઈએ. આપણા કામની જો શત્રુને ખચર પડશે તો તે તત્કાળ અહિં આવી આપણને પકડી જશે; માટે શાન્ત થાઓ અને કામ પૂર્ણ કરી દેવો. ”

“કમળ આંસુ સ્ત્રોત મુડત્રાં પાસેથી ઊભી થઈ. ચારે સરદારોએ શયને ઉપાડી ચિંતામાં પધરાવ્યાં. તે પછી તેના ઉપર લાકડાં ગોઠવી ચક્રમકથી અગ્નિ સળગાવ્યો. ધીમે ધીમે અગ્નિદેવે ભયંકર રૂપ ધારણ કર્યું ને તેની પ્રચંડ જ્વાળાઓ વીર યોદ્ધાઓનાં મૃત શરીરની આસપાસ ફરી વળી. કમળ ફાટી આંખે લખ્મ થતા પિતા અને ભાઈના શય તરફ જોઈ રહી. તે મનમાં બોલવા લાગી કે:—“અંતે સર્વની આ દશા થનાર છે. હા ! જ્યારે આવી દશા થનાર છે ત્યારે માણસો શા માટે અભિમાનમાં અંધ થઈ ન કરવાનાં કામ કરતા હશે ? હા ! શું વિક્રમાજીતને પણ આવી રીતે એક દિવસે લખ્મ નહિ થવું પડે ? હરિ, હરિ ! અંતે સર્વને મરવાનું છે એ જાણવા છતાં દુષ્ટ માણસો કાળની દરકાર કર્યા વિના દુષ્કર્મો કરે છે.” આમ અનેક પ્રકારના તર્કવિતર્ક કરતી કમળ ચિંતાની સામે જોઈ રહી. સુખ શૈવ્યામાં સુનાર રાજરાજેન્દ્રની આ છેલ્લી અવસ્થા નિહાળી નજીકમાં બેઠેલા સરદારો પણ અશ્રુ વિસર્જન કરતા સ્મશાન વૈરાગ્ય અનુભવવા લાગ્યા.

પાછલી રાત્રિનો સમય થતામાં તો અગ્નિદેવે તેમનું કામ પૂરું કર્યું. લાકડાંના મોટા ઢગલામાં સૂવાડેલાં શય બળીને રાખોડી થઈ ગયાં. પંચ મહાભૂતનાં પૂતળાં પંચ મહાભૂતમાં સમાઈ ગયાં. કમળ અને ચારે સરદારોએ પુષ્કળ રૂદ્રન કરી હૃદય હલકાં કર્યા.

પાછલી રાત્રિનો ચંદ્રે નભમંડળમાં ઊગવાથી અંધકાર અદ્રશ્ય થયો અને સર્વત્ર રૂપેરી પ્રકાશ ફેલાઈ શયો. ચંદ્રિકામાંથી શીતળતા ઝરવા લાગી. સ્મશાનમાં બેઠેલા ચાર સરદારો અને કમળ ત્યાં નજીકમાં આવેલા એક ઝરામાં સ્નાન કરી આવ્યાં; અને પુનઃ સ્મશાનમાં આવી હવે ક્યાં જવું તેનો વિચાર કરવા લાગ્યાં. હજી તો તેઓ બેઠાં બેઠાં વિચાર કરે છે તેવામાં તેમને અજવાળામાં દૂગથી ત્રણ ચાર ધોડેસ્વારો સ્મશાન તરફ ચાલી આવતા જણાયા.

કમળ અને સરદારો ચોંક્યા. આ તરફ આવનાર કોણ હશે ? શું તેઓ દુષ્મનો તો નહિ હોય ? શું ખજર પડે ? આમ વિચારતા તે સરદારો દિડમુદ બની એ આવનાર ધોડેસ્વારો તરફ જોઈ રહ્યા.

થોડીવારમાં એ આવનાર ધોડેસ્વારો સ્મશાનમાં આવીને ઉભા રહ્યા. તેમણે તેમનાં શરીરો કાળા જગ્ગાથી ઢાંક્યાં હતાં અને મુખ કૃપાવવાને બુકારીયો બાંધેલી હતી. સધળા શસ્ત્ર-અસ્ત્રથી સજ્જ થઈ આવેલા હતા.

આવી રીતે તેમને ત્યાં આવેલા જોઈ ચારે સરદારો ઉભા થઈ ગયા. ક્રમળ તેમની બાજુમાં ઉભી. ધોડેસ્વારો નીચે ઉતરી પડ્યા અને તેમને ધારી ધારીને જોવા લાગ્યા. એવામાં એ ધોડેસ્વારોમાંથી એક જે સરદાર જેવા જણાતો હતો તેણે પૂછ્યું:—“તમે કાણ છો અને આટલી રાત્રે સ્મશાનમાં કેમ આવ્યાં છો?”

“ભાઈ કાલના યુદ્ધમાં અમારા બે સગા મરી જવાથી અમે તેમને અગ્નિસંસ્કાર કરવાને અહિં આવ્યા હતા. પ્રભુ કૃપાએ તેમનાં મુઠ્ઠાં જડ્યાં છે અને અમે તેમને અગ્નિસંસ્કાર કર્યો છે. હવે ઘર તરફ જવાનો વિચાર કરીએ છીએ.” એક સરદારે કહ્યું.

“એ તો જાણે સમજ્યા; પણ તમે છો કાણ?” પુનઃ સરદારે પૂછ્યું.

“અમે રજપૂત છીએ અને હાલ પ્રારબ્ધના પરીબળે રસ્તાનાં રક્ષણનાં ભીખારી થઈ ગયાં છીએ.” ક્રમળે એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ બાંખીને કહ્યું.

“એ તો સૌ સૌના નશાએ સધળું થયાજ કરે છે એમાં શોક કરવા જેવું કંઈ નથી. તમે આવી રીતે ગુપચૂપ અહિં આવ્યાં છો તેથી મને તમારી પર દહેમ આવી છે. તમારે અત્યારે અમરી સાથે નગરમાં આવવું પડશે.” પ્રથમના સરદારે કહ્યું.

“અમારો અપરાધ?” એક સરદારે આગળ આવી પૂછ્યું.

“અપરાધમાં એજ કે તમે છૂપી રીતે અગ્નિસંસ્કાર કરવાને અહિં આવ્યાં છો. શું તમને ખબર નથી કે આ મુઠ્ઠાં બાળવાની મહારાજા વિક્રમાજીતની સખ્ત મનાઈ છે? બસ, એથીજ તમારી પર આજા ભંગનો મુન્હો લાગુ પડે છે. તમે સધળાં શિક્ષાને પાત્ર થઈ ચૂક્યાં છો.”

“ સરદાર કૃપા કરી એ વિક્રમાશ્રીત નર રાક્ષસનું નામ અત્યારે ન સંભળાવો. તે નરાધમના પિશાચી કર્મેજ અમારી આ દંશા થઈ છે. તે રજપૂત કુળમાં આ પૃથ્વી પર અવતરેલો એક રાક્ષસ છે. તેણે તેની સ્ત્રીના રૂપમાં અંધ થઈ તેની અક્ષય કીર્તિને કાળું કલંક લગાડ્યું છે. ” કમળ બોલી ઉઠી.

“ ઊકરી ! બોલતી અંધ થા. હું તને એ બાબત વિષે અત્યારે કંઈ પૂછતો નથી. તહે અત્યારે આવા અપશબ્દોનો ઉચ્ચાર કરી તારા ગુન્હામાં વધારો કર્યો છે. ” તે સરદારે કહ્યું.

“ પણ તમે અમને શું કરવા માગો છો તે તો જણાવો ? ” કમળના એક સરદારે આગળ આવી પૂછ્યું.

“ અમે તમને કેદ કરી નગરમાં લઈ જવાને આગ્રહ છીએ. વળી તમે દુષ્મનો છો એમ અમે સારી રીતે જાણીએ છીએ. ”

“ શું અમે દુષ્મનો છીએ ? ”

“ હા, તમે રણશ્રીતના સરદારો છો અને આ રાજપુત્રી કમળ છે. તમે અત્યારે અહિં દૂષી રીતે આવી અંગારસિંહ અને કલ્યાણના શત્રુને અગ્નિસંસ્કાર કર્યો છે એ સંધળું અમે જાણ્યું તેથી અહિં આગ્રહ છીએ અને એજ કારણથી તમે અમારાં કેદી છો. ”

“ કાણ કેદી ? શું અમે ? અરે અમને કેદ કરનાર કાણ છે ? ” કમળે ગર્જના કરી કહ્યું.

“ ઊકરી ! હાથે કરીને રહોત શા માટે માગી લે છે ? તારા બકવાદથી કંઈ વગનાર નથી. અમે તમને કેદ કરી લઈ ગયા વિના રહેનાર નથી. ”

“ અમને કેદ કરતાં પહેલાં વિચારજો. રજપૂતને કેદ કરવો તે કેટલા શેરની વાત છે ? અમને કેદ કરવા આવતાં તમારે અમારી કમરે લટકતી તલવારોનું આમંત્રણ પ્રથમ સ્વીકારવું પડશે. ” આમ બોલતો કનકસિંહ નામનો સરદાર પાછળથી નીકળી આગળ આવી ઉભો રહ્યો.

તે ઘોડેચારોમાંથી એક જણ તેને ઓળખતો હતો, તે તેને

જેતાંજ બોલી ઉઠ્યો:-“ અલ્યા કનક ! તું વળી ક્યારનો આવો નીકળ્યો ? ”

“ હું તમારા કરતીં લાખ દરજ્જે સારો છું. તમે જેનું ખાધું છે તેનુંજ હરામ કર્યું છે. જાઓ, નિમકહરામો ! જાઓ, અહિં તમારું કંઈ વળનાર નથી. ” કનકે કોપ કરી કહ્યું.

“ એમ ! તો તું જોયા કર કે તમારા શા હવાલ થાય છે. ”

“ ડીક છે, એની હમણાંજ ખખર પડશે. આ કમ્મરે લટકતી તલવાર ત્યાર પહેલાં તો તમારો ભોગ લેશે. આ વીર યોદ્ધાઓ મુંઝે મોઢે કદાપિ તમારે શરણ થનાર નથીજ. ” કનકે કહ્યું.

“ તમારાથી શું થનાર છે ? વિક્રમાજીત મહારાજના અસંખ્ય સેવકોના સપાટામાંથી તમે ક્યાં છટકી જનાર છો ? ”

“ સ્વદેશને માટે પ્રાણ અર્પણ કરી એડેલા મરણીયા વીર યોદ્ધાઓ તારા વિક્રમાજીતના અસંખ્ય સૈનિકોને તૃણવત ગણે છે. ઓ નિમકહરામો ! જાઓ, આ તમારી સામે ઉભેલા વીર યોદ્ધાઓ અંચંગદના ઉદ્ધારની દ્રઢ પ્રતિજ્ઞા કરીનેજ તે વિશ્વાસઘાતી વિક્રમાજીતની સામે પડ્યા છે. અમે અમારાં શિર વેગળાં મૂકીનેજ ફરીએ છીએ. દુષ્ટો ! યાદ રાખજો કે તે પ્રપંચના પુતળા વિક્રમાજીતનો આખરે વિનાશ છે. ” કનકે ક્રોધથી કહ્યું.

અત્યાર સુધી શાન્ત ઉભો રહેલો થોડેસ્વારનો સરદાર તેના અસહ્ય શબ્દોથી ઉસ્કેરાયો અને તત્કાલ કનકની સામે આવી બોલી ઉઠ્યો:-“ ઓ બે મદમ ! તું કોનું અપમાન કરે છે એ જાણે છે ? ”

“ હા, જાણું છું તેથીજ તે વિશ્વાસઘાતી કર્મચંડાળ વિક્રમાજીતને ઉદેશીને સવળું બોલું છું. ” કનકે જવાબ આપ્યો.

“ ઓ દુષ્ટો ! તમારું હવે આવી અન્યું છે. મારો ભયંકર ક્રોધ તમારી ઉપર પૂરેપૂરો ઉતરી ચૂક્યો છે. ”

“ તારા ક્રોધની પરવાહ અહિં કાંઈ કરનાર નથી. કદી તે દુષ્ટ વિક્રમાજીત પોતે અહિં આવે તોપણ તેનાથી કાંઈ ડરનાર નથી. ” કમળ બોલી ઉઠી.

“ચૂપ રહે, હું તને કાંઈ પણ પૂછતો નથી. જો હવે વધારે વધુ પડતું બોલીશ તો તારું માથું ધડપરથી જુદું થઈ જશે.”

“એનું માથું જુદું કરતાં ક્યાંક તારું માથું જુદું ન થઈ જાય મંભાજી.” કતક બોલી ઉઠ્યો.

“ઓ કાળના કાળીયાઓ ! તમે જાણો છો કે તમે આ કાની આગળ કાવે તેમ બોલી રહ્યા છો ?” વિક્રમાજીત શરીર પર ઓઢેરો જખ્ખો દૂર ફેંકી દઈ બોલ્યો.

કમળના સરદારો તેને ઓળખી આશ્ચર્ય પામી એકાએક ખૂમ પાડી ઉડ્યા:-“ અરે ! કાણ નિમકદરામ વિક્રમાજીત !” એમ બોલતાંજ તેમણે મ્યાનમાંથી સમશેરો ખેંચી કાઢી.

કમળકુમારી પણ કમ્મરમાંથી કટાર કાઢી વાવણની માફક તેની તરફ ધસી જઈ બોલી ઉઠી:-“ ઓ વિશ્વાસવાતી ! ઓ પૈશાચિક કર્મ કરી કાળો કેર વર્તાવનાર ! યાત્રા, સાવધ. આ ક્ષણેજ તારી છાતીમાં કટાર ભોંટી મારા વૈરની વસુક્તાન કડે છે. ઓ દુષ્ટ ! જા, જો, તારું દુષ્ટ કર્મ નિહાળી આ ચંદ્રદેવ આકાશમાં ફાપાઈ જવાના ધરાદાંથી ઝડપથી ચાલ્યા જાય છે. પાપી ! તું તારું ક્યામસુખ લઈ લઈ શા માટે જીવે છે ? આવ, આવ, જલદી આગળ આવ, અને આ મારી કટારને ભેટ.” કહી કમળે તેની પર ઘા કર્યો.

વિક્રમાજીતે તેનો કક્કરવાળો હાથ યુક્તિપૂર્વક પકડી લેઈ પોતાના સરદારોને કહ્યું:-“ આ ઉદ્ધત છોટરીને પુકડો.”

તેની આજ્ઞા સાંભળી તેના સરદારો આગળ વધ્યા અને જેવા તેઓ કમળને પકડવા જાય છે તેવા કમળના ચારે સરદારો આગળ ધસી આવ્યા. વિક્રમાજીતના સરદારો પણ તલવારો ખેંચી તેમના સામા થઈ ગયા. ઝપાઝપી શરૂ થઈ. ચંદ્રના અજવાળામાં ઉંચે નીચે ઉછળતી તલવારો ચળકવા લાગી. વિક્રમાજીત પણ કમળનો હાથ મૂકી તલવાર ખેંચી એ ચારે સરદારો પર તૂટી પડ્યો. તે રાજભક્ત સરદારોએ વણી વાર સુધી તેમની સામે ટક્કર ઝીલી; પણ અંતે તેમનું કાંઈ ચાલ્યું નહિ. બળવાન વિક્રમાજીતની તલવારે જુલમ ગુમર્યો. પણ સરદારો

મરણને શરણ થયા અને કનક ધાયલ થઈ જમીન પર પડ્યો. નિરા-
ધાર કમળ પેઢાઈ થઈ તે પોતાના સરદારોનું “મરણ જોઈ કારમી
ઘ્રીસ પાડી બેશુદ્ધ થઈ” નીચે પડી. વિક્રમાશ્રિતે તેને પોતાના ઘોડા પર
નાખી સરદારો સાથે ત્યાંથી ચાલવા માંડ્યું. તેણે જતાં જતાં ઉચ્ચ
ક્રોધથી પોતાના સરદારોને કહ્યું:—“આ રાજદ્રોહી છોકરીને ત્રણ
દિવસ સુધી એક કોટડીમાં પૂરી રાખવાની છે અને ચોથા દિવસની
સાંજે તેને જીવતીજ ભીંતમાં ચણવાની છે.” આમ કહી તેણે ઘોડાને
ઘોડાવી મૂક્યો. તેના સરદારો પણ તેની પાછળ ઝડપથી ઘોડાઓ
ઘોડાવી ગયા.

ધાયલ કનક તે વખતે કાંઈક શુદ્ધિમાં હતો તેથી તેણે તે દુષ્ટનું
બોલવું સાંભળી એક ગાઢ નિઃશ્વાસ મૂક્યો. પછી કંઈક કળ વળતાં
તેણે બેઠો થઈ વાગેલા ધા ઉપર ફેંટામાંથી લુગડું ફાડી પાડે બાંધ્યો.
થોડીક વાર ત્યાં બેસી તેણે વિચાર “ક્યાં કે હવે ક્યાં જાઉં? અંતે
તે રત્નગઢ જવાનો નિશ્ચય કરી ઉભો થયો અને મંદ મંદ પગલાં
ભરંતો રત્નગઢના પથે પડ્યો.

રણજીતના હૃદયોદ્ગાર.

કળીયુગ કેરા રાજ્યમા, કંઈ કંઈ થાયે કેર;
સદાયરણનાં સુખ સૌ, માય હળાહળ ઝેર.

રત્નગઢના દેદિપ્યમાન દિવાનખાનામાં રણજીતસિંહ એક પલ્લ-
ગમાં સૂતો છે. તેના ધા હજી ખરાખર રૂઝાયા નથી. તે મહા પ્રયાસ
તકીયાને અટ્ટેલી બેસી શકે છે. રંભા, સુમન અને કિશોર તેની પૂર્ણ
કાળજીથી સારવાર કરે છે અને તેના વિકળ હૃદયને અનેક પ્રકારનાં
દષ્ટાંતો આપી શાન્ત કરે છે. રણજીત પોતાના ભાઈ અને પિતાને
સંભારી શોક કર્યા કરે છે. આજે અત્યંત શોકથી તેનું તાવ આવી
ગયો. તે તાવની ક્રુમમાં વારંવાર બેઠો થઈ બોલી ઉઠે છે કે:—“પાપી
વિક્રમાશ્રિતે કાંઈ પકડી લાવો. અરે! તેણે મારા બહાલા પિતા અને

આતાનો દગાથી નાશ કર્યો છે. મારે તેમના ખૂનનો બદલો તેનું ખૂન કરી લેવો છે.” આમ બોલી તે બળાતકારે ઉડવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. અશક્તિને લીધે તેનાથી ઉઠી શકાયું નહિ તેથી તેણે નિઃશ્વાસ નાંખી પુનઃ પલંગમાં પડતું નાંખ્યું. રંભા તેને માથે ગુલાબજળ છાંટવા લાગી અને સુમન વાયુ ઢોળવા લાગી. એવામાં ગુલાબસિંહ અને કિશોર ત્યાં આવ્યા. ગુલાબસિંહે રંભાને રણજીતના ખમર પૂછ્યા પણ રંભા તરફથી કંઈ બરાબર સારી તબિયતનો જવાબ મળ્યો નહોતો; તેથી તેણે જાતે રણજીત પાસે જઈ તેને ધીમેથી પૂછ્યું:—
“ભાઈ! કેમ છે? તબીયતને આરામ છેને?”

રણજીત ગુલાબને જોઈ તાવની ઝુમમાં એકદમ બેઠો થઈ બોલી ઉઠ્યો:—“ગુલાબસિંહ! મારી તરવાર લાવે! હું પિતાના વૈરનો બદલો લેવા જાઉં છું. એ દુષ્ટ વિક્રમાજીતને હું હવે સુખેથી રહેવા દેનાર નથી.”

“ભાઈ! શાન્ત થાઓ. તમને આરામ થયા પછી તે દુષ્ટને આપણે સારી રીતે તેની કરણીનાં ફળ ચખાડીશું. ભાઈ! આવી રીતે નકામો ઉદ્વેગ કરવાથી કંઈ વળનાર નથી. તેમ બન્યું તે ન બન્યું પણ થનાર નથી. રાજવૈદ્યે પણ જણાવ્યું છે કે જો વધારે બોલશો તો તબિયત સુધરતાં વાર લાગશે; માટે શાન્ત થાઓ.”

ગુલાબ આગળ બોલવા જાય છે એ પહેલાં રણજીતજી બોલી ઉઠ્યો:—“ગુલાબ એ વીર ગુલાબ! તું આજે આવા નિર્માલ્ય શબ્દો કેમ ઉચ્ચારે છે? ભાઈ અને પિતાનો ઘાત થયેલો જોઈ આ હૃદય ચિરાઈ જાય છે. પ્રાણ નીકળી જાય છે. ઓહ! શું દગો! દુષ્ટન. અરે પાણી! મને કાંઈ પાણી પાઓ.” આમ કહે એમ બોલતા રણજીતે પાણીને મૂટે હાથ લાંબો કર્યો.

તરત રંભાએ તેને પાણી પાડ્યું. તેણે રંભા સામે જોઈ કહ્યું:—
“રંભા! પ્રિયતમા! દુષ્ટ દગો કર્યો છે. પિતા અને ભાઈનો નાશ કર્યો છે. હવે આપણે દુઃખી થયાં છીએ.”

“નાથ! આપણું ભાવિ આબું ભયંકર હશે તેની શું ખમર પડે. આ સુમને અને કિશોરસિંહે જો આપણને વખતસર રહાય ન

કરી હોત તો આપણે પણ ક્યારનાંએ સ્વર્ગમાં સિધાવ્યાં હોત. બહાલા ! હવે તો મનને શાન્તિ રાખ્યા વિના છૂટકો નથી. તમને આરામ થશે ત્યારે સૌ સાહે થશે; માટે હવે વધારે નહિ બોલતાં મર્યાબંધો.” કહી રંભા તેને માથે ગુલાબજળ છાંટવા લાગી.

રણજીત સુમન સામે જોઈ બોલ્યો:—સુમન ! હું તમારા ઉપકારનો બદલો વાગવાને હાલ અશક્ત છું. તમે ખરેખરી રાજભક્તિ દર્શાવી છે.”

“મહારાજ ! ઉપકાર માનવાની જરૂર નથી. મહેં તો મારી ફરજ બજાવી છે. તમે હવે શાન્તિથી આરામ લ્યો. વધારે બોલવાથી કદાચ માથે લોહી ચડી જશે.” સુમને કહ્યું.

“સુમન ! હું બોલવાને માટે નથી દબ્બતો, પણ આ હૃદય પરાણે બોલાવે છે. તેમાં પ્રચંડ આગ સળગી રહી છે. તેની જ્વાળામાં કોણ કોણ બસ્મ થાય છે એ જોવાનું છે. અરે ! કિશોર ક્યાં છે ?” કહી રણજીતે ખૂમ મારી.

“આ રંભા.” કહી કિશોર તેની નજીક આવી ઉભો.

તેને જોઈ પુનઃ રણજીત બોલી ઉઠ્યો:—“મારી કમળના કંઈ સમાચાર ?”

કિશોર કમળનું નામ સાંભળી ગળગળો થઈ ગયો. તે એક શબ્દનો પણ ઉચ્ચાર કરી શક્યો નહિ. આથી પુનઃ રણજીત બોલી ઉઠ્યો:—“કિશોર ! શું મારી કમળ તારા પિતાના કેદખાનામાં છે ? તું કેમ જવાબ આપતો નથી ?”

“કમળની શોધમાં ઘણાં સ્વારો દોડાવ્યા છે; પણ હજી કંઈ સમાચાર મળ્યા નથી.” આમ બોલતા કિશોરની આંખોમાં ઝળઝળીયાં ભરાઈ આવ્યાં.

રણજીત તાવની ઝુમમાંજ તેની પર ગુસ્સે થઈ બોલી ઉઠ્યો:—“હા ! કિશોર તું બહાદુર થઈ આજે એક બાયઝાની માફક રહે છે. શું તું કમળની ખબર કાઢવા અચળગદમાં ગયો હતો ? મને લાગે છે કે તું ત્યાં નથી ગયો. હા ! શું તું તારા પિતાથી ડરે છે ? શું

રાજભક્તિ કરતાં એક નીચવૃત્તિના પાપી પિતાની ભક્તિ તું વિશેષ સમજે છે ?”

તેનાં વચન કિશોરને હાડાહાડ લાગી આગ્યાં. તે રોષયુક્ત બદ્ધને ખોલી ઉઠ્યો:—“ મહારાજ ! આ કિશોરે અચળગદ્ગદની ઉદ્ધારને અર્થ પ્રાપ્તિ આપવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તે તમે જાણો છો છતાં ખોલીને આ બળતાને શા માટે વધારે બાળો છો. હું આ પળેજ કમળની શોધમાં નીકળી પડું છું.”

“ શું તું કમળની શોધમાં જાય છે ? ”

“ હા. ”

“ ક્યારે જવાનો વિચાર રાખે છે. ”

“ આ પળેજ. ”

“ વાર, પ્રથમ ક્યાં જઈશ ? ”

“ આ ભાવિ લઈ જશે ત્યાં. ”

“ બસ એથીજ સમજાય છે કે તારું શરાતન નષ્ટ થયું છે. એમ કેમ કહેતો નથી કે હું આ પળેજ અચળગદ્ગદમાં જઈશ અને કાળો કેર વર્તાવીશ ? કિશોર ! જા, સુખેથી જા; તારે ફાવે એમ કર; પણ યાદ રાખજે કે મારી કમળને લાગ્યા સિવાય તું તારું મુખ મને દેખાડીશ નહિ. ” ઉન્મત્ત દશામાં ખોલતા રણજીતે આટલું ખોલી તકીયા પર માથું નાંખી દીધું.

કિશોરે કંઈક વિચાર કરી ગુલાબસિંહને કહ્યું:—“ વીર સરદાર ! મહારાજ ઉન્મત્ત દશામાં ખોલે છે એ હું સમજું છું. પરંતુ તેમની આજ્ઞા પાળવી એ મારી ફરજ સમજું છું અત્યારેજ અહિંથી વિદાય થાઉં છું. તમે સઘળાં મહારાજની સંભાળ રાખજો અને તેમને જલ્દીથી આરામ થાય એમ કરજો. ” કહી કિશોર સત્વરે ત્યાંથી નીકળી ગયો.

સઘળાં તેની પાછળ જોઈ રહ્યાં. તેના ગમ્યા પછી શાન્ત પડેલો રણજીત વળી પાછો કંઈક વિચાર આવતાં ટટાર થયો અને ખોટી ખોલ્યો:—“ ગુલાબસિંહ ! આ ગુલાબસિંહ ? ”

“ જી મહારાજ ? ” કહેલો ગુલાબસિંહ પાસે આવ્યો.

“આપણે અચળગદ પર ક્યારે ચડાઈ કરી પાપીતે પાતાળમાં ચાંપીયું ?”

“આપને આરામ થયા પછી.”

“મને ક્યારે આરામ થશે ?”

“લગભગ આઠેક દિવસમાં.”

“ઓહ ! શું આઠ દિવસ ? અરે ! ત્યાં સુધી મારાથી ધિરજ ખરી શકાશે નહિ. ગુલાબસિંહ ! લાગે ક્યાં છે મારી બહાલી સમ-શેર ?” કહી રણજીત આમ તેમ બેવા લાગ્યો.

ગુલાબસિંહ તેની નજીક જઈ તેને વાંસે લાથ ફેરવી કહેવા લાગ્યો : “મદારાજ શાન્તિ ધરો; આવી.....”

“મારી શાન્તિ સદાયને માટે ગૂમ થઈ છે. મારા શરીરમાં પૈરાશિ ભડભડાટ સળગે છે. પાપી વિક્રમાજીતને લોહીમાં તરબોળ કરવા હું અત્યંત આતુર છું. ઓ ભાઈ ! ઓ પિતા ! અરે ગુલાબસિંહ. આમ ઉંચે તો જુઓ ! મારા ભાઈ અને પિતા મારી સામે દ્યાર્દ્ર નેત્રે કેવા બેઠા રહ્યા છે. તેઓ મને કપડા આપે છે કે બે તું મારો ખરો પુત્ર હોય તો વિક્રમાજીતને મારી નાંખ. જુઓ, જુઓ ! તે આટલું કહી આકાશમાં ચાલ્યા જાય છે.” આમ બોલી તે ફાટી આંખ ઉંચે બેઠા રહ્યો. સઘળાં તેની સ્થિતિ બેઠાં બાકુળ બની ગયાં. રંભા રડવા લાગી. ગુલાબસિંહે રંભાના લાથમાંથી ગુલાબજીનું પાત્ર પોતાના લાથમાં લેઈ લઈ તેને નીચે ખેસાડી અને પોતે રણજીતને માથે ગુલાબજીનાં પોતાં મૂકવા લાગ્યો.

તેને પોતાની પાસે બેઠા પુત્ર : રણજીતે કહ્યું : “ગુલાબસિંહ ?”

“જી.”

“તમે રજપૂત વીર બોદા કહેવાઓ છોને ?”

“જી, તમે ધારો તે ખરું !”

“હું તો ધારું છું કે તમે કિશોર જેવા હલકા વિચારના નથી. તમે તો એક બહાદુર માણસ છો. તમારી વીરતા મહેં રણભૂમિમાં બેઠા છે. વાં તમે માં એક વચન માનશો ?”

“હાજી.”

“મને વચન આપો.”

“પણ તમારું કહેવું સાંભળ્યા વિના હું જેવી રીતે વચન આપું?”

“અને તમે કદાચ માંડે કહેવું સાંભળી ના કહો તો?”

“એમ બનેજ નહિ. આપને માટે આ પ્રાણુ પણ આપવાને હું તૈયાર છું.”

“તેની ખાત્રી શી?”

“રજપૂતનો શબ્દ એજ તેની ખાત્રી?”

“એમ! તો તમે અત્યારે હાથમાં પાણી લેઇ એક પ્રતિજ્ઞા કરો.”

“શાંતી પ્રતિજ્ઞા?”

“વિશ્વાસઘાતી વિક્રમાજીતને આ દુનિયામાંથી સદાને માટે વિદાય કરવાની.”

ગુલાબસિંહ વિચારમાં પડ્યો. રણજીત વન કે એસાન અવ-
સ્થામાં બોલતો હતો! પણ ગુલાબસિંહ બોલવામાં બંધાઈ ગયો તેથી
તેનાથી ના કહી શકાત નહિ. તે વાર થોડો તત્કાળ બોલી ઉઠ્યો:-
“મહારાજ! હું પ્રતિજ્ઞા લઈને કહું છું કે તમારા કહેવા પ્રમાણે વર્તીશ
અને દુષ્ટ વિક્રમાજીતને પૃથ્વીના પડમાંથી બાળી કાઢી દાર કરીશ.”

“પણ તે ક્યારે?” પુનઃ રણજીતે પૂછ્યું.

“પંદર દિવસમાં.” ગુલાબે ગંભીર ચહેરે જણાવ્યું.

“અમ્મ! હવેજ આ અશાન્તિપૂર્ણ હૃદયમાં શાન્તિની સ્થાપના
થઈ. ગુલાબસિંહ! હવે મને પાણી પાઓ, પછી હું સૂઈ જઈ.”
કહી રણજીતે ગુલાબ સામે જંચું.

રંભાએ તેને પાણી પાડું એવામાં વળી પાડું તેને કંઈક થઈ
આવતાં તે બોલ્યો:-“કિશોર ક્યાં ગયો?”

“તે આપની આજ્ઞાથી અચળગત ગયો છે.” ગુલાબે જણાવ્યું.

“કેમ?”

“કમળકુમારીને શોધવા.”

“ખરેખર મહેં મોટી ભૂલ કરી. ગુલાબસિંહ! તમે પણ એની

પાછળ અચળગઢ જાઓ. તે યુવાન સાહસિક છે અને દુષ્મનોને જોતાં જરૂર તે સાહસ કરશે. જો કમળ ત્યાં હોય તો તમે કિશોરની મદદે રહી તેને છોડાવી અહિં લેઈ આવો.” આમ કહી તે લાંબો થઈ પશ્ચગમાં સૂતો અને સુમન તેને પવન નાંખવા લાગી.

“ થોડીવાર પછી રણજીતની આંખ મળી ગઈ એટલે રંભાને તેની પાસે એકલી બેસવા દઈ ગુલાબસિંહ ઉભો થયા. તેવામાં મહારાજ ચંદ્રકેતુ સેનાપતિ રણવીરસિંહ સાથે રણજીતની ખબર કાઢવા આવ્યા. તેને ઉઘતો જોઈ મહારાજ ગુલાબસિંહની સાથે વાતો કરી દરબારમાં ચાલ્યા ગયા. તે પછી ગુલાબસિંહે સર્વને તેની સંભાળ રાખવાનું સૂચવી ત્યાંથી અચળગઢ તરફ પ્રયાણ કર્યું.

૩૪ .

કમળની શોધમાં કિશોર.

“ સદેતા હજારો આફત, સીનો ગયો ધવાઈ !
ગરદન હમારી કિસ્મત, કાપે બની કરાઈ !
સંઘ્ર સંત સહે છે, બળને ખુશાલી રહે છે !
હલકું સલીલ વહે છે : શી સૃષ્ટિની સદાઈ !

x   x   x   x   x

વેશ્યાવિલાસ માણે, સતી આખ અશ્રુ આણે !
જન્મે દુઃખે પરાંગિ, કળિની કળા છવાઈ !

x   x   •x   x   x

વિશ્રામ વૃક્ષ આપે, તેનીજ ડાળ કાપે !
આખીર તવાજ તાપે ! તેની નથી કાંઈ નવાઈ ! ”

બહારે વસંત.

આ પ્રમાણેના ઉદ્ગાર કાઢતો કિશોર રત્નગઢથી નીકળી રાજેશ્વર મહાદેવ કે જ્યાં પહેલાજ પ્રકરણમાં રંભાસુંદરી તેની સખી સુમન સાથે આવી રણજીતકુમારને મળી હતી તે સ્થળે આવી અચળગઢ કેવી રીતે જવું અને ત્યાં જઈ શું કરવું વગેરેનો વિચાર કરવા લાગ્યો. તેને

કમળને માટે ધાયું હાગતું હતું. તે વારંવાર મનને પૂછતો હતો કે શું વહાલી કમળ હજી જીવતી હશે ? શું રાક્ષસી માતા કપિજંઘલાંએ હજી તેને જીવતી રાખી હશે ? ના ના, તે રાક્ષસી માતામાં દયાનો વાસ સ્વપ્ને પણ હોઈ શકેજ નહિ. જો તેનામાં દયા હોત તો કદાપિ તે આવો અયંકર રક્તનો પ્રવાહ વહેવડાવતજ નહિ. હા ! વિભો ! મારી ધારણાઓ ધુળ મળી છે. મારી આશાઓ નિરાશામાં બદલાઈ ગઈ છે. અરેરે ! આ નસીબની ફરીયાદ હું ક્યાં જઈને કરું ? હા ! એક કવિએ કહ્યું છે કે :—

“ અરમાન બહોત રખતે થે હમ, દિલમે ચમનકે,
 બેઠે ન ખુશીસે કબી સાથે કે તલે હમ;
 અબ પહેચેહી આઘાઝમાં પામાલ હુવે હાય,
 ફરીયાદ ફાસીસે કરે ફિસ્મતકે જલે હમ. ”

ઉર્દુ કવિ.

હે પરમાત્મન ! તમારા સિવાય આ અયંકર કષ્ટમાંથી ઉદ્ધાર કરનાર બીજું કોઈજ નથી. મારી કમળ શત્રુઓના પંજમાં ફસાઈ ગઈ હશે કે તેનું શું થયું હશે ? તેની મને કંઈ સમજ પડતી નથી. અરે ! મને આ સમયે કોઈ આવીને મારી કમળના સમાચાર આપે તો કેવું સાંઠે થાય ? હા ! આ મન પણ કેવી ખોટી આશા રાખે છે ? કમળના સમાચાર અન્યની પાસેથી મળવાની આશા રાખવી વ્યર્થ છે. તેની શોધને માટે તો મારે “મહાન” સાહસ ખેડવું પડશે અને કદાચ આ પ્રાણતું પણ બળિદાન આપવું પડશે. હા ! પિતા ? તમારો જન્મ કયે યોગ્યીએ થયો હશે કે જેથી તમારી શુદ્ધ શુદ્ધિમાં વ્રદા-વસ્થાની વેળાએ આવો અચાનક ફેરફાર થઈ ગયો ? હા ! રાક્ષસી માતા ! તારી કૃત્રિમ મોહ જાળેજ મારા શુદ્ધ પિતાને અનીતિના કુપમાં ઉતારી કલંકિત કર્યાં છે. ઓ નીચ માતા ! તારી રાક્ષસી મહત્વાકાંક્ષા હું સારી પેઠે સમજી ગયોહું. તારી ઇચ્છા મારા પિતાને પણ દુનિયાની પાર કરી સ્વતંત્ર થવાની છે; પણ આ કિશોરના શરીરમાં રક્તનું એક બિંદુ જ્યાં સુધી રહેશે ત્યાં સુધી તે તારી એ

અજાને હવામાં ઉડાવી દેશે. સમયની સાથે જોડાઈ. સમય આવતાંજ હું કૃત્રિમ કાળરૂપ બની તારો અને તારા નીચ મદદગારનો નાશ કરીશ. ઓ કપિંજલા ! તું જામળાના રૂપમાં અવતરેલી જન્મેણુ રાક્ષસી હોઈશ એવું હું નહોતો ધારતો. હાય ! તહે નિરપરાધી જનોનાં લોહી વહેવડાવ્યાં છે. તહે કાળી રાત્રે દગો કરી નિર્દોષ જનોની કત્ત કરાવી છે. હા ! તે સવળું યાદ કરતાં આ દેહમાં આગના લખુકા ઉડે છે. ઓ ઝેરી નાગણુ ! તારાં કૃત્યોથીજ આ કિશોરને વનવાસી થવું પડ્યું છે; પણ યાદ રાખજે કે આ વનવાસી કિશોર સમય આવ્યે તને તથા પાપી પિતાને શિક્ષા આપ્યા સિવાય જંપશે નહિ. માતા ! તું નાગણી છે તો કિશોર વિષધર નાગ છે; તું ભયંકર આગનો તનખો છે તો હું જ્વાળામુખી છું.” આમ બોલતો કિશોર ઉઘ દેખાવા લાગ્યો.

સમય સમીસાંજનો હોવાથી કુંદરતની લીલા નીરખતો નીરખતો ફરવા નીકળેલો તેજસિંહ પણ ત્યાં રાજેશ્વર મહાદેવ આગળ આવી પહોંચ્યો. આટલે સુધી આવ્યો છું ત્યારે લાવ મહાદેવનાં દર્શન તો કરતો જાઉં એવો વિચાર આવવાથી તેજસિંહ મહાદેવમાં ગયો તો તેણે કિશોરને મુખ નીચું રાખી ઉડા વિચારમાં ઉભેલો જોયો. તેને ત્યાં ઉભેલો જોઈ સેનાપતિ તેજસિંહને તવાઈ લાગી. લાવ જાનોમાનો ઉભો રહી તે શું કરે છે તે જોઈ એવો વિચાર આવવાથી તેણે જાહેર થવું યોગ્ય ધાર્યું નહિ. જો જાહેર થઈશ તો તેના વિચારમાં ખલેલ પડશે. એમ ધારી તે સસ્ત્રાર આગળ નહિ વધતાં ત્યાંજ ઉભો રહ્યો અને કિશોરના તરફ જોઈ રહ્યો. વિચારગ્રસ્ત કિશોર અત્યંત ગુસ્સામાં હોય એવું તેના મુખ પરથી તેને જણાતું હતું. તરતજ તેજસિંહ તેની પાસે ગયો અને ગંભીર અવાજે બોલી ઉઠ્યો:- “કિશોરસિંહ !”

“હાં, કાણુ સેનાપતિ તેજસિંહ ! તમે અહિં ક્યાંથી ?” કિશોરે પૂછ્યું.

“હું અશાન્તિને દૂર કરવાના ઈરાદે ફરવા નીકળ્યો હતો તથા ફરતો ફરતો અહિં આવી ચઢ્યો છું. કિશોરસિંહ ! હવે તો જે પળે

જે થાય તે ખરું. જેવા પક્ષે એના દેવારો. વખારે વિચારો કરવાથી માથું ભમી જાય છે માટે તેને પણ સર્વ વિચારોનો ત્યાગ કરી શાન્ત થાઓ. વખત આવે સૌ સારું થશે. તેજસિંહે કહ્યું.

“ સેનાપતિ ! શાન્તિ આ હૃદયમાંથી સદાને માટે અલોપ થઈ ગઈ છે. ત્યાં સુધી દેશદ્રોહીયોને તેમની કર્મની શિક્ષા કરી નથી ત્યાં સુધી શાન્તિ પ્રાપ્ત થનારજ નથી. ”

તેજસિંહે ત્યાં પડેલા પથર પર બેસતાં કહ્યું:—“ કિશોરસિંહ ! આવો. આ પથર ઉપર મારો સાથે બેસો અને હૃદયને સ્વસ્થ કરી મારા બે બોલ સાંભળો. ”

કિશોર તેની બેઠ પથર ઉપર જઈ બેઠો. એટલે તેજસિંહ કહેવા લાગ્યો:—“ કિશોરસિંહ ! વિધીની વિડંબનાથી અચળગદમાં કેવી મોટી ઉચ્છ્રાંસ થઈ ગઈ તેની આપને સારી રીતે ખબર છે. તેમાંયે જે આપણે આવી રીતે વિચાર કર્યા કરીશું તો આપણાથી કંઈ ખતી શકનાર નથી. અત્યારે ક્રોધને આધિન થવાથી પણ કંઈ વળનાર નથી. માટે શાંતિ રાખો અને હું કહું તે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી છેવટના એક નિશ્ચય પર આવો. માંડે વિચાર આ પખવાડીયામાંજ અચળગદ પર હલો લઈ જવાનો છે. તેમાં વિક્રમાજીત અને તેની ધારસ્થાની સ્ત્રી કપિંજલાને અને ત્યાં સુધી જીવતાં પકડવાં છે. જે જીવતાં પકડાય નહિ તોજ પછી મારી નાંખવાં. ત્યાર પછીથી સમગ્ર દેશદ્રોહીયોને ઠાર કરવા છે; ખસ આજ મારો દૃઢ નિશ્ચય છે. કિશોર ! તે દુષ્ટાત્માઓનો પાપનો ઘડો હવે સંપૂર્ણ ભરાઈ ચૂક્યો છે એટલે તેમને તેમની કરણીનાં ફળ મળ્યા વિના રહેનાર નથી. તે પાપાત્માઓ આ દુનિયામાં હવે થોડા દિવસનાંજ મહેમાન છે માટે હવે સર્વ વિચારોનો ત્યાગ કરી જે કરવાનું છે તેના નિશ્ચય પર આવો. ”

“ તેજસિંહજી ! આપનું કહેવું યથાર્થ છે. હું પણ સારી રીતે સમજું છું કે નકામા વિચાર અને ક્રોધથી કંઈ વળનાર નથી. પણ મત ખનાવો મારી નજરે વારંવાર તરી આવે છે એટલે મને આદેશ આવી જાય છે. મહારાજ અંગારસિંહ અને યુવરાજ કલ્યાણસિંહનું

દગાથી રણમાં રોળાવું, જોઈને આ હૃદય વિદીર્ષુ થઈ મૃત્યુ છે. હા ! રાજપૂત્રી કમળાનો પણ કંઈ પત્તો નથી. તે સુકામળ બાળાનું શું થયું હશે ? તેને હું ક્યાં જોઈશું ? બસ આવા આવા અનેક વિચારોને લીધે હું શાન્તિ ધારણ કરી શકતો નથી. અરેરે ! જે અચળગઢમાં શાન્તિનું સામ્રાજ્ય અને સત્યનું તેજ ચારે દિશાએ ઝગઝગી રહેલું હતું; હા ! અફસોસ ! તેજ નગરમાં આજે પાપીઓની પ્રપંચ જળા પૂર્ણ રીતે પથરાઈ રહી છે. અધમોનાં અધમાચરણથી ઘેર અધકારમાં વિકાળ કાળ મુખ વિકાશીને દબો રહ્યો છે. પ્રજાજનો અને સરદારો પણ સ્વાર્થાધર્મ પરસ્પરમાં વિરુદ્ધ લાવ ધારણ કરી રહ્યા છે. હા ! જે કાર્યકુશળ યોદ્ધાઓ ! જે પ્રથમ સત્યને માટે પ્રાણ આપવાને તત્પરતા બતાવતા, હાય ! તેજ રજપૂતો કારસ્થાનીઓની કપટજાળમાં જકડાઈ સ્વાર્થી બન્યા છે; અને વિશ્વાસઘાતી વિક્રમાજીતના ગુલામ બની તેના પાપાચારની વૃદ્ધિ કરી રહ્યા છે. હા ! તેજસિંહ ! આનું પરિણામ આખરે ઘણુંજ માડું આવશે અને સમય આવતાં સર્વ-લક્ષી કાળ આ પૃથ્વીને વીર વિનાની કરી મૂકશે. ” આટલું બોલી કિશોર એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાંખી સેનાપાત તેજસિંહના સામે જોઈ રહ્યો.

“ વીર કિશોર ! મનને વધારે વ્યાકુળ કરીશ નહિ. શું તું નથી જાણતો કે દુઃખ પાછળજ સુખ હોય છે ? જન વિક્રમાજીત આંખો રાજલોભી અને સ્વાર્થાધર્મ થયો ન હોત તો તમારા જેવા રણનિપુણ રજપૂતોને એકમેકના બળનું પ્રતિલાન કરવાનો સમય ક્યારે મળત ? કિશોરસિંહ ! ત્યાં સુધી આપણે જીવતા છીએ ત્યાં સુધી તે પાપનાં પુનર્જાઓને સુખેથી જંપવા તો હર્ષનું નહિ. ” તેજસિંહે કહ્યું.

કિશોર આ સાંભળી ચૂપ બેસી રહ્યો. પુનઃ તેજસિંહ બોલ્યો:—
“ હવે આપણે નગરમાં જઈશું ? ”

“ હા, આપ પધારો. હું થોડીવાર પછી આવું છું. ” કિશોરે જણાવ્યું.

તેજસિંહ આલ્યો ગયો. “ લાવ હવે હું પણ આ સાથે લાવેલો લગ્નનો વેશ ધારણ કરી અચળગઢ જાઉં અને તપાસ કરું કે મારી

કમળ ત્યાં છે કે નહિ.” આમ વિચારી કિશોરે પહેરેલાં વસ્ત્ર પર ભગવી કફની ધારણુ કરી લીધી.

કિશોર પોતાના ધારણુ કરેલા વેષ તરફ ઘણીવાર સુધી જોઈ રહ્યો. તેની આંખોમાં ઝળઝળાયાં ભરાઈ આવ્યાં. તેણે પુનઃ નિઃશ્વાસ નાંખી “હા, ભાવી !” કહી કપાળે કર મૂક્યો. એવામાં રાજેશ્વર મહાદેવના શિવાલયમાંથી કામકનો ગાવાનો અવાજ સાંભળાયો.

“કિશોર તે સાંભળી ચોક્યો અને યોગાનમાંથી તરત તે શિવાલય તરફ ગયો. ત્યાં તેણે કામ એક માણસને શિવાલયમાં સૂતો સૂતો સંગીત ગાતો દીઠો. કિશોર એકાએક અંદર નહિ જતાં બહાર એસી તેનું સંગીત ધ્યાન પૂર્વક સાંભળવા લાગ્યો. કારણ કે એ સંગીત વિધીની વિરંબનાથી ત્રાસેલાને આશ્વાસન સ્વરૂપ હતું.

“ભાવિ એજ હોનાર, ભવાલવ ભાવિ એજ હોનાર;
ભાવિ મિથ્યા થશે નહિ ભાઈ, થયું અને થાનાર:—ભવો.
ભાવિ આગળ કંઈ જન ભૂલ્યા, મોટા પંડિત સાર;
અન્ય જનોનું ત્યાં શું કહેવું, ચાલે ન જોર લગાર:—ભવો.
મહારથી મોટા દાનવ બળીયા, જેનું જોર અપાર;
નિર્બળ થઈ તે નાશ પામીયા, ક્ષણ નવ લાગી વાર:—ભવો.
રઘુપત્તિ સરખા રાને રખડયા, સંગે સીતા નાર;
મુવર્ણ મૃગ મિષ ભ્રમે ભૂલિયા, પરવશ જે પડનાર:—ભવો.
બુઝો યુધિષ્ઠિર સરખા ભૂલ્યા, દ્યુત પ્રસંગે સાર;
દાદશ વર્ષ મહા દુઃખ વેઠયું, મહારણ્ય મોઝાર:—ભવો.
સહો ન સીતા વિયોગ રામે, કર્યું યુદ્ધ અપાર;
કુબુદ્ધિ રાવણ નષ્ટ થયો જે, પરત્રિયનો હરનાર:—ભવો.
સન્મતિ દુર્મતિ સમય પ્રસંગે, ભાવિ તેજ કરનાર;
રોક્યું નાહિં રહેશે ભાવિબળ, સમરો સરજનહાર:—ભવો.

ખરેખર ! ભાવિજ પ્રાપ્ત્ય છે. આમ આત્મગત બોલી કિશોર શિવાલયમાં ગયો. તેણે બે હાથ જોડી માથું નમાવી રાજેશ્વર મહાદેવને પ્રણામ કર્યા.

ઉપરોક્ત ગાન ગાનાર માણસ જો કે કિશોરે ભગવી કદની પહેરી હતી છતાં તરત તેને ઓળખી ગયો. તેણે ઉભા થઇ કહ્યું:-
“કાણુ કિશોરસિંહ ? આવો આવો.”

તે અજાણ્યા માણસના મુખમાંથી પોતાનું નામ સાંભળી કિશોર ચમક્યો અને ઘણી વાર સુધી તેના સામે જોઈ રહ્યો. અતે કિશોર પણ તેને ઓળખી એકાએક બોલી ઉઠ્યો:-“કાણુ કનકસિંહ ! ભાઈ તમે અહિંયાં ક્યાંથી ?”

“હા ! આ કમભાગ્ય કનકસિંહ !” તેણે કહ્યું.

“કનકસિંહ ! રાજપુત્રી કમળના કાંઈ સમાચાર ?” કિશોરે પૂછ્યું.

“હા ! શું કહું ? કહેતાં જીભ ઉપડતી નથી; રાજકન્યા હાથ પાપીના પંજમાં સપડાએલાં છે.” કનકે જણાવ્યું.

“શું તે દુષ્મનના કેદખાનામાં છે ?”

“હા, હાથ તો ત્યાંજ છે; પણ મારા સાંભળવા પ્રમાણે કાલે તેમનું ભયાનક રીતે મ્હોત થનાર છે.”

“શું કમળનું મ્હોત ! ? અરે તેનું મ્હોત નીપજવનાર આ જગતમાં કાણુ છે ?” કિશોર ઉશ્કેરાઈ જઈ બોલી ઉઠ્યો.

“આપના પાપી પિતાએ તે સુદામળ રાજકન્યા પર ગજદ્રોહનો ગંભીર આરોપ મૂક્યો છે અને તેથી તેને જીવનાંજ ભીંતમાં ચણવાનો હુકમ કર્યો છે.” કહી તેણે દુશ્મનો કમળને કેવી રીતે લઈ ગયા વગેરે આગત કિશોરને કહી સંભળાવી.

“ઓહ ! હું અમ શું સાંભળું છું ? ઓ કણેન્દ્રિયો ! તમે જાહેરી થઈ જાઓ.” આમ બોલતો કિશોર અત્યંત ગુસ્સે થઈ ગયો. તેનો હાથ કદનીમાં ઢૂંપાવેલી સમશેર તરફ વળવા લાગ્યો પણ કનકે તેને શાન્ત કર્યો.

“કનકના ધામાંથી હજી રૂધીર વહેતું હતું તેથી કિશોરે તેને રત્નગઢમાં જઈ તેજસિંહને મળવાનું કહ્યું. કનકે તેમ કરવા ના પાડી અને કમળની શોધમાં તેની સાથે જવાની ઈચ્છા જણાવી. કિશોરે તેને સવિનય ના પાડતાં જણાવ્યું:-“કનકસિંહ ! સેંકડો શીયાળવાંને સંદા-

રવા એકજ વનરાજ ખસ છે. તમે નગરમાં જાઓ અને તમારા ઘા પર મક્કમપટા લગાધો કે જેથી જલ્દી આરામ થઈ જાય. દુષ્ટામાઓનું નિકંદન કાઢવાને આપણે હવે હુંકમાંજ ખીજીં યુદ્ધ જમાવવાનું છે. હું અત્યારે અચળગદ જાહિજી અને રાજકન્યા કમળને મળુ કૃપાથી જીવતી લેઈ આવું છું. હો રામ રામ. ” કહી દિશોર તેને મળી ભેટી અચળગદના પંથે પ્રજ્યો.

કનક પણ તે પછી વધારે વાર ત્યાં નહિ રોકાતાં ધામે પગલે રત્નગદ ગયો અને સેનાપતિ લેજસિંહને મળી સવળા વર્તમાન જણાવ્યા.

૩૫

કમળનું કદપાંત.

સીતાજીને શ્રીરામચંદ્રજી જેવા સમર્થ સ્વામી હતા, જનકરાજન જેવા જ્ઞાની પિતા હતા, વસિષ્ઠ મુનિ જેવા ત્રિકાળ જ્ઞાની ગુરુ હતા; અને રાજવૈભવ સાથે સ્વર્ગીય સુખ હતું; છતાં જાગ્યમાં લપ્તાએલું દુઃખ મિથ્યા થયું નહિ.

તેવીજ રીતે અચળગદના રાજમહેલની પાછલી ખાજીના સુંદર બગીચામાં આવેલા પથરના એક નાનકડા ઓરડામાં એક યુવાન રમણીની સ્થિતિ હતી તે ગંભીર વિચારમાં લમણે હાથ ટેકવીને અશ્રુ-પાત કરતી હતી; તેનું સુંદર મુખ કરમાએલું જણાતું હતું. તે વારંવાર બહાવરા જેવી બની આમતેમ જોયા કરતી હતી અને આવેલી ત્રિપત્તીનો વિચાર કર્યા કરતી હતી.

પ્રિય પાકડા ! આ રમણી ખીજી કાઈ નહિ પણ રાજકન્યા કમળકુમારી હતી. વિક્રમાજીતે તેને આ સ્થળે કેદ કરેલી છે. આ ઓરડામાં પૂરાએ તેને આજે એ દિવસ થઈ ગયા છે. આજેજ મધ્યાહ્નકાળે તેને જીવતી ભીંતમાં ચણવામાં આવનાર છે.

અત્યારે પ્રાતઃકાળનો રમણિય સમય છે. બગીચાનાં વૃક્ષો ખીલી રહ્યાં છે. પક્ષીઓના મધુરા ટહુકાર કાનને આનંદ આપી રહ્યા છે. એવા સમયે કમળ ગમગીન ચહેરે વેના ઓરડામાં બેસી રહી છે. છેવટે

શોકનો હિલરો સમાવી નહિ શકવાથી તે સ્વગત બોલવા લાગી:—“હા ! વિધાતા ! મારા કર્મના આ શા તમાશા ? દરેકનાં દુઃખની અવધી હોય છે. અરેરે ! માતા, પિતા અને બાપા વિનાની અંધેલી આ રાંજપુત્રીને હવે કોઈનો પણ આધાર રહ્યો નથી. હાય ! રાજસોબી વિકમાજીતના વિશ્વાસઘાતથી સમસ્ત રાજકુટુંબનો વિનાશ થઈ ગયો છે. અરેરે ! તેમાંથી હું એકલીજ અભાગણી હજી સુધી જીવતી રહી છું. હાય ! આ નસીબમાં જીવતાંજ ભોતમાં ચણાવાનું નિર્માણ થયું છે. આ લથાનક મૃત્યુ મુખમાંથી મને કોઈ અચાવનાર નથી. જેઓ અચાવનાર હતા તે સ્વર્ગમાં સિધાવ્યા છે. હા ! કિશોર ! તું મને એકલી મૂંઝી શા માટે જતો રહ્યો ? આવ વડાલા આવ ! એકવાર અહિં આવી નિહાળ કે તારી કમળની કેવી દુઃખદ અવસ્થા થઈ રહી છે.” આમ બોલતી કમળ ઉભી થઈ ઓરડાની જાળી પાસે આવી અને બહાર જોવા લાગી. એ અરસામાંજ નજીકના વૃક્ષ પર બેઠેલી એક કાયલ ટહુકાર કરવા લાગી. તેનો મોઢો સ્વર સાંભળી કમળ બેઠાકળી બની બોલી ઉઠી:—“કાયલ ! તારો ટહુકાર જન કે મધુરો છે પણ મને અત્યારે કંઈશ લાગે છે. તારો અવાજ અત્યારે મારું કાળજીનું વિધે છે. તું બોલતી અંધ થા. મારા મૃત્યુ પછી નારે બોલવું હોય એટલા જોરથી બોલજે.” કહી કાયલ સામે જંતઈ રહી. કાયલ અંધ થવાને બદલે વધારે ને વધારે બોલવા લાગી. કમળ ગળગળી થઈ ગઈ. તે સજળ નયને બેઠી:—“અંતરે ! મારા દુઃખમાં આશ્વાસન આપનાર કોઈ નથી. આ રાંડ કાયલ પણ દુઃખીન બની મને સનાવ્યા કરે છે. ઓ બીડલંજન ભગવાન ! આ દુઃખચારી બાળા હવે તમારા શરણમાં છે.” કહી કમળ બેઠાટ કડપાંત કરવા લાગી. એવી અવસ્થામાં તેણે ઘણો સમય ગુગળ્યો. છેવટે મધ્યાહ્નકાળ થયો. વિકમાજીત તરફથી તેને લેઈ જવાનું ફરમાન આવ્યું. પહેરેગીરોએ તેના ઓરડાનું તાળું ઉઘાડી તેને બહાર કાઢી અને દોરડાંથી બાંધી. પછી તેને લેઈ તેઓએ રાજમહેલ તરફ ચાલવા માંડ્યું.

આ વખતે રાજમહેલના યોગાનમાં વિકમાજીત ખુશી નાંખીને

ખેડેલો હતો; તેના દશેક અંજરક્ષક સરદારો તેની પાછળ ઉભા હતા.

ત્યાં આગળ ઘટો માટી અને ચૂનાનો ઢગલો તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો. ચણુનારા બે કડીયા પણ કમળની રાહ જોઈને બેસી રહ્યા હતા. એવામાં કમળને લેઈ સિપાહીઓ ત્યાં આવ્યા. કમળ નીચું જોઈ ઉભી રહી. વિક્રમાજીતે તેની સામે જોઈ કહ્યું:—“ છોકરી ! તારો મૃત્યુ સમય હવે નજીકમાં આવી પહોંચ્યો છે. ત્હેં રાજઆસાનો લંગ કર્યો તેને માટે તને અત્યારે જીંતમાં ચણુવામાં આવનાર છે. ખોલ તારે કંઈ કરેલું છે ? ”

“ મારે કહેવામાં માત્ર એટલું જ છે કે તું આ પૃથ્વી પર અવતરેલો એક રાક્ષસ છે. ત્હેં વિના કારણે લોહીની નદીઓ વહાવી છે. મારાં જેવી નિર્દોષ કુમારિકાને પણ હજી જીવતી જીંતમાં ચણાવવાનો દરોહો તું રાખે છે. વિક્રમ ! તારા આ અક્ષમ્ય અપરાધ શ્રીહરી કદપિ क्षમા કરનાર નથી. તું એમ સમજતો હોઈશ કે આ રાજ્ય હવે તું સુખથી ભોગવી શકીશ ! પણ ના ના, એમ સમજવામાં તારી માટી ખૂલ છે. તું સુખ ભોગવવાને લાયકજ નથી. ત્હેં અનેક જનોના ખૂનથી તારા હાથ રંગ્યા છે; ખમ્મ એવીજ તારી પર કુદરત કોપશે અને અંતે તારું મૃત્યુ લયાનક રીતે થશે. ‘વિક્રમ ! આ કકળતી આંતરડી તને શ્રાપ આપે છે કે તારું મ્હોત મારા કરતાં થણી ભયંકર રીતે થજે, અને તારા શખને કાગડા ગાંધ ચુંથજે. ’ વિક્રમ ! મારું ખોલવું અત્યારે તો તુચ્છ લાગતું હશે પણ ‘પાપી’ મારો શ્રાપ તને અવશ્ય નડશે ને તું થોડા દિવસમાંજ તેના ભોગ થઈ મરશે. ચાલ હવે હું મરવાને તૈયાર છું. ” કહી કમળ ‘વિક્રમ નયને તેની સામે જોઈ રહી.

વિક્રમાજીતના પાપાણુ હૃદયમાં કમળના શબ્દોની કંઈ પણ અસર થઈ નહિ. તે ખડખડાટ હસી પડી બોલ્યો:—“ છોકરી ! મને લાગે છે કે તને હિન્દુ માદ વાયુ થયો છે. તું તારા લાઈ, પિતા વગેરેના મરણથી ગાંડી થઈ ગઈ હોય એમ સમજાય છે. તારે હવે ક્યારે જીવવું સુખદાયક નથી. ”

“ તે હું પણ કબૂલ કરું છું કે મારા જીવનમાં હવે કંઈ સુખ

રહ્યું નથી. હું મરવાને અત્યંત આતુર છું. ચાલ, કેટલી વાર ?”
હઠી કમળ શેપયુક્ત નેત્રે તેની સામે જોઈ રહી.

વિક્રમાજીતે તેને ભીંતમાં ચણી દેવા આજ્ઞા આપી એટલે સિપા-
હીઓ કમળને નજીકમાં તે કામને માટે નક્કી કરેલી એક ભીંત પાસે
લેઈ ગયા. તે ભીંતમાં માણસનો આકાર સમાઈ રહે એવી રીતનો
ખચકો કાતરી કાઢ્યો હતો. કમળને તે ખચકામાં બરાબર ઉભી રાખી
તે વખતે તેણે પ્રભુનું સ્મરણ કરી આંખો બંધ કરી દીધી. બંધ
નેત્રોમાંથી અસ્પષ્ટિત અશ્રુધારા નીકળવા લાગી. વિક્રમાજીતે કડીયા-
ઓને એકદમ તાકીદે કામ પૂરું કરી નાંખવા આજ્ઞા આપી દીધી.
કડીયાઓ પોતાનાં ઓળંગ લઈ ભીંત નજીક આવ્યા અને મળુરો
માટીનાં કુંડાં ભરી ભરી તેમની આગળ મૂકવા લાગ્યા. કમળને પ્રથમ
માટીથી ચણી પછી છોટા અને ચૂનેથી ચણવાની હતી કડીયા માટીના
લચકા નાંખવા લાગ્યા. કમળ શ્રીહરી, શેખરનો ઉચ્ચાર કરવા લાગી.
કડીયાઓએ ઝપાટાબંધ કામ કરવું શરૂ કર્યું. વિક્રમાજીત અને તેના
સરદારો હરતે વદતે એ દેખાવ જોઈ રહ્યા; આવો હૃદય ભેદક દેખાવ
જોઈ ગમે એવા પાપાણુ હૃદયના માણસનું પણ મન પિંગળ્યા વિના રહે
નહિ. પરંતુ નરપિશાચ વિક્રમાજીતને તેની કંઈ પણ અસર થઈ નહિ.

“કમળનું શરીર કેડ બરાબર ભીંતમાં ચણાયું હશે તેવામાં
એક અદ્ભૂત બનાવ બન્યો. દૂરથી એક ભગવાં વસ્ત્ર ધારી યોગી ત્યાં
શ્વાસ ભર દોડી આવ્યો અને બોલ્યો:—“ઓ દુષ્ટાત્માઓ ! આ શું
બુદ્ધિ ગુનરો છો ? આ ક્ષોભી હત્યા શા માટે કરો છો ? ઓ
નરાધમો ! સજુર કરો. તમારું કામ આટલેથીજ અટકાવો.” કહી તે
કાપપૂર્ણ નેત્રે કડીયાઓની પાસે જઈ ઉભો રહ્યો.

તે યોગીએ ભીંતમાં ચણાતી કમળ તરફ દ્રષ્ટિ કરી પણ તે
બિચારી તો ક્યારનીએ બેશૂદ્ધ થઈ ગઈ હતી. તેની દશા નિહાળી એ
ભગવાંધારી યોગીને ધણું લાગી આવ્યું. તેના કહેવા પ્રમાણે કડીયા
લોકોએ તેમનું કામ અટકાવ્યું નહિ, તેથી તે ભગવાંધારી યોગીને
અત્યંત ક્રોધ ચઢ્યો. તેણે તેના હાથમાં પકડેલો જડો ડાંડો બન્ને

કડીયાના માથા પર વારા ફરતી બાપટયો એટલે તેમના માથાનો ખુરદો થઈ ગયો અને બન્ને જાણ્યા જમીન પર પડી મુર્છિત થઈ તરફડવા લાગ્યા. આ બનાવ જોઈ સિપાહીઓ તે યોગીને પકડવા આગળ ધસ્યા. સિપાહીઓને આગળ આવતા જોઈ તરત તે જાગવાંધારી યોગીએ પોતાની કંઠનીમાંથી નાગની જીભ સમાન સમશેર બહાર ખેંચી કાઢી કહ્યું:—“ખબડદાર ! એટલેજ રહો.” આમ બોલી તે હાથમાં ખુદી સમશેર પકડી ઉભો રહ્યો.

ખુરશીમાં બેઠેલો વિક્રમાજીત આ બનાવથી ઉસ્કેરાયો અને લયાનક ગર્જના કરી તેની પાસે આવી બોલી ઉઠ્યો:—“અત્યા યોગી તું કાણુ મુખો છે ?”

“તમારો કાળ હું કિશોર !”

“ઝોહ ! કાણુ કિશોર ?” કહી વિક્રમાજીત બે ડગલાં પાછળ હટી ગયો અને સૌ સ્તબ્ધ બની તેના સામે જોઈ રહ્યા.

૩૬

પિતા-પુત્ર.

સ્વદેશ પ્રેમી વીરતા, કદી ડરી નહિ જાય;
લાક્ષ્યમાં લપટાવતાં, ધર્મ વિમુખ ના થાય.

કિશોરના એકાએક આગમનથી વિક્રમાજીત અને તેના સરદારો આશ્ચર્ય પામ્યા. સર્વિના મનમાં લયનો સંચાર થયો. તત્કાળ વિક્રમાજીત બોલી ઉઠ્યો:—“કિશોર ! આવી ઉદ્ધતાઈ તું ક્યાં સુધી કરીશ ?”

“ત્યાં સુધી આ દેહમાં પ્રાણુ છે ત્યાં સુધી આ કિશોર સત્ય પથેજ વિચરશે.” કિશોરે ગંભીર મુખે કહ્યું.

એમ કરવાથી તારે કેટલા બધા સંકટમાં સપડાવું પડ્યું છે તેનો કંઈ ખ્યાલ છે ? કિશોર ! તું મારો પુત્ર છે; પુત્ર પ્રત્યે રહેમ નજર રાખવી એ મારી ફરજ છે; માટે સમજી જા અને સુખી થવું હોય તો મારી આજ્ઞા પાળવાને તત્પર થા. તું જાણે છે કે હું હાલ માંડ એ કરવાને સમર્થ છું. નાદાન છોકરા ! જો મારી હાકથી શત્રુઓ

અરથર કંચે છે, મોટા ભડવીરો માંડે નામ સાંભળતાંજ ચીસ નાંખી પાછા હઠી જાય છે એવો હું બળવાન છું માટે માની જા. છોકરું ! હું જે કાંઈ કરું છું તે ફક્ત તારા ભલાને માટેજ. મારી પ્રજા આ રાજ્યનો વારસ પણ તુંજ છે એ તું જાણે છતાં શા માટે આવી ઉદ્ધતાઈ કરી સ્વર્ગ સુખને લાત મારવા આહ્વા છે ?” વિક્રમાજીતે શાન્તિથી કહ્યું.

“હું ઘણી સારી રીતે સમજું છું કે તમે હાલ સૌ કાંઈ કરી શકવાને સમર્થ છો. તમારા એક શબ્દથીજ મહાન બળવીરોનાં શિર કપાઈ જવાનો સંભવ છે. તમે કહો છો કે સ્વર્ગ સુખનો શા માટે અનાદર કરે છે ? તો તેના જવાબમાં તમને જણાવું છું કે:—“સત્યને ચાહનારા વિરલ વીરો અધર્મથી આવી મળતા સ્વર્ગસુખને તૃણુવત્ જાણે છે.” પિતા ! આ રાજ્ય તમારું નથી. તમે તો આ રાજ્યના સેવક છો. હું આપને હજી પણ એ હાથ નંદીને વિનંતી કરું છું કે જેને ધશ્વરનો ડર હોય તો આ દગાથી મેળવેલી રાજગાદીનો ત્યાગ કરો. આમ કરવાથી લોકોમાં તમારું સાદું કહેવાશે. આપુ ! વિચારો ! હાણિક સુખના સ્વાર્થને અર્થે શા માટે દુષ્કર્મોમાં પ્રવૃત્ત થાઓ છો ?” આપુ:—

“આ જગતમાં બળવાન થઈ, જે ગર્વ અતિશય ધારે છે; તેજ અભાગી કાળના મુખમાં, અંતે કાંઈ મારે છે. રાવણ જેવો મસ્ત દાનવ, શ્રીરામ હાથ હણાયો છે; માટે સમજો મન ક્ષિપ્ત, એ ગર્વ થકી શીદ રાવો છે.”

વિક્રમાજીત:—કિશોર ! બહુ થયું. તું લાંબું લાંબું બોલી જાણે છે એ હું સારી રીતે જાણું છું. આ સામે નજર કરી જો કે જે મારી આજ્ઞા ઉઠાયે છે તે આવી રીતે જીવતાંજ ભીતમાં ચણાય છે.

કિશોર:—તમારું એ પાપકર્મ સાંભળીનેજ હું અહિં દોડી આવ્યો છું. પિતા ! મને લાગે છે કે તમારી ખુદિ બહાર મારી ગઈ છે. તમે એક નિર્દોષ કન્યાનો ધાત કરી સ્ત્રીહત્યાનું મહા પાતક શિરે લેવાને ફર રક્ષસ થઈ ઉઠ્યા રહ્યા છો; પણ યાદ રાખજો કે આ કિશોરના

દેખતાં તમારાથી એ રાજપુત્રીનો કદાપિ પ્રાણ લેવાનો નથી. હું તેના રક્ષણાર્થેજ અહિં આવ્યો છું અને આ હાથમાં સમશેર પકડી સ્વધર્મનું રક્ષણ કરવા તૈયાર થઈ ઉભો છું.”

વિક્રમાશ્વતઃ—એકરા ! મને પણ લાગે છે કે તારો પણ કાળ હવે નજીક આવી પહોંચ્યો છે.

કિશોર—સદાયરણી વીરોને તમારા જેવા વિશ્વાસઘાતીઓથી કંઈ પણ કરી શકવાનું નથી.

“ધર્મ નિપુણ જે વીરદા, તેનું કાણ લે નામ;
તલવારો તુટી પડે, રક્ષક છે શ્રીરામ.”

“હમ્મરો હાથવાળો લયમાંથી ઉગારનારો ભગવાન સદા—સર્વદા સદાયરણી વીરોનું રક્ષક કરવાને તત્પર રહે છે અને તેથીજ તે બીડ લયભંજન અને ભક્ત પ્રતિપાળ કહેવાય છે. તે ગણો છો ?”

વિક્રમાશ્વતઃ—“બસ, તું એકદમ બોલતો બંધ થા. હું પણ હવે બંદ છું કે તારો પ્રભુ તને કેવી રીતે મારા કાપમાંથી ઉગારે છે ? બતાવ બતાવ, ઓ મૂર્ખ ! તારો એ પ્રભુ ક્યાં છે ?” કહી વિક્રમાશ્વત તલવાર ખેંચી તેની તરફ ધસ્યો.

કિશોર તરતજ ગર્જના કરી બોલી ઉઠ્યો—“ખખડદાર ! એક કદમ પણ આગળ વધશો તો નાહકની મારે પિતૃહત્યા કરવી પડશે. ઓ મદાંધ પિતા ! ઓ પ્રભુનો તિરસ્કાર કરનાર પાપી પિતા ! બુઝો બુઝો ! મારો પ્રભુ આ રહ્યો. જો મારી આગળ પાછળ છાયા-રૂપે દુર્યા કરે છે. શું તમને ખબર નથી કે—

“જ્યારે થાય ધર્મનો છેદ અને અધર્મનો વિસ્તાર,
ત્યારે મારા રામજી ધરે ધરા અવતાર;
પાપી પ્રપંચી પીઠવા ને કરવા ભક્ત ઉદ્ધાર,
ધર્મ સ્થાપવા ભુમંડળે પ્રભુ ધરે અવતાર.”

એ પ્રભુએજ મારામાં અપૂર્વ બળ મૂકી મને અહિં મોકલ્યો છે; અને એના આધારથીજ આ સમશેર હાથમાં પકડી છે. પિતા ! વધારે પાપમાં વિપરીત છે. આ તલવાર કાળો કેર કરનાર છે.”

કહી કિશોર રક્ત નેત્રે તેની સામે જોઈ રહ્યો.

વિક્રમાશ્રિત વિચારમાં પડી ગયો. તે સમશેરને ધ્યાન કરી પુનઃ કહેવા લાગ્યો:—“ કિશોર ! તું હાથે કરીને શા માટે મ્હોતને આમંત્રણ આપે છે ! તું મારું કહેવું માન. હું તને અત્યંત સુખી કરીશ. ”

કિશોર:—એક નરાધમ આપનું કહેવું માની તેમના પાપમાં લાગી-દાર થઈ ક્ષણિક સુખ ભોગવવા કરતાં દુઃખ ભોગવવું હું વધારે પસંદ કરું છું. પિતા ! તમારી સધળી આશાઓ મનમાં જ સમાઈ જશે. આ કિશોરે દેશના ઉદ્ધાર માટે તન, મન અને ધન વગેરે સર્વસ્વ સમર્પ્યું છે. હું જીવીશ ત્યાં સુધી તમારા દરેક કામની આડે આવી ઉભો રહીશ અને અન્નદાતાનો નાશ કરી હરામની રાજગાદી લેનારને જામથી ઉખેડી નાંખવાના પ્રયત્નો કરતો રહીશ.

વિક્રમાશ્રિતને તેનાં આ વચનો હાડોહાડ લાગી ગયાં. તેણે બયાનક શબ્દે કહ્યું:—“ છોકરા ! સમજ ; આજ હાથથી જાય છે. તું ધીમે ધીમે કાળવ્યક્રના સપાટામાં સપડાતો જાય છે. શું તને મ્હોતનો ડર નથી ? ”

કિશોર:—ના, મૃત્યુથી ડરનારા તો તમારા જેવા પાપીઓ જ હોય છે; આ કિશોરે ત્યારથી સ્વદેશના ઉદ્ધારની પ્રતિજ્ઞા કરી છે ત્યારથી જ તેણે મૃત્યુની સાથે દિલોગ્ગન દોસ્તી બાંધી છે.

“ એમ ! તો ચાલ ! આ સમશેરને સ્વાધિન થા. ” કહી પુનઃ વિક્રમાશ્રિતે સમશેર ખેંચી ;

કિશોર હાસ્ય કરી ખોલી ઉઠ્યો:—“ તમારી એ બુદ્ધિ અને કુલુપિત સમશેરને શા માટે વારંવાર બહાર ફાંદો છો. તેનાથી આ કિશોર લગાર પણ ડરનાર નથી. બયાનક કામ કરનારી સમશેર તો બુઝો આ મારા હાથમાં ચળકી રહી છે. ”

“ ઓં પિતૃદ્રોહી ! પિતાનું અપમાન કરતાં જરાએ લજવાતો નથી ? ” વિક્રમાશ્રિતે ક્રોધ કરી કહ્યું.

“ હું એક પિશાચને પિતા તરીકે માનતો જ નથી. મારો પિતા તો પ્રભુ છે. ” કિશોરે જણાવ્યું.

“ત્યારે હું, કાણુ ?” વિક્રમાજીતે ભયાનક ખૂમ પાડી પૂછ્યું.

“તમે એક ઝેરી નાગ છો, માનવના અવતારમાં નગ્નપિશાચ છો, મારા અને સ્વદેશ વીરોના ઘાતક છો, અરે ! લોહીના તરસ્યા રાક્ષસ છો. વાદ રાખજો કે જેની ઉપર શ્રી ભગવાનની સંપૂર્ણ કૃપા છે તેની આગળ તમારા જેવા પાપીએ ધૂળ ફાંકે છે. હા ! ધિક્કાર છે તમને કે જે રાજના અનોદકે તમારાં હાડ ચામ બંધાયાં છે, તેનોજ તમે નાશ કરવાને તત્પર થયા છો. ઓ બેવડા ! વિચાર તો કરો કે તમે મહારાજા અંગારસિંહના કેટલા ઉપકારો તજે દયાએલા છો. હા ! તે ઉપકારનો બદલો સ્વાર્થ આગળ અદ્રવ્ય થયો છે. હાય ! આવું કાળું કર્મ કરી તમે તમારા શુદ્ધ વંશને લાંચળ લગાડ્યું છે. ઓ મોહાંધ પિતા ! તમે વિપયની તૃષ્ણાથી એક ઝેરી નાગણના કૃત્રિમ રૂપમાં અંધ થઈ પુખ્યા છો. હા ! તેથીજ કવતાં નર્કમાં પડ્યા છો.” આટલું કંબાણ બાપણ કરી કિશોર તેનાથી દૂર ખસી ઉભો રહ્યો.

વિક્રમાજીત ક્રોધથી લાલચેળ થઈ ગયો. તે સમયેર ઉઘી કરી કિશોર તરફ ધસ્યો એટલે પાસે ઉભેલા સરદારોએ તેનો હાથ પકડી કહ્યું:—“હાં, હાં, આ શું કરો છો ? કિશોર અપના છે.” આમ કહી તેમણે પુનઃ તેને ખુશીપર બેસાડ્યો. વાદ એક સરદારે આગળ આવી કહ્યું:—“કિશોરસિંહ ! આળકબુદ્ધિ શા માટે કરો છો ? લક્ષ્મી ચાંલો કરવા આવી છે ત્યારે મુખ બોવા શા માટે બળ્યો છો ? આ મોટા રાજ્યના માલિક તમારા પિતા જ્યારે તમારા ઉપર સુખનો વરસાદ વરસાવવાને તૈયાર થયા છે ત્યારે તમે તેમનો તિરસ્કાર કેમ કરો છો ?

કિશોર:—હું માન ધર્મને સો સુખ કરતાં ક્રોધ સમજું છું. હું તમારા જેવા નિમકહરામીઓની માફક ખુશામતથી મળતા સુખને ઠોકર મારું છું.

આથી પુનઃ વિક્રમાજીત ઉશ્કેરાઈ ખુશી ઉપરથી ઉડી બેઠો ઉઘ્યો:—“બસ, હવે એ છોકરાના શબ્દો સહન થતા નથી. તેના પ્રત્યે દયા પણ હવે આ દેહમાંથી નાશ પામી છે.”

કિશોર: હું પણ જાણું છું કે રાક્ષસના હૃદયમાં કદાપિ દયાનો સંચાર થઈ શકેજ નહિ.,

વિક્રમાજીત:-ડીક છે. હું પણ હવે જોઉં છું કે તું તારી સ્વદેશ-ભક્તિને ક્યાં સુધી સંભાળી રાખે છે ?

કિશોર:-એક સમયે આ સકળ સૃષ્ટિ બદલાઈ જઈ ધર્મ, નીતિ અને સ્વદેશભક્તિનો નાશ કરવાનો પ્રયત્ન કરે તો પણ તે પરમાત્માની વિભુતી સ્વરૂપ સ્વદેશભક્તિનો કદાપિ નાશ થશેજ નહિ.

વિક્રમાજીત:-હું કેવો ભયંકર છું તે તું જાણે છે ?

કિશોર:-હા, વિશ્વાસઘાત કરી અબદાતાનો નાશ કર્યો છે તેવા.

વિક્રમાજીત:-છોકરા ! હું આ સમયેજ તારું ખૂન કરીશ ?

કિશોર:-તો શું તેથી આ વીર ડરી જશે ?

વિક્રમાજીત:-હજી કહું છું કે સમજ ?

કિશોર:-ના, ના તેમ કદી બનશેજ નહિ.

વિક્રમાજીત:-મસ, આ છેલ્લોજ વિચાર ?

કિશોર:-હા, જીવ છે ત્યાં સુધી એજ ઠરાવ.

વિક્રમાજીત:-તું હમણાંજ મોતને શરણ થઈ જમીન પર પડીશ.

કિશોર:-પગ્ગાલ નહિ. વીર પુરૂષો મરણના ભયે તેમના અચળ મુકનો કદાપિ ત્યાગ કરતા નથી.

વિક્રમાજીત:-એમ ! તો થા હવે તૈયાર અને બની જા આ સમશેરનો શિકાર.

કિશોર:-તે પહેલાં આ સમશેર ન્કરશે તમારો શિકાર.

તત્કાળ વિક્રમાજીતે ખૂમ મારી તેના સરદારોને કિશોર ઉપર તૂટી પડવાની આજ્ઞા આપી. સરદારો આગળ વધે એ પહેલાંજ એક ઘોડેસ્વાર દ્વરથી ખૂમ મારી દોડી આવતો જણાયો. “ સખુર, એ નરાધમો ! સખુર. તમારું દુષ્કર્મ થોડીવારને માટે અટકાવો. ” આમ ખૂમો પાડતો તે ઘોડેસ્વાર જોતજોતામાં ત્યાં આવીને ઉભો. સઘળા આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. કોઈ એક શબ્દનો ઉચ્ચાર કરે એ પહેલાંજ એ વીર ચોદાએ પેલી દિવાલ પાસે જઈ માટીના તાળ ચણતરને

ઉખેડી નાંખ્યું; અને એશુદ્ધ કમળને ઉપાડી ઘોડે નાંખી ચાલવા માંડ્યું. તેણે જતાં જતાં કહ્યું કે:—“ઓ નામદો! દૂગર, દૂગર શું જોઈ રહ્યા છો? આ કમળને હું લઈ જઈશું અને ઘોડા દિવસમાં તમારી ખૂંચર લેવા પાછો આવીશ. આ વીરને ઓળખવો હોય તો ઓળખી લેજો. મારું નામ ગુલાબસિંહ છે અને આ પખવાડીયામાંજ વિક્રમાશ્રીતનો મારા હાથથી વધ થનાર છે; માટે સાવધ રહેજો.” કહી તેણે કિશોરને કંઈક ઈશારત કરી ઘોડાને એડી મારી દોડાવ્યો.

ઘોડા તેને લઈ વિજળીની ઝડપે અદસ્ય થયો. તેનું નામ સાંભળી સઘળા દિડમુદ બની ગયા; અને શું કરવું તેના વિચારમાં પડ્યા. તરત વિક્રમાશ્રીતે સરદારોને તેની પાછળ દોડાવ્યા અને પોતે પણ તેની પાછળ જવાને ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં મહેલ તરફ ચાલ્યો. તે જ કાર્યને માટે આવ્યો હતો તે કાર્યને પૂરું થયેલું જોઈ કિશોરને આનંદ થયો. આ ગરબડનો લાલ લઈ તુરત તે ત્યાંથી પસાર થઈ ગયો. અચળગઢમાં દોડાદોડી થઈ રહી; પણ તેનું કશું કંઈ પ્રાપ્ત થયું નહિ.

પેલી તરફ ગુલાબસિંહ કમળને લઈ એક પર્વતની ખીણમાં ઉતર્યો અને ત્યાંજ કિશોરની રાહ જોવા લાગ્યો. કિશોર પણ તેની ઈશારતથી સમજી તેજ જગાએ તેને આવી મળ્યો, અને એ કમળને પાણી ઝાંટી સાવધ કરી. તે તેના ઘાસા કિશોરને અને તેની જોડમાં ગુલાબસિંહને જોઈ આનંદ પામી. કિશોરે તેને સઘળી વાત જણાવી. રણજીત જીવે છે જાણી તેના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તે પછી ત્રણ જણાં ત્યાંથી ચાલી રત્નગઢ આવ્યાં અને સહુ સ્નેહિતોને મળ્યાં.

કમળને જોઈ રણજીતના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે કિશોરને ધન્યવાદ આપ્યો અને ગુલાબસિંહનાં વખાણ કર્યાં. બાદ સઘળાં એકઠાં થઈ ભાવિ યુદ્ધનો નિશ્ચય કરવા લાગ્યાં. એવામાં કંઈક યાદ આવતાં રણજીતે ગુલાબસિંહને ખૂબ મારી પણ ગુલાબસિંહ ત્યાં ફરી જણાવ્યો નહિ.

વાંચકો! તે ક્યાં ગયો હશે? શું તેની પ્રતિજ્ઞાની પૂર્ણાહુતી કરવા—વૈરની વસુલાત કરવા તે ગયો હશે?

રાત્રિનું સહસ્ય.

“ વિજ્ઞાના વજ્રપાતોમાં, કદી વિશ્વાસથી ફરજો;
જણાતી ઝેરી જતોમાં, ભલે વિશ્વાસ કંઈ કરજો.
છુપા શત્રુની વાતોમાં, કદી વિશ્વાસ કંઈ કરજો.
છતાં સ્ત્રી રાક્ષસી કેરો, ન સ્વપ્ને શબ્દ સાંભળજો. ”

સ્વ. કવિ કાસરવાળા.

રાત્રિના ખીખ પ્રહરનો સમય છે. ગાઢ અંધકાર અવનિપર પથરાયો છે. આ સમયે અગળગઢનો નવિન મહારાજ વિક્રમાશ્રીત નિદ્રાને શરણ થઈ એક પક્ષંગ પર પડેલો છે. જ્યારે સૂત્રજે સ્થળે શાન્તિનું સામ્રાજ્ય જવાએલું છે ત્યારે પક્ષંગ પર નિદ્રામાં પડેલા વિક્રમાશ્રીતને શાન્તિ હોય એમ જણાતું નથી. તે વારંવાર ચમકી ઉઠે છે અને કંઈક ખરબડી પાછો શાન્ત થઈ જાય છે. ધીમે ધીમે મધ્ય-રાત્રિનો સમય થવા આવ્યો છે છતાં પણ તેની એની એ સ્થિતિ છે. મહેલની નીચેના પહેરેગીરો પણ ખેડા ખેડા અર્ધ નિદ્રામાં ઝોકાં માયાં કરે છે. આવે સમયે વિક્રમાશ્રીતના મહેલ આગળ એક કાળી આકૃતિ આમ તેમ જોતી ધીમે પગલે ચાલી આવી અને ઝોકાં મારતા પહેરે-ગીરોની પાસે થઈને તેઓ જાણે નહિ એવી રીતે તે મહેલમાં પ્રવેશી. મહેલમાં પ્રવેશ્યા પછી તે ઝડપથી પગ ઉપાડી વિક્રમાશ્રીતના શયનાલયમાં આવી ઉભી. શયનાલયમાં એક અંખો દીપક સળગી રહ્યો હતો. તેના પ્રકાશમાં જોતાં જણાતું હતું કે અંદર આવેલી આકૃતિએ શરીર પર કાળો જબ્બો ઓઢેલો છે. તેના માથાના વાળ નાગની માફક તેની ગરદન પર ઝુકી રહ્યા છે. તેણે તેના મુખ પર કાળો રંગ ચોપડ્યો હોય એમ જણાય છે. તેની આંખો ધગધગતા અંગારાની માફક લાલચોળ જણાય છે. તેણે તેના હાથમાં એક ખંજર પકડેલું છે. અંખો પ્રકાશમાં પણ તેના હાથમાંનું ખંજર ચળકાટ ભરી રહ્યું છે. આવી ભયાનક દેખાવની વિરૂધ્ધ આકૃતિએ વિક્રમાશ્રીતના પક્ષંગ ખસે આવી અટકાવ્ય કરી આત્મમત્ત બોલવા માંડ્યું:—“ હા ! આ પ્રાપ્તિ કેવો શાન્તિમાં સૂતો છે ? ઉંઘ, ઓ વિશ્વાસવાતી ! હવે સદાને

માટે ઉંધ. કારણ કે તું આજે મારા હાથથી સદાને માટે શાન્તિ પામવાનો છે. હું તારાં પાપ કર્મનો બદલો તને આ ક્ષણે આપું છું.” કહી તેણે તેનો વધ કરવાને ખંજર ઉઘું કર્યું; પણ એવામાંજ તેને કંઈક વિચાર સ્ફુરી આવતાં હાથને અટકાવી બોલી:-“ અરે ! હું આ શું કરું છું ? નિદ્રામાં પડેલા માણસનો ઘાંત કરવો એ ક્ષત્રિધર્મ વિરુદ્ધની વાત છે. હું વીર છું. શું મારે આ નિદ્રામાં પડેલા પાપીનો આવી રીતે વધ કરવો ઉચિત છે ? ના ના. રજપૂત વીરો શત્રુને સાધવ કરીનેજ મારે છે. લાવ ત્યારે હું પણ આ પાપીને જગૃત કરી તેના કર્મનો બદલો આપું.” આમ નિર્ણય કરી તે તેને જગાડવાને તૈયાર થઈ. પણ એવામાંજ વિક્રમાજીતે ઓહ ! શબ્દનો ઉચ્ચાર કરી પાસુ ફેરવ્યું. તે આકૃતિ મનમાં હાણ્ય કરી બોલી:-“ હા ! આ પાપીને નિદ્રામાં પણ સુખ મળતું નથી એમ જણાય છે. તેને ક્યાંથી સુખ મળે ! તે તો ઘોર પાપી છે.”

તે આકૃતિ આગળ બોલે એવામાં પુનઃ વિક્રમાજીત એકાએક જગૃત થઈ પલંગમાં સફાળો બેઠો થઈ બોલી ઉઠ્યો:-“ હા, ક્ષમા મને ક્ષમા કરો. લાંબા ભાલાથી મારું કાળજી ન બેઠો.” આમ બોલતો તે પલંગમાંથી નીચે ઉતરી ગભરાટથી ચારે તરફ જોવા લાગ્યો.

તેને જગૃત થયેલો જોઈ વિરૂપ આકૃતિ ત્યાંથી ખસી એક ખૂણામાં છુપાઈ ઉભી. વિક્રમાજીત આકુળ વ્યાકુળ થઈ ખુલા ઝરખામાં આવી આમતેમ આંટા મારવા લાગ્યો. તે ચાર દિવસથી સ્વપ્નમાં લાગલાગટ ભયંકર દશ્યો દેખતો હતો. મહારાજા અંગારસિંહ તથા કલ્યાણસિંહનાં પ્રેતો હાથમાં લાંબા ભાલા પકડી તેને સ્વપ્નમાં સતાવતાં હતાં. તેમની સાથે બીજા અનેક મરણ પામેલા સરદારોનાં પ્રેતો પણ દોડી આવતાં અને તેના શરીર પર તક્ષવારના પ્રહાર કરતાં હતાં. આવું દશ્ય જોઈ વિક્રમાજીત અવાચક બની જતો અને સ્વપ્નમાં હાય ! ઓહ ! વગેરે શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરતો. મહારાજા અંગારસિંહ વિકાળ સ્વરૂપે તેની સામે ઉભા રહી હાથમાંના ભાલો ભાલો તેના શરીરમાં ખોશી કહેતા કે:-“ પાપના પુતળા ! ત્હેં વિશ્વાસઘાત કરી

રાત્રિના સમયે અનેક નિર્દોષના પ્રાણ લીધા છે તેની શિક્ષા તને ધૂણી ભારે થશે. તારે ધગધગતા અગ્નિકુંડમાં પડવું પડશે. જે સમયે યમના દૂતો તને લયાનક અગ્નિકુંડમાં નાંખશે તે સમયે હું અને માં. કલ્યાણ મારા તમામ સરદારો સાથે ત્યાં દોડી આવીશું અને દુઃખથી તરફડીયાં મારતા તારા શરીરમાં ઉપરા ઉપરી ભાલા ખોલીશું. ઓ નિમક-હરામ ! તારું હવે આવી બન્યું છે. તારા મ્હોતનો પેગામ લઈ યમદૂત થમ દરબારમાંથી ક્યારના તારી તરફ આવવાને નીકળી ચૂક્યા છે. બચ્યા હવે સાવધ રહેજે. તારા નશીબમાં સુખે સુવાનું લખાએલું નથીજ. ” આમ કહી તે પ્રેતાત્માઓ વારા ફરતી ભાલાના પ્રહાર કરી અદસ્ય થઈ જતા. તે પછી યમદૂતો આવતા અને તેના ગળામાં કાળપાસ ભરાવી તેને અત્યંત સતાવતા. આવાં ભયંકર દશ્યોથી વિક્રમાશ્રીત જાગી ઉઠતો અને સર્વોગે ધ્રુજ કરેલાં કર્મનો પશ્ચાત્તાપ કરતો.

આજે પણ તેની એવીજ દુર્દશા થઈ રહી હતી. તે ઉપર ગંજાંબ્યા પ્રમાણે વ્યાકુળ મને ખુદા ઝડપામાં આમતેમ ફરી કરેલાં કર્મને માટે પસ્તાવો કરી રહ્યો હતો; પણ તે પસ્તાવો હવે શા કામનો ? જે કપિંજલા તેને પ્રથમ અત્યંત પ્યારથી ઝહાતી હતી તે કપિંજલામાં પણ દિવસે દિવસે ફેરફાર થતો તેને જણાતો હતો. વિક્રમાશ્રીત દિવસ અને રાત્રિ મહારાજન અંગારસિંહ તથા કલ્યાણસિંહનાં પ્રેતને પોતાની આસપાસ ન્યાં જાય છાં છાયારૂપે ફરતાં જોતો હતો. આજે તેને સ્વપ્નમાં અત્યંત ત્રાસ પડ્યો હતો તેથી તે ખુદા ઝડપામાં આવી રસ્તા પર નજર નાંખી જોતો હતો. તેને એ રસ્તામાં પણ ગળે અસંખ્ય ભૂત ભમતાં હોય એવું જણાતું હતું. આથી તે ગભરાઈ ખોલી ઉઠ્યો:—“ હાય ! મરણ પામેલા સરદારો પ્રેત સ્વરૂપે મારા મહેજની આસપાસ ભમ્યા કરે છે. હાય ! હવે શું થશે ? હું ક્યાં જાઉં ? જવાનો એક પણ રસ્તો મને દેખાતો નથી. હું જ્યાં જ્યાં નજર ફેંકું છું ત્યાં ત્યાં ભયંકર ભૂતાવળ અને મરણ પામેલા શરીર યોદ્ધાઓનાં પ્રેત ભમતાં જોઉં છું. હાય ! જે બળવાન વિક્રમાશ્રીત કાંઈનાથી ભય પામતો નહોતો; હા ! તેજ વિક્રમાશ્રીતને તેનાં

કરેલાં પાપકર્મોએ નિર્માલ્ય બનાવી બહાવરો બનાવ્યો છે. હું પ્રેતા-
ત્માઓને જોઈ ભય પામું છું—સર્વોગે ધ્રુણુ છું. ઓ શાન્તિ ! તું ક્યાં
છે ? આવું ! મારી પાસે આવ ! અને મને શાન્ત કર.” અ.મ
બોલતા વિક્રમાશ્રતની આંખોમાંથી દડ દડ આંસુ વહેવા લાગ્યાં.

પૂણ્યામાં છૂપાઈ ઉભેલી આકૃતિ મનમાં આનંદ પામી બોલી
ઉઠી:—“ ખરેખર ! જે અવિચારી છે તે પાછળથીજ પસ્તાય છે. ઓ
દુષ્ટ વિક્રમાશ્રત ! તારું જ્ઞાન પાપકર્મ કરતી વખતે ક્યાં ગયું હતું ?
હા ! રાજબોલના સ્વાર્થે તે નષ્ટ થયું હતું. દુષ્ટ ! હવે તારો પસ્તાવો
નકામો છે. તું જે શાન્તિને શોધે છે એ શાન્તિ હાત્ર મ્હેં પકડી રાખી
છે. હું જ્યારે આ ખંજર તારા પેટમાં ભોંકીશ ત્યારે તે વગર બોલાએ
તારી પાસે આવી તને તેની શાન્ત છાયામાં સદાને માટે સૂવાડશે.”
આમ આત્મગત બોલતી આકૃતિએ ગંભીર હાસ્ય કર્યું.

શવનાશયમાં એકાએક હાસ્યનો ખની સાંભળી વિક્રમાશ્રત ચમક્યો.
તે ધ્રુજતે પગલે પલંગ પાસે પાછો આવ્યો. તેના પલંગની નીચે
કપિંજલાનો પલંગ પડ્યો હતો. “ લાવ હું કપિંજલાને જગાડું.”
આમ વિચારી તે કપિંજલાના પલંગ પાસે ગયો. પણ અફસોસ !
એ સમયે કપિંજલાનો પલંગ તેને ખાલી જણાયો. આથી તે બેખા-
કજો બની બોલી ઉઠ્યો:—“ ઓહ ! આ શું ? કપિંજલા ક્યાં ગઈ ?
અરે તે મારી જોડના પલંગમાંજ સૂતી હતીને ? શું તેને ભૂતાવળ તો
નહિ ઉપાડી ગયાં હોય ?” આમ તર્કવિતર્ક કરતો તે તેને ખાળવા
લાગ્યો. છૂપાઈ રહેલી વ્યક્તિ પણ ધીમે પગલે તેની પાછળ પાછળ
ભૂતની માફક ભમવા લાગી.

વિક્રમાશ્રત એ ચાર નાના ઓરડા જોઈ વળી એક મોટા ઓર-
ડામાં આવ્યો તો તેને જોડના ખંડમાં હિંચકાનો કચુડ કચુડ અવાજ
થતો સંભળાયો. “ અરે આટલી મોટી રાત્રે મારા મહેલમાં હિંચકો
કાણુ હલાવતું હશે !” આમ મનમાં બોલી તેણે એક ફાટમાંથી તે
જોડના ખંડમાં જોયું. અંદર જોતાંજ તેના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ.
તે સ્તબ્ધ બની ગયો. તેના શરીરમાંનું લોહી ઉડી ગયું. તે માથે એ

હાથ મૂકીઃ “ઝા પ્રભુ ! આ શું ?” કહી નીચે બેસી ગયો. તેની આંખોએ અંધારાં આવ્યાં. પુનઃ સાવધ થઈ તે તે ખંડમાં જોવા લાગ્યો.

વાંચકો ! અંદરના ખંડમાં અલૌકિક બનાવ બની રહ્યો હતો. વિક્રમાશ્રુતની પ્રાણપ્રિયા કપિંજલા અપૂર્વ શૃંગાર ધારણ કરી હિંચકા પર બેસી હતી. તેની જોડે તેના મનમાનીતો સેનાપતિ પ્હાડસિંહ તેના ગૂળામાં હાથ નાંખીને બેઠો હતો અને ખવાસણો તે બન્નેને હિંચકા નાંખતી હતી. બન્ને જણાં અનંગથી રંગાયાં હતાં. તેમની આંખો કામથી ચળકતી હતી અને એક બીજાને હાવભાવથી અનેક પ્રકારની ચેષ્ટાઓ કરી તેઓ ગમ્મત કરી રહ્યાં હતાં. આંખો અદ્ભુત દેખાવ જોતાંજ વિક્રમાશ્રુત ઈંટોગાર થઈ ગયો. તે આવો બની ધ્યાનપૂર્વક જોઈ રહ્યો. બાદ થોડીવારે હિંચકો બંધ થયો. કપિંજલા ઉભી થઈ અને પાસે ઉભેલી દાસીના હાથમાંથી ગુલાંબનો હાર લેઈ પ્હાડસિંહના કંઠમાં પહેરાવતાં બોલીઃ—“બહાલા ! મારા પ્રેમની નિશાનીમાં આ હાર ધારણ કરો. તમે મને અત્યંત પ્યારથી ચાહો છો તેનો બદલો હવે તમને જલ્દી મળશે. આપણે એક બીજાને ખાનગી રીતે ચાહીએ છીએ તે મને પસંદ નથી. હું થોડા દિવસમાંજ ધર્મધેજા અને બોળા મનના વિક્રમાશ્રુતને ઝેર આપી પરલોકમાં મોકલી આપીશ અને તમારી સાથે પુનર્લગ્ન કરી અવગમ્યની ગાદીએ બેસીશ. બોલો બહાલા પછી કાંઈ ?” કહી કપિંજલાએ તેના કંઠમાં હાર પહેરાવ્યો. પ્હાડસિંહે તેના ગાત્ર પર ચુંબન લીધું. કપિંજલાએ ત્યાં ઉભેલી દાસીઓને કંઈક પ્રશારન કરી કે જેથી તે પરિત્રાણકાઓ અગઝગાટ બળતા દીપકોને ગુલ કરી ત્યાંથી ચાલી ગઈ. તે દિવાનખાનામાં અંધકાર પથરાયો અને કપિંજલા તથા પ્હાડસિંહ દેખાતાં બંધ થયાં.

આવો દેખાવ જોઈ વિક્રમાશ્રુતને અપાર ક્રોધ ચઢ્યો. તેનું સમસ્ત શરીર પરસેવાથી ભીંજાઈ ગયું. તેણે ગુસ્સાથી લાલ પીળા થઈ કમ્મર પર હાથ નાંખ્યો; પણ કમ્મરે સમશેર જણાઈ નહિ. તે કપાળે હાથ પછાડી બોલી ઉઠ્યોઃ—“હાય ! મારા મહેલમાં આ શો પાપાચાર !”

“બસ એજ તારાં પાપકર્મનો ચમત્કાર !” ત્યાં છૂપાઈ રહેલી

વ્યક્તિએ ગંભીર અવાજે કહ્યું.

“હેં ! આ કાણુ બોલ્યું ?” કહી ‘વિક્રમાશ્રી’ વ્યાકુળતાથી આસપાસ જોવા લાગ્યો પણ અંધકારમાં તે કાંઈ દેખી શક્યો નહિ. તે આત્મગત બોલવા લાગ્યો:—“હા ! આજની રાત મારી શત્રુ થઈ પડી છે. નીચ કપિંજલા પણ આખરે પાપિણી બની છે. હાય ! તે પાપીણીએ પાપાચારથી બ્રહ્મ થઈ મારા મહેકને અપવિત્ર કર્યો છે. ઓ પિશાચણી ! તહેં મને પાયમાલ કર્યો. હાય ! જીવતાંજ નર્ક-કુંડમાં નાંખ્યો. ઓ દુષ્ટા ! તારા કૃત્રિમ પ્રેમમાં અંધ થઈ હું મહાન પાપી થયો. નિર્દોષનાં ખૂન કરી વિશ્વાસઘાતી થયો. હાય ! હજી આ હાથ પર ખરડાયેલું લોહી પણ સૂકાયું નથી. ઓહ ! હું શું કરું ? મને કાંઈ સૂઝતું નથી. હાય ! કરેલાં પાપોનો પશ્ચાત્તાપ હવેજ થાય છે. ઓ કપટી કપિંજલા ! તહેં મને તારી કપટબળમાં ફસાવી મારા અન્નદાતાનું મારા હાથેજ ખૂન કરાવ્યું. ઓ દુષ્ટ રાક્ષસી ! હું તને આવી વ્યભિચારીણી નહોતો ધારતો ! હાય ! તારા સ્ત્રીચરિત્રથી હું જીવતાંજ મુઆ સમાન થઈ રહ્યો છું. હા ! કુટિલ સ્ત્રીના વિશ્વાસ કરવાથી આખરે આવુંજ પરિણામ આવે છે.” આમ શોકે કરતો વિક્રમાશ્રી બેશુદ્ધ જોવો બની બેસી ગયો. કુટિલ સ્ત્રી તેના સ્વાર્થને સાધવા અનેક પ્રયત્નો કરે છે. તેને માટે કહ્યું છે કે:—

“કદી નાથ કદી શીર હાથ મરે, સ્મિત હાખ્ય થકી ઝુંગ નાથ કરે;
કદી રાત પડે અતિ રીસ કરી, નિજ નાથ પરે તલવાર ધરે.
કદી નાથ પળે પરમામ વિરે, નવ નાથ જશે કદી આંખ ભરે;
પણ નાથ ગયા પછી નીચ ત્રિયા, નિજ યાર થકી વ્યભિચાર કરે.
જન જે નિજ નાર તણે વશ થૈ, તનને સ્નેહ ધરી અરપે;
પણ નાર નહિ દરકાર કરે, ઉપકાર નહિ હૃદયે કલપે.
કર વાદ્ય તણે વિસવાસ કરે, વળી સાપ મુખે જઈ હાથ ધરે;
મુલુજે વિનતી દીન ‘શંકર’ની, કો ન નાર તણે વિસવાસ કરે.”

નીચું જોઈ બેઠેલો વિક્રમાશ્રી અપાર શોક કરવા લાગ્યો. તેની માંજો આગળ પડેલો અંધકારનો પડો એકદમ દૂર થઈ ગયો અને

નવિન અકાશ પડ્યો. તે કરેલાં કર્મનો પસ્તાવટ કરી માથું કૂટવા લાગ્યો. તેણે તેજ વખતે કપિંજલા અને પ્હાડસિંહનાં શિર છેદવાનો વિચાર કર્યો; પણ અતે.યાદ આનું કે—“ સાહસ કરવું ઠીક નહિ. ” ભંભેને તે પાપનાં પુતળાંઓ આજની રાત આનંદ દરી લે. કાલ સવારમાં તે નિમકહરામ પ્હાડસિંહને પ્રજા સમક્ષ શળીએ ચઢાવીશ અને રાક્ષસી કપિંજલાને સિંહને સ્વાધીન કરીશ. “ હાય ! કિશોર ! ઓ મારા બ્હાલા પુત્ર કિશોર ! તારું કહેવું અત્યારે સત્ય થયું છે. હાય ! તે ચંડાલણીએજ નારા પ્રત્યે વૈરભાવ સળગાવ્યો છે. ઓ મારા પવિત્ર પુત્ર ! આજે આ અંધની આંખો ઉઘડી છે. હાય ! હવે હું તને ક્યાં આવી મળું ? ” આમ બોલતો વિક્રમાજીત અશ્રુ-શ્રાવ કરવા લાગ્યો. તે પછી થોડી વારે કંઈક વિચાર આવતાં તે ઉભો થયો અને મહેતની નીચે ઉતર્યો. ઝોકાં મારતા પહેરેગીરો તેને પગરવ સાંકળી ચમક્યા અને સાવધ થઈ ઉભા થઈ ગયા. તેમણે વિક્રમાજીતને જોઈ નમન કર્યું; પરંતુ વિચારની ધુનમાં તેમના સામે જોયા વિનાજ વિક્રમાજીતે મહેતના દરવાજા બહાર નીકળી સ્મશાન તરફ ચાલવા માંડ્યું. છૂપાઈ રહેલી વ્યક્તિ પણ તુરત બહાર નીકળી અને તેની પાછળ પાછળ તે જ્યાં જાય ત્યાં જવા લાગી.

વિક્રમાજીતને આટલી મોડી રાત્રે આવી હાજતમાં દરવાજા બહાર જતો જોઈ પહેરેગીરોને બહુ નવાઈ લાગી નહિ. દારણ કે વિક્રમાજીત બીજે ત્રીજે દિવસે આવીજ રીતે નગરચર્યા જોવા નીકળી પડ્યો. તેની સાથે ફક્ત એકજ સરદાર જતો. આજે પણ તે નગર-ચર્યા જોવા નીકળ્યો હશે ધારીને તે સિપાહીઓ પુનઃ નીચે બેડા અને થોડી વારમાં તો પ્રથમની માફક ઝોકાં મારવા લાગ્યા. વાંચકો ! આનો આપણે પણ વિક્રમાજીત તથા પેલી આકૃતિના પાછળ જઈએ.

વૈરની વસુલાત.

કંઈ મુજ વૈરની વસુલાત ઝટપટ વિશ્વમાં વિખ્યાત;

પ્રગટ કંઈ ગુપ્ત સઘળી વાત ત્યારે મુજને થશે નિરાંત.

વિક્રમાજીતની પાછળ ચાલી જતી આકૃતિ તેને સ્મશાન તરફ જતો જોઈ આનંદ પામી. તે આકૃતિ અત્મભગત વિચારતી હતી કે:—
“આજે મારી પ્રતિજ્ઞાની પૂર્ણાકૃતિ થશે. વિશ્વ સઘાતી વિક્રમાજીત આજે આ પૃથ્વી પરથી સદાયને માટે વિદાય થશે. હા ! સમય પણ કેવો અનુકુળ છે કે લયાનક અંધકાર અને વળી નિર્જન સ્થાન ! બસ એજ સ્મશાન ભુમિમાં હું પાપી વિક્રમાજીતને આ ખંજરથી પૂરો કરી મારા વૈરની વસુલાત કરીશ.” આમ વિચારતી તે આકૃતિ તેની પાછળ ઝડપથી ચાલવા લાગી.

રાત્રિ સમસમ કરતી વ્યતિત થતી હતી. આકાશમાં તારાઓ આછા આછા ઝગઝગી રહ્યા હતા એવા સમયે વિક્રમાજીત વિચાર-પ્રસ્ત થિતે ઝડપથી દરવાજા બંદાર ચાલ્યો જતો હતો. તે ચાલતો ચાલતો સ્મશાનભૂમિમાં આવી પહોંચ્યો અને આસપાસ જોવા લાગ્યો. મરણ પામેલાં મુડદાંનો ઢગલો હતો ત્યાંજ પડેલો હતો. તે સડી જવાથી તેમાંથી અંધાર દુર્ગંધ નીકળતી હતી. વીર પુત્રોની એ દશા નિરખતાંજ વિક્રમાજીત મોટેથી રડી પડ્યો અને નજીકમાં આવેલા એક વૃક્ષની ઓથે પડેલા પથ્થર પર બેસી ચોંધાર અશ્રુએ રડવા લાગ્યો.

વિક્રમાજીતની પાછળ ચાલી આવનાર આકૃતિ પણ આખરે ત્યાં આવી પહોંચી. મુડદાંનો મોટો ઢગલો જોઈ તે આકૃતિ બોલી:—
“હા ! આ રણયોદ્ધાઓની આવી દુર્દશા કરનાર વિક્રમાજીત ! હવે તું પણ તૈયાર થા. તારી પણ આવીજ દશા થશે.” આમ બોલી તેણે વિક્રમાજીતને જોવા આમ તેમ નજર ફેરવવા માંડી; પણ ઝાડને ઓથે બેઠેલો વિક્રમાજીત અંધકારને લીધે દેખાયો નહિ. તે આકૃતિ ભે ડગલાં આગળ વધી એટલે વિક્રમાજીત પથ્થર પર બેઠેલો તેની નજરે પડ્યો. આથી તે આકૃતિ મનમાં આનંદ પામી બોલી ઉઠી:—“શત્રુ

પાસે છે. ખમ, તેનું મ્હોત હવે આ હાથમાં છે. ઓ નિર્દય ખૂતી !
તું અત્યારે જે આ એકાન્ત સ્થળમાં આવ્યો છે તે તારો કાળજ
તમે અહિં ખેંચી લાવ્યો છે. હા ! તે પાપાત્મા મહાન વિચારમાં
હોય એમ જણાય છે. તેનો વિચાર હવે થોડા વખતને માટેજ છે.
કુદ વિક્રમાશ્રી ! તારે હવે જેટલા વિચાર કરવા હોય તેટલા કરી લે.
પછીથી તને સમય પ્રાપ્ત થનાર નથી; કારણ કે યમદૂતો તારી આત્મ-
રતાથી રાહ નેઈ રહ્યા છે. ઓ યમદૂતો ! તમે થોડીક વાર સભર
કરો. હું હમણાંજ આ પાપના પુતળાને તમારા તાબામાં સોંપી દઉં
છું. તમે...” તે આકૃતિ આગળ બોલે છે તે પહેલાંજ વિક્રમાશ્રી
અત્યંત વિચારોથી કંટાળી ઉભો થઈ આકાશ સામે નેઈ બોલી
ઉઠ્યો:—“ હા ! કપિંજલા ! તને આ શું સૂઝ્યું ? અરે ! તારે શું
વાતની ખોટ હતી કે તું આખરે પાપાચારમાં પ્રવૃત્ત થઈ ! ઓહ !
ત્હેં હાથે કરીનેજ માંડે નિકંદન કઢાવ્યું છે. રાજલક્ષ્મી વીરોના મારા
સ્વર્થથી સંહાર કરાવી આ વસુધા વીર વિનાની કરાવી છે. અરે ! ત્હેં
મને રાજદ્રોહી કહેવરાવી માંડે મુખ સદાને માટે કાળું કરાવ્યું છે.
હા ! શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે:—“ સ્ત્રીનો વિશ્વાસ રાખનાર આખરે
નાશ પામે છે. સ્ત્રી કોઈની થઈ નથી અને થનાર પણ નથી. ” હા,
એ સિદ્ધાંત મારા સંબંધમાં સત્ય થાય છે. ” આમ વિચાર કરતા
વિક્રમાશ્રીની અંખોમાંથી ખળ ખળ અશ્રુપ્રવાહ વહેવા લાગ્યો. પુનઃ
તેના મુખમાંથી શોકોદ્ગાર નીકળવા લાગ્યા:—

નારી સારી નવ ગાંઠા, નારી નર્કની ખાણ;

નારીના વિશ્વાસથી, નિશ્ચે ખોલો પ્રાણ.

નારી નાગણી કુળ કાપણી નહિ આપણી થશે સાપણી:—નારી

નરને નચાવે ભારી, નયનની કટારી મારી;

આજ મારી, કાલ તમારી, રમે જરી ન્યારી;

કુલટા કોઈની નહિ થનારી લુખી વાઘણી:—નારી.

રા. પાગલ.

“ હા ! ઓ નિષ્ઠુર હૃદયની નીચ નારી કપિંજલા ! ત્હેં ગજ મ

કર્યો છે. અરે ! તારા કરતાં વિષધર નાગ સારો કે તેના દંશ માત્ર-
થીજ પ્રાણ પરબોકે પ્રયાણ કરી જાય છે; પણ તારા જેરી પ્રપંચથી
તો મારે રીઆઇ રીઆઇને મરતાં સુધી ચોધાર અશ્રુએ રડવું પડશે.
હાય ! મારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત્તજ નથી. હા...”

વિક્રમાજીત આગળ બોલવા જાય છે એવામાંજ પેલી આકૃતિ
બોલી ઉઠી:—“ તારાં પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત આજેજ પૂરું થશે. વિક્રમાજીત !
શા માટે શોક કર્યા કરે છે ? ” આમ કહેતી તે આકૃતિ તેની સન્મુખ
આવીને ઉભી રહી.

કાળી રાત્રે સ્મશાનમાં આવી રીતે એકાએક વિરૂપ આકૃતિને
પોતાની સમક્ષ ઉભેલી જોઈ તેના હૃદયમાં ભયનો સંચાર થયો; તે
એકદમ ઉભો થઈ ચીસ પાડી બોલી ઉઠ્યો:—“ હાય, આતો ભૂત ! ”
કહી તેણે પાછે પગલે નાસવા માંડ્યું.

તરત તે આકૃતિએ તેની નજીક દોડી જઈ તેનું કાંડુ પકડી
કહ્યું:—“ વિક્રમાજીત ! મારાથી શા માટે ભય પામે છે ? અરે ! તું તો
ધણે જળવાન કહેવાય છેને ? ”

“ મ...મ માફે ખસ નાશ પામ્યું છે. હું ધણે દુઃખી છું. ”
વિક્રમાજીતે ગભરાઈને કહ્યું.

“ શું તું દુઃખી છે ? ખરાબર થયોજ જોઈએ. અત્યારે જે
દુઃખ તને થાય છે તે તારાં કરેલાં પાપકર્મની સજા છે. ઓ ધોર
પાપી ! હું તને સારી રીતે ઓળખું છું. તું આ રાજ્યનો દગાથી
થઈ પડેલો રાજા છે. ત્હેં અનેક માણસોનાં લોહી વહાવ્યાં છે. કેમ
ખરે ? ” કહી તે આકૃતિએ તેનો હાથ હસાવી પૂછ્યું.

વિક્રમાજીત જો કે જળવાન હતો પણ આ વખતે તો તે ભયથી
ઢ્રુજતો હતો. તે ગદ્ગદ કહે બોલ્યો:—“ આપ ભૂત હો યા પ્રેત હો
પણ મને ક્ષમા કરો. હું અત્યારે પશ્ચાત્તાપથી પૂર્ણ પસ્તાઉ છું. મને
મૂકી દો—મને જવા દો.”

“ વિક્રમાજીત ! નગરમાં જવાની વાત અત્યારે મૂકી દે અને મને
જણાવ કે હજી કાંઈ શિકાર બાકી રહ્યો છે ? ” તે આકૃતિએ પૂછ્યું.

“શિકાર શાનો ?” વિક્રમાજીત ચમકાને પૂછવા લાગ્યો. ભાઈ ! તમે આ શું બોલો છો ? અરે ! તમે આ મરતનિ શા માટે વધારે સતાવો છો ? તમે ભૂત છો યા પ્રેત છો ! કાણુ છો ?

“હું ભૂત-નથી, પ્રેત નથી પણ માણસ છું અને મારી પ્રતિજ્ઞાની પૂર્ણાહુતી કરવા તારી પાસે આવ્યો છું.” તે આકૃતિએ કહ્યું.

“શાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે ?” વિક્રમાજીતે પૂછ્યું.

“વૈરની વસુક્ષાત કરવાની.”

“તમારે કોની સાથે વૈર છે ?”

“કૂર પાપાત્મા વિક્રમાજીતની સાથે વૈર છે ને તે હાલ મારા પંજનમાં છે. કેમ પડીને સમજ ?”

“શું હું ?”

“હા ! તું પોતેજ.”

“વારું તમે તમારું નામ તો જણાવો ?”

“શું તું આ ગુલાબસિંહ કક્કડથી હજી અગ્નિયો છે ?” કહી તેણે ઓઢેલો જખ્ખો દૂર ફેંક્યો. તારાના ઝાંખા પ્રકાશમાં પણ વિક્રમાજીતે તેને ઝાળખી લીધો.

તેણે થોડીક વાર કાંઈક વિચાર કરી પૂછ્યું:—“ગુલાબસિંહ ! તમે મારી મશ્કરી કરવા તો નથી આવ્યાને ?”

“હા, મશ્કરી ! ખીન્નું શું ?” ગુલાબસિંહે ઠંડે પેટે જણાવ્યું.

“ખરેખર ! તમે મશ્કરાજ છો. ગુલાબસિંહ ! મહેં તમારી વારતા રજૂભૂમીમાં સારી રીતે જોઈ છે. તમે વીર છો. ધન્ય છે તમને !” વિક્રમે તેનાં વખાણુ કર્યા.

“વિક્રમાજીત ! હું હમણાં પણ એવુંજ એક ખીન્નું મહાન કાર્ય કરનાર છું કે જેથી જેટલા વીર યોદ્ધાઓ સ્વર્ગમાં ગયા છે તે સઘળા આનંદ પામશે અને મારા તે કામ માટે મને આશિષ દેશે. વિક્રમાજીત ! આપ મોટા રાજ્યના મલિક છો. હું તો એક હલકો સરદાર છું; પણ દૈવવશાત મારે આપનું કામ પડ્યું છે, માટે ન છૂટકે આપ મહારાજશ્રીને પૂછુ છું કે આપ મારું તે કાર્ય પૂર્ણ કરશો કે

નહિ ?” ગુલાબસિંહે વ્યંગાર્થમાં પૂછ્યું.

“ એક વીર યોદ્ધાનું દરેક કાર્ય કરવાને હું તૈયાર છું. સ્વદેશ-પ્રેમી વીરને કેમ સન્માન આપવું તે હું સારી રીતે સમજી છું. તમારું કામ વગર સંકોચે મને જણાવો.” વિક્રમાજીતે કહ્યું.

“ મારે એ માણસને એક સંદેશો આપની સાથે કહેવડાવવો છે. હું આશા રાખું છું કે તે સંદેશો આપ જરૂર તેમને પહોંચાડશે.”

“ ઘણી ખુશીથી. આપનો એ સંદેશો કોને પહોંચાડવાનો છે ? હું તેમને ઓળખું છું કે નહિ ?”

“ તમે તે માણસને ઘણી સારી રીતે ઓળખો છો. તમે પણ તેઓનું એવું તો કામ કર્યું છે કે જેનાથી તેઓને આ દુનિયામાં કંઈ પણ કરવાનું હવે બાકી રહી ગયું નથી. તે માણસો તમારી મહેરબાનીથી હાલ નિવૃત્ત થઈ એક સ્થળે ખેડા છે અને ત્યારે સંદેશો સાંભળવાને આપની રાહ નોંધ રહ્યા છે.”

“ જ્યારે એમ છે ત્યારે તો હું ઘણી ખુશીથી તેમને તમારો સંદેશો પહોંચાડીશ. બોલો તેમનું શું નામ છે ?”

“ નામ સાંભળીને ચમકશો તો નહિને ?”

“ ના, મારે શા માટે ચમકવું જોઈએ ?”

“ તમારું મન હાલ સ્વસ્થ છેને ? તમે તમારી સ્ત્રીનું પાપકર્મ નજરે જોઈ વ્યાકુળ બની ગયા છો તેથી કદાચ ચિત્ત ફેકાણું ના હોય ?” કહી ગુલાબસિંહ તેના સામે જોઈ રહ્યો.

“ વિક્રમાજીત આભો બન્યો અને કપિજલાનું કુકર્મ આને ક્યાંથી જાણ્યું હશે ?” આમ તર્કવિતર્ક કરવા લાગ્યો.

પણ એટલામાંજ ગુલાબસિંહે કહ્યું:—“ કેમ શું વિચાર કરો છો ?”

“ કાંઈ નહિ. તમારો સંદેશો જણાવો અને તે કોને પહોંચાડવો છે એમનાં નામ કહો.”

સાંભળી ત્યારે. “ જેને મારે સંદેશો પહોંચાડવાનો છે તેમનું નામ અંગારસિંહ અને કલ્યાણસિંહ છે.” ગુલાબસિંહે શાન્તિથી કહ્યું.

“ શું અંગારસિંહ અને કલ્યાણસિંહ ? હાં ! વાર તે જાણ ?”

વિક્રમાણ્ણતે અબ્જણતાનો ડોળ કરી પૂછ્યું.

“ જન્મેને તહે કાળી રાત્રે કપટથી સ્વર્ગમાં વિદાય કર્યા છે તે તારા અન્નદાતા અને તેમનો યુવરાજ. કેમ હવે ઓળખાણ પડીને ? મીરે તેમનેજ સંદેશો મોકલવાનો છે વિક્રમાણ્ણત ! તેમને સંદેશો પહોંચાડનાર તમારા સિવાય ખીજે કોઈ મારી નજરમાં વિશ્વાસુ અને ઈમાનદાર માણસ જણાયો નહિ તેથીજ તમને આ કામ સોંપું છું. કેમ હવે સંદેશો પહોંચાડી શકાશે કે ? ”

“ અરે ગુલાબસિંહ ! તમે ગાંડા તો નથી થયાને ? ”

“ તેની પણ દમણાંજ ખજર પડશે. ”

“ તમારા બોલવાનો ભાવાર્થ કોઈ સમજતો નથી. ”

“ તે હું તને દમણાંજ ખુ સાધી સમજાવું છું. વિક્રમાણ્ણત ! તમારા બન્ને હાથ કાંપા કરો નંદખે. ” આમ બોલતાં તેનું મુખ કાલ્પ્યાળ થઈ આવ્યું. તેની આંખોમાંથી અગ્નિ ઝરતો હોય એમ જણવા લાગ્યું.

“ મારા હાથનું શું કામ છે ? ” વિક્રમાણ્ણતે પૂછ્યું.

“ તેને તમારા શરીરથી કટા પાડવાનુંજ કામ છે. ” ગુલાબે કંકશ સ્વરે જવાબ આપ્યો.

“ કારણ ? ” વિક્રમાણ્ણતે ગભરાઈને પૂછ્યું.

“ કારણમાં એજ કે તે પાપી હાથે તેના અન્નદાતાનો વાત કર્યો છે. ”

“ ગુલાબસિંહ ! હું તારા મનનો ભાગ્યર્થ સમજી ગયો છું. તું અત્યારે માફ ખૂન કરવાને આહિ છે; પણ જો વીર છે તે નિઃશસ્ત્ર માણસ સાથે કદી લડી તેનું ખૂન કરતો નથી, પરંતુ સશસ્ત્ર લડીનેજ વૈરની વસુહાત કરે છે. ગુલાબસિંહ ! હું હાલ શસ્ત્ર વિનાનો છું. તું જો કે માફ ખૂન કરીશ પણ તેમાં તારો વીરધર્મ હારીશ માટે મને હાલ તો જવા દે. તારી ઈચ્છા હોય તો ફરોથી આવજો. ” વિક્રમાણ્ણતે બચાવનો રસ્તો કરવા માંડ્યો.

“ આ ગુલાબસિંહ આજની વાત કાલ પર મુક્તવી રાખતો

નથી; તેમ સ્વ વિહીન માણસની સાથે કદાપિ યુદ્ધમાં ઉતરતો નથી. વિક્રમાજીત ! હું તારી માફક વિશ્વાસઘાતી નથી. જો મારે તને દગાથી મારી નાંખવો હોત તો ક્યારનોએ તને તારા મહેલમાં ઉંઘતાંજ તારો શિરચ્છેદ કરી નાંખત. હું તારા મહેલમાંનું સ્વર્ણનિઃશ્વરસ્થાન જોઈનેજ તારી પાછળ પાછળ આવ્યો છું. આ ગુલામસિંહ વીર છે. લે, આ મારી સમશેર હું તને આપું છું, તે લેઈ મારી સામે લડવા તૈયાર થઈ જા. આજ આપણા બંનેના બળનો મુકાબલો છે. તેમાં હું નહિ કે તું નહિ. લે ઉપાડ આ સમશેર.” કહી ગુલામે મ્યાનમાંથી સમશેર ખેંચી તેને આપી.

વિક્રમાજીતે તરત હાથ લાંબો કરી તલવાર લેઈ લીધી અને સર્વ શોક વિસારી તૈયાર થઈ બોલ્યો:—“ગુલામસિંહ ! તું બીજ સરદાર છે. તું શું બોલે છે તેનું તને કાંઈ જ્ઞાન છે ?”

“ત્હોં કેટલા નિરપરાધી જનોનાં ખૂન કરી તેમને સ્વર્ગમાં મોકલ્યા છે તેનું તને કાંઈ જ્ઞાન છે ? જન તેનું જ્ઞાન તને હોય તો મને મારા બોલવાનું જ્ઞાન હોય !”

“મને તો તું દિવાનો થઈ ગયો હોય એમ સમજાય છે.”

“ખરેખર ! તે દિવાનાનોજ તું અત્યારે શિકાર થઈશ એમ મને પણ જણાય છે.”

“બસ ચૂપ થા. તું ખરેખરો મૂર્ખ છે.”

“હું તો મૂર્ખ છું પણ તું તો વિશ્વાસઘાતી છે.”

“ઓ ખે અદમ ! આ વિક્રમાજીત તારો કાળ છે.”

“આ ગુલામસિંહ ફક્ત કાળનો પણ મહાકાળ છે; મારે મૂંગો મૂંગો તારા બંને હાથ મારી સામે ધરી દે. ફૂર ! નરાધમ ! ત્હોં મહાન નીચતા કરી છે. આ શાન્ત હૃદયમાં આગના લડકા સળગાવ્યા છે. ઓ રાજદ્રોહી ! હવે તારું આવી બન્યું છે.”

“મારું કે તારું તેની થોડી વાર પછી તને ખબર પડશે. આ વિક્રમાજીત તને હમણાં આ તારીજ સમશેરથી જમીનપર લાંબો કરી સુન્દરી દેશે.”

“તે પહેલાંજ આ ફક્કડનું તિલ્લણ ખંજર તારી છાતી ચીરી તારા લોહીથી પ્રતિજ્ઞાની પૂર્ણાહુતી કરશે. ચાલ સાવધ થા અને જોઈ લે. આ વીરનો સપાટો.” કહી ગુલાબસિંહ તેની સામે ધસ્યો. એવામાં એકાએક તે બન્નેનાં સ્ત્રો એક બીજાની સાથે અથડાઈ હાથમાંથી છૂટી જમીન ઉપર પડ્યાં. બન્ને દંડ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. વિક્રમાશ્રત ઘણસ્વરૂપ ધરી ગુલાબસિંહને વળગી તેને પૃથ્વી પર પછાડવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. ગુલાબસિંહ તેના શરીર પર તેના મજબૂત હાથના પ્રહાર કરવા લાગ્યો. રાત્રિના શાન્ત સમયે સ્મશાન ભૂમિમાં બન્ને બળવીરોનું મહાન મધ્યયુદ્ધ મચી રહ્યું. યુદ્ધ ઘણી વાર સુધી ચાલ્યું. આખરે વીર ગુલાબસિંહે વિક્રમાશ્રતને કમ્મરમાંથી પકડી ઉઘો કરી નીચે પટક્યો. વિક્રમાશ્રતે ભવાનક ચીસ પાડી. ગુલાબ અટકાવ્ય કરી તેની છાતી પર ચઢી બેઠો. વીર ગુલાબ આ સમયે ફર રાક્ષસ જેવો જણાતો હતો. તેણે નીચે પડેલા વિક્રમાશ્રતને ગડદા ઘાટુના પ્રહારથી અધમૂઆ જેવો કરી નાંખ્યો. વિક્રમાશ્રતે દ્યાર્દ્ર નેત્રે તેની સામે જોઈ રહ્યો. એવામાં ગુલાબે નજીકમાં પડેલી સમશેર ઉઘાડી કડકશ સ્વરે કહ્યું:— “ઓ વિશ્વાસઘાતી ! તહે આ સંસારમાં જન્મ લઈ એક પણ સુદૃઢ કર્મ નથી કે જેથી તારું નામ અમ્મર રહી જાય. ઓ દુષ્ટ ! તહે છળ-કપટથી નંદનવન સમાન શોભતા અચળગદને વેરાન જંગલ જેવું બનાવી મૂક્યું છે. વિક્રમાશ્રત ! તારી આ દશા ફક્ત તારી સ્ત્રીના પ્રતાપેજ થઈ છે. પાપાત્મા ! જે હાથથી તહે તે રાત્રે કતલ ચત્રાવી હતી તેજ હાથ જો તારા શરીરથી આ ઢાણેજ છૂટા થાય છે.” કહી બેના બન્ને ખભા પર વારાફરતી સમશેરના ઘા કર્યા. વિક્રમના બન્ને હાથ છૂટા પડ્યા. તેણે કારમી ચીસ પાડી. ધામાંથી લોહીના કુવારા છૂટ્યા. તેની આંખો ઉઘે ચડી જવા લાગી અને તેનું શરીર ખેંચાવા લાગ્યું.

ગુલાબસિંહના આખા શરીરમાં અત્યારે ક્રોધ પિશાચે પ્રવેશ કરી તેને અંધ બનાવ્યો હતો. તેણે ભયંકર ત્રાડ પાડી વિક્રમાશ્રતને કહ્યું:— “ઓ પાપી ! તહે ઘણાંજ દુષ્ટ કર્મ કર્યાં છે. તહે એક કુટિલ

સ્ત્રીને આધિન થઈ તારા અન્નદાતાના પ્રાણનો નાશ કર્યો છે. હા !
વિક્રમ છે તને અને તને જન્મ આપનારી તારી જનુનીને! નરાધમ!
ત્હેં જેનું પ્રાણ છે તેનુંજ સર્વસ્વ નાશ કર્યું છે. હા ! તું જન્મતાંજ
મૃત્યુવશ કાં ન થયો ? પિશાચ ! તારા જીવનની આજીવન જરૂર નહોતી.
હા ! તારો રગેરગમાં રાજલોભનું વિષ સંચાર કરી રહ્યું છે. હું
હમણાંજ તારા તે શરીરને વિષવહીન કરી નાંખું છું. વિક્રમાશ્વત !
કેમ આમ શાન્ત થઈને પડ્યો છે ? એક શબ્દ તો બોલ ! મરણ
પછી બોલી શકવાનું નથી. બોલ બોલ કંઈક તો બોલ !”

વિક્રમાશ્વત આ વખતે મરણ નજીક દેખતો હતો. તેની નાડીયા
ટૂટતી હતી. તે બળાત્કારે બોલ્યો:—“ ગુલામ ! મને માફ કર. હું
તારો અને દેશ્વરનો મહાન અપરાધી છું. આર્ષ ! માફ મરણ હવે
મને પાસે દેખાય છે. તે પહેલાં મારા બે શબ્દો ધ્યાનથી સાંભળી લે.
ગુલામ ! મારા મૃત્યુ પછી તમે ખૂબ સાવધ રહેજો. પિશાચિની
કાંપિંજલા લયાનક બેસ બેસવાની છે. તે રત્નગદના રાજ્યને પાયમાલ
કરવાની છે. તેને માટે તેણે કેટલાએ દિવસોથી તૈયારીઓ કરી રાખી
છે. તેના પાપી પિતાએ તેની ગયળી ગુફામાં મોકલે. સૈન્ય એકત્ર કર્યું
છે. સઘળા ખંડીયા રાજા પણ સૈન્ય સાથે તે ગુફામાં પહોંચ નાંખ્યા
પડ્યા છે માટે સાવધ. હવે મારાથી વિશેષ બોલી શકતું નથી. મારો
જીવ ગભરાય છે. હા ! તે પહેલાં હું તારી માફ માગું છું. હા, રામ...
ર...અ...આમ. થઈ ચૂક્યું.” વિક્રમાશ્વતે તેની સામે જોઈ રહીને
દેહ છોડ્યો. હજી ગુલામને ખબર નથી કે તે મરી ગયો છે. તેણે તો
તેને ક્ષમા માગતો જોઈ કહ્યું:—“ પિશાચરાજ ! તું ક્ષમાને પત્ર છંજ
નહિ. પ્રભુના દરબારમાં હજી તારે લયાનક શિક્ષા સહન કરવાની છે.
દુષ્ટાત્મા ! જે સમયે ત્હેં કતલ ચલાવી હતી તે સમયે ત્હેં કેટલાએક
ક્ષમા આપી હતી ? ખૂતી ! તે વખતનો દેખાવ અત્યારે મારી નજર
તરી આવે છે. બસ, હવે તું પ્રભુના ધામમાં વિદાય થઈ જા.”
કહી ગુલામસિંહે તેના ગળાપર સમશોરનો ધા કરી તેના શિરને ધડથી
જુદું પાડ્યું.

“ જુઓ, આ રહ્યું તેનું માથું ! ” કહી તેણે વિક્રમાબ્જનનું
 સુમનને બતાવ્યું. પાનું ૩૨૩ મું.

ગુલાબસિંહ તેની જાતી પરથી ઉભો થયો અને લોહી નીતરતા માથાને હાથમાં પકડી તેના સામું ઘણીવાર સુધી નેંઠ રહ્યો. પછી તેણે માથું નીચે મૂકી ખોખામાં તેનું રૂધીર ભરી “આજે મારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થઈ.” કહી તે રૂધીરને જમીન પર રેડી દીધું. ગુલાબસિંહે ત્યાં-ત્યાં વિક્રમાશ્રિતના શયને કાગડા-ગીધનું ભક્ષ થવાને ત્યાં રજળાતું રહેવા ઈર્ષ એકલું તેનું માથું હાથમાં પકડી રત્નગઢ તરફ પ્રયાણ કર્યું. તે માટે મળસ્કે રત્નગઢમાં દાખલ થયો; અને પોતાને રહેવાને મુકામ આપેલા મકાન આગળ આવ્યો. આ વખતે સુમન જાગૃત થઈ હતી. તે ત્યાંની યોગાનમાં બેડી બેડી સુવાસિક પુષ્પોનો એક હાર ગુંથતી હતી. એકાએક તેની નજર ગુલાબસિંહ પર પડી. તેને લોહીથી રંગાએલો જોઈ તે ચમકી. તે ઉભી થઈ તેની પાસે આવીને બોલી:—“ગુલાબસિંહ! અત્યારમાં કંઈ તરફથી આવો છો અને આમ લોહીથી કેમ ખરડાયા છો?”

ગુલાબે રહેજ નહોં મલકાવી કહ્યું:—“સુમનસુંદરી! હું કાલ રાત્રેના મારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવાને ગયો હતો. પ્રભુ કૃપાએ વૈરની વસુદાત થઈ ગઈ છે. ત્રીજા રાજદ્રોહી પરલોકમાં પ્રયાણ કરી ગયો છે. જુઓ, આ રહ્યું તેનું માથું!” કહી તેણે વિક્રમાશ્રિતનું માથું સુમનને દેખાડ્યું.

સુમન તેનાં કાર્યથી આશ્ચર્ય પામી બોલી ઉઠી:—“ધન્ય છે! સુહૃદુશળ સરદાર! તમને ધન્ય છે! તમે તમારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી. એક રાજદ્રોહીને આ ભૂમિ પરથી વિદાય કર્યો તેને માટે હું તમારા પર ઘણી પ્રસન્ન થઈ છું. જ્યો વીર સરદાર! એ વિજયની નિશાનીમાં હું આ સુવાસિક હાર તમારા કંઠમાં પહેરાવી તમને અભિવંદન આપું છું.” કહી સુમને તેના કંઠમાં ફેલનો હાર પહેરાવ્યો.

મુકામળ રમણીના કામળ હસ્તસ્પર્શથી આ પ્રેમનો પ્રથમ અનુભવી કંઈક સોરજ પ્રકારનો આનંદ અનુભવવા લાગ્યો. તેના શરીરમાં વિજયની માફક પ્રેમપ્રવાહ ફેલાઈ ગયો. તેનાં નયનો જાણે તેની ઉપકાર માનતાં ન હોય એવી રીતે તેની સામે જોઈ રહ્યાં.

સુમન હરતે વદને કહેવા લાગી:—“ વીર સરદાર ! જો ભવિષ્યમાં દેશનો ઉદ્ધાર કરશે તો આ બાળા તરફથી એક ખીજું અમૂલ્ય વાનસ્પત્ર પ્રાપ્ત કરશે; જેના વડે તમે આ સંસાર સુખમય ગુજારશો. ” આમ કહી સુમન મૃદુ મૃદુ હસતી ત્યાંથી ચાલતી થઈ. ગુલાબસિંહે તેનું મર્ચુકત બોલવું સાંભળી વિચારમાં પડ્યો અને અતે સુમનનાજ વિચાર કરતો મકાનમાં પ્રવેશ્યો. તે પછી તે સ્નાન કરી સારાં વસ્ત્ર પહેરી વિક્રમાજીતનું માથું એક નાનકડી પેટીમાં મૂકી તે પેટી સાથે રણજીત પાસે આવ્યો.

રણજીતને હવે પૂર્ણ આરામ થઈ ગયો છે. તેના ઘણા ખરા ધા રજાઈ ગયા છે. આ વખતે મહારાજ શંદ્રેકુ, કિશોર અને તેજસિંહ વગેરે સરદારો સવારનો નારતો કરવાને ત્યાં એકઠા થઈ બેઠા છે. એવામાં વીર ગુલાબસિંહે ત્યાં પ્રવેશ કર્યો. તેને એકાએક આવેલો જોઈ સઘળા આશ્ચર્ય પામ્યા. “રણજીત તેને જેતાંજ બોલી ઉઠ્યો:— “ સરદાર ! આટલા દિવસથી ક્યાં ગયા હતા ? ”

“ મહારાજ ! હું મારી પ્રતિજ્ઞાની પૂર્ણાહુતી કરવાને ગયો હતો. જુવો ! આ પાખીનું માથું. ” કહી તેણે પેટીમાંથી પેજું માથું કાઢી સૌને બતાવ્યું.

રાજદ્રોહીનો નાશ થયેલો જોઈ સઘળાને અતિ આનંદ થયો. રણજીતે અને મહારાજ શંદ્રેકુએ તેને તેના તે કાર્ય માટે ધન્યવાદ આપ્યો. ગુલાબસિંહે સર્વ સમક્ષ વિક્રમાજીતે તેના મૃત્યુ વખતે કહેલી સઘળા વાત કહી સાંભળાવી. તેની વાતથી સઘળા વિચારમાં પડી ગયા. બાદ રણજીતે કહ્યું:—“ એકવાર અચળગઢને સ્વાધીનમાં લીધા પછી તે દુષ્ટ વિપયરાજને તેના તમામ સૈન્ય સાથે રણમાં રોળી નાંખીશું. હવે તો આપણે જલ્દી અચળગઢ પર ચઢી જવું જોઈએ. ”

“ આપ સર્વનો વિચાર હોય તો હું આજેજ અચળગઢ તરફ મારા ભીલ વીરો સાથે ઉપડી જઈ. ”

“ ના, આપણે આજથી થોથે દિવસે સઘળા સૈન્ય સાથે હુમલો કરીશું. કારણ કે વિક્રમાજીતના એકાએક મરણથી ત્યાંનું મંડળ તેનો

શબની શોધ ખોળમાં બડશે અને તે ગરબડનો લાલ લેઇ આપણે ખાનગી રીતે એકાએક ચઢી જઈ વિજય મેળવીશું.” સેનાપતિ તેજસિંહે જણાવ્યું.

“પણ એમ ક્યાં વિના હું કહું એમ કરે તો ?” આમ બોલતી સુમન ત્યાં આગળ આવીને ઢીલી રહી.

ગુલાબસિંહ આખો ફાડીને તે મુંઢરતાની દેવી સામે જોઇ રહ્યો. તેને ત્યાં આવેલી જોઇ મહારાજ બોલ્યા:—“બહેન ! તું શું કહે છે ?”

“બાપુ ! મારો તો એવો વિચાર છે કે મોટા સૈન્ય સાથે અચળગઢ પર નહિ ચઢી જતાં આ કિશોરસિંહને ફક્ત પાંચસો અખતરીયા સાથે આપણા મહેલમાં આવેલી સુરંગની અંદર ઉતારી અચળગઢ મોકલવા અને ત્યાંથી ગુપત્યુપ બહાર નીકળી તે રાંડ કપિંજલાને તેના સરદારો સાથે કેદ પકડવી. આમ કરવાથી ધણુ માણસનું બળિદાન નહિ થતાં ધારેલું કામ જલ્દી પાર પડશે. કાં ગુલાબસિંહ મારું કહેવું જરાખર છેને ?” કહી સુમને તેની સામે જોયું.

ગુલાબસિંહ બોલ્યા:—“હા, તમારું કહેવું જરાખર છે. આજથી સાથે દિવસે સવારમાં જ કામની શરૂઆત કરવી. કિશોરસિંહે વીર બોદાઓ સાથે સુરંગમાં ઉતરી અચળગઢ જવું અને સુરંગમાં જ પાછા રહેવું. તે રાંડ હમ્મેશાં સવારના પહોરમાં તેના મકાનમાં દરખાર ભરે છે. તે વખતે હું તેના મહેલમાં આ પેટી લેઇને જઈશ અને તેના ધણીનું આ માથું તેને ભેટ કરીશ. માથું જોતાં તે ઉશ્કેરાશે અને ત્યારથી જ તેના માથે કાંઈચક ફરતું તેને જણાશે. બાદ હું દ્વિતીય રણશીંગુ વગાડીશ એટલે કિશોરે સુરંગમાંથી એકાએક નીકળી આવી તેને અને તેના સરદારોને પકડવા યા પૂરા કરવા. વળી સુરંગનું મુખ પણ તેના મહેલમાં આવેલું છે તેથી આપણને સર્વ વાતની સુગમતા પડશે.”

તેનું કહેવું સર્વને પસંદ પડ્યું. સુમન ગુલાબ તરફ એક મીઠી નજર ફેંકી ત્યાંથી ચાલતી થઇ. બાદ સધળા નારતો કરી ભવિષ્યને માટે વિચાર કરવા લાગ્યા.

કરણી તેવી પાર ઉતરણી.

કુષ્કર્મના કરનાર પર, કોપ ક્રુરતા તણો થાતો;
કરેલાં કર્મનો બદલો, ખરેખર આ ભરે મળતો.

આજે ગત પ્રકરણમાં સંકેત કરેલા ચોથા દિવસનું પ્રભાત છે. આજે પાંચસો બાજતરીયા રજપૂત વીરો કિશોર અને તેજસિંહની સરદારી નીચે સુરંગમાં આવી ઘૂપાઘ રહ્યા છે રણજીતસિંહ પણ તેમની સાથે આવી સુરંગના દ્વાર આગળ ઉભો રહી સમયની રાહ જોઈ રહ્યો છે.

“અહિં કપિંજલાના મકાનમાં પણ ધીમે ધીમે સરદારો પટાવતો વગેરે આવવા લાગ્યા છે. દરેક જણાએ શોકની નિશાનીમાં કાળો પોશાક પહેરેલો છે. વિક્રમાજીતના એકાએક મરણથી સધળે હાહાકાર થઈ રહ્યો છે. તેનું મસ્તક વિનાતું ધડ સ્મશાનમાંથી ત્રીજે દિવસે જડવાથી કપિંજલાના કૃત્રિમ કલ્પાંતનો સુમાર નહોતો. તેણે વિક્રમાજીતના ખૂનીને ખોળી કાઢી તેને પકડવા અનેક માણસો રોકાયા હતાં. વિક્રમાજીતનું શયન જો ત્રીજે દિવસે જડયું હતું તે મહા મુશ્કેલીએ ઓળખાયું હતું; કારણ કે તેની પર અનેક ડાગડા અને ગીધોના ચંચુ પ્રહાર થયા હતા. શરીર પરનાં અમૂલ્ય આભુષણોથીજ એ માથા વિનાના ધડને સૌ કોઈ ઓળખવા પામ્યાં હતાં. તેજ દિવસે એ ધડને પૂર્ણ માનથી અગ્નિને સ્વાધિન કરવામાં આવ્યું હતું. સરદારો અને પ્રતિષ્ઠિત નાગરીકો કપિંજલાને આશ્વાસન આપતા હતા. આખા નગરમાં ત્રણ દિવસ હડતાલ, પાડવામાં આવી હતી. આજે ચોથા દિવસના સવારમાં કપિંજલા સર્વ સરદારોની સંમતિ લેઈ સિંહાસનારૂઢ થવાનો નિર્ણય કરનાર છે, તેથી તેના મકાનના વિશાળ દિવાનખાનામાં અનેક સરદારો અને નગરજનો આજ વિરાજમાન થયા છે. એક નરમ ગાદી પર કપિંજલા કાણું વસ્ત્ર પહેરી બેઠો છે. તેની જમણી બાજુએ સેનાપતિ પ્હાડસિંહ બેઠો બેઠો ઝીણી નજરે સર્વની નિરીક્ષા કરી રહ્યો છે. તેવામાં દ્વાર રક્ષકે અંદર આવી નમસ્કરીને જણાવ્યું કે:—“બહાર કોઈ એક સરદાર આવ્યો છે અને તે

આપને મળવા માગે છે.”

“તેને અંદર આવવા દો.” કપિંજલાએ આજ્ઞા આપી.

દ્વારપાળ નમીને ચાલતો થયો અને પછી થોડીવારે વીર ગુલા-
અસિંહ જંગલમાં નાની પેટી મારી સર્વની વચ્ચે આવી ઉભો રહ્યો.
ગુલાઅસિંહને એકાએક ત્યાં આવેલો જોઈ તમામ સરદારો
આશ્ચર્ય પામી બોલી ઉઠ્યા:—“અરે! આતો બીલ સગદાર ગુલાઅસિંહ!”

તરત પહાડસિંહે પણ કપિંજલાના કાનમાં કંઈક ખાનગી વાત
કહી જેથી કપિંજલાએ તેની સામે જઈ પૂછ્યું:—“ધીર સરદાર!
તમારું નામ ગુલાઅસિંહ કે?”

“હાથ.”

“વારે અત્રે આપનું કેમ પધારવું થયું છે?” કપિંજલાએ પૂછ્યું.

“વિક્રમાણ્ડતનું એકાએક મરણ થયેલું સાંભળી આપને આશ્ચ-
મ્મત આપવાને આવ્યો છું.” ગુલાઅસિંહ ગંભીરતાથી જણાવ્યું.

“શું દુઃખમન મિત્ર થઈ શકે?”

“સમય આવ્યે તેમ પણ બની શકે.”

“તમારો હિપકાર થયો. ગુલાઅસિંહ! તમે ખરેખરા વફાદાર
જો. તમારી બહાદુરીનાં વખાણ મારા સ્વામી મારી આગળ ધણાંજ
કરતા હતા. હું તમને જોવાને ઘણા દિવસથી આતુર હતી. સરદાર!
હવે જંગલમાં રહેવાનું મફત અમારા નગરમાં રહો. હું તમને મોટી
પદવી આપીશ.”

“હાલમાં માફ મને મુંઝાએલું હોવાથી હું આપની પદવીનો
સ્વિકાર કરી શકું તેમ નથી.”

તેના જવાબથી સઘળા સરદારો અને પ્રજાજનો સ્તબ્ધ થઈ
ગયા. પહાડસિંહ તો ચિત્રવત્ બની એકી નજરે તેની સામેજ જોઈ
રહ્યો. ગુલાઅસિંહ મૂંઝોને વળ ચઢાવતો બારીક નજરે સર્વનું નિરીક્ષણ
કરવા લાગ્યો. આખરે કપિંજલા બોલી:—“સરદાર! આ અચળગઢની
ભવિષ્યમાં થનાર મહારાણી તમારા પર અત્યારે પ્રસન્ન થઈ તમને
સોનાના શિખરે ચઢાવવા તત્પર થઈ છે; છતાં તમે શા માટે ના

પાડો છો ? આવી અમુલ્ય તક શા માટે વ્યથા ગુમાવો છો ? ”

“ તીર યોદ્ધાને હમ્મેશાંજ અમુલ્ય તક હોય છે પરંતું તેની તે દરકાર રાખતા નથી. આપ હજી ભવિષ્યમાં મહારાણી થવાનાં છો એમ કહ્યો છો; તેથી હું તો તમે અચળમઠની ગાદી પર ભવિષ્યમાં બીરાજી શકશો કે કેમ તેના વિચારમાં છું. ”

‘ હે ! ’ સર્વ માણસોના મુખમાંથી ઉદ્ભવ નીકળ્યો.

કપિંજલા બોલી ઉઠી:—“ તમારે બોલવું કંઈક બેઢલરેલું છે. માટે સ્પષ્ટ સમજાવો. ”

“ સ્પષ્ટ સમજાવવામાં મજા નથી. સમજવું હોય તો સંમળ જાઓ કે તમે મહાન ગુન્હેગાર છો અને તેથીજ મહારાણી બની શકશો નહિ. ”

“ શું હું ગુન્હેગાર છું ? સરદાર ! જણાવ કે મહેં શું ગુન્હો કર્યો છે ? ” કપિંજલાએ ગુસ્સે થઈ પૂછ્યું.

“ ન પૂછો, ઓ ખૂબસુરત બાલ ! એ વાત અત્યારે ન પૂછો: કારણ કે તે વિસારે પડેલી વાતને તાજી કરતાં મહાન તોદ્ધાન જાગશે. તમારા આખા શરીરમાં તેથી લડકા ઉઠશે અને તોમાં તમે અને આ તમારા સધળા પુણ્યમતીયા સરદારો બળીને બસ્મ થશે. ”

“ ઓ સરદાર ! હજી ખુલાસાથી બોલ કે તું શું કહેવા માગે છે ? મને લાગે છે કે તું અહિં કોઈ મુદ્દાસરજ આવેલ છે. ”

“ કારણ સિવાય કોઈ આવતુંજ નથી. હું આશ્વાસન આપવાને જ્ઞાને તમને ડહામ દેવાને આવ્યો છું. ઓ રાક્ષસી અમળા ! વિક્ર-માજીતની દુર્દશા કરવામાં તું પોતેજ કારણભૂત છે. ” ગુલામખંડ ગઈ ઉઠ્યો.

“ ઓ મૂર્ખના સરદાર ! શું મારે અપમાન ? ” કપિંજલા ગાદી પર ઉભી થઈ બોલી ઉઠી.

સધળાં માણસો સ્તબ્ધ બની શું થશે એના વિચારમાં પડ્યાં. એવામાં ગુલામખંડ મોટેથી બોલ્યો:—“ ઓ અભાગણી અમળા ! તારી જોરી જીભને આગળ વધતી અટકાવ નહિ તો પરિણામ વિપરીત

આવશે ખરેખર ! જાતુ વિના ભાત પડતીજ નથી. ”

“ ઓ હરામી ! તું પ્રાતઃકાળમાં શા માટે માફ લોહી ઉકાળવા અહિં આવ્યો છે ? ભંધિયની મદારાણીનો તિરસ્કાર કરતાં તને કાંઈ શરમ આવતી નથી ? તારાં આવાં વચનોથી મારા સમસ્ત શરીરમાં ક્રોધની જ્વાળા વ્યાપી ગઈ છે. મારા એક બોલની સાથેજ તું હતો નહતો થઈ જઈશ. ”

“ મારો વાંકો વાળ કરી શકનાર કોઈ અંત્ર મુઓજ નથી. કપિંજલા ! આ વીર ઉપર પરમાત્માની પૂર્ણ કૃપા છે; પરંતુ તું જેતો ખરી કે કાળચક્ર ભમતું ભમતું તારી પાસે આવતું જણાય છે કે મારી પાસે. તું ભયાનક કાળથી ધેરાતી મારી નજરે પડે છે. ઓ સ્વામીને અનીતિને પંથે ચડાવી પાપમાલ કરનારી પિશાચિની ! હું તને અને આ તારા ખુશામતીઆ સરદારોને તૃણવત્ ગણું છું. જો ! જો ! આ વીર સૌની વચ્ચમાં ઉભો રી નિહરતાથી કેવો બોલે છે ? ” આમ બોલતો ગુલાબસિંહ ગુસ્સે થઈ કપિંજલા સામે તિક્કણ નજરે નેંધ રહ્યો.

ત્યાં બેઠેલું સર્વ મંડળ તેનું આવી રીતનું બોલવું સાંભળી તેની પર ગુસ્સે થઈ ગયું. કપિંજલા પણ તેનાં વજ્ર જેવાં વચનો સાંભળી અતિ ક્રોધાયમાન થઈ અને છછેંડાયેલી નાગણુ અને વિદ્રેક્ષા વાધની માફક તેની પાસે દોડી આવી. તે તેની સામે દાંત કચકચાવી બોલી ઉઠી :—“ ઉદ્ધત સરદાર ! તારે મારા ભયાનક કેદખાનામાં સડી મડીને ભુંડી હાલતે મરવું પૂડશે. હવે તું અહિંથી જીવતો જઈ શકનાર નથી. ”

“ ભાવિ મિથ્યા હતું નથી. જેમ નશીબમાં માંડેલું હશે તેમ થશે; પણ કપિંજલા ! સંભાળ તો ખરી કે તારા કુરોડ નશીબમાં કંઈક એવું લખાએલું ના હોય કે જેથી તારંજ વિમાસવું પડે. કારણ કે મને તો આજે તારા નશીબની ઉચ્ચપાથક પ્રત્યક્ષ જણાય છે. ”

“ શું તારી ઇચ્છા મને મારવાની છે ? ”

“ તને મારનાર શ્રી ભગવાન છે. તારા પાપથીજ તું તારા

હાથે કાળનો ત્રાસ, થનાર છે.”

“હું મરું છું કે તું તે હું તને હમણાં જ ખતાવું છું.” હું આ પળેજ તારા રાધ રાધ જેટલા દુકડા કરાવી છૂટા છવાયા કાગડોને ફેંકાવી દઉં છું.”

“બસ બસ બોલતો બંધ થા. આ દુનિયામાં તો એવો કાઈ મરત મારી નજરે આવતો નથી કે જે મારું મ્હોત કરી શકે.”

મિથ્યા અભિમાન ના કર એ કુલટા:—

“મિથ્યા મદે લપટાઈને, શું કાળકો કુલી થાય છે;
કુર્મ કરતી કુલટા, જે મૃત્યુ નાદ સંભળાય છે.”

ઓ પાપિણી! ઓ પિશાચિણી! તહે જ્ઞાની અને પવિત્ર વિક્રમાજીતને બ્રષ્ટ કરી નર્કમાં મોકલ્યો છે. સ્વામીને અધોર્ગત પમાડનારી નારી! તને પારાવાર ધિક્કાર છે.”

“અરે થઈજ ચૂક્યું. તારું આવીજ બન્યું ઓ મદાંધ! થા હવે તૈયાર: મારા હૃદયમાં આગ લગાડી તું હવે નથી જીવતો રહેનાર.” કહેતાંજ તેણે પાસે બેઠેલા એક સરદારની કમ્મરે લટકતી તલવાર બ્યાનમાંથી બહાર ખેંચી કાઢી અને ગુનાખસિંહના વધ કરવા તૈયાર થઈ ગઈ.

ગુનાખસિંહ વિકટ હાસ્ય કરી બોલી ઉઠ્યો:—“ઓ મૂર્ખ મદમસ્ત મહિલા! ઓ અધિકારમાં અંધ થએલી અપમાન સાહસ કરતા પહેલાં વિચાર કર. મારો કાળ તો તું જીરી શકનાર નથી પણ આ વનરાજના પંખમાંથી તું કેવી રીતે જીવીશ તેના હજુ વિચાર કર.”

આમ બોલી તેણે મૂંઝ પર હાથ નાખ્યો. અને પુનઃ બોલ્યો:—
“ચાલ, ઓ નશીબના ચક્રે ચઢેલી ચતુરા! તારાથી થાય એટલા રંગ થોડી વારને માટે કરી લે. હું તે રંગ નંતવા માટેજ આવ્યો છું. કપિંજલા! સમય થોડો છે; એ થોડા સમયમાંજ તારે જે કરવું હોય તે જલ્દી કરી લેજે; પછીથી વખત નહિ મળે.”

“અરે! આતો ઘણું ભયંકર અપમાન!”

“બસ, એજ તારા મ્હોતનો પેગામ.”

“ઓ ખેઅક્કલ શુભાખ ! એકદમ તારી જુભાન અંધ કર અને ખુલ્લેખુલ્લું જણાવ કે તારો અહિં આવવામાં શું ઉદ્દેશ સમા-
એસો છે ?”

“હું તને વિક્રમાજીતનો સંદેશો પહોંચાડવાને આવ્યો છું.
તેણે મને મરતી વખતે એક ચીજ આપી છે તે ચીજ તને પહોં-
ચાડવાનેજ માફ અત્રે આગમન થયું છે.”

“તેમણે તને શું ચીજ આપી છે ?”

“એ ચીજ એવી છે કે જેને જોતાં વાર તું ચીસ પાડી
ઐશુદ્ધ થઈ જઈશ અને કદાચ તારા શરીરમાંનો પ્રાણુપંખી પણ
પત્તાયન કરી જશે.”

“બહુ બોલ્યા સિવાય બતાવ કે તે શું ચીજ છે ?”

“બતાવું છું. ઓ કુત્રટા ! હું હમજાંજ તારી અંધ આંખોએ
ઉઘાડું છું.” આમ કહેતાં ગુલામે બગલમાં મારેલી પેટી નીચે મૂકી
અને તેને ઉઘાડતાં પુનઃ તે કપિંજલા સામે જોઈ કહેવા લાગ્યો:-

“કપિંજલા ! આ પેટીમાંથી નીકળતી ચીજને પહેલાં તું ધ્યાનપૂર્વક
જો અને પછીથી રો. આખરે તારી પણ આ પેટીની અંદર રહેલી
ચીજના જોવાંજ દુર્દશા થવાની છે એ નક્કી સમજજો.” આમ કહી
તેણે વિક્રમાજીતનું વિકાળ દેખાતું માથું પેટીમાંથી બહાર કાઢ્યું.
કપિંજલાને તે માથું દેખાડતો તે બોલ્યો:-“આ ચીજને ઓળખે છે ?
હજી જો ન ઓળખી શકી હોય તો સાંભળ ! આ તારા સ્વામી
વિક્રમાજીતનું માથું છે.”

“હા દૈવ ! શું મારા નાથની આ દશા !” કહી કપિંજલા
ચીસ પાડી માથા પર બન્ને હાથ મૂકી નીચે ખેસી ગઈ.

પુનઃ ગુલાબસિંહ બોલ્યો:-“તે રાજસોહી યમના કાળ પાસથી
બંધાઈ નર્કમાં ગયો.”

“ગુલાબસિંહ ! બતાવ બતાવ, મારા સ્વામીનું ખૂન કરનારનું
નામ ઇશ્વરની ખાતર બતાવ. હું તે ખૂનીનું લોહી પીવાને આતુર
થઈ રહીશું.” કપિંજલા ઉભી થઈ આર્તનાદે પૂછવા લાગી.

“ શું તું હજી તે વીર પુરૂષને પણ ઓળખી શકી નથી ? સાંભળ ઓ પિશાચિની સાંભળ ! વિશ્વાસધાતી વિક્રમાશ્રુતનો વધ કરનાર હું પોતેજ છું.” ગુલાબે નિર્ભયતાથી જણાવ્યું.

“ અરે ! શું તહેજ તેમનું ખૂન કર્યું છે ? અધમ ! તેમણે તારે શું બગાડ્યું હતું ? ” કપિંજલાએ વ્યાકુળતાથી પૂછ્યું.

“ તેણે મારું તો શું પણ આખા રાજ્યનું બગાડ્યું છે. તે રાજ્યના રીપુએ આ નંદનવન જેવા નગરને સ્મશાન જેવું બનાવી મૂક્યું છે. અરે ! એથી પણ તેણે નહિ વિરામતાં રાત્રિએ કપટયુદ્ધમાં તેના અન્નદાતાનો તથા તેમના પાટવી કુમારનો ઘાત કર્યો છે. ઓ જીવતી ચૂડેલ ! એ સધળાં કારસ્થાનમાં તારોજ દૂષો હાથ હતો. તે આ વીર સારી રીતે જાણે છે અને એજ કારણથી આજે તને જડમૂળથી ઢિપેડવા આ વીર અત્રે આવેલ છે.” ગુલાબસિંહે ખુલાસો કર્યો.

કપિંજલા સ્તબ્ધ બની ગઈ. તેના ક્રોધનો પાર ન રહ્યો. થોડીક વાર સુધી કંઈક વિચાર કરી બોલીઃ—“ શું તું મને જડમૂળથી ઢિપેડવા આવ્યો છે ? ”

“ હા, હા. એક વખત કહ્યું છતાં સાંભળતી નથી ? ”

“ ઓ ગુલામ ! તું પણ હવે જાણી લેજે કે તારાથી જીવતા અહિંથી જઈ શકવાનું નથી. શયતાન...”

“ ચૂપ કર ચૂડેલ ! ” ગુલાબસિંહે ગર્જના કરી આગળ કહ્યુંઃ—“ જો વધારે પડતું બોલીશ તો આ વજ્રજ હલ ખેંચી નાંખી બોલતી બંધ કરી દઈશ. અભાગણી ! આ ઝેરી નાગ તને હવે સુખે રહેવા દેશે નહિ. ”

આવી રીતનું તેનું બોલવું સાંભળી સધળા દિક્કમુદ જેવા બની બેસી રહ્યા; અને આજે અવશ્ય કંઈ નવા જુની થશે એમ ધારવા લાગ્યા. તેવામાં કપિંજલા ગુસ્સે થઈ બોલી ઉઠીઃ—“ મારા બહાદુરો ! આ અભિમાની સરદારને પકડી એકદમ મારી નાંખો કે જેથી તે બોલતો બંધ થાય. ”

કપિંજલાનું કહેવું સાંભળી સધળા સરદારોએ હલા થઈ પોત-

પોતાની તલવાર પર હાથ નાંખ્યા; એટલે ગુલામે ગર્જના કરી કહ્યું:—
 “ખુશામતથી પેટ ભરનારા નામદો! તમે રજપૂત નામને કલંક
 લગાડ્યું છે. તમે નકામા મ્યાન પર શા માટે હાથ મૂકો છો? અરે
 સંમશેરને બહાર ખેંચી કાઢવાની તાકાતજ તમારામાં ક્યાં બળી છે?
 બળ્યો, ઘેર જવતા જતા રહો નહિ તો આ મહેત્તમાં થનારી આગની
 મહાન ઉચ્ચપાચત્તમાં તમે પણ લોહીથી રંગાઈ જશો. આ કપડી
 કપિંજલા પર કાળ રાહુ ઘેરાયો છે તેથી તમે જલ્દી નાશી જાઓ;
 નહિ તો તમે પણ કાળના ગ્રાસ થઈ નર્કમાં જશો.” કહી ગુલામે
 ગંભીર હાથ્ય કર્યું.

સરદારોએ ગુલાબસિંહના બોલવાથી ઉશ્કેરાઈ જઈ અપોઝપ
 મ્યાનમાંથી તલવારો ખેંચી કાઢી. ગુલાબ શૌર્યથી કંપતાં બોલી
 ઉઠ્યો:—“બસ હવે તમારું આવીજ બન્યું. તમારું પાપ પ્રકટ થઈજ
 ચૂક્યું. જુઓ તમારી પર કાપેલી કુદરતનો ચમત્કાર.” કહી તેણે
 તરતજ ખભે ભરાવેલું રણશૌર્ય વગાડ્યું.

તેનો ગંભીર નાદ સર્વત્ર પથરાઈ ગયો અને એકદમ મહેત્તમાં
 કાલાલ્લ મચી રહ્યો. મહેત્તના ઝોરડાનાં બારણાં ફટાફટ ઉઘડી ગયાં;
 અને જેમ દરમાંથી કીડીયો ઉભરાય તે પ્રમાણે સુરંગમાં ધૂપાઈ રહેલા
 રણવીરો અંદરથી દીવાનખાનામાં ઘસી આવ્યા. કપિંજલાનું દિવાન-
 ખાનું બખતરીયા યોદ્ધાઓથી ખીચોખીચ ભરાઈ ગયું.

કપિંજલાની સરદારો તો આ ઝોચિંતો બનાવ જોઈ ભયભીત
 થઈ ગયા અને તેમની તલવારો નીચે પડી ગઈ. પ્લાડસિંહ તો ઘોળી
 પુણી જેવો બની આંખ્યો ફાડી એ અદ્ભુત ચમત્કાર જોઈજ રહ્યો.
 તેણે કપિંજલાની સામે જોયું પણ તે એકે શબ્દ સરખો બયથી
 બોલી શકી નહિ. ગુલાબસિંહે ભયભીત થઈ ધ્રુજતા સરદારો તરફ
 જોઈ કહ્યું:—“રજપૂત કુલાંગારો! તમારી બહાદુરી ક્યાં ગઈ? જે
 જીવું હોય તો હથીઆરો નીચે મૂકી દો.”

તરત દરેકે દરેક સરદારે ગુલાબસિંહના પગ આગળ હથીઆરો
 ધૂંધી દીધાં. તેવામાં કિશોરે બૂખ્યા વડની માફક ત્યાં ઘસી આવી

કપિંજલાના કેશ પકડી તેને જમીન પર પછાડી અને તેનો વધ હરવાને સમશેર ખેંચી, પણ પાછળથી રણુજીતસિંહે ત્યાં દોડી આવ્યાં તેનો હાથ પકડી કહ્યું:—“કિશોર! સ્ત્રી હત્યા શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ છે. સ્ત્રીધાતી મહા પાપી કહેવાય છે, માટે તારી શરી સમશેરને તે પિશાચિનીના રૂધીરથી કલંકિત કરીશ નહિ. તેને તો જન્મ પર્યંત કારાગૃહમાં પૂરી રાખવાની છે.” કહી તેણે પોતાના ચાર સરદારોને કપિંજલા તથા પ્હાડસિંહને બાંધવાની આજ્ઞા આપી. સેનાપતિ તેજસિંહ વિખયરાજને બોળવા લાગ્યો પણ તે આ વખતે અહિં નહોતો. તે હાલમાં ભાવિની મહાન ઉચ્ચપાથલ કરવાના કાર્યમાં કોઈક અદ્ભુત જગાએ રોકાયો હતો.

રણુજીતના સરદારોએ કપિંજલા તથા પ્હાડસિંહને દોરડાં વતી મજબૂત બાંધ્યાં અને રણુજીતની આજ્ઞાથી તેજ વખતે તેમને જુનો મહેલ કે જ્યાં સૌથી પહેલાં મહારાજ અંગારસિંહે રંભા અને સુમનને રાખ્યાં હતાં ત્યાં લઈ જઈ દેદ કરવામાં આવ્યાં. તે મહેલની આસપાસ બસો સરદારોનો ખુફી નલવારે અને ભરેલી ખંદુકા સાથે પહેરો મુકવામાં આવ્યો.

ત્યાર બાદ લખાલિત થયેલા સરદારોને યોગ્ય શીખામણ આપી રણુજીતે વિદાય કર્યાં. બિલાડીના પગ્ગમાંથી ઉદર ખસે એ પ્રમાણે સઘળા સરદારો અને પ્રજાજનો ત્યાંથી નીકળી પોતપોતાના મકાન આવ્યા. રણુજીતે તેજ વખતે આખા નગરમાં શાન્તિનો ઢંઢેરો પિટાવી પોતાનો રાજ્ય અમલ જાહેર કર્યો. સઘળી રાજ આનંદ પામી જયજય-કાર કરવા લાગી. રણુજીતના આગમનથી અને કપિંજલાના દેદ પકડાવાથી સત્રુઓ મરણની બીકે નાશી ગયા. રણુજીતે તે જાણવા છતાં તેમને ઉદાર દીલથી જ્યા દીધા. મહારાજ ચંદ્રકેતુ રંભા અને સુમનને લેઈ રત્નગઢથી અચળગઢ આવી પહોંચ્યા. વગર પ્રયાસે અને એક પણ માણસનું લોહી વહેવડાવ્યા વિના સઘળું કાર્ય નિર્વિઘ્ન પાર ઉતાર્યું તેને માટે સઘળાએ ગુલાબસિંહનો ઉપકાર માન્યો. ગુલાબે જવાબમાં જણાવ્યું કે તે ઉપકારને પાત્ર હું નથી પણ સુમનસુંદરી છે; કારણ કે તેમનીજ સલાહ પ્રમાણે વર્તવાથી સૌ કાંઈ બન્યું છે.

ખાદ મૌઝે પ્રભુની પ્રાર્થના કરી બીજે દિવસે મોટા દરબાર ભરી કપિજલ્મનો ન્યાય કરવાનો ડરાવ કર્યો. તે પછી સઘળાં અન્ય કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયાં.

વાંચકો ! પ્રભુની લીલા ન્યારી છે. રણજીતે જે રાત્રીને માટે હજારો માણસોનો ભોગ આપ્યો હતો; તેજ રાત્રી આજે તેને એક પણ માણસનું લોકી વહેવડાવ્યા વિના પુનઃ પ્રાપ્ત થયું.

૪૦

દરબાર.

અકળ કળા છે દેશની, કોથી નવ કળાય;
મનસુખા માનવ કરે, પણ ધાર્યું ધણીનું થાય.

આજ પ્રાતઃકાળથીજ અગ્રગઢમાં અપૂર્વ ધામધુમ થઈ રહ્યો છે. પ્રજાજનો સારાં સારાં વસ્ત્રાભુષણું ધારણ કરી દરબારગઢ તરફ આવતા જણાય છે. શાન્તિ સૂચક વાગ્ગ મધુર સ્વરે વાગી રહ્યાં છે. દરબારના વિશાળ આંગણમાં સૈનિકોની એક દુકડી હારમંધ ગોઠવાઈ આવતા માણસોને અભિવંદન આપવાને હબી રહી છે. દરબારી હોલ સામંતો, સરદારો, ભાયાતો અને અન્ય પ્રજાજનોથી ચિકાર ભરાઈ ગયો છે. સઘળા આતુરતાથી મહારાજ રણજીતસિંહના આગમનના રાહ બંધ રહ્યા છે. એવામાં બહાર બંદુકોના બહાર થયા. સઘળાં બપોર પ્રડી કે મહારાજ પધારે છે. કિશોર અને તેજસિંહ તેમને લેવાને સામા ગયા. રણજીતસિંહે ગુલામસિંહનો હાથ પકડી સભાગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો. સઘળાએ હિલા થઈ. તેમને નમન કર્યું નમન પ્રતિકાર હસ્તે વઢને વાળી રણજીતે મધ્ય ભાગે ગોઠવેલા સુવર્ણ સિંહાસન પર સ્થાન લીધું. રાજદ્રોહી વિક્રમાજીતના બેસવાથી ઝાંખ પડેલું સિંહાસન રણજીતના આરૂઢ થવાથી પુનઃ પ્રકાશમય જણાવા લાગ્યું. વીર ગુલામસિંહ મહારાજની જમણી બાજુએ આવેલા આસન પર ભિરાજમાન થયો. ખાદ થોડીવારે રત્નગઢના મહારાજ ચંદ્રકેતુ પણ સભામાં આવી પહોંચ્યા અને તેઓ પણ તેમને માટે અગાઉથી

તૈયાર કરેલા આસન પર બેઠા. સઘળે શાન્તિ છવાઈ ગઈ. રાજસિલક કરવાને હજી અડધા કલાકના આશરાની વાર હતી તેથી કિશોરસિંહે ત્યાં હાજર રાખેલી નાયકાઓને સમયને અનુસરતું કાંઈ ગાયન ગાવાનું ફરમાવ્યું. નાયકાઓ સિંહાસન પર બેઠેલા મહારાજ તરફ ફરી ગાવા લાગી કે:-

“ અહી નીતિનો પંથ, કરી ન્યારો કુછંદ,
ફરો સદૃશ જીવન રસિક સુગળન એ...
સુનીતિ આપો સદાયે કુનીતિ કાપો કૃપાથી,
નીજ હિત કરીયે...અહી.

ધન્ય ધન્ય રામ રાગ્ય, અનુકુળ સર્વ આજ,
સ્નેહ વિદ્યાને પુરણ પ્રસારીયે.....
વિદ્યા વિશેષ વાંચા કુસારો વાંચો,
નીતિનાં મૂળ ભરતખંડ માંહી જાઓ;
સાચો સુધારો સુધાથી લગ્નમ છે.
વાન એ સાચી શીખ શુભ ધરીયે.....અહી.

રા. પાગલ.

સંગીત સમાપ્ત થયું એવામાં રાજગુરુએ ત્યાં પ્રવેશ કર્યો. રણજીતે તેમને નમન કર્યું. ગુરુએ રણજીતના લલાટમાં ચાંદ્રો કરી તેને આશીશ આપી. પછી સભાજનો સામે વંતર્ક ગુરુએ નીચે પ્રમાણે બોલવા માંડ્યું:-

પૃથ્વી વિષે પરમાર્થને ધરનાર પુરુષો પાકશે.
સતીઓ અને સન્મિત્રનો શુભ ધર્મ મનમાં રાખશે;
નીજ ધર્મમાં વર્તી વિવેકે સત્ય વાણી બાખશે,
ત્યારે જશે દુઃખ જ્ઞાન્તીને સુખ શાન્તિનાં ફળ ચાખશે.

રા. પાગલ.

મહારાજનાં શિષ્યામણુ રૂપી શુભ વચનો પૂરાં થતાંજ સભા-સદોએ “ રણજીતસિંહની જય ” પોકારી સભાગૃહ ગળવી મૂક્યું. પુનઃ બંદુકના ખહાર થયા. આનંદનાં વાજાંત્ર જોરથી વાગવા લાગ્યાં.

બંદીવાસીને પણ આ ખુશાલીના પ્રસંગે મુક્ત કરવામાં આવ્યા. રણજીતે ખોખે ખોખે સુવર્ણ ચ્હોરા વહેંચી ગરીબોને પ્રસન્ન કર્યા. ટુંકામાં જિલ્લાજી કે સર્વને સર્વની યોગ્યતા પ્રમાણે પારિતોષિક આપી સંતોષ પમાડ્યા. તે પછી સેનાપતિ કિશોરસિંહને પ્રધાન પદે અને તેજસિંહને સેનાપતિ પદે નિયુક્ત કરી રણજીતે સ્વહસ્તે કિશોરને પોપાક અને તેજસિંહને રત્નજાડત્ર મુકની સમશેર આપી. છેવટે વીર ગુલામ-સિંહની બહાદુરીનાં વખાણ કરી તેને પણ સારી આવકવાળાં પાંચસો ગામ ધનામમાં આપ્યાં. ગુલામસિંહે તે લેવાને ના પાડી; પણ રાજહાસ આગળ તેનું કાંઈ ચાલ્યું નહિ. આ સૌ કાર્ય થઈ રહ્યા પછી રણજીતે કિશોરને આજ્ઞા કરી કે તમે જાઓ અને જુના મહેલમાં કેદ કરેલી કપિંગજાને તથા ખડાડસિંહને અહિં લઈ આવો.

કિશોર ચાલ્યો ગયો. તેના ગયા પછી રણજીતે મહારાજા ચંદ્ર-જીની સલાહ લઈ કિશોર સાથે કમળને હસ્તમેળાપ કરવાનો ઠરાવ કર્યો. આદ્યોડીવારે કેદીઓને લેવાં ગયેલો કિશોર ગમગીન ચ્હોરે પાંછો આવ્યો. તેને એકલો જોઈ રણજીતે પૂછ્યું:—“કેદીઓ ક્યાં છે?”

“મહારાજ! કેદીઓ આપણા જુના મહેલમાં તો નથી.”

“હેં! શું કેદીઓ ત્યાં નથી.” સર્વના મુખમાંથી એકજ ઉદ્ગાર નીકળ્યો. સવળા ચોકીને કિશોરની મુખમુદ્રા તરફ જોઈ રહ્યા.

“કિશોર! ત્યાંના પહેરેગીરના સરદારને ખોલાવો.” રણજીતે કહ્યું

“આ રહ્યો નામદાર.” કહી તે સરદાર આગળ આવ્યો.

“કેદીઓ ક્યાં છે?” રણજીતે ગુસ્સે થઈ પૂછ્યું.

“મહારાજ! સેવક નિર્દોષ છે. આપણા પહેરેગીરે ત્યાંથી ગિલકુલ ખસ્યા નથી. ગઈ મધ્યરાત્રે હું જ્યારે તેમની તપાસ કરવા અંદર ગયો તે વખતે તો તેઓ અંદર હતાં; પણ અત્યારે જ્યાર સેનાપતિ સાંહેબે ત્યાં આવી તેમને બહાર કાઢવાનું મને ફર્માન કર્યું ત્યારે તેમને લેવાને અંદર ગયો, તો અંદર કોઈ જણાયું નહિ. હું આજી મહેલના તમામ ભાગમાં ફરી પાળ્યો પણ તેમનો પત્તો નજર મળ્યો. મહારાજ! તેઓ આવી અગ્નિચક્ર રીતે ગૂમ થઈ ગયાં છે. તેમાં

આ સેવક બીન ગુન્હેગાર છે.” સરદારે જણાવ્યું.

કારસ્થાની કપિંજશ્ચ ક્યાં થઈ હશે ? અરે ! તે કેવી રીતે ગૂમ થઈ હશે ? તેના તર્કવિતર્ક થવા લાગ્યા. એવામાં તેજસિંહ કંઈક વિચાર કરી બોલ્યો:—“ મને તો લાગે છે કે તે બન્ને જણાંએ જીવનથી કંઠાળી પાછલી બાબુએથી ખીણમાં પડતું નાંખી આત્મત્યાગ કર્યો હશે. ”

“ હા ! એમ પણ મને. ” ગુલાબસિંહે અનુમોદન આપ્યું.

“ મને પણ એમજ સમજાય છે; કારણ કે તે જાંઘીથી કંઠાળી ગયેલાં હોવાં જોઈએ. તેમજ નીચ કૃત્યો કરનારનું મ્હોત પણ આખરે નીચતાથીજ થાય છે. ” મહારાજ ચંદ્રકેતુએ કહ્યું.

તે પછી રણજીતે કેટલાક સરદારોને મોકલી મહેલની પાછળ આવેલી ખીણમાં તપાસ કરાવી તો બન્નેનાં શબ ભયંકર હાલતમાં ત્યાંથી મળી આવ્યાં. તેમના આવી રીતના મરણથી રણજીતના હૃદયમાં દયા ઉત્પન્ન થઈ. તેણે શબને અગ્નિદાહ દેવાની આજ્ઞા આપી. ભયંકર કારસ્થાનો કરનારાં આખરે આત્મહત્યા કરી હતાં નહતાં થઈ ગયાં.

x   x   x   x   x

ત્રાંચકો ! તે પછી અપૂર્વ ધામધૂમથી કિશોર-કમળનો હસ્ત-મેળાપ કરવામાં આવ્યો. આખા અચળગદને રંગબેરંગી દીપકાર્થી દીપાવવામાં આવ્યું. રણજીતે કન્યાદાનમાં એક હળ્લર ગામ ઉપરાંત પૂષ્કળ સોનામ્હોરો અને એક સુશોભિત મહેલ આપ્યો. વર-વધુ લક્ષ્મી ક્રિયા થઈ રહ્યા પછી વડિલ જનોને પગે લાગ્યાં. ત્રાંડોએ બંનેને આશિષ આપી. આવી રીતે પ્રેમાભિલાષી પ્રેમિઓનું લક્ષ થયું તેથી અત્યારે તેમના આનંદનો પાર નહોતો.

લક્ષ્મી ત્રીજે દિવસે મહારાજ ચંદ્રકેતુ રત્નગદ તરફ ઉપડી ગયા. અને સર્વત્ર આનંદ પ્રવાહ રેલાઈ રહ્યો. નીતિવાનોનો અંતે વિજય થયો અને પાપીઓનો પરાજય થયો.

ઉપસંહાર.

મહાકૃપાએ રણજીતનો વિજય થયો અને પુત્ર: તેને રાજગાદી પ્રાપ્ત થઈ રાજ્યના રીપુઓનો નાશ કરી રણધેસા રજપૂત વીરાએ સ્વદેશ ભક્તિ દાખવી. કમળ-કિશોર લગ્નની પવિત્ર ગાંઠે જોડાઈ આનંદ ધરવા લાગ્યાં.

વીર ગુન્નાયસિંહ થોડા દિવસ અચળગઢમાં રહી એક દિવસે સવારમાં સઘળાંને મળી બેઠી તેના બીજા વીરો સાથે પોતાના જંગલ-પ્રદેશમાં જવાને તૈયાર થયો. રણજીત અને કિશોરે તેને થોડા દિવસ વચ્ચે રોકાવાને સમજાવ્યો પણ તેણે માન્યું નહિ અને જવાગમમાં સવિનય જણાવ્યું કે “અમે તો જંગલમાં સારા.”

સઘળાંએ તેને હળીમળી ફરીથી મળવાનું કહી રજા આપી. ગુન્નાયે જતી વખતે રંભા અને કમળને પોતાની યાદગીરીમાં એક એક હિરાજડીત વીંટી આપી. રંભાએ તેને આશિષ આપી અને કમળે તેના કપાળમાં ચાંદ્રો કરી કહ્યું:—“વીરા! ફરીથી તમે આવશો ત્યાં અધીમાં હું તમારે માટે એક રૂપમુંદરી ખોળી રાખીશ હોં કે?” કહી જો હસતી. હસતી મહેલમાં ચાલી ગઈ. આ વખતે ગુન્નાયની આંખો ચારે તરફ ફરતી હતી. તે ઉપરથી અનુમાન થતું હતું કે તે કોઈને ખોળે છે. ખરેખર એમજ હતું. તે વીર સરદારની આંખો સુમનને ખોળતી હતી; પણ સુમન ત્યાં નહોતી. ગુન્નાયસિંહ તેને મળવાની ધુન્ધાથી તેના અવાસ તરફ ગયો. તેના ચોરડામાં પગ મૂકતાજ ગુન્નાયસિંહની નજરે એક અલૌકિક દેખાવ પડ્યો. જે જોઈ તે ત્યાંજ ઉભો રહ્યો અને તેને આતુરતાથી નિહાળવા લાગ્યો.

અંદરના ભાગમાં સુમનમુંદરી એક હિંચોળાખાટ પર બેસી હિંચકા ખાતી ખાતી હાથમાં સિતાર પકડી એક મધુર ગાન ગાતી હતી. એક પગથી હિંચકા નાંખી અને બીજી પગ ઉપર રાખી આ રમ્ય રમણી આનંદમાં ગાઈ રહી હતી. તેનો આ વખતનો દેખાવ ઘણોજ મનહર લાગતો હતો; જાણે સાક્ષાત સરસ્વતી દેવી હાથમાં સિતાર પકડીને ગાતાં હોય ને!

ગુલાબસિંહ તો આ દેખાવ જોઈ આશ્ચર્યચકિત થઈ તેના મુખ સામે જ જોઈ રહ્યો. તેણે સ્વપ્ને પણ આવો દેખાવ જોયો નહોતો. તે તેના રૂપ અને ગાનની પ્રસંશા કરતો ઉભો રહી તેનું સંગીત ધ્યાનપૂર્વક સાંભળવા લાગ્યો. તે નીચેનું સંગીત ગાતી હતી.

“ સાચા ક્યાંઈ ન પાછા પડશે, જુઠા જન જખ મારશે (૩)-સાચા.
જુઠાચું જુઠાને નડશે, અંતે જુઠો હારશે.....જખ.
વિપરીત ચાલ જગતમાં ચાલે, પાપી અધર્મી સુખમાં મહાલે;
ધર્મીને પહેલું દુઃખ સાલે, પણ પુઠળ એ તારશે. (૩)-સાચા.
સોનાને સઘળા કોઈ તાવે, કરી કરોટી ખૂબ તપાવે;
દુર્જન વિણ કીમત સજ્જનની, જગમાં કોણ વધારશે.....સાચા.

ચિત્રકાર.

ગાન પૂરું થયું. હિંચકો પણ ધીમે રડ્યો. એટલે બહાર ઉભેલા ગુલાબસિંહે ખુખારો કરી ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો.

તેને જોતાં જ સુમન સિતાર નીચે મૂકી ઉભી થઈ અને બોલી:-

“ વીર સરદાર! પધારો; આ હિંચોળાખાટ પર વિરાજો. ”

“ હું તમારી રજા લેવા આવ્યો છું. ” ગુલાબે કહ્યું.

“ શાની રજા ? ” સુમને આશ્ચર્યતાથી પૂછ્યું.

“ મારા પ્રદેશમાં જવાની. ”

“ શું આજે જ જાઓ છો ? ”

“ હા, અત્યારે જ. ”

“ ગુલાબસિંહ ! તમારા જેવા વીરને વિયોગ મને તથા મારી સખીને ઘણો જ અસહ્ય થઈ પડશે. સરદાર ત્યાં સુધી આપનું પુત્ર મિલન થશે નહિ ત્યાં સુધી આ મન અનેક સંકલ્પ વિકલ્પ કર્યો કરશે. સરદાર ! આ અનાથ બાળાને પ્રસંગોપાત સાંભળજો અને ક્વચિત્ દર્શનનો લાલ પણ આપજો. ” કહી સુમને તેને વિદાયગીરી આપી.

ગુલાબસિંહ તરત જ ત્યાંથી નીકળી બીલ વીરો સાથે જંગલ-પ્રદેશ તરફ ગમન કરી ગયો. સુમન તેની નજર પહોંચે ત્યાં સુધી તેની પાછળ જોઈ રહી અને પછીથી પોતે પણ રંભાસુંદરી પાસે મહેલમાં ગયા.

આનંદમાં સમય વ્યતિત થવા લાગ્યો. એક બીજાથી દૂર વસેલાં સુમન અને ગુલાબસિંહના હૃદયમનિા સ્વર્ગીય પ્રેમ બન્નેને વિચેત્રા-
ગ્રિથી સંપન્ન કરવા લાગ્યો. આના પરિણામે ગુલાબસિંહને નિર્જન
પ્રદેશમાંથી નોકળી સુમનસુંદરી પાસે આવવું પડ્યું. ઉભયનું સ્વર્ગીય
મિત્રન થયું. હૃદયમાં શાન્તિ અનુભવાઇ. એક બીજાનું કુશળ પૂછ્યું.
સુમને હૃદય વેદના કર્ણ શબ્દોમાં સંભળાવી. ગુલાબસિંહ મૌન રહ્યો.
એને પણ હવે સુમન સિવાય સંસાર સુખરૂપ તરી શકવો અસંભવિત
જણાયો. તેનું હૃદય સુમનથી એક પળ વાર પણ દૂર જવા ઇચ્છતું
નહોતું. ઉભયની એકજ અવસ્થા હતી. છેવટે ગુલાબસિંહે પોતાનો
પ્રયત્ન હાથ લાંબાવી સુમનને હૃદય સાથે દાખતાં કહ્યું:—“ સુમન !
દેવી ! સર્વ સમય આવી પહોંચ્યો છે, આ ગુલાબ તેની હૃદયદેવીનો
આંજો સંતકાર કરે છે. દેવકન્યા ! આજથી તું મારી છે, હું તારો છું.
આપણે નિસ્તિમય જીવન આનંદમાં વિતાવી સંસારસાગર સાથેજ તરીશું.”
સુમનના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. ગુલાબસિંહના આગમનની
વાત વિદ્યુતવેગે નગરમાં પ્રસરી ગઇ. સઘળાં મળ્યાં. આદ મહારાજન
સમક્ષ અગ્રૂર્વ ધામધૂમથી દેશલક્ષ્મી ગુલાબસિંહ અને સુમનસુંદરીનું
યથાવિધિ લગ્ન થયું. આનંદ જવાયો. દંપતિ સ્વર્ગીય સુખ ભોગવવા લાગ્યાં.
પાપી પ્રપંચી વિષયરાજ રાનેરાન રઝળી અંતે મહા જુરી દશાએ
કાળને આધિન થયો. નીતિવાનોનો જય થયો અને પાપીઓનો વિધ્વંસ
થયો. આનંદમાં આંજ ન્યાય છે.
જહાલા વાંચકા ! અશાન્તિપૂર્ણ અચળગદમાં હવે શાન્તિનું
સ્વપ્નાંજી જવાઇ ગયું અને સર્વ પ્રજાજનો આનંદમાં દિવસ નિર્ગમન
કરવા લાગ્યાં. ॐ શાન્તિ શાન્તિ : ! !

માનવ-શયતાન

અથવા

પાપી પિશાચીની પ્રપંચજાળ.

આ નવલકથા એક વતસલ દંપતિની પરસ્પર ગેરસમજ-સંદેહ પર ગોઠવવામાં આવી છે. લૉર્ડ નોરટન જે આ નવલ-કથાનો મુખ્ય નાયક છે તે એમ ધારે છે કે તેની સ્ત્રી 'એલન વિશ્વિયમ નામના બીજા માણસને રહાય છે; અ મારી સાથે લગ્ન કરી પસ્તાય છે.' એમ માની તે લગ્ન હૃદયે તેની ઉપેક્ષા કરે છે. બીજી તરફ એલન માને છે કે, 'નોરટનનું મન લુહાસા નામની કોઈ સ્ત્રી ઉપર લાગ્યું છે, અને તેથીજ એ મારા ઉપેક્ષા કરે છે.' લૉર્ડ નોરટનની ચિત્તવૃત્તિનો એ આમ જુદોજ અર્થ કરે છે અને મનમાંજ મુંઝાય છે. તેમ થતાં એ દંપતિનાં શત્રુઓનું ચઢી વાગે છે. તેમની પ્રપંચજાળ વધારે ને વધારે ફેલાય છે; પરંતુ પાપનો ઘડો પુઠ્યા વિના રહેતો નથી. અંતમાં સર્વ પાપી પિશાચીનો આપ જર્જર્ન મિથુન પકડાય છે અને તેનું આજીવું મંડળ પણ સપડાય છે. અંતમાં વાંચકના મન પર તેઓ મારે તિરસ્કારની લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે. આ નવલકથા એક વખત વાંચવા હાથમાં લીધા પછી તેને પડતી મૂકવાનું જરાય મન થતું નથી. કાગળની સખ્ત મોંઘવારી હોવા છતાં પણ સોનેરી પાકા પુઠા સાથે તેની કૌંમલ આકર્ષક રૂ. ૧-૮-૦ રાખવામાં આવેલી છે-પોસ્ટેજ જુદું.

મળવાનું ઠેકાણું:-

હરગોવિન્દાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૨૬૩૦ પાલકોર નાકા-અમદાવાદ

સંસારને સ્વર્ગ બનાવનાર અત્યુત્તમ, તેમજ
વિદ્વાનવર્ગમાં વખણાયેલી રસિક અને
બોધક નવલકથા

સચિત્ર. **મિલન-મંદિર.** સચિત્ર.

કુટુંબ કલેશથી મુક્ત થવા ઇચ્છનારે, સગાંબહાણાંઓને
રોજની પ્રાપ્તિ કરાવવાની ઇચ્છા રાખનારે, અલ્પયર્થાને દૈવી
મહિમા બજાવવાની શ્રદ્ધાસા ધરાવનારે, આદર્શ સતી થવાની
ઇચ્છા રાખનાર બહેનોએ, ગુણિયલ ગૃહિણી થવાની ઇચ્છા
રાખનાર સ્ત્રીઓએ અને વિવચવારાના રાખનારનું અનિષ્ટ
વેરહું જોવાની ઇચ્છા રાખનારે આ નવલકથા અવશ્ય
વાંચવીજ જોઇએ.

આ નવલકથા એક વખત કુટુંબમાં વંચાવ્યાથી
સંસાર સોનાનો થશે અને અશાન્તિપૂર્ણ સંસારમાં
શાન્તિના તરંગો ઉછળશે. સોનેરી પુરુષો છતાં કીંમત
રૂ. ૨-૦-૦ પોસ્ટેજ ભુલું.

બોધક તેમજ રસિક નવલકથા

• **ફુલીંગ-કાન્તા.**

મનોહર પાકુ પુરુષ, સુંદર ગેંજ કાગળ તથા ઉત્તમ
છપાઈ હોવા છતાં કીંમત રૂ. ૨-૦-૦ પોસ્ટેજ ભુલું.

મળવાનું ઠેકાણું:-

હરગોવિનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનધાર નાકા-અમદાવાદ.

મહાન લેખક રેનોલ્ડ્સની

ફોસ્ટ નામક નવલકથાનો અનુવાદ.

સંસાર શૈત્રંજ

યાને

કરણી તેવી પાર ઉતરણી.

ભાગ. ૧-૨-૩

સાત્ત્વિક, શુદ્ધ અને નિર્દોષ બાવનાઓથી ભરેલા વાળા પવિત્ર પુરુષ જ્યારે મોહરાજના માયાજાળમાં સપડાય છે, ત્યારે ઉત્તરોત્તર તે કટલો બધો કૂર, સ્વાર્થી, થઇ જાય છે, કાર્ય કરતી વખતે તેને સારાસારનું જ્ઞાન-જ્ઞાન છતાં લાચારીથી તેને કેવાં કૂર કર્મો કરવાં પડે છે, તે દુનિયાની નજરે મહા સુખી ગણાતો હોવા છતાં પણ અંતરથી કટલો બધો દુઃખી હોય છે, વિગેરે આખતો દર્શાવનાર ચૈતન્યદેવ, અને માયાવી આ બે પાત્રો આ નવલકથાના સંસાર-શૈત્રંજ ના પટ ઉપર કેવા કેવા દાવ-પેચ રમે છે, માયાવી કાર્નું ફળ દર્શાવી ચૈતન્યને તે ન કરવા કહે છે, છતાં તે મા-જાળમાં સપડાઈ તેની પાસે કૂર કર્મો કરાવે છે, પોતે ઉત્તરોત્તર નરક પ્રત્યે ચાલ્યો જાય છે અને આખરે પોતાની કરણી પ્રમાણે ફળ પામે છે, તેનો સાક્ષાત્ ચિતાર આ નવલકથામાં છે. પાઠક સોનેરી પુંઠા સાથે ભાગ ૧-૨ દરેકની કીંમત માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ ભાગ ૩ બે કીંમત રૂ. ૨-૦-૦

